Boda Zsolt
Körösényi András
szerkesztésében

VAN IRÁNY?
TRENDEK A MAGYAR POLITIKÁBAN

© Boda Zsolt és Körösényi András editors, 2012

© Balázs Zoltán, Boda Zsolt, Csurgó Bernadett, Gallai Sándor, Grajczjár István, Kiss Balázs, Körösényi András, Kristóf Luca, Légmán Anna, Mikecz Dániel, Molnár Balázs, Papp Zsófia, Róbert Péter, Sebők Miklós, Soós Gábor, Szabó Gabriella, Szűcs Zoltán Gábor, Tóth András, Tölgyessy Péter, 2012

Magyar Tudományos Akadémia
Társadalomtudományi Kutatóközpont
Politikatudományi Intézet

mtatkpti
MTA TK Politikatudományi Intézet

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ
www.ujmandatum.hu

Felelős kiadó Németh István
Felelős szerkesztő Nemeskéry Artúr
Olvasószerkesztő Ferenczi Tünde

Borítóterv K.Izcram
Könyvterv, tördelés Rácz György

Készült a HTSART nyomdában
Felelős vezető Halász Iván

ISBN 978-963-287-056-4

Boda Zsolt
Körösényi András
szerkesztésében

VAN IRÁNY?

Trendek a magyar politikában

mtatkpti
MTA TK Politikatudományi Intézet
Ú·M·K
Budapest, 2012

Tartalom

Bevezető 7

I. RÉSZ

Választók, pártok, mozgalmak

SOÓS GÁBOR: Kétblokkrendszer Magyarországon 14

RÓBERT PÉTER – PAPP ZSÓFIA: Kritikus választás? 41

MIKECZ DÁNIEL: Új pártok, változó mozgalmak 65

TÓTH ANDRÁS – GRAJCZJÁR ISTVÁN: A nemzeti radikalizmus 83

II. RÉSZ

A politika és értelmezései

SZABÓ GABRIELLA – KISS BALÁZS: Trendek a politikai kommunikációban 110

SZŰCS ZOLTÁN GÁBOR: A magyar politikai diskurzus változásai 2000 óta 128

CSURGÓ BERNADETT – KRISTÓF LUCA – LÉGMÁN ANNA: Politikus-narratívák az új parlamenti pártok képviselőinek körében 152

III. rész
Kormányzat és intézmények

Gallai Sándor – Molnár Balázs: Átalakítás alatt zavartalanul? 184

Sebők Miklós: Válság táplálta delegálás Magyarországon a pénzügy-politikai jogalkotásban (2006–2010) 214

IV. rész
Politikai rendszer és demokrácia

Balázs Zoltán: A magyar alkotmányossági trend és a 2010–11-es alkotmányozás 242

Boda Zsolt: Legitimációs problémák Magyarországon 263

Körösényi András: A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra 284

Tölgyessy Péter: A Fidesz és a magyar politika lehetséges új iránya 310

Boda Zsolt – Körösényi András

Bevezető

Könyvünk az angolul olvasók előtt jól ismert, *Developments in British Politics* típusú, ám természetesen a hazai politikával foglalkozó, magyar nyelvű sorozat első kötete. A sorozatban a kötetek a terveink szerint négyévente jelennének meg, két választás között. A kötetek tágabb szerkezete állandó lesz, azaz a magyar politika nagyobb területeiről mindig belekerül egy-két fejezet, de mivel a kötet célja az új folyamatok, jelenségek, valamint az új kutatási eredmények bemutatása, a konkrét fejezetek (és azok szerzői) már nem ismétlődnek mechanikusan. A trendek, a folytonosságok és a változások megragadása áll a fókuszban. Az első kötet többek között elemzi a 2010-es választások eredményeit, a pártstruktúra átalakulását, a választási rendszer reformját, az alkotmányozási folyamatot, a kormányzati struktúra és a közpolitika-csinálás átalakulását, a politikai kommunikáció új jelenségeit. Olyan témákat választottunk tehát, amelyek valamilyen aktualitással bírnak (pl. alkotmányozás), vagy az elmúlt években jelentős változásokon mentek keresztül, és a változások megragadására vannak tudományos elemzések (pl. a politikai kommunikáció trendjei).

A célközönség a politikatudományi szakma, az egyetemi hallgatók és a szakkönyvek iránt érdeklődő olvasók. A kötet fejezetei nem esszék vagy aktuálpolitikai események publicisztika ízű kommentárjai, hanem új tudományos eredményeket felmutató, szakmailag színvonalas tanulmányok, amelyek megfelelnek a tudományos publikációk normáinak formai (pontos hivatkozások, lábjegyzetek, irodalomjegyzék stb.) és tartalmi szempontból is. A fejezetek elméleti és szakirodalmi kontextusban elemzik a vizsgált jelenséget, és új teoretikus vagy empirikus eredményeket tartalmaznak. Ugyanakkor cél volt, hogy a tanulmányok ne csak a szűk szakmai közönség által értett szakzsargonban íródjanak, hanem a szélesebb, érdeklődő olvasói kör számára is érthetőek és élvezhetőek legyenek. Ez nyelvi és tartalmi elemekben is megnyilvánul. Egyrészt amennyire lehet, egyszerűen kellett fogalmazni, a terminus technicusokat meg kellett magyarázni stb., másrészt a tanulmányok bevezetőjében meg kellett világítani azt a társadalmi és politikatudományi kontextust, amelyben az adott kérdés felmerül, relevanciát nyer.

A kötet egyik célja a tudománynépszerűsítés. Be kívánjuk mutatni a szélesebb, érdeklődő olvasóközönségnek is, hogy lehet színvonalas és releváns, ugyanakkor

az egyértelmű politizálást elkerülő módon elemezni a politika aktuális jelenségeit. A politikatudomány ugyanis az egyik olyan diszciplína, ahol a szaktudományos működés és a közvélemény által ismert, a médiában az aktuális jelenségek többnyire pártos értelmezését művelő „politológia" igen messze esnek egymástól. Kötetünkkel azt a szakadékot szeretnénk áthidalni, amely tehát az igényes politikatudomány és a közvélemény politológiáról alkotott képe között tátong.

A kötet másik fő célja, hogy az egyetemi képzés számára nyújtson segítséget azáltal, hogy az aktuális trendekről ad színvonalas elemzéseket. Az oktatásban mindig probléma, hogy miként elemezzük az aktuális eseményeket úgy, hogy az tudományos szempontból is védhető legyen. A kötet újszerűségét az adja, hogy igyekszik összeegyeztetni a politikai aktualitásokra, releváns problémákra való reflexiót a tudományos színvonallal, valamint a szélesebb olvasóközönség igényeivel. E három szempontnak nehéz egyszerre megfelelni – bízunk benne, hogy más próbálkozásoktól eltérően a miénk sikerrel jár.

A kötet szerzői többségükben az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének munkatársai, ám több külső szerzőt is felkértünk. A senior kutatók és egyetemi professzorok mellett fiatal, doktorandusz szerzők tanulmányai is szerepelnek a kötetben, de minden esetben az adott téma szakértő kutatóiról van szó, akiknek új elméleti vagy empirikus eredményei vannak.

A könyv négy nagy tematikus egységre tagolódik. Az első a *Választók, pártok, mozgalmak* címet viseli, és négy tanulmányt foglal magába. Soós Gábor *Kétblokkrendszer Magyarországon* című tanulmánya a hazai politikának az elmúlt bő évtizedben meghatározó szerkezeti sajátosságát, a kétosztatúságát elemzi. Bár egy-egy nagy párt fémjelezte mindkét oldalt, mégsem nevezhetjük kétpárti váltógazdálkodásnak, hiszen mindkét oldalon további, kisebb pártok is jelen voltak, jóllehet, szoros szövetségben az adott oldal nagy pártjával. Soós Gábor felveti, hogy ez a sajátos kétblokkrendszer a 2010-es választás után talán megszűnt.

Róbert Péter és Papp Zsófia *Kritikus választás? Pártos elkötelezettség és szavazói viselkedés a 2010-es országgyűlési választáson* címmel írt tanulmányukban a legutóbbi parlamenti választásokat vették górcső alá. Azt vizsgálják, hogy a pártrendszerben és a hatalomgyakorlásban kétségkívül földindulásszerű változásokat hozó választások mennyiben feleltethetőek meg az ún. kritikus választás elméletének. Következtetésük az, hogy a jelentős átalakulások ellenére valószínűleg nem – az óvatosságot az indokolja, hogy a kritikus választás tényét csak hosszabb időtávon lehet nagy biztonsággal megállapítani.

Mikecz Dániel *Új pártok, változó mozgalmak: A radikális jobboldali és az alternatív mozgalmak pártosodása* című elemzése a 2010-es választásokon mandátumot szerzett két új pártra, a Jobbikra és az LMP-re összpontosít. A mozgalomelméletek koncepciót alkalmazva azt vizsgálja, hogy milyen körülmények segítették, ösztönözték ezen új pártok megalakulását, felfutását, és hogy milyen stratégiával tették

ezt. Megállapítása az, hogy a két párt stratégiája összhangban van a politikai rendszer sajátosságaival.

A könyv első tematikus egységét a Tóth András és Grajczjár István által írt fejezet, *A nemzeti radikalizmus: a jobboldali radikalizmus negyedik hulláma Magyarországon* című tanulmány zárja. A tanulmány a Jobbik útját vizsgálja az országgyűlésig, és arra keresi a választ, hogy milyen tényezők okozhatták a jobboldali radikalizmus felfutását Magyarországon. Feltevésük szerint a Jobbik a radikalizmus új modelljét képviseli, és azt jósolják, hogy hasonló pártok máshol is fel fognak bukkanni, meg fognak erősödni.

A könyv második egységének címe *A politika és értelmezései*. Ide olyan tanulmányok kerültek, amelyek a politika képéről, stílusáról szólnak, beleértve a politika szereplőinek önreflexióját a saját tevékenységükre.

Szabó Gabriella és Kiss Balázs *Trendek a politikai kommunikációban: Magyarország az ezredfordulón* című írásukban a korábbi kutatási eredményeikre is építve hosszabb távú trendek felvázolására vállalkoztak. Azt mutatják be, hogy miként jelent meg és vált fontossá a hazai politikában a perszonalizáció, a marketingszemlélet és más, a pártok által most már széleskörűen használt kommunikációs technika, eljárás.

A Szűcs Zoltán Gábor által írt fejezet a magyar politikai diskurzus változásait elemzi az utóbbi tíz évben. Tézise az, hogy az ezredforduló időszaka fordulópontnak bizonyult a magyar politikai gondolkodás történetében is: míg a kilencvenes éveket egy úgynevezett szociologizáló politikai nyelv dominanciája határozta meg, a kétezres évek egy újkonzervatív nyelv megjelenéséről, elterjedéséről, s mindenekelőtt az erre adott válaszkísérletek sokféleségének a politikai diskurzus formálódására tett hatásairól szóltak.

Csurgó Bernadett, Kristóf Luca és Légmán Anna *Politikus-narratívák az új parlamenti pártok képviselőinek körében* címmel írt tanulmányukban az országgyűlésbe most bekerült új képviselőkkel készített életútinterjúkat elemezték, elsősorban abból a szempontból, hogy a kérdezettek miként értelmezik, értékelik saját politikusi szerepüket. Figyelemre méltó megállapításuk, hogy a politikusi szereppel maguk a politikusok sem szívesen azonosulnak – ez feltehetően a hazai politika mélyebb problémáira utal.

A harmadik tematikus blokk a *Kormányzat és intézmények* címet viseli, és két fejezetből áll.

Gallai Sándor és Molnár Balázs *Átalakítás alatt zavartalanul? A második Orbán-kormány szerkezete* című írása az elmúlt két év intézményi változásait elemzi. Megállapításuk az, hogy az átalakítások elsősorban a centralizáció irányába hatottak, még akkor is, ha egyes döntésekben a decentralizáció elve is érvényesült. Az új kormányzati struktúra erős politikai akaratérvényesítést lehetővé tevő intézményrendszert hozott létre, azonban ennek hatékony és funkcionális működését erősen megterhelik az állam által újonnan átvett feladatok. Valószínűleg elkerülhe-

tetlenek lesznek a korrekciók a közszolgáltatások ellátásához kötődő feladatok megszervezésében. Szerkezeti vonatkozásban viszont az új területi közigazgatási rendszer ennél stabilabbnak bizonyulhat. Ennek fő oka az, hogy az eredeti helyzet visszaállítása a mindenkori kormányok önérdekébe ütközne, mert azzal saját mozgásterüket és politikai befolyásukat csökkentenék.

A Sebők Miklós által írt fejezet a válság táplálta delegálás kérdéskörével foglalkozik a pénzügy-politikai jogalkotásban 2006–2010 között. A kérdés az volt, hogy vajon itthon is megfigyelhető az a tendencia, hogy krízishelyzetben a kormány hajlamosabb lemondani a döntési jogköreiről, és azokat szakértők által vezetett független testületeknek átengedni, nyilván abban a reményben, hogy azok majd megoldják a felmerült problémákat. Nos, a gazdasági válság kitörésének időszakát és a pénzügy-politikai kérdéseket vizsgálva az empirikus kutatás eredményei szinte minden részelemük tekintetében megerősítik a válság táplálta delegálás elméletéből levezethető hipotéziseket.

A kötet befejező része a *Politikai rendszer és demokrácia* címet viseli, és négy tanulmányból áll.

A Balázs Zoltán által írt elemzés a magyar alkotmányossági trenddel veti össze a 2010–11-es alkotmányozás folyamatát és eredményét. Állítása az, hogy a Fidesz által kezdeményezett alkotmányozás minden látványos és zajos vita, konfliktus, ellenérzés ellenére vélhetően nem jelent törést a magyar alkotmányosság trendjében. Az Alaptörvény nyilván változtat egy s máson a hazai politikában is, ám a szöveg tartalmilag nem távolodik el a magyar alkotmányosság eddigi hagyományaitól, legyen szó az államformáról, a történetiség elvéről vagy az állampolgári jogok és kötelességek meghatározásáról.

Boda Zsolt *Legitimációs problémák Magyarországon* című tanulmányában azt vizsgálja, hogy mi a kapcsolat a hiteles politika és a kormányzati teljesítmény között. Az értékalapú legitimitás modelljéből kiindulva azt állítja, hogy a magyar politika súlyos legitimációs deficittel küszködik. Ennek fő oka a méltányos kormányzati működés, a hiteles politikusok és az integer államigazgatás hiánya, következménye pedig az, amit a hétköznapokban is érzékelünk: a magyar állam és kormányzat mind rosszabb teljesítményt mutat a gazdasági, társadalmi problémák kezelése terén.

A Körösényi András által írt fejezet *A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra* címet viseli, és azt vizsgálja, hogy mi okozta a magyar politikának az elmúlt húsz évben tapasztalható egyre erősödő polarizálódását, szekértáborokra szakadását. Körösényi tézise az, hogy a polarizálódás elsősorban a politikai elit és értelmiségi holdudvaraiknak a műve és felelőssége – a társadalom megosztottsága csak követte, leképezte az elit mozgását. Az immár szélsőségesnek mondható polarizáltság azonban problémák forrása, hiszen nemcsak a mérsékelt politika és az együttműködés esélyét csökkenti, hanem a hatalmon lévők elszámoltathatóságát is megnehezíti.

A kötet zárófejezetében Tölgyessy Péter a Fidesz elmúlt két évét elemzi, és azt a feltevést fogalmazza meg, hogy az intézményi és stílusbeli változások olyan mértékűek, hogy a magyar politikának is új irányt szabhatnak. Kérdés persze, hogy ez az új irány a korábbinál vajon jobban képes lesz-e választ adni a magyar társadalom és politika előtt álló – például a jelen kötetben is elemzett – kihívásokra, avagy éppen ellenkezőleg, újabb problémákat fog okozni.

I. RÉSZ

Választók, pártok, mozgalmak

Soós Gábor

Kétblokkrendszer Magyarországon*

A rendszerváltás óta eltelt időszak nagyobbik felében a pártok egymáshoz való viszonya olyan mintát mutat, amely a közvélemény számára is felismerhető, és a politikatudomány is reflektált rá. A közbeszéd állandó eleme a mérvadó pártok két, világosan felismerhető és egymással ellenséges viszonyban álló oldalra osztottsága. Ugyanezt a struktúrát a politikatudomány is a magyar politikai rendszer fontos jellegzetességeként kezelte. Többen kísérletet tettek a pártrendszer fogalmi megragadására („kvázi-kétpártrendszer", „kétfőpártrendszer", „polarizált pártrendszer"). Enyedi és Casal Bértoa (2010) komparatív keretbe helyezve mutatott rá a magyarországi pártrendszer különlegesen magas intézményesültségére. Történt kísérlet a helyi pártszervezetek szintjén az intézményesültség szintjének felmérésére és a különbségek strukturális magyarázatára (Soós 2005).

A leírások és összehasonlítások nem adnak azonban átfogó magyarázatot sem arra, hogyan jöttek létre a párttáborok és a köztük lévő viszony, sem arra, miért olyan rendkívül stabil ez a polarizált pártrendszer. A válaszadás sajnos nem is könnyű, mert nem halmozódott fel olyan empirikus kutatási bázis, amire széleskörű megokolást építeni lehetne. Bár a pártok nélkülözhetetlen elemei a legtöbb politikatudományi elemzésnek, a közvetlenül pártokkal, azok belső folyamataival foglalkozó empirikus kutatási eredmények köre meglehetősen korlátozott. A jelen tanulmány az itt kétblokkrendszernek hívott pártrendszer genezisére és fennmaradására koherens magyarázatot kínál, azonban az elmélet empirikus bizonyítása csak részleges, az előzetes kutatások hiánya által korlátozott lehet.

Ez az írás kísérlet arra, hogy belülről értsük meg a pártfejlődés logikáját. A nemzetközi összehasonlítások által is befolyásolva és a nyugat-európai magyarázatoktól eltérő módon nem a törésvonalakat és a társadalmi nagycsoportokat keresi a pártok mögött, hanem az elit belső harcaiból és a pártok interakcióiból vezeti le a pártrendszer alakulását.

A tanulmány kitüntetett tárgya – ahogy az alcím is utal rá – a kétblokkrendszer: az a bináris pártlogika, amely a '90-es évek második felétől legalább 2010-ig uralta a magyar pártpolitikát. A tanulmány a '90-es éveket mint ennek a pártrendszernek a létrejöttét tárgyalja, megmutatva azokat a nem-determinált, de egyre szűkebb mozgástéren belül hozott döntéseket, amelyek elvezettek a két

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

blokk kialakulásához. Az érvelés politikailag endogén, a strukturálódási folyamatot kizárólag pártok közötti interakcióiként mutatja be.

A társadalmi tények létrejöttének és fennmaradásának azonban ez esetben különböző oka van. A tanulmány második fele ezért azt a logikát próbálja megérteni, amely naponta újratermelte a bináris megosztottságot és a pártblokkok belső kohézióját. Nem találva meggyőző bizonyítékot arra, hogy ez a választói bázissal vagy jogi szabályozással megmagyarázható lenne, az elemzés középpontjába újra a pártok tevékenysége kerül. Az érvelés olyan endogén folyamatokra mutat rá, amelyek az intézményi szabályok, normák, várakozások és érzelmi kötődések révén a stabilitást megbontó viselkedés létrejöttét akadályozzák vagy – ha már megvalósultak – büntetik. Ezek a korrekciós mechanizmusok rutinszerűvé és – normál körülmények között – kikezdhetetlenné teszik a pártblokkokat és a köztük lévő viszonyt.

Az első rész a magyarországi pártrendszer főbb vonásainak bemutatásával érvel amellett, hogy a pártok és pártblokkok nem társadalmi csoportok megbízottjaiként működnek. A második rész azokat az egyenként nem-determinisztikus eseményeket és körülményeket tárgyalja, amelyek végül a megszilárdult kétblokkrendszerhez vezettek. A harmadik rész a létrejött rendszer önvédő mechanizmusainak számbavételére tesz kísérletet. A negyedik rész a kétblokkrendszert megrendítő 2010-es választást és lehetséges következményeit elemzi.

A MAGYARORSZÁGI PÁRTRENDSZER

A magyarországi pártrendszer sajátosságai

A pártrendszer a pártok közötti, valamilyen mértékig állandósult viszony (Sartori 1976; Enyedi–Körösényi 2004). A rendszerszerűség a pártverseny olyan mintájára utal, amely hosszabb ideig megfigyelhető és jelentős mértékben lehetővé teszi pártok közötti interakció kimenetének (pl. koalíciókötés) megjóslását.

Mint oly gyakran a társadalomtudományban, a pártrendszer is vitatott fogalom (*contested concept*), amelynek nincs mindenki által elfogadott definíciója. A jelen tanulmány tárgya szempontjából azonban az absztrakt fogalmi elemzésnél sokkal fontosabb a pártrendszer rendszerszerűségének a megközelítése. A magyar pártrendszer elemzése nem elsősorban a helyes tipológia problémája. Az eset megértéséhez keveset ad hozzá a nemzetközi szakirodalomban keringő számos kategória valamelyikének ráhúzása a magyar pártrendszerre.

A pártpolitika a kezdetektől kétpólusú volt Magyarországon. 1989-ben az állampárt és az ellenzéki pártok együttműködése állt szemben egymással (amit a Harmadik Oldal részvétele a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon sem változtatott meg). Ez a megosztottság azonban nem állandósult. A kormány és ellenzék közötti megosztás az 1990-es választás után nem az exkommunista/ellenzéki törés

mentén jött létre. A rendszerváltó pártok egy részéből jött létre koalíció, míg az ellenzék két részből (liberális pártok és a szocialista párt) állt. Ideológiai szempontból tehát háromosztatú politikai tér alakult ki. Nem vált párt*rendszer*ré ez a felosztás sem. A három jobboldali párt szövetsége a korábbi formában nem élte túl az 1994-es választást, a korábbi ellenzéki pártokból pedig két egymástól elvileg távol álló párt alakított kormányt. Visszatekintve, a rendszerré alakulás ekkor kezdődött (ahogy az Útválasztás című rész részletesen elmeséli), és 1998 után vált nyilvánvalóvá. A 2000-es éveket egy stabil, kétpólusú pártstruktúra jellemezte, amely a rendszer jellemzőit kielégítette. A 2010-es választás után ez a rendszer – időlegesen vagy véglegesen – felbomlott (lásd az Útelágazás című fejezetet), és egyelőre nem nyilvánvaló, hogy a pártverseny mintáját rendszernek nevezhetjük-e.

Vagyis pártrendszerről mint állandósult pártviszonyról leginkább az 1990-es évek második felétől 2010-ig beszélhetünk. Mi jellemzi ezt a rendszert?

(1) Mindenekelőtt kétpólusú. Közkeletű címkével jobb- és baloldal áll egymással szemben, akik között nincs átjárás. A két oldalt egységesség, kettejük viszonyát polarizáltság jellemzi.

(2) A szemben álló felek nem pártok, nem kétpártrendszerről van szó. Pártszerveződések versengenek egymással, amelyek tartós pártkapcsolatban élnek. Amennyiben többségbe kerülnek, együtt alakítanak kormányt, ellenzékben pedig együttműködnek.

(3) A blokkok még csak nem is pártokból, hanem a pártok körül létrejött szervezetközi hálózatokból állnak. Ezekben a szervezetközi hálózatokban (*interorganizational resource networks*) megosztottak az olyan erőforrások, mint az infrastruktúra, pénz, aktivisták, információ, publicitás és médiahozzáférés, ideológia és legitimáló szervezeti mítoszok (*organizational myths*) és közpozíciók. A hálózat határai nem élesek, és saját jogon magukba foglalnak ismert személyiségeket is.[1]

(4) A pártcsoportok jól felismerhetőek, általánosan ismertek. Mind a pártok, mind a választók gondolati sémáiban a pártrendszert két blokk versengése alkotja.

Ez a tanulmány a *kétblokkrendszer* kifejezést használja ennek a pártrendszernek a megnevezésére. Az alternatív címkék kevésbé tűnnek kifejezőnek. A „kvázi-kétpártrendszer" – talán a használói szándéka ellenére – azt sugallja, hogy a kisebb

[1] A jobboldali blokkot pl. a Fidesz és az MDF hálózata alkotta. A Fidesz-hálózat magában foglalja a párton belül a Polgárok Házát, az Új Demokrácia Központot , a tagozatokat, a pártszervezeten kívül az MKDSZ/KDNP-t, a Fidelitast, a Magoszt, a Lungodromot, a Nemzeti Fórumot, a Kisgazda Polgári Egyesületet, a Polgári Magyarországért Alapítványt, a Szövetség a Nemzetért Alapítványt, a Magyarországi Tanyákon Élők Egyesületét stb. A magyar politológiában Csizmadia Ervin (2002; 2003) ugyan javasolta a párthálózatok kutatását, de jelentős empirikus eredmények nem születtek.

pártok jelentéktelenek vagy csak a vezető párt kivetülései. A „kétfőpártrendszer" (Fricz 2001) kifejezés hasonlót sugall, és még nehézkes is. A „polarizált pártrendszer" pedig nem emeli ki a blokkosodás kulcselemét. A kétblokkrendszer kifejezés használata általában nem tér el tartalmilag attól, ahogy a szakirodalomban vagy a publicisztikában az előbb említett fogalmakat használják.

Mennyire volt megszilárdult a kétblokkrendszer? Nemzetközi összehasonlításban Enyedi – Casal Bértoa (2010) több dimenzió mentén bizonyítja, hogy a 2010 előtti magyarországi pártrendszer a legstabilabb Közép-Európában: a blokkok relevanciája, a blokkmintázat stabilitása, a pártrendszer zártsága, a blokkok polarizáltsága nagyon magas, míg a fragmentáció és a szavazatingadozás nagyon alacsony. A kétblokkrendszer nemcsak a benne élőknek tűnik erősnek.

Ha az az első kérdés, hogy létezett-e pártrendszer, állandósult viszony a pártok között az 1990 utáni magyarországi demokrácia történetében, akkor a válasz egyértelműen pozitív. A következő probléma, hogy miért is jött létre és miért maradt fenn a kétblokkrendszer.

Mi nem magyarázza a kétblokkrendszert?

A jelen tanulmány kérdése az, hogyan jön létre a pártok közötti állandósult viszony és mitől marad fenn? A konkrét magyarországi esetben arra keressük a 20
választ, hogy mi magyarázhatja a fentebb vázolt kétblokkrendszer létrejöttét és fennmaradását.

Az egyik lehetséges és kézenfekvő magyarázat a szavazói blokkok léte, amely a választáskutatók megszokott és nem is nagyon reflektált kiindulópontja, alapja gyakran a törésvonal metafora. Ebben a megközelítésben a pártok kisebb-nagyobb társadalmi csoportok megbízottjai a képviseleti rendszerben. A közöttük levő viszony ebből következően a társadalmi csoportok közötti viszonyok leképezése. Vajon a kétblokkrendszer mennyire vezethető vissza a szavazati blokkok létére? Lehetséges-e exogén társadalmi tényezőkkel magyarázni a kétblokkrendszer létrejöttét és fennmaradását?

Nehéz lenne osztálybázist tulajdonítani a magyarországi pártoknak és blokkoknak. A pártok természetesen törekszenek arra, hogy felvállalják egyes társadalmi csoportok képviseletét és ezzel szavazatokat/támogatókat gyűjtsenek. A magyarországi pártok azonban nem egy adott társadalmi csoportból nőttek ki, és

[2] Talán az FKGP volt az a párt, amely világos társadalmi csoportot (is) képviselt. Azonban még Torgyán József retorikája is szélesebb közönségnek szólt, és kormányra kerülve hajlandó volt az agrárbázis érdekeiről pártcélok miatt lemondani. Az SZDSZ ugyan budapesti és értelmiségi párttá vált, de ez nem volt a párt ambíciója, és a stratégiája sem egyes speciális érdekek képviseletére épült.

nem építették politikájukat egy-egy speciális érdek képviseletére.[2] Igyekeznek megnyerni társadalmi csoportokat, de a felvállalt képviselet nem kizárólagos és időben nem koherens. Nem is lenne könnyű a pártoknak szilárd társadalmi bázist találniuk, ha maga a társadalom sem szilárd. Az 1990-es évek gazdasági és intézményi változásai átalakították a már korábban töredezésnek indult társadalomszerkezetet. Lecsökkent az olyan többé-kevésbé homogén foglalkoztatási csoportok, mint a gyári munkások jelentősége. A dominánssá váló szolgáltató szektor sokkal diffúzabb jellegű, és kisebb gazdasági egységekből áll. Nincsenek kikristályosodott osztályok, de olyan kisebb csoportok sem igazán vannak, amelyek kellően szilárdak és kellő csoporttudattal is rendelkeznek.

Egy másik társadalmi magyarázat lehetne a kulturális csoportoknak való megfelelés. A magyarországi pártok közötti különbségek leginkább a szimbolikus mezőben találhatóak. Nem ésszerűtlen a feltételezés, hogy a pártok meghirdetett értékrendszere szociokulturális különbségeket képez le. Lehetnek ezek ideológiai csoportok, pl. szocialisták, liberálisok, nemzeti érzelműek. Egy kifinomultabb megközelítés olyan csoportokat kereshetne, amelyeket társadalmi traumák vagy generációs élmények kötnek össze. A szocializáció és élettapasztalat így hozhat létre olyan kulturális közösséget, mint a szocialista idők iránt nosztalgiát érző, az '56-os forradalmat nem feledő, a romantikus nemzeti történelem iránt vonzódó emberek csoportjai. A pártok pedig ezen érzületközösségek politikai képviseletét látnák el.

Meg lehet-e azonban ezekkel megmagyarázni a polarizált, kétpólusú pártrendszert? Természetesen a közvélemény-kutató megtalálja a liberális vagy nemzeti érzelmű válaszolókat. Ám ezek egyrészt nem feltétlenül ugyanarra a pártra szavaznak. Másrészt ugyanígy megtalálná a Budapest-ellenes, roma etnikumú vagy alkoholista válaszolókat is, akik száma nem feltétlenül kisebb pl. az elszánt liberálisokénál, ám egyetlen párt nevében sem szerepel a képviseletükre utalás. De még ha a pártok a világos szavazói csoportok vetületei lennének, akkor sem jöhetne létre egyszerű kétpólusú tagoltság. Ez a pártpolitika terméke és fennmaradása is endogén tényezők eredménye. Ahogy Tóka (2005, 311) írja: „sokkal inkább a pártok politikája, mintsem a társadalomban jelenlévő törésvonalak következtében alakultak ki szoros kapcsolódások egyes törésvonal-dimenziók között".

A volatilitás lecsökkent, a világos párt-elkötelezettséggel rendelkezők aránya pedig megnőtt a 2000-es évekre. Ez akár azt is jelenthetné, hogy a társadalom politikailag konszolidálódott és a pártok ezeknek a társadalmi csoportoknak a képviseletét látták el. A konszolidált szavazótáborok azonban a blokkosodás *után* jöttek létre, és minden bizonnyal éppen a pártok működésének eredményeként. Enyedi (2004) kvantitatív bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a Fidesz 2002-es választás utáni aktivitása hogyan szilárdította meg a pártbázist. Körösényi (jelen kötetben) számos érvet bont ki a szakirodalomból arra, hogy a kétosztatú polarizáció felülről, az elitek és pártok tevékenysége nyomán jött létre Magyarországon. Mind az időbeliség, mind az oksági magyarázat kézenfekvő volta

arra utal, hogy a pártok hozták létre a növekvő identifikációt, és nem egy már meglévő igényt szolgáltak ki.

Elméletileg nem lehet azonban teljesen kizárni, hogy a pártok által kialakított társadalmi blokkok, amelyek többé-kevésbé egységes kulturális jellemzőkkel bírnak, együtt maradnak. Ez visszahat a pártokra is, hiszen már nem alakíthatják szabadon a politikájukat, nem térhetnek el a korábban meghirdetett elveiktől. A negyedik részben visszatérünk erre a kérdésre. Most elegendő annyit leszögezni, hogy a magyarországi pártok nem társadalmi csoportok megbízottjaként jöttek létre.

A GENEZIS

A továbbiakban a tanulmány arra keresi a választ, hogyan alakult ki a kétblokkrendszer. Ehhez az útfüggőségi elemzés módszere lesz segítségünkre.

Útfüggőségi elemzés

Az útfüggőségi elemzés (*path dependency analysis*) olyan történeti mintáknál működik, ahol egy véletlenszerű esemény (*contingent event*) vagy döntő fordulat (*critical juncture*) determinisztikus oksági kapcsolatokhoz vezet (Mahoney 2000). Az „út" egy olyan történeti eseménnyel kezdődik, amely elméletileg nem levezethető.[3] Az elméletileg váratlan esemény azonban hosszú távú következménnyel jár. Ez a következmény az út, amely az elemzés tulajdonképpeni tárgya. A kezdő esemény kijelölése és helye elméletileg fontos, de létrejötte *per definitionem* nem teoretizált.

Mahoney (2000) két fajtáját különbözteti meg az útfüggőségi elemzésnek: lánckövetkezmények (*reactive sequences*)[4] és önerősítő eseménysorok (*self-reinforcing sequences*).

A *lánckövetkezmények* olyan eseménysorok, amelyben a kezdő események ellenreakciót váltanak ki, amire csak egyetlen viszontválasz létezik, és így tovább.[5] A láncreakcióban a történések egyszerre következményei egy időben korábbi eseménynek és okai a rá következő fejleménynek.

[3] Az elméleti váratlanság természetesen csak az adott elméleti keretre vonatkozik. Például a politológiai elemzés számára megjósolhatatlan földrengés vagy sikeres merénylet jól magyarázható lehet szeizmológiai vagy pszichológia/kriminológiai elméletekkel – amelyek azonban a politikai következmények elemzésében válnak használhatatlanná.

[4] Mahoney és Schensul (2006) irodalmi áttekintése külön kategóriaként említi a *historical lock-in* típusát, leginkább a Polya-urna kísérlettel kapcsolatban, azonban a kritikákat is prezentálják, amelyek kétségbe vonják determinisztikus (tehát ténylegesen az útfüggőség körébe tartozó) jellegét.

[5] Talán a sakk „fonalas változat" fogalma áll ehhez közel: olyan lépéssorozat, amelyben a feleknek mindig csak egyféle jó válasz elérhető. A feladványok gyakran épülnek erre a koncepcióra.

Az *önerősítő folyamatokban* bizonyos társadalmi minták újratermelik önmagukat. Minden lépés egy adott irányban további lépéseket eredményez ugyanabban az irányban (Pierson 2000). Az újratermelődés alapja a növekvő megtérülés (*increasing returns*): minden lépéssel az adott úton az aktorok egyre jobban járnak, ha nem térnek le. Mahoney (2000) az önerősítő szekvenciákat lényegében azonosítja az intézményekkel.

A pártrendszer mint útfüggőség

Az első lépés – az útfüggőség kutatásának szellemében – annak a történelmi folyamatnak a strukturált tanulmányozása, amely a pártrendszer intézményesüléséhez vezetett. Ellentétben az egyetlen, elméletileg váratlan eseményre összpontosító modellel, a jelen elemzés több útformáló eseményre is rámutat. Ezek egy része egymásra adott reakció volt, de determinisztikus láncesemények nehéz lenne felfedezni. Azonban az aktorok (politikusok és pártok) – előző döntéseik miatt – egyre szűkülő mozgástere jól megfigyelhető.

Az alábbi hét fontos esemény vagy körülmény járult hozzá elsősorban a kétblokkrendszer kialakulásához.

Elithálók

A rendszerváltáskor kialakult pártok elitcsoportok köré szerveződtek. Olyan széleskörű mozgalmak, amelyekből pártok nőhettek volna, nem voltak a '80-as évek végének Magyarországán. A funkcionális kényszerek (az MSZMP-nek tárgyalópartner kellett, a geopolitikai szükségszerűségből importált választási rendszer versengő pártokat igényelt, a demokratikus intézményrendszer képviseleti szervezeteket feltételezett) azonban siettették a pártok létrejöttét. Szervezet leginkább korábbi szerveződésből jön létre. Jelen esetben ezt a szerepet az értelmiségiek, ill. a hajdani (1956-ban és a II. világháború után) politikai aktivisták – főleg gyenge kötésekből álló – hálózatai látták el. A pártok intézményesülése szempontjából különös szerepet kaptak az erős kötésekből álló pártmagok. Ilyen volt különösen az SZDSZ alapját jelentő demokratikus ellenzék, a Bibó kollégiumbeli együttműködésből kinövő Fidesz-csoport, valamint a népies írók és értelmiségiek magja. Más oldalról fontos a történetünk szempontjából az MSZMP-ben szocializálódott, az állampárt második vonalából kinőtt MSZP-pártelit, amelyet számos érzelmi és (lojalitásra vonatkozó) normatív szál is összekötött. A pártok kezdeti stabilitását jelentős részt alighanem az egyes pártelitek összetartása adta.

Jogintézmények választása

1989-ben és 1990-ben az uralkodó és az ellenzéki pártok átírták az alkotmányt és létrehozták a demokratikus intézményrendszer működéséhez szükséges sarkalatos törvényeket, köztük a választási törvényt. A döntés nem volt predeterminált. A geopolitikai elvárásoknak a jogintézményi megoldások széles skálája megfelelt volna. A konkrétan választott szabályozások nem strukturális kényszerek, hanem a pártállam és az ellenzék képviselőinek gyakran napi érdekeken alapuló alkui közben alakultak ki.

Ahogy ez már az első választás után kiderült (Szoboszlai 1990), a választott jogi megoldások több módon is kényszert gyakoroltak a pártokra. Ezek közé tartozott az ajánló cédulák gyűjtése; a 7 területi lista követelménye (és ezzel az egész ország lefedésének kényszere); a 4%-os, később 5%-os küszöb; a kétfordulós választás. Ezek a pártrendszer szempontjából lényeges döntések voltak, mert limitálták az új pártok belépésének lehetőségét, erősítve a pártrendszer stabilitását.

Pártok riválisok nélkül

A politikai pártok az egyedül komolyan vehető játékosok a magyarországi közéletben (Enyedi–Tóka 2007). Az intézményi riválisok hiányát több körülmény eredményezte.

Az 1940-es évek végén hatalomra került kommunista párt módszeresen lerombolta a civil társadalmat. A civil szféra átfogó kontrollja a pártállami rendszer lényeges eleme és egyben előfeltétele volt. Bár az 1980-as években már megindultak civil szerveződések, ezek politikai jelentősége időlegesnek bizonyult. Visszanézve, ezen mozgalmak (pl. a Duna-kör) megjelenése inkább a többpárti verseny előjátéka volt. A kiemelkedő vezetők többsége később felhagyott az aktív közéleti tevékenységgel, vagy valamelyik párthoz csatlakozott. Minden bizonnyal a folyamat kölcsönösen előnyös volt: a személyes ambíciók találkoztak az újonnan létrejövő pártok káderigényével. A civil szervezetek később sem váltak politikailag jelentőssé. Mivel a közpénzből származó támogatás sok esetben fontos anyagi forrás, a civil szervezetek legtöbbször elfogadják az alárendelt kooperációt a pártokkal. Ez a nyílt tiltakozást eléggé valószínűtlenné teszi.

A szakszervezetek sem igazán korlátozták a pártok politikai hegemóniáját. Állandó problémájuk az öregedő és fogyó tagság. Az 1990-es évek deindusztrializációja jórészt megszüntette a nagyipari munkahelyeket, a szolgáltató szektor pedig nem a szakszervezetek terepe. A legnagyobb szakszervezeti szövetség pártállami gyökerei megkönnyítették a kapcsolatot az MSZP-vel, de egyben lehetetlenné tették a hiteles tiltakozást mind a baloldali, mind a jobboldali kormányok alatt. A többi szakszervezetet is állandóan körüllengte a pártpolitikai elkötelezettség

gyanúja. A sikeres szakszervezeti tiltakozások majdnem mindig pártháttérrel történtek. Mivel egyre csökkenő mértékben jelentenek erőforrást a pártoknak, a befolyásuk sem mérsékelte a pártfölényt.

Az üzleti érdekképviseletek és a korporációk befolyása nagyon nehezen felmérhető kívülről. Sem a *big business*, sem a pártok nem érdekeltek az átláthatóságban. Éppen ezért azonban a – vélhetően nem kicsi – befolyásuk sem teszi politikai ellensúllyá az üzleti csoportokat. Számukra amúgy is a speciális érdekek képviselete a fontos, nem az átfogó politikai részvétel.

Összességében a politikai napirendet egyértelműen a pártok alakítják Magyarországon.

Az MSZMP átalakulása

1989-ben az uralkodó pártnak mint pártszervezetnek reagálnia kellett az eseményekre. Világossá vált, hogy alkalmazkodnia kell a nyílt küzdelmen alapuló pártversenyhez. A versenyképességhez szükséges átalakulás szervezeti értelemben két módon is végbemehetett. Egyfelől, az MSZMP választhatta a folyamatosságot, megőrizve a pártszervezetét, tagságának jelentős részét, a pártvagyont és a nemmateriális szervezeti erejét (kialakult rutinok és szerepek, szervezeti kultúra stb.).[6] Ez azonban egyben a támadások vállalását is jelentette. A folyamatosság az MSZMP-vel egyben az MDP-vel és az MKP-val való kontinuitás fenntartásával volt azonos. Másfelől, a párt választhatta volna az önfeloszlatást és egy vagy több demokratikus pártként való újraalakulást. Ez a pénz és székház nélküli újraindulás a múlttalanságot is jelentette volna.

Az MSZMP vezetése az első opcióra szavazott. A döntés következményei nemcsak a pártra, hanem az egész pártrendszerre hosszú távú következményekkel jártak. Az MSZMP bejutott a parlamentbe, de „politikai gettóba" került. Paradox módon ez a kitaszítottság alighanem hozzájárult a későbbi sikerhez, mert összekovácsolta az – amúgy különböző ideológiával rendelkező – pártvezetőket és aktivistákat. Megérezték, hogy a szervezeti erő nem feltétlenül a teljes értékelvű egyetértésben áll, hanem inkább néhány szimbólumban (beleértve a közös ellenséget és a múltbeli közösen megélt eseményekre való emlékezést) és az ösztönzők helyes elosztásában rejlik. Az egyszerű érdekazonosságon (lásd Bihari 1990) kívül bizonyára ennek is része lehetett abban, hogy az MSZP a kétblokkrendszer idején nem szakadt szét az erősen eltérő frakciói mentén.

A másik, sokkal jobban megjósolható pozitív hozadéka a kontinuitásnak a szervezeti erő volt. Az MSZP kezdettől lefedte az ország egészét, és mindenhol rendelkezett a kritikus tömeggel, amely a kampányok levezetéséhez és a kopogta-

[6] Előfordulhat, hogy a történet ezen pontján az MSZMP vezetése még túl is becsülte a folyamatosság várható mértékét, pl. a párttagság megőrzését tekintve.

tócédulák összegyűjtéséhez kellett. Továbbá a médiajelenléten felüli közvetlen mozgósítási és meggyőzési kapacitással rendelkezett, amelyhez hasonlót a Fidesz csak 2002-től épített fel. A pártátalakulás idején (a kongresszus 1989. október 7-én fogadta el az MSZP megalakulását) remélt vagyonátmentés azonban a NEXT 2000 botrány után csak részlegesen sikerült (Babus 1991).

A folyamatosság közvetlen következménye azonban negatív volt. Az MSZP párialétre kényszerült a Demokratikus Chartáig, és a nemzetközi hitelességét is gyengének érezte még az 1994-es győzelem után is.

Koalíció 1990-ben

Az 1990-es választás nagy hatást gyakorolt a későbbi eseményekre, miközben a kimenetele – elméleti szempontból – esetleges volt. A pártok egymáshoz viszonyított programjai (Kovács–Tóth 1992) több dimenzió mentén helyezkedtek el. Egyáltalán nem volt nyilvánvaló, milyen koalíciós együttműködés jön majd létre. Mivel a pártok ismeretlenek voltak, sokat számított a név és a választás előtti hónapok hírértéket kapott eseményei. Tulajdonképpen a volt állampárt is sötét lónak számított, hiszen nem volt világos, hogyan fog viselkedni a versengő pártrendszer körülményei között. A választások kimenetelét és a koalíciót is tekinthetjük pártrendszer-elméleti szempontból jelentős véletlennek.

A későbbi kétblokkrendszer szempontjából az 1990-es kormányalakításban is sok múlott az aktorok döntésein, és kevés a strukturális tényezőkön. A kormányt – a mindenféle korábban várt (pl. MDF–MSZP) kombinációval szemben – három jobboldali párt hozta létre. Ezek a pártok együttműködésük alapjának a keresztény-nemzeti ideológiát nevezték meg, amelyet (az együttműködés létrejöttével) el is kezdtek kialakítani. Az esetlegesség így jelentősen megnövelte bizonyos típusú politikai lépések esélyét és lecsökkentette másokét.

Koalíció 1994-ben

Az MSZP politikai elszigetelődése már 1991-ben elkezdett oldódni, amikor megalakult a Demokratikus Charta. Ez a kormányellenes értelmiségi szövetség magában foglalta az SZDSZ és az MSZP „holdudvarát" is, amelyek innentől kezdve kezdtek politikailag (is) összeolvadni. Az elitpártok esetében egy ilyen együttműködés jelentős alapot jelenthetett a koalícióra.

Nem volt azonban semmi determinisztikus az 1994-es koalíció létrejöttében. Az MSZP egyedül is többséget szerzett a parlamentben. Az MSZP koalíciós ajánlatában talán a legfontosabb faktor a hitelességi kihívásának kezelése volt. Az SZDSZ fogadókészségét több tényező is motiválhatta (pl. az ideológiai ellen-

fél háttérbe szorítása, az elszigetelődéstől való félelem, a politikai pozíciók megszerzésének vágya, az értelmiségi és vállalkozói támogatók kifizetésének szándéka). Ezt pontosan nem tudhatjuk, azt viszont igen, hogy a döntés stratégiai jellegű volt, nem kényszerített. A választások előtti egyre szorosabb elit-együttműködés megfelelő hátteret teremtett, de nem szűkítette le egyik párt mozgásterét sem olyan mértékben, ami a koalíciót szükségszerűvé tette volna. A koalíció következményei azonban hosszú távúak és stratégiaiak voltak.

A Fidesz stratégiai döntése

Az 1994-es parlamenti választás kampányában a politikai szereplők még háromosztatú pártrendszerről beszéltek, ahol a szocialista MSZP és a jobboldali koalíciós pártok mellett az SZDSZ és a Fidesz alkotta volna a liberális pólust. Azt, hogy ez mennyire nem volt egy megszilárdult képlet, világosan mutatta a liberális pártcsoport gyors szétesése és a másik két blokk befogadó viselkedése. Az SZDSZ koalícióra lépett a szocialistákkal, ami – bármennyiszer is használták a kényszerházasság metaforáját – egy tartós szövetség kezdete volt. A magára maradt Fidesz pedig részlegesen ideológiát váltott és jobboldali pártként definiálta újra magát. Több lépésben létrejött egy jobboldali pártszövetség, ami később sikeresen intézményesült pártblokként.

Vajon szükségszerű volt-e ez a folyamat? Mondhatjuk-e azt, hogy a Fidesz és a volt koalíciós pártok számára nem volt más út, mint az együttműködés a kétharmados többséget szerzett balliberális szövetséggel szemben? A választási rendszer, amely az összefogást jutalmazza a szétaprózottsággal szemben, valóban csábítóvá tette az ellenzéki együttműködést. Ez azonban megvalósulhatott volna egy jobboldali „kiskoalícióban", az Antall- és Boross-kormányok heves ellenzékeként működő Fidesz nélkül is. Másfelől a Fidesznek is volt legalább két további opciója. Megpróbálkozhatott volna a liberális szövetség valamilyen fenntartásával és a koalíció időnkénti támogatásával abban a reményben, hogy a következő választás után harmadikként csatlakozhat a koalícióhoz. Választhatott volna egy középen álló, mindkét irányban nyitott pozíciót, amivel szavazási nyereséget és adott esetben a – nagy zsarolási potenciállal rendelkező – mérleg nyelve szerepet remélhette volna. Ezek helyett egy nagy és kockázatos manőverbe kezdett.

A jobboldali pártblokk több kisebb lépésben (lásd Tóka 2005), számos, a döntést visszaigazoló eseményen keresztül jött létre (*reinforcing sequences*). Ez a folyamat már az útfüggőség kezdete volt.[7]

[7] Tóka (2005, 276–277) egy párttisztségviselőkkel folytatott véleményfelmérésre hivatkozva írja: „Tíz év alatt nagyot változott a releváns politikai kérdések köre és tartalma, egyes pártok eltörpültek és hellyel-közzel újak is alakultak, a Fidesz pedig kétszer is nevet változtatott, és a törés-

Újratermelődés

Önerősítő mechanizmusok

Az útfüggőségi elemzés e dolgozatban követett formája az út fennmaradását az önerősítő mechanizmusok létére vezeti vissza. A hangsúly a „hogyan"-on van. Nem az intézményesülés vagy rendszerszerűség[8] mértéke a vizsgálat tárgya, ahogy pl. Enyedi (1998, Panebianco 1988 nyomán) vagy Randall–Svåsand (2002, konkrét alkalmazása: Tomsa 2008 és Soós 2005) teszi. Az elméleti háttérnek azt kell segítenie, hogy a kétblokkrendszer kialakulását és rendszerszerűségét megmagyarázza. A tanulmány elméleti keretét a szervezetelméleti, politológiai és szociológiai elméletek inspirálták, a megközelítése pedig problémaorientált és szelektív.

Hogyan történik az újratermelődés? Mahoney (2000) négy mechanizmust sorol fel.

(a) A *haszonelvű magyarázatok* ésszerű cselekvőket feltételeznek, akik költséghaszon kalkulációja vezet a reprodukcióhoz. Az intézmények olyan kényszereket és előnyöket kínálnak, amelyek beszámítása az intézmény által elvárt viselkedéshez vezet. Ha már egyszer az intézmény létrejön, a racionális számítás a folyamatos megerősödéshez vezet.

(b) A *hatalmi magyarázatok* szintén feltételezik a racionális viselkedést, ám felhívják a figyelmet arra, hogy az eliteknek lehetősége van az intézményi elosztást befolyásolni. Ha egy történeti fordulat eredményeként valamilyen elit befolyáshoz jut egy intézmény felett, eszköze és érdeke lesz az intézmény folyamatos védelme.

(c) A *funkcionális megközelítés* szerint az intézmények azért termelődnek újjá, mert a rendszer szempontjából fontos feladatot látnak el. A funkcionálisan fontos intézmény támogatást kap a rendszer többi részétől, ami a konszolidációjához és fennmaradásához vezet.

(d) A *legitimációs érvek* az intézmények azon tulajdonságát hangsúlyozzák, hogy képesek a társadalmi cselekvők jóról és rosszról alkotott fogalmait befolyásolni. Az intézmények újratermelődnek, mert létüket jogosnak

---

vonalrendszer egyik pólusáról a másikra került át. Mégis, maga a törésvonalak rendszere alig-alig változott." A probléma: vajon oksági hatást tulajdoníthatunk–e ennek az elitkultúrának vagy ez a szervezeti változás okozata? E dolgozat logikája szerint a politikai kultúra a politikai szervezetek tevékenységének terméke. A *counterfactual* kérdés, hogy mit mutatott volna egy hasonló felmérés 1996-ban, ha az SZDSZ nyeri meg az 1994-es választást, és a Fidesszel alakít koalíciót. Ha a válaszunk az, hogy egy mindkét párt által osztott szellemiség alakult volna ki, az exogén politikai kultúrának már nem tulajdonítunk önálló oksági hatást. (Tóka Gábor a fent említett írásban maga is a pártok blokkon belüli újradefiniálási kényszereiről ír pár sorral később.) Az intézményesült szervezetek képesek olyan politikai kultúrát létrehozni, ami azután a védelmükre szolgál, de egyben visszahat a működésükre. Ez azonban nem a külső oksági kényszer egyszerű logikája.

[8] A kettő – mint a tanulmány kezdetén tisztáztuk – nem feltétlen azonos.

tartják. Ha egy intézmény már valamennyi legitimációt szerzett, képes lehet arra, hogy a jó és rossz sztenderdjeit maga szabja meg, ami egy legitimációs megerősítő ciklust indít el.

A szervezetelmélet oldaláról Richard W. Scott valamelyest másképp közelíti meg a problémát, amikor az intézmény fogalmába belefoglalja annak dimenzióit is: „Az intézmények kulturális-kognitív, normatív és szabályozó (*regulative*) elemekből állnak, amelyek – a hozzá kapcsolódó cselekvésekkel és erőforrásokkal – stabilitást és értelmet adnak a társadalmi életnek" (Scott 2001, 48). A közgazdászok és politológusok általában a *szabályozást* hangsúlyozzák, a szociológusok a *normatív* aspektust, az antropológusok és a szervezetteoretikusok pedig a *kulturális-kognitív* alkotóelemet.

Hasonló különbségtétellel él Giddens (1984), aki a társadalmi rendszerekben háromfajta struktúrát lát: (1) értelemadó szabály (*rule of signification*), amely a szervezett nyelvhasználaton és diszkurzív gyakorlatokon keresztül kulturális kódokkal lát el; (2) legitimációs szabály (*rule of legitimation*), amely erkölcsi rendet hoz létre a társadalmi normák, értékek és sztenderdek kialakítása révén; (3) uralmi szabály (*rule of domination*), amely az erőforrások ellenőrzésére támaszkodva anyagi javakat és hatalmi felhatalmazásokat oszt el. Ez a három pont megfelel Scott kulturális-kognitív, normatív és regulatív aspektusainak.

Mahoney utilitarista mechanizmusa nagyban összeillik az intézmények Scott-féle szabályozó dimenziójával, a legitimációs magyarázatok pedig fedik a normatív dimenziót. Az intézmények *kulturális-kognitív pillére* viszont hozzáadandó mint egy intézményt újratermelő elkülönülő mechanizmus. Mind a radikális konstruktivisták (Berger–Luckmann 1967), mind az új institucionalizmus szervezeti iskolája (Powell–DiMaggio 1991) rámutat arra, hogy a társadalmi élet alapja a közösségben általánosan elterjedt megértés (*common understanding*). Az ember fontos szükséglete, hogy értelmet tulajdonítson a világnak, amelyben él. Weick (1979; 1995) álláspontja szerint a szervezés és a szervezetek létrehozása tulajdonképpen értelemadó (*sense-making*) tevékenység. A szervezési cselekvések szükségesek ahhoz, hogy a kétértelmű, ambivalens helyzeteket megszüntessék, és identitást adjanak nekik. Egy hasonló megközelítés az értelmezési keretekre (*frames*) összpontosít. Ezek a keretek kognitív struktúrák, amelyek a társadalmi életünket interpretálják (Polletta–Ho 2006). A Mahoney-féle logikát követve, az intézményesült útfüggőség egy olyan eseménnyel kezdődhet, amely az intézményhez számára kedvező értelmezési keretet hoz létre. Ez további értelemadási kapacitásokhoz vezet, ami konszolidálja és megerősíti az intézményt.

Scott egy későbbi művében (2008) felvetette, hogy az *érzelmeket* is hozzá kellene adni az intézmények negyedik pilléreként. Randall Collins (2005) a kölcsönhatási rituálékat (*interaction* rituals) elemzi, amelyek csoportszolidaritást és emocionális energiákat hoznak létre. A rituálék potenciálisan fontos, érzelemter-

melő társadalmi technikák. Talán nem lenne ellentétes az intuíciónkkal az a gondolat, hogy az érzelmek politikai kezelésének helyet kellene kapnia a politikatudományban. Ennek egyik nézőpontja az érzelemmenedzsment politikai intézményeket stabilizáló erőként történő vizsgálata. A lojalitás érzelmi azonosulásból is fakadhat, amely korlátozza nemcsak a kilépést (*exit*), hanem a beleszólást (*voice*) is. Ha egyszer egy történelmi véletlen kialakít valamilyen szervezeti azonosulást, az az adott szervezetnek versenyelőnyt jelent, amivel megnő az esélye további érzelmi kapcsok létrehozására és ezzel az intézményesülésre.

Elemzési stratégia

Ennek a tanulmánynak, amely egy adott eset, a kétblokkrendszer magyarázatára szorítkozik, nem lehet célja egy letisztult, egységes, általános elmélet kialakítása. Pragmatikusan felfogva azonban a fenti elméletet, könnyen lehet szintetizálni egy, a jelen tanulmány céljának megfelelő megközelítést, amely elegendő annak tanulmányozására, hogy a magyarországi pártrendszer milyen módon termeli újra önmagát.

Mi teszi az intézményeket szilárddá? Az elméleti háttérben vázoltaknak megfelelően ez a tanulmány az intézményi mechanizmusok négy fajtáját különbözteti meg:

(1) *Szabályozó mechanizmusok,* amelyek szelektíven osztanak el materiális és státusz-ösztönzőket. A politikai elitek legkézenfekvőbb módszere az önmegerősítésre (amire Mahoney utal) az alattuk levők szankcionálása.

(2) *Normatív mechanizmusok,* amelyek bizonyos szavakat és tetteket legitimnek és jogosnak minősítenek, másokkal szemben pedig közösségi ellenállást mobilizálnak.

(3) *Kognitív mechanizmusok,* amelyek értelmezési kereteket adnak az életünknek. Ezek a fogalmak és elhatárolások sohasem semlegesek: az értelmezési keretek között vannak, amik magától értetődővé válnak, mások pedig értelmetlenné.

(4) *Érzelmi mechanizmusok,* amelyek bizonyos viselkedéshez örömöt társítanak, míg másokhoz kellemetlen érzést. A politikai közösséghez tartozás és a közösségi célokkal azonosulás általában magában foglalja ezt az érzelmi kapcsolatot.

A továbbiakban az intézményi folyamatok e négy dimenziója mentén vizsgáljuk az intézményi önerősítő mechanizmusokat.

Szabályozó mechanizmusok

A stabil szabályozó mechanizmusok ismérve az előzetesen megismerhető és megjósolhatóan működő szabályok létezése. Előre látható, milyen viselkedésre milyen pozitív vagy negatív válasz születik. A szabályozó mechanizmusok kényszerítő-jutalmazó jellegűek.

A szabályozás stabilizáló szerepe az önkéntes szervezetekben, mint amilyenek a pártok is, általában nem túl nagy. Szervezeten belüli címeket és elismerést (*status and solidary incentives*) tudnak az önkéntességen alapuló szervezetek adni, de anyagi ösztönzőket csak korlátozott mértékben. Másfelől, az önkéntes szervezetet könnyű elhagyni és másikat alapítani vagy másfajta szervezetben kielégíteni a személyes igényeket.

A magyarországi pártok eltérnek a többi önkéntesség alapján működő szervezettől mindkét tekintetben. Természetesen könnyű a pártokat elhagyni vagy passzív taggá válni. Azonban a politikai siker élménye és eredménye csak kisszámú pártszervezetben érhető el. Így a távozás (*exit*) opciója korlátozott. Viszont maradni nagyon is érdemes lehet, mert siker esetén a pártok sok és sokféle anyagi és státuszösztönzőt kínálnak, amelyek az egyszerű civil szervezeteknek nem érhetőek el. A kulcs a pártok hozzáférése az állami pozíciókhoz és befolyása egyes céges állások betöltésére. Ezek közé tartoznak:

– Pártpozíciók: minden párt rendelkezik apparátussal, amelynek betöltése – ha magas fizetéssel közvetlenül nem is – azzal a reménnyel jár, hogy a párt sikere esetén a közszolgálatban vagy céges jövedelemhez lehet jutni.
– Jó választási eredmény esetén a pártok betöltenek választott pozíciókat mind az Országgyűlésben, mind a megyei és települési önkormányzatokban.
– A pártvezetők sikeres kormányalakítás esetén miniszteri, államtitkári pozíciókat szerezhetnek.
– A magyarországi zsákmányrendszerben a csúcs kormányzati posztokon túl számos minisztériumi, hivatali, önkormányzati, állami céges pozíciót is elosztanak a kormánypártok. Bár a rendszer nem olyan kiterjedt, mint amilyen az osztrák *Proporz System* volt, így is nagyszámú állás felett diszponálnak a győztes pártok. A többszintű kormányzat és – egyes esetekben – a parlamenti paritás pedig biztosítja, hogy az országosan sikertelen pártok is hozzájussanak valamennyi lehetőséghez.
– A pártok és pártblokkok fenntartanak és támogatnak szervezeteket, amelyek felett így bizonyos befolyással is rendelkeznek. Így például elő tudnak segíteni karriereket az adott pártblokkhoz kötődő médiumoknál.

Hogyan stabilizálják a pártblokkokat az előbb felsorolt elosztási lehetőségek? A pártok szabályozási ereje hatalmat biztosít számukra az életsorsok felett. A pártvonal követését promócióval jutalmazhatják, a fegyelmezetlenséget viszont

büntethetik. A kinevezések a legtöbb esetben visszavonhatóak. A visszahívás lehetőségét időnként még a választott pozíciók esetén is megkísérlik biztosítani, még akkor is, ha az jogilag megkérdőjelezhető (pl. megválasztás után aláírt, dátum nélküli lemondó nyilatkozat).

Ha a konkrét pártcselekvést nézzük, három fontos mechanizmust fedezhetünk fel a magyarországi pártok esetében. Mint minden demokráciában, a *jelöltek kiválasztása* a választások előtt komoly hatalmat ad a „szelektoroknak". Ez a mechanizmus biztosítja a pártfegyelmet a választások között is. Aki nem követi a pártvonalat, azt kockáztatja, hogy a következő választáson nem indulhat el, vagy csak egy szimbolikus jelentőségű helyet kap a párt listáján. Ez alól talán csak a pártvezérek a kivételek, részben azért, mert ők maguk a kiválasztók, részben mert az országos ismertségük a párt számára jelentős erőforrást jelent. Azonban még a vezetők lehetőségeit is korlátozza a pártok közötti átjárás nehézsége és az új pártok alapításának esélytelensége. Bár a jelöltek személyi tulajdonságairól van irodalom, a magyar politikatudomány sajnos kevés és sporadikus információt ad arról, hogyan történik a párt által támogatott jelöltek kiválasztása.

Egy másik fontos mechanizmus a *helyi szervezetek feloszlatásának* lehetősége. Több párt alapszabálya is lehetővé teszi, hogy fontos pártérdekből a pártvezetés megszüntethessen alapszervezeteket. A párttagok más szervezetekhez csatlakozhatnak, vagy – ha átesnek a szűrésen – az újraalakuló helyi szervezetnek lehetnek a tagjai. A feloszlatás korántsem ritka, különösen a Fideszben.[9] A konfliktus több esetben is a központilag megnevezett képviselőjelöltek miatt alakult ki. Az időnkénti feloszlatásoknak alighanem önmagán túlmutató jelentősége is van. A példastatuálás a többi pártszervezetre is hatással van. A rendszeresen felkeltett veszélyérzet effektíven hozzájárulhat a pártfegyelem fenntartásához.

Egy harmadik stabilizáló mechanizmus a karrier *lock-in*. Ez eredendően szabályozó jellegű, azonban végső soron átvezet a szocializáció különböző fajtáihoz. Előfordul, hogy kevés és sekély politikai véleménnyel emberek fokozatosan elkötelezik magukat (*escalating commitment*) valamelyik politikai oldal iránt. Aki közszférában állást, előléptetést vagy szerződést kap egy adott kormány idején, a következő kormányváltáskor elveszítheti a szerződését vagy megakadhat a karrierje. Ilyenkor a kalkulálható legjobb lépés valamelyik politikai oldal melletti mélyebb elkötelezettség ahhoz, hogy visszanyerje a karrieresélyeit. Az intézményesült megosztottság körülményei között azonban ezzel végleg elveszti a feljebb jutás esélyét a másik oldal uralma alatt, így még jobban az egyik politikai blokkhoz ragad. Tulajdonképpen egyfajta személyes útfüggőségről beszélhetünk. Ezen az úton fokozatosan

[9] 2009–2010-ben a Fidesz feloszlatta többek között a XI. kerületi, csornai, váci, egri, makói, siklósi, miskolci és nagyatádi (ezt többször is!) szervezetét. Az MDF is feloszlatta a 2010-es kampány idején az ellenálló budapesti szervezeteket (bár ez már nem segített a párton).

elfogad és mások előtt is képvisel bizonyos pártpolitikai értékeket, érzelmileg azonosul a pártjával, és a világértelmezése is hasonul a közösségi elvárásokhoz.

Normatív mechanizmusok

Mindkét blokk kínál egy erkölcsi keretet, amely meghatározza a társadalmi kötelességeket, az elvárt viselkedési formákat és a közös értékeket. Ezek a morális keretek nem jelentenek koherens és mindenre kiterjedő morális rendszereket. A „bal" és „jobb" címke néhány alapvető értéket szokott fedni, mint pl. kisebbségek iránti tolerancia, nyitottság a világ felé, antifasizmus, anti-antiszemitizmus, illetve nemzeti érzület, antikommunizmus, család iránti elkötelezettség. Ezek azonban nem igazán kisajátíthatók (pl. a baloldalnak is van nemzeti elkötelezettsége és a jobboldal is európaizált) és nehezen fordíthatók át napi konfliktust okozó politikává. Hiába vetnek el értékelven egyfajta politikát (pl. xenofób törvénykezést vagy egykulcsos adót), különösebb normatív büntetés nélkül képviselhetik később az ellenkezőjét (ahogy az MSZP 2002-es „23 millió románo" kampánya vagy a második Orbán-kormány egykulcsos politikához ragaszkodása bizonyítja).

Igazán részletes normák a politikai közösséggel kapcsolatban léteznek. Az árulás és összetartás fogalmait sokkal konzekvensebben értelmezik, mint az ideológiai elvárásokat. A nyomásgyakorlás különösen akkor erős, amikor a táborba kell beterelni vagy visszaterelni.[10]

A három legfontosabb normatív eszköz a szocializáció, a szimbolikus befogadás/kizárás és a politikai nyelv.

Minden párt (és minden szervezet) törekszik arra, hogy a tagjaiba központi értékeket plántáljon. A pártok működése annyiban több ennél, hogy a *szocializációt* sokkal szélesebb körben, a szimpatizánsokra vonatkozóan is végzi. Minden pártgyűlés, legyen szó párton belüli vagy a támogatóknak szóló rendezvényről, a normaátadást (is) segíti. A megemlékezések, pártkongresszusok, szervezett tiltakozások és kampánygyűlések mind túlmutatnak a közvetlen céljukon, mert közvetítik a pártok erkölcsi elveit is (és érzelmi kötődést alakítanak ki). A párton belüli mozgósítások és együttlétek már a korai életszakaszoktól hozzájárulnak a pártnormák elsajátításához.

A normaformálást és -fenntartást szolgálják a morális botrányok. Ezek az események lehetővé teszik a határok (újra)megvonását a *szimbolikus befogadás és ki-*

[10] Jó példa erre a Makovecz-féle értelmiségi kör, a Nemzeti Egység Mozgalom (NEM), amely 1998-ban jelentős erkölcsi nyomással járult hozzá ahhoz, hogy a jobboldal különböző pártjai összefogjanak. 2002-ben ugyancsak Makovecz vezetésével jobboldali közéleti szereplők létrehozták a Szövetség a Nemzetért Alapítványt (SZNA), a polgári körök holdingját. Ez a szervezet is a morális nyomás professzionális alakítója volt.

zárás útján. Egyes viselkedéseket a botránydiskurzus elfogadhatónak tekint, másokat exkommunikál. A viselkedések általában személyekhez kötődnek, és általában az egész személy befogadásáról vagy elítéléséről van szó.

A harmadik mechanizmus a *politikai nyelv*, amely a kognitív és érzelmi mechanizmusok egyik fajtája is. A nyelv sohasem semleges, a politikai különösen és szándékosan nem az. A használt fogalmak morális tartalommal terheltek, amely egyes politikai tevékenységeket befogad, másokat megbélyegez. A moralizáló „újkonzervatív" nyelv (lásd Szűcs Zoltán Gábor írását ebben a kötetben és Szűcs 2006) – sikeres – kísérlet a normatív blokkok és összetartás kiépítésére. Hasonlóan hatékony volt a maga idejében a liberális nyelvezet a kötelező toleranciájával és anti-antiszemitizmusával.

A normatív mechanizmusok nagyban hozzájárulnak a pártblokkok stabilizálásához. A versengő blokkok az összetartás növelése érdekében könnyen mobilizálhatják az internalizált erkölcsi elveket, a politikai konfliktusokat morális botrányként megjelenítve. Másfelől a két blokkot szétválasztják az erkölcsi elvek.

Kognitív mechanizmusok

Az embernek szüksége van az élete értelmezésére. A szerveződés és a szervezetek tulajdonképpen ezt a feladatot látják el a kategorizálás és interpretálás révén (Weick 1979).

Akkor intézményesült egy ismétlődő cselekvés, ha mindig ugyanazt az értelmezést társítják hozzá. Egy párt, pártblokk vagy pártrendszer akkor intézményesült kognitív értelemben, ha létezik egy társadalomalkotó séma *(constitutive schema)*, amelyet a politikai aktorok magától értetődőnek vesznek.

A magyarországi kognitív sémának két pillére van: a pártok elismerése a közélet központi cselekvőiként és a bal-jobb dimenzió alapvető jelenségként kezelése. A séma társadalomalkotó abban az értelemben, hogy a társadalmi cselekvést strukturálja „automatikusan" alkalmazott értelmezési kerete által.

A sémát a politikai nyelvhasználat közvetíti. A bal-jobb tagoltság teljesen magától értetődővé vált a 2000-es évekre. A fogalompár egyszerűen a két pártblokkra utal, nem a politológusok által konstruált skálára. A séma tovaterjedése mimetikus és tudattalan.

A kétblokkrendszert mint olyat stabilizálta az az érzet, hogy léte természetes.

Emocionális mechanizmusok

Az érzelmi ragaszkodás egy párthoz vagy pártblokkhoz nagyon hatékony stabilizáló mechanizmus lehet. Amiről itt szó van, nem a demokrácia vagy a versengő

pártrendszer iránti lelkesedés (ez a lelkesedés Magyarországon nem különösebben nagy), hanem a pártokhoz való kötődés. A European Social Survey adatai azt mutatják, hogy 2002-től a magyar válaszolók igen nagy aránya[11] gondolta úgy, hogy közelebb érzi magát egy bizonyos párthoz, mint más pártokhoz. Ez az arány magasabb, mint amit némely nyugat-európai régi demokráciában mértek.

Hogyan érik el a pártok, pártszövetségek, hogy a választók jelentős csoportjai azonosuljanak velük? És ami legalább ennyire fontos, hogyan alakítják ki az érzelmi ragaszkodást az aktivisták és szimpatizánsok körében? Enyedi (2004) rámutat a pártok képességére az érzelmi azonosulás gerjesztésére, és egy alapvető módszerükre, a nagygyűlésekre is utal. Ezt mindenekelőtt a Fidesz alkalmazta a 2002-es választás után. A tömegdemonstráció azonban csak egy altípusa az általános mechanizmusnak, a *közösségi rituálénak*. Ezek azok az események, amelyeket (a) a résztvevők fizikailag személyes jelenléte, (b) erős szimbolikus tartalom, (c) közösségformáló diskurzus, és (d) a pártvezérek központi szerepe jellemez. A sikeres közösségi rituálé pártazonosulást, közösségi szellemet és a pártszimbólumok, beleértve a vezetők iránti pozitív érzést hoz létre.

Mennyiben intézményesült a kétblokkrendszer mint pártrendszer?

A fentiekben bemutatott önerősítő mechanizmusok mind a pártoknak, mind a pártblokkoknak a stabilitását biztosítják. A kétblokkrendszer fennmaradásának azonban lehet egy alternatív magyarázata. Egy pártrendszer stabilitását biztosíthatja az is, hogy maga a rendszer intézményesül.

Ha a pártok közötti viszonyt jogszabályokkal, finanszírozási megoldásokkal, a morális rendbe való elhelyezéssel, a pártközpontúság természetességének hitével sikerül konszolidálni, maga a rendszer válik intézményesültté. Az alkotóelemek esetleg cserélődhetnek is, a rendszer mindig kitölteti egy új párttal a kijelölt szervezeti pozíciókat. Magának a pártrendszernek az erős intézményesüléséről akkor beszélhetünk, ha az alkotóelemek bomlása nem vezet a pártrendszer átalakulásához, hanem különböző védőmechanizmusok vagy visszaerősítik a komponenseket (a belülről meggyengült pártok nem hullnak ki), vagy strukturális ekvivalensükkel (egy új párttal ugyanabban a pozícióban) pótolják őket.

Ebből a szempontból a magyarországi kétblokkrendszer kis mértékben volt intézményesült. Mindenekelőtt jogszabályok nem védik a két blokkon alapuló pártrendszert (vagy bármely egyedi formáját a pártok tartós viszonyának). Két jogintézmény mégis segíti a létrejöttét. Az egyik a választási rendszer, amely ad némi ösztönzést az egységes kormánykoalíciónak és egységes ellenzéknek. Azonban

[11] 2002: 53%, 2004: 48%, 2006: 53%, 2008: 53%. Köszönöm Papp Zsófiának az adatok aggregálásában nyújtott segítségét.

ez egyáltalán nem determinisztikus, más pártrendszerekhez is vezethet a választási szabályozás (ahogy ez 1990 és 2010 után látható volt). A másik ösztönző szabályozás a pártfinanszírozásé. Azonban ez is inkább a meglévő pártalakulatokat védi, továbbá kisebb mértékben a nagyobbaknak ad versenyelőnyt, de a blokkosodást vagy magát a kétblokkrendszert közvetlenül nem erősíti. A magyarországi pártok nem kartellesedtek (Katz–Mair 1995), így a pártfinanszírozás sem jelenthet olyan kötőerőt, ami védhetné a kétpólusú tagoltságot.

Mivel a blokkok között sosem született megállapodás a kétblokkrendszer fenntartásáról, így az nem lett erkölcsi értékkel felruházva (sokkal inkább az ellenkezője az igaz) és érzelmi kötődés sem alakult ki irányába. A legnagyobb védelmet a kétblokkrendszernek az adja, hogy sokan magától értetődőnek és „örökké tartónak" vélik (vagy vélték).

Összességében az mondható el, hogy a pártrendszer mint rendszer gyengén intézményesült, főleg a pártblokkokhoz képest.

Mitől volt a kétblokkrendszer stabil?

A kétblokkrendszernek tehát nem volt olyan erős külső támasza (jogintézmények, erkölcsi elismerés, hagyomány), ami teljes egészében magyarázhatná a stabilitását. Endogén értelemben a kétblokkrendszer stabilitásának azonban vannak rendszerszerű forrásai. A két blokk – mint láthattuk – gyakran egymással szemben fogalmazta meg a létének alapját. Ha két entitás léte egymást feltételezi, olyan rendszert alkot, amely önfenntartó, amennyiben a két alkotóelem képes fennmaradni. Vagyis nem feltétlenül csak arról van szó, hogy a szemben álló erők nagyjából azonos szervezeti erőt képviselnek, hanem arról is, hogy a szervezeti erejük részben az egymással szemben állásból táplálkozik.

A blokkok stabilitását illetően hasonló mércét alkalmazhatunk, mint a pártrendszerek esetén. Ha vannak mechanizmusok, amelyek az alkotóelemek bomlása esetén is fenntartják a blokk működését, az szilárdnak mondható. Erre pedig számos példa van. Az FKGP felbomlása vagy az MDF választási hanyatlása semmilyen hatást nem gyakorolt a jobboldali blokk túlélésére. Az SZDSZ letűnése nem tette lehetővé a volt vezetőinek vagy elkötelezettjeinek, hogy másik párthálózatban találjanak maguknak helyet.

A másik mérce a fentebb bemutatott intézményes mechanizmusok működése. Ezek a mechanizmusok lépten-nyomon felfedezhetőek a pártok és pártblokkok működésében, amely mindenképp azok intézményesültségére utal.

A kétblokkrendszer szilárdságát leginkább a szemben álló blokkok magas szintű intézményesülése biztosította. A blokkok normatív és érzelmi kohéziójukat jelentős mértékben a negatív identitással kovácsolták, a politikát pedig a bináris kognitív rendszerben interpretálták. Nem egyszerűen két belülről erős

blokkról van szó, hanem arról is, hogy egymással szemben határozták meg a létüket, a belső stabilitásuk a másik lététől is függött. A szembenállás struktúrája így hozzájárult a kétblokkrendszert fennmaradásához – mindaddig, amíg maguk is szilárdak tudtak maradni.

A konklúzió tehát, hogy a kétblokkrendszer rendszerszerűségét kisebb részben magának a pártrendszernek az intézményesülése, de sokkal nagyobb részt a rendszer alkotóelemeinek egyensúlyban lévő szervezeti ereje és egymással szemben elfoglalt pozíciója biztosította.

Útelágazás?

2010-ben a kétblokkrendszer nyilvánvalóan megrendült. Az egyik blokk óriási többséget szerzett. Másfelől a másik fél nem egyszerűen meggyengült, hanem mellé került két másik, blokkon kívüli párt. Már nem két blokk áll egymással szemben. Hogyan tudjuk ezt értelmezni?

A (párt)történelem vége?

Az útfüggőségen alapuló érvelés egyik problémája, hogy azt az érzetet keltheti, hogy az út kialakulásának eseménydús története után lényegében megszűnnek a történések, és helyét átveszik az intézményes mechanizmusok és a változatlanság. Ez azonban elméleti szempontból sem igaz.

Először is, az önerősítő mechanizmusok elméleti konstrukciók, maguk is az értelemadás (*sense-making*) konkrét formái. Mint analitikus megközelítések konkrét eseményekben figyelhetőek meg. Konkrét elemzéseken keresztül figyelhetjük meg az intézményes korrekciókat. Ilyen kulcsesemény volt a kétblokkrendszer idején például a Békejobb 2000 kezdeményezés, Demszky Gábor elnöksége alatt az „egyenlő távolság" elvének bukása az SZDSZ-ben, a Centrum Párt felemelkedése és eltűnése, a Fidesz említett tömegmegmozdulásai és a polgári körök 2002 után, a KDNP pacifikálása és az MDF kiszorítása, vagy éppen Medgyessy és Gyurcsány SZDSZ-es megerősítése.

Másfelől, ezek az események mindig magukban rejtik a változás lehetőségét. Az intézményesülés lecsökkenti bizonyos kifejletek valószínűségét és megjósolhatóvá teszi más kimenetek létrejöttét. A mozgástér azonban sosem nulla, a társadalmi aktorok reflektálnak a saját kondícióikra, politikai vállalkozók pedig mindig vannak.

A változásnak legalább két formája állandóan benne rejlik az események sodrásában. Az egyik az inkrementális változások lehetősége (lásd Mahoney–Thelen 2009). Az intézmények kisebb módosulásai nagyobb változásokká válhatnak,

vagy megteremthetik a lehetőségét az áttörésnek. A másik az intézményközi (*interstitial*) változások létrejötte. Az intézmények hatóköre nem terjed ki mindenre. Az itt felgyülemlő energiák adott esetben komoly intézményi változásokhoz vezetnek (Mann 1986).

Az inkrementális változások magyarázatként szolgálhatnak a régi hanyatlására, az intézményközi változások pedig az új felemelkedésére. Más szóval az egyik elméleti kérdés, hogy a változás külső sokk volt-e, vagy továbbra is endogén folyamatok eredményeként jött létre. A másik kérdés, hogy az új sikeres pártok honnan kerültek elő, ha a kétblokkrendszer olyan erős önvédő mechanizmusokkal rendelkezett.

A régi hanyatlása

Nem különösebben eredeti megállapítás, hogy az MSZP–SZDSZ-koalíciót erodálta a két kormányzati ciklus 2002 és 2010 között. Korrupciós ügyek, politikai botrányok (pl. az őszödi beszéd), hiteltelen közpolitikai váltások, miniszterelnöki személycserék és nyilvános személyes torzsalkodások kísérték a koalíciós kormányzást, különösen az utolsó éveiben. A jelen tanulmány felfogása szempontjából nem a választók felé közvetített rossz imázs és az ebből következő szavazatvesztés a lényeges, hanem a szervezeti bomlás, amely gyakran oka volt az erodálódásnak. A hanyatlás eme jelei pedig gyakran további romláshoz vezettek.

Az SZDSZ ebből az ördögi spirálból nem is tudott kilépni, végül a teljes szétesésig jutott. Az MSZP nagyobb nehézségi erővel rendelkezett, a pártszakadás már a választások után ment végbe. A népszerűtlen döntések következményeit szervezeti gyengeség folytán azonban a szocialisták sem tudták kezelni, ami a szavazatok óriási eltolódásához vezetett. Ha a természetes kopást széleskörű mozgósítás, az önerősítő mechanizmusok működése ellensúlyozta volna, a két blokk egyensúlya fennmaradhatott volna. Az inkrementális endogén folyamatok azonban ezt nem tették lehetővé a régi módon.

Az új felemelkedése

A kétblokkrendszer az anyagi, normatív és véleményformáló kapacitásaival rutinszerűen volt képes a békebontókat (Békejobb 2000, Demszky elnöksége, Centrum Párt) kiszorítani. A pártblokkok azonban nem ellenőrizték a társadalmi élet minden aspektusát, a figyelmük elsősorban a tömegmédiára és a médiában megjelenő közéletre összpontosult. Amíg a politikai szubkultúrákat képesek voltak távol tartani a *mainstream* világtól – a geopolitikai elvárásoknak is megfelelően –, nem avatkoztak azok életébe. Az internet nyújtotta lehetőségek, a kiscsoportos

aktivizmus és a kulturális rendezvények általában kívül álltak a pártblokkok érdeklődési területén.

Ha szervezeti szempontból közelítünk a két új párt történetéhez, két *underground* szubkultúrát[12] láthatunk a háttérben. A *nemzeti radikális* csoportosulások a demokratizálódás kezdete óta léteznek, és nemcsak politikai formákban. Mikecz (jelen kötetben) bemutatja ezt a szervezeti folyamatot a szkinhed mozgalmaktól a Magyar Úton át a 2000-es évek újradikalizmusáig. Talán azt lehet még hangsúlyozni, hogy a radikális „politikai folklór" meglehetősen kiterjedt rendezvénysorozatot és kulturális termelést is magában foglal. Ez nem politikailag tervezett, sőt egyáltalán nem központi szervezésű. Népszerű nemzeti rockzenekarok (pl. Kárpátia, Ismerős Arcok), sokak által látogatott fesztiválok (mint a Magyar Sziget, Kárpátfeszt, EMI-tábor), nyomtatott (Kárpátia, Kapu, Magyar Fórum, Barikád) és internetes média (Kuruc.info, Barikád, a hajdani Bombagyár közösségi blog) biztosítja a fórumot a szervezésre. A kulturális vagy pártpolitikához közvetlenül nem kötődő jelleg egyáltalán nem jelent irrelevanciát ebben az esetben (szemben a fősodorban lévő kereskedelmi tévékkel), mert ugyanúgy elősegítette a kollektív cselekvési problémák megoldását.

Az LMP a *zöld-alternatív mozgalomban* gyökeredzik. A történetet Mikecz (jelen kötet) jól áttekinti a Kádár-kori és '90-es évekbeli ökológiai mozgalmaktól a 2000-es évek globalizációkritikájáig. Az alternatívok heterogén szervezeti mezőjét összetartotta a közös szimbólumrendszer, a közös nyelv és a közös küzdelmek emléke. A mozgalom szervezetei (Duna-kör, Duna Charta, Védegylet, Zöld Fiatalok, ATTAC, Humanista Mozgalom stb.) olyan tiltakozásokat szerveztek, amelyek ugyan nem feltétlenül lépték át tartósan az országos média ingerküszöbét, de összekovácsoltak egymással hálózatszerűen kapcsolatot tartó csoportokat. Ez a szervezetközi hálózat kiváló alapot teremtett a pártalakításhoz.

Az új pártok sikere abban az értelemben nem volt endogén, hogy a kétblokkrendszeren, a pártok korábbi versenyének terepén kívül alapozódott meg. Azonban az is látszik, hogy nem is egyszerűen új szegmensek jöttek létre a politikai piacon, ami kitermelt magának két pártot. Mindkét szubkultúra olyan szervezeti erőforrásokat, normatív és kognitív struktúrákat és érzelmi kapcsokat hozott létre, amelyek függetlenek voltak az erőforrások, normák és valóságértelmezés *mainstream* elosztásától. Mindkettő rezisztens volt az intézményesült politika nyomására. Egy adott politikai helyzetben megfelelő politikai vállalkozók képesek voltak ezek politikai erővé alakítására.[13] A politikai szervezeti mezőn belül az új pártok endogén módon emelkedtek ki, a választási siker csak pecsétet ütött erre.

[12] A *szubkultúra* itt nem kulturális jelenségre, hanem szervezetközi hálózatra utal, amelynek van szimbolikus formája is.

[13] Az ágensek szerepe figyelmeztet egyrészt arra, hogy az ilyen pártpolitikai fordulatok nem determináltak, másrészt hogy természetesen lehetnek még hasonló szubkultúrák, amelyek új pártok váratlan felemelkedését szolgálhatják.

A magyarországi pártrendszer jövője

A 2010-es választásokkal két rendszerváltó párt kikerült a parlamentből, két új párt viszont országgyűlési képviseletet nyert. Joggal merülhet fel a kérdés, vajon megváltozott-e a pártrendszer és megszűnt-e a kétblokkrendszer.

A választási eredmények létrejöttének magyarázata nem tartozik e tanulmány tárgykörébe.[14] A választások eredményeként kialakult pártviszonyok viszont nagyon is érintik a pártrendszer-elemzést. Az egyszerű kétosztatú tér nyilvánvalóan megszűnt. Az igazi változás nem is az, hogy a Fidesz–KDNP kétharmados parlamenti többséggel és a jobboldali blokkot egyedül képviselve domináns pozícióhoz jutott. Ennél sokkal fontosabb, hogy az ellenzék nem alkot egységes blokkot. A Jobbik és az MSZP identitása is nagymértékben a másik által képviselt jelképek és gondolatok elutasítására épül, a köztük való mélyebb együttműködés nem várható jelen tapasztalataink szerint. Ilyen helyzet már előfordult a kétblokkrendszer kialakulása idején, amikor a MIÉP testidegen elemként helyezkedett el a két intézményesülő blokk között. A MIÉP azonban átmeneti szereplőnek bizonyult, és a Fidesz végül nem kényszerült a jobboldali blokkba való integrálására. A 2010 után előálló helyzet hosszabb távon vezethet hasonló fejleményhez. Addig azt mondhatjuk, hogy a kétblokkrendszer a korábbi formájában már nem létezik, de a jobboldali blokk fennmaradt, sőt erősebb, mint valaha. Eközben az MSZP egységes fennmaradása is kétséges. A mai pártrendszer mint olyan, amennyiben egyáltalán rendszernek nevezhetjük, nem intézményesült.

Vajon egy predomináns pártrendszer (Fricz 2011) jött létre, amelyben egy középre manőverezett nagy pártot több oldalról is kis, egymással nem kooperáló ellenzéki pártok vesznek körül? Vagy a kétblokkrendszer a parlamenti logikára és együttműködési előnyökre alapozva visszatér azzal, hogy az MSZP és az LMP között tartós kapcsolat létesül (vagy az LMP eltűnik, az MSZP pedig megerősödik), a Fidesz pedig egy következő választás után rákényszerül a Jobbikkal való szövetségre?[15] Ha ez a helyzet létrejön, az valóban két blokkot fog-e majd eredményezni? Ezekre a kérdésekre ugyanúgy csak utólag adhatunk választ, ahogy a kétblokkrendszer létrejöttét és megszilárdulását is csak utólag tudjuk rekonstruálni.[16]

[14] A fentebbi szervezeti érvelés célja nem a választási eredmények magyarázata. A választói viselkedés szociálpszichológiai megközelítését nem lehet szervezeti elemzéssel pótolni. A pártkínálat változása azonban pusztán a választók véleményének endogén változásával nem magyarázható.

[15] Természetesen más pártkombinációkról is lehet spekulálni, a kérdés az újrablokkosodás.

[16] És ahogy a 2010-es kritikus választás jellegéről is csak visszatekintve tudunk majd dönteni – lásd Róbert–Papp a jelen kötetben.

Következtetések

Az első megállapításunk az lehet, hogy a magyarországi demokrácia kitermelt legalább egy olyan pártrendszert, amely nemcsak a politikatudósok számolgatásaiban létezett, hanem a köztudatban jól ismert és hatást gyakorló képességgel felruházott jelenségként is. A kétblokkrendszer jól azonosítható jellegzetessége a blokkokba szerveződő párthálózatok polarizált szembenállása.

Ez az írás amellett érvelt, hogy a kétblokkrendszer alapját nem már korábban meglévő társadalmi ellentétek és identitások leképezése adta. A pártok eme stabil viszonyrendszere a 90-es évek második felében endogén folyamatként alakult ki. A társadalmi előfeltételei csak a rendszerváltás idején voltak, és akkor is csak a korabeli elit sajátszerűségeire szorítkoztak. A pártok interakciójában született stratégiai döntések egyre szűkítették a pártvezetők mozgásterét, míg végül ez a lehetséges pártszövetségek terén olyan kicsi lett, és ez olyan stabillá vált, hogy a pártrendszer leírhatóvá vált egyetlen fogalommal, kétblokkrendszerként.

A kialakulás oka azonban csak részben azonos a fennmaradásával. A pártok interakciója továbbra is jelentős tényező volt. A rendszerszerűség egyik eleme a negatív identitások polarizációs logikájának fenntartása. A pártblokkok összetartását jelentős részben a másik oldal lépéseivel szembeni reakciók és az ellenségképek gondos ápolása termelte újra.

A blokkok azonban rendelkeznek pozitív összetartó erővel is. A pártfegyelem kikényszerítésére, beleértve a szövetségi politika fenntartását is, a pártcentrumok számára, pártoktól függően, változó kiterjedtségű eszközök állnak rendelkezésre. A blokkok összetartásában fontos szerepe van a normatív eszközöknek, amelyek a devianciát, vagyis a másik blokkal való bárminemű együttműködést kiközösítéssel fenyegetik. A morális közösség természetes módon érzelmi jellegű is szokott lenni. Ezek az emocionális kötődések szintén akadályozzák a blokkszolidaritás felmondását és erősítik a stabilitását.

A 2010-es választási eredmények megbontották a kétblokkrendszert. Mindkét blokkból kiesett ugyan egy-egy alkotóelem (az SZDSZ és az MDF), azonban a szervezetközi és közösségi funkciókat a megmaradt szervezetek is el tudják látni. A felbomlás egyik jele az volt, hogy a baloldali blokk felhalmozódó szervezeti gyengülése szokatlanul nagy elmozduláshoz vezetett a blokkok között. Az igazi változás azonban két blokkon kívüli párt, a Jobbik és az LMP hatalmi és szimbolikus térnyerése volt. A kétblokkrendszer ezeket a saját erőforrásokkal rendelkező szervezeteket nem képes integrálni.

Az azonban, hogy ez egy új pártrendszer kezdete vagy kisebb kitérő a kétblokkrendszer történetében, a jelen sorok írásakor nem mondható meg. Elképzelhető, hogy egyik vagy mindkét új párt pólusképző erővé válik. Az is megtörténhet azonban, hogy a két párt valamilyen módon betagozódik egy-egy táborba,

akár újradefinálva azokat. A jövő dönti el, hogy a jelentős újratermelő mechanizmusokkal rendelkező kétblokkrendszer csak felfüggesztődött vagy megszűnt.

Hivatkozott irodalom

Babus Endre 1991. A hatalmi-politikai infrastruktúra és a rendszerváltás. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1991.* Budapest: Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 156–186.

Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas 1967. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday.

Bihari Mihály 1990. Egy pártkongresszus szociológiája. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1990*. Budapest: AULA–OMIKK. 21–28.

Collins, Randall 2005. *Interaction Ritual Chains*. Princeton – London: Princeton University Press.

Csizmadia Ervin 2003. *A politika és az értelmiség. Pártok, agytrösztök, hálózatok*. Budapest: Századvég.

Csizmadia Ervin 2002. Pártok és politikai hálózatok. In Bayer József (szerk.): *Politika és társadalom. Tanulmányok*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. 255–266.

Enyedi Zsolt 2004. A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. In *Századvég* 2004/33. 3–27.

Enyedi Zsolt 1998. Pártrendszer és politikai konszolidáció. In *Politikatudományi Szemle* 1998/3. 5–32.

Enyedi Zsolt – Casal Bértoa Fernando 2010. Pártverseny-mintázatok és blokk-politika Kelet-Közép-Európában (1990–2009). In *Politikatudományi Szemle* 2010/1. 7–30.

Enyedi Zsolt – Körösényi András 2004. *Pártok és pártrendszerek.* Budapest: Osiris.

Enyedi Zsolt – Tóka Gábor 2007. The Only Game in Town: Party Politics in Hungary. In Webb, Paul – White, Stephen (eds.): *Party Politics in New Democracies*. Oxford – New York: Oxford University Press. 147–178.

Fricz Tamás 2011. 2010-től predomináns pártrendszer Magyarországon? In Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2010-ről. Kormányzat, közpolitika, közélet*. Budapest: DKMKA (elektronikus kiadvány).

Fricz Tamás 2001. Kétpártrendszer vagy kétfőpártrendszer Magyarországon? In *Pártrendszerek. Nyugat-Európa, Közép-Európa, Magyarország*. Budapest: Századvég.

Giddens, Anthony 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.

Katz, Richard – Mair, Peter 1995. *Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party*. In *Party Politics* 1995/1. 5–28.

Kovács Éva – Tóth István János 1992. Ki mit mondott 1990-ben? Választási pártprogramok tartalomelemzése. In *Politikatudományi Szemle* 1992/1. 99–123.

Mahoney, James 2000. Path dependence in Historical Sociology. In *Theory and Society* 2000/4. 507–548.

Mahoney, James – Schensul, Daniel 2006. Historical Context and Path Dependence. In Goodin, Robert E. – Tilly, Charles (eds.): *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford: Oxford University Press. 454–471.

Mahoney, James – Thelen, Kathleen (eds.) 2009. *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mann, Michael 1986. *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to AD 1760* I. Cambridge – London: Cambridge University Press.

Panebianco, Angelo 1988. *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pierson, Paul 2000. Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. In *American Political Science Review* 2000/2. 251–267.

Polletta, Francesca – Ho, M. Kai 2006. Frames and their Consequences. In Goodin, Robert E. – Tilly, Charles (eds.): *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford – New York: Oxford University Press. 187–209.

Powell, Walter W. – DiMaggio, Paul J. 1991. *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.

Randall, Vicky – Svåsand, Lars 2002. Party Institutionalization in New Democracies. In *Party Politics* 2002/1. 5–29.

Sartori, Giovanni 2005. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Essex: ECPR Press.

Scott, Richard W. 2008. *Institutions and Organizations: Ideas and Interests*. Thousand Oaks: Sage.

Scott, Richard W. 2001. *Institutions and Organizations*. Thousand Oaks: Sage.

Scott, Richard W. – Davis, Gerald F. 2007. *Organizations and Organizing: Rational, Natural, and Open System Perspectives*. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Education International.

Soós Gábor 2005. *Local Party Institutionalization in Hungary* (unpublished PhD dissertation). Budapest: Central European University.

Szoboszlai György 1990. Választási rendszer és politikai tagoltság. In Szoboszlai György (szerk.): *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Intézet. 12–25.

Szűcs Zoltán Gábor 2006. Újkonzervatív forradalom. A nyelvi újítás mint diszkurzív stratégia az 1998-as kormányprogram vitájában. In Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések.* Budapest: L'Harmattan. 99–128.

Tomsa, Dirk 2008. *Party Politics and Democratization in Indonesia: Golkar in the Post-Suharto Era*. London – New York: Routledge.

Tóka Gábor 2005. A törésvonalak, a pártok és az intézményrendszer. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak.* Budapest: DKMKA. 243–322.

Weick, Karl E. 1995. *Sensemaking in Organizations*. Thousand Oaks – London – New Delhi: SAGE.

Weick, Karl E. 1979. *The Social Psychology of Organizing*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Róbert Péter – Papp Zsófia

Kritikus választás?

Pártos elkötelezettség és szavazói viselkedés a 2010-es országgyűlési választáson*

Bevezetés

A 2010-es választások kapcsán divatos a Fidesz–KDNP „földcsuszamlásszerű" győzelméről, „(fülke)forradalomról", történelmi fordulópontról beszélni. A Fidesz–KDNP kétharmados parlamenti többséghez vezető győzelme valóban példa nélküli a modern magyar demokrácia történetében. Nem meglepő tehát, hogy nagyon sok írásban, amelyek a legutóbbi választásokkal foglalkoztak, a Fidesz–KDNP-re leadott szavazatok és a koalíció által elnyert parlamenti helyek aránya állt a középpontban. Ebben a tanulmányban viszont megpróbáljuk a jelenséget az eddigi elemzéseken túllépve egy, a politikatudományban használatos elméleti koncepció, nevezetesen a kritikus választás fogalma alapján vizsgálni. Ez a bonyolultabb elméleti rendszer nem teszi lehetővé, hogy pusztán a győzelem nagyságából vonjunk le következtetést a választás „mindent elsöprő" voltáról. Egy választás kritikusságára vonatkozóan ehhez sokkal mélyebbre kell ásnunk és meg kell vizsgálnunk a szavazatok mögötti motivációkat is. Természetesen a közvetlenül megfigyelhető jelenségek is iránymutatóak lehetnek. Ilyenek az új pártok megjelenése, a parlamenti erőviszonyok és a pártrendszer megváltozása vagy a rendhagyóan magas választási részvétel. Ezek a jelenségek ösztönzik a kutatókat arra, hogy közelebbről is szemügyre vegyék az adott helyzetet és feltárják a politikai aktorok (pártok, politikusok, választók) döntéseinek mozgatórugóit. Ezzel lényegében a közvetlenül megfigyelhető jelenségek mögötti oksági viszonyok feltáráshoz lehet közelebb jutni. A pártpreferenciák jobbra vagy balra tolódása, a választások kimenetelének fontossága a választók szemében, a társadalmi törésvonalak megváltozása, a hosszú távú pártos elkötelezettség eloszlásának változása abszolút mértékben és a leadott szavazatokhoz képest, a pozitív és negatív

* Köszönettel tartozunk a tanulmány elkészítéséhez kapott adatokért és tanácsokért a Magyar Választáskutatási Programnak, a Mediánnak, Beck Lászlónak, a Tárki Adatbanknak és Róna Dánielnek, valamint Enyedi Zsoltnak, a kötet szerkesztőinek és a 2011. november 3-án az MTA Politikatudományi Intézetben megrendezett vita hozzászólóinak a hasznos és értékes megjegyzéseikért. A kézirat lezárva 2011. szeptember 1-jén.

(proteszt)szavazatok egymáshoz viszonyított aránya csak néhány azok közül a tényezők közül, amelyek közvetlenül nem figyelhetők meg. Mégis ismernünk kell őket ahhoz, hogy megalapozott következtetés vonjunk le, ítéletet mondjunk az egyes választásokról.

Minden itt felsorolt és az eddigi írásokból kevés kivétellel hiányolható jelenség vizsgálata persze egy egész könyv témája lehetne. Mégsem a terjedelmi korlát az, ami nehézzé teszi a tanulmány címében szereplő kérdés megválaszolását. A nemzetközi szakirodalomban gyakran eltérő meghatározásokkal dolgozó kutatók mindegyike egyetért abban, hogy a kritikus választás után konszolidációnak kell következnie. Vagyis a kritikus választásnak van egy olyan feltétele, mely időben a választás után következik. Az, hogy kritikus lesz-e egy választás függ attól, hogy milyen a hivatalba lépő kormány intézkedéseinek választói értékelése, hogy mi lesz a vesztes párt reakciója a vereségre, hogy hogyan alakul a nemzetközi gazdasági és politikai helyzet, illetve fontos szerepet játszhat minden olyan geopolitikai tényező, melyre az új kormánynak nincs közvetlen ráhatása (Crewe–Thomson 1999, 65). Amit a kutató a választásokat követő évben tenni tud csupán az, hogy olyan tényezőket keres, melyek kritikus választásra *utalnak*, és nem többet. Írásunkban tehát – a nemzetközi gyakorlattal összhangban – nem vállalkozhatunk annak a feszítő kérdésnek az egyértelmű és végleges megválaszolására, hogy a 2010-es magyarországi országgyűlési választás a politikatudomány elméleti gondolatrendszerét tekintve is a kritikus választás kategóriájába esik, hanem egy részjelenség vizsgálata alapján fogódzókat adunk a kérdés jövőbeni eldöntéséhez. Az említett részjelenség pedig a *pártidentitás és pártpreferencia viszonyának alakulása*.

Tanulmányuk az alábbiak szerint épül fel. Az első részben röviden áttekintjük a kritikus választás fogalmát tárgyaló szakirodalmat, külön hangsúlyt fektetve a választás különböző fajtáira. A második részben különböző közvélemény-kutatásokból származó adatokon kialakított többféle mutató segítségével vizsgáljuk meg a választók pártos elkötelezettségének időbeli változását, és ennek a pártpreferenciához való viszonyát. Empirikus elemzésünk három pillérre épül. Elsőnek a pártidentitás hagyományos megközelítését alkalmazva vizsgáljuk meg a magyar választók pártos kötődéseinek és pártpreferenciáinak viszonyát. Ezt követően a pártosság indikátorát újradefiniálva hasonlítjuk össze a szavazásra jogosultak összetételét pártos elkötelezettségük mértéke szerint. Végül havi bontású adatokon követjük nyomon a választók identitásainak és preferenciáinak változását. Az utolsó, harmadik részben az eredmények alapján mondunk véleményt a kritikus választás hipotéziséről.

A VÁLASZTÁSOK FAJTÁI

A kritikus választás fogalmának bevezetése V. O. Key nevéhez fűződik, aki szerint azokat a választásokat tekintjük kritikusnak, amelynek során a választóknak a szokásosnál fontosabb a választások kimenetele, a választói részvétel relatív értelemben magas, valamint a korábbiaktól élesen eltérő konfliktusok strukturálják a szavazatokat, és ezek a változások hosszú távon érvényben maradnak (Key 1955, 4) új egyensúlyt hozva létre (Nardulli 1995, 11). A világban azonban nagyon kevés olyan választást találni,[1] melyek egyértelműen kritikusként értelmezhetők (Nardulli 1995, 10). Ennek oka, hogy nem a pártpreferenciák egy adott időpontra vonatkozó képét nézzük, hanem azoknak a változását. Ezáltal a politikát annak valójában, különböző folyamatok egymásba kapcsolódásaként értelmezzük, ahol az egyes folyamatok végét és mások kezdetét nagyon nehéz azonosítani (Carmines–Stimson 1989; Nardulli 1995). Márpedig a kritikus választásnak definíciószerűen választópontnak kell lennie két folyamat között.

Ráadásul minél közelebbről, minél alaposabban vizsgáljuk a pártpreferenciák időbeli változásait, azok annál bonyolultabbak lesznek, vagyis annál nehezebb lesz lehatárolni egy esetleges rendkívüli választási eredmény okait (Carmines–Stimson 1989), miközben nem egyszerűen a változás, hanem éppen annak okai játszanak kulcsfontosságú szerepet abban, hogy el tudjuk dönteni egy választásról, hogy kritikus volt-e. Ennek a problémának kezelésére szükség van egy olyan széles körben elfogadott definícióra, amely lehetővé teszi a folyamatok és az okokozati kapcsolatok bonyolult hálójának áttekintését. Ennek megfelelően a definíciónak viszonylag szigorú lehatárolásokat kell tartalmaznia, mely természetszerűleg emel ki egy-egy momentumot a valóságból, vagyis nem minden esetben alkalmas arra, hogy a teljes képet mutassa. A kritikus választással foglalkozó irodalom nagy része éppen ezért ritkán fókuszál a teljes jelenségre, inkább annak egyes összetevőit próbálja megérteni, és ezekből próbál következtetéseket levonni a választás típusára vonatkozóan.

Írásunkban a Geoffrey Evans és Pippa Norris (1999) által szerkesztett kötetben vázolt definíciót fogjuk alkalmazni. A kötet szerzői tovább finomítják Key (1955) meghatározását, létrehozva ezzel egy olyan kategóriarendszert, melynek mentén könnyebb az egyes választások közötti különbségtétel. A kiinduló feltételezés az, hogy a változások egyes fajtái a változás mértékében, tartósságában és irányában is különbözhetnek egymástól (Evans–Norris 1999, xxvi; lásd I. táblázat). Az alábbiakban röviden, Evans és Norris (1999) alapján ismertetjük a különböző választástípusok jellemzőit.

[1] USA 1928, Anglia 1924, 1945, 1997, Franciaország 1958, Németország 1965, Dánia 1973, Kanada 1993, Olaszország 1994 (Evans–Norris 1999, xxxii)

1. táblázat ***A választások fajtái az általuk indukált változások szerint***

A választások fajtái				
Megerősítő	Eltávolodás		Átrendeződés	
	Drasztikus	Fokozatos	Fokozatos	Kritikus

Forrás: Evans - Norris 1999, xxvii, 1.3 ábra

A megerősítő választások (*maintaining elections*) a status quot tükrözik. A pártok közötti versenyben nem találunk új ügyeket, törésvonalakat, illetve a választók pártelkötelezettségeiben sem figyelhetünk meg jelentős változást. Korábbi kutatási eredmények arra a következtetésre vezettek, hogy a 2006-os magyarországi parlamenti választás, amikor is a 2002-re kialakult választói blokkok közötti mozgás minimálisra csökkent, ebbe a kategóriába esett (Karácsony 2006). Megerősítő választások esetén tehát a szavazatok blokkok közötti áramlása nem túl nagymértékű és minden esetben kiegyenlíti egymást, vagyis a hatalmi egyensúlyt változatlanul hagyja.

Az eltávolodás jellegű választások (*dealigning elections*) alkalmával a pártok és választói közötti kapcsolat gyengülni látszik, mely akár destabilizáló hatással is lehet a pártrendszerre. A drasztikus eltávolodás fő jellemzője a szavazatok szintjén, hogy egy vagy több párt támogatottságában drasztikus csökkenés következik be. Ennek egyik legeklatánsabb példája a kormánypártokkal szembeni protesztszavazatok számának rohamszerű növekedése, mely azonban nem feltétlenül jár együtt a kormánypártokkal mélyen azonosuló (pártos) választók arányának ugyanilyen mértékű csökkenésével. Ezáltal eltávolodik egymástól a választók pártidentitása és az aktuális pártpreferencia, a kormánypártok támogatói a kormánnyal való elégedetlenségük okán azok fő riválisára vagy újonnan megjelenő kisebb pártokra szavaznak. A lényeg azonban ebben az esetben az, hogy a kormánnyal való elégedetlenség, illetve a más pártra leadott szavazat nem változtatja meg a hosszú távú pártos elköteleződést.

A drasztikus eltávolodást *(deviating dealignment)* ebből következően az jellemzi, hogy a pártos kötődések és a pillanatnyi pártpreferenciák változása által alkotott képzeletbeli olló kinyílik. Mivel definíció szerint ezek a pillanatnyi pártpreferenciák a későbbiek folyamán a hosszú távú preferenciákhoz igazodnak, a szavazatváltozás egyfajta trend nélküli fluktuációhoz hasonlít, ezért a pártrendszeren nem hagy maradandó változást. A fokozatos eltávolodás *(secular dealignment)* ezzel szemben a pártválasztó kötelékek hosszú távú, fokozatos gyengülését jelenti, és nem jár együtt másfajta kötelékek megerősödésével. Egyes megközelítések szerint a mai választások nagy része ebbe a kategóriába esik (Evans–Norris 1999, xxix).

A fokozatos átrendeződés (*secular realignment*) ugyanennek a folyamatnak a tulajdonképpeni folytatása, vagyis a pártos elköteleződések lassú, folyamatos megerősödése. Ennek oka az, hogy minden átrendeződést egy eltávolodási időszaknak kell megelőznie ahhoz, hogy az új, hosszú távú elköteleződések kialakulhassanak.

A kritikus átrendeződések *(critical realignment)* a fentiektől eltérően olyan választások, amikor a pártok iránti elköteleződések hirtelen és nagymértékben megváltoznak és mindezzel a pártversenyre nézve hosszú távon érvényesülő hatásokat okoznak. A változások három dimenzióban mennek végbe. (1) Egyrészt egyfajta ideológiai átrendeződés zajlik le, mely új, megosztó ügyek megjelenésében, pártok hirtelen arculatváltásában, új pártok megjelenésében vagy a társadalom, illetve a politikusok balra- vagy jobbratolódásában mutatkozhat meg. A társadalmi átrendeződést a (2) pártok társadalmi bázisának alapjaiban történő megváltozása, valamint a törésvonalak gyengülése vagy átalakulása jelzi. Ezzel párhuzamosan a (3) szavazók pártos elköteleződései kezdetben fellazulnak, majd új formában szilárdulnak meg. A megszilárdulás folyamatának kezdőpontja tulajdonképpen maga a kritikus választás, melynek létjogosultságát nem maga a választás, hanem az utána következő periódus adja meg.

Tanulmányunkban a kritikus választás három tulajdonképpeni pilléréből az utolsót, vagyis a szavazók pártos elköteleződéseit vizsgáljuk meg közelebbről. Az ideológiai dimenzió mentén értelmezett átrendeződésről és a pártrendszer jellegének átalakulásáról a választást követő egy évben számos tudományos értekezés jelent meg. Benoit és Enyedi (2011) gazdag adatokon nagyszerűen bizonyítják a pártrendszer és a választói preferenciák jobbratolódásának hipotézisét. Emellett számos olyan jelenséget vázolnak, melyek mind a kritikus választás hipotézisét erősítik. Ilyenek a kiugróan magas volatilitási index, a lecsökkent parlamenti effektív pártszám és a verseny mértékének csökkenése, mely a pártok közötti kooperáció jelentőségének csökkenéséhez vezetett (pl. a két forduló közötti visszalépések számának csökkenése). Ezen tényezők bázisán egy új pártrendszer (domináns) kialakulásának lehetőségét is felvetik.

Az ideológiai skálán elfoglalt pozíció átrendeződése mellett érvel Bíró Nagy (2011), aki szerint az új képlet kialakulásához nagyban hozzájárult, hogy az MSZP és a Fidesz közötti különbség növekszik a bal-jobb skálán elfoglalt hely tekintetében. A politikai polarizáció témájával foglalkozik Angelusz és Tardos (2011) röviddel a 2010-es választás előtt íródott tanulmánya is, amely a polarizációs index[2] rendszerváltás utáni töretlen növekedéséről számol be.

A pártrendszer átalakulásával foglalkozó írások természetszerűleg foglalkoznak az MSZP népszerűségének összezsugorodásával. Enyedi és Benoit (2011) elsősorban a rossz gazdasági helyzetet, a megszorításokat és az SZDSZ gyengülését említik ennek okaként, de megjelennek az MSZP körüli botrányokhoz kapcsolódó napirendi magyarázatok is, amellyel Beck, Bíró Nagy és Róna (2011) foglalkoznak részletesebben.

[2] Egy tízfokú skálán a „két-két szélső bal- és jobboldali skálabesorolás (1, 2, illetve 9, 10) összege osztva a két közbülső (5, 6) önbesorolással" (Angelusz–Tardos 2005).

Elemzés

A pártidentitás[3] hagyományos indikátora és a pártpreferencia[4] (2002–2010)

A továbbiakban abból a megállapításból indulunk ki, hogy minden párt kétféle szavazatot kap a választáson. Az egyik az, amely a szavazótábor magjától, a pártos szavazóktól érkezik,[5] a másik pedig olyan, amely nem mélyebb elköteleződésen alapul, hanem pusztán a körülmények következtében keletkezett (pl. más pártokkal való elégedetlenség, szimpatikus politikai vezető stb.). A pártos szavazatok sokaságbeli és szavazótáboron belüli arányának változásából következtetni tudunk arra, hogy összességében mennyire változtak a szavazói elkötelezettségek a vizsgált időintervallumban. Minél magasabb a pártos szavazók aránya, annál stabilabbnak tekinthetjük a választói preferenciákat, annál kisebb az esélye egy gyors lefolyású eltávolodásnak, annál valószínűbb, hogy hosszabb távon érvényesülő átrendeződéssel állunk szemben.

A kritikus választások egyik legfontosabb ismérve a választók pillanatnyi pártpreferenciáinak és a pártidentitásoknak a nagymértékű, szimultán eltolódása (Crewe–Thomson 1999, 67). Vagyis a pártidentitás és a pártpreferencia változásának görbéi egymáshoz közel kerülnek. Ezzel párhuzamosan – és ettől természetesen nem függetlenül – az adott párt szavazótáborán belül nő a pártos szavazók aránya. Fontos továbbá – a már említetteken kívül –, hogy a választók nagyrészt azokra a pártokra szavazzanak, amelyekhez erősen kötődnek, ellenkező esetben drasztikus eltávolodásról beszélünk, mely során a pártpreferenciák hirtelen változását nem követik identitásbeli változások. A kritikus átrendeződéssel szemben a drasztikus eltávolodás esetében tehát a pártidentitás és a pártpreferencia változása által alkotott képzeletbeli olló kinyílik, vagyis a választók – különböző okok miatt – arra „kényszerülnek", hogy a hosszabb távú pártos elköteleződéseiktől eltérően szavazzanak (pl. stratégiai szavazás, protesztszavazat). A kritikus választás és a drasztikus eltávolodás szembeállítása – illetve egyik vagy másik alternatíva realitásának vizsgálata – azért kulcsfontosságú, mert mindkét választástípusnak azonos jegyei vannak a megfigyelhető preferenciák, vagyis a választási eredmények szintjén. Mindkettő a meglévő pártstruktúra látszólagos átalakulásával jár, mely a parlamentbe jutott pártok számának, esetleg maguknak a pártoknak a megváltozásával, nem utolsósorban – kevés kivételtől eltekintve – kormányváltással jár.

[3] Az elemzés során a hosszú távú pártos elkötelezettségre pártidentitásként fogunk hivatkozni.

[4] A pártpreferencia kifejezést minden esetben a választók pillanatnyi elkötelezettségeire értjük.

[5] Lásd a választói viselkedés michigani modelljét (Converse et al. 1960), mely szerint a választók pártidentitása a szocializáció különböző szintjein mintegy „rárakódik" a szavazó személyiségére. A pártos elkötelezettség tehát hosszú távra szól, és csak ritkán változik. Ezen ritka alkalmak egyike a kritikus választás.

Az alábbiakban a pártos elköteleződés hagyományos mérőszámának változását vizsgáljuk meg 2002 és 2010 között a European Social Survey[6] adatait felhasználva, nevezetesen, hogy van-e olyan párt, melyet közel érez magához,[7] és ha igen, akkor melyiket.[8] Az I. ábra a Fideszhez kötődők arányának és a párt aktuális támogatottságának változását mutatja.[9]

1. ábra ***A Fideszhez kötődők és a pártra szavazók arányának változása 2002 és 2010 között.***

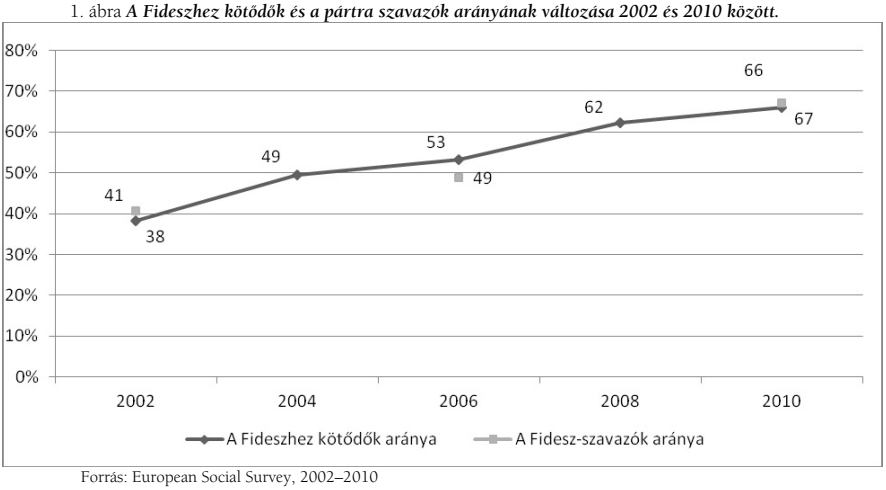

Forrás: European Social Survey, 2002–2010

[6] Az ESS kétévenkénti rendszerességgel gyűjt adatokat. A magyarországi adatfelvételek az MTA PTI és az MTA SZKI konzorciuma keretében valósultak meg. Az adatok szabadon elérhetőek az EUTE honlapján, vagy letölthetőek a norvég NSD adatbankból.

[7] A kérdés pontos szövege: „Van-e olyan politikai párt, amely közelebb áll Önhöz, mint a többi?"

[8] Nyitott kérdés, tehát fennáll az alulbecslés elvi lehetősége, bár ez éppen az általunk vizsgált két nagy párt esetében a legkisebb.

A pártidentitás méréséről részletesebben lásd többek között Katz 1985, Barnes et al. 1988, Sinnott 1998, Schmitt 1989, Blais et al. 2001, Bartle 2003, Burden–Klofstad 2005. A pártidentitás hagyományos mérőszámát számos kritika éri. Ezeknek alapja, hogy többen (többek között Butler–Stokes 1969, Holmberg 1994, Johnston–Pattie 1996, Brynin–Sanders 1996) kimutatták, hogy a pártidentitás mérésére feltett kérdést a válaszadók a pillanatnyi pártpreferenciájuknak megfelelően értelmezik. Vagyis a hosszú távú pártos elkötelezettség és a pillanatnyi pártpreferencia között a választók szemében nincs különbség. Ezt támasztják alá a választási években számított kapcsolat-szorossági mutatók is: 2002-ben és 2006-ban a pártidentitás és a pártpreferencia között számított Cramer V értéke 0,738 ($p<0,01$), 2010-ben 0,842 ($p<0,01$), vagyis választási években a pártpreferencia és a párttal való azonosulás közötti összefüggés meglehetősen erős.

Itt megjegyezzük, hogy a nemzetközi és magyar politikatudomány, ha fenntartásokkal is, de elfogadja azt, hogy az arra a kérdésre adott válasz, hogy melyik pártot érzi magához közel és mennyire, jó becslése a hosszú távú pártos elköteleződésnek (lásd Karácsony 2006; Tóka 2006).

[9] A válaszadók önbevalláson alapuló aktuális pártpreferenciáit összevetettük a tényleges választási eredményekkel, de az esetek többségében a szakirodalomban megjelenő különbségeket véltük felfedezni (győzteshez húzás).

Az ESS-adatfelvételek során nem az aktuális pártpreferenciára, hanem a legutóbbi választáskor leadott szavazatra kérdeznek rá. Ez a megoldás választási években (2002, 2006, 2010) közelíti jól a választók aktuális pártpreferenciáit,[10] míg más években (2004, 2008) a torzítás lehetősége nagyobb. Ezért az ábrán csak az ezekben az években felvett adatot tüntettük fel. Látható, hogy mind a pártpreferencia, mint a párttal való azonosulás terén folyamatos növekedés figyelhető meg, mely növekedés nagyjából szinkronban ment végbe. Az adatok szerint 2002-ben a Fidesszel azonosulók aránya csak kis mértékben maradt el a Fideszre szavazókétól (a különbség 2,3 százalékpont), 2010-ben a két érték közötti különbség még kisebb (1,2 százalékpont). A Fideszre szavazók és a Fidesszel azonosulók aránya közötti különbség 2006-ban volt a legnagyobb. Ekkor a különbség 4,4 százalékpontra emelkedett, méghozzá a Fideszhez kötődők javára. Vagyis 2006-ban arányaiban többen kötődtek a Fideszhez, mint ahányan szavaztak rá. Összességében a Fideszhez való kötődés az időszak során meredekebben emelkedik, amit fokozatosan követ a tényleges szavazói preferencia, és 2010-ben „ér utol".

Az MSZP esetében ennek éppen fordítottja ment végbe, melyet a 2. ábra szemléltet. A pártidentitásban itt az időszak első felében, és akkor is az első két év során, figyelhető meg nagyobb csökkenés, 50 százalékról 36 százalékra, amihez 2006-ban még csak kisebb mértékű, 10 százalékpont alatti szavazatvesztés kapcsolódik, és ez nem is hozta magával a választások elvesztését. Az időszak második felében viszont meredeken csökken az MSZP-vel való azonosulás, több mint 20 százalékponttal, 36 százalékról 15 százalék alá, és ez már jelentős tényleges szavazatvesztéssel esett egybe. Az MSZP-szavazók aránya 2006-ban még 7,5 százalékponttal meghaladta az MSZP-vel azonosulók arányát, míg 2002-ben és 2010-ben a különbség minimális; a pártidentitás és a választói preferencia 2010-re (újra) „összeérnek".

2. ábra ***Az MSZP-hez kötődők és a pártra szavazók arányának változása 2002 és 2010 között***

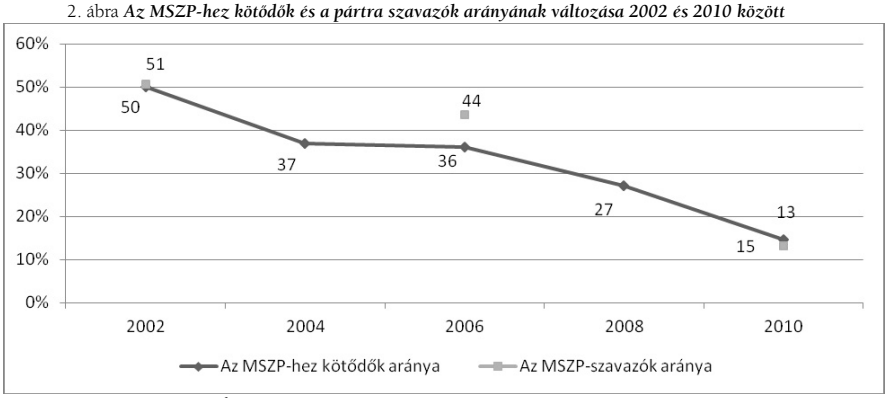

Forrás: European Social Survey, 2002–2010

[10] Az ESS-adatfelvételekre mindig ősszel kerül sor és 2-3 hónapig tartanak. Ez a hosszabb időtáv lehetővé teszi azt is, hogy az egyes pártok szavazótábora a felvétel időtartama alatt is módosuljon.

Az I. és 2. ábrák alapján tehát úgy tűnik, hogy 2006-ban a hagyományos értelemben vett pártos elkötelezettség nem állt összhangban az aktuális pártpreferenciákkal egyik (akkori) nagy párt esetében sem. Ennek leginkább a Fidesz érezte hátrányát, hiszen támogatottsága az aktuális pártpreferenciák szintjén más választási évekhez képest szokatlan mértékben maradt alatta annak a szintnek, amit a párttal való elkötelezettek aránya indokolttá tett volna. Mindemellett azonban elmondható, hogy 2006-ban a Fidesz – az adatok tanúsága szerint – a szavazatok és az elkötelezettségek szintjén is jobban teljesített a szocialistáknál. A 2006-os választás ráadásul egy eltávolodási folyamatban érte az MSZP-t. Míg 2002-ben az MSZP táborának 67 százaléka érezte magához közel a pártot, addig ez az arány 2006-ra 59 százalékra csökkent.[11] Ez egyben azt is jelenti, hogy az MSZP 2006-os győzelmét hozó szavazatok nagyobb része érkezett a párthoz nem kötődőktől, ami bizonytalanabbá tette a szavazótábor megtartását hosszabb távon. A pártos szocialista szavazók arányának csökkenése a teljes sokaságon és a szavazótáboron belül pedig egyértelmű jele a szocialista pártidentitás fellazulásának. A Fidesz-elkötelezettek sokaságbeli arányának növekedése mellett a saját szavazótáboron belüli arányuk is nőtt: 2002-ben a Fidesz-szavazók 63 százaléka volt elkötelezett, 2006-ban ez az érték 71 százalékra emelkedett. Könnyen lehet tehát, hogy a 2006-os választás csak egy állomás volt a fokozatos eltávolodás és átrendeződés párhuzamosan zajló folyamatában, mely akkor nem változtatta meg a politikai erőviszonyokat. Ezen változások erősödése vezetett a 2010-es választásokon tapasztalt példa nélküli Fidesz-győzelemhez. Amennyiben tehát elfogadjuk, hogy a pártidentitás hagyományos mérőszáma ténylegesen a hosszú távú pártos elkötelezettséget méri, valószínűvé válik, hogy a 2006-os választás a korábbi vélekedéssel ellentétben mégsem a megerősítő választások sorába tartozik, hanem 2002 és 2010 között egy fokozatos átrendeződésnek voltunk tanúi. Az átrendeződés (legyen az fokozatos vagy kritikus) hipotézisét a drasztikus eltávolodásával szemben erősíti továbbá az a tény, hogy a pártidentitás és pártpreferencia közötti asszociációs kapcsolat szorosságának mutatószáma (Cramer V) 2006-ról 2010-re egytizeddel[12] emelkedett, vagyis a pártidentitás és pártpreferencia a két választás között „közelebb került egymáshoz". A kapcsolat szorosságát azonban csalóka lenne csak az egész sokaságra vizsgálni, hiszen ez elfedi a pártonként külön jelentkező esetleges ellentétes trendeket. Azoknak a válaszadóknak az aránya, akik a Fideszre szavaznának azok között, akik közel érzik magukhoz a Fideszt 2006-ról 2010-re 82 százalékról 86 százalékra növekedett. Az MSZP esetén ez az arány 89-ről 81 százalékra csökkent. Mindez azt jelenti, hogy az MSZP esetében a vele azonosulók körében láthatóan

[11] Ezek az arányszámok azért nem azonosak az ábrában szereplőkkel, mert ott az összes szavazókon belüli arány látható, itt pedig az egyes pártok szavazótáborán belüli arányokról van szó.

[12] A Cramer V mutató 0 és 1 közötti értéket vehet fel.

megjelenik a protesztelem is, amely a protesztszavazat helyett jelen esetben inkább a „proteszt-távolmaradás" formáját ölti. A Fidesz esetében viszont az identitás és a szavazat „egymásra találását" látjuk. Összességében elmondhatjuk, hogy a jelek az átrendeződés elméletét támasztják alá, melynek üteme miatt a fentiek tudatában – ti. hogy elképzelhető, hogy fokozatos átrendeződéssel állunk szemben – sem utasíthatjuk el a kritikus választás hipotézisét.

Az egyes pártokhoz való kötődés fokozatai és a pártpreferencia (2005–2009)

Az elemzés következő szakasza tulajdonképpen az ESS-adatokon végzett vizsgálat folytatása, illetve kibővítése olyan aspektusokkal, melyek a nemzetközi adatbázisban nem állnak rendelkezésre. A kiegészítés szükségességének egyik oka éppen a fentebb említett megfigyelés, miszerint az, hogy valaki közel érez magához egy pártot vagy sem, a pillanatnyi pártpreferenciával változhat, vagyis a jelenlegi magyar politikai kontextusban kevésbé alkalmas a hosszú távú preferenciák leírására. Ennek megfelelően a szavazók pártosságának meghatározásakor – az egyes pártok iránti szimpátián túl – figyelembe veszünk egy további tényezőt, az egy választással korábbi pártpreferenciát is.

A vizsgálatot két külön időpontban végezzük el, majd a két időpont között megfigyelhető változás jellegéből következtetünk az egyes pártok szavazótáborának változására. Megközelítésünk hátránya, hogy nem leszünk képesek a változásban megfigyelhető trendet közvetlenül azonosítani, pusztán egy időintervallum két végpontján megfigyelt állapotból következtethetünk arra. A felhasznált adatok a Magyar Választáskutatási Program[13] keretében kerültek felvételre 2005-ben[14] és 2009-ben.[15] A pártidentitás változó kialakításakor az egyes pártok iránti szimpátia[16] és a múltbeli pártpreferencia[17] változókat vettük figyelembe.[18] Az eljárás

[13] *http://www.valasztaskutatas.hu/eredmenyek/adatbazisok?set_language=hu*

[14] Politikai attitűdök az EU-csatlakozást követően Magyarországon, 2005 című adatbázis, Medián (TDATA-H44) és Szonda Ipsos (TDATA-H45) alminták.

[15] Magyar Választáskutatási Panel, 2008–2009 összevont teljes adatbázis c. adatbázis (2009-re vonatkozó részek).

[16] Az egyes pártok iránti szimpátiát olyan hétfokú skálán mérjük, melyen 1 az "ellenszenves", 7 a „rokonszenves".

[17] A korábbi pártpreferenciára vonatkozó kérdést minden esetben zárt kérdésként tették fel.

[18] Módszerünk egyik gyenge pontja, hogy a válaszadók gyakran rosszul emlékeznek arra, hogy kire szavaznak, és az emlékek általában konformak az aktuális politikai helyzettel (Angelusz – Tardos 1998). Másik probléma a rejtőzködés, ami jelen esetben azt jelenti, hogy 2009-ben feltehetően nem „divatos" dolog az MSZP-re korábban leadott szavazat. Ez a 2009-es adatok példáján annyit tesz, hogy az MSZP-re leadott 2006-os szavazatok aránya kisebb lesz, mint a valóságban, a Fideszre leadott pedig nő. Ennek a problémának a megoldása azonban meghaladja

Campbell et al. (1986) logikáján alapul, mely szerint a pártosság lényegét a párttal való azonosulás és annak tartóssága adja. Ez praktikusan azt jelenti, hogy a 2009-es felvétel esetében a 2006-os, a 2005-ös esetében a 2002-es első fordulós listás szavazattal egészítjük ki az egyes pártok iránti szimpátiát.

A fentiekből kiindulva a 2. táblázatban bemutatott négy csoportot különböztetjük meg, melyek tulajdonképpen az egy párthoz való viszonyulás fokozatait jelenítik meg. Azt a választót, aki az előző választáson, pl. 2006-ban a Fideszre szavazott, és 2009-ben szimpatizál[19] vele, *erősen elkötelezett* szavazónak tekintjük. Az, aki az adatok felvételének időpontjában nem szimpatizál[20] a Fidesszel, de az előző választáson a pártra szavazott, *távolodó szavazónak* fogjuk hívni, hiszen távolodni látszik a korábbi pártpreferenciájától. A *közeledő szavazó* esetében ennek éppen fordítottja megy végbe. Az előző választáson nem a Fideszre szavazott, de az adatfelvétel időpontjában jó véleménnyel van róla. Végül, a *nem pártos* szavazó az, aki nem szavazott a Fideszre, és nem is szimpatizál vele. Ennek a felosztásnak az alkalmazásával lehetővé válik, hogy az egyes választásokat az eltávolodás (a korábbi identitások fellazulása) és az átrendeződés (új identitások kialakulása) fogalmi konstrukciójának megfelelően írjuk le. Emellett az adatok statikus voltából eredő hátrányokat is ellensúlyozni tudjuk a dinamikus elem figyelembevételével.

2. táblázat ***A pártos elkötelezettség fokozatai***

	Nem szimpatizál	Szimpatizál
Fidesz/MSZP	[2] távolodó	[4] erősen elkötelezett
nem Fidesz/MSZP	[1] nem pártos	[3] közeledő

A pártosság változót két párt esetében értelmezzük,[21] vagyis a válaszadót az MSZP-hez és a Fideszhez való viszonya alapján jellemezzük, aminek következtében adatfelvételenként két olyan változónk lesz, melyek csak részben egymást kölcsönösen kizárók.[22]

jelen tanulmány és a rendelkezésre álló adatok kereteit, ezért feltételezzük, hogy nem változtatja meg lényegesen a pártos szavazók arányát, de felvetjük, hogy eredményeinket ennek tudatában kell értelmezni/elfogadni. Egy további probléma, hogy a mérés nem közvetlenül a pártos elköteleződést ragadja meg – mint például az attitűdökre vonatkozó kérdések –, hanem annak valamilyen, viselkedésben megjelenő manifesztálódását (Blais et al. 2001), jelen esetben a múltbeli pártpreferenciát. Más szerzők szerint (pl. Campbell et al. 1986) magának a pártnak az értékelése is az identifikáció következménye. Mindezekből az következik, hogy megközelítésünk inkább alapul az elköteleződés folyományain, mint magán az elköteleződésen.

[19] A szimpátiaskálán 5-ös vagy annál nagyobb értéket adott a pártnak.

[20] A szimpátiaskálán 4-es (tehát közepes) vagy annál kisebb értéket adott a pártnak.

[21] Az elemzés kiterjeszthető minden olyan egyéb pártra, mely indult az előző választáson is. Az új pártok esetében nem értelmezünk hosszú távú pártos elkötelezettséget.

[22] A [2]-[2], [4]-[4], [2]-[4] kategóriák kölcsönösen kizárják egymást.

Párthovatartozásra való tekintet nélkül 2005 és 2009 között 35 százalékról 32 százalékra csökkent azok aránya, akik az előző választáson egyik pártra sem szavaztak, és nem is szimpatizálnak velük ([1]-es kategória). Az egyik vagy másik párthoz erősen kötődők aránya viszont ugrásszerűen megnőtt (38 százalékról 51 százalékra), ami a pártosság általános szintjének növekedését mutatja a két vizsgált párt viszonylatában. Pártokra bontva, a teljes sokaságon belül alig változott az erősen MSZP-s válaszadók aránya (15 és 16 százalék), szemben a Fidesszel, ahol 22 százalékról 35 százalékra emelkedett azoknak az aránya, akik szimpatizálnak a párttal, és az előző választáson is rá szavaztak ([4]-es kategória). Az adatok tanúsága szerint tehát már 2005-ben is magasabb volt a Fidesz iránt mélyen elkötelezettek aránya a teljes sokaságon belül az MSZP-hez képest, és ez a különbség 2009-re csak tovább nőtt.

Az ellentábor pártjának kölcsönös elfogadása összességében ([3]-as és [4]-es kategóriák) 5,3 százalékról 2,3 százalékra csökkent, ami a két oldal közötti – a választó által érzékelt – különbségek növekedését, vagyis a választói magatartás polarizálódását, a szavazótáborok kikristályosodását mutatja. Az MSZP-hez jobban kötődő ([3]-as és [4]-es kategóriák), a Fideszt elutasítók ([1]-es és [2]-es kategóriák) aránya csökkent (21 százalékról 17 százalékra), míg a Fideszhez kötődő MSZP-t elutasító választók aránya 31 százalékról 40 százalékra nőtt. Vagyis úgy tűnik, hogy az MSZP lecsökkent és feltételezhetően homogénebb potenciális[23] szavazótábora is kevésbé elutasító a Fidesszel szemben, mint a Fidesz megnövekedett, heterogénebb potenciális tábora az MSZP-vel szemben. Mindez nehezebbé tesz egy esetleges későbbi visszarendeződést. A 3. táblázat[24] mutatja a pártok és a kötődés mértéke szerinti csoportok megoszlásának változását.

3. táblázat ***A pártok és a kötődés mértéke szerinti csoportok teljes sokaságbeli megoszlásának változása (százalékpontban)***

		Fidesz				
		Nem pártos [1]	Távolodó [2]	Közeledő [3]	Erősen elkötelezett [4]	Összesen
MSZP	Nem pártos [1]	-2,7	-1,5	-4,7	+12,9	+4
	Távolodó [2]	+1,1	n. a.	+1,3	n. a.	+2,4
	Közeledő [3]	-4,4	-0,1	-1,9	-0,6	-6,9
	Erősen elkötelezett [4]	+0,9	n. a.	-0,6	n. a.	+0,3
	Összesen	-5,1	-1,6	-5,9	+12,4	

Forrás: Magyar Választáskutatási Program 2005, 2009; saját számítás

[23] Itt még nem a tényleges pártpreferenciákról beszélünk, hanem az elköteleződés egyes fokairól, melyek azonban nem minden esetben csapódnak le a pártpreferenciákon.

[24] A táblázatban szereplő értékek a kerekítések miatt térnek el a szövegben feltüntetettől.

A két párt 2005-ös és 2009-es szavazótáborának[25] összetételét vizsgálva látható (4. táblázat), hogy a két időpont között lecsökkent a „mozgó" választók aránya mind az MSZP, mind a Fidesz szavazói között. A 2009-es helyzet tehát statikusabbnak tűnik 2005-höz viszonyítva mindkét párt esetében. Ezt a statikusságot, vagy inkább kikristályosodást, tovább erősíti a tény, hogy mindkét vizsgált párt szavazótáborában nőtt az erős elkötelezettséggel rendelkező választók aránya.

4. táblázat ***Az egyes pártok szavazótáborának megoszlása az azonos párt szerinti elkötelezettség egyes fokozatai szerint (százalékok, zárójelben az elemszám)***

	Nem pártos [1]		Távolodó [2]		Közeledő [3]		Pártos [4]	
	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009
MSZP	17,5	8,3	11,5	6,7	10,8	4	60,3	81
	(73)	(35)	(48)	(28)	(45)	(17)	(252)	(340)
Fidesz	18	17,9	7,3	2,5	13,2	9,2	61,5	70,5
	(118)	(240)	(48)	(33)	(87)	(123)	(404)	(947)

Az MSZP esetében a több mint 20 százalékpontos változás oka a gyengébb kötődéssel rendelkező választók elvándorlása következtében lecsökkent szavazatszám, melyen belül értelemszerűen nagymértékben megemelkedett a pártosak aránya annak ellenére, hogy a teljes sokaságbeli arányuk nem változott számottevő mértékben (+0,3 százalékpont, 3. táblázat). A Fidesz esetében a pártos szavazók arányának emelkedése a szavazatszám növekedésével párhuzamosan ment végbe, vagyis a pártos elkötelezettség tényleges megerősödéséről van szó a párt szavazói körében. Ez újabb érv lehet a kritikus választás hipotézise mellett.

Ami a pártos szavazók aktuális pártpreferenciáit illeti, a pártos fideszesek 96 százaléka szavazna a Fideszre, ha most vasárnap lennének a választások. Az MSZP esetében ez az arány 86 százalék, ami ismét a „proteszt-távolmaradás" jelenségét erősíti. Amiért ezt a Fideszhez képest alacsony értéket mégsem tekinthetjük a drasztikus eltávolodás egyik jelének az az, hogy 2005-ben a pártos MSZP-s választóknak 89 százaléka szavazott volna a szocialistákra, ami nagyjából 5 százalékponttal marad alatta a Fidesz esetében megfigyelt értéknek. Vagyis úgy tűnik, hogy a pártos MSZP-szavazók eredendően szavaznak fegyelmezetlenebbül a Fidesz-szavazókhoz képest, és ez a különbség nem növekedett számottevő mértékben 2005-ről 2009-re.

[25] „Ha most vasárnap lennének az országgyűlési választások, akkor melyik pártra szavazna?" kérdésre az MSZP/Fidesz–KDNP-t választotta (zárt kérdés). A részvételi hajlandóságot nem vettük figyelembe.

A pártpreferencia és a pártidentitás változása 2006 és 2010 között

A pártpreferencia és párthoz való kötődés vizsgálatát ebben a részben két szempontból tágítjuk. Az egyik szempont az adatok időbeliségére vonatkozik. A 2005–2009 közti időszak ebben a részben egy 2006–2010 időtávra módosul, de ennél lényegesebb, hogy itt nemcsak kezdő és záró időpontunk van, hanem a mérések havonkénti gyakorisággal állnak rendelkezésre: az első megfigyelés időpontja 2006 májusa, az utolsóé pedig 2010 áprilisa. Az adatok tehát öt évre, összesen 47 hónapra[26] vonatkoznak, amivel lényegében lefedik a jelenlegit megelőző kormányzati ciklust.[27] A másik fontos különbség, hogy ebben az adatbázisban nem állnak rendelkezésre olyan adatok, melyekkel mérni tudnánk a választók hosszú távú pártos elkötelezettségeit. Ehelyett más, puhább indikátorokat dolgoztunk ki, amelyekről úgy gondoljuk, hogy indirekt módon azonosítják a pártidentitást, és segítségükkel közelebb kerülünk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a 2010-es parlamenti választások kritikusnak tekinthetők-e. Az ebben a részben felhasznált változók mindegyike valamilyen módon a válaszadók pártpreferenciáihoz kapcsolódik. Nyomon követhető egyrészt a megkérdezettek aktuális pártpreferenciáinak[28] változása, másrészt a 2006-os pártpreferenciáról is rendelkezünk információval. Ez utóbbi változó segítségével egyéni szinten tudjuk nyomon követni a pártpreferencia változását.[29] Az adatbázis továbbá minden hónapra vonatkozóan tartalmaz egy negatív pártpreferencia változót is: a megkérdezetteknek arról kellett nyilatkozniuk, hogy melyik az a párt, amelyre semmiképpen nem szavaznának.

A választók pillanatnyi pártpreferenciáinak időbeli változása nem okoz meglepetést: 2006 és 2010 között erőteljesen csökkent az MSZP-szavazók aránya az összes kérdezett, a pártot választók és a biztos szavazók[30] körében is (lásd Függelék

[26] 2008 októberére vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok.

[27] Ezek az adatok a Medián havonkénti felvételein alapulnak. Köszönetet mondunk használatukért a Mediánnak és Beck Lászlónak. Az adatok a Magyar Választáskutatási Program keretében váltak elérhetővé.

[28] Az aktuális pártpreferenciára vonatkozó kérdés válaszkártyás változatát használtuk fel elemzésünkhöz.

[29] Természetesen a korábbi fejezetben jelzett torzítás, mely a korábbi pártpreferenciákra vonatkozó kérdések esetében fennáll, itt is jelentkezik, ezért az ezzel kapcsolatos fenntartások továbbra is érvényesek.

[30] Biztos szavazók minden hónapban azok, akik az adott hónapban úgy nyilatkoztak, hogy biztosan, illetve valószínűleg elmennének szavazni. Látható tehát, hogy a biztos szavazó fogalmát a konvencióktól eltérően értelmezzük. Ennek oka, hogy a két választás között is a valós 2010-es részvételi szándékot szeretnénk közelíteni, amely mindig magasabb, mint a választási kampányidőszakon kívül eső részvételi hajlandóság. Vagyis pl. 2007-ben is leginkább azok érdekelnek minket, akik nagy valószínűséggel elmentek szavazni 2010-ben. Azt feltételezzük, hogy a kampány hatására a „valószínűleg részt venne a választáson" kategóriában szereplők „felcsúsznak" a „biztosan részt venne" kategóriába.

FI ábra). Míg 2006 májusában az összes válaszadó 36,5 százaléka szavazott volna az MSZP-re, addig 2010 áprilisában ez az arány csak 12,6 százalék. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető a Fidesz–KDNP szavazók arányának folyamatos, de kisebb mértékű (33,1-ről 46,3 százalékra), illetve a Jobbik szavazótáborának látványosabb növekedése, ami az összes szavazó 10,3 százaléka 2010 áprilisában (lásd Függelék F2 és F3 ábrák).

A 2006-os, visszaemlékezésen alapuló választói preferenciákból kiindulva a 3. ábrán mutatjuk be azt a „választói mobilitási" trendet, amely a pártot választók körén belül, a magát 2006-ban MSZP-, illetve Fidesz–KDNP-szavazóként feltüntető megkérdezettek körében jelenik meg és arra vonatkozik, hogy a kérdezett pártpreferenciája megváltozott 2006 és 2010 között. A 2006-os preferenciájukhoz képest más pártot választók esetében 2006 májusában nincs olyan MSZP-szavazó, akinek pártpreferenciája megváltozott volna, miközben 2010 áprilisában az egykori MSZP-szavazók közel 40 százaléka tér el korábbi választásától. Az MSZP-hez való pártkötődés – az egykori szocialista szavazótáboron belüli – csökkenésének tartjuk ezt is: olyanok, akik még 2010 tavaszán is azt mondják, hogy a 2006-os országgyűlési választásokon az MSZP-re szavaztak, nagy arányban választottak más pártot a 2010. áprilisi pártpreferenciájukat tekintve. A Fidesz–KDNP esetében ezzel szemben stabilan 10 százalék alatt van a 2006 és 2010 között pártot változtató szavazók aránya, de esetükben nem tehetünk olyan kijelentéseket, mint az MSZP-vel kapcsolatban, hiszen folyamatosan nőtt azon választók sokaságbeli aránya, akik saját bevallásuk szerint 2006-ban a Fideszre szavaztak.

3. ábra ***Az aktuális és a 2006-os pártpreferencia eltérései az egyes pártok esetében***

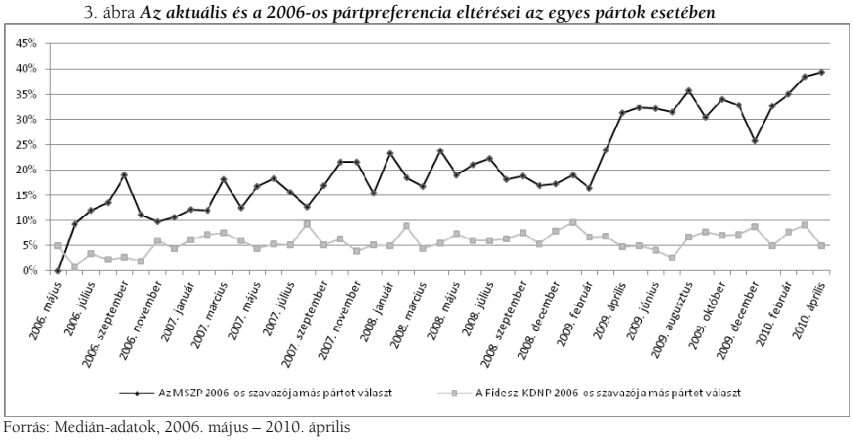

Forrás: Medián-adatok, 2006. május – 2010. április
Megjegyzés: a 2006-os szavazótábort tekintjük 100 százaléknak.

Az 4. ábrán szereplő trendek esetében ismét az MSZP és a Fidesz–KDNP 2006-ban, az országgyűlési választásokra vonatkozó szavazóiból indulunk ki és azt vizsgáljuk, hogy ezek a kérdezettek hogyan viszonyultak az MSZP-hez, illetve a Fideszhez a 2006–2010 közötti időszakban a negatív pártpreferenciákat

tekintve. Az eredmények jól értelmezhetőek a párttal való azonosulás szempontjából, és jellegzetesen különböznek a két párt esetében. Ennél az indikátornál azt feltételezzük, hogy a magyar viszonyok között az egyik nagy párt iránt elkötelezett választó a másik nagy párttal szemben negatív érzelmeket táplál, ami jelen esetben annyit tesz, hogy semmiképpen nem szavazna az adott pártra.

Az MSZP 2006-os szavazóinak 36 százaléka nem szavazna a Fidesz–KDNP-re 2006 májusában. Ez az arány azonban jelentősen csökken, és az Európai Uniós választások után, 2009 augusztusában éri el a mélypontját, amikor 20 százalék alá esik. Innentől az időszak végéig enyhén emelkedik, de 2010 áprilisában az MSZP 2006-os szavazói között kb. 15 százalékponttal csökkent a Fidesz–KDNP elutasítása, amit az identitásvesztés jelének tekintünk. Az MSZP 2006-os szavazói között az időszak elején természetesen senki vagy csak nagyon kevesen mondják, hogy semmiképpen nem szavaznának (újra) az MSZP-re. Az ilyen kérdezettek aránya azonban növekszik, és az időszak végére 10 százalék körül mozog. Az MSZP tehát még azok körében is veszített a szavazóiból, akik még 2010-ben is „bevallják", hogy rájuk szavaztak az előző országgyűlési választásokon.

A Fidesz–KDNP szavazók esetében az MSZP elutasítása kicsit alacsonyabb mértékű, 33 százalék 2006 áprilisában, de meredeken növekszik, és 2010 végére már 52,7 százalékot ér el. Ez a trend a Fidesszel való azonosulás erősödését jelzi a párt 2006-os szavazótáborán belül. Ugyanakkor a Fidesz–KDNP 2006-os szavazói között az egész időszak során igen alacsony azoknak az aránya, akik soha nem szavaznának a Fideszre, végig 3 százalék alatt marad. Ebből a nézőpontból, az MSZP-vel szemben a Fidesz–KDNP szavazói stabil pártidentitással rendelkeznek.

4. ábra ***Az MSZP és a Fidesz-KDNP 2006-os szavazóinak negatív pártválasztásai***

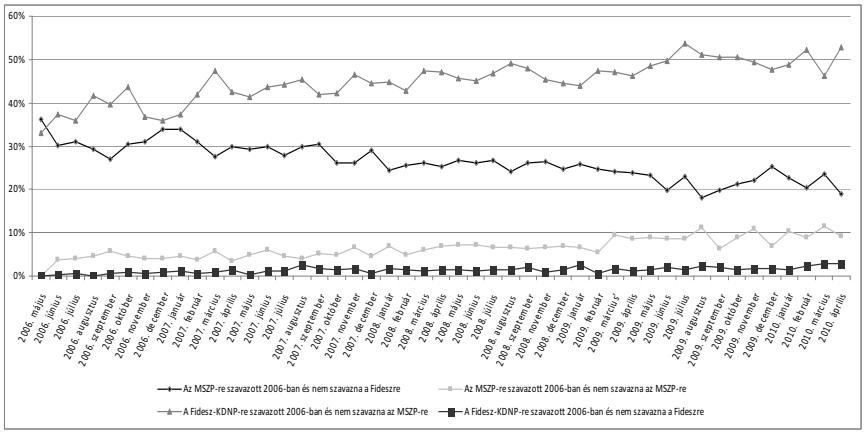

Forrás: Medián-adatok, 2006. május – 2010. április
Megjegyzés: a 2006-os szavazótábort tekintjük 100 százaléknak.

A pozitív és negatív pártpreferenciák, a „kire szavazna?" és a „kire nem szavazna semmiképp?" kérdések egymásra vetítése, a vonzások és taszítások kapcsola-

tának időbeli változása alapján vizsgáljuk tovább az MSZP-, a Fidesz–KDNP-, valamint a Jobbik-szavazók pártkötődésének alakulását. A pártot választókon, illetve az adott párt „tiszta" szavazótáborán belüli trendeket az 5. és 6. ábrák mutatják.

5. ábra ***Pozitív és negatív pártválasztások az összes pártot választók körében***

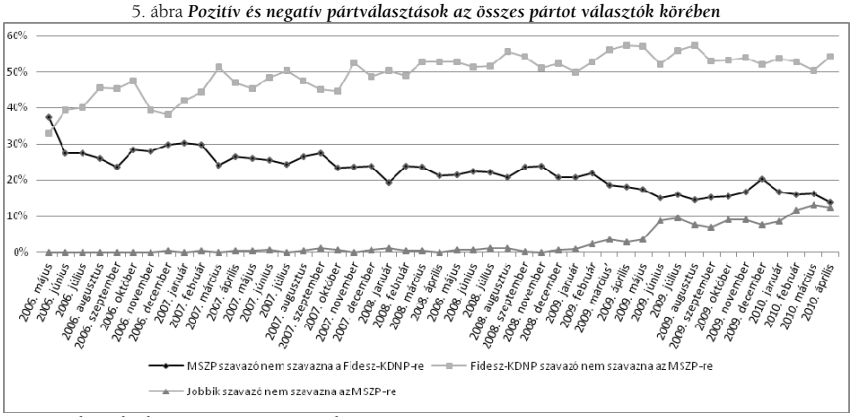

Forrás: Medián-adatok, 2006. május – 2010. április
Megjegyzés: a pártot választókat tekintjük 100 százaléknak.

Az 5. ábra adatai szerint a vizsgált időszak kezdetén nincsen lényeges különbség a két nagy riválisa párt választói között.[31] A vizsgált időszak folyamán aztán kinyílik az olló és a Fideszre nem szavazók aránya az MSZP-ben 38 százalékról 15 százalék alá csökken, miközben az MSZP-re nem szavazó Fidesz–KDNP szavazók aránya 35 százalékról 55 százalékra emelkedik. A Jobbik szavazói csak 2009 elejétől válnak „mérhetővé", s köztük meredeken emelkedik az MSZP-re soha nem szavazók aránya. Ezek az eredmények ennek az indikátornak a tükrében azt sugallják, hogy a párttal való azonosulás csökkent az MSZP-szavazók és erősödött a Fidesz–KDNP, valamint a Jobbik szavazóinak körében. A választások és taszítások együtt járását a három párt esetében minden hónapban az összes pártot választó kérdezetthez viszonyítottuk, így eredményeink ennyiben torzítanak. Ez az indikátor tehát magában foglalja azt a dinamikát is, mely a három párt szavazótáborának változását jelenti: a pártot választók körében csökkent az MSZP-szavazók és nőtt a Fidesz–KDNP- és a Jobbik-szavazók aránya.

A 6. ábrán „kiszűrtük" ezt a hatást is, vagyis csak az adott két párt szavazótáborát tekintjük minden hónapban 100 százaléknak és ezen a körön belül vizsgáljuk a pozitív és negatív pártpreferenciákat. Ez a „szigorúbban" (de talán korrektebben) definiált indikátor kevésbé mutat drámai változásokat.[32] A két nagy

[31] Lényegében ugyanezt az eredményt kapjuk akkor is, ha a biztos szavazókat vizsgáljuk.

[32] Megjegyezzük, hogy miközben a pártpreferenciák *relatív* trendjeit az összes pártot választók között ez az indikátor kiszűri, ettől természetesen megmarad a pártpreferenciák *abszolút* trendje, hogy abszolút számban 2006 és 2010 között egyre kevesebben szavaznának az MSZP-re és többen a Fidesz–KDNP-re.

6. ábra ***Pozitív és negatív pártválasztások az egyes pártok saját szavazótáborain belül***

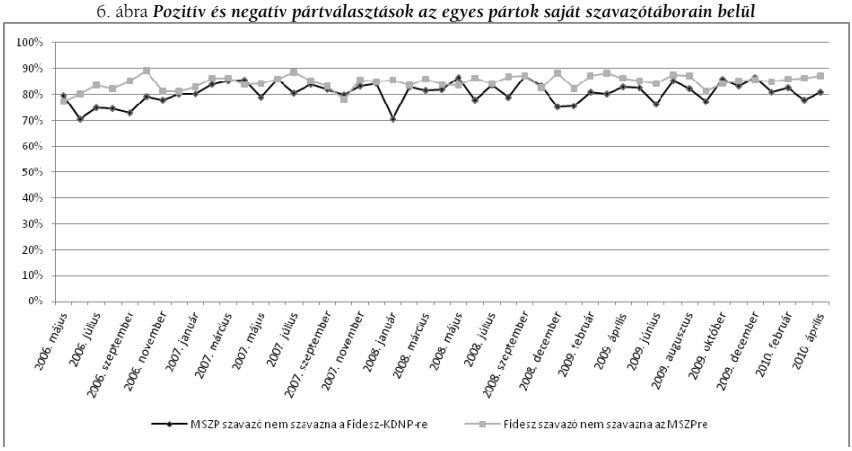

Forrás: Medián adatok, 2006. május – 2010. április
Megjegyzés: az egyes pártok 2010-es szavazótáborát tekintjük 100 százaléknak.

riválisa párt esetében kb. 80 százalék azok aránya, akik semmiképpen nem szavaznának az ellenfélre. Ez az arány ingadozik az MSZP esetében, de az időszak végére hasonló mértékű. Tehát miközben az MSZP szavazói abszolút számban csökkentek, a párthoz való kötődés abban az értelemben, hogy soha nem szavaznának a Fidesz–KDNP-re, stabil maradt, nem nőtt, de nem is csökkent ebben a szűkülő körben. A Fidesz–KDNP számban növekvő szavazói tábora nem „hígult fel", sőt 80 százalékról kb. 90 százalékra nőtt köztük azok aránya, akik soha nem szavaznának az MSZP-re. Az abszolút számban növekvő Fidesz–KDNP szavazótábora tehát elkötelezettebb is lett 2006 és 2010 között.

Konklúzió

Tanulmányunk végén összefoglaljuk az eredményeket és visszakanyarodunk kutatási kérdésünkhöz, hogy mennyiben tekinthető a 2010. évi parlamenti választás kritikusnak. Írásunkban a fő hangsúlyt a pártidentitás változásának vizsgálatára helyeztük, s különböző formában, különféle mérések segítségével próbáltuk megragadni a pártosság időbeli alakulását. Az 5. táblázatban összefoglaljuk az empirikus elemzés eredményeit a vizsgált két pártra vonatkozóan.

Az empirikus elemzés alapján, a különböző indikátorok tükrében, a pártidentitás időbeli vizsgálatáról és a pártpreferenciához való kapcsolódásáról kialakult kép összetett. Összességében elmondható, hogy a pártosság általános szintje két választás között emelkedett. Ezzel párhuzamosan a két nagy párt szavazóbázisán belül is nőtt az adott párttal való azonosulás szintje. E tekintetben a negatív pártpreferenciát alkalmazó mutatók némileg eltérő eredményre vezetnek: az MSZP-szavazók körében csökkenni látszik az elkötelezettek aránya. Ez azonban

5. táblázat ***Az egyes pártokkal való azonosulás változása a tanulmányban kialakított különböző indikátorok alapján***

Indikátor	Az MSZP-vel való azonosulás változása a teljes sokaságban	A Fidesszel való azonosulás változása a teljes sokaságban	Az MSZP-vel való azonosulás változása az MSZP-szavazótáborán belül	A Fidesszel való azonosulás változása a Fidesz szavazótáborán belül
A pártidentitás hagyományos mérőszáma, 2002-2010	csökkent	nőtt	nőtt	nőtt
Pártosság mértéke, 2005-2009	változatlan	nőtt	nőtt	nőtt
A pártpreferencia változása, 2006-2010	n. a.	n. a.	nőtt*	n. a.
Negatív pártpreferencia a 2006-os szavazáshoz képest, 2006-2010	n. a.	n. a.	csökkent*	nőtt*
Negatív pártpreferencia a 2010-es szavazáshoz képest, 2006-2010	csökkent	nőtt	változatlan	változatlan

* a 2006-os szavazótábort tekintjük 100 százaléknak

nem mond ellent a kritikus választás hipotézisének, ami nem követeli meg, hogy a „vesztes" párt szavazótáborán belül a pártos elkötelezettek aránya növekedjen. Ebben az esetben tehát a különböző mutatók – nem statisztikai jellegű – mérési hibáiból adódó különbségek nem okoznak problémát a fő kérdés eldöntésének tekintetében. A Fidesz esetében azonban az eredményekből már jóval több következtetést lehet levonni. Miután a Fidesz szavazótábora abszolút mértékben is jóval nagyobb lett, a pártos szavazók arányának változása a szavazótáboron belül valódi erősödést mutat a párt-identifikációban. Ez és az MSZP-vel való azonosulás abszolút mértékű csökkenése a kritikus választás hipotézist látszik alátámasztani. Az MSZP-hez való kötődés fellazulása és a Fidesszel való azonosulás erősödése az eltávolodás-átrendeződés kettősségének magyarországi példája.

Érdemes óvatos megállapításokat tenni a változások *fokozatosságával* kapcsolatban is. A 2002–2010 közötti adatok elemzése alapján ugyanis erős kétség támadhat afelől, hogy az MSZP és Fidesz közötti váltás hirtelen ment végbe. Az 1. és 2. ábrák arra utalnak ugyanis, hogy az eltávolodás és átrendeződés szimultán folyamata már a 2002-es választások után is tetten érhető volt. Mindez kétségbe vonja azt a korábbi megállapítást, miszerint a 2006-os választás megerősítő volt. Az eredmények fényében sokkal valószínűbb, hogy a fokozatos eltávolodás és átrendeződés összefonódó folyamatának voltunk tanúi, melynek hatása nem mutatkozott meg a 2006-os választások során. Létezik a 2006-os választás kapcsán egy ennél kicsivel fantáziadúsabb interpretáció is. A pártidentitásban és a pártpreferenciában az egyes pártok esetén megfigyelt különbség a drasztikus eltávolodás tüneteit mutatja. A megerősítő jelleget pedig éppen ennek a két jelenségnek az egymásutánisága adja: a lassú átrendeződés hatását elfedi a drasztikus eltávolodás, mely után a rendszer egy ciklus alatt visszaáll a „normális" pályára, a Fidesz–KDNP nagyarányú győzelmét eredményezve. Mindez azonban a rendelkezésre

álló adatok tükrében egyelőre csak spekuláció, a jövőben azonban érdemes lehet újra górcső alá venni a 2006-os választást is.

A vizsgálat további kiterjesztése javasolható például az egyes politikai események hatásának középpontba állítására. A 2006 és 2010 közötti havonkénti méréseken alapuló adatok kínálhatnak erre lehetőséget, ahol az ellentétes irányú, csökkenő, illetve növekvő trendek egyfajta fokozatos „begyorsulása" tapasztalható, ahogy haladunk a 2010. évi parlamenti választások felé. Némely esetben a havonkénti adatokon alapuló trendek vizsgálata azt is lehetővé teszi, hogy kimutassuk például a 2006 és 2010 közti időszakon belül a szocialista miniszterelnök-jelölt megnevezése körüli bizonytalankodás szerepét is a folyamatok alakulásában. Az MSZP 2006-os szavazói között például 2009 tavaszán emelkedik meg meredeken a más pártot választók aránya (3. ábra). Szintén az MSZP 2006-os szavazói között 2009 tavaszán „ugrik fel" 10 százalékra a pártra (többet) semmiképpen nem szavazók aránya (negatív pártpreferencia). Ezzel párhuzamosan viszont a Fideszre soha nem szavazók csökkenő aránya is 2009 nyarán indul újra növekedésnek (4. ábra).

Összefoglalóan, a tanulmány végén a címben feltett kérdésre egy óvatos igennel tudunk válaszolni. Elemzésünkben a kritikus választásnak több bizonyítékát és kevesebb cáfolatát találtuk. Ugyanakkor ezzel a következtetéssel kapcsolatban két fontos korlátozó tényezőre kell felhívnunk a figyelmet. Egyrészt, az adatok és az empíria tekintetében jelentős kompromisszumokra kényszerültünk. Nem állt rendelkezésre az ilyen elemzéshez ideális hosszú távú, longitudinális, panel jellegű adatbázis, ahol ugyanazoknak a válaszolóknak az esetében tudtuk volna a pártidentitás és a pártpreferencia trendjeit vizsgálni. Ehelyett többféle, különböző időszakra vonatkozó keresztmetszeti adatokat használtunk. Arra törekedtünk, hogy a párttal való azonosulás, a pártosság különféle indikátorait alakítsuk ki, hogy minél több és gazdagabb empirikus anyag alapján próbáljunk meg következtetni, amely törekvés egyben az eredmények értelmezésének korlátja. Az eredmények természetszerűleg tükrözik magának a jelenségnek a különböző meghatározásait, a keményebb és puhább feltételek alkalmazását.

Másrészt, elemzésünk a 2010-es parlamenti választások pillanatában zárul. A kritikus választás tételének igazi próbája pedig a következő parlamenti választás lesz. Ezzel kapcsolatban legfeljebb a különböző közvélemény-kutató intézeteknek a médiában megjelenő havonkénti pártpreferencia-adataira utalhatunk. Az összkép eddig, legalábbis a pártpreferencia tekintetében, inkább stabilitásra, mint elmozdulásra utal: a két nagy párt szavazói között ugyan csökkent a távolság, a különbség nagyságrendje azonban nem változott lényegesen. Nem tudjuk azonban mi „zajlik a mélyben", hogyan módosul, formálódik a pártokkal való azonosulás, ami esetleg még nem csapódik le a (feltételes, „mi lenne, ha most vasárnap" típusú) szavazói véleményekben. Még kevésbé tudhatjuk, mit hoznak a következő parlamenti választások, különös tekintettel a választási szabályok – melyek a

mostani parlamenti összetétel és többség kialakulására lényeges hatással voltak – megváltozásának problémájára.

Az ESS-adatokon végzett elemzések alátámasztani látszanak azt, hogy a pártidentitás hagyományos mutatója a jelenlegi hazai kontextusban nem ragadja meg kellőképpen a hosszú távú pártos elköteleződéseket. Ez praktikusan annyit tesz, hogy az ily módon mért pártidentitás – a pártpreferenciákhoz hasonlóan – gyorsan igazodik az aktuális politikai klímához. A további kutatások egyik fő célja ezért az kell legyen, hogy kialakítsuk a pártidentitás mérésének újabb mutatóit, és ha szükséges, újradefiniáljuk magát a fogalmat. A tradicionális definíció ugyanis megköveteli az identitás „hosszú távúságát", ami eleve kizárja az új pártok szavazóinak vizsgálatát. Angelusz Róbert és Tardos Róbert expresszív szavazója, akinél érzelmi-azonosulási elemek is megjelennek (Tardos 2011, 316) ugyanis meglehetősen hasonlít a pártos választóra, és mint ahogy azt Tardos (2011) kimutatja, a Jobbik szavazói között igen nagy arányban fordulnak elő expresszív motívumokkal rendelkező szavazók. Már csak a vizsgálatba bevont választók körének bővítése miatt is érdemes lehet a pártidentitást komplexebb, értékválasztásoktól és attitűdöktől függő jelenségként definiálni.

Függelék

F1. ábra ***Az MSZP támogatottságának változása 2006 májusa és 2010 áprilisa között***

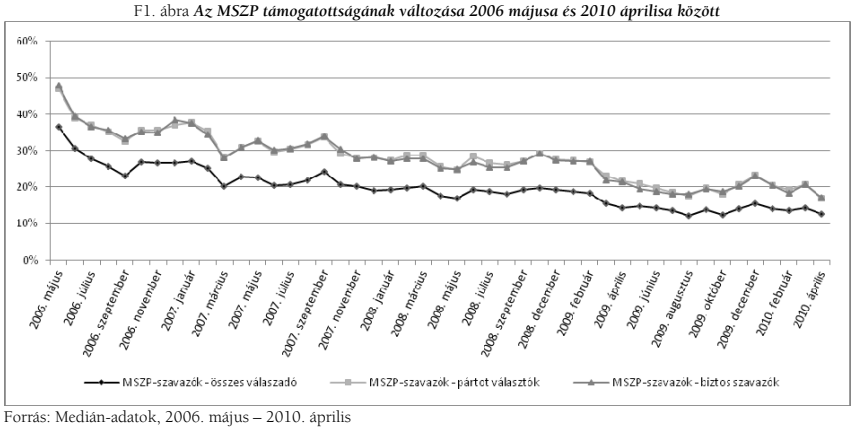

Forrás: Medián-adatok, 2006. május – 2010. április

F2. ábra ***A Fidesz-KDNP támogatottságának változása 2006 májusa és 2010 áprilisa között***

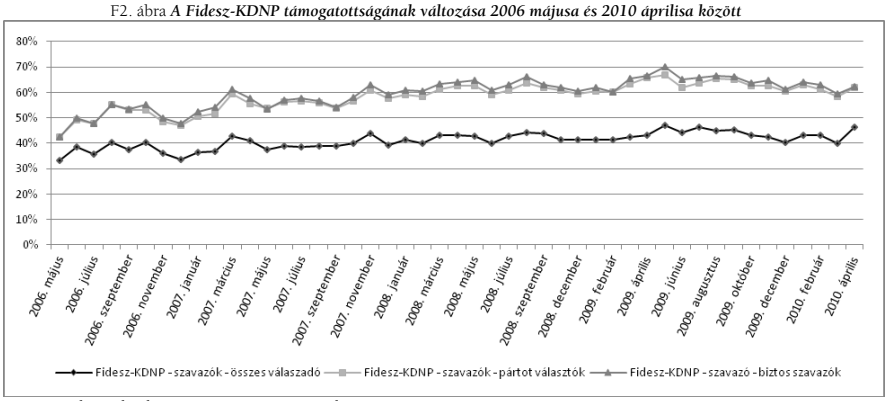

Forrás: Medián-adatok, 2006. május – 2010. április

F3. ábra ***A Jobbik támogatottságának változása 2006 májusa és 2010 áprilisa között***

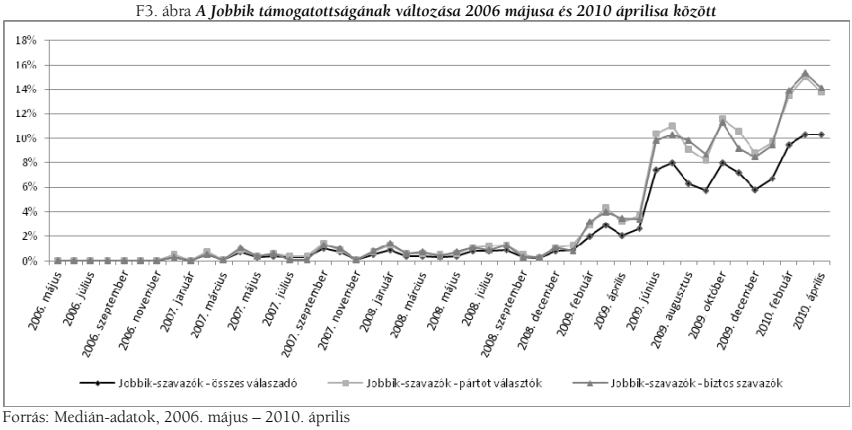

Forrás: Medián-adatok, 2006. május – 2010. április

Hivatkozott irodalom

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 1998. Az „önéletrajzíró" válaszadó. A választási preferenciák retrospektív adatainak szisztematikus torzításai. In *Századvég* 1998/3. 3–32.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2005. A választói tömbök rejtett hálózata. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 65–160.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2011. Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 347–382.

Barnes, Samuel H. – Jennings, M. Kent – Inglehart, Ronald F. – Farah, Barbara 1988. Party Identification and Party Closeness in Comparative Perspective. In *Political Behaviour* 1988/10. 215–231.

Bartle, John 2003. Measuring Party Identification: An Explanatory Study with Focus Groups. In *Electoral Studies* 2003/2. 217–237.

Beck László – Bíró Nagy András – Róna Dániel 2011. Szabadesésben. Az MSZP 2006–2010 közötti népszerűségvesztésének politikai napirendi magyarázatai. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 193–216.

Bíró Nagy András 2011. Az új pártrendszer térképe. Programok, pártelitek és szavazótáborok a 2010-es választások után. In Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2010-ről*. Budapest: DKMKA (elektronikus kiadvány).

Blais, André – Gidengil, Elisabeth – Nadeau, Richard – Nevitte, Neil 2001. Measuring Party Identification: Britain, Canada, and the United States. In *Political Behaviour* 2001/1. 5–22.

Brynin, Malcolm – Sanders, David 1996. Party Identification, Political Preferences and Material Conditions. Evidence from the British Household Panel Survey, 1991-2. In *Party Politics* 1996/1. 53–77.

Budge, Ian 1999. Party Policy and Ideology: Reversing the 1950s? In Evans, Geoffrey – Norris, Pippa (eds.): *Critical Elections. British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. London: SAGE. 1–22.

Burden, Barry – Klofstad, Casey 2005. Affect and Cognition in Party Identification. In *Political Psychology* 2005/6. 869–886.

Butler, David – Stokes, Donald 1969. *Political change in Britain: Forces Shaping Electoral Choice*. New York: St. Martin's Press.

Campbell, James E. – Munro, Mary – Alford, John R. – Campbell, Bruce 1986. Partisanship and Voting. In Long, Samuel (ed.): *Research in Micropolitics*. Greenwich: JAI Press.

Carmines, Edward G. – Stimson, James A. 1989. *Race and Transformation of Amarican Politics*. Princeton: Princeton University Press.

Clark, Terry Nichols – Lipset, Seymour Martin – Rempel, Michael 1993. The Declining Political Significance of Social Class. In *International Sociology* 1993/3. 293–316.

Converse, Philip – Campbell, Angus – Miller, Warren – Stokes, Donald 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons.

Crewe, Ivor – Thomson, Katarina 1999. Party Loyalties: Dealignment and Realignment? In Evans, Geoffrey – Norris, Pippa (eds.) *Critical Elections. British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. London: SAGE. 64–87.

Enyedi Zsolt – Benoit Kenneth 2011. Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal-jobb dimenzióban. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 17–42.

Evans, Geoffery – Norris, Pippa 1999. Introduction: Understanding Electoral Change. In Evans, Geoffrey – Norris, Pippa (eds.): *Critical Elections. British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. London: SAGE. xix-xl.

Ginsberg, Benjamin 1972. Critical Elections and the Substance of Party Conflict: 1844-1968. In *Midwest Journal of Political Science* 1972/4. 603–625.

Holmberg, Sören 1994. Party Identification Compared Across the Atlantic. In Jennings, Kent M. – Mann, Thomas E. (eds.): *Elections at Home and Abroad*. Ann Arbor: University of Michigan Press. 93–121.

Johnston, Ron J. – Pattie, Charles J. 1996. The Strength of Party Identification among the British Electorate: An Exploration. In *Electoral Studies* 1996/3. 295–309.

Karácsony Gergely 2006. Árkok és légvárak. A választói viselkedés stabilizálódása Magyarországon. In Karácsony Gergely (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok*. Budapest: DKMKA. 59–103.

Katz, Richard 1985. Measuring Party Identification with Eurobarometer Data: A Warning Note. In *West European Politics* 1985/8. 104–108.

Key, Valdimer Orlando 1955. A Theory of Critical Elections. In *The Journal of Politics* 1955/1. 3–18.

Nardulli, Peter F. 1995. The Concept of Critical Realignment, Electoral Behavior and Political Change. In *The American Political Science Review* 1995/1. 10–22.

Norris, Pippa 1999. New Politicians? Changes in Party Competition at Westminster. In Evans, Geoffrey – Norris, Pippa (eds.): *Critical Elections. British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. London: SAGE. 22–44.

Schmitt, Hermann 1989. On Party Attachment in Western Europe and the Utility of Eurobarometer Data. In *West European Politics* 1989/2. 122–139.

Sinnott, Richard 1998. Party Attachment in Europe: Methodoligical Critique and Substantive Implications. In *British Journal of Political Science* 1998/4. 627–650.

Tardos Róbert 2011. Konszolidált szavazóközönség, eróziós átrendeződések. A 2010-es választások a részvételi aktivitás és a szavazói motívumok fényében. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 274–373.

Tóka Gábor 2005. A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak: Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 17–64.

Tóka Gábor 2006. Vezérek passzív csodálói: a magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban. In Karácsony Gergely (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok*. Budapest: DKMKA. 17–58.

Webb, Paul – Farrell, David 1999. Party Members and Ideological Change. In Evans, Geoffrey – Norris, Pippa (eds.): *Critical Elections. British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. London: SAGE. 44–64.

Mikecz Dániel

Új pártok, változó mozgalmak

A radikális jobboldali és az alternatív mozgalmak pártosodása

A 2010-es választások eredményeképpen két új párt (Jobbik, LMP) jelent meg az Országgyűlésben, miközben két, korábbi rendszerváltó mozgalmakból kinőtt párt (MDF, SZDSZ) vesztette el parlamenti mandátumát. A két új parlamenti erő a politikai pártok azon típusait képviselik – jelesül a zöld és a radikális jobboldali pártcsaládokat – amelyek Nyugat-Európában is a '70-es, ill. a '80-as években tűntek fel. Magyarországon természetesen nem előzmények nélküli ezen pártok megjelenése, hiszen a radikális jobboldalt képviselte már a MIÉP az Országgyűlésben, elkötelezett környezetvédők pedig ülnek olyan pártok frakcióiban, amelyek önmeghatározásában és programalkotásában nem hangsúlyos az ökológia szempont (Kowalik 1999), azonban egyfelől a MIÉP – bár 1998-ban önállóan érte el a mandátumszerzéshez szükséges szavazatszámot – egy parlamenten belül alakult párt, másfelől a zöld képviselők jelenléte ellenére a választási kampányüzeneteket és parlamenti viták irányát nem szabja meg a politikai ökológia, ami természetesen több mint egyszerű környezetvédelem.

A Jobbik esetében vitathatatlan az erős mozgalmi jelleg, azonban az LMP politikusai, támogatói között is megtalálhatóak korábbi mozgalmárok. A közös mozgalmi háttér ellenére a párttá szerveződés mintáiban jelentős különbségek fedezhetőek fel. Az LMP esetében a pártosodást sok éves civil, mozgalmi munka előzte meg, a párt tehát számíthatott azokra a szellemi teljesítményekre, aktivista hálózatokra és mozgósítási tapasztalatokra, amik olyan tiltakozó akciók során halmozódtak fel, mint az iraki háborúellenes tüntetések, a Zengő-konfliktus, vagy a kerékpáros felvonulások. Bár a kívülállók számára ismeretlennek tűnt az ökopárt, és a politikai publicisztikában, elemzésekben is a program, a mondanivaló hiányát rótták fel közírók, elemzők, az LMP megalakulásánál bábáskodó mozgalmi szervezetek kidolgozott társadalompolitikai követelésekkel rendelkeztek. Az ökopolitika Magyarországon tehát nem előzmények nélküli, komoly hagyományokkal rendelkezik már a rendszerváltást megelőző időszakból (lásd pl. Duna-kör). Az ökopolitikai mozgalom – a globalizációkritikus mozgalmon belüli viták ellenére – az LMP megalakulását megelőzően sem volt kizárólagosan köthető egyik nagy politikai blokkhoz sem.

A Jobbik mozgalmi szervezetből alakult párttá, ami eleinte – a nyugat-európai radikális jobboldali pártokhoz hasonlóan – a mozgalmi mobilizációt pótolta tevékenysége révén. Az LMP-vel ellentétben a Jobbik esetében a párttá szerveződést megelőzte a radikális jobboldali mozgósítási konjunktúra, aminek szervezésében a Jobbik mellett más mozgalmi szervezetek is részt vettek, mégsem jelent meg mellette olyan radikális alternatíva, amely veszélyeztethette volna a Jobbik mozgalmi párt státuszát. Az LMP különutasságával ellentétben, ami elsősorban abból fakad, hogy a magyar ökopolitika hitvallása szerint a globális problémák nem oldhatóak meg a bal-jobb klasszikus ideológiai tengely mentén, a Jobbik esetében hangsúlyosabban jelenik meg a bal-jobb dichotómia alapján szerveződő politikai establishment teljes elutasítása.

Nyugat-Európában a '80-as években jelentek meg az újbaloldali, ill. ökológiai pártok, amelyek bázisául a '70-es években kibontakozó új társadalmi mozgalmak szolgáltak. A posztmateriális értékek mentén szerveződő pártok szavazói jellemzően a közép-, ill. felsőközéprétegekből kerültek ki, szervezetüket tekintve pedig az intézményesedést követően is sokat megőriztek értelmiségi jellegükből, ezért mint káderpártokra hivatkoznak rájuk a szakirodalomban. A szélsőjobboldal harmadik hulláma a '80-as évek végén olyan pártok megjelenését hozta magával, amelyek bizonyos tekintetben a posztmateriális forradalomra adott válaszként is értelmezhetőek, azonban a politikai elköteleződés kialakítása, az életmód politikaivá tétele tekintetében sokban hasonlítanak a már említett újbaloldali, ökopolitikai pártokhoz. Magyarországon az LMP megjelenése nem köthető csupán az említett értékeltolódáshoz, a Jobbik sikerében pedig nem kizárólagos az identitáspolitikában rejlő lehetőségek kihasználása, a nyugat-európai példák és az azokat feldolgozó szakirodalom azonban segítenek a hazai jelenség, a mozgalmi dinamika és az új pártok intézményesedésének megértésében.

A tanulmányban tehát arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen alakváltozásokon ment át a radikális jobboldali és az alternatív mozgalom Magyarországon, amely összefüggésbe is hozható a mozgalmi pártok sikerével; valamint hogy milyen körülmények befolyásolták Magyarországon a két mozgalmi szereplő intézményesedését. A tanulmányban mozgalom alatt egy átfogó jelenséget értek, amely magába foglalja aktivisták, támogatók, szervezetek hálózatát, amelyek az elérni kívánt társadalmi-politikai változás érdekében cselekednek. Ez a típusú politikai cselekvés ugyanakkor a közösen kialakított értelmezési keretek, kollektív identitás, valamint a kölcsönös szolidaritás révén valósulhat meg. Ezek alapján egy politikai párt is lehet egy mozgalom része.

Jobboldali radikális mozgalom Magyarországon

Az a fajta jobboldali radikalizmus, amelyik a Jobbik társadalmi alapját adja, Magyarországon is viszonylag új társadalmi jelenség, hiszen szervezetszociológiailag, mobilizációs mintáit, tematizálási eszközeit tekintve sokban különbözik közvetlenül a rendszerváltás előtti és utáni jobboldali politikai radikalizmustól. A következőkben röviden áttekintem a radikális jobboldali mozgalom három változatát, amelyek ugyanakkor annak kronologikus alakváltozását is mutatják.

Szkinhed szubkultúra

Mint ismert, már a '80-as évek végén megjelentek Magyarországon a nyugat-európai minták szerint szerveződött szkinhed csoportok. Ezek jellemzően a városi ifjúsági szubkultúrákra épültek, ennek megfelelően pedig erős volt a csoportok kohéziója, öltözködési szokásaikat, viselkedési formáikat tekintve látványosan elkülönültek a többségi társadalomtól. A korai szkinhed csoportok esetében nem beszélhetünk koherens politikai világképről, politikai orientációjukat egyrészt a Kádár-rendszer hivatalos ideológiájával szembeni általános ellenállás, másrészt a nyugat-európai példák, valamint a többi ifjúsági szubkultúrával szembeni konfliktusok határozták meg. A politikai tudatosság azonban az idő múlásával egyre markánsabbá vált, aminek oka a szubkultúra lehatárolása volt más ifjúsági szubkultúrák irányába: míg a '80-as évek elején nem volt különösebb szembenállás a szkinhed és a punk csoportok, zenekarok rajongói között, az évtized végére megszokottá vált a két szubkultúra ellentéte. Másrészt a szkinhed szubkultúra a rendszerváltás után nem csupán tömegessé, de hangsúlyosabban politikusabbá is vált nem utolsósorban azon politikai vállalkozók (pl. Szabó Albert, Király B. Izabella) megjelenésével, akik a szubkultúra segítségével kívántak politikai befolyást szerezni. A világosabb politikai irányultság következményének és egyben okának is lehet tartani, hogy egyfajta professzionalizálódás ment végbe a szkinhedek között: a galeriszerűen működő csoportok mellett egyre markánsabbá váltak a más politikai szereplőkkel is kapcsolatot fenntartó, egyszersmind nemzetközi szinten is tevékeny csoportok (pl. Vér és Becsület).

Az új társadalmi mozgalmak elmélete szerint a mozgalmi politizálásban részt vevő egyén szempontjából nem a mozgalom által elérni kívánt társadalmi-politikai változásban rejlő materiális előnyök az elsődleges ösztönzők, hanem a részvételen keresztül a politikai identitás kifejezése, az ideális életmód megélése a cél (Della Porta – Diani 2006, 132). Ez természetesen nem kizárólag a '70-es években Nyugat-Európában feltűnt új társadalmi mozgalmakra vonatkozik, hanem megjelenik a globalizációkritikus vagy – ahogy azt később látni fogjuk – éppen a radikális jobboldali mozgalmak esetében is. A '80-as években megjelenő szkinhed

mozgalom ugyanakkor a Kádár-rendszer zártságának köszönhetően számított politikainak, egyebekben a többi akkori ifjúsági szubkultúrával állítható párhuzamba. A szubkulturális jelleg éppen a rendszerváltás idején, majd az azt követően is fokozódó „politizálódás" során kopott meg. A szkinhed mozgalom gyengülésében a jogszabályi környezet változása, az 1992. október 23-án Göncz Árpád köztársasági elnök ellen elkövetett incidens utáni fokozott rendőri fellépés (Szabó 1997) és a generációs kiöregedés mellett a szubkulturális identitás feloldódásának is fontos szerepe volt. Annak következtében ugyanis, hogy a szkinhedeket többen saját politikai érdekeik érvényesítésére kívánták használni, valamint, hogy a rendszerváltásnak köszönhetően csökkent a szubkultúrához tartozás költsége, éppen a szubkultúra egyik legfontosabb értéke, a hitelesség került veszélybe (Kacsuk 2005, 93). A szkinhed szubkultúra ugyanakkor nem tűnt el teljesen a '90-es években. Jelentősége éppen abban rejlik, hogy az ezredforduló után is léteztek a korábban kialakított személyi hálózatok, valamint fennmaradt a szubkultúra tagjait összekötő szolidaritás. A 2000-es években aztán az új kommunikációs eszközök révén minden addiginál eredményesebbé válhatott a mozgalmi toborzás, amely sok tekintetben ugyanolyan expresszív mozgalom, mint amilyen a szkinhedeké volt a rendszerváltást megelőző és követő években, így alakulhatott ki napjainkra a mozgalmi elköteleződést segítő radikális jobboldali színtér.

Népi radikalizmus

A rendszerváltás után a magyar radikális jobboldali mozgalom másik fontos szereplője volt az első szabadon választott Országgyűlés kormánypártjainak jobboldali-populista belső ellenzéke. A népi hagyományhoz kötődő, a Magyar Út Körök Mozgalom – MIÉP körül szerveződő jobboldali radikalizmus genezisének Csurka István *Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán* című, a Magyar Fórumban 1992. augusztus 20-án megjelent esszéje tekinthető, amely a rendszerváltás folyamatának sajátos értelmezését, a jobboldali-populista mozgalom társadalom- és politikaképének alapját adta. A dolgozat szerint a rendszerváltás során előre eltervezett módon ment végbe a nómenklatúra-elit hatalmi pozícióinak átmentése, amelyben természetes szövetségeseik a nyugati pénzügyi körök érdekeinek hazai képviselői, a demokratikus ellenzék tagjai voltak. A rendszerváltás ebben az értelemben tehát nem történt meg, az intézményi változások nem hoztak maguk után valódi elitcserét, az átmenet tehát nem legitim, hiszen az új rendszer nem a magyar nemzet, hanem idegenek érdekeit szolgálja.

A MIÉP-hez köthető jobboldali radikalizmus önként használja a két világháború közötti népi-urbánus vitára utaló magyarázatokat az akkori politikai-társadalmi állapotok leírására, ezért is indokolt a népi radikális megjelölés. A szkinhed szubkultúrától a népi radikálisokat nem csupán a korosztályi különbségek, az el-

lenség- és társadalomkép, a politikai tudatosság mértéke, hanem a mozgalom szerveződési mintái is elválasztják, hiszen ebben az esetben egy politikai párt körül szerveződik egy mozgalom, amely eleinte az MDF, majd a népi radikálisok kiválása után a MIÉP volt (2. táblázat).

Bár a népi radikálisok helyzetleírása sokak számára adekvát magyarázatot adott a rendszerváltás utáni társadalmi problémák okainak megértésére, a politikai megoldások túl elvontnak, túl messianisztikusnak bizonyultak ahhoz, hogy elfogadható politikai programmá tudjanak válni (Bozóki 2003, 282). Másfelől a MIÉP, ill. Csurka István pártelnök dominanciája rugalmatlanná tette a népi radikális mozgalmat, és kiélezte az erőforrások ellenőrzése felett folyó belső vitákat, ami végül a MIÉP mozgalmon belüli elszigetelődéséhez, majd eljelentéktelenedéséhez vezetett. A radikális jobboldali mozgalom egésze szempontjából azonban a népi radikálisok érdeme, hogy kialakították azt a máig érvényes interpretációs keretet, ami a rendszerváltás folyamatának értelmezését adja, valamint megteremtették az ideológiain túl a mozgalom kulturális-szimbolikus infrastruktúráját, ami lényegében elengedhetetlennek bizonyult az új típusú radikalizmus és a Jobbik megjelenéséhez.

Újradikalizmus

A magyar radikális jobboldali mozgalom harmadik típusának megjelenése alapvetően a mozgalomban bekövetkezett generációs átrendeződéshez, a mozgalom szerveződési elvének, akcióformáinak és értelmezési keretének megváltozásához kötődik. Az ezredfordulóra Magyarországon a MIÉP körül megszilárdult a népi radikális tábor kulturális háttere, a kormányzó jobboldalt és a nemzeti radikalizmus közötti hivatalos távolságot áthidaló kiadók, folyóiratok halmaza, valamint kialakult a radikális jobboldali világnézethez kötődő politikai folklór, amely – az új társadalmi mozgalmakhoz hasonlóan – a szimpatizánsok számára a hivatalos politikán túli elköteleződést és egyben iránymutatást is ajánlott. A kulturális infrastruktúra mellett a mozgalmi hálót szélesítették azok a szervezetek is, amelyek a MIÉP mellett, majd egyre inkább annak ellenében kívántak politizálási teret nyújtani elsősorban a fiatal radikális aktivistáknak.

A mozgalom nem csupán szerveződési logikájában változott meg az ezredforduló után, hanem a kollektív cselekvés jellegét tekintve is. A korábbi időszakhoz képest gyakrabban került sor nem bejelentett, erőszakos tiltakozó akciókra. Az első ilyen tiltakozó események egyike az Erzsébet hídi csata néven híresült el, amikor is a 2002-es választások eredményét vitató radikális jobboldali aktivisták az Erzsébet híd önhatalmú lezárásával kívántak nyomatékot adni azon követelésüknek, hogy az Országos Választási Bizottság számolja újra a leadott szavazatokat. A választási csalásról szóló pletyka alapja a szocialisták knock-and-drag típusú kampánya, amelyben a helyi aktivistái révén „rángatta" sikeresen az urnák

elé szimpatizánsait a választás estéjén a szocialista párt. A 2002-es tiltakozási hullám oka másfelől Medgyessy Péter D-209-es ügye volt, ugyanakkor a Fidesz két választások közötti látványos utcai mozgósítása, a polgári körök életre hívása is segítette a radikális jobboldal utcai mobilizációját. Négy évvel később a 2002-es eseményeket is felülmúló, a rendszerváltás utáni magyar tiltakozási kultúrát felülíró, szokatlanul erőszakos tiltakozási hullámot váltott ki az őszödi beszéd nyilvánosságra hozatala (Szabó 2007, 169–171).

A 2002-es, valamint később a 2006-os forró ősz eseményei nem csupán a kollektív cselekvés eszköztárát, és a tiltakozások rendőri kezelését változtatták meg Magyarországon, de segítettek megszilárdítani a radikális jobboldali mozgalmat is. A több napig húzódó utcai jelenlét megszilárdította a csoportok, egyének közötti kapcsolatokat, erősebbé tette a mozgalmi identitást (Kossuth tériek) és a mozgalmon belüli szolidaritást a világosan beazonosítható ellenfél segítségével, valamint hatással volt egy érdekes új jelenség, a radikális jobboldali jogvédelem és állampolgári ethosz megjelenésére, amely ugyan liberális jogelvekre hivatkozik, de teszi azt partikulárisan, csupán a mozgalom támogatóit, szövetségeseit ért jogsérelmek esetében.

A 2006-os eseményeket Szabó Máté a *posztmodern riot* kategóriájával írta le, amely – a globalizációkritikus mozgalmakéhoz hasonlóan – a forró ősz tiltakozásaiban részt vevő egyének és csoportok motivációinak, stratégiájának, céljainak eklektikusságát jelzi (Szabó 2007, 186–187). Ez a sokféleség azonban nem csupán a tiltakozó akciók során jelenik meg, hanem jellemzi az egész jobboldali radikális mozgalmat. Tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy az ezredforduló után vált valódi mozgalommá a radikális jobboldali tábor: hálózatok laza hálózata, amelyet a tiltakozó akciók során kialakított kollektív identitás és a belső szolidaritás fűz össze, a mozgalom céljait, ellenségképét pedig a permanensen konstruált értelmezési keretek adják meg. A többszólamúság, az egyéni életstratégiákat is átható, esztétizálódott politika, a mozgalom részének tekinthető politikai folklór, valamint az egyébként is a hálózati elven szerveződő kommunikációs technológiák segítségével egyszerűbbé vált a támogatók toborzása, a mozgalomba való belépés, ami már önmagában is lehetővé tette, hogy kitörjön a radikális jobb a politikai karanténból. A radikális jobboldal tehát nem azonosítható csupán egy csoportosulással, hanem az egymáshoz akár csak közvetve kötődő politikai, társadalmi és kulturális jelenségek széles szövetét jelzi, ezért sem használjuk ebben a tanulmányban a „szélsőjobb" kifejezést, az ugyanis éppen a mozgalom valódi természetét takarná el.

Az alternatív mozgalom Magyarországon

A radikális jobboldalhoz képest az ezredforduló utáni évtized második felére jelentősen csökkent az alternatívokhoz köthető utcai megmozdulások száma. Ez a két tény azonban nem függetleníthető egymástól, hiszen a globalizációkritikus mozgalom nemzetközi szinten is észlelhető kifulladása mellett a radikális jobboldali konjunktúra, a Nyugat-Európában baloldali mozgalmakhoz köthető radikális tiltakozási szimbólumok (gázálarc, maszk, hangosbeszélő stb.) jobboldali kisajátítása is csökkentette a magyar alternatívok mobilizációs potenciálját. Az alternatív mozgalom esetében is megtalálhatóak a mozgalom csírái a Kádár-korszak Magyarországán, valamint a radikális jobboldalhoz hasonlóan észlelhetőek olyan minőségbeli változások, amelyek közvetlenül megelőzték a mozgalomhoz köthető párt, jelesül az LMP mandátumszerzését.

A Kádár-rendszer zöld ellenzéke

Az ökológiai mozgalom magyarországi megjelenése a '80-as évekhez köthető, amikor az egyéni életstratégiák nem bizonyultak hatásosnak az egyre súlyosbodó társadalmi-gazdasági válság kezelésében, így újra megjelentek a kiútkeresés kollektív formái (Szabó I993, 54). A monolit hatalmi struktúrába ágyazott „pszeudomozgalmak" mellett az önszerveződés autentikus formái jelentek meg, amelyek olyan kérdések mentén szerveződtek (ökológia, nemzetközi béke), mint a például is szolgáló nyugat-európai új társadalmi mozgalmak, ugyanakkor, mint „puha" témák, alkalmasak voltak a Kádár-rendszerrel szembeni általános elégedetlenség kifejezésére, anélkül, hogy annak alapját támadták volna (Szabó I993, 48). Az alternatívok kritikájának tárgya Magyarországon – akárcsak Nyugat-Európában – a „bürokratikus-indusztrializációs" modernizáció, az „életvilág" gyarmatosítása a „rendszer" által. A különbség azonban, hogy míg Nyugaton az ökológiai mozgalmak éppen a „régi", tehát a képviseleti demokrácián alapuló politikával szemben határozzák meg önmagukat, addig Magyarországon a '80-as években egy platformra kerülnek azok a politikai törekvések, amelyek az egyes alrendszerek autonómiáját hirdetik, vagy alternatív modernizációs utakat fogalmaznak meg (Szabó I993, 63–64). Ezért is válhatott egy olyan nagy volumenű ipari beruházás, mint a bős–nagymarosi vízlépcső megépítése központi belpolitikai konfliktussá a rendszerváltás időszakában.

A '90-es évek környezetvédői

A Németh-kormány alatt változott a hivatalos magyar álláspont Bős–Nagymaros ügyében. A belpolitikai konfliktus ekkor a csehszlovák és a magyar kormány közötti nemzetközi politikai és jogi vitává módosult, így a probléma integratív ereje csökkent, másfelől az új demokratikus rendszer alkotmányos kereteiről folyó politikai viták közepette elsikkadt a környezetvédelem ügye. A vízlépcső ügye tehát nem tudott olyan szerepre szert tenni, mint Németországban az atomenergia kérdése, amely kapcsán egymásra találhatott a német zöld és a pacifista mozgalom, ezzel is közelebb kerülve a parlamenti mandátumokhoz (Szabó 1999, 22). Környezetvédelmi konfliktusok hiányában és a környezetvédelmet illető általános konszenzus miatt a zöld politika nem vált olyan területté, amely komolyan befolyásolta volna a szavazatokért folyó küzdelmet az első szabad választásokon, nem volt tehát táborképző ereje. A rendszerváltás után, az Európai Unió által támasztott környezetvédelmi kritériumok és fejlesztési források beáramlásával a környezetvédelmi ügyek kezelésének technokrata jellege erősödött (Szabó 1999, 29–31). Az átfogó, országos jelentőségű ökológiai konfliktusok hiányában a lokális tiltakozások mellett az erősen intézményesedett szektorból inkább a szakértői munkát végző, think tank jellegű szervezetek voltak észrevehetőek.

Hazai globalizációkritikus mozgalom

A zöld vagy tágabb értelemben alternatív mozgalom történetében a változást az ezredforduló nemzetközi eseményei hozták. A nemzetközi gazdasági rezsimek és a neoliberális gazdaságpolitikával szembeni nagyszabású utcai tüntetések Seattleben, Genovában, Prágában a globális közvélemény számára is láthatóvá tették a mozgalmat, ennek hatása pedig Magyarországon is érződött: megjelent a technokrata, szakpolitikai környezetvédelem mellett a környezeti problémák gyökerét a globális elosztás és a gazdasági ellenőrzés rendszeréig visszavezető globalizációkritikus mozgalom és az ehhez kapcsolódó aktivizmus.

A globalizációkritikus mozgalom nem tekinthető tematikájában egységesnek, hiszen a mozgalom keretein belül otthonra lelnek a dél-amerikai bennszülött mozgalmak, a nyugat-európai farmergazdaságok képviselői vagy az észak-amerikai szakszervezetek is: „mindenki vendég, ugyanakkor mindenki otthon van" (Szabó 2004, 19). A globalizációkritikus mozgalom egységességét egyrészt a számítógépes hálózatokon alapuló szervezetépítés tette lehetővé, ugyanis az ideológiai fragmentáció az egyes csoportok földrajzi és szervezeti elkülönülésében nyilvánult meg, míg a tiltakozó események koordinációja a globális elektronikus hálózatokon keresztül a mozgalom egységességét fejezte ki (Castells 2006, 198), és a világháló segített az egységes értelmezési keret, ill. a kölcsönös szolidaritás

kialakításában is. Másrészről, a mozgalomban részes csoportok és aktivisták kollektív cselekvésének alapja a nemzetközi gazdasági intézmények neoliberális gazdaságpolitikájának, valamint azok antidemokratikus döntéshozatali mechanizmusainak közös elutasítása (Castells 2006, 196).

Magyarországon is megszerveződtek az ezredforduló után a globalizációkritikus mozgalom agendája mentén politizáló szervezetek: a globkrit think tankként működő, a tiszai ciánszennyezés után egykori Duna-körösök, Duna-chartások által alapított Védegylet (2000); a generációs alapon szerveződő, és a globális mozgalomra jellemző életmód-politizálást leginkább követő Zöld Fiatalok (2001); valamint az ATTAC nemzetközi hálózat hazai fiókszervezete (2002). Az újonnan alapított szervezetek mellett a hazai mozgalomban fontos szerepet töltött be még a Humanista Mozgalom (1991), ill. az ehhez kapcsolódó Humanista Párt (1993) is, amelyekhez többek között a Békejel, a Szolidaritás Éjszakája rendezvények kötődnek. A hazai mozgalomra jellemző volt ugyanakkor a baljobb kategóriák használata körüli belső vita, amelynek jelentősége a mozgalom identitásának meghatározásán túl a lehetséges szövetségkötésekre is hatással volt. A baloldaliság mellett elsősorban az ATTAC Magyarország állt ki, míg a zöld alternatívok, így a Védegylet és a Zöld Fiatalok álláspontja szerint az új politika hiteltelenné válhat a lejáratódott értékkategóriák használata által. A vita alapja a magyar kontextusrendszerben keresendő, aminek jellemzői közé sorolható, hogy a zöld mozgalom az önmagát baloldaliként aposztrofáló pártállami rendszer ellenzékéhez tartozott, a harmadikutas törekvések hagyománya, a bal-jobb kategóriák körüli bizonytalanság, valamint a mozgalom erőforráshiánya (Mikecz 2008, 90). A globalizációkritikus mozgalom hazai legfontosabb eseményei, mint az iraki háború elleni tüntetések – amiket szintén kísért a mozgalmon belüli fragmentáció – és elsősorban a Zengő-konfliktus, segítettek abban, hogy az alternatívok felismerjék saját erejüket, ami nem elhanyagolható előfeltétele egy párt megalapításának. Külön említésre érdemes, hogy a Zengő-konfliktusban az alternatívok baloldali szárnya nem vállalt különös szerepet, ez is segíthetett abban, hogy a „csata nyertesei", a zöld alternatívok, a siker és az ideológia egység tudatában vállalják a pártalapítás kockázatát.

A VIZSGÁLT MOZGALMAK ALAKVÁLTOZÁSAI

Az I. táblázat az alternatív mozgalom három típusát mutatja be a szervezeti felépítés, a mozgalmi kritika tárgya, valamint a kollektív cselekvés formái alapján. Hasonlóan teszi ezt a 2. táblázat a radikális jobboldali mozgalom esetében. Mindkét mozgalom esetében – a fentebb már bemutatott – három típus különíthető el, közös továbbá, hogy a mozgalmakhoz kötődő pártok parlamenti mandátumszerzése előtt teljesedtek ki. A radikális jobboldali mozgalom már nem

I. táblázat *Az alternatív/ökológiai mozgalom alakváltozása*

	Szervezet	Kritika tárgya, ellenségkép	Kollektív cselekvés formái
Kádár-rendszer zöld ellenzéke	értelmiségi hálózat	szocialista modernizációs minták	tüntetések, tiltakozások, think tank tevékenység
'90-es évek környezetvédői	civil szervezetek	szakpolitikai környezetvédelem	lobbitevékenység, think tank tevékenység, lokális tiltakozások
Hazai globalizáció-kritikus mozgalom	nemzetközi mozgalomba bekapcsolódó hazai mozgalmi hálózat	globális elosztás neoliberális rendszerének kritikája	látványos tüntetések, think tank tevékenység

csupán egy politikai párttól függ, hanem valódi mozgalmi hálózatba szerveződnek ez egyes csoportok, másfelől a mozgalom erejét az adja, hogy az elsődleges politikai alrendszeren kívül is azonosulási lehetőséget, életvezetési, kultúrafogyasztási mintákat kínál támogatóinak. Bizonyos tekintetben hasonlít ez a szkinhedek szubkultúrán alapuló szervezetépítéséhez, azonban itt a cél már nem a többségi társadalomtól és kultúrától való elkülönülés, hanem a kulturális hegemónia kikezdése. Némileg ehhez hasonlóan az alternatív mozgalom esetében is a tematika kibővüléséről, a technokrata civil lobbitevékenység mellett az egyes részterületeket, témákat összekapcsoló holisztikus rendszerkritikáról, valamint az életmód-politika markánsabb megjelenéséről beszélhetünk.

Politikai lehetőségstruktúra, politikai kontextus

A társadalmi mozgalmak megjelenése az erőforrás-mobilizációs elmélet politikai folyamat modellje szerint olyan változók függvénye, mint a mozgalom szervezettségi szintje, a mozgalmi szervezetek jellege, a politikai akcióba vetett hit, valamint az egyes szereplők közötti szövetségi rendszerek. Ezek együttesét nevezi a mozgalomkutatás a politikai lehetőségek struktúrájának (*political opportunity structure*) (McAdam 1982, 40). A politikai lehetőségstruktúra koncepciója Peter Eisingerhez kötődik, aki egy 1973-as tanulmányában (Eisinger 1973) mutatta ki, hogy a politikai tiltakozások a félig nyitott, félig zárt rendszerekben legvalószínűbbek, hiszen a teljesen nyitott rendszerekben rendelkezésre állnak az intézményesített

2. táblázat ***A radikális jobboldali mozgalom alakváltozása***

	Szervezet	Kritika tárgya, ellenségkép	Kollektív cselekvés formái
Szkinhedek	szubkultúra	riválisszubkultúrák, külföldi diákok, romák	erőszakos, kis csoportban elkövetett akciók, könnyűzenei koncertek
Népi radikálisok	politika párthoz, ill. annak tagságához kötődő szervezet	zsidók, idegen pénzügyi körök és azok kiszolgálói	pártgyűlések, bejelentett tiltakozások
Új radikális jobboldal	mozgalmi hálózat, mozgalmi kultúra	multinacionális vállalatok, romák	spontán és bejelentett tiltakozások, erőszakos tüntetések, kulturális események

érdekérvényesítési eszközök, teljesen zárt rendszerekben viszont túl magas a hatósági represszió esélye, a résztvevők számára tehát túl magasak lennének a tiltakozások egyéni költségei.

A politikai lehetőségstruktúra elemei közé tartozik a formális politikai intézményrendszer, az informális eljárások és uralkodó stratégiák, valamint a hatalmi tagoltság (Kriesi et al. 1997, 52). Egy másik felosztásban a politikai lehetőségeket a politikai részvételhez való bővülő hozzáférés, a politikai táborok fellazulása, valamint az eliten belül megjelenő ellentétek teremtik meg (Tarrow 2011, 164–165). Megfogalmazható kevésbé a politikai eljárásokra, ill. intézményrendszerre vonatkozó kulturális lehetőségek rendszere is: így a politikai tiltakozás valószínűségét növeli a magas normatív erővel bíró társadalmi értékek és az általános gyakorlat közötti feltűnő ellentét, a hirtelen ható sérelmek, a rendszer sérülékenységének, illetve illegitimitásának kiéleződése, valamint egy olyan átfogó értelmezési keret, amely segítségével az adott rendszer ellenzéke meg tudja határozni saját sérelmeit és követeléseit (McAdam 1996, 25).

Dieter Rucht a struktúra helyett a kontextus fogalmával kívánja leírni a mozgalom számára nyitott lehetőségeket meghatározó környezetet. Az általa alkotott elméleti keretben a kulturális és a társadalmi kontextus is különös jelentőséget nyer a politikai kontextus mellett. Hasonlóan más szerzőkhöz, akik a politikai lehetőségstruktúra leírását adják, Rucht szerint az utóbbit a következő faktorok határozzák meg: a pártrendszer nyitottsága és a szakpolitikai döntésekhez való hozzáférés; a hatóságok szakpolitikai hatékonysága; a mozgalom támogatóit felsorakoztató szövetségi rendszerek; valamint az annak ellenfeleit magában foglaló konfliktusrendszer (Rucht 1996, 188–191). A kontextusrendszer

egyben meghatározza azt is, hogy milyen szervezeti séma dominál az egyes társadalmi mozgalmak esetében egy adott nemzeti környezetben. Rucht a lehetséges sémákat a grassroot, az érdekcsoport és a pártorientált modellel írja le. A domináns modell természetesen nem zárja ki, hogy más típusú szervezeti forma szerint is szerveződhessenek a mozgalmak, hiszen egy-egy mozgalom magában foglalhat grassroot szervezeteket, érdekcsoportokat és pártokat is. Hogy a tárgyalt magyar mozgalmak segítségével érzékeltessük: a '90-es években az alternatív mozgalmat az érdekcsoport modell jellemezte, míg a radikális mozgalmat a népi radikalizmus időszakában a pártorientált modell.

Rucht hipotézise szerint a mozgalmi szervezet gazdagabb erőforrásokban, amennyiben nyitott a döntéshozatal, alacsonyabb a szakpolitikák érvényesítésének hatékonysága a hatóságok részéről, erősebbek a szövetségi hálók és gyengébbek a mozgalmak ellenfelei, valamint egységesebb a társadalom értékrendszere. Másfelől – és ez a szempont témánk szerint értékesebb – a mozgalmi struktúra formálisabb, azaz inkább az érdekcsoport, ill. a pártorientált modellt követi, amennyiben nyitott a pártrendszer és a döntéshozatali mechanizmus, gyenge a szakpolitika-érvényesítés, gyengék a szövetségi rendszerek és erősebbek a mozgalmak ellenfelei (Rucht 1996, 191–192). A szerző a fenti séma alapján hasonlította össze a francia, nyugat-német, valamint az Egyesült Államok nő-, ill. ökológiai mozgalmait. Megállapítása szerint a francia mozgalmak a pártorientált, az amerikaiak az érdekcsoport modellt követik, míg Nyugat-Németországban mindhárom modellre jellemző minták megtalálhatóak. Franciaországban nem sok eredménnyel kecsegtet a lobbi-politizálás, ezért érdemesebb új pártokat alakítani, amelyek, bár erős intézményi korlátokba ütköznek, a hagyományos pártokból való kiábrándulás miatt nagyobb parlamenti bejutási eséllyel rendelkeznek (lásd Le Verts és Nemzeti Front). Az Egyesült Államok politikai rendszerében új pártok számára a mandátumszerzés még tagállami szinten sem reális, ugyanakkor a lobbitevékenységnek, az érdekvédelmi politizálásnak régi hagyománya él az amerikai politikai kultúrában, így a nő- és ökológiai mozgalmon belül is dominál az érdekcsoport modell. Németországban erős a mozgalmi szektor, a föderális államszerkezet és a tartományok szerint is szerveződő közigazgatási és alkotmánybíráskodási rendszer az érdekvédelmi csoportok esélyeit növeli. A föderális berendezkedés azonban új pártok alapítására is ösztönöz, hiszen több színtér is adódik a megmérettetésre, másfelől általánosságban is meghatározó a pártok dominanciája a német politikában (Rucht 1996, 199–201).

Ha a fenti analitikai keret segítségével kívánjuk megérteni azokat a körülményeket, amelyek a radikális jobb és az alternatív mozgalom intézményesedéséhez vezettek, azaz a Jobbik, ill. az LMP megalakulásához, figyelembe kell venni, hogy a politikai kontextus, avagy a politikai lehetőségstruktúra – ahogyan azt Dieter Rucht is kiemeli – állandó változásban van, és maguk a mozgalmak is hatással vannak környezetükre. A radikális jobb és az alternatív mozgalmak tekintetében

pedig nem ugyanazok a mozgalmi struktúrát érintő külső körülmények, ami a szövetségi hálózatok, valamint a mozgalom ellenfelei esetében magától értetődőek, és az adott kormányzati közpolitika is máshogyan hat a mozgalom által középpontba állított ügyre vagy ügyek halmazára.

A pártrendszer és a döntéshozatal nyitottsága

Választási rendszerünk nem írható le a bevett arányos-többségi dichotómia mentén, a vegyes rendszer nem egyszerűen átmenetet jelent a két klasszikus típus között, hanem új minőséget jelez (Fábián–Kovács 1996, 60–62). Magyarországon a mandátumok kiszámításának módja mellett a pártrendszer zártságát mutatja, hogy egészen a legutóbbi választásokig külső erő nem volt képes mandátumot szerezni az Országgyűlésben. A pártrendszer zártsága, a jelölés rendszere, tehát a képviselőjelöltek indításához, valamint a területi és országos lista állításához szükséges mennyiségű ajánlószelvény összegyűjtése azonban arra sarkallja az új kihívókat, hogy hatékony szervezeti struktúrát, kiterjedt aktivista hálózatot építsenek ki, ahogyan ezt Németországban az öt százalékos parlamenti küszöb is eredményezi (Rucht 1996, 201).

A döntéshozatali eljárásban való részvételt biztosítja a környezet védelmének általános szabályairól szóló *1995. évi LIII. törvény*, amelynek értelmében az állampolgárok – személyesen vagy civil szervezetek útján – jogosultak részt venni a környezettel kapcsolatos eljárásban. A civil szervezetek további döntéshozatali bevonását erősíti a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló *1996. évi XXI. törvény* és a 258/2004. (IX. 16.) Korm. rendelet. A jogszabályokba foglalt széles részvételi lehetőségek mellett egy, a témával foglalkozó, szakértői mélyinterjúkon alapuló tanulmány azonban kiemeli, hogy a hatékony társadalmi részvételt akadályozzák az eljárási jogszabályok hiányosságai. További probléma, hogy a valódi alternatívák megfogalmazásában nem vehetnek részt a civil szervezetek: már kész szakértői anyagokat véleményezhetnek, a részvétel gyakran kimerül a tájékoztatásban (Bela et al. 2003). Míg a pártrendszer zártsága mindkét mozgalom számára adott körülmény, a döntéshozatali rendszer az alternatív mozgalom civil szervezetei számára, bár némileg korlátozott módon, de hozzáférhető a társadalmi részvétel rendszerén keresztül. A radikális jobboldal azonban nem fogalmaz meg olyan szakpolitikai ajánlásokat, mint a környezetvédő szervezetek, hanem az alkotmányos rendszer és a büntetőjog olyan mértékű átalakítását célozza, ami nem volt alkalmas a 2002–2010 közötti baloldali kormányok alatt a társadalmi egyeztetésre.

Közpolitikai hatékonyság

A közpolitikai hatékonyság tulajdonképpen azokra a társadalmi, politikai ügyekre vonatkozik, amelyekre a mozgalom tevékenysége, követelései irányulnak. Amennyiben az állam nem képes, ill. nem hajlandó kezelni ezeket a problémákat, az a formálisabb szervezet kialakítása felé ösztönzi a mozgalmakat, végső soron pedig a mozgalomból kinövő politikai párt programjának gerincét képezhetik ezek a kérdések. Az általunk vizsgált mozgalmak kapcsán a magyarországi romák helyzete, valamint a Magyar Gárda betiltása számítanak olyan ügynek, amit Hajnal György után a „hiperjogállamiság" esetének nevezhetünk, azaz esetükben a szabályozási működésképtelenség nem véletlen hiba eredménye, hanem rendszerszerű jelenség, aminek oka a közpolitika céljait megjelenítő norma megsértőinek kontraproduktív védelmezése, alapja pedig a posztkommunista rendszerek jogállami elveknek való megfelelési kényszere (Hajnal 2009, 72). Bár a Magyar Gárda a Jobbik alapítása után alakult meg, az ügy azonban jelzi a magyar közpolitika tehetetlenségét a radikális jobb által gerjesztett normasértések során, ami a Kuruc.info radikális hírportál elleni kormányzati fellépésben is megmutatkozott. Az alternatív mozgalom vonatkozásában nem lehet felfedezni olyan erős politikai visszhangot kiváltó ügyet, amelynek kapcsán megvalósulna a közpolitikai kudarc, azonban a kelet-európai közpolitikai rendszerek olyan strukturális problémákkal küzdenek, amelyek különböznek a bürokrácia általános hiányosságaitól és tipizálhatóak a posztkommunista államok tekintetében (Hajnal 2006, 152–153). Az alternatív mozgalom felől a közpolitikai inkompetencia a nemzetközi gyakorlatok tekintetében feltűnő és nem egy adott közpolitikai cél megvalósítása során nyilvánul meg.

Szövetségesek és ellenfelek

A 2002–2010 közötti ciklusok alatt mindkét mozgalom élvezett bizonyos mértékű támogatást az ellenzék részéről. A radikális jobb és a Fidesz között 2002 után a polgári körökön keresztül jött létre átfedés, valamint a 2006-os forró ősz tiltakozó eseményei és a Magyar Gárda megalapítása során is feltűntek a párt politikusai. Az alternatív/ökológia mozgalom az akkori ellenzéki sajtó támogatását élvezte a mozgalom számára kulcsfontosságú konfliktus, a Zengő-ügy kapcsán, az alternatívok azonban minden esetben próbálták elhárítani annak látszatát, hogy a tiltakozásokat tulajdonképpen a bal-jobb tömblogika motiválná (Mikecz 2007). Az alternatív mozgalom a nemzetközi globalizációkritikus mozgalomba való beágyazottsága révén számíthatott külföldi támogatók segítségére is, így a globális mozgalom neves képviselői (Noam Chomsky, José Bové) rendszeresen megjelentek az alternatív aktivisták által szervezett eseményeken.

A mozgalom szövetségeseinek vizsgálatakor fontos szem előtt tartani, hogy ne soroljunk fel olyan szereplőket, amelyek tulajdonképpen maguk is a mozgalomhoz tartoznak (így a természetvédő vagy az emberi jogokkal foglalkozó bejegyzett civil szervezetek nem számítanak külső szövetségesnek, ahogy a radikális jobb kapcsán a hagyományőrző egyesületek sem), a mozgalom ellenfeleinek meghatározásakor azonban egyértelműbb a helyzet. A radikális jobboldal egyértelmű ellenfele volt a szocialista-liberális kormány, az alternatívok az egész politikai establishmenttel szemben határozták meg magukat, de a Zengő-ügy kapcsán maguk is konfliktusba kerültek a kormánnyal.

3. táblázat ***A politikai lehetőségstruktúra elemei a két vizsgált mozgalom tekintetében***

	Radikális jobboldal	Alternatív mozgalom
Pártrendszer	zárt	zárt
Döntéshozatal	zárt	korlátozottan hozzáférhető
Közpolitikai hatékonyság	gyenge	közepes
Szövetségesek	közepesen erősek	gyengék
Ellenfelek	erősek	közepesen erősek

A 3. táblázatban a két mozgalom szerinti bontásban ábrázoltuk a politikai lehetőségek rendszerét, vagy, Dieter Rucht megfogalmazásában, a politikai kontextust. A pártrendszer mindkét mozgalom vonatkozásában zártnak tekinthető, ami Rucht hipotézise szerint nem a pártorientált modellnek kedvez, azonban bizonyos ponton túl ez éppen ellentétesen hat, ahogyan erre fentebb Eisinger kapcsán már utaltunk. A társadalmi egyeztetések lehetőséget adnak a civil szervezeteknek, hogy bekapcsolódhassanak a környezetvédelmi döntéshozatalba, aminek eredménye, hogy az alternatív mozgalmon belül markáns a formális szervezetek szerepe, a radikális jobboldal tekintetében azonban nincs jelentősége ennek. A radikális jobb tekintetében több ügy kapcsán is megvalósul a közpolitikai kudarc, az alternatív mozgalom azonban csak az általános és a kelet-európai posztkommunista államokra jellemző közpolitikai anomáliákkal szembesül. A radikális jobb a 2002 utáni időszakban több ponton is kötődött a jobboldali ellenzékhez, elsősorban a polgári körökön keresztül, azonban valódi szövetségről nem beszélhetünk, végig érződött a Fidesz és a radikális jobb kapcsolatának ambivalens jellege, így közepesen erős szövetségről van szó. Az alternatívok gyenge szövetségesekkel rendelkeznek, és bár a mozgalom az egész politikai elittel szemben határozta meg önmagát, valamint egy-egy ügy kapcsán konfliktusba kerültek ön-

kormányzatokkal, minisztériumokkal, mégsem volt olyan erős a kormányzati fellépés velük szemben, mint ahogy ez a radikális jobb esetében megmutatkozott.

Konklúzió

A radikális jobboldali, ill. az alternatív mozgalmak vizsgálata arra világított rá, hogy mindkét mozgalom az ezredforduló után olyan alakváltozáson ment keresztül, amely összekapcsolható a mozgalmi pártok felfutásával. A radikális jobboldal nem korlátozódik egy párt köré: bár a Jobbik minden kétséget kizáróan a mozgalom leginkább látható és az egész mozgalom dinamikáját meghatározó szegmense, rajta kívül sok egyéb szervezet, informális csoportosulás, politikai és kulturális önszerveződés hálózata adja magát a mozgalmat. Az alternatívok a '90-es évek érdekvédelmi politizálása után az ezredforduló globalizációkritikus mozgalmából merítettek témákat, szimbólumokat és tiltakozási mintákat, amelyek révén a technokrata környezetvédelmi érdekképviselet mellett megjelenhetett a globális problémákra holisztikus válaszokat adó, tömegeket vonzani képes aktivista attitűd. Az életmód átpolitizálása azonban nem csupán az alternatív mozgalomnál fedezhető fel, ugyanezt a célt szolgálják a radikális jobb tekintetében a szabadidős, hagyományőrző szervezetek.

A politikai lehetőségstruktúra elemzése során arra a megállapításra jutottunk, hogy Magyarországon a pártrendszer zártsága az erőforrások koncentrációját eredményezi, miközben a társadalmi egyeztetés kínál bizonyos hozzáférést a környezetvédő civil szervezetek számára, azonban ez alternatív javaslatok kidolgozására nem ad lehetőséget. Ezzel nő az érdekképviseleti szervezeti struktúra szerepe az alternatív mozgalom számára, de elvezet ahhoz a felismeréshez is, hogy a valódi részvétel és az alternatíva megvalósítása egy politikai párt keretei között lehetséges. Véleményünk szerint az alternatív mozgalom számára az összes többi elem közül ez utóbbi jelentette a legfontosabb ösztönzőt a pártorientált szervezeti struktúra követésére. A radikális jobboldal számára ez a fajta társadalmi egyeztetés nem kínál lehetőséget, így az intézményesedés, a civil szervezetek alapítása mögött nem valódi érdekképviseleti tevékenység áll, hanem inkább egyfajta kulturális hegemóniára való törekvés, és ezzel összefüggésben a német politikában ismert radikális jobboldali civil társadalom kiépítése fedezhető fel (Teune 2008). A kelet-európai közpolitika gyenge hatékonysága mindkét mozgalom számára adottság, azonban a radikális jobb számára is fontos témák kapcsán feltűnően nyilvánult meg a közpolitikai kudarc. Bár a radikális és a mérsékelt jobboldal között felfedezhetőek átfedések, a baloldali kormányok erős fellépése az alkalmazott elméleti keret értelmében a pártorientált modell felé mozdította a radikális jobboldalt, míg az alternatív mozgalmat nem érte olyan erős kormányzati nyomás, de nem is támogatták a mozgalmon kívüli politikai szövetségesek.

A fenti kritériumokon kívül természetesen megnevezhetőek még más olyan tényezők, amelyek befolyásolták a mozgalmi pártok megjelenését – nem is sűríthető bele minden mozzanat egy elméleti keretbe. Másrészt a politikai lehetőségstruktúra országspecifikus. Ebből a szempontból fontos megemlíteni, hogy a rendszerváltás során maguk az ellenzéki mozgalmak is a pártosodás útjára léptek (Szabó 1993), hiszen ez a forma adhatott többleterőforrásokat és intézményesített befolyást, ami így felértékelte a pártok szerepét. Ez a stratégia továbbra is a politikai mozgalmak szeme előtt lebeg. Lényegesek továbbá a külföldi minták is: az alternatív mozgalom számára nyilvánvalóan inspiráló a nyugati zöld pártok sikere, ami korábban is többeket sarkallt ökológiai párt alapítására. A radikális jobboldali mozgalom esetében viszont a legalitás-illegalitás mezsgyéjén mozgó, az elfogadott kulturális normákat kikezdő mozgalom számára különös jelentősége van egy intézményesedett szárnynak, amely képes behatolni a politikai intézményekbe.

Az eddigieket összegezve: az alternatív mozgalom számára a pártorientált modell kialakításában a legfontosabb szerepe a választási rendszer zártságának, a társadalmi egyeztetés korlátozottságának, valamint a szövetségesek hiányának volt; a radikális jobboldal esetében a zárt választási rendszer mellett az olyan tényezők lényegesek, mint a közpolitikai kudarcok sorozata és a mozgalommal szemben megmutatkozó erőteljes kormányzati fellépés. A mozgalmi pártok felfutásában másfelől különös szerepet tulajdoníthatunk a vizsgált mozgalmi hálózatok, valamint a politikai cselekvést lehetővé tevő értelmezési keretek kiteljesedésének.

Hivatkozott irodalom

Bela Györgyi – Pataki György – Valené Kelemen Ágnes 2003. *Társadalmi részvétel a környezetpolitikai döntéshozatalban. Döntéstámogató eszközök és értékelési eljárások alkalmazása.* Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezettudományi Intézet.

Bozóki András 2003. *Politikai pluralizmus Magyarországon, 1987–2002.* Budapest: Századvég.

Castells, Manuel 2006. *Az információ kora: gazdaság, társadalom és kultúra. Az identitás hatalma II.* Budapest: Gondolat–Infonia.

Della Porta, Donatella – Diani, Mario 2006. *Social Movements: An introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Eisinger, Peter K. 1973. The Conditions of Protest Behavior in American Cities. In *The American Political Science Review* 1973/1. 11–28.

Fábián György – Kovács László Imre 1996. A választási rendszerek tipológiai problémái és a magyar választási rendszer. In *Politikatudományi Szemle* 1996/2. 51–66.

Hajnal György 2009. Újszerű kudarcmechanizmusok a magyar közpolitika világában. In *Politikatudományi Szemle* 2009/4. 61–81.

Hajnal György 2006. Bureaucratic Incapacity in Transition Democracies: A Case Study of Decision Behaviour in Hungarian Central Government Organisations. In Rosenbaum, A. – Juraj, N. (eds.): *Democratic Governance in the Central and Eastern European Countries: Challenges and Responses for the XXI Century*. Bratislava: NISPAcee. 151–172.

Kacsuk Zoltán 2005. Szubkultúrák, poszt-szubkultúrák és neo-törzsek. In *Replika* 2005/53.

Kowalik Tamás 1999. A FIDESZ Zöld Frakció (1988–1994). In Szabó Máté (szerk.): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon, 1988–1998. Tanulmányok.* Budapest: Villányi Úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány. 197–203.

Kriesi, Hanspeter – Koopmans, Ruud – Duyvendak, Jan Willem – Giugni, Marco G. 1997. *New Social Movements In Western Europe: A Comparative Analysis*. London: Routledge.

McAdam, Doug 1996. Conceptual Origins, Current Problems, Future Directions. In McAdam, Doug – McCarthy, John D. – Zald, Mayer M. (eds.): *Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings.* Cambridge: Cambridge University Press. 23–40.

McAdam, Doug 1982. Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–1970. Chicago: The University Of Chicago Press.

Mikecz Dániel 2008. A dinnye a héjától. A bal-jobb vita a magyar alternatív mozgalmon belül. In *Politikatudományi Szemle* 2008/2. 71–97.

Mikecz Dániel 2007. Zengő-konfliktus a napisajtóban. A civil mozgalmi és kormányzati frameek elemzése. In *Médiakutató* 2007/2. 37–45.

Rucht, Dieter 1996. The Impact of National Contexts on Social Movement Structures: A Cross-movement and Cross-national Comparison. In McAdam, Doug – McCarthy, John D. – Zald, Mayer M. (eds.): *Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings.* Cambridge: Cambridge University Press. 185–204.

Szabó Máté 2007. *A tiltakozás kultúrája Magyarországon. Társadalmi és politikai tiltakozás 2.* Budapest: Rejtjel Politológia Könyvek.

Szabó Máté 2004. *Globalizáció, regionalizmus, civil társadalom*. Budapest: Századvég.

Szabó Máté (szerk.) 1999. *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon, 1988–1998. Tanulmányok.* Budapest: Villányi Úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány.

Szabó Máté 1997. Tiltakozási kultúra Magyarországon a rendszerváltás után: a sajtó tükrében (1989–1995). In *Szociológiai Szemle* 1997/4. 47–75.

Szabó Máté 1993. *Alternatív mozgalmak Magyarországon*. Budapest: Gondolat.

Tarrow, Sidney 2011. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Teune, Simon 2008. Rechtsradikale Zivilgesellschaft – contradictio in adiecto? In *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen* 2008/4. 17–22.

Tóth András – Grajczjár István

A nemzeti radikalizmus

A jobboldali radikalizmus negyedik hulláma Magyarországon*

A tanulmány amellett érvel, hogy a radikális/szélsőséges jobboldali mozgalmak új, negyedik hulláma van születőben. A dolgozat kiindulópontja, hogy a radikális/szélsőséges jobboldali mozgalmak meghatározott történelmi korszakokhoz köthető hullámokban erősödnek meg, s válnak marginális, kis létszámú csoportosulásokból tömegtámogatással bíró jelentős politikai pártokká. Európában eddig három nagy hulláma volt a radikális/szélsőséges pártok megjelenésének a II. világháború utáni korszakban: az elsőt a II. világháborút követően a neofasiszta jellegű pártok megalakulása fémjelezte; a másodikat az ötvenes évek második felétől jelentkező adóellenes populista pártok alkották; s végül a harmadik hullám a nyolcvanas évek elején jelent meg a bevándorlóellenes jobboldali radikális populista pártok felemelkedésével. A tanulmány amellett érvel, hogy Európában a radikális/szélsőséges jobboldali szervezetek egy új, immár negyedik megjelenési hulláma kezdődött el. Álláspontunk szerint ennek az új hullámnak az egyik legelső képviselője a nemzeti radikalizmus és a nemzeti radikalizmust képviselő Jobbik.

A tanulmány első fejezete ismerteti a radikális/szélsőséges jobboldali mozgalmak kategorizálásának problémáját, majd arra a következtetésre jut, hogy egy átfogó elnevezés, illetve karakterológia helyett termékenyebb történelmi korszakok szerint jól elválasztható megjelenési hullámokat megkülönböztetni. A második fejezet ismerteti a nemzeti radikalizmus legfontosabb jellemzőit. A harmadik fejezet fejti ki részletesen és indokolja a párt által fémjelzett negyedik hullám megkülönböztetésének szükségességét.

A RADIKÁLIS/SZÉLSŐSÉGES JOBBOLDALI PÁRTOK ÉS MOZGALMAK NAGY HULLÁMAI

A Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP), majd a Jobbik látványos megerősödésével Magyarországon is napirendre került annak kérdése, hogy hol a helye a magukat nemzeti radikálisnak valló pártoknak a politikai rendszerben, s hogyan lehet katego-

* Készült az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával.

rizálni őket. A vélemények nagyon eltérőek, amelyre a következőkben csak néhány jellemző példát hozunk. Ami a MIÉP-et illeti, Lánczi András (é.n.) a pártot radikális globalizmusellenes nemzeti, de nem szélsőséges pártként jellemezte. Donáth László (2002) viszont nemzeti szocialista pártnak tartotta a MIÉP-et. A Jobbik megítélése esetében is ugyanilyen széles a paletta. Stumpf István (2009) egy rádióinterjúban radikális, de nem szélsőséges pártként jellemezte a Jobbikot. Török Gábor (2010) szerint nem lehet a Jobbikot szélsőséges pártnak tekinteni, mert a Jobbik ereje nem szélsőjobboldali retorikájában rejlik, hanem sokkal inkább újdonság jellegében, elitellenes pozíciójában, nacionalista jelszavaiban, a multikkal szembeni radikális kritikájában, rendpárti programjában és rendszerellenes követeléseiben. A párt egyes vezetőinek megszólalását lehet szélsőségesnek nevezni, de a párt programjára ez a jelző nem alkalmazható. Kéri László (InfoRádió 2009) egy rádióinterjúban megkérdőjelezte, hogy valójában kimeríthető-e a Jobbik jellemzése a nemzeti radikális jelzővel. Ungváry Rudolf (2010) neonyilas pártnak címkézte a Jobbikot. Gerő András (2010) erőszakos nemzeti bolsevik pártként jellemezte a pártot. Tamás Gáspár Miklós (2010) hazugnak tartotta a nemzeti bolsevik elnevezést, s a posztfasiszta elnevezés mellett szállt síkra, elvetve mind a radikális, mind a szélsőséges jelzőket. Szerinte fasisztoid jellegű a Jobbik, mert a nemzetnek magukfajtákra és magunkfajtákra való osztásával a politikai közösségen belül jelöli ki az ellenséget. Karácsony és Róna (2010), vagy Filipov Gábor (2011) szélsőséges jobboldali pártként jellemzik a Jobbikot.

Nemcsak itthon, hanem Európa szerte hasonló vita folyik a radikális/szélsőséges jobboldali pártok kategorizálásáról, legalkalmasabb elnevezéséről, közös jellemzőikről. Abban egyetértés mutatkozik a szakirodalomban, hogy megkülönböztethető egy olyan pártcsalád, amely magába foglalja a mérsékelt jobboldal középpártjaitól eltérő jobboldali radikális/szélsőséges pártokat (Beyme 1984). Azzal hogy 2010-ben létrejött az Európai Nemzeti Mozgalmak Szövetsége, amelynek Magyarországról a Jobbik a tagja, alátámasztotta, hogy valóságosan is eszmei és gyakorlati közösséget éreznek egymással a kutatók által korábban e pártcsaládba sorolt pártok (London Patriot 2010). Számos, részben egymást átfedő, részben eltérő, egymással is vitatkozó meghatározás található e pártcsalád elnevezésére s az elnevezéssel meghatározott tartalmi jegyekre (lásd a teljesség igénye nélkül: Betz 1994; Carter 2005; Mudde 2000; 2007; Hainsworth 2008). E viták egyik oka, a valódi tartalmi és percepciós különbségek mellett, hogy különösen a populizmus, a szélsőségesség, a neofasizmus/fasizmus elnevezések szimbolikus tartalommal bírnak, elsősorban negatív tartalmat hordoznak, megvalósíthatatlan ígéretekkel, esetleg el nem követett és nem szándékozott, de mások által a múltban elkövetett bűnökkel való azonosulással vádolják meg a szóban forgó politikai pártokat, s ezzel diszkreditálják őket. Nem véletlen, hogy e negatív ítéleteket hordozó jelleg miatt ezen elnevezéseket a demokratikus rendszerben szerepre vágyó politikai pártok egyike sem vállalja fel szívesen (Mudde 2007). Persze az, hogy egyes politikai szereplők a közvélemény negatív megítélése miatt elutasítanak bizonyos elnevezéseket, nem jelenti azt, hogy az elemzők, vala-

mint a tudományos célzattal kategorizálni próbálók nem alkalmazhatnák e meghatározásokat egyik vagy másik párt leírásakor (Albertazzi–McDonnell 2007).

A terminológiai vita mellett, párhuzamosan arról is folyik a vita, hogy melyek a radikális/szélsőséges pártok jellemzői, milyen tartalmi jegyek határozzák meg az adott kategóriába vagy pártcsaládba sorolást. Cas Mudde (1995) 26 eltérő meghatározást számolt össze a radikális jobboldali populizmus/radikalizmus/szélsőjobboldaliság jellemzőiről. A 26 meghatározás 58 fontosnak tartott tulajdonságot sorolt fel. Az 58 tulajdonság közül 5 olyan közös jellemzőt talált, amelyek fellelhetőek az általa elemzett meghatározások legalább felénél. Az öt legtöbbet említett közös tulajdonság a következő volt: a nacionalizmus, a rasszizmus, az idegengyűlölet (xenofóbia), a demokráciaellenesség, valamint az erős állam vágya. Ugyanakkor, az egyik vagy másik elnevezéshez rendelt jellemzők néha zavarba ejtően hasonlítanak egymáshoz. Például Roger Griffin (1991) generikus fasizmus terminológiájában hasonló jellemzőkkel írja le a fasiszta pártokat, mint amiket Albertazzi és McDonnell (2007) jellemzőnek talált napjaink jobboldali populista – határozottan nem fasisztának jellemzett – pártjaira. Mudde (1995) szinte aforizmaszerűen megjegyezte, hogy ez az a pártcsalád, amiről nem tudjuk, hogy micsoda, de tudjuk, hogy kik tartoznak oda. S persze még ez sem feltétlenül igaz. Gyakran vita tárgyává válik, hogy egyik vagy másik párt ennek a pártcsaládnak a tagja vagy sem. A meghatározások és a jellemző tulajdonságok zavarba ejtő sokféleségének egyik oka, hogy minden egyes párt mélyen beleágyazott annak az országnak a kultúrájába, történeti fejlődésébe és problémáiba, ahol működik. Így nagyon nehéz elválasztani a tágabban értelmezett, minden hasonló pártra egyenlően jellemző, illetve az országspecifikus, csak az adott párt(típus)ra jellemző tulajdonságokat (Seiler 1985).[1]

A terminológiai vitának azonban létezik egy történelmi aspektusa is. A szélsőséges/radikális jobboldali pártok történelmileg jól meghatározott korszakokban, ún. hullámokban léptek fel, s kaptak jelentős szerepet saját országuk s néha Európa sorsának alakulásában. Az elnevezések s a tulajdonságok széles körét az eltérő történelmi korszakok sajátosságai is magyarázzák, nemcsak az országspecifikus jellemzők sokrétűsége (Beyme 1988).

Álláspontunk szerint a pártalakulás történelmi hullámainak vizsgálata termékenyebb tudományos módszer, mint egy történelmi időkön és országokon átnyúló komplex tipizálás kialakítása. A történeti nézőpont abban is segít, hogy jobban megértsük, milyen komplex hatások eredményeképpen születnek és kapnak erőre a radikális nézeteket valló, a politikai aréna szélén elhelyezkedő marginális csoportok, s válnak komoly támogatottságú politikai erővé.

[1] Még olyan távoli és lezárt történelmi korszakra nézve, mint a két világháború közötti fasizmus fogalmának kérdése sincs teljesen elfogadott tudományos konszenzus.

Több mint egy tucat fasizmusfogalom található a történelmi-politológiai vitában (Payne 1995). Máig vitatott, hogy vajon a „fasizmus" a legpontosabb elnevezés a két világháború közötti mozgalmakra, vagy meg kell különböztetni attól a „nemzeti szocializmust" (Lukács 2008).

Ugyanazon vagy legalábbis hasonló jellegű jelenségek történelmi időszakok szerinti elemzése hatékony módszernek bizonyult a társadalomtudományokban, így a politikatudományban is. Huntington demokratizálódási hullámokról írt, amelyet megszakítottak antidemokratikus hullámok. A történelmi hullámokat alkalmazó elemzési módszer lehetővé tette a különböző történelmi korszakok demokratikus modelljei eltérő jellegzetességeinek leírását (Huntington 1991). Ennek szellemében bontakozott ki a vita arról, hogy vajon a kelet-európai átmenetek a hetvenes években indult harmadik hullám részét képezik, vagy inkább egy új, negyedik hullámhoz tartoznak (Lásd McFaul 2002; Lucan 2005). Toeffler (1981) az emberiség történelmét elemezte három nagy társadalom-szervezeti hullám leírásán keresztül. A közgazdaságtudományban szintén megkülönböztetik a globalizáció két hullámát, az egyiket 1870–1914 közé teszik, míg a másikat az 1970-es évekre. A két globalizációs hullám megkülönböztetése lehetővé teszi ugyanazon globalizációs folyamat egymástól nagyon eltérő jelenségeinek feltárását két különböző korszakban, és segít megérteni, miben különbözik napjaink globalizációja a száz évvel ezelőtti globalizációs folyamattól (Hirst–Thompson 1996). De ez a módszer eredményes olyan szakpolitikai területeken is, mint például az egészségügyi reformok (Cutler 2001) vagy a közigazgatási reformok területe (Hosszú 2010).

A II. világháború utáni korszakban a szakirodalom három nagy hullámot különböztet meg a radikális/szélsőséges pártok tekintetében. A világháborút követő években megindult első hullámban alakultak meg a neofasiszta pártok. A második hullám az ötvenes években kezdődött, s adóemelések elleni protesztpártok, mozgalmak alkották. A harmadik hullám a nyolcvanas évek elején indult el, s döntően bevándorlóellenes pártok alkották (Beyme 1988).

A tanulmányban amellett érvelünk, hogy a Jobbik Magyarországért Mozgalom fellépése és kiemelkedő sikere a 2010-es választásokon egy új radikális jobboldali pártszerveződési hullám, a negyedik hullám születésének jele Európában. A napjainkban születő negyedik hullám az európai társadalomfejlődés egy újabb válságos szakaszának terméke, s élesen megkülönböztethető a korábbi harmadik hullámok pártjaitól.

Mivel úgy gondoljuk, hogy a Jobbik egy új pártcsalád kezdete, amely napjaink válságára adott válaszreakcióként jött létre, ezért helytelen lenne egy másik korszakban, más típusú válságokra, más problémákra reagáló pártok terminológiáját alkalmazni rá. Ezzel pont elfednénk a Jobbik újszerűségét, amely – minden hasonlóság ellenére – megkülönbözteti más társadalmak más válságaira reagáló pártjaitól. Célunk az, hogy bemutassuk az eltéréseket és ezek okait. Láttuk, hogy a magyar elemzők véleménye arról, hogy miként lehetne elnevezni és jellemezni a Jobbikot, széles palettán helyezkedik el. Nem kívánunk egy újabb elnevezést kitalálni, s tovább fokozni a zűrzavart az elnevezések és a terminológiák világában. Ehelyett elfogadjuk, hogy a Jobbik nemzeti radikális pártként határozza meg magát. Célunk, hogy a nemzeti radikalizmus tartalmát felfedjük és megmagyarázzuk. Ezért a nemzeti radikalizmust

használjuk, amikor a párt ideológiai irányát határozzuk meg, illetve nemzeti radikalizmusnak nevezzük a negyedik hullámot.

A Jobbik felemelkedése

A Jobbik története, ideológiája értelmezhetetlen a MIÉP, illetve vezetője, Csurka István szerepe nélkül. A Csurka vezette népi-nemzeti szárny 1993 elején vált ki a mérsékelt jobboldali MDF-ből, s alakította meg a MIÉP-et. Csurka fogalmazta meg először a nemzeti radikalizmus gondolatkörét, s tette pártja megkülönböztető jelzőjévé a nemzeti radikalizmus elnevezést.

A MIÉP sok tekintetben nosztalgiapártként a harmincas évekre jellemző nacionalista, soviniszta és etnocentrista jelszavakkal lépett fel. A párt diskurzusában fontos szerepet kapott a versailles-i szerződések igaztalan volta, s a környező országokban élő magyarok megnyomorítása. A MIÉP gondolatvilágában megtalálható a nacionalizmus, a sovinizmus, az antiszemitizmus, az antikommunizmus, az antiliberális és globalizációellenes gondolkodás, az EU-szkepticizmus, a rendpártiság, a tradíciók és a hagyományos erkölcsi értékek felmagasztalása, a deviánsnak tartott viselkedési minták elutasítása, a családközpontúság, illetve a keresztény-nemzeti értékek hirdetése. A gyakran nyílt antiszemitizmus és az irredenta felhangokkal terhelt nacionalizmus az, ami miatt sokan szélsőjobboldali pártként minősítették a MIÉP-et. A MIÉP világképének centrumában az állt, hogy a régi-új kizsákmányoló ellenség a globalizációs folyamatokat irányító „idegenszívűek" – a nemzetközi nagytőke és pénzvilág, a zsidók, a kommunisták, a liberálisok – összefogtak azért, hogy lerombolják a magyar nemzeti kultúrát és identitást. Ez az összefogás, Csurka által metaforikusan megfogalmazva, az ország „palesztinizálását" eredményezte. A változás feltétele, hogy megtisztuljon a közélet a liberalizmustól és a kommunista elittől, akik felelősek a múlt rendszer bűneiért, és akik miatt nem zajlott le a valódi rendszerváltás, s akik a globalizált modell hazai szálláscsinálói. A párt egy etnocentrikus, kontroll alatt tartott piacgazdaságot hozott volna létre, s minden területen elsőbbséget biztosított volna a magyaroknak, a magyar vállalkozásoknak.

A Jobbik volt az a párt, amely a nemzeti radikalizmust modern negyedik hullámos ideológiává formálta, s alkalmassá tette arra, hogy tömegeket vonzzon, miközben nyitott maradt a hagyományos szélsőjobboldali szlogenek felé vonzódó MIÉP-szimpatizánsok számára is.

A Jobbikot, Jobboldali Ifjúsági Közösség néven, 1999-ben alakították meg radikális jobboldali érzelmű egyetemisták, akik közül többen MIÉP-aktivisták voltak. A jobbikosok a 2002-es választási kampányba teljes lelkesedéssel vetették be magukat, abban reménykedve, hogy elősegíthetik a jobboldal győzelmét, a Fidesz–MIÉP közös kormányzását. A választási vereség után többen bekapcsolódtak a választási eredmény elleni spontán tiltakozó akciókba. Mások, köztük Vona Gábor, bekapcsolódtak

az akkor induló polgári körök mozgalomba. Azonban a nemzeti mozgalom megújulására vágyó fiatalok hamar kiábrándultak mind a MIÉP-ből, mind a polgári körökből. A MIÉP-en belüli reformtörekvéseket Csurka blokkolta, s a változást akaró fiatalok úgy érezték, hogy a MIÉP avítt stílusa, nyers, zsidózó összeesküvés-elmélete már nem alkalmas arra, hogy a törzsszavazókon kívül magához vonzzon új szavazókat (Varró 2009). A polgári körökkel a Fidesz, értelmezésük szerint, a konzervativizmus leplébe csomagolt neoliberális polgári Magyarország koncepcióját szolgálta ki, s nem a radikális megújulást segítette elő (Vona 2003). A jobbikosok 2003 őszén alakultak párttá 1200 taggal. Az új párt, megőrizve a Jobbik rövidítést, a Jobbik Magyarországért Mozgalom nevet vette fel, és konzervatív, módszereiben radikális, nemzeti-keresztény pártként határozta meg magát (Jobbik 2003).

A 2006-os választásokon a Jobbik a MIÉP-pel pártszövetségben, Harmadik Út néven, csak 2%-ot ért el a közös listán. A két párt szövetségi kapcsolata felbomlott a választások után, s éles rivalizálás alakult ki közöttük.

A 2006-os vesztes választások után Vona Gábor lett az önálló utat választó Jobbik vezetője. Vona Gábor tehetséges, dinamikus és karizmatikus vezetőnek bizonyult (Fabók 2010), aki új irányt szabott a pártnak. 2006 decemberében a Jobbik jelképévé választotta az árpádsávos zászlót. Vona vezetésével került kidolgozásra a párt új programja, a Bethlen Gábor program, illetve indult el az Attila Király Népfőiskola. Szintén Vonához köthető a Magyar Gárda létrehozása 2007 márciusában. Vona igyekezett csökkenteni a Jobbik és a Fidesz közötti ellentéteket, s elfogadhatóvá tenni a Jobbikot „mérsékeltebb közegekben".[2] Emellett a Jobbik igyekezett magához kötni a legradikálisabb jobboldalai mozgalmakat is, ennek a stratégiának a sikerét mutatja, hogy 2009. június 14-én együttműködési megállapodást írtak alá Szegeden a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalommal, valamint a radikális jobboldal két emblematikus figurájával, Toroczkai Lászlóval és Budaházy Györggyel.

A megújuló Jobbik üstökösként való felemelkedését három váratlan esemény segítette elő: az MSZP–SZDSZ alkotta szociálliberális koalíció politikai fordulata és válsága; a magyar gazdaság válságba fordulása; és végül az olaszliszkai tragikus gyilkosság nyomán a „cigánykérdés" napirendre kerülése.

A 2006-os választásokat az MSZP–SZDSZ-koalíció a korábbi költségvetési expanzióra épülő növekedés folytatásának ígéretével nyerte meg. A választások után azonban a kormány teljes gazdaságpolitikai fordulatot hajtott végre, s választási ígéreteivel ellentétben költségvetési megszorító politikába kezdett. A kormány intézkedését követő bizalomvesztést, becsapottságérzést felháborodássá, dühvé fokozta a kormányfő őszödi beszédének nyilvánosságra kerülése 2006 szeptemberében. A felháborodás mértékét mutatta a Kossuth téri folyamatos tüntetés 2006 őszén, valamint az 1956-os forradalom évfordulóin ismétlődő utcai zavargások. Az ellenzéki pártok egyhangúlag követelték a választások megismétlését, ahol a választók az or-

[2] A „mérsékeltebb közeg" kifejezést innen vettük át: *http://jobbik.net/index.php?q=node/4698*.

ság igazi helyzetének ismeretében dönthetnének újra arról, kit kívánnak kormányon látni. Az erkölcsi tartását vesztett koalíció kormányzásának legitimitását tovább gyengítette a korrupciós botrányok sorozata. A földrengésszerű változások hatására a baloldali liberális szavazói tömb szétesett. Az MSZP 20 százalékos támogatottságú párttá olvadt. Az SZDSZ és az MSZP-vel is együttműködő MDF választói támogatása elporladt. A jobb felé forduló közhangulat kedvezett a Jobbiknak, amely legradikálisabban követelte a fennálló rend megváltoztatását. A Jobbik marginális, szélsőséges kis pártból szabadságharcos erővé tudta stilizálni magát az erkölcsileg megroppant baloldali-liberális tömbbel szemben. A Fidesz egyre radikálisabb hangvétele szintén segítette a Jobbik elfogadottságát. A Jobbik helyzetének normalizálódásához hozzájárult a Fidesz ellenzéki politikája, amely kiterjedt a kormány és egyes demokratikus intézmények legitimitásának megkérdőjelezésére, az MSZP gyakorlatának összemosására a kommunista párt praktikáival. A Jobbik új, erősödő pozíciójának egyik jeleként jogász értelmiségi körök csatlakoztak a párthoz.[3]

A 2006-os politikai fordulat egyben a gazdaság recesszióba fordulását is okozta, amelyet mély válsággá fokozott a 2008 augusztusában kitört hitelválság. A világválsággal nemcsak a „jóléti rendszerváltás" hitelekre alapozott gazdaságpolitikája kérdőjeleződött meg, hanem a szabad kereskedelemre, a nyitott gazdaságra, a globalizált világgazdaságba bekapcsolódó, európai integrációra alapozott liberális piacgazdasági modell is. A több éve tartó, egyre reménytelenebb válságban új értelmet kapott a Jobbik harmadikutas, a szabad piactól elfordulást, az adósságfizetés megtagadását, az államosítást, az állami védelmet, a magyar vállalkozóknak támogatást, a multinacionális cégek megadóztatását ígérő gazdaságpolitikája. Az egyre reménytelenebb gazdasági helyzet növelte a protesztszavazók arányát, akik dühük és elégedetlenségük kifejezéseképpen tipikusan a radikális, rendszerellenes pártokra szavaznak (Tóth–Grajczjár 2009).

A 2006. október 15-i olaszliszkai tragikus gyilkosság nyomán, aminek hatását tovább növelte Marian Cozma meggyilkolásának ügye, a Jobbikhoz kapcsolódott a „cigánybűnözés" politikai diskurzusba való beemelése. A „cigánybűnözés" tematizálása lehetőséget adott a Jobbiknak arra, hogy a „rendes, becsületesen dolgozó kisemberek" védelmezőjeként lépjen fel a „cigánybűnözéssel és a cigányterrorral" szemben. Azzal, hogy a cigánybűnözés témáját a Jobbik felkarolta, sokan úgy érezték, hogy végre felszabadultak a politikai korrektség baloldali-liberális szájkosara alól, s végre kimondhatták elfojtott sérelmeiket és megnevezhették azok vélt vagy valós okozóit. A „cigánybűnözés" elleni fellépés alkalmasnak bizonyult arra, hogy a Jobbik ne csak a hagyományos radikális jobboldali törzsszavazókat szólítsa meg, hanem új támogatókat szerezzen, elsősorban az ország keleti felében a magukat védtelennek és kiszolgáltatottnak érző lakosság körében. A „cigánybűnözés" elleni védekezés kampányának központba kerülése nyomán szerveződött meg 2007 tavaszán a Jobbik segítségével a Magyar Gárda, amelynek paramilitáris mozgalmi jellege egyszerre bizonyult fontos

[3] Ennek kapcsán vált Morvai Krisztina a Jobbik egyik kulcsaktivistájává.

közösség- és szervezetépítő erőnek, valamint állandó médiafigyelmet biztosított a párt számára. A Jobbikkal foglalkozó elemzések szerint a „cigánybűnözés" témája és a „nemzeti önvédelem" érdekében felállított Magyar Gárda megalakulása hozta meg a Jobbik valódi ismertségét (Karácsony–Róna 2010).

A megváltozott politikai környezetben gyorsan növekedett a Jobbik. 2008 tekinthető az áttörés évének, tekintve, hogy ebben az évben 80-ról 249-re növekedett a helyi szervezetek száma (2009-ben elérte a 387-et), és a párt tagjainak létszáma 5000-re nőtt. A 2009 elején megtartott időközi választások szintén mutatták a Jobbik erősödését, amikor a párt rendre 7% felett kapott szavazatot. A 2009-es európai parlamenti (EP) választásokon a Jobbik 14,77%-os választási eredménnyel a harmadik legerősebb párt lett, mindössze 2,6%-kal lemaradva az MSZP-től. Az európai választások után a Jobbik tagjainak a száma megduplázódott, 10 000-re nőtt, s a tagszervezetek száma elérte a 750-et.

Az EP választási eredménnyel a Jobbik marginális, kis szélsőséges pártból középpárttá vált. A potenciális szavazók immár mint bejutásra és győzelmekre képes, legitim, a szlogenjeit a demokráciában elfogadtatni kész pártként tekinthettek rá. Ezt jelezte, hogy a párt szlogenjei, mint a „cigánybűnözés", a zsidózás, vagy a trianonozás, a közbeszéd részévé váltak. Innentől a Jobbik kommunikációja központi részévé tette, hogy a párt a „harmadik erő", amely azt a célt tűzte ki, hogy megelőzze az MSZP-t a 2010-es országgyűlési választásokon. Az EP választási eredménnyel eldőlt a MIÉP-pel a radikális jobboldal képviseletéért folytatott párharc is. A Jobbik praktikusan egyedül, vetélytárs nélkül maradt a jobboldal szélén a radikális szavazatokért való versenyben. Az európai parlamenti választások után a Jobbik vezetése országjárásba kezdett, s vezetői naponta 5-6 helységet kerestek fel, tartottak lakossági fórumot, szervezték a pártot. A Jobbik választási programja, amely Radikális változás címmel jelent meg, kiemelt figyelmet fordított a „politikusbűnözés" visszaszorításának fontosságára is. Növelte a Jobbik ismertségét, hogy az MSZP, s különösen az SZDSZ választási kampányának részévé tette a szélsőséges jobboldali veszéllyel, a Jobbikkal való riogatást, s a Fidesz is egyre inkább a Jobbik ellen fordult, félve, hogy szavazóbázisát a párt megszerzi radikális szlogenjeivel (Bíró Nagy – Róna 2011). Paradox módon a delegitimációs kísérletek növelték a Jobbik legitimációját, mert a koncentrált támadások még valószínűbbé tették, hogy a párt jelentős parlamenti erő lehet, tehát érdemes szavazni rá.[4] Kedvezett a határozott, kemény programmal fellépő Jobbiknak, hogy elszánt, az „igazságért" végletekig küzdő programot dolgozott ki, amely vonzó lehetett egy radikalizálódott választói körnek. A Jobbik a 2010-es országgyűlési választásokon listán 16,67%-ot szerzett, ezzel, alig 3%-kal lemaradva az

[4] Hogy ez a paradox hatás mennyire igaz lehet, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Jobbik saját értékelése szerint is a 2007 márciusában alakult Magyar Gárda csak akkor vált ismertté, mikor 2007 augusztusában a Népszabadság „felfedezte" és arról írt egy cikkében, hogy árpádsávos zászlója hasonlít a nyilasok színeire. Az ezt követő média- és politikai vihar tette országosan ismertté a Magyar Gárdát. Lásd *http://kispest.jobbik.hu/content/p%C3%A1rtunkr%C3%B3l*.

MSZP-től, a harmadik helyre futott be, és marginális kis radikális pártból az ország harmadik legnagyobb erejévé, el nem hanyagolható középpárttá vált.

A Jobbik jellege

Jellemzésünk során nem a nemzeti radikalizmus „minimumának" megállapítására törekszünk, amely „minimum" meghatározása tipikus módszere a fenomenológiai elemzéseken alapuló tudományos írásoknak.[5] Mi ehelyett a nemzeti radikalizmus „magját" kívánjuk megtalálni, követve Griffin (1991) logikáját. Azt a gondolati magot, amely gondolkodásirányító mechanizmusként behatárolja a Jobbik politikusainak cselekvéseit.

A nemzeti radikalizmus gondolati magjának legfontosabb elemeit a Jobbik dokumentumainak, vezetői írásainak és beszédeinek elemzése alapján a következőkben találtuk meg: nemzeti gondolat; a külföldi tőke behatolása elleni fellépés: globalizációellenesség; zsidózás; a gazdasági harmadik út: ökoszociális piacgazdaság; politikai harmadik út: a jobboldali harmadik út; nemzetépítő erős állam és rendpártiság; „cigánybűnözés"; ókonzervativizmus, protesztpártiság; kisemberek védelme; radikalizmus mint politikai attitűd (pesszimizmus, aggodalom, düh, radikális változás igénye, új világ ígérete).

A nemzeti gondolat

A nemzeti gondolat az, ami elsősorban meghatározza a párt gondolati-cselekvési keretét. A nemzeti gondolat lényege, ahogy egy Jobbik-közeli blogger megfogalmazta, a nemzeti kérdések, a nemzet jólétének, felemelkedésének akár a legradikálisabb eszközökkel és módszerekkel történő elősegítése és megoldása, továbbá kiállás az egész kárpát-medencei és tengerentúli magyarságért (Sajátgondolat 2011). Vona Gábor pártelnök úgy határozta meg, hogy a nemzeti cél az, hogy erős magyar nemzet legyen a határokon innen és túl (Index 2009).

A nemzeti gondolat valójában egy túlfeszített nemzeti érzés, amelyet a szakirodalom nacionalizmusnak nevez. S mint arra John Lukács (2008) is felhívta a figyelmet a patriotizmus és a nacionalizmus közötti különbségtétel kapcsán, a túlfeszített nemzeti érzés, a nacionalizmus kirekesztő, szemben a régimódi hazafisággal, a patriotizmussal.

A Jobbik nemzeti gondolatának jellege Csurka István szellemi hatása nélkül nehezen értelmezhető.[6] A MIÉP nemzeti radikalizmusának kiindulópontja az elfogad-

[5] A minimum megtalálásának módszeréről lásd Nolte 2003, 31.

[6] A jobbikosok nem is tagadják Csurka óriási hatását, s magukat Csurka szellemi örökösének tartják. Lásd Bakay Kornél professzor a MIÉP-ről és a Jobbikról (Bakay 2009), valamint Borbély 2010.

hatatlan realitás gondolatköre volt. *Elfogadhatatlan realitás* volt Csurka még 1985-ben a Püski Kiadónál megjelent, politikai írásait egybefoglaló tanulmánykötetének a címe. Ennek a könyvnek a címét metaforaként használva, a MIÉP elfogadhatatlan realitása azt jelentette a kilencvenes évek elején, hogy Csurka a trianoni határokon átnyúló nemzetegyesítő álmok nevében fellázadt a II. világháború utáni demokratikus és szabadpiacon alapuló renddel s azzal a törekvéssel szemben, amely Magyarország helyét 40 év diktatúra után az egységesülő Európában kereste, amit a mérsékelt, konzervatív keresztény-szociális Antall József képviselt a jobboldalon. Csurka és követői számára az elfogadhatatlan realitás a nemzeti érdek feltétel nélküli védelmét és képviseletét jelentette az általuk elfogadhatatlannak tartott geopolitikai realitással és az ez alapján létrejövő EU-integrációval szemben.[7] A nemzeti jelző felvállaltan elfogadhatatlan realitásként való értelmezése a nacionalista vagy talán az ultranacionalista jelzőnek felelt meg. Antall és Csurka nyilvános szakítására s a nemzeti radikalizmus önálló politikai irányként való megszerveződésére azután került sor, hogy Csurka és követői árulásnak értelmeztek azt, hogy a Parlament elfogadta a magyar–ukrán alapszerződést, s ezzel elismerte a trianoni határokat. Az ultranacionalista nemzeti gondolatnak egyik, s talán legnyilvánvalóbb megjelenési formája a határok kérdésének folyamatos napirenden tartása.

A Csurka által elfogadhatatlannak tartott kompromisszum, a realitásnak a felmondása vezetett el ahhoz, hogy a MIÉP – és az akkor már megalakult Jobbik is – nyíltan ellenezte Magyarország EU-csatlakozását. A nemzeti gondolat meghatározza a Jobbik viszonyát az Európai Unióhoz: a párt a nemzeti függetlenség védelme nevében lép fel a föderatív Európa rémével szemben, amit szemükben a Lisszaboni Szerződés jelent. Ide kapcsolódik a magyar termőföld védelmének ügye, az a fontos praktikus kérdés, ami a Jobbik számára szorosan összefügg az EU-ellenes állásponttal. S a kirekesztő jellegű nacionalizmus az, ami irányítja a jobbikosok gondolkodását a cigányok és a zsidók bűnbakként való feltűntetésekor.

A külföldi tőke behatolása elleni fellépés, globalizációellenesség

A Jobbik nemzeti jellege miatt fordul szembe a „külföldi tőke" behatolásával. A Jobbik szerint Magyarországon nem a magyarok élveznek kiváltságokat, hanem a hazánkat „gyarmatosító, kizsigerelő multinacionális milliárdosok", akiknek sok esetben „csak térkép e táj". A párt gazdasági programjának kulcsfontosságú része az „újkori gyarmatosítás" visszafordítása, a külföldi befektetők kiszorítása az országból. A Jobbik programjának egyik kiemelt célpontja a multinacionális áruházláncok kiszorítása a kiskereskedelemből, s magyar tulajdonú boltok támogatása. A bankrendszer magyar

[7] Az „elfogadhatatlan realitás" metaforáját Szőcs Zoltán (é.n.) gondolatmenetét követve alkalmaztuk.

kézbe juttatása szintén része a programnak. A média területén a nagy kereskedelmi csatornák koncessziós jogának megszüntetését tervezik.

A Jobbik globalizmus-kritikája túlmegy a privatizáció kritikáján, a hazai gazdaságban kulcsszerepet játszó multinacionális cégek elleni fellépésen, a magyar vállalkozások és a termőföld védelmén. A Jobbik magával a globalizációval fordul szembe. Érvelésük szerint a nagy globális gazdasági felfutás haszonélvezője szinte kizárólag a nemzetközi pénzügyi szektor, amely kizsákmányolja az embereket. S itt is szerepet kap a más kontextusban hírhedtté vált magunkfajta-magukfajta megkülönböztetés. A globalizációs diskurzus kontextusában a magunkfajta a kizsákmányoltat jelenti, vagyis a kistermelőket, kiskereskedőket, családi vállalkozókat, állami alkalmazottakat, ápolónőket, pedagógusokat. A globalizáció-kritikából következik a párt lázadó, forradalmi jellege. A Jobbik a globális világrend elleni lázadás egyik aktorának tekinti magát, s lázadásra szólít fel a kisemberek védelmében:

> „Emeljük fel végre a fejünket és ne hagyjuk, hogy ugyanannak a láthatatlan „Birodalomnak" a helytartói a tisztességes munkából élőket kifosztó bankjaikkal, a gazdákat tönkretevő hipermarket-láncaikkal, a multinacionális cégeikkel és tonfáikkal, gumilövedékeikkel megfosszanak bennünket szabadságunktól, méltóságunktól, emberhez méltó életünktől" (Morvai 2009).

Zsidóellenesség

Miközben a Jobbik tagadja, hogy antiszemita párt lenne, beszédekben, jelképekben sorra tűnnek fel olyan utalások, amelyek azt érzékeltetik, hogy a párt aktivistái problémának tartják a zsidók gazdasági és politikai befolyását. Egy beszédében Vona az izraeli állampolgárok földvásárlásának problémája kapcsán azzal érvelt, hogy: „Lehet, hogy a Fideszt már más célok vezérelik. Esetleg valahonnan más iránymutatást kaptak, kérdés csak az, hogy Brüsszelből, Washingtonból vagy Tel-Avivból jött az ukáz?" (Lenhardt é.n.).

A beszédekben gyakran feltűnik a „Magyarország legyen a magyaroké" követelése, s a Csurka által is használt palesztinalizálódás veszélyének metaforája: „Van egy álmunk. Hogy Magyarország a magyaroké. Mégsem lesz a hazánkból második Palesztina, mégsem leszünk elszegényedett, véglegesen lecsúszott gyarmat" (Morvai 2009a).

A párt lapja szerint nemzetközi és hazai zsidók provokálják a magyar embereket, mert azok „emléket állítottak a Trianonnal kivéreztetett országot felvirágoztató Horthy Miklósnak és korának".[8] A párt felháborítónak érzi, hogy vannak „tabuk, amelyekről tudni sem akar a közélet". Szerintük „valami itt nem stimmel, legyen az Tiszaeszlár és Solymosi Eszter, legyen az a többi vérvádként emlegetett eset, legyen

[8] *http://barikad.hu/antiszemitizmus_kinek_van_ra_igenye-20120630*

az a Holokauszt!".[9] Baráth Zsolt képviselő és pártja úgy érezte, kellő nyomatékot kell adni a tiszaeszlári vérváddal kapcsolatos „kételyeknek". A képviselő napirend utáni felszólalásában megjegyezte, hogy „vádat is kell emelnünk azon szellemiség ellen, amely azóta is, 1882 óta is folyamatosan jelen van életünkben, s a Kárpát-medencében". A képviselő hangsúlyozta, hogy „1883-tól a mai napig is tart az a jelenség, hogy nem lehet megnevezni az elkövető, elkövetők származását, vallási hovatartozását. Mérföldkő, hiszen ekkortól figyelhetjük meg az »új világrend« hatalmának fokozódó érvényesülését Hazánkban, illetve az ezt szolgálók egyre leplezetlenebbé váló törekvéseit".[10]

A gazdasági harmadik út programja: az ökoszociális piacgazdaság

A globalizációval való szembefordulásból következik a Jobbik harmadikutassága a gazdasági élet területén, amely a szabadversenyes, globalizált kapitalizmussal szemben egy zárt, nemzeti keretek között működő, kistermelők korlátozott piacára épülő nemzeti piacgazdaság álma. A harmadikutas gazdaságpolitika egy erősen államközpontú, a nyitottságot visszafordító antiliberális gazdaságpolitikai receptet jelent, amely nemzeti kereten belüli, korlátozott, erős államra és nemzeti magántőkére alapozott lokális piacok vegyes gazdaságára épül.

Az erős állami szerepvállalás nemcsak a privatizáció leállításában jelenne meg, hanem a reprivatizáció, a visszaállamosítás programját is a majdani erős államra bízná. A visszaállamosítás a stratégiai fontosságú ágazatok köztulajdonba vételét jelenti a párt álláspontja szerint, valamint az energiaszektor liberalizációs folyamatának leállítását, illetve a magánnyugdíj-pénztárak teljes megszüntetését. Fontos része a Jobbik gazdasági elképzeléseinek a magyar tulajdonban álló bankrendszer megteremtése. A párt agrárprogramjának lényege, hogy vissza kívánja szerezni a magyar mezőgazdaság hazai piacait, ami kimondatlanul is a nemzeti piac védelmét jelenti.

A globalizációval szembeforduló harmadik út álmának része a környezetvédelem, az „élettér" megóvása a jövő nemzedékek számára:

> „Környezetünk megóvása csak a magyar vizek, földek, hévizek védelme mellett képzelhető el, valamint klasszikus hungarikumainkra építve. Ezek a kiváló magyar földre épített, saját tulajdonú feldolgozóipar, a termálvizekre alapozott gyógyturizmus, a geotermikus energiát is igénybe vevő energiapoli-

[9] *http://jobbik.hu/rovatok/aj%C3%A1nl%C3%B3/rejt%C3%A9lyes_gyilkoss%C3%A1gok_politikai_mer%C3%A9nyletek_v%C3%A9rv%C3%A1dak*

[10] *http://jobbik.hu/rovatok/frakci%C3%B3/solymosi_eszter_eml%C3%A9k%C3%A9re_%E2%80%93_tiszaeszl%C3%A1r_130_%C3%A9ve%E2%80%A6*

tika és a lehetőségekhez képest önálló, önellátó kistájegységek gazdasági rendszere" (Jobbik 2009).

A globalizációt meghaladó új világ az ökoszociális piacgazdaság lenne a párt elképzelései szerint. Ennek a jövőképnek lényege a globalizmus helyett a lokalizmus támogatása, a helyi, önfenntartó gazdaságok és közösségek létrehozása:

„Az erőforrások fokozatos kimerülésével jobb, hogy ha a fenntartható csökkenéshez kezdünk hozzászokni, amely azt jelenti, hogy a gazdaság szabadrablását megfékezzük, és visszatérünk az emberek a gazdaságért elvtől a gazdaság az emberekért elvhez. A gazdaságot az emberhez méltó környezet (öko), az emberhez méltó élet (szociális) és a magyarság (nemzet) érdekében korlátok alá kell vetni. […] Öko, mert a gazdaság mohósága tönkretette a környezetet. Itt nem csupán olyan hagyományosan zöldnek mondott politikai és társadalmi megfontolásokra gondolok, mint környezettudatos életforma, takarékos energiafelhasználás vagy megújuló energiaforrások, hanem a tájvédelemre, a vidékmentésre, a kisebb, élhető emberi közösségeknek, a falvak felvirágoztatására. Szociális, mert a politika és a gazdaság célja nem önmaga, hanem az ember. Itt sem csupán tisztességes bérekről van szó, hanem az élhető élet megteremtésének biztosításáról. A globális kapitalizmus ugyanis olyan ütemben használta fel humán forrását, az embert, hogy annak szellemi-lelki-fizikai regenerálódására sem hagyott módot, a futószalagok szétverték a családokat, a kisebb és nagyobb közösségeket. Az alapvető, egyetemes emberi értékeknek és a minőségi szemléletnek kell visszaadni az őt megillető helyet" (Vona 2009a).

Ahogyan hangsúlyozzák, az ökoszociális nemzetgazdaságban végre az állam teljesítheti kötelességeit: óvhatja természeti kincseinket, visszaadhatja a nemzettudatunkat, gondoskodhat a rászorulókról, és megteremtheti a független, élhető, büszke Magyarországot.

Politikai harmadik út: a jobboldali harmadik út

A nemzeti radikalizmus politikai harmadikutassága jobboldali harmadik utat jelent. A jobboldali harmadikutasság a magyar pártrendszerben azt jelenti, hogy a Jobbiknak kettős üzenete van: a jobboldalhoz tartozónak, ugyanakkor harmadikutasnak is tartja magát, amely a baloldalhoz és a Fidesz-vezette jobboldali tömbhöz képest nyújt nemzeti alternatívát.

A jobboldali harmadik út gyökere is Csurka gondolatvilágához nyúlik vissza. A MIÉP egyszerre tartotta magát a jobboldalhoz tartozónak s ugyanakkor harmadikutasnak, amely abban a szlogenben is kifejeződött, hogy a MIÉP keresztény és magyar párt, de se nem jobb-, se nem baloldali. Csurka gondolkodásmódját azonban meghatározta, hogy a bal- és a vele koalícióban levő liberális oldalt a globális kapitalizmus hazai kép-

viselőinek tekintette, s a globális kapitalizmusban a zsidó világuralmi rendet látta. Emiatt a MIÉP valójában jobboldali pártnak tartotta magát, a jobboldalon politizált, mivel legfőbb ellenfelének a kommunista múlttal rendelkező baloldalt, az MSZP-t s a vele szövetséges, szerinte a globalizációt képviselő liberális SZDSZ-t tekintette.[II]

A Jobbik harmadikutas politikája hasonló a MIÉP-éhez jobboldali jellegében. A jobboldali jelleg azt jelenti, hogy a bal- és a jobboldalhoz képest nem egyenlő távolságot tart, mivel a párt egyik legfontosabb sajátossága az antikommunizmus, tágabb értelemben a baloldal-ellenesség. A 40 évig tartó kommunista diktatúra meghatározó időszak a jobbikosok számára. Ennek jele, hogy sok vezető jobbikos politikus életrajzában utalás található a család idősebb tagjait ért atrocitásra, igazságtalanságra. Ezek a több generáción átnyúlóan jelen lévő sérelmek napjainkban is meghatározzák a jobbikosok politikai választásait. A máig élő történelem erejét mutatja a következő idézet, amelyben Vona Gábor felháborodik azon, hogy az MSZP nem demokratikusnak minősítette a pártot:

> „Hogyan merik azok kioktatni demokráciáról és 1956-ról a Gárdát, akik akkoriban is, és három éve is az emberek közé lövettek. Akik akkor az ellenség oldalára álltak, három éve pedig ők maguk voltak az ellenség? Ezek '56-ban fejvesztve menekültek volna el az országból, hogy aztán szovjet tankokon térjenek vissza. Úgy, ahogy azt az apáik meg is tették... Szamuely Tibor és Kun Béla vörös odvaiból bújtak elő. […] És ők oktatják ki a gárdistákat? Azokat a gárdistákat, akik között nem egy 56-os található, akik két évvel ezelőtt éppen azért alakultak meg 56-an, hogy adózzanak a szabadságharcosok emlékének?" (Vona 2009c).

Ez a máig élő, generációkon átnyúló történelmi emlékezet az egyik oka annak a dühnek, ami oly jellemző a Jobbikra. A múlt és jelen sérelmeinek összekapcsolódása, a múlt és jelenbeli szenvedések okozója közös gyökerének feltételezése vezet el a radikális jobboldali politizáláshoz. Ez a sérelmekből táplálkozó radikális jobboldali álláspont az, ami megérteti, miért olyan fontos a jobbikosok számára az új rendszerváltás követelése. A „valódi" rendszerváltásé, amely lehetővé tenné az egykori kommunista funkcionáriusok törvénnyel való kizárását a közéletből: „A rendszerváltozás befejezése akkor valósul meg, ha az ország valóban egy független, erős állammá válik, és az egykori kommunista vezetőket törvény tiltja majd el mindenfajta közéleti szerepvállalástól, és megvalósul az elitcsere" (Jobbik 2009).

Azonban érzékelhető egy jelentős hangsúlyeltolódás a Jobbiknál a MIÉP-hez képest, nevezetesen, hogy kiket tekint liberális erőknek. A Jobbik harmadikutas jellege a globalizációellenes jellegből származik, s ez határozza meg, miként viszonyul a pártrendszer többi pártjához. Amíg a MIÉP az MSZP-t és az SZDSZ-t tekintette a mul-

[II] Ennek a politikai álláspontnak az egyik legjellegzetesebb példája volt, hogy 1998–2002 között az ellenzék ellenzékeként határozta meg szerepét, s az ellenzékkel szemben a kormányt támogatta ellenzéki párt létére.

tinacionális erők szövetségesének, s velük szemben támogatta a Fideszt, addig a Jobbik a Fideszt konzervatív köpönyegbe bújt liberális jobboldali pártnak tekinti. A jelenlegi kormánypárttal szemben a Jobbik a nemzeti gondolat egyedüli képviselőjének tartja magát a jobboldalon (Jobbik 2010).

A nemzetépítő erős állam

A nemzetépítő állam célja már Csurka István gondolatvilágában is megtalálható. A MIÉP nemzetépítő állam programjának középpontjában a társadalom középosztályosodásának biztosítása állt (MIÉP é.n.). A Jobbik is az államközpontú, antiliberális, de a polgárokat a „külföldi kizsákmányolástól" megvédeni kívánó jobboldaliság képviselője. Ezért világképében az erős állam feladata, hogy megóvja a társadalmat a globalizáció káros hatásaitól és „helyreállítsa a rendet". Az erős állam kívánalma úgy is megjelenik, mint rendpártiság. A Jobbik rendpárti államának célja, hogy felszámolja az országot sújtó három fő bűnözési formát, a „gazdasági bűnözést, a politikusbűnözést és a cigánybűnözést". A rendpárti javaslatok között megtalálhatjuk a halálbüntetés visszaállításának igényét, a közmunka bevezetését a börtönökben, a hajléktalanok eltávolítását a közterekről, a „cigánybűnözéssel" foglalkozó szervezeti egység felállítását a rendőrségen belül, a büntető törvénykönyv szigorítását, a honvédség és a rendőrség megerősítését, a csendőrség felállítását a „cigánybűnözés" felszámolására, a Magyar Gárda működésének törvényi biztosítását, az erélyes fellépést az adófizetést elkerülőkkel szemben, amely akár szabadságvesztés kiszabását is lehetővé tenné.

„Cigánybűnözés"

A rendpárti követelések szorosan összefüggnek azzal, hogy a „cigánybűnözés", sőt a „cigányterror" elleni fellépés fontos szerepet tölt be a Jobbik politikájában. A Jobbik szerint a „cigánybűnözés" nem azt jelenti, hogy különböző településeken, egymástól elszigetelten cigányok által elkövetett bűntények történnek, hanem azt, hogy egész Északkelet-Magyarországon a cigányság szinte terrorizálja a magyar etnikumú lakosságot. A „cigánybűnözés" nem azt jelenti, hogy minden cigány bűnöző, hanem hogy léteznek a cigányságra jellemző bűnelkövetési formák – mint a késelés, az uzsorázás, a fatolvajlás, a színesfémlopás –, amiket a rendőrségnek speciálisan kell kezelni. A párt abban látja történelmi szerepét, hogy a „cigánybűnözésről" való hallgatásnak a falát áttörte (Riba 2009). A Jobbik szerint olyan helyzetet kell teremteni, hogy a cigányság visszatérjen a munka, a törvények és az oktatás világába.[12] S ezért, folytatják az

[12] Lásd: „A magyar embereknek elegük van abból, hogy a pénzükből, befizetett adóforintjaikból állami felügyelettel, állami koordinációval cigánytenyészet működik Magyarországon" – Szegedi Csanádnak, a Jobbik alelnökének beszéde Szegeden, *http://magyargarda.hu/node/2340*.

érvelést, ha a cigányok közül erre valaki nem hajlandó, annak két lehetősége marad: vagy elhagyja ezt az országot, mert itt „nem tolerálják tovább az élősködő, bűnöző életformáját", vagy jön a börtön. De a „cigánykérdés" más formában is jelentkezik a Jobbik követelései között.

A jóléti állam szociális ellátórendszere átalakításának tervei is összefüggésben állnak a „kérdéssel". A Jobbik szerint közmunkát szükséges biztosítani, illetve szociális kártyát szükséges kiadni. A párt a munkát megbecsülő, a gyermektartást adókedvezménnyel támogató s ezzel a „megélhetési gyermekgyártást kiszelektáló" családtámogatási modellt kíván bevezetni. A szociális segély készpénzben való kifizetése helyett a Jobbik az élelmiszercsekket, ruházati csekket, valamint a közüzemi számlák kifizetését pártolja.

Ókonzervativizmus

Számos tekintetben a Jobbik konzervatív, sőt bátran állítható, ókonzervatív erkölcsi elveket támogat. Különböző formában találhatjuk meg a homoszexualitással, valamint az abortusszal szembeni ellenérzés kifejeződését a hivatalos dokumentumokban és a párt politikusainak beszédeiben. A párt ókonzervatív jellegéhez tartozik az is, hogy a Jobbik számos esetben fellép a fogyasztói társadalommal szemben.

Protesztpárti jelleg

A Jobbik protesztpártként fellép a korrupcióval szemben, a korrupcióellenes hangnemet kiterjeszti a bal- és jobboldali parlamenti pártokra egyaránt:

> „A parlamenti garnitúra korrupciója, a reggeltől estig folyó hazudozás nekünk nem kenyerünk, és ezután sem lesz. […] Senkivel nem kívánunk közösséget vállalni, akik az elmúlt húsz évben politikusbűnözésben vettek részt, és az országot oda kormányozták, ahova most jutott. […] De nem is a rózsadombi villám erkélyén sütkérezve mondom meg milliárdosként, hogy tudom, milyen nehéz a kisnyugdíjasok helyzete vagy épp a nagycsaládosoké" (Vona 2009d).

Tipikus protesztpárti követelések közé tartozik a mentelmi jog eltörlése, a parlamenti képviselők álláshalmozásának felszámolása, visszahívhatóságuk megteremtése, a „politikus-bűnözés" folyamatos hangoztatása. A protesztpárti jelleg bizonyos rendszerellenes jelleget is kölcsönöz a pártnak. Ez a mindent megváltoztatni akaró hangvétel részben akár ellentmondásban is lehetne a Jobbik által felvállalt konzervativizmussal. De mint láttuk, a konzervativizmus elsősorban a homoszexualitás és az abortusz kérdésében kimerülő ókonzervativizmus. Amikor politikai kérdésekről van szó, akkor a Jobbik elutasítja a konzervativizmust, a fennálló állapotok konzerválásának

a programját: „Olyan emberek szavaznak a Jobbikra, akik bíznak a szebb jövőben, ugyanakkor látják, hogy az csak radikális változtatásokkal érhető el" (Vona 2009d).

Kisemberek védelme

„Kisembervédő" politikai követelések bőven megtalálhatók a Jobbik választási programjaiban és vezetői nyilatkozataiban. A Jobbik érvelése szerint a munkásembert megilleti a méltó munkabér, a pihenőidő, a törvényes munkaidő betartása, a szabadság, a szakszervezeti érdekvédelem. Az átlagemberek védelmének példája a progresszív adórendszer követelése, s az, hogy a legmagasabb jövedelmek (évi 10 millió Ft felett) akár 45-50%-kal adózzanak. De ez az ethosz jelenik meg az adóhatósági szankciórendszer alkalmazásáról is: „Végre szeretnék olyan adóhatóságot látni, amely nem arra vadászik, hogy melyik cukrászda felejt el számlát adni két gombóc fagyi után, hanem a valóban komoly és adózatlan jövedelmek nyomába ered" (Lenhardt é.n.).

Radikalizmus mint politikai attitűd

A Jobbik felfogása szerint a radikalizmus nem eszme, hanem hozzáállás. Ez azt is jelenti, hogy a Jobbikra nem kizárólag és nem elsősorban a szavak radikalizmusa jellemző, hanem a problémákat gyökeresen akarja megoldani, nemcsak tünetileg kezelni. Ennek oka az, hogy a párt szerint az ország helyzete rossz, amelyre csak határozott és kemény válaszok adhatóak: „fájdalomcsillapítók helyett radikális – műtéti – beavatkozás kell" (Vona 2009b).

A Jobbik radikalizmusa szerintünk egy attitűdlánc kulcseleme, amelynek kiindulópontja a pesszimizmus és végpontja a világ radikális átalakításának vágya. Vezetőinek megnyilatkozásaiból világosan kiolvasható egy általános pesszimizmus a fennálló rend fenntarthatóságával, a világ fejlődésével kapcsolatban. A Jobbik szerint a multinacionális tőke szabad mozgására – vagy, ahogy a párt fogalmaz, a szabadrablásra – épülő globális kapitalizmusnak megkongatták a vészharangot, mivel a gazdasági fejlődés ilyen erőltetett menetét sem az emberiség, sem a glóbusz nem képes követni. A globális kapitalizmus vége magával hozza – a Jobbik szerint – a multinacionális tőke világuralmának és az ahhoz kapcsolódó (neo)liberális piacgazdaságnak, a fogyasztói társadalomnak és a liberális demokráciának is a végét:

> „Lehet, hogy az a gigantikus tőkekoncentráció, amely mohóságával saját lufiját pukkasztotta ki, valamilyen átalakuló trükk segítségével átmenti hatalmát, lehet, hogy a rendszer sikeresen korrigálja magát, de az is elképzelhető (sőt, jelenleg a legvalószínűbb), hogy az emberi létezés továbbrohan a szakadék felé, addig, amíg abba alá nem zuhan, örökre" (Vona 2009a).

A pesszimizmusból következik a mélységes aggodalom a magyar népnek a fennálló világrendben elfoglalt helyére vonatkozóan:

> „A gazdasági válság, a közbiztonság szétesése, a mezőgazdaság felszámolása, a hazai vállalkozások haláltusája, a munkavállalók megnyomorított helyzete, a föld, a víz és az energiahordozóink kiszolgáltatott állapota, a multinacionális tőke és a bankok szabadrablása, a falvak eltűnése, a népességfogyás és az összes többi problémánk csupán mind-mind okozatok. Az ok, a valódi ok a nemzettudat szétverése" (Vona 2009).

A jobbikosoknál az aggodalom, a nemzet sorsa, kiszolgáltatottsága miatti elkeseredés dühöt, vádló lendületet táplál:

> „Mert az én dühöm nem Vona Gábor dühe, hanem a nagyszüleinké, akiknek lesöpörték a padlásaikat, akiknek elvették a földjeiket, akiket megnyomorítottak testileg és lelkileg is a világháború, majd 56 után. Az én dühöm, nem Vona Gábor dühe, hanem a szüleinkké, akiknek hazugságban és rettegésben kellett felnőniük, akiket ugyanazok használtak ki és csaptak be, akik a nagyszüleinket. Az én dühöm nem Vona Gábor dühe, hanem a korosztályomé, amely azt hitte, szabadságban nőhet fel végre, de azt kell látnunk, hogy ugyanazok, akik a nagyszüleink és szüleink életét megkeserítették, még mindig itt vannak. Még mindig itt lopnak, csalnak, hazudnak. Elküldenek bennünket a hazánkból, elveszik tőlünk a szebb jövőt, aki ellenáll azt meghurcolják, börtönbe zárják. És végül az én dühöm nem Vona Gábor dühe, nem, hanem a már megszületett és majdan megszületendő gyermekeinkké, akik magyarként ebben az országban, ezen a földön akarnak tisztességes, dolgos és nyugodt életet. Ez az én dühöm tehát, és aki ezt nem érzi, az semmit nem érez. Akiben ma nincs meg ugyanez a fajta düh, akinek nem forr a vére ettől a szent dühtől, annak nincs vére, vagy nincs szíve, vagy nem magyar" (Vona 2009c).

Talán a düh összefüggésben áll a Jobbik generációs jellegével, avval, hogy jórészt lázadó fiatalokból áll. A dühből és a fiatalokra jellemző forradalmi változtatni akarás lendületéből következik a radikális hozzáállás, a radikális változás igénylése. De Vona Gábor fenti beszédéből olvasható ki az is, hogy a Jobbik nemzeti gondolata nacionalista jellegű, és ez a nacionalizmus a nemzetből való kizárás eszköze is. Mert ebben az érzelmi manifesztumban egyben megfogalmazódik az is, hogy akik nem osztják ezt a felháborodást, a „szent" dühöt, azok nem magyarok. Óhatatlan a logikai kapcsolat a hírhedtté vált „idegenszívűek" vagy a „magunkfajta-magukfajta" kifejezésekkel, amik metaforikusan szintén a nemzetből való kizárást jelképezik.

A radikális hozzáállás igazi célja egy új jövőkép felrajzolása. A Jobbik szerint a helyzet ugyanis olyan rossz, olyan elkeserítő, hogy már csak radikális módszerekkel kezelhető. Ebben a dühben egymásba fonódik a trianoni tragédia miatt érzett nemzeti balsors, a 40 év kommunista diktatúra alatti elnyomottság s a rendszerváltás

utáni 20 év kudarcként való felfogása. Az egymásba fonódó sikertelenségek miatti indulat és a felelősnek tartottakkal szembeni radikális fellépés jellemző a Jobbikra, s határozza meg lázadó, ha úgy tetszik forradalmi jellegét a fennálló viszonyokkal szemben:

> „Magyarországon az elmúlt évtizedekben nem egy autó, hanem egy tucat vonat gázolt át, és mégis ez történik. A baloldal mégis pofoz, rugdos, a jobboldal meg mindenféle álszent széplelkűséggel kábítja. Mondjuk már ki: Magyarországot tudatosan és teljesen szétverték. A további pofonok és a fájdalomcsillapítók helyett ide végre radikális – az előző hasonlat szerint: műtéti – beavatkozás kell" (Vona 2009b).

A radikális műtét célja a jobbikosok szerint a nemzet és az ország újjászületése, egy új társadalmi rend, amelyben lehetővé válik a nemzeti megújulás, ahol a magyar nép újra elfoglalja a történelem által kijelölt helyét:

> „Olyan országban akarunk hát élni, ahol mi és a gyermekeink a családban, az óvodában, az iskolában, a templomban, a munkahelyen, a médiában, a piacon, az utcán és mindenhol azt halljuk: »Fiam, te magyar vagy. Magyarnak lenni a földön a leggyönyörűbb dolog. Adj hálát a Jóistennek, hogy magyar lehetsz, mert ez a legnagyobb ajándék neked«" (Vona 2009).

A harmadik hullám (radikális populizmus) és a negyedik hullám (nemzeti radikalizmus) összevetése

A harmadik hullám pártjai, a radikális populista jobboldali pártok, ahogy Cas Mudde (2007) elnevezte őket, egy sajátosan ellentmondásos kor válságának termékei voltak Európa boldogabbik, nyugati felében a nyolcvanas-kilencvenes évtizedekben. A II. világháború utáni aranykor három évtizedének szinte megszakítatlan fejlődése nyomán soha nem látott gazdagságú, középosztályosodott, egyenlősítő, jóléti társadalom alakult ki Európában. A középosztályosodás, az individualizáció, a szekularizáció, az iskolázottság színvonalának gyors emelkedése, az állami közszolgáltató szektorok gyors növekedése, a társadalmi mobilitás új csatornáinak megnyílása mind-mind abban az irányba hatottak, hogy mérséklődtek a társadalmi különbségek és a politikai ellentétek. A bal- és jobboldal közötti különbség csökkenése megteremtette a politikai elitek közötti kölcsönös kiegyezésen alapuló demokráciákat.

A hetvenes évek közepén azonban repedések jelentek meg a jóléti államok társadalmi és politikai rendszereiben. A globalizáció megindulása, Japán, az ázsiai tigrisek felemelkedése, majd a berlini fal leomlása nyomán felnyíló Közép- és Kelet-Európa és Kína versenye, valamint az egységes európai piac kialakulása mind-mind olyan irányba hatottak, amely megkérdőjelezte a II. világháború után kialakult állami tulajdon

és korlátozott piacgazdaság vegyes rendszerét, a mindenkire kiterjedő középosztályosodás folytathatóságának, a jóléti állam korlátlan expanziójának és fenntarthatóságának álmát. Az ipari termelés áthelyeződése különösen hátrányos volt a hagyományos ipari munkás rétegekre nézve, amelyek korábban a baloldali pártok bázisai voltak. Ugyanakkor az áttérés a posztindusztriális szolgáltató társadalmi modellre sokakat, főleg a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőket előnybe hozott. Furcsa átmeneti korszakon ment keresztül Nyugat-Európa. Miközben folytatódott a gazdaság és a jólét növekedése, immár ez a növekedés nem hatott pozitívan a társadalom minden rétegére, mint ahogyan az előző évtizedekben. A neoliberálizmussal, a deindusztrializációval, valamint a szolgáltató társadalomra való átmenettel megjelentek a vesztesek is, távolodtak egymástól a jobban és a rosszabbul keresők életlehetőségei. A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése nyomán társadalmi feszültségek halmozódtak fel szerte Európában. S ahogy ez ilyenkor történni szokott, a vesztesek különösen érzékennyé váltak a politikai mechanizmusok buktatóira. Hirtelen fájóvá vált a konszenzuális demokrácia számos árnyoldala: a kartelldemokrácia, a politikai korrupció, a szociáldemokrata pártok polgárosult jellege és középre húzása, a középre húzó politikák miatt a politikai elitváltások banális sivársága, a politikai vezetők szürkesége és technokrata jellege. Ráadásul a nyugati gazdaság átalakulása egybeesett a harmadik világból érkező bevándorlók számának növekedésével, egy eddig soha nem látott bevándorlási hullám kezdetével, amit különösen láthatóvá tett a bevándorlók eltérő bőrszíne, vallása és kultúrája. Ezekben a sajátosan növekedő, de közben egyre több feszültséget felhalmozó társadalmakban született meg a radikális populista jobboldali pártok harmadik hulláma. A harmadik hullám pártjai kifejezték az állampolgárok egyre növekvő elégedetlenségét a kisemberekre nem figyelő kartellpártok korrupt konszenzusos demokráciájával szemben. S kifejezték a változások veszteseinek növekvő félelmét attól, hogy a „nép"[13] kultúrájához igazodni nem akaró, megjelenésében idegen, furcsa ruhákat hordó, sötét bőrszínű, esetleg kisebb-nagyobb bűnözésből (is) élő, s ezért veszélyesnek tartott idegenek, bevándorlók elveszik a munkalehetőséget, és kihasználják a bőséges és adakozó jóléti államot. A felerősödő bevándorlás- és elitellenes tiltakozást vállalták fel és képviselték a harmadik hullám radikális populista pártjai.

A harmadik hullámos pártok etnocentrikusak, mert bevándorlóellenesek. Ezt a bevándorlóellenességet egyes esetekben színezte az adott nép történelméből, kultúrájából fakadó történelmi-etnocentrista kiszólások sorozata is. A harmadik hullám pártjai populisták és elitellenesek, mert felléptek a hagyományos pártok kartelldemokráciájával szemben. Etnocentrizmusuk és elitellenes populizmusuk miatt az elemzők jelentős csoportját a szélsőjobboldali pártokra emlékeztették. De a harmadik-

[13] Mudde (2007) a *native* (őslakos) szót használja, ám az őslakos szónak más az értelme a magyar nyelvben, mint amit elsősorban a gyarmatok vagy egy másik nép által meghódított terület korábbi lakosságára értünk. Ezért használjuk az őslakos (*native*) terminológia helyett a „nép" szót.

utas pártok egy része neoliberális, jóléti államellenes, piacgazdaság-párti politikát folytat, mások inkább a jóléti állam modelljét támogatják, de mindenképpen elfogadják a piacgazdaságot és parlamentáris demokrácia kereteit. Ennek megfelelően mind a két csoportra jellemző, hogy nem kérdőjelezték meg sem a piacgazdaság, sem a politikai demokrácia alapvető intézményeit és az egyéni szabadságjogokat, s emiatt nem alkalmazható rájuk a szélsőséges jelző (Mudde 2007).

A nemzeti radikalizmus, amelynek első magyarországi képviselője a Jobbik, politikai ideológiája teljesen más, mint a harmadik hullámé. A Jobbik harmadikutas, bezárkózó, ökoszociális piacgazdaságot hirdető gazdaságpolitikája egyértelműen szembefordulást jelentett a szabadversenyes piacgazdaság modelljével, a nyitott, globalizált, európai egységes piac elfogadásával, és a liberális demokrácia működési kereteire is egyre szkeptikusabban tekint.

A negyedik hullám és a Jobbik is egy válsághullám terméke. De egy másik válság terméke, mint a harmadik hullám nemzeti radikális populizmusának pártjai.

A Jobbik a sajátos felemás kelet-európai felzárkózás kudarcát kimutató válság talajából nőtt ki, s dolgozta ki – támaszkodva Csurka István szellemi örökségére – a nemzeti radikalizmus modern változatát. A nemzeti radikalizmus Magyarországon, Európa perifériáján, Közép-Kelet-Európa egyik rosszléti társadalmában alakult ki. Ott, ahol a rendszerváltás utáni hirtelen piacnyitás nemcsak a korábbi biztonságot roppantotta meg, s – még ha alacsonyabb szinten, de mégiscsak – középosztályosodott társadalmát szakította szét brutálisan nyertesekre és vesztesekre. A MIÉP által fémjelzett nemzeti radikalizmus korai változata jóval kevésbé volt sikeres, mint a Jobbiké. Ennek okai között megtalálható Csurka avítt stílusa, az, hogy a túlságosan hangsúlyos antiszemita összeesküvés-elméletek sokasága csak egy szűkebb választói kör támogatására talált. De talán mindennél fontosabb, hogy a kilencvenes évek felemás korszakában egyszerre volt jelen a válság és a fellendülés, s a magyar társadalom inkább hitt abban, hogy sikerrel járhat a felzárkózás, az Európához való csatlakozás, s ezt a folyamatot mérsékelt centrista pártok jobban elősegíthetik, mint az Európától elzárkózást hirdető MIÉP. Az ezredforduló utáni pár év volt a nagy mérsékelt pártok populista ígérgetéseinek korszaka is, amikor a protesztpártok előretörésének alig kínálkozott lehetőség.

A Jobbik a kétezres évek első felében kitört válságnak köszönheti szerencséjét. Annak a ténynek, hogy a kilencvenes évek második felétől megindult egy évtizedig tartó fellendülés rövidnek bizonyult, s nem hatotta át a társadalom minden rétegét. Sőt, még ez a rövid fellendülés is részben látszólagos volt, mert hitelfelvételre, az eladósodottság drámai növekedésére épült. Ennek a fellendülésnek vetett végett 2006 nyarán az, hogy az újraválasztott Gyurcsány-kormány kénytelen volt szembenézni a fenyegető adósságválsággal, s megkezdeni a megszorítások sorát. A magyar válság egybeesése az egész európai modellre kiterjedő válsággal pedig megkérdőjelezte nemcsak a rendszerváltás után kialakított modell fenntarthatóságát, de kétségessé tette a

fejlődésbe, a piacgazdaságba vetett hitet is. Ez a pesszimizmus és a korábbi világgal szembeni lázadás határozza meg a Jobbik nemzeti radikalizmusát.

Mind a harmadik hullám pártjaira, mind a Jobbikra jellemző a radikalizmus. A radikalizmus a nyugat-európai pártokat tárgyaló irodalomban elsősorban a xenofób szlogenek radikalizmusát jelenti, s azt hogy néha búvópatakszerűen,[14] néha nyíltan felbukkannak a húszas-harmincas évek szélsőjobboldalára emlékeztető szólamok, jelképek, etnocentrikus, nacionalista, rasszista gondolatok, szlogenek, indulatok. A harmadik hullám radikális nemzeti populista pártjainak jó részét ötven év békéjében és jólétében szocializálódott lázadók mozgalmai hozták létre, s nem tekinthetők a történelmi fasizmus folytatóinak, azon nemzeti szocialista jellegű szélsőjobboldali pártok örököseinek, amelyek az I. világháború poklában megkeményedett szívű frontharcosoknak a háborút követő polgárháborús helyzetből, nyomorból és teljes reménytelenségből kinőtt mozgalmait létrehozták (Ignazi 1996).

Az etnocentrista nemzeti (nacionalista) jelleg szintén jellemző a harmadik és a negyedik hullámra. A harmadik hullám pártjai elsősorban bevándorlóellenesek. A negyedik hullám esetén a nemzeti újjászületés iránti vágy ad sajátos jelleget a Jobbik nacionalizmusának, nemzetfelfogásának.

A Jobbik mögött – ahol szintén megtalálhatóak a félelmet keltő fenyegető jelképek, mondatok, egyenruhák – van egy fontos indulati motívum, ami másképpen teszi radikálissá a pártot, mint a harmadik hullám pártjait. A Jobbiknál a szavak radikalizmusa mögött megbújik egy olyan radikális indulati attitűd, a gyűlölet és a düh a belső és külső ellenséggel szemben, amely inkább a két világháború közötti történelmi fasizmusok aktivistáira volt jellemző. A düh és gyűlölet a talaja a nemzetközi konspirációs elméletekben való hitnek, a nemzetet elárulók, a nemzetközi szereplőknek kiárusítók uralma elleni lázadásnak, amelynek célja a nemzet újjászületése. A nemzeti újjászületés, a harmonikus lokális társadalom, az ökoszociális társadalom ígérete szinte millenáris megváltásígéretnek számít. A millenáris megváltás ígérete Griffin (1991) szerint a „generikus fasiszta" párt fogalmi meghatározásának legfontosabb jellemzője.

Konklúzió

A tanulmányban annak a bemutatására tettünk kísérletet, hogy a 2008-ban kirobbant hitelválság, s elsősorban az európai országokat sújtó gazdasági válság nyomán a radikális/szélsőséges jobboldali mozgalmak új trendje rajzolódik ki Európában. Azt próbáltuk bemutatni, hogy ez az új negyedik hullám, aminek egyik legelső képviselője a nemzeti radikalizmus eszmerendszerét felvállaló Jobbik, egy más típusú, mélyebb és átfogóbb válság politikai gyermeke, mint a harmadik hullám pártjai voltak. A globalizált piacgazdaság hosszan elhúzódó válsága egy radikális mozgalmat eredményezett

[14] Ezt a kifejezést Rév Istvántól (2010) vettük át.

Magyarországon, aminek létrejöttéhez hozzájárult a liberális demokrácia legitimitásának megroppanása a 2006-os választásokat követő politikai válság nyomán. A gazdasági és a politikai válság egybeesése termékeny talajnak bizonyult a korábban marginális szerepet játszó jobboldali radikális szervezetek számára, amelyek egy globalizált piacgazdaság- és liberális demokratikus rend-ellenes, elzárkózó, erős állam által irányított, korlátozott piacgazdaságra épülő nemzetállam kiépítését hirdetik. A nyitott piacgazdaságtól, a liberális demokráciától való elfordulás hátterében a pesszimizmus, düh és gyűlölet, s az evilági megújulásban, ha úgy tetszik, megváltásban való hit egymással összefüggő, egymást erősítő attitűdláncolata áll.

Ez az új hullám már nem a gazdag, jóléti társadalmak nyerteseket és veszteseket szinte azonos arányban termelő átalakulásának talaján kialakult harmadik hullám része. A negyedik hullám nem konformista lázadók mozgalmának eredménye, hanem olyan fiatalemberek mozgalma, akik a lelkükben mélységes dühöt és gyűlöletet táplálnak az általuk idegen erőknek tartottakkal szemben az elrontott múltért, jelenért és reménytelen jövőért. Ez a radikális attitűd, mély gyűlölet és egy új, jobbnak hitt világ reményében a status quo forradalmi jellegű felforgatási vágya az, ami elválasztja egymástól a két hullámot, és teszi szükségessé a tudományos elemzés számára a két hullám megkülönböztetését.

Hivatkozott irodalom

Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan 2007. Introduction: The Sceptre and the Spectre. In Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism*. London: Palgrave McMillan. 1–14.

Bakay Kornél 2009. A megtévesztés nagy mágusa. In *Barikád* 2009. november 13. *http://barikad.hu/node/40389*

Barikád 2012. Antiszemitizmus – Kinek van rá igénye? In *Barikád* 2012. június 28. *http://barikad.hu/antiszemitizmus_kinek_van_ra_igenye-20120630*

Betz, Hans-Georg 1994. *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. London: Macmillan.

Beyme, Klaus von (ed.) 1988. *Right-wing Extremism in Western Europe*. London: Frank Cass.

Beyme, Klaus von 1984. *Politische Parteien in Westeuropa*. München: Piper.

Bíró Nagy András – Róna Dániel 2011. Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a Parlamentbe, 2003–2010. In Lánczi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus*. Budapest: Századvég. 242–283.

Borbély Zsolt Attila 2010. Fidesz versus Jobbik 2. In *Barikád* 2010. március 6. *http://barikad.hu/node/48506*

Carter, Elisbeth 2005. *The Extreme Right in Western Europe: Success or Failure?* Manchester: Manchester University Press.

Cutler, David M. 2001. The Third Wave in Health Care Reform. In Ogura, Seritsu –Tachibanaki, Toshiaki – Wise, David A. (eds.): *Aging Issues in the United States and Japan*. Chicago: The University of Chicago Press. 169–186.

Donáth László 2002. Jákobot miért, Ézsaut miért nem? In Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és politika*. Budapest: Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete. 51.

Fabók Bálint 2010. A Fidesz mankójából a Fidesz ellensége – így nőtt nagyra a Jobbik. In *Origó* 2010. április. 8. *http://www.origo.hu/itthon/valasztas2010/kampanynaplo/20100408-a-jobbik-tortenete-megalapitasatol-fidesz-legnagyob-rivalisaig.html*

Filipov Gábor 2011. A név kötelez: A szélsőjobboldal kutatásának terminológiai problémái. In *Politikatudományi Szemle* 2011/3. 133–154.

Gerő András 2010. Bolgár György interjúi a Galamuson. Interjú Gerő Andrással. In *Galamus* 2010. január 26. *http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3275%3Abolgar-gyoergy-interjui-a-galamusban-2010-januar-26&catid=69%3Abolgar-gyoergy-megbeszeljuek&Itemid=106&limitstart=1*

Griffin, Roger 1991. *The Nature of Fascism*. London: Pinter.

Hainsworth, Paul 2008. *The extreme right in Western Europe*. Abingdon: Routledge.

Hirst, Paul – Thompson, Grahame 1996. *Globalization in Question. The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge: Polity Press.

Hosszú Hortenzia 2010. Az állam szerepe a kormányzásban. In Gellén Márton – Hosszú Hortenzia (szerk.): *Államszerep válság idején. Magyary Zoltán emlékkötet*. Budapest: Complex. 49–62.

Huntington, Samuel P. 1991. *The Third Wave. Democratization in the late Twentieth Century*. Norman – London: University of Oklahoma Press.

Ignazi, Piero 2003. *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Ignazi, Piero 1996. From neo-fascists to post-fascists? The transformation of the MSI into the AN. *West European Politics* 1996/4. 693–714.

Index 2009. Összefognak a nemzeti radikálisok. In *Index* 2009. június 14. *http://index.hu/belfold/2009/06/14/osszefognak_a_nemzeti_radikalisok/*

InfoRádió 2009. Az igazi szélsőjobb csak ezután jelenik meg. In *InfoRádió* 2009. október. 8. *http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-307889*

Jobbik 2012. Solymosi Eszter emlékére - Tiszaeszlár 130 éve... – Baráth Zsolt országgyűlési képviselő napirend utáni felszólalása. *http://jobbik.hu/rovatok/frakci%C3%B3/solymosi_eszter_eml%C3%A9k%C3%A9re_%E2%80%93_tiszaeszl%C3%A1r_130_%C3%A9ve%E2%80%A6*

Jobbik. 2012. Rejtélyes gyilkosságok, politikai merényletek, vérvádak. *http://jobbik.hu/rovatok/aj%C3%A1nl%C3%B3/rejt%C3%A9lyes_gyilkoss%C3%A1gok_politikai_mer%C3%A9nyletek_v%C3%A9rv%C3%A1dak*

Jobbik 2010. A jobboldal második ereje lett a Jobbik. *http://www.jobbik.hu/rovatok/jobbik_aktualis/a_jobboldal_masodik_ereje_lett_a_jobbik*

Jobbik 2009. Kiskáté *http://www.jobbik.hu/rovatok/egyeb/kiskate*

Jobbik 2003. Alapító Nyilatkozat. *http://jobbik.hu/rovatok/egyeb/alapito_nyilatkozat*

Karácsony Gergely 2009. Pártok és politikusok népszerűsége: passzív rezisztencia. In *HVG* 2009/26. 16–20.

Karácsony Gergely – Róna, Dániel 2010. A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. In *Politikatudományi Szemle* 2010/I. 94–123.

Körösényi András 1994. A bal és jobb védelmében. Válasz a bírálatokra. In *Politikatudományi Szemle* 1994/3. 188–201.

Lánczi András é.n. Peremiczky Szilvia interjúja Lánczi Andrással. In *Antiszemitizmus.hu http://www.antiszemitizmus.hu/interjuk/+lanczi+andras/interju+lanczi+andrassal.html*

Lenhardt Balázs é.n. Fidesz –a tőke pártján. In *SzegediJobbik.hu http://www.szegedijobbik.hu/old/irasaink/publikaciok/lenhardt-balazs-fidesz-a-toke-partjan.html*

London Patriot 2010. The Allience of European Nationalist Movements holds its first General Assembly. In *London Patriot* 2010. június 15. *http://www.londonpatriot.org/2010/06/15/the-alliance-of-european-nationalist-movements-holds-its-first-general-assembly/*

Lucan, Way 2005. Authoritarian State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave: The Cases of Belarus, Moldova, Russia, and Ukraine. In *World Politics* 2005/2. 231–261.

Lukács, John 2008. *Demokrácia és populizmus*. Budapest: Európa.

March, Luke – Mudde, Cas 2005. What's Left of the Radical Left? The European Radical Left after 1989: Decline and Mutation. In *Comparative European Politics* 2005/3. 23–49.

McFaul, Michael A. 2002. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Non-cooperative Transitions in the Post-communist World. In *World Politics* 2002/2. 212–244.

MIÉP é.n. A MIÉP kiskátéja. *http://www.miep.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=56*

Morvai Krisztina 2009. Guantanamo Magyarországon? *http://jobbik.hu/rovatok/publicisztika/morvai_krisztina_guantanamo_magyarorszagon*

Morvai Krisztina 2009a. Van egy álmunk. *http://jobbik.hu/rovatok/ep-valasztasi_hirek/morvai_krisztina_van_egy_almunk*

Mudde, Cas 1995. Right-wing Extremism Analyzed. A Comparative Analysis of the Ideologies of Three Alleged Right-wing Extremist Parties (NPD, NDP, CP'86). *European Journal of Political Research* 1995/2. 203–224.

Mudde, Cas. 2000. *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester: Manchester University Press.

Mudde, Cas 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nolte, Ernst 2003. *A fasizmus korszaka*. Budapest: XX. Század Intézet.

Payne, Stanley G. 1995. *A History of Fascism*. London: Routledge.

Rév István 2010. „Nem lehetünk a politikától szabadok". Rádai Eszter interjúja Rév Istvánnal. In *Élet és Irodalom* 2010. április 9. *http://www.es.hu/?view=doc;25623*

Riba István 2009. A Jobbik az EP küszöbén: átlépik a határt. In *HVG* 2009. május 27. 8–10. *http://m.hvg.hu/hvgfriss/2009.22/200922_A_JoBBIK_AZ_EP_KuSZoBEN_Atlepik_a_hatart*

Sajátgondolat 2011. Nemzeti radikalizmus. *http://sajatgondolat.blog.hu/2011/03/18/nemzeti_radikalizmus_1*

Seiler, Daniel-Louis 1985. De la classification des partis politiques. In *Res Publica* 1985/1. 59–86.

Szőcs Zoltán é.n. A MIÉP genezise. *http://www.miep.hu/al/parttortenet.html*

Stumpf István 2009. Stumpf: A Jobbik a következő parlament meghatározó ereje lesz. Mong Attila interjúja Stumpf Istvánnal. In *InfoRádió* 2009. november 17. *http://www.inforadio.hu/hir/belfold/hir-315779*

Tamás Gáspár Miklós 2010. Az antifasizmus jövője. In *Élet és Irodalom* 2010. április 2. *http://www.es.hu/?view=doc;25611*

Toffler, Alvin 1981. *The Third Wave*. London: Pan Books.

Tóth András – Grajczjár István 2009. Miért olyan sikeresek a radikális nemzeti-populista pártok nagy társadalmi-gazdasági átalakulások vagy válságok idején? In *Politikatudományi Szemle* 2009/3. 7–33.

Török Gábor 2010. Miért tart gyávának Mészáros Tamás. *http://torokgaborelemez.blog.hu/2010/04/17/142_miert_tart_gyavanak_meszaros_tamas*

Ungváry Rudolf 2010. Az egypárti demokrácia győzelme. In *Népszabadság* 2010. április 13. *http://nol.hu/velemeny/20100413-az_egyparti__demokracia__gyozelme*

Vona Gábor 2009. Mikor fogja abbahagyni a Jobbik a menetelést? (Rend, Jólét, Ébredés – 33. rész). In *Barikád* 2009. május 26. *http://barikad.hu/node/29828*

Vona Gábor 2009a. Ökoszociális nemzetgazdaság (Rend, Jólét, Ébredés – 35. rész). In *Barikád* 2009. szeptember 29. *http://barikad.hu/node/37351.*

Vona Gábor 2009b. Pofon és algopyrin (Rend, Jólét, Ébredés – 38. rész). In *Barikád* 2009. november 16. *http://barikad.hu/node/40560*

Vona Gábor 2009c. Aki nem érzi ezt a dühöt, az nem magyar! Vona Gábor október 23-ai beszéde. In *Barikád* 2009. október 26. *http://barikad.hu/node/39193*

Vona Gábor 2009d. „Nekem nem térkép e táj" – a KAPU interjúja Vona Gáborral. In *Barikád* 2009. november 5. *http://barikad.hu/node/39894*

Vona Gábor 2003. Vona Gábor beszéde a Jobbik alakuló kongresszusán. *http://jobbik.hu/rovatok/beszedek/vona_gabor_beszede*

Varró Szilvia 2009. A Jobbik mint harmadik erő. In *Oknyomozó* 2009. február 21. *http://oknyomozo.hu/varro_jobbik*

II. RÉSZ

A politika és értelmezései

Szabó Gabriella – Kiss Balázs

Trendek a politikai kommunikációban

Magyarország az ezredfordulón

Izgalmas folyamatok és tendenciák tanúi lehettünk az elmúlt 10-20 évben a magyar politikai kommunikációt figyelve. Aligha van olyan területe a nyugati világ mindennapjainak, amelyik mélyebb változáson ment keresztül, mint a kommunikáció. Az információs és kommunikációs technikák radikális megváltozása átalakította régiónk minden polgárának az életét, és ezen belül mindenkinek a politikai életét is. Kétségtelen tény, hogy jelentősen átalakult a kommunikációs környezete a politikai kommunikáció mindhárom főszereplőjének, vagyis az intézményes politikai aktoroknak (politikusok, pártok, kormányzat, egyéb politikai szervezetek), a médiának és az állampolgároknak és szervezeteiknek.

Ha a kommunikációs világ valóban óriási változáson ment át az elmúlt húsz évben, akkor aligha lehetséges ennek minden trendjét egy rövid összefoglaló tanulmány keretében bemutatni. Pusztán arra teszünk ezért kísérletet, hogy néhány egymástól jól megkülönböztethető, ám a mélyben mégis szorosan összefüggő tendenciát mutassunk be, olyanokat, amelyek valószínűleg hosszú időre megváltoztatták a politizálás mikéntjét Magyarországon és másutt is.

Az összesen négy trend bemutatását meglehetősen hagyományos szerkezetben végezzük el. Először a politikai kommunikáció fragmentációjával foglalkozunk, mert a hagyományos társadalomtudományi felfogás szerint ez alapozza meg a többit, tudniillik ez az, amelyik mintegy a technikai és a szociológiai alapokról szól: a kommunikációs eszközök és csatornák sokasodása vezet ahhoz, hogy a kommunikációs közösségek is megszaporodnak. Már itt is felsejlik azonban, hogy nem egyszerűen a technikai uralmával állunk szemben, hiszen a (politikai) marketing szegmentációs eljárásai éppúgy elvezetnek a tömeg kisebb közösségekre való szétbontásához, mint az országos tévécsatornák mellett a sok-sok kereskedelmi televízió vagy a számtalan internetes hírportál megjelenése. A második trend a posztobjektivizmusé, mely elsősorban a tömegkommunikációs médiumok körében értelmezhető, jóllehet magába foglalja azt is, amikor a politikus sem tesz már úgy, mintha az egész közösség nevében szólna, s az állampolgár sem okvetlenül kívülállóként szemléli a kegyeiért versengő pártok erőfeszítéseit, és tekinti politikai szimpátiáját magánügynek. Ezt követi a performativitás bemutatása. Míg a posztobjektivizmus a médiáról szól, a tanulmányzáró popula-

rizáció pedig elsősorban a politikusok megváltozott kommunikációjáról, addig a performativitás talán a leginkább arról, hogy egyre több állampolgár igényli annak lehetőségét, hogy kinyilváníthassa a politikai identitását. Végül a politikai kommunikációt kulturálisan egyszerre megalapozó és egyben meg is fejelő trend, a popularizáció zárja a sort. Ezzel a dolgozat egy teljes kör végére ér, hiszen a popularizáció nem utolsósorban abból ered, hogy a „nép", az egyszerű állampolgár és közösségei minden korábbinál nagyobb tömegben és változatosabb igényekkel lépnek be a nyilvánosságba, értelemszerűen a maguk kulturális mintáival, amelyekhez aztán a bevett politikai és tömegkommunikációs intézmények is igyekeznek alkalmazkodni, sőt gyakran gerjesztik is azokat.

Ahol lehetséges, utalunk az adott trendhez kapcsolható nemzetközi szakirodalomra és hazai kutatásokra, néhol azonban be kell érjük egy-egy jelenség meglétének, bekövetkeztének a felmutatásával, mint az adott trend valamiféle minimális bizonyítékával.

Fragmentáció és professzionalizáció

A politikai kommunikáció mindig is fragmentált volt valamennyire, hiszen sosem alakult ki egyetlen egységes nyilvánosság, amelyen kívül ne folyt volna kommunikáció a politikáról; például az emberek a nagy nyilvánosság tudta nélkül a saját kisközösségeikben is megvitatták a közügyeket, s ennek lehetett hatása a politikai cselekvéseikre nézve is. Volt azonban egy olyan korszaka az európai, illetve nyugati politikatörténetnek, amelyhez képest a legutóbbi néhány évtized a feltöredezés fogalmával írható le.

Sokan (például Blumer–Kavanagh 1999) értenek egyet abban, hogy a hatvanas évektől a kilencvenes évek elejéig tartó időszakban szinte egységes nyilvánosság jött létre: mindenki a televízióban kommunikált, a televízió nyújtotta a témákat és a kommunikációs mintákat minden további médium, sőt a politikai aktorok számára is, és megfordítva, ami nem jelent meg a televízióban, az nem is létezett, az nem is volt politika (Tóth–Török 2002, 6). Számos fejlemény, így a technikai újítások vagy éppen a kereskedelmi médiumok európai engedélyezése nyomán azonban a kilencvenes években óriási mértékben sokasodtak meg a kommunikációs csatornák és, ettől nem függetlenül, a politikai kommunikáció szereplői. Ha korábban a televízióhoz kellett a politikai aktoroknak (szervezeteknek, a médiának és az állampolgároknak) alkalmazkodniuk, akkor most az új kommunikációs tájkép kecsegtette őket új lehetőségekkel, illetve állította őket új kényszerek elé.

Erre a helyzetre a politikai szervezetek a kommunikációs tevékenységük professzionalizálásával válaszoltak. Megint mondhatjuk, hogy már a televízióhoz is érteni kellett, tehát profikra akkor is szükség volt. Most azonban sokkal több-

féle médiumot kellett a politikai stratégia szolgálatába állítani, ráadásul lehetőleg összehangoltan és egymást erősítve. Tegyük hozzá, hogy a professzionalizáció, jelesül például a politikai marketing elterjedése is erősítette a politikai közösség feltöredezését. A marketing a potenciális közösséget szegmensekre osztja, hogy azután szegmensenként kínáljon fel vonzó (politikai) termékeket (például szakpolitikákat), szegmensenként eltérő módon kommunikálja azokat és így tovább. Mi lehet ehhez kedvezőbb technikai körülmény, mint a rétegújságok, rétegrádiók és rétegportálok megjelenése?

A magyar politikai kommunikáció fejleményeit vizsgálva is kapcsolatot találunk a fragmentáció és professzionalizáció között. Míg a kilencvenes évek nem véletlenül volt például a médiaháború, illetve a napirendkutatás kora, s az 1998-as választási kampány is még a televízióban zajlott főként, vagy legalábbis a legfontosabb fordulatot ott sikerült a későbbi győztesnek elérnie (Csigó 2000), a 2002-es országgyűlési, majd a 2004-es európai parlamenti kampányok elemzésekor már úgy találtuk, hogy addigra a politikai aktorok látványosan nyitottak a hagyományos tömegkommunikációt meghaladó, kikerülő kommunikációs formák felé. Erőfeszítéseik során az országos nagymédiás szereplések mellett megsűrűsödtek és felértékelődtek a személyre szóló megkeresések, nagygyűlések, vidékjárások, az aktivistákra épülő kitelepülések, online fórumok, helyi médiaszereplések (Kiss 2006). Ez a trend pedig 2010-ig mit sem változott, legfeljebb az intenzitása nőtt vagy csökkent attól függően, mennyire volt megjósolható a választások eredménye (Mihályffy–Szabó–Kiss 2007; Mihályffy–Szabó 2010; Szabó–Mihályffy–Kiss 2011).

A kampány tehát egyre inkább sokszereplős, többcsatornás, multidimenziós, összetett kommunikációs lépések sorozata, amelyben az erőforrásokkal történő hatékony és optimalizált gazdálkodás életbevágó (Gibson–Römmele 2009). S úgy tűnik, a magyar pártok ennek felismerésében és követésében lépést tartanak a kampányolás nemzetközi fejlődési ütemével mind a csatornák kihasználását, mind pedig az ehhez nélkülözhetetlen professzionalizációt tekintve. A kommunikáció fragmentálódása tehát a politikai aktorokat a professzionalizáció felé fordította, a differenciált és többszintű kampányolással azonban maguk az aktorok is megerősítik a széttöredezés trendjét.

Ezután nézzük, hogy a fragmentáció tükrében mit tudunk mondani a politikai kommunikáció másik intézményes szereplőjéről, a médiáról!

Nem könnyű rámutatni, hogy a média fragmentációja mikortól vált a hazai politikai kommunikációban is releváns aspektussá. Valószínű, hogy a sok szempontból emblematikus 1997/1998-as év itt is korszakhatárt jelöl. Többen úgy vélik, hogy a kereskedelmi televíziók 1997-es indulása nemcsak a magyar médiapiac kereteit alakította át, de a politikai kommunikációban is új fejezetet nyitott (pl. Bajomi-Lázár 2010, 55–59). Bízvást hozzátehetjük, hogy az éppenséggel az idő tájt szárba szökő netsajtó (Internetto 1995, Index 1999, Origo 1998), a freesheetek (Metropol 1998) és a közéleti kérdésekre fókuszáló tematikus rádió- és televízió-

csatornák (Klubrádió 1998, InfoRádió 2000, ATV 2000, Hír TV 2003) hasonlóképp hozzájárultak a politikai diskurzusok szétforgácsolódásához. Legújabban pedig a web 2.0 erősíti e tendenciát, és ejti zavarba a média kategorizálásával és tipizálásával foglalkozó szerzőket. Az egyre terjedő online hír-, vélemény- és metaportálok, blogok, illetve a közösségi média (főként a Facebook) oly mértékben aprózza el a lehetséges fórumokat és tartalmakat, hogy hovatovább a tömegkommunikáció fogalmának érvényessége is megkérdőjeleződik. A fragmentáció és digitális fejlődés hatására elbizonytalanodunk: hol kezdődik a tömegkommunikáció és hol végződik az interperszonális dialógusok köre, mi számít médiafelületnek, és mit jelent a piaci alapon működés gyakorlata.

És hogy ezek a kérdések mennyire nemcsak akadémikus viták tárgyai, azt a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló *2010. évi CLXXXV. törvény* kihirdetését megelőző és azt követő, főként az internetes világot érintő szabályozási kérdések vitája mutatja. A jelenlegi médiapolitika válasza szerint a szabályozandó terület határait négy aspektus adja. A médiatörvény hatálya alá esik az a platform, amely informál, szórakoztat, oktat, amelyért egy médiaszolgáltató szerkesztői felelősséget visel, és gazdasági célja van. Eszerint a blog például lehet egy csoport kommunikációs eszköze és fóruma, de ha üzleti háttere is van, akkor a szabályozók tömegkommunikációs médiumként tekintenek rá és a *2010. évi CLXXXV. törvény* hatálya alá helyezik.

A *„mi a tömegkommunikáció?"* kérdése tovább szűkíthető a *„mi a politikai kommunikáció szempontjából releváns médium és médiaformátum?"* problematikára. Ma már ugyanis kevéssé egyértelmű, hogy mi adja a politikáról való beszéd fősodrát. Másként fogalmazva: komoly fejtörést okozhat annak azonosítása, hogy hol találjuk a politikai diskurzust meghatározó témákat, értelmezési kereteket, elbeszélési módokat. A nézettségi, olvasottsági és látogatottsági adatok adhatnak ugyan valamiféle támpontot, de előfordulhat az is, hogy éppen az új, alig beágyazott vagy politikával addig nem foglalkozó médiumok tesznek szert valós napirend-alakító képességre. A 2004-es európai parlamenti választások kampányát például nehéz lenne megérteni az Index által kirobbantott Csapatjáték ügy[1] ismerete nélkül (Szabó 2005), ahogyan csak a tabloid sajtó és a populáris kultúra elemeinek vizsgálata révén érthetjük meg Gyurcsány Ferencnek a miniszterelnökké választását megelőző személyes kampányát (Kiss 2006; Kiss–Rigó 2006). Orbán Viktor és Gyurcsány Ferenc intenzív facebookos jelenléte, az LMP és a Jobbik 2010-es internetes kampánya (Mihályffy et al. 2011) és a médiatörvény elleni hazai és nemzetközi tiltakozások elemzése a politikai kommunikáció különböző szintereinek, az online és offline világ közötti dinamikus interakciónak a fontosságára hívják fel a figyelmet.

[1] Háborút indít az MSZP. Index 2004. április 9.

A politikai kommunikáció szempontjából releváns diskurzusok keresésekor számolnunk kell azzal is, hogy az eredendően politikai fókusszal tervezett műsorok egy része kiüresedett, és útkeresésében elfordul a politikai kérdések bemutatásától; ez jellemző például a kereskedelmi televíziók hírműsoraira.[2] Ugyanakkor a milliók által fogyasztott szórakoztató média (sorozatok, szappanoperák, kibeszélő műsorok, show-k, pletykalapok, magazinműsorok, internettévék) tartalmaiban megjelenő politika egyre inkább a mainstream politikai kommunikáció része. Ennek jele, hogy a politikusok figyelnek rájuk, elsajátítják játékszabályaikat (például a diskurzus alakítása rövid, lehetőleg humoros vagy kedves történetek elbeszélésével, tegezés, keresztnév vagy emotikonok használata), és ott is elérhetővé teszik magukat. Vagyis kialakítanak személyükről egy olyan képet, amely a populáris kultúra termékeihez is illeszkedik. Így jelenik meg például Gyurcsány Ferenc az Origo chatszobájában,[3] Orbán Viktor a Frizbi című műsorban,[4] Kóka János és Deutsch Tamás a Playboyban,[5] vagy Rogán Antal a feleségével a Mr & Mrs sztárpárshow-ban.[6]

A fragmentáció további lehetséges következménye a politikai diskurzus miniatürizálódása. A bulvárlapok politikai-közéleti kérdésekkel kapcsolatos egy-két mondatos mini cikkei (Rigó 2007; 2010) a televíziós híradók másfél perces bejátszásai (Németh 2010), a reggeli magazinműsorok „egyszavas" beszélgetései (Horváth–Tóth 2010) mind a bombasztikusan megfogalmazott sound bite-ok alkalmazása felé lökik a politikai kommunikátorokat. Éppen ezért figyeljük érdeklődéssel, hogy lesz-e Deutsch Tamásnak követője a Twitter használatában, amely mind formai, mind tartalmi, mind stiláris szempontból új mintákat teremthet a magyar politikai kommunikációban. A párszavas politikai tweetek ugyanis tökéletesen illenek a fragmentált médiavilág és a szórt figyelmű felhasználók igényeihez.

A minimalizmus ellenmozgalma azonban nem az objektivizmus, hanem a médiumok pártos/ideológiai/közösségi elköteleződésének nyílt vállalása. Ez pedig továbbvezet bennünket a posztobjektivizmus kérdéséhez.

Posztobjektivizmus

A magyar média munkásai, a szerkesztők és újságírók egyre világosabban adják tudtunkra, hogy nem kívánnak a világ minden történésére reflektálni,[7] nem törekednek a politika széles spektrumának bemutatására,[8] nem tudják értelmezni a

[2] „Hamarosan ránk gyullad a ház" – Interjú Bárdos Andrással. Magyar Narancs 2010. január 7.

[3] 2004. november 24., 2007. június 13.

[4] 2008. március 3., 2009. június 21., 2010. április 11., 2011. május 1.

[5] 2005. május, 2008. szeptember

[6] 2010. március

[7] Az objektivitás vége. Heti Válasz 2010. október 29.

[8] Le az objektivitással! Médiablog.hu 2006. április 6.

kiegyensúlyozottság és objektivitás kritériumait a mindennapi működésben (Bajomi-Lázár–Kotroczó–Sükösd 2007), elutasítják a semlegességet, ehelyett értékrendi alapon közelítenek a társadalmi-közéleti problémákhoz,[9] feleslegesnek, sőt károsnak tartják a politikáról való tiszteletteljes, távolságtartó, kimért beszédet.[10]

A posztobjektivizmus fogalmával azt a trendet próbáljuk megragadni, amely az objektivitás doktrínájával szemben haladó médiafolyamatokban érhető tetten. Az alapvető normákat számolják fel: immár nem tekinthetjük kanonizált újságírói normának a tények és vélemények elválasztását, az állítások bizonyítását, az érzelmek és nézetek kizárását, a semlegességet, a pártatlanságot és méltányosságot. Az objektivizmus nemcsak hogy bonyolult, nehezen operacionalizálható, de nem is kifizetődő. A közönség ugyanis láthatóan egyáltalán nem kér belőle, ugrásszerűen nő a népszerűsége azoknak a médiumoknak és formátumoknak, ahol a politikai diskurzusok éppen az objektivizmus elvének ellentmondóan formálódnak. A fennmaradásért küzdő politikai-közéleti sajtó számára a belső értékpluralitás bizonyult járhatatlan útnak,[11] a megszűnés veszélyére válaszul egy részük a (még) karakteresebb ideológiai profil hangsúlyozását választotta (pl. Népszava, Magyar Hírlap), mások a niche market kitöltésének igényével lépnek a piacra (pl. Barikád). Az objektivizmus a politikai tájékoztatás origójának tekintett közszolgálati média vezetői számára sem zsinórmérték.[12]

De vajon létezhet-e egyáltalán objektív újságírás? Bajomi-Lázár Péter szerint nem, sőt a doktrína csapdájáról beszél, amikor azt írja, hogy az a saját ambiciózus mivolta miatt válik lehetetlenné. Az objektivizmus ugyanis teljesíthetetlen elvárásokat támaszt a média munkásaival szemben. A tömegkommunikáció szűrői strukturálisak, a rendszerből kiiktathatatlan a torzítás. A hír ugyanis mindig kreált: a témaválasztás, a szóhasználat, a vizuális elemek, a médiafigyelem mértéke végső soron érdek, érték vagy ízlés alapján határozódik meg. Emellett az egyes médiumok technikai, szerkezeti jellemzői is nagyban meghatározzák a hírfolyam áramlását (Bajomi-Lázár 2010).

Talán a legnagyobb fejtörést mégis a releváns társadalmi vélemények becsatornázása okozza, hiszen egyszerűen lehetetlen mindenkit megkérdezni. Sokáig úgy

[9] „Az újságírói semlegesség mítoszát nem tartjuk fenn, hanem beismerjük és örömmel vállaljuk elfogultságunkat" (mindennapok.hu); „A magyar médiában nagyon sokan próbálják magukat objektív újságírónak láttatni, több-kevesebb sikerrel. Szerintünk tisztességesebb, ha mi eleve megmondjuk, hogy nem vagyunk függetlenek. […] Sok újságíró van, aki nem tag egyetlen pártban sem, mégis teljesen elkötelezett valamelyik mellett – ez hazug függetlenség" (Reakció.hu); Népszava, a szociáldemokrata napilap.

[10] A magyar „polgári underground" II. Magyar Narancs 2011. március 3.; gonzó újságírás.

[11] A politikai-közéleti lapok egy része (Népszabadság, Élet és Irodalom) megkísérelt valamiféle belső pluralizmust teremteni, és rendszeresen teret engedett eltérő ideológiai hátterű publicisták írásainak. Az olvasógárda nyomására azonban a szerkesztők szűkítették a profilt. Lásd Bajomi-Lázár Péter (2003); Az objetivitás-doktrina nyomában. Médiakutató 2003/nyár.

[12] „Nem hiszek a semlegességben"– Interjú Ókovács Szilveszterrel. Heti Válasz 2010. november 30.

tűnt, a média akkor elégíti ki az objektivizmus követelményét, ha megszólaltatja a két legnagyobb párt képviselőjét, egy kormánypárti és egy ellenzéki politikust. De vajon 2011-ben leképezi-e a releváns társadalmi vélemények körét, ha például a média szabályozása vagy az adórendszer átalakítása kapcsán egy fideszes és egy szocialista képviselő vitázik? Nyilvánvalóan nem. A posztobjektivizmus tehát nemcsak annak a felismerése, hogy a valóság bemutatása lehetetlen vállalkozás, és az objektivizmus céljai nincsenek összhangban a lehetőségekkel, de annak a kinyilvánítása is, hogy le kell számolni az objektivizmus illúziójával, és fel kell hagyni az objektivitásra való törekvéssel.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a média nem tisztára mosott ablak, amelyen át közvetlenül a valóságra látunk, akkor azzal is szembe kell néznünk, hogy a tömegkommunikációnak az információ puszta átvitelére való leszűkítése sem lehet elfogadható. James Carey és követői nyomán úgy fogalmazhatunk: a média a jelentések interpretációját végzi, s ezzel rendet teremt a rendetlenségben (Carey 1997, idézi Császi Lajos 2002, 102; Denton–Woodward 1998, 66–67). A média fontos, mert tömegek figyelmét vonzza, reakciókat vált ki, és maga is válaszol az őt ért ingerekre. Igazi jelentőségét azonban az adja, hogy kereteket bocsát rendelkezésünkre a bennünket körülvevő világ észleléséhez, értelmezéséhez, határok kijelöléséhez. A médiumok tulajdonképpen különböző valóságokat képviselnek és mutatnak meg, amelyek néhol összekapcsolódnak ugyan (pl. a tabloid napilapok, szórakoztató hetilapok, pletykalapok, portálok és kereskedelmi televíziók által alkotott populáris blokk), de alapvetően széttartanak. Úgy tűnik, a kortárs médiának a politikai kommunikációban betöltött szerepe sokkal inkább az, hogy kényelmes és biztonságos környezetet alakítson ki a politikai identitás megélése számára, mintsem hogy kapcsolatot teremtsen a valóságtöredékek között.

Performativitás

A magyar szakirodalomban először Csigó Péter vetette fel a politikai kommunikáció performatív értelmezésének lehetőségét. Főként Daniel Dayan, Elihu Katz és Jeffrey C. Alexander[13] munkáira támaszkodva Csigó az empirikus kutatásában a politikai diskurzusok hatásmechanizmusait vizsgálta. Figyelmét a befogadói oldalra fókuszálta: elméleti kiindulópontja szerint a diskurzusok sikerének, vagyis az üzenetek hatékonyságának a kulcsmomentuma a néző/olvasó/hallgató, tehát a befogadó motiváltsága. Más szóval: a kommunikáció akkor hatásos, ha képes az eredendően szórt figyelmű befogadó érdeklődését felkelteni, rávenni őt arra, hogy ne csak elfogadja, hanem tovább is gördítse a kommunikátor által felajánlott

[13] A performativitás gondolatának a gyökerei természetesen ennél jóval régebbre, egészen Goffmanig nyúlnak vissza.

lott diskurzust, hogy tehát élénken és alkotóan vegyen részt a kommunikációs folyamatban.[14] Így értelmét veszti a hagyományos hatásvizsgálatok aktivitás-passzivitás dichotómiája, hiszen a kommunikációs folyamatok szereplői, igaz differenciált módon, de tevőleges részesei a diskurzus formálásának. A politikusnak, írja Csigó, a közönségből „kontrollált aktivitást" kell kiváltania (Csigó 2005, 2). Azaz egyszerre kell elérnie, hogy a befogadók alávessék magukat a fő üzenetnek, miközben a diskurzusnak elég nyitottnak és vonzónak kell lennie ahhoz, hogy a kommunikátor jelentéssel teli visszacsatolást kapjon, és a befogadók körében továbbgondolásra ösztönző kreatív energiákat szabadítson fel.

De hogyan zajlanak ezek a folyamatok? Mitől lesz vonzó a politikai diskurzus? Miként működnek a médiahatások? Ezek megértéséhez juthatunk közelebb a politikai kommunikáció performatív fordulatának bemutatásával. A fordulat lényege, hogy a politikai kommunikáció aktorainak szigorú elválasztásán (politikus, újságíró, a korporatív modell érdekképviseleti szervezetei, civil szervezetek, állampolgár stb.) és a kötött pályás kapcsolattartáson alapuló modell nem elégíti ki a résztvevők érzelmi elköteleződésre irányuló igényeit és szükségleteit. A politikai kommunikátorok köré épülő közösség megszervezésében, egybetartásában és dinamizálásában a formális, intézményesített, személytelen (arctalan), határok közé szorított és kizárólag a szavazásra koncentráló interakciókat felváltja a *performatív* kapcsolattartás.

Mind a politikus, mind a közönsége mélységesen érdekelt ebben a viszonyban: az állampolgár számára a saját, amúgy esetleg bizonytalan (politikai) identitása leginkább akkor élhető és szilárdítható meg, ha azt erőteljesen kinyilváníthatja, ha egyfajta politikai *coming-out*ot hajt és hajthat végre, a politikus pedig nagyon is érdekelt abban, hogy ezeknek a politikai identitás-nyilvánításoknak, identitás-performanszoknak teret adjon. Ennek remek lehetőséget nyújt a lájkolás éppúgy, mint a rajongói körök léte. A politikai vezetők számára tehát létfontosságú, hogy elkötelezett rajongói és szurkolói köröket szervezzenek maguk köré, amelyek számára differenciált módon, de periodikusan elérhetővé kell tenniük magukat.

A performatív politikai kommunikáció főszereplői az egymással folyamatos interakcióban álló performer és közönsége. Az interakció legérdekesebb aspektusa tehát az egyéni és közösségi identitás formálódásának összjátéka. A performativitás koncepciója arra világít rá, hogy a „mi a magyar", „ki a polgár", „ki liberális" és „ki képviseli a progressziót" típusú diskurzusok tárgyalásával, elfogadásával és/vagy elutasításával újabb és újabb identitáskonstrukciókat hozunk létre. De az identitáskonstrukciók a kontextus változásával és az idő múlásával elvesztik vonzerejüket, s ezért a politikai kommunikátoroknak újra és újra,

[14] Hasonló következtetésre jut az agenda melding elmélete. E koncepció a média és a közönség napirendjének összeolvadását emeli ki, amelyben kiemelt szerepe van a fogyasztónak, hiszen ő választ saját érdeklődésének megfelelő kommunikációs közösséget (bővebben Shaw et al. 1999).

szinte kényszeresen napirendre kell tűzniük a közösségük és saját maguk számára felkínált önmeghatározási formákat és normákat. A közösség figyelmének koncentrálásában, éppen a kényszerűség miatt, elengedhetetlen a formabontó ötlet, illetve a tömegek „lelkiállapotára", igényeire, szükségleteire hangoltság. Az identitásteremtés hangsúlya a közös, kölcsönös, ott és akkor kinyilvánított és elfogadott értelemadáson van. A közösségétől való elszakadás egy párt számára végzetes következményekkel járhat. 2009-ben az SZDSZ hiába próbált helyzetén igen erőteljes identitáskampánnyal javítani, ajánlata már nem volt vonzó és hiteles ahhoz, hogy elegendő szavazót húzzon magához.

Így már világosan látszik, hogy a politikusok Facebook-, Twitter-, blog-, chat- és fórumhasználata nemcsak a divat előtti tisztelgés vagy szimbolikus üzenetek hordozója (az illető fiatalos és érti az idők szavát), hanem a választókkal való kapcsolattartás stratégiai kérdése, amely kiegészíti a nagygyűlések, a kézfogások, dedikálások, ölelések és flash mobok eszköztárát.

A performatív kommunikáció fontosságát Orbán Viktor évértékelő beszédeinek webkettes története is mutatja. 2010. január 29-én Facebook-profilján nyilvánosságra hozott üzenetében kért ötleteket évértékelő beszédjének tartalmához. A felhívásra több mint ötszáz hozzászólás érkezett. Orbán Viktor eközben többször biztosította a közvéleményt arról, hogy napi szinten figyeli a Facebook-oldalára érkező kommentárokat, és ígéretéhez híven a beszédében nemcsak hogy hivatkozott a közösségi oldalra, hanem valóban merített a hozzászólásokból. 2011 februárjában, akkor már miniszterelnöki országértékelő beszéde előtt megismételte a felhívást, s kérése ismét megmozgatta a facebookos közösséget. Az ötlet működött, és, úgy tűnik, mindkét fél megtalálta benne számítását. Ez a kezdeményezés legalább olyan revelatív volt a 2010-es kampányban, mint a Gyurcsány-blog a 2006-os országgyűlési választások előtt (Horváth 2007; Kitta 2007) vagy 2004-ben az Index Törzsasztalán megjelenő politikai topicok (Kiss–Boda 2005).

A performatív politikai kommunikációban az aktivizálás és mobilizáció fogalma is kitágul. Egyrészt időben: ezt mutatják az összeérő kampányciklusok, amelyekben egyre elterjedtebb az együvé tartozás fenntartását és megerősítését célzó imázs- és identitáskampány. Másrészt az eszközeit tekintve: itt a kapcsolati marketing széleskörű alkalmazására (Amőba, Kapcsolat.hu, Nemzeti konzultáció, Facebook-profilok) gondolunk. A mozgósítás kiterjed a hétköznapi politikai manifesztumok (kokárda, autómatricák, kitűzők, ruházat, karkötők) és a politikai identitás fogyasztáson keresztül történő megélésének a bátorítására (Magor és Szittya boltok, fair trade hálózatok). De egyre inkább a politikai teljesítmény része az is, hogy egy-egy párt hogyan tudja maga köré szervezni, illetve elveszíteni a celebritások támogatását.[15]

[15] A sztárok már tudják, hogy kire szavaznak. Index 2006. április 7.; Nagyon kell figyelni, mert mindig igazat mond. Index 2010. február 5.; Kovács Kati nem kér az MSZP díjából. fn.hu 2011. március 7.

Úgy tűnik, a politikai közösségek manapság a kölcsönös elköteleződésen és annak folyamatos manifesztálásán alapulnak. Nemcsak az állampolgár választ A vagy B párt/jelölt között (és utasítja el ez által a többit), a politikusok is világossá teszik, hogy kiket képviselnek (és kiket nem). A választások napján valójában az kerül mérlegre, hogy a politikus és szükséges méretű közössége egymásra talál-e.

Popularizáció

A fentiek is számos ponton utaltak arra, hogy a politikai kommunikáció kulturális alapzata és felszíne is változóban van, mégpedig annak folytán, hogy az állampolgárok egyre intenzívebben és egyre változatosabb módon vannak jelen a politikában, és ezzel párhuzamosan a tömegkommunikációs médiumok, illetve a politikusok is egyre kompatibilisebben próbálnak közel kerülni a közönségükhöz, illetve választóikhoz. Egy sor trend tehát más oldalról a popularizáció fogalmával ragadható meg.

Annak ellenére van értelme külön felfigyelni a popularizáció tendenciájára, hogy első ránézésre kevés dolog lehet populárisabb, mint a tömegpolitizálás, mint a politika a tömegdemokráciák korában. Valójában mégsem kézenfekvő, hogy a politikának és azon belül a politikai kommunikációnak populárisnak kell lennie. Bármennyire is a tömeg az, amelyikről és amelyikhez a politika, illetve a politizálás kell, hogy szóljon, a tömegről nemcsak a tömeg nyelvén, ízlése szerint lehet, illetve kell szólni. Éppen ellenkezőleg: a politika a közösség egészének a közös ügyeit foglalja magában, s ekként el kell, hogy emelkedjen az egyéntől. Márpedig akkor a politika közügyközpontú észjárása éppen ellentétes a populáris kultúrának a perszonalizáló jellegével, vagyis azzal az attribútumával, hogy még a legelvontabb ügyeket is az egyénre vonatkoztatja, az egyszerű ember szemszögéből láttatja, az egyénnek ad benne teret, éspedig jobbára a térben és időben az egyénen messze túllépő elvont összefüggések érzékeltetése nélkül.

A rövidség és az egyszerűség kedvéért a popularizáció fogalmával mi itt azokat a fejleményeket kívánjuk megragadni, amikor a populáris kultúrában és az itt ezzel azonosnak tekintett tömegkultúrában szokásos formai és tartalmi elemek jelennek meg és uralkodnak el ideig-óráig vagy tartósan a politikai kommunikációban. A tömegkultúrának ezeket az elemeit pedig ehelyütt alapvetően a kereskedelmi televíziók műsoraiban, a bulvárlapokban és a nagy látogatottságnak örvendő internetes site-okon találjuk a magunk számára.

Csak röviden utalunk arra az elsősorban Jean Baudrillard által kidolgozott felfogásra, mely szerint a média és a közönsége közötti viszony kölcsönös másolásként is felfogható: a tömegkommunikáció, a maga módján ugyan, de a hétköznapi emberek életét mutatja be és emeli piedesztálra, az emberek pedig a médiától vesznek át kulturális mintákat. Megkockáztathatjuk talán azt az állítást is, hogy

az egymást kölcsönösen másolók közé immár felvehetjük a politikust is. A politikus idomul a tömegkommunikáció mintáihoz, hiszen elsősorban azon át, vagy legalábbis annak a mintáin keresztül kell kommunikálnia a választóival, ezáltal is híresség, „médiacelebbé" válik, aki, mint a celebritásokkal lenni szokott, életmódmintákat kínál az állampolgároknak, akik viszont akkor hajlandók az adott politikussal szimpatizálni, ha ennek viselkedése valamiképpen követi az ízlésüket, amelyiknek egyik fő forrása a média.

A szimulakrum tézise olyannyira elvont, hogy bizonyítása igencsak bajos, különösen ehelyütt. De talán érzékeltethetünk ebből valamit akkor, ha, mintegy a performativitás gondolatmenetét folytatva, mondunk valamit az állampolgárok nyilvánossá váló magánmegszólalásairól egyfelől, a politikus celebritássá válásáról másfelől. Már most jelezzük, hogy két összefüggő, de nem okvetlenül azonos dinamikát mutató tendenciáról van szó. A politikus kommunikációjának populárizálódásában például mintha éppen apály köszöntött volna be 2006 után Magyarországon, míg a nyilvánosság állampolgárok általi popularizációja töretlenül látszik előrehaladni.

Mi lehetne inkább popularizáció, mint a „nép", vagyis az „egyszerű" *állampolgárok* megjelenése a nyilvános politikai kommunikációban? A nyilvánosság bevett és intézményesített terein kívül mindig is folytattak az emberek, köztük nem intézményesített politikai aktorok is, kommunikációt, beszélgetést a közügyekről, a politikáról. Ezeket a beszélgetéseket azonban nehéz vagy szinte lehetetlen volt nyomon követni, mert vagy túlságosan magánjellegűek voltak, vagy face-to-face zajlottak, ezért technikailag voltak elérhetetlenek a résztvevői körön kívüliek számára, nem voltak nyilvánosak.

A kilencvenes évek óta a helyzet megváltozott: megjelentek az internetes és az új kommunikációs technikák egyéb eszközeit használó nyilvános magándiskurzusok, többek között a politikáról is. Magándiskurzusok, mert a magántársalgások formai és tartalmi jegyeit viselik magukon: kötetlenek, formátlanok, sokszor szenvedélyesek vagy trágárak, személyeskedők stb., ugyanakkor nyilvánosak, hiszen bárki számára elérhetők, és ezzel a szerzők is tisztában vannak, de ez nem feszélyezi őket, legfeljebb annyiban, hogy gyakran nem fedik fel kilétüket, jóllehet tudják, hogy némi igyekezettel azonosítani lehet őket.

Külföldön több, Magyarországon nagyon kevés kutatás folyt ezeknek a társalgásoknak a karakteréről (pl. Heller 2005), ezért szűkszavúan kell ehelyütt is említenünk a politikai kommunikáció ilyesfajta trendjeit, ugyanakkor nem tehetjük meg, hogy nem említjük őket, még ha az internetes topikoknak, a nem-politikusi és nem-szakértői blogoknak a politikára gyakorolt hatása ez idő szerint jobbára nem ismert.

A nem kifejezetten a politikáról szóló internetes kommunikáció kutatásaiból ismert kettősség, a rejtőzködés és az identitás vállalásának, sőt kikiabálásának, coming-outjának a kettőssége az online politikai kommunikációban is érvényesül.

A rejtőzködésre való hajlam abban nyilvánul meg, hogy a szélsőséges politikai nézeteket többnyire az identitásukat fel nem fedő internetezők szokták a topikok nyilvánossága elé bocsátani; az identitás vállalása pedig abban, hogy az internetes politikai ismerkedés gyakran torkollik valóságos találkozókba, vagy tiltakozó felvonulásokba, s ekként hagyományos értelemben is valós hatást gyakorolnak a politikára, ami az anonim szitkozódásokra, a szélsőséges nézetekre kevésbé igaz.[16] Ugyanakkor az utóbbiakat illetően sem feledkezhetünk meg a puszta létezésük és mindenki számára hozzáférhető voltuk fontosságáról: ez teljesen új jelenség, különösen Magyarországon, ahol 1990-ig nemhogy szélsőséges nézetek nem voltak nyilvánosak, de még a hivatalos ideológiától eltérő mérsékeltek is alig. Sokáig félelem övezte az ilyen nézeteket vallók internetes egymásra találásának a puszta lehetőségét is. Mára ez a félelem eloszlott, a szélsőségesnek tekintett site-ok részeivé váltak a politikai nyilvánosságnak,[17] megvan az a hasznuk, hogy jobban lehet tudni, az ilyen csoportok miről mit is gondolnak, esetleg milyen akciókat terveznek.

További kettősségként említhetjük az internetes társalgások egyszerre szabályozott és szabályozatlan jellegét, mindkettő érvényesül, néha ugyanott és ugyanakkor, ugyanabban az üzenetfolyamban. Sokszor maguk a résztvevők szabályozzák a hozzászólások mikéntjét, témáját, lehetséges tartalmát és stílusát. Ad hoc közösségek jönnek tehát létre, melyeknek bizonytalanok a határaik, de kétségkívül léteznek, jóllehet más törvényszerűségekkel, mint az állami erőszak vagy az együttlakás okán létező weberi politikai közösségeké.

A politikai kommunikációnak ebben az értelemben vett popularizálódása annak ellenére nagyon fontos tendencia, hogy az említett online szerveződő tüntetéseket leszámítva nemigen érik el sem a bevett tömegkommunikációnak, sem pedig a politikusoknak az ingerküszöbét. Fontosak, mert az intézményes politikai fórumoktól és aktoroktól független információs forrást és nyilvánosságot kínálnak az állampolgárok mind szélesebb körének, sőt egyenesen új típusú politikai közösségek kialakulásáról beszélhetünk. Ezek a közösségek már csak azért is új típusúak, mert semmi akadálya annak, hogy túllépjenek országhatárokon és nemzetközi mozgalmakká szélesedjenek, a részévé váljanak az európai politikai térnek. Egyelőre beláthatatlanok ennek a közösségformáló kommunikációs tendenciának a következményei, de már most nagy tömegek fordítanak rendszeresen időt és pénzt az ilyen tevékenységekre, tehát az online politizálás sokak számára fontos tevékenység.

---

[16] A Facebookon szerveződött tüntetésekre éppen 2011 eleje mutat számos példát Észak-Afrikából, de persze Magyarországról is.

[17] Jó példa erre az, ami Lázár Jánosnak, a Fidesz országgyűlési frakcióvezetőjének egyik beszédével történt. A beszéd hangfelvételének megvágott verziója a Kuruc.info szélsőjobboldali portálon jelent meg 2011. március 19-én, majd átvette szinte minden médiaplatform, s politikai nyilatkozatok, vélemények, kommentárok járták be a nyilvánosság tereit. Az ügy mutatja a Kuruc.info napirendformáló erejét, de felvet kérdéseket a digitális világ médiaetikai aspektusait illetően is.

A magyar politikai kommunikációban továbbra is fontos szerepet betöltő *televízió és a nyomtatott sajtó* területén is jelentős popularizációs tendenciákat láthattunk az elmúlt 10-15 évben. Az 1995 végi médiatörvény tette lehetővé a kereskedelmi televíziózás és rádiózás elindulását Magyarországon. A kereskedelmi televíziók megjelenése ugyancsak erős kettősséghez vezetett a politikai kommunikációban: a politika televíziós megjelenése egyfelől nagyon populárissá, vagyis személyessé, illetve leegyszerűsítővé vált, mert a nagy nézettségű csatornák ilyen irányba mentek el, másrészt a később létrejövő kisebb, de határozott politikai kötődésű csatornák távol tartják magukat a popularizálódástól.

A kereskedelmi televíziók két fő képviselője 1997 folyamán kezdett működni, és hamarosan meghódította a nézők 70-80 százalékát. Ez önmagában is ahhoz vezetett volna, hogy a politikai kommunikáció is a kereskedelmi médiumok kulturális befolyása, a kereskedelmi televíziók formátumainak az uralma alá kerül. Ezt a tendenciát tovább erősítette, hogy a piacvesztésre a közszolgálati televíziók is jobbára a kereskedelmi tévékre jellemző kulturális minták átvételével reagáltak.

A politikai kommunikáció ilyen értelemben vett popularizációja abban érte el tetőpontját, hogy a legnagyobb nézettségű televíziós csatorna egy idő után az esti híradóit leszámítva alig sugárzott politikai tartalmú műsort. Ennek egyik első lépése az volt, amikor 2002-ben a választások éjszakáján még sugárzott ugyan választási műsort, de az abból állt, hogy a stúdióban színészek, énekesek és más celebritások kommentálták az eseményeket. A későbbiekben a csatorna teljesen felhagyott a választási műsorok készítésével, s a híradói is nagyon óvatosan bánnak a politikai hírekkel.

Újabb leegyszerűsítéssel élve, a *politikusi kommunikáció* popularizációja kétféleképpen mehet végbe: a politikai aktor, legyen az intézmény, szervezet vagy egyéni politikus, vagy megjelenik a populáris kultúra szokásos tereiben, például a bulvárlapok és magazinok oldalain, illetve a (kereskedelmi) televíziók nem politikával foglalkozó műsoraiban, vagy maga alkalmaz a populáris kultúrához tartozó megoldásokat, formákat vagy tartalmakat a kommunikációjában. Az előbbi esetben a populáris térbe való belépés aktusa és az erre való hajlandóság mintegy automatikusan vonja maga után azt, hogy az adott aktor a populáris kultúra kontextusába kerül, ezért úgy is kell viselkednie, illetve gesztusai ennek megfelelően értődnek, míg az utóbbi esetben az aktor a (potenciális) választóival folytatott közvetlen kommunikációját próbálja vonzóbbá tenni olyan elemekkel, amelyekről azt gondolja, hogy a népszerűségükkel növelik az ő népszerűségét is.

A politikusnak érdemes celebritássá válnia, mert a populáris kultúra mindenekelőtt *celebritás*okkal van tele, olyan híresség ekkel tehát, akiknek a magánélete kerül a tömegkommunikációs fórumokon terítékre. A magánéletek pedig azért tarthatnak közérdeklődésre számot, mert az ezeket bemutató tömegkommunikációs fórumok azzal kecsegtetnek, hogy a kiugró sport- vagy művészeti stb. teljesítmény titkáról lebbenthetik fel a fátylat. Ennek folytán a politikus nemcsak

azért akarhat megjelenni a bulvárlapok vagy a kereskedelmi televíziók nem politikai fórumain, vagyis celebritássá válni, hogy olyanok is lássák, akik kerülik a politikai híreket, hanem azért is, mert a magánéletének a kiteregetése mintegy a visszájáról felértékelheti a közéleti teljesítményét: az ő magánélete azért érdekes, mert a politikai teljesítménye jelentős.

A magyar tömegkommunikáció és bulvár is kreált számos politikusból celebritást, illetve adott lehetőséget politikusoknak a híresség válláshoz. A 2004–2006-os időszakban valóságos verseny alakult ki Gyurcsány Ferenc és Orbán Viktor között abban, hogy ki jelenhet meg többször a bulvárlapokban akár a családja körében, akár mint sportoló, hiszen sportolókból is gyakran lesznek hírességek. Úgy tűnik, a versenyt Gyurcsány Ferenc kezdte, és ez érthető is, hiszen neki kellett viszonylag rövid idő alatt előbb a miniszterelnök pozíciójának megszerzéséhez, majd a 2006-os választások megnyeréséhez elegendő ismertséget és népszerűséget szereznie. Orbán Viktor sem tehette azonban meg, hogy ne vegye fel a kesztyűt. A Gyurcsány Ferencéhez hasonló kalkuláció köszönt vissza Rogán Antal hasonló szerepléseiben 2006-ban, amikor polgármesterként kellett megszilárdítania a helyzetét.

A politikusok politikán túli életére irányuló egyre nagyobb figyelemben a családi élet[18] és a szabadidő eltöltése kitüntetett szerepet kap. Míg Boross Péter vagy Horn Gyula családjáról, zenei ízléséről, kedvenc filmjéről, hobbijáról mit sem tudott a közvélemény, addig a mai vezetők és első vonalbeli politikusok számára immár nem kérdés, hogy a média és a kíváncsiskodók rendelkezésére kell állniuk férj/feleség-, szülő-, gyermek-, testvérszerepben, vagy a (populáris) kultúra fogyasztójaként is. Annak is tudatában vannak, hogy az itt nyújtott teljesítményük politikusi megítélésükkor sokat nyom a latban.[19] S ami még fontos: a politikus mindennapi arcának felvillantása azzal kecsegtet, hogy személyes szimpátiát ébreszt szavazók tömegében.

Ahogyan említettük, a celebritások életvezetési mintákat nyújtanak a közönségüknek vagy a saját sorsuk bemutatásával, vagy közvetlenül különféle életmóddal összefüggő tanácsokkal. Egy-egy hírességnemcsak azzal reklámozza a prosztata- vagy mellrák elleni küzdelmet,[20] hogy mesél saját közvetlen tapasztala-

[18] A család mellett a szerelem és a szexualitás is megjelent a politikáról való beszédben. Gyurcsány Ferenc feleségéhez fűződő gyengéd viszonyát (pl. Index 2005. október 24.), valamint Deutsch Tamás szerelmi életét (pl. Playboy 2008. szeptember) is jól ismeri a közvélemény. De a nyilvánosság előtt bontakozott ki Rogán Antal és Gaál Cecília, Gusztos Péter és Kovács Patrícia, Kóka János és Szandroha Kamilla kapcsolata is.

[19] Külön említést érdemel 2005 karácsonya, amikor a köztelevízió fontosnak tartotta az összes parlamenti párt elnökét otthonában a családja körében felkeresni. Emellett a politikusi honlapokra, blogokra és Facebook-profilokra is hivatkozhatunk, ahol kiemelt helyen szerepelnek a családdal kapcsolatos információk, tartalmak.

[20] Úgy tűnik, hogy a mellrák elleni küzdelem a magyar first ladyk közéleti tevékenységének hagyományosan része. Az Egészség Hídja rendezvények fővédnöki tisztét Antall Józsefné, Boross

táról, hanem néha egyszerűen csak a hírnevét adja. Odáig magyar politikus-celebritás csak ritkán ment el, hogy megélt betegségeit is nyilvánosságra hozza,[21] de például a Blikk egy 2004. november végi számából megtudjuk, hogy Dobrev Klára, Gyurcsány Ferenc felesége a dohányzásról akarta lebeszélni a fiatalokat.

A főzés egy másik olyan terület, mely óriási részt hasít ki a nyilvánosságból a televíziós műsoraival és csatornáival, könyveivel és mozifilmjeivel, sztárjaival és éteremkritikusaival. A főzés és a celebritás akkor is átfedésbe kerül, amikor a hírességek sokasága saját szakácskönyvet ad ki. A politika világából elegendő csak Lévai Anikónak, Orbán Viktor feleségének ugyancsak 2006-ban megjelentetett szakácskönyvére gondolni, de Gyurcsány Ferencről is megtudhattuk, hogy szeret főzni, s nyilvánosságra került fényképek is megörökítették konyhai tevékenység közben, aminthogy Orbán Viktort is láthattuk gulyáslevest készíteni.

Gyurcsány Ferenc azt is fontosnak tartotta közölni, hogy milyen filmet néz a családjával szilveszterkor, tudniillik az *Igazából szerelem* címűt, amelyik egyben arra is ihlette, hogy egy rövid táncbemutató erejéig eljátssza Hugh Grantet, aki az említett filmben a brit miniszterelnököt alakítja. És bár Orbán Viktor visszafogottabbnak mutatkozott a filmek vonatkozásában, azért a 2006-os kampányban egy kifejezetten kiélezett politikai helyzetben mégis tett utalást arra, hogy ismeri a *Szex és New York* cselekményének főbb vonalait. Kósa Lajos pedig a *Született feleségek* sorozatból merítette egyik Gyurcsány Ferenc elleni támadását.

Az amerikai sorozatok a magyar televíziónézők számára is fontosak, nem csoda tehát, hogy még Gyurcsány Ferenc egyik 2006-os reklámfilmjének a dizájnja is az *Az elnök emberei* (*The West Wing*) sorozat képi világára épült. Ez a sorozat amúgy is nagy hatással volt Gyurcsány Ferenc és csapatának politizálási stílusára, ami figyelemre méltó gesztus, hiszen egy vágyott, tehát nem valóságos, amerikai politikai viselkedésmódot megfilmesítő sorozat másolására tettek kísérletet a miniszterelnök munkatársai. A populáris kultúra egy darabja tehát mintegy felül próbálta írni a valóságot.

A miniszterelnököt játszó Hugh Grantet utánzó Gyurcsány Ferenc, illetve a *The West Wing* példáját azért hagytuk fejtegetésünk végére, mert a szimulakrum, vagyis a nem létező eredeti másolásának a gesztusa mintegy a paradigmája is lehet a magyar politikai kommunikáció 2006-ig tartó korszakának.[22] Ahogyan utaltunk rá, 2004 és 2006 között jutott a csúcsára az a politikusi felfogás, hogy a kommunikáció a legfontosabb politikai tevékenység, olyan tevékenység, mely

Péterné, Horn Gyuláné, Lévai Anikó, Medgyessyné Csaplár Katalin, Dobrev Klára és Schmittné Makray Katalin is elvállalta.

[21] Van azért erre is példa: Gyurcsány Ferenc többször is elmondta, hogy fiatalabb korában „szembenézett a halállal". Story 2004. október 4., Blikk, 2005. január 10. De hírt kaptunk Gyurcsány Ferenc feleségének, Dobrev Klárának műtétéről (Index 2008. augusztus 12.), illetve Orbán Viktor kislányának betegségéről is (Blikk 2009. december 21.).

[22] Hasonlóan G. Fodor Gábor és Kitta Gergely (2009) tanulmányához.

politikai valóságot teremt, nem pedig csupán megjeleníti vagy elfedi a valóságot. Ahogyan a hetvenes évektől 2006-ig tartóan a magyar elit előbb átbeszélte magát és a társadalmat az államszocializmusból a modernizációba, majd a piacgazdaságba és a többpárti demokráciába, vagy ahogyan kommunikációs eszközökkel és nem valós teljesítménnyel és reális programmal győztek a pártok 1998-ban, de különösen 2002-ben és 2006-ban, úgy tűnt a politikai kommunikáció majdnem mindenhatónak. 2006-ban aztán a szofisztikált kommunikációs erőfeszítések sem voltak képesek helyrehozni az őszödi beszéd okozta kárt, nem voltak képesek reformfolyamatokat indítani, s utóbb a 2009-es európai választási kampány is a pénzügyi és a kormányválság valóságának az árnyékában folyt le. Mindezek nyomán 2010-ben és azt követően is jócskán visszaszorult a populáris kultúra mintateremtő ereje, noha azért az is világosan látszik, hogy a vezetők nem óhajtják elengedni a bulvárfogyasztók kezét: erre utal Orbán Viktor rendszeresnek mondható megjelenése Hajdú Péter Frizbi című műsorában és a Story magazinban.

Összegzés

Csak néhány tendenciát tudtunk bemutatni a fentiekben mintegy ízelítőként, de talán ennyi is elegendő annak érzékeltetéséhez, hogy mintha egy sor régi kérdés már nem lenne érdekes akkor, amikor a politikai kommunikáció állapotáról gondolkodunk. Olyan kérdések, mint hogy szabad-e a nyilvánosság, ki uralja a médiát, manipulálja-e a politikai elit vagy a tömegkommunikáció az állampolgárokat, hogyan vonhatja ki magát az állampolgár a politikai propaganda hatása alól és így tovább. Nem azért nem tesszük fel ezeket a kérdéseket, mert már megszülettek rájuk az érvényes válaszok, hanem azért, mert már nem ezek a releváns kérdések. A kérdések ilyesfajta lecserélődését szokták paradigmaváltásnak nevezni.

A paradigmaváltás szükségességét nagyon erősen érzékelhetjük Magyarországon is. Vajon a hagyományos vagy inkább az új kérdések megválaszolása vihet közelebb például a magyar pártrendszer közelmúltbeli átalakulásának a megértéséhez? Ha valaha úgy tűnt, a magyar pártrendszer megmerevedése kéz a kézben jár a politikai kommunikáció főbb vonalainak a megmerevedésével, merthogy új politikai erők részben azért nem képesek megerősödni, mert nem jutnak láthatósághoz a bevett pártok által uralt nyilvánosságban, akkor most éppen ennek az ellenkezőjét mondhatjuk. Az új erők többek között attól is nőhettek a vártnál nagyobbra, hogy a bevett média túlságosan is gyanúsnak, elfogultnak, a nagy pártokkal összenőttnek tűnt az állampolgárok szemében, akik ezért alternatív médiumok után néztek. Nem azt akarjuk állítani, hogy kizárólag a médiatájkép átalakulása, s azon belül is az internetesedés és a webkettősödés vezetett a magyar pártrendszer átalakulásához, a Jobbik és az LMP parlamentbe jutásához, noha a két új párt és támogatóinak online egymásra találását igen meggyőző adatok

támasztják alá (Kitta 2011, 225, 229, 230, 233), de a kommunikációs trendek jelentősége ebben megkérdőjelezhetetlen.

Ez egyben elvezet utolsó következtetésünkhöz is. Amennyiben a politikai rendszer funkciója az, hogy a társadalomban keletkező feszültségeket a felszínre hozza és politikai megoldásokat, illetve kezelési módokat dolgozzon ki rájuk, s ebben a kommunikációnak fontos szerepe van, akkor azt mondhatjuk, hogy a politikai kommunikáció az elmúlt tíz évben végül is elvégezte a maga feladatát: engedett megjelenni új problémákat, és szóhoz engedett jutni új politikai szereplőket, az utóbbiak közé beleértve az állampolgárok mind több csoportját.

Hivatkozott irodalom

Bajomi-Lázár Péter 2010. *Média és politika*. Budapest: PrintXBudavár.

Bajomi-Lázár Péter 2003. Az objektivitás-doktrína nyomában. In *Médiakutató* 2003/nyár.

Blumer, Jay G. – Kavanagh, Dennis 1999. The Third Age of Political Communication: Influences and Features Political Communication. In *Political Communication* 1999/3. 209–230.

Császi Lajos 2002. *A média rítusai. A kommunikáció neodurkheimi elmélete*. Budapest: Osiris.

Csigó Péter 2005. Közéleti diskurzusok és identitások a népszerű média terében. Miért nincs hatásuk a kereskedelmi híradóknak? In *Médiakutató* 2005/tél.

Csigó Péter 2000. A meggyőzés stratégiái a Horn–Orbán televíziós vitában. In Lányi Gusztáv (szerk.): *Politikai pszichológiai tanulmányok. IX. Választói magatartás és kampánypszichológia.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. 71–82.

Denton, Robert E. – Woodward Gary C. 1998. *Political Communication in America*. New York: Praeger.

G. Fodor Gábor – Kitta Gergely 2009. Kommunikációs paradigma, avagy a kormányzás uralkodó beszédmódja. In *Politikatudományi Szemle* 2009/I. 97–114.

Gibson, Rachel K. – Römmele, Andrea 2009. Measuring the Professionalization of Political Campaigning. In *Party Politics* 2009/3. 265–293.

Heller Mária 2005. A diskurzus rehabilitációja. In *Jel-Kép* 2005/2. 25–54.

Horváth Tamara 2007. A Gyurcsány-blog. In Kiss Balázs – Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella (szerk.): *Tükörjáték*. Budapest: L'Harmattan. 203–314.

Horváth Szilvia – Tóth Bálint 2010. Politika reggeli mellé, avagy kampány a reggeli közéleti televíziós magazinokban. In Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella (szerk.): *Árnyékban. Az európai parlamenti választási kampányok elemzése*. Budapest: MTA Politikatudományi Intézet. 120–130.

Kiss Balázs 2007. Politikai marketing és a média. In Bajomi-Lázár Péter – Kotroczó Róbert – Sükösd Miklós (szerk.): *Kiegyensúlyozottság és kampány a médiában*. Budapest: L'Harmattan. 47–61.

Kiss Balázs (szerk.) 2006. *Távolabb a médiától*. Budapest: L'Harmattan.

Kiss Balázs – Boda Zsolt 2005. *Politika az interneten*. Budapest: Századvég.

Kiss Balázs – Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella (szerk.) 2007. *Tükörjáték*. Budapest: L'Harmattan.

Kiss Balázs – Rigó Ágnes 2006. Politikai celebritások Magyarországon. In Sándor Péter – Vass László – Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2005-ről.* Budapest: DKMKA. 349–370.

Kitta Gergely 2011. A Fidesz online politikai kampánya 2010-ben. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. Választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 217–239.

Kitta Gergely 2007. Miért kellenek a poliblogok? Az internetes napló és a politikai kommunikáció hálózatelméleti összefüggései. In *Politikatudományi Szemle* 2007/4. 71–89.

Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella (szerk.) 2010. *Árnyékban. Az európai parlamenti választási kampányok elemzése*. Budapest: MTA Politikatudományi Intézet.

Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella – Kiss Balázs 2007. Professzionalizáció a 2006-os kampányban. In Sándor Péter – Vass László – Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2006-ról.* Budapest: DKMKA.1129–1147.

Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella – Takács Miklós – Ughy Márton – Zentai Lili 2011. Kampány és Web 2.0. A 2010-es országgyűlési választások online kampányainak elemzése. In Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2010-ről.* Budapest: DKMKA (elektronikus kiadvány).

Rigó Ágnes 2010. A bulvársajtó politikai napirendje az európai parlamenti választások előtt. In Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella (szerk.): *Árnyékban. Az európai parlamenti választási kampányok elemzése.* Budapest: MTA Politikatudományi Intézet. 83–95.

Németh Ákos Lehel 2010. Esti hírműsorok válságban. Televíziós híradók a 2009-es EP kampány idején. In Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella (szerk.): *Árnyékban. Az európai parlamenti választási kampányok elemzése*. Budapest: MTA Politikatudományi Intézet. 131-143.

Szabó Gabriella 2008. Az internetes hírportálok nyomában. Internetes hírportálok médiaszociológiai és politológiai elemzése. In *Politikatudományi Szemle* 2008/4. 57–76.

Szabó Gabriella 2007. Részvétel, posztobjektivizmus, nyilvánosság. Internet a kampányban. In Kiss Balázs – Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella (szerk.): *Tükörjáték*. Budapest: L'Harmattan. 316–327.

Szabó Gabriella 2005. Internetes tömegkommunikáció. In Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Politika az Interneten*. Budapest: Századvég. 108–141.

Tóth Csaba – Török Gábor 2002. *Politika és kommunikáció. A magyar politikai napirend témái a 2002-es választások előtt.* Budapest: Századvég.

Szűcs Zoltán Gábor

A magyar politikai diskurzus változásai 2000 óta

Bevezetés

Milyen értelmezési keretek határozták meg az ezredforduló óta eltelt időben a magyar politikai gondolkodást? Milyen lehetőségek álltak rendelkezésre a politikai szereplők számára, hogy a lehetséges és kívánatos politikai cselekvést kiválasszák, választásukat igazolják és ellenfeleiket kritizálják? Megváltoztak-e, s ha igen, miként, ezek az értelmezési keretek a rendszerváltás utáni első évtizedhez képest? Az alábbiakban ezekre a kérdésekre keresek választ a hazai politikai diskurzus változásainak szemrevételezésével. Tézisem az, hogy az ezredforduló időszaka fordulópontnak bizonyult a magyar politikai gondolkodás történetében is: míg a kilencvenes éveket egy úgynevezett szociologizáló politikai nyelv dominanciája határozta meg, a kétezres évek egy újkonzervatív nyelv megjelenéséről, elterjedéséről, s mindenekelőtt az erre adott válaszkísérletek sokféleségének a politikai diskurzus formálódására tett hatásairól szóltak.

E változás természetesen nem „légüres térben" zajlott: fontos szerepet játszott benne a politikai nyilvánosság médiumainak átalakulása és átrendeződése (a politikai napilapok hanyatlására, a kereskedelmi televíziózás kiépülésére, az internet népszerűvé válására stb., vö. Dányi 2002; Rigó 2007; Szabó Gabriella 2007; 2011)[1] ugyanúgy, mint az a változás, amely a pártpolitikai viszonyokban az évtized során végbement (pártok eltűnése, újak felemelkedése, a két nagy párt kvázi erőegyensúlya által meghatározott pártstruktúra felborulása stb.). De bármilyen fontos kérdések is ezek, az alábbiakban mégsem vállalkozhatom arra, hogy külön figyelmet szenteljek a politikai diskurzus szociológiai és technológiai kontextusainak. Hallgatólagosan tudomásul véve, hogy a politikai gondolkodás nem autoreferenciális természetű, hanem beágyazódik a különféle társadalmi intézmények, gyakorlatok, technológiák bonyolult összefüggéseibe, figyelmemet a politikai diskurzusban megjelenő nyelvi alakzatokra (pl. alapfogalmakra, témakonstrukciókra, narratívákra, normákra) és az ezek használatából kirajzolódó diszkurzív stratégiákra

[1] További, a kérdést inkább elméleti szinten tárgyaló, de fontos írások: Kitta 2007, Szabó–Mihályffy 2009.

fogom összpontosítani. Abban bízom ugyanis, hogy ezáltal a politikai gondolkodást befolyásoló egyik fontos tényező jobb megértése válik majd lehetővé.

Szemléleti és módszertani kérdések

Minden diszkurzív elemzés szemléletileg *konstruktivista*, s egy jelentős részük – mint jelen gondolatmenet is – *kritikainak* mondható (Phillips–Hardy 2002, 2). Előbbin azt értem, hogy a politikai diskurzus nem csupán mellékterméke a politikai tevékenységnek, de formálója is azáltal, hogy jelentésekkel tölti meg a politika valóságát (Szabó Márton 2011): elválasztja a lehetséges és a kívánatos, illetve a nem-kívánatos, esetleg a lehetetlen politikai cselekvési alternatívákat egymástól (hogy az elgondolhatatlanról ne is beszéljünk). Persze, ha minden értelmezés a politika szereplőinek önkényes választásain múlhatna, a politikai diskurzus nem tudna valóságot konstruálni. De a helyzet az, hogy az előzetesen adott értelmezési keretek normaként szolgálnak, s így megnyitják az utat a politikai játékszabályok intézményesedése felé. Még az értelmezési keretekben megfogalmazott normák megsértésével sem függetleníthetjük magunkat tőlük teljesen, hiszen egy normasértés többnyire (előzetes vagy utólagos) igazolásra – vagyis további beszédre – fog szorulni.

A diskurzuselemzések ugyanakkor többnyire nem elégednek meg annak megállapításával, hogy a valóság leírásának milyen változatai vannak jelen a politikában, és milyen nyelvi eszközök építik fel ezeket, hanem tekintettel vannak ezek stratégiai funkciójára is, s ilyen értelemben szokás a diskurzuselemzések egy jelentős részét kritikai jellegűnek tartani (Phillips–Hardy 2002, 20). Amit az amerikai politológus, W. Riker egészen más érdeklődéssel heresztétikának, a politikai döntési keretek manipulációjának tekintett (Körösényi 2009a; 2009b), az érthető módon fontos egy diszkurzív elemzés számára is, csak éppen itt már az is kérdés, miként jön létre a politikai diskurzusban egy bizonyos döntési szituáció, nem csak az, hogy hogyan lehet azt sikeresen a magunk javára formálni.

Az alábbiakban következő gondolatmenet is a diszkurzív politikatudományi munkák e kettős célkitűzését igyekszik megvalósítani: egyfelől, azonosítja és leírja azokat a politikai valóság értelmezésére a politikai szereplők számára rendelkezésre álló átfogó értelmezési kereteket, úgynevezett politikai nyelveket, amelyek strukturálták a politikai gondolkodást, másfelől, igyekszik bemutatni a politikai szereplők stratégiáit ezen értelmezési keretek felhasználásában és időnkénti átformálásában.

Mi is egy politikai nyelv? Az eszmetörténész J. G. A. Pocock által bevezetett terminus a politikai gondolkodás olyan többek által rendszeresen használt, s így bizonyos normatív erőre szert tett nyelvi mintáit nevezi így, amelyek rendszeresen visszatérő fogalmi konstellációkról, az érvelés jellegzetes stílusáról, retorikájáról, a közös fogalomhasználat mögött meghúzódó, közösen osztott elképzelésekről ismer-

hetők fel (Pocock 1990). Pocock felfogásában a politikai gondolkodás mindig többnyelvű: egymással rivalizáló nyelvi minták élnek egymás mellett, de ezek a nyelvi minták nem feltétlenül koherens és mindent átfogó világnézetek. Pocock szerint a politikai nyelvek gyakran csak bizonyos részproblémák megvitatására használt, időnként politikai különbségek kifejezésére is alkalmas, időnként eltérő álláspontokat elfoglaló emberek vitájához közös alapot szolgáltató eszközök, a politikai gondolkodás nyelvi médiumai, amelyek szüntelenül formálódnak magukban a politikai vitákban is. Számunkra éppen ezért, némiképp elmosódó, de módszertani szempontból azért nem is reménytelenül kezelhetetlen karaktere miatt jön kapóra: a rendszerváltás utáni magyar politikai gondolkodás leírásában sokkal hasznosabbnak tűnik, legalábbis bizonyos területeken, mint a klasszikus ideológiafogalom.

A '90-ES ÉVEK: A SZOCIOLOGIZÁLÓ NYELV KORA

A politológiai szakirodalom közhelye,[2] hogy a rendszerváltás utáni évek magyar politikai gondolkodásában különleges helyet foglalt el az a legalább a '80-as évekből származó elképzelés és a hozzá tartozó érvelésmód, amely szerint a helyes politikai cselekvés céljait és értékelésének mércéit a szakértők és az értelmiségiek (lennének) képesek a legjobban meghatározni.

Ez a politikakép jó példája a politikai gondolkodás azon jelenségeinek, amelyekre a politikai nyelv kategóriáját érdemes alkalmazni: nem definiálható egyértelműen, mert számtalan szakértői diskurzusból építkezett, és azok belső megosztottságait is (például a közgazdaságtanból a monetaristák és institucionalisták szembenállását) közvetíthette a politika felé. Nem jelölt ki továbbá egyértelmű ideológiai pozíciót sem, bár időnként kifejezetten alkalmas volt a politikai különbségek kifejezésére (mint a '94-es választási kampányban a „szakértői kormány" jelszava az MSZP részéről), máskor viszont politikai táborok közötti párbeszéd lehetőségét nyitotta meg egy-egy kérdés „szakmai síkra terelése". S bár a '90-es évek meghatározó politikai nyelve volt, aligha kétséges, hogy számtalan nyelvi alternatívája létezett (ha másra nem, a „szakértelem bolsevista trükk" csurkai bonmot-jára és a mögötte meghúzódó, radikálisan eltérő politikaképre mindenképpen érdemes felhívni a figyelmet).

Korábban már *szociologizáló politikai nyelv*nek neveztem el a '90-es évek eleji magyar politikai gondolkodás e sajátos jelenségét (Szűcs 2010, 43–60), s az egyszerűség kedvéért az alábbiakban is meg fogom tartani ezt az elnevezést. Ebben a

[2] Lásd például a „szociológiai diskurzust" (Becskeházi–Kuczi 1992; és ennek kritikájaként Kiss 1997); a „technokrata közbeszédet" (Fóti 1997); a „makropolitikát" (Csizmadia 1998); a „»rendszerorientált« értelmezési rendszert" (Csigó 1998); a magyar politikai gondolkodás „emancipatorikus", „normatív" és „konszenzusra törekvő főáramát" (Körösényi 2000); a „policy központú szemléletet" (Csizmadia 2001); a „technokrata modernizációt" (Bozóki 2003).

sok tekintetben antipolitikai jellegű diskurzusban a racionális politikai vita szabályai végső soron politikán kívüliek, szakmai jellegűek, ezért elsősorban a szakértők dolga az optimális megoldások megtalálása, míg a politikusoké ideális esetben az lenne, hogy működtessék a politikai üzemet, bár a gyakorlatban sajnos inkább szuboptimális politikai döntések előállításában és keresztülvitelében jeleskednek.

Mindebből következett egy sajátos, a '90-es évek viszonyaira vonatkozó helyzetértékelés is, amelynek kulcsszava a „reform" volt. Eszerint a szocializmus azért volt végső soron kudarcra ítélt – „reformálhatatlan" – rendszer, mert *strukturális okokból* szükségképpen szuboptimális válaszokat adott a politikai problémákra. Így például: a szocializmusban a valóság helyes megismerését többnyire háttérbe szorította az ideológia. Ezzel szemben a rendszerváltás utáni politika küldetése annak a társadalmi-politikai konfigurációnak a megteremtése – a „reform" – a liberális jogállam és a piacgazdaság játékszabályainak bevezetése útján (s az ideológiai szempontoknak a valóságos szükségletek alá rendelésével), amely *intézményesen garantálja*, hogy a jövőben megbízhatóan optimális politikai döntések szülessenek. Mivel a politikai valóság és a legitim politikai cselekvés ily módon voltak benne meghatározva, a szociologizáló nyelv alkalmas volt arra, hogy a politikai ellenfél álláspontját mint a „szükséges reformokat nélkülöző", „inkoherens", „átgondolatlan", „szakmailag nem megalapozott", „illuzórikus" vagy éppen „ideologikus" törekvést lehessen megbélyegezni.

Az újkonzervatív nyelv szerepe a Fidesz politikájában a 2000-es években

Az 1998-as kormányalakítás értelmezése

Hogy a Fidesz a '90-es évek végéhez közeledve jelentős erőfeszítéseket tett a politika nyelvi és ideológiai kereteinek átformálására, szintén jól ismert tény. Gondoljunk például a *polgár* szó használata által generált vitákra a Fidesz retorikájára ekkoriban oly jellemző, még a párt nevébe is beemelt kulcsszó tulajdonképpeni jelentéséről. Ám, hogy ennek a változásnak pontosan mi is volt a tartalma, talán már kevésbé magától értetődő. Egy korábbi írásomban amellett érveltem (Szűcs 2006), s most is úgy gondolom, hogy a kormányra készülő és kerülő Fidesz sikerrel állított szembe a szociologizáló nyelv mögött meghúzódó politikaképpel egy erőteljes alternatívát egy újkonzervatív nyelv formájában, amelynek politikai hasznossága mindenekelőtt abban állt számára, hogy képes volt aláásni mindazon kritériumoknak az egész rendszerét, amelyek korábban a helyes politikai cselekvés kiválasztására, igazolására és az ellenfél politikájának kritizálására szolgáltak. Egyfajta nyelvi forradalom ment tehát végbe, amelynek hatását mind a mai napig érzékelhetjük, ezért miután röviden bemutatom a szociologizáló nyelv e meglepően sikeres alternatíváját, a későbbiekben még bőven lesz arról is szó,

miként formálódott az újkonzervatív nyelv az újabb és újabb politikai kihívásokra válaszul, s miként terelték a hozzá kapcsolódó elképzelések a Fidesz politikáját bizonyos irányokba.

Mindenekelőtt lássuk az újkonzervatív nyelv főbb jellegzetességeit az 1998-as kormányprogram vitájának tanulságai alapján.

KRITÉRIUMOK	ÚJKONZERVATÍV NYELV	SZOCIOLOGIZÁLÓ NYELV
1. a jelen állapotaival szembeni viszony	diszkontinuitás a múlttal	még a legradikálisabb reform is a jelenhez kötött
2. a politikai valóság leírására szolgáló fogalmak	egyén hétköznapi tapasztalatai, morális terminusok	a szakmai és tudományos diskurzusból kölcsönzött fogalmak, egyénfeletti perspektíva
3. a valóság rendezőelve	természetes rend	társadalmi, gazdasági törvényszerűségek által meghatározott rend
4. a társadalmi kohézió alapjai	konzervatív szótár fogalmaival megragadott „erők" és „értékek"	a társadalmi-gazdasági tényezők kényszerei
5. a helyes politikai cselekvés kritériumai	a természetes morális rendről szóló tudás és a munka	a valóság szakmailag helyes ismerete, racionális vitát követő konszenzus, koherens cselekvési program
6. retorikához való viszony	retorikus (metonimikus, metaforikus elmozdulások, amelyek kívülről nézve önkényeseknek tűnhetnek)	a retorika tagadása (metonimikus, metaforikus elmozdulások, amelyek kívülről nézve önkényeseknek tűnhetnek)

Mindez nemcsak deklarált kihívást jelentett a politikai cselekvések megvitatásának korábbi formáival szemben, de számos érdekes következménnyel járt a politikai intézmények, eljárások, alapértékek és a legitim politikai cselekvés megítélésére is.

Így például, a kormány és választók viszonyát ekképp lehetett az újkonzervatív nyelvi keretbe beilleszteni; ezt a leírást mindenképpen érdemes felidézni, mert jelentősége a 2000-es évek későbbi fejleményeire nézve igen nagy jelentőségű, a következő elemekből állt:

(1) egynemű és egyértelmű választói „akarat", „megbízás";
(2) a választókat és a politikai erőket összefűző közvetlen és morális fogalmakkal leírt viszony;
(3) a politikai intézmények leértékelődése;
(4) „az egész ország, az egész nemzet érdekében" kormányzó hatalom képe.

Nem nehéz felismerni e gondolatmenet eltérését egy lehetséges szociologizáló leírástól, amelyben a választói akarat plurális (egymással versengő csoportérdekek vannak) és más legitimáló elvekkel (például szakmailag helyes döntéssel) egyenrangú, a választók és a politikai erők közötti viszony strukturális okokból közvetett (képviseleti demokrácia), a politikai intézmények nem másodlagosak, mert a politikai cselekvés általános kereteit jelölik ki, a kormányzatnak pedig korlátozott a felhatalmazása. Nem meglepő, hogy 1998 és 2002 között éppen ilyen irányból érték támadások a Fidesz politikáját, „etatistának", „antidemokratikusnak", „paternalistának" bélyegezve azt, és azzal vádolták – mint az „egészpályás letámadás" metaforája mutatja –, hogy monopolizálni akarja a politikai kezdeményezési lehetőségeket.

Választási program 2002

Ezt az értelmezési keretet érte aztán komoly kihívás a 2002-es választásokkal. Az első – még igen mérsékelt – kihívás, a választási kampányra való felkészülés még csupán arról szólt, vajon lehetséges-e a kormány négyéves tevékenységét újkonzervatív nyelven értelmezni. Ha megnézzük a Jövő elkezdődött című 2002-es választási programot,[3] benne éppúgy megtaláljuk

– a közelmúlt tagadását (például: „1998-ban szükségünk volt a változásra");
– a valóság értelmezésének hétköznapi és morális fogalmi kereteit (például: „A polgárok azt akarták, hogy életkörülményeik megváltozzanak. Lehetőséget akartak, hogy megvalósíthassák saját személyes céljaikat. Hogy maguk és családjuk számára méltó életkörülményeket teremthessenek."; vagy „Olyan országban akartunk élni, ahol mindenkinek van esélye a jólétre és a felemelkedésre. Olyan országban, ahol a tisztességes munka eredménye a tisztes megélhetés.");
– a természetes rendre hivatkozást (például: „Hogy olyan értékrendet tudhassanak magukénak, amelynek középpontjában a tisztesség, a munka becsülete és a szeretet áll.");
– a konzervatív szótárat (a nemzet, a család vagy az egyházak gyakran kerülnek elő fontos társadalmi kötőerőkként, például: „A magyar állam és a nemzet határai nem esnek egybe. Ez fokozott felelősséget ró Magyarországra."; vagy

[3] *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=366*

„A polgári társadalom legfontosabb közössége a család"; illetve „Az egyházak hitéleti, oktatási és karitatív tevékenysége nélkülözhetetlen egy polgári társadalomban.";

– a politikai tudás és munka felértékelését (például: „Roppant energiákat felemésztve, keserves munkával, kínlódások, gyötrelmek által, végre felemelkedtünk. Felemelkedtünk, és elhagytuk a reménytelenség évtizedeit. Magyarország feltöltve hittel, reménységgel, akarattal.");
– mint az újkonzervatív nyelv egységét biztosító metonimikus és metaforikus jelentésváltozásokat (például: „Magyarország feltöltve hittel, reménységgel, akarattal. PÁLYÁRA ÁLLTUNK A levegőbe emelkedett rakétát nem lehet visszaparancsolni a földre. Hasonlóképpen Magyarországot sem lehet visszafordítani a múltba.").

Vagyis, a szöveg, bár természetesen többféle nyelvi eszközzel operált, egy koherens újkonzervatív nyelvű leírást kínált a választók számára a kormány tevékenységéről. Sőt, mint azt a szöveg bevezetéséből és fejezetcímeiből vett példák is jelzik, az ilyen elemek különösen fontos szerepet játszottak a retorikailag kiemelt helyen lévő, s a szöveg struktúrájának egészét meghatározó elemek megfogalmazásában.

A választások értelmezése

Az újabb – immár komolyabb – kihívást az első forduló eredményei jelentették, amikor is az MSZP több listás szavazatot kapott, mint a Fidesz. S ez nem csupán azzal járt, hogy bizonytalanná vált a kormány hatalmon maradása, de kérdésessé lett az is, hogy vajon miként kezelhető az újkonzervatív keretek között egy olyan helyzet, amikor a fogalmilag egységesnek tételezett választói akarat inkább a nagyobbik kormánypárt ellen, de legalábbis semmiképpen sem mellette foglalt állást.

Mindezt a legjobban Orbán Viktor híressé vált 2002. áprilisi beszédein keresztül lehet megvizsgálni, amelyeket a Testnevelési Egyetemen (ápr. 9.), a Kossuth téren (ápr. 21.) és a Millenárison (ápr. 23.) tartott. Részben, mert Orbán az újkonzervatív nyelv egyik legkövetkezetesebb, időről időre innovatív, s természetesen egyik legnagyobb hatású használója, részben pedig, mert ezek a beszédek csupa olyan kérdést fogalmaztak meg, amelyek mindenekelőtt a választások értelmezésére az újkonzervatív nyelv fogalmai által kínált értelmezési ajánlatok kontextusában tűnnek releváns kérdéseknek.

A *Testnevelési Egyetemen tartott Orbán-beszéd*[4] központi témái például olyan jellegzetes újkonzervatív fogalmak voltak, mint a „csüggedés", „hitehagyottság" és a cselekvőképesség, „erő" szembeállítása, illetve a hatékony politikai cselekvés elő-

[4] *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=1557*

feltételét jelentő „tudás". A „tudás", mint az újkonzervatív leírásokban gyakran, itt is praktikus természetű, és minél egyszerűbb, annál biztosabb. Ez az egyik oka annak, hogy miért is hangzik el a szövegben, hogy „a választás két nappal ezelőtt, vasárnap nem eldőlt, hanem leegyszerűsödött mindannyiunk előtt". Mivel az újkonzervatív jellegű szövegekben a politika a hétköznapi és személyes léptékű tapasztalatok világa, ahol az ember reménykedhet, félhet, cselekedhet stb., a politikai kérdés voltaképpen úgy merül fel, maradt-e még érvényes cselekvési lehetőség a kormányoldal számára. Míg ugyanis egy szociologizáló diskurzusban politika és szakmaiság határai mindig átléphetők, például olyan módon, hogy egy választási vereségre nemcsak valamilyen politikai cselekvés lehet adekvát válasz, de a leírás, a magyarázat, az „elemzés" is (hogy egy a '90-es évek magyar politikájában szüntelenül visszatérő frázisra utaljak), az 1998 után született, újkonzervatív retorikájú szövegekből nem rekonstruálható ilyen politikán kívüli, politikafeletti beszédpozíció. Innen érthető meg, hogy a fent idézett mondat is – szükségképpen – egyszerre tagadja a cselekvési lehetőségek elfogyását és támasztja alá ezt az állítását retorikailag azzal, hogy a politikai helyzetet egyszerűnek, azaz könnyen átláthatónak, könnyebben tudhatónak írja le. És, tegyük hozzá, nagyon hasonló szerepet tölt be a beszédben az „emlékezet" is, vagyis az a múltról szóló tudás, amely egyfelől megalapozza az 1998 előtti időkkel való diszkontinuitást, ezért is kell az emberek eszébe idézni, s amely másfelől új munkát ad a Fidesz híveinek, amennyiben „bármennyire is fárasztó, fel kell frissítenünk az emberek emlékezetét."

A *Kossuth téri beszédben*[5] ugyanezek az elemek tértek vissza, amire jó példa lehet az a három ok, amelyet a beszéd felsorol azzal kapcsolatban, hogy miért nem mentek el annyian szavazni az első fordulóban, hogy már azt is megnyerje a kormányoldal. Ezek az okok ugyanis a beszéd retorikájában egyáltalán nem strukturális jellegűek, nem is gazdaságiak vagy technikaiak, hanem a hétköznapiság, a személyes tapasztalatok világára utalnak, s erős morális vonatkozásokkal bírnak. Így például az első ok, hogy sok egykori kisgazda „otthon maradt, mert elment a kedve a választásoktól", a második, hogy „sokan voltak, akik elfelejthették, hogy mi történt Magyarországon 1994 és 1998 között", s a harmadik, hogy „voltak, akik féltek". Vagyis, az újkonzervatív szótárban kulcsfontosságú és speciális, kontextuskötött jelentésben előforduló fogalmakkal, például az „erő" hiányával vagy a „tudás" fogyatékosságaival magyarázta azt, hogy ki miért nem ment el szavazni, hogy támogassa a kormányt. Ebben a vonatkoztatási rendszerben maradnak meg aztán a miniszterelnök közbevetései is, mint mikor azt mondja: „A harag rossz tanácsadó! Azt kérem önöktől, ne haragudjanak, csak emlékezzenek, csak emlékezzünk!".

S végül, a *Millenárison tartott beszéd,*[6] amelyben Orbán Viktor a választási vereséget értelmezte elsőként nyilvánosan, azzal szembesült, hogy az 1998–2002-es

[5] *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=1627*

[6] *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=1773*

helyzetre még ráillő, újkonzervatív fogalmakon alapuló ideológiai konstrukciók – a hatalom és választók közötti közvetlen, morális kötelék vagy a múlt és jövő közötti diszkontinuitás („két világ határa") – nyilvánvalóan nem tarthatók fenn változatlan formában. Egyfelől, a saját politikai tábor nem volt elég nagy, elég „erős" (pl.: „Azt kell mondanom, hogy a szeretet és összefogás ereje, bár hatalmasnak bizonyult, még mindig nem bizonyult elegendőnek"), sőt, a többség a másik „világot" támogatta, másfelől, a kormányzás folytatása lehetetlenné vált (pl.: „a kormányzás eszközét kiütötték a kezünkből").

Erre adott válaszként a beszéd, amellett, hogy bizonyos mértékig tovább működtette a régebbről vagy a választási kampányból már ismerős újkonzervatív interpretációs eszközöket, mint amikor a saját szavazók nagy számát mint egy „új erő megszületését" írta le, vagy hogy a további cselekvés kiindulópontjának az „emlékezést" tette meg, néhány ponton módosításokat is végrehajtott az újkonzervatív nyelvhasználat eddig megszokott rendjében. Egyfelől, a választások leírásában szerepet játszó fogalmak jelentéseit relativizálta, mint például hogy azért a támogatók köre „hatalmas" volt, legfeljebb nem eléggé, vagy hogy a kormányzás csak „eszköz" volt, nem „cél". Másfelől, újfajta megalapozást keresett az újkonzervatív valóságértelmezés keretéül szolgáló morális „értékek" és „erők" számára, megnyitva az utat egy minden korábbinál nyilvánvalóbban transzcendens politikakép előtt, mikor azt mondta: „Én azt gondolom, hogy mindig van egy magasabb értelme annak, ami az emberrel történik. Hogy pontosan mi is ez a magasabb értelem, az ma még nem világos", s a jövőt egyfajta önnevelésként, morális értelemben írta le, amelyben „a történtek magasabb értelme velünk együtt világosodik majd meg".

Mint látható, a három beszéd nem adta fel a politikai események diszkurzív, s ráadásul újkonzervatív irányú értelmezésére való igényt, de hogy ezt megtehesse, bizonyos hangsúlyváltásokat is végrehajtott a korábbiakhoz képest. Az egyik ilyen az emlékezés fogalmának felértékelődése, a másik a kormányzás jelentőségének relativizálása (vö. Gyulai 2006), s a harmadik a politikai cselekvések leírására szolgáló fogalmak politikán túli, sőt szakrális konnotációinak megerősítése (vö. Draskovich 2006). Ezek egyúttal eltérő diszkurzív stratégiák is, amelyek egyszerre illeszkedtek be az újkonzervatív nyelv kínálta értelmezési ajánlatokba, s aktualizálták is azokat.

(1) Az *emlékeztetés stratégiája* kiegészítő jellegű, vagyis azt feltételezi, hogy az újkonzervatív nyelvi leírás alapvetően helyes, a politikai cselekvés célja ennek az értelmezési keretnek a népszerűsítése.

(2) A *jelentésrelativizálás stratégiája* már bizonyos mértékű modifikációt hajt végre az újkonzervatív leíráson, amennyiben fellazítja a kapcsolatot a természetes morális rend nyújtotta legitimáció és a választói felhatalmazás között.

(3) Végül a *virtualizálás stratégiája* alternatív cselekvési teret hoz létre a Fidesz és hívei számára, azáltal, hogy felerősíti az újkonzervatív leírásban fontos szerepet játszó morális alapfogalmak vallási, szakrális dimenzióit: itt a politikában nem egyszerűen természetes rend, de „magasabb értelem" uralkodik, s a politikai cselekvés célja e magasabb értelem felfedezése, a „megvilágosodás". Félreértés ne essék, nem azt állítom, hogy a Fidesz spirituális közösséggé alakult politikai pártból, hanem, hogy a vallási konnotációk révén a politikai cselekvés iránya megváltozik: a külvilágról önmagunkra (ezért is a stratégia általam adott elnevezése, amellyel annak *politikai* természetére utaltam). Technikailag mindez természetesen nagyon könnyen lefordítható úgy, mint a Fidesz egységének megőrzésére való felszólítás, ami azonban számunkra igazán érdekes, az az, hogy ez a javaslat miként, a diskurzus milyen sajátosságainak figyelembevételével ment végbe. A politika virtualizálása révén egy, az adott nyelvben eleve benne lévő lehetőség, amelyet a politikai valóság értelmezésének morális perspektívája kínált, vált az önlegitimáció eszközévé azáltal, hogy tovább vitte és egy bizonyos – vallási – irányba tágította az újkonzervatív nyelv egyes fogalmainak jelentéseit. E fogalomhasználat, ahelyett, hogy a cselekvési lehetőségek beszűküléséről vagy megszűnéséről adott volna számot, inkább megnyitott egy olyan új, alternatív teret, amelyben a lehetséges és kívánatos politikai cselekvések egész sora jelent meg. (Igaz, egyelőre még nem egészen konkretizált formában.)

E diszkurzív stratégiák, úgy gondolom, sok mindent megmagyaráznak mindabból, ami 2002 és 2010 között a magyar politikai diskurzusban történt, s ezt néhány példa segítségével igyekszem majd igazolni. Előbb azonban érdemes tisztázni: nem azt állítom, hogy az újkonzervatív nyelvű leírás ne lett volna esetleg leváltható egy alternatív értelmezési kerettel. Azt sem, hogy elvileg ne lett volna lehetséges a választások eredményét másként interpretálni az újkonzervatív nyelv fogalmi keretei között. De azt állítom, hogy a Fidesz 2002-ben azt az utat választotta, hogy a választási eredményekre adott válaszait a politikai helyzetre az újkonzervatív nyelv által kínált bizonyos értelmezési lehetőségek felhasználásával alakítja ki. A közelmúlttal való diszkontinuitás deklarálása, a valóság értelmezésének hétköznapi és moralizáló perspektívája, az erősen retorikus nyelvhasználat (hogy az újkonzervatív nyelv három elemét kiemeljem) olyan előfeszítésként (*priming*) működtek, amelynek segítségével a két világ harcaként előadott értelmezés nagyon is plauzibilisnek látszott, s a politikai cselekvés bizonyos módjait képesek voltak alátámasztani.[7]

[7] Egy, a frame-elmélet használata révén az enyémtől szemléletileg nem is olyan távol eső, s az eseményekhez időben meglehetősen közeli értelmezés: Szabó Máté 2003, 154–160. A tanulmány

Polgári körök, a Szövetség megalakulása, konzultációk, szociális népszavazás

Az első példa, amellyel az újkonzervatív nyelv és a hozzá kapcsolódó diszkurzív stratégiák továbbélését illusztrálni lehet, valójában több, egymástól látszólag különböző esemény a polgári körök létrejöttétől a Szövetséggé alakuláson át a nemzeti konzultációig és a szociális népszavazásig, amelyeket azonban már első pillantásra is összeköti az, hogy a politikai cselekvés lehetőségeinek beszűkülésére adott, bizonyos nézőpontból nézve akár pótcselekvésnek is minősíthető vagy egyéb – például adatbázis-építési – célokkal magyarázható válaszok voltak, amelyek újra és újra demonstrálták, hogy a Fidesz kezdeményezésére a választók képesek érdemben befolyásolni a politikát.

Orbán Viktor *Dísz téri beszéd*e[8] például azzal indokolta a polgári körök életre hívását, hogy „erőnk csak akkor valódi erő, ha képesek vagyunk megteremteni és megszervezni a polgári Magyarország nyilvánosságát", vagyis, követve a már néhány nappal korábban feltűnt virtualizálás stratégiáját, olyan alternatív cselekvési tér létrehozását javasolta, amelybe átmenthetők – retorikai szinten is, például az „értékek" és „erő" kifejezéseivel – az újkonzervatív nyelv alapvető sajátosságai. Ugyanez a beszéd ráadásul, a relativizálás stratégiáját követve, azt is megfogalmazta, hogy a „haza nem lehet ellenzékben", „legfeljebb egy kormány kerülhet ellenzékbe saját népéhez képest, ha feladja a nemzet céljait", amit érthető okokból többnyire úgy értettek, mint a győztesek legitimitásának, s egyáltalában véve a parlamentarizmus logikájának tagadását. Holott, a szövegkörnyezetből világos, hogy a szövegben a retorikai megfordítások csupán arra szolgáltak, hogy fellazítsák a kormányzás és a választók között korábban az újkonzervatív elemekből építkező szövegekben mindig feltételezett szoros, direkt kapcsolatot, amikor a „polgári Magyarországot" és a „hazát" itt mint az „egészet" értelmezték, és mint mindazt, „amit az emberek polgárként tesznek kormányoktól függetlenül", és eközben ezt az „egészet" retorikailag leválasztották a kormány-ellenzék viszonyról. Míg négy évvel ezelőtt még azt a kérdést feszegette Orbán Viktor, hogy lehetséges-e az „egész" nevében kormányozni, s adott rá igenlő választ, most azt kérdezte, lehet-e, hogy a kormány ne képviselje az „egészet", s erre is igenlő választ adott. De nem nevezte automatikusan illegitimnek a győzteseket, éppen el-

expliciten tagadja azt az erősen normatív felfogást, amely a „kormányzati, parlamenti politizáláson túli Fidesz-aktivitásokat, a parlamenten kívüli mobilizációt a »politikán túli« politikaértelmezéssel, az intézményes politika határait megkérdőjelező politika- és demokráciaértelmezéssel magyarázza" (Szabó Máté 2003, 155). Mint a későbbiekben látható lesz, magam is hasonló álláspontot képviselek, amikor azt hangsúlyozom, hogy mindaz, ami 2002 tavaszán-nyarán e téren történik, a politikai lehetőségek feltérképezésére szolgáló nyelvi kereteken elvégzett, a cselekvőképesség visszanyerése érdekében tett, diszkurzív „munkaként" értelmezhető.

[8] *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=1922*

lenkezőleg, mint mondta: „Még egyszer: nem az a fontos, hogy mi hozzuk a jó döntéseket, hanem, hogy jó döntések szülessenek. Ezért, még ha vannak is intő jelek, és tudjuk, amit tudunk, a most alakuló kormányt és pártjaikat nem múltjuk, hanem tetteik alapján fogjuk és akarjuk megítélni." Vagyis, nem tagadta a parlamentarizmus logikáját, csupán megnyitotta annak fogalmi lehetőségét, hogy a kormányt az „egész" – amit, láthatjuk, nem a választásokon elnyerhető többséggel, hanem bizonyos értékekkel azonosít a beszéd – nevében lehessen kritizálni. Némiképp úgy, ahogy a szociologizáló nyelv is kinyitotta annak lehetőségét, hogy a kormányt valamilyen egyéb alapon, például a szakmaiság nevében kritizálják.

2003-ban a „szövetséggé" alakulás diszkurzív szempontból szintén hasonló nyomvonalon haladt. Az újjáalakult politikai erő alapító dokumentuma az úgynevezett *Alapító levél.*[9] A szöveg formálisan hét nagyobb egységből áll, amelyek nyelvileg is eltérnek némiképp egymástól. Az I. rész a Szövetség eredetnarratívája. A II. rész egyetlen bőségesen kifejtett performatív beszédaktus: a megalapítás deklarálása. A III-V. részek bizonyos alapvető értékekkel való azonosulást fejeznek ki a „valljuk", a „hisszük" és a „megtanultuk" performatív igékhez kötve (s tele a természetes morális rendre és a konzervatív szótárra hivatkozó formulákkal). A VI. és a VII. rész a szövetségkötésnek nevezett pártátalakítás céljait és a tőle remélt eredményeket foglalja össze, hasonlóképpen performatív igék segítségével: a „mi arra kötünk szövetséget" és a „bízunk abban" kifejezések köré csoportosítva.

Mint látszik, a szövegben fellelhető diszkurzív eljárások (pl. a többes szám első személyű, jelen idejű, kijelentő módú igealakok használata, a performatív igék szerepeltetése) az Alapító levél szövegét mint egyének közös cselekvését inszcenírozzák. Az Alapító levél retorikája azt sugallja, e szöveg megfogalmazása nem csupán része vagy pusztán jogi dokumentuma a szövetségkötésnek, hanem maga a szövetségkötés politikai aktusa. Nem kizárólag szó szerinti értelemben persze: hiszen egy leírt, kinyomtatott, interneten terjedő szöveg időben és térben kiterjeszti a grammatikailag jelen idejű beszédszituációt mindazokra, akik később olvassák azt.

Itt lehet igazán tetten érni azt a korábban megkezdődött váltást az újkonzervatív nyelv használatában, amelyet már a virtualizáció stratégiájának neveztem: a szövetséggé alakulásnak minden bizonnyal voltak komoly szervezetszociológiai vagy épp taktikai okai is, de az Alapító levél szövege azt mutatja, hogy megjelent az igény arra is, hogy a közös politikai értékekkel való azonosulás ne passzívan, hanem – az újkonzervatív nyelv logikájának megfelelően – mint tényleges cselekvés legyen értelmezhető: a beszéd így elsősorban beszédaktusként funkcionál, s csak másodsorban szóként (hogy egy Fidesz-jelszóként 2002-ben igen nagy visszhangot kapott Széchenyi-idézetre is visszautaljak).

A 2006-os választásokra való felkészülés jegyében került sor 2005-ben az úgynevezett „nemzeti konzultáció" meghirdetésére, amelynek keretében 2005.

[9] *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=10594*

március 9-én megalakult a Nemzeti Konzultációs Testület. E testület alapító nyilatkozata[10] azért különösen érdekes számunkra, mert egyszerre hordozza az újkonzervatív nyelv jellegzetességeit (1), viszi el azokat bizonyos irányba (2), s vezet be implicit módon megkülönböztetést a Fidesz ezoterikus – belső használatra szánt – és exoterikus – a lehető legszélesebb közönségnek szóló – szövegei között, elhagyva az Alapító levél vagy a korábban felidézett, Fidesz-választókhoz intézett Orbán-beszédek bizonyos interpretációs elemeit (3).

(1) A nyilatkozat az eddig bemutatott újkonzervatív nyelven megszólaló szövegek diszkurzív eljárásaihoz hasonlóan fordulópontként narrativizálta saját idejét, mondván: „sorsfordító időket élünk". Ismerős lehet már továbbá a politikát személyközi viszonyokként, egyéni cselekvési lehetőségekként, morális terminusokban értelmező fogalomhasználat, például amikor a politikai változások mint „az emberek" tapasztalatai jelennek meg. S ismerős lehet az erő metaforikája is a szövegben, mint például a rendszerváltás leírásában, ahol azt olvashatjuk: „óriási energia, hatalmas tenni akarás szabadult föl". A Nemzeti Konzultációt ez a nyelvhasználat ugyanabba az értelmezési keretbe illeszti be, mint korábban a Fidesz-kormány működését, a 2002-es választásokon való részvételt, a polgári körök megalakulását vagy a szövetséggé alakulást.

(2) A nyilatkozat szövege ugyanakkor, már csak a később a publicisztikákban gyakran gúnyolt „emberek" kifejezés használatával is, nem csupán továbbviszi az újkonzervatív diskurzust, hanem az 1998-as véglettől, (ahol a politika két egyenrangú alanya, a kormány és a választók közül a helyzethez illően a kormány az aktív fél, mivel a választó aktivitása a választáson adott felhatalmazásra korlátozódik) a 2002–2003-as állapoton keresztül (ahol a polgári körök és a szövetségkötés a politikai cselekvők körének kiszélesítését feltételezte) a Nemzeti Konzultáció jóformán a másik végletig jut (hiszen itt a depolitizált cselekvők, „az emberek", illetve a „mindenki" sokasága az, akikhez a cselekvés lehetősége hozzá van rendelve, míg a másik, a politikai oldal szerepe kifejezetten passzív). Míg „az emberek" feladata, hogy „elmondja, milyen jövőt képzel magának és Magyarországnak", a testület rendeltetése közben mindössze az, hogy „mindenkit megkérdezünk, meghallgatunk, ha mindenkinek lehetőséget biztosítunk, hogy megszólaljon, hogyan legyen tovább".

(3) S ezzel a nyilatkozat el is határolja magát a szűkebben a Fideszhez kötődő dokumentumoktól. A Nemzeti Konzultáció például nem abban az értelemben „nemzeti", amelyben a Fidesz magát korábban „nemzetinek" leírta, hanem mintegy szimbolikusan – például a testület tagjainak névsora révén – depolitizált mechanizmus. Emellett, hiányzik a szövegből a

[10] *http://www.nemzetikonzultacio.hu/indexs.php?kat=10&cikk=21*

> 1998–2002 közötti „polgári Magyarország" vagy a 2003-as „szövetség" gondosan kifejezett normatív tartalma. A rendszerváltás utáni 15 év történetének negatív narrativizálása nem egy pozitív identitást felkínáló retorika része ezúttal, hanem egy olyan koncepció része, amely szerint nyitott kérdés az, „hogyan legyen tovább".

Vagyis, a Nemzeti Konzultáció sajátos helyet foglalt el a 2002 utáni újkonzervatív diskurzusban: egyfelől egyértelműen folytatta a virtualizációs stratégia jegyében a politikai cselekvés lehetőség-feltételeinek újraírását, új fórumot kreálva a politikai cselekvés számára, másfelől megfigyelhetjük egy *depolitizációs stratégia* megjelenését is a Nemzeti Konzultáció értelmezésében: az új diszkurzív tér nem kizárólag a politikai „mi" csoport, de deklaráltan a politikai közösség egésze számára kínált megszólalási lehetőséget.

Végezetül érdemes még felidézni a 2008-as úgynevezett *szociális népszavazást*, pontosabban annak Orbán Viktor által a parlamentben, 2008. március 10-én adott interpretációját.[11] Ez a beszéd azért érdekes, mert az újkonzervatív nyelvi eszköztár virtualizáló diszkurzív stratégiát követő felhasználásának igazi mintapéldája. A szöveg az őszödi beszédből vett idézettel indul, s így a kormánynak a népszavazáson elutasított szakpolitikáját morális kontextusba helyezi, mint a „hazugság politikáját", s a népszavazást mint e morális problémára adott választ értelmezi, mondván: „Három célunk volt: véget vetni a hazugság politikájának, összefogást teremteni és visszaadni a magyarok önbecsülését."

A beszédben a népszavazás aktusa több puszta referendumnál: egyfelől különféle emberek közötti „összefogás", másfelől morális tett, az „önbecsülés" visszaszerzése. De mindenekelőtt olyan politikai aktus, amelyben a „választók" (a kifejezés, amely a választásokkal rokonítja a szavazást, bár természetesen expliciten nem azonosítja a kétféle szavazást, érthető módon zavarba hozta és hangos ellenkezésre sarkallta a kormánypártiakat az ülésteremben a jegyzőkönyv tanúsága szerint) képesek megvétózni a kormány nekik nem tetsző politikáját.

A szociális népszavazás ily módon olyan politikai aktus, amely több szempontból is elsősorban az újkonzervatív nyelv összefüggéseiben érthető meg. Először is a politika személyközi viszonyokként való leírása és morális értelmezhetőségének hangsúlyozása miatt, másodszor pedig a hatalom és a választók közötti közvetlen összefüggés feltételezése miatt (jelen esetben a választók által adott direkt elutasítás formájában). Mindez teljesen eltér a Nemzeti Konzultációban megjelent depolitizációs stratégiától: a szociális népszavazás mindenekelőtt politikai aktus, politikai küzdelem, amelynek vannak nyertesei és vesztesei, jelen esetben a kormánypártok „az egyedüli vesztesei ennek a népszavazásnak; mert leszavazták az emberek a kormánypártok átgondolatlan politikáját".

[11] *http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat_aktus?p_ckl=38&p_uln=129&p_felsz=35&p_felszig=38&p_aktus=6*

Fülkeforradalom és alaptörvény

A második példa szintén nem egyetlen eset, hanem három, egymással ugyanakkor szoros összefüggésben lévő interpretációs aktus: a választások „szavazófülkék forradalmává" minősítése Orbán Viktor 2010. április 26-i beszédében, a Nemzeti Együttműködés Rendszerét deklaráló politikai nyilatkozat, amelyet ki kellett függeszteni a középületekben és az Alaptörvény. E szövegek közös sajátossága, hogy a rendszerváltás 20 évének értékelésére és egy radikálisan újfajta politikai irány meghirdetésére vállalkoztak, s mindezt – mint látni fogjuk – ismét csak az újkonzervatív nyelv keretei között tették, de módosított diszkurzív stratégiát követve. Ezt az új stratégiát az *institucionalizálás stratégiájának* nevezem.

A *Vörösmarty téri beszéd*[12] a választások értelmezésére többféle javaslatot adott:

(1) Egy *metaforikusat*, amelyben a választás sikerrel záruló „oxigénpalack nélküli csúcstámadásként" volt leírható. E metaforika már önmagában is a választási eredményt „akarat", „kitartás", „erő", „teljesítmény" és „siker" összefüggéseibe helyezi, vagyis a politikai eseményt az egyén hétköznapi tapasztalatainak morálisan telített fogalmaival teszi értelmezhetővé. S e téren nem szorulunk képzeletünkre, s nem fenyeget különösebben a túlértelmezés veszélye sem, hiszen a szövegben e kifejezések többnyire szó szerint előfordulnak, megerősítve az értelmezési keret középpontjában álló metafora jelentéseit.

(2) Egy *narratívat*, amely a választásokat történelmi jelentőségű eseményként interpretálta, mint a „szavazófülkék forradalmát", hangsúlyozta, hogy az bizonyos „történelmi tanulságokat" teljesít be, s kiemelte a 2010-es országgyűlési választást a rendes választások sorából, mondván: „nem egyszerűen arról van szó, hogy Magyarországon megtörtént a hatodik szabad választás". Vagyis, a beszéd erős diszkontinuitást vezetett be múlt és jelen elbeszélésébe, ráadásul oly módon, hogy az előző „korszak" leírásában szembeállította a nyolc évig kitartók hálát érdemlő erőfeszítéseit és az „oligarchák", a „magánérdek" pusztító uralmát, a jelenhez pedig a cselekvési lehetőségek jelentős kitágulásának tapasztalatát rendelte, s mint a „nemzeti együttműködés rendszerét" nevezte meg.

(3) Egy *szakralizálót*, amely inkább csak néhány fordulatban érhető tetten, s amely a változásokat „beteljesedésként" írta le, a választói akarat kifejezését pedig egy latin mondat beiktatásával biblikus konnotációkkal ruházta fel.

A beszédben, annak mindhárom értelmezésében jól felismerhetőek az újkonzervatív nyelv jellegzetességei. Ezzel a beszéd emfatikusan megerősítette az 1998

[12] *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=149455*

óta a Fidesz politikájának legitimációjául szolgáló értelmezési keret érvényességét. Ugyanakkor bizonyos új elemeket is bevezetett, így mindenekelőtt a választások forradalomként való értelmezését és a „nemzeti együttműködés rendszerének" megalapítását. Mindez persze nem volt ismeretlen korábban sem, hiszen a múlt és jelen közötti diszkontinuitás, s a „több mint kormányváltás" 1998-ban is fontos szerepet játszó elemei voltak az újkonzervatív diskurzusnak. Ugyanakkor érdekes kérdés, miért éppen „forradalomként" és „nemzeti együttműködés rendszereként", s nem „több mint kormányváltásként" (mint 1998-ban), „szövetségkötésként" (mint 2003-ban) vagy éppen – a szociologizáló nyelv központi fogalmával – „reformként" konceptualizálta a beszéd a meghirdetett változásokat?

A diszkontinuitás retorikájának 1998-as, 2002/2003-as és 2010-es változatai közötti különbségek számbavétele azt sugallja, hogy mind a két új kifejezés a *politikai változások strukturális jellegére utal* az újkonzervatív diskurzuson belül. Ami a forradalmat illeti, míg 1998-ban a kormányzás céljainak radikális megváltozása, 2002/2003-ban a politikai legitimáció virtuális térben való kiterjesztése, addig 2010-ben „új szabályok szerint" működő politika és társadalom kialakítása a deklarált politikai cél, amelyek mindegyikét a politikai szereplők és a választók közötti közvetlen kapocs igazolja az újkonzervatív leírásban. A „nemzeti együttműködés" pedig a 2010-es beszéd kontextusában annak a kétharmados támogatottságnak a neve, amelynek megfelelője 1998-ban a „választók egyértelmű felhatalmazása", a választókkal kötött „társadalmi szerződés" és az „egész érdekében való kormányzás", 2002-ben a „polgári Magyarország" és az ellenzékbe nem kényszeríthető „haza" voltak. Mindez azonban, bármennyire is strukturális változásokra utal, nem „reform" a szó szociologizáló értelmében, amennyiben nem strukturális tényezők megváltoztatására, hanem „oligarchák" uralmának felszámolására, egy „magyarok millióit megsanyargató, vagyonukból, reményeiből kiforgató korszak" lezárására irányul, vagyis egy erőteljesen moralizáló értelmezési keretbe helyezi a változások szükségességének problémáját.

A *Nemzeti Együttműködésről szóló politikai nyilatkozat*[13] ezt a fajta újkonzervatív értelmezést intézményesítette a politikai diskurzusban azzal, hogy országgyűlési határozatban foglalta össze, amelyet aztán a közintézményekben ki kellett függeszteni. Bizonyos új elemeket is adott az Orbán-beszédhez:

(1) Amikor a 12 pontból kölcsönözte címét: „Legyen béke, szabadság és egyetértés!", s ezzel a benne leírtakat az 1848. március 15-i forradalom programjával állította párhuzamba.

(2) Vagy amikor megpróbálta a „szavazófülkék forradalmát" beilleszteni az elmúlt félévszázad magyar történelmébe, külön kiemelve kezdőpontként 1956-ot, megemlékezve a rendszerváltó „paktumokról", s a rendszerváltás utáni két évtizedet úgy írta le, mint ami „szabadság helyett kiszolgálta-

[13] *http://www.kormany.hu/download/d/56/00000/politikai_nyilatkozat.pdf*

tottságba, önállóság helyett eladósodásba, felemelkedés helyett szegénységbe, remény, bizakodás és testvériség helyett mély lelki, politikai és gazdasági válságba torkollott".

(3) S végül, amikor a nyilatkozat igyekezett választ találni arra a kérdésre, miként egyeztethető össze a forradalmi retorika exkluzív jellege és a „nemzeti együttműködés" kifejezésnek a politikai közösség egészére utaló jelentései. Például azáltal, hogy hivatkozott a magyar történelem békés, alkotmányos forradalmaira, s hangsúlyozta 2010 hasonlóan békés jellegét, vagy azzal, hogy ismételten kifejezte a politikai közösség heterogenitását, például, amikor „sokszínűnek" nevezte, amikor az új rendszert „minden magyar ember számára nyitottnak" mondta, s a rendszer alapjának egy olyan „összefogást" mondott, amely bármilyen embert „legyen bármilyen korú, nemű, vallású, politikai nézetű, éljen bármely pontján a világnak", reményekkel tölthet el, vagy amikor „összefogásról" és – a történelmi idézetben – „egyetértésről" beszélt.

Mindebben egy olyan diszkurzív stratégia érhető tetten, amely nem a politikai cselekvés értelmezési kereteinek megváltoztatására (mint 1998-ban), nem is a politikai cselekvés lehetőségeinek egy virtuális térben való biztosítására (mint 2002 után), hanem az újkonzervatív valóságértelmezés institucionalizálására irányul. A nyilatkozat elkészülte és jellegzetességei sok tekintetben egyenes folytatását jelentik a választásokról a Vörösmarty téri beszédben adott értelmezésnek, s ugyanakkor az újkonzervatív nyelv használatában újabb, stratégiai szintű változást jelentett. Természetesen ez esetben sem arról van szó, hogy az újkonzervatív nyelv determinálta volna a politikai cselekvést, de azt igen, hogy felkínálta fogalmait a politikai helyzet értelmezésére, s az a döntés, hogy az újkonzervatív nyelv továbbra is érvényes, a politikai lehetőségek felmérése szempontjából bizonyos mértékig visszahatott a kívánatos politikai cselekvések feltérképezésére és kiválasztására.

Jó példája ennek az új *Alaptörvény*[14] megszületése. Hiába hangzott el sokaktól, hogy „nincs alkotmányozási kényszer", nagyon feltűnő az az „elszántság", amellyel a kormányzat az új „rendszer" alapvető jogszabályát megalkotta, épp ahogyan a politikai nyilatkozatban szerepelt: „A magyar nemzet e történelmi tettével arra kötelezte a megalakuló Országgyűlést és a felálló új kormányt, hogy elszántan, megalkuvást nem ismerve és rendíthetetlenül irányítsák azt a munkát, amellyel Magyarország fel fogja építeni a Nemzeti Együttműködés Rendszerét."

A végtermék, az Alaptörvény szövegének több eleméről is elmondható, bármennyire is esetlegesnek tűnhetett sokszor kívülről nézve az alkotmányozás folyamata, s bármennyire is sajátosan szakmai egy alkotmányszöveg, hogy azok az alkotmányjogi szabályozást lehorgonyozzák az alkotmányozás újkonzervatív értel-

[14] *http://www.kormany.hu/download/0/d9/30000/Alapt%C3%B6rv%C3%A9ny.pdf*

mezésének összefüggéseiben. Ilyen eleme például az Alaptörvénynek az egyik legnagyobb figyelmet kapott, s legtöbb vitát kiváltott része, az úgynevezett Nemzeti hitvallás, amelynek mind szóhasználata, mind a legfontosabb diszkurzív eljárásai jól beilleszthetőek az 1998 óta keletkezett újkonzervatív nyelvű dokumentumok sorába. E dokumentum címe mint vallási konnotációjú műfajmegjelölés és a szöveg anaforikus mondatszerkezetei, vagyis a mondat elejére kiemelt, s gyakran visszavisszatérő állítmányok egyaránt a 2003-as Szövetség Alapító levelének megoldásait idézik, s ez a feltűnő intertextuális kapcsolat tovább erősítheti bennünk azt a már korábban is jelzett benyomást, hogy a politikai helyzet leírására szolgáló újkonzervatív fogalmi keretek alig változtak 1998 óta, de felhasználásuk módja, vagyis az a stratégia, amelynek szolgálatába vannak állítva, jelentősen megváltozott.

Hasonló itt is a perspektíva, amely a politika konceptualizálását döntően meghatározza: a politika itt is közvetlen, személyközi viszonyokat jelent. Még az absztraktabb viszonyok (kormány és választók, pártok és szavazók vagy különböző társadalmi csoportok közötti viszonyok) leírásában is ez a perspektíva érvényesül. S ez a politika leírására szolgáló fogalmaknak erős morális értelmezési lehetőséget ad, hiszen a politikában itt is „akarat" van, „döntés", „kitartás" és persze „cselekvés". Éppen ezért töltheti be funkcionálisan ugyanazt a szerepet a Nemzeti hitvallás, mint az Alapító levél: mindkettő közösséget hoz létre azáltal, hogy bizonyos közös értékeket deklarál, s teszi ezt az újkonzervatív nyelv imént említett sajátosságainak megfelelően performatív beszédaktusok sorában. Egyik dokumentum sem pusztán konstatálja a közös értékeket, mindkettő a többes szám első személyű igealakok és a kiemelt helyzetben szerepeltetett állítmányok révén közös cselekvésként inszcenírozza az adott – pártpolitikai, illetve nemzeti méretű – politikai közösség alapjainak ismertetését. S természetesen hasonló a politikai fogalmak vallási konnotációira való rájátszás is mindkét dokumentumban, ami az utóbbi dokumentum esetében a politika többi szereplője részéről is külön figyelmet és kritikát kapott.

Eltér ugyanakkor a két szöveg abból a szempontból, hogy milyen célok szolgálatába állítja ugyanazt az értelmezési keretet. A Szövetség megalakítása egy párt politikai funkcióinak és mozgásterének újraírását jelentette, s ezt a szándékot fejezte ki az Alapító levél is. A dokumentum egy virtuális teret hozott létre, amelyben a puszta szervezeti és pártpolitikai kérdéseken túl is további politikai cselekvési lehetőségek nyíltak meg, amelyek egy része e két előbbi dimenzióban is hordozott dekódolható jelentést, egy része viszont nyilvánvalóan csak az adott újkonzervatív nyelvi kereteken belül volt értelmezhető. Ez a fajta virtualizációs stratégia segített a Fidesz számára újrastrukturálni a politikai lehetőségekkel kapcsolatos korábbi elképzeléseket. Ezzel szemben a Nemzeti hitvallás az ország alkotmányos berendezkedésének megváltoztatásához kapcsolódik, s a létrehozandó politikai közösség eleve nem lehet azonos a kormánykoalícióval. Ez pedig felveti a kérdést, s a szöveg kritikusai fel is vetették, hogy egyfelől feszültség lehet a Nem-

zeti hitvallásban deklarált értékek és eszmék partikularitása, meghatározott politikai csoportokhoz köthető volta és az alkotmány mint dokumentum univerzális (az egész politikai közösségre kiterjedő) jellege között, másfelől a *Hitvallás*ban megfogalmazott értékek és eszmék politikailag vitatható karaktere és a dokumentum sajátos státusából eredő jogi értelemben vett normatív ereje között.

Kormányalakítástól alkotmányozásig

Az eddigiekben azt próbáltam s remélem, bizonyos mértékig sikerrel, megmutatni, hogy 1998 és 2011 között a Fidesz politikai szövegeiben mindvégig fontos szerepet töltött be az újkonzervatív nyelv. Eközben bizonyos mértékű változások is végbementek ugyan benne, megjelentek újabb fogalmak, mások esetleg háttérbe szorultak, de az újkonzervatív nyelv 1998-ban már megfigyelhető alapelemei folyamatosan jelen voltak a párthoz köthető nagy jelentőségű, közismert szövegekben (választási programokban, beszédekben, kormányzati munkához köthető dokumentumokban). Mi több, az újkonzervatív nyelv eszközei fontos szerepet játszottak olyan, a Fidesz politikájában láthatóan jelentősnek tekintett események értelmezésében, mint amilyen a 2002-es választások, a párt szervezeti átalakulása 2003-ban, a 2006-os választásokra való felkészülésben a különféle konzultációk, később a szimbolikus jelentőségűnek tekintett 2008-as „szociális népszavazás" vagy a közelmúltban a 2010-es választások után előállt helyzet és az alkotmányozás.

Mondandóm szempontjából ez a tartósság azért különösen érdekes, mert az újkonzervatív nyelv eközben folytonos változások hátteréül is szolgált: az idők folyamán többféle diszkurzív stratégia szolgálatában állt, ami e nyelvi keret teherbíró képességét és rugalmasságát látszik igazolni. 1998-ban alkalmas volt újraírni az érvényes politikai cselekvés kritériumait, 2002 után ismételten alkalmas volt a politikai lehetőségek feltérképezésére, és 2010 óta annak lehetünk tanúi, miként lehet segítségével felvázolni az addigi magyar politikai berendezkedés alapjait érintő politikai változások programját.

Válaszok az újkonzervatív nyelv kihívásaira

Reménytelen vállalkozás lenne egyetlen tanulmány keretei között akár csak hasonlóan részletes szövegelemzéssel vizsgálni a többi politikai szereplő által követett stratégiákat diszkurzív szempontból. Ehelyett inkább igyekszem egy vázlatos áttekintést adni azokról a válaszkísérletekről, amelyek részben vagy egészben az újkonzervatív nyelv jelentette kihívásra igyekeztek válaszolni.

(1) Az első csoportba tartoznak azok a válaszkísérletek, amelyek az újkonzervatív nyelv „ideológiakritikájára" vállalkoztak, amelyeket tehát az jellemez, hogy valamilyen alternatív értelmezési keretbe illesztve azonosították, értelmezték és kritizálták az újkonzervatív nyelvet:
   a. Ilyenek voltak például azok a viták, amelyek a Fidesz kormányzása idején a polgár szó jelentéséről folytak, s amelyek e kifejezés burzsoá, illetve republikánus jelentéseit ütköztették egymással (Szűcs 2006, 120–122).
   b. Ilyenek voltak továbbá a Fidesz kommunikációjának „profizmusáról", illetve a Fidesz 1993 utáni ideológiai pálfordulásáról szóló viták, amelyek a Fidesz retorikájában jelen lévő ideológiai jelentésű elemeket igyekeztek megfosztani jelentésüktől (Pál–Szűcs 2006).
   c. De ilyenek voltak azok a viták is, amelyek a 2002-es választási kampányban a Fidesz retorikájában feltűnő szakrális konnotációjú fogalmakból vontak le politikai következtetéseket.
   d. Hasonlóképpen ide tartoznak az „emberek" kifejezés feltűnésekor kialakult viták a Fidesz populizmusáról.

(2) Egy második diszkurzív stratégiát képviseltek a szociologizáló nyelvhez kötődő válaszok.
   a. Ilyen volt például a *Fidesz kormányzását érő folytonos kritika* az „érdemi reformok" elmaradásával, szakkérdések „átpolitizálásával" kapcsolatban 2002 előtt.
   b. Ilyen volt a sajtóban 2002 után szüntelenül jelen lévő igény a *„strukturális reformokra"*. Ez utóbbi diskurzus azért különösen érdekes, mert a szociálliberális kormánykoalíció tevékenységének kritikáját is szolgálta, s hol közgazdászok szervezetlen csoportjai által, hol – mint az úgynevezett Reformszövetség esetében – szervezett formában fellépve is képviselte ezt a diskurzust.
   c. Ilyen volt a *reformretorika identitáspolitikai célú használata*: egyebek között az SZDSZ részéről az oktatási, majd az egészségügyi reform centrális politikai üggyé emelésének kísérlete, vagy a második Gyurcsány-kormány idején a „reform vagy bukás" jelszóval fémjelzett retorika, amely a reformokat a baloldaliasággal azonosította.
   d. S végül ilyen volt a Bajnai-kormány önmeghatározása korlátozott felhatalmazású *szakértői kormány*ként, amit az előző típusba is sorolhatnánk, de a szociologizáló nyelv antipolitikai dimenziója ez esetben fölébe kerekedett más diskurzusoknak.

(3) Egy harmadik diszkurzív stratégiát jelentett a szociologizáló nyelv felváltása valamilyen vállaltan partikuláris, elsősorban ideológiai jellegű nyelvvel, főleg identitáspolitikai célokkal.
   a. Ilyen volt az MDF kísérlete egy „korszerű *konzervativizmus*" képviseletére.
   b. Ilyen volt az SZDSZ kísérlete tisztán a *liberális* ideológián alapuló nyelvhasználatra.

c. Ilyen volt 2004 után az MSZP kísérlete egy *baloldali* identitásdiskurzus megteremtésére, amelyet a „merjünk baloldalinak lenni" jelszava fejezett ki tömören.
d. Ilyen volt az LMP (és néhány más korábbi pártszervezési kísérlet) erőfeszítése egy ökopolitikai nyelv bevezetésére a hazai politikai diskurzusba, amely sok esetben, például a közgazdaságtanban, a szociologizáló nyelv neoklasszikus közgazdaságtani megalapozásával szemben fogalmazott meg alternatívát.[15]
e. S ilyen volt a Jobbik kísérlete az *etnoradikális* nyelv megújított változatára alapozott diskurzus sikerre vitelére 2009 után.[16]

(4) Végül egy negyedik diszkurzív stratégia volt az újkonzervatív nyelv bizonyos elemeinek, mindenekelőtt a politika morális értelmezési keretének adaptálása.
a. Ilyen volt a Fidesszel kapcsolatos „politikai folklór" kanonizálására tett kísérlet 2002 környékén (Pál 2006).
b. S végül ilyen volt a Fidesz fő jellemzőjének tartott professzionális politikai kommunikáció átvételére tett kísérlet 2002-től kezdve.[17]

Mint e rövid áttekintésből is látható, a szociologizáló diskurzus a legkevésbé sem maradt domináns jellegű a magyar politikában, bár természetesen sosem vesztette el jelentőségét egészen. Annál feltűnőbb viszont, hogy a politikai szereplők milyen gazdag eszköztárral rendelkeztek a szociologizáló nyelvétől radikálisan eltérő koncepciók megfogalmazására, s az is, hogy az újkonzervatív nyelv milyen változatos módon hatott a különféle politikai szereplőkre. Az már egy vagy több másik elemzés tárgya lehetne persze, hogy az egyes diszkurzív stratégiák közül melyik mennyire volt jellemző a magyar politikára, de a felhozott példák azt sejtetik, a legtöbb politikai szereplő maga is helyzethez illően változtatta azt a módot, ahogy a politika valóságát értelmezte. Mindebből nem következik az, amit esetleg az anyag elrendezése sugallhat, hogy e változatosság a politikai gondolkodás terén a Fideszhez kötődő szereplők megszólalásait jellemző diszkurzív eljárások és stratégiák tartós dominanciáját jelentette volna. Azt azonban mindenképpen megengedheti magának az ember, hogy feltegye, a politikai diskurzus és a kormányhatalom fölötti kontroll (s ez alatt persze nem direkt irányítást, csupán hatást, befolyásoló képességet értek) nem esett egybe a rendszerváltás utáni második évtizedben.

[15] Az ökopolitikai alternatíva nehézségeihez Hajdú–Szegedi 2006.

[16] A Jobbik politikájának innovatív voltáról egy nagyon más szemléleti keretben lásd Karácsony–Róna 2010.

[17] Érdekes módon, 2009-ben egy politológiai tanulmány már az MSZP kormányzását jellemezhette „kommunikációs paradigmaként", ami mögött minden bizonnyal e kísérlet bizonyos értelemben vett sikere húzódik meg. Lásd G. Fodor–Kitta 2009, elemzésük kritikájához lásd Körösényi 2009c.

Összegzés

Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy bemutassam, a rendszerváltás utáni második évtized magyar politikai gondolkodásában mindvégig fennmaradt, a politikai cselekvésekre hatással volt, és még azon politikai szereplők számára is orientációs pontul szolgált egy újkonzervatív nyelvre épülő diskurzus, akik egyébként más eszközöket tartottak megfelelőeknek a politikai valóság értelmezésében.

Tanulmányom első része (*Szemléleti és módszertani kérdések*) arra szolgált, hogy röviden bemutassa a diskurzuskutatás szemléleti és módszertani jellegzetességeit, lehetővé téve, hogy a későbbiekben olvasható gondolatmenetet a maga helyén, a benne rejlő lehetőségek és eleve adott korlátai figyelembevételével lehessen majd értékelni. Ezután a második részben (*A '90-es évek: a szociologizáló nyelv kora*) azt mutattam be, mihez képest jelentett alternatívát az újkonzervatív nyelv az ezredforduló környékén.

A szociologizáló politikai nyelv e rövid áttekintése után a harmadik részben (*Az újkonzervatív nyelv szerepe a Fidesz politikájában a 2000-es években*) három nagyobb és néhány kisebb diszkurzív stratégiát vizsgáltam az újkonzervatív nyelv használatában. Ezek a *nyelvi innováció* (1998), a *virtualizálás* (2002/2003) és az *institucionalizálás* (2010/2011) stratégiái voltak, amelyek adott pillanatokban egyszerre jelentették a politikai cselekvés lehetőségeinek különböző, de egyaránt újkonzervatív nyelvű leírását és az újkonzervatív nyelvi keretek újraírását, modifikálását is. Reményeim szerint sikerült megmutatnom, hogy létezik egy viszonylag erős kontinuitás a politikai valóság értelmezésében a Fideszhez köthető szövegekben 1998 és 2011 között, s egyúttal azt is, hogy a változások valóban elsősorban stratégiai jellegűek voltak, azaz bizonyos politikai intenciók szisztematikus alátámasztására szolgáltak.

Végül a negyedik rész (*Válaszok az újkonzervatív nyelv kihívásaira*) volt hivatott arra, hogy bemutassa, az újkonzervatív nyelv milyen módon provokált választ a többi politikai szereplőtől. E résznél feltevésem az volt, hogy bár a különböző politikai szereplők által alkalmazott diszkurzív eljárások, a politikai valóság értelmezésében követett diszkurzív stratégiák nyilvánvalóan nem köthetőek kizárólagos módon az újkonzervatív nyelv hatásához, de a különféle nyelvi kontextusok közötti érintkezések és a politika alapfogalmainak ebből származó többértelműségei aligha lehetnek teljesen véletlenszerűek egy olyan diszkurzív térben, ahol minden megnyilatkozás bekapcsolódás egy többszereplős és lezárhatatlan vita folyamába.

Hivatkozott irodalom

Becskeházi Attila – Kuczi Tibor 1992. *Valóság '70*. Budapest: Scientia Humana.

Bozóki András 2003. *Politikai pluralizmus Magyarországon, 1987–2002*. Budapest: Századvég.

Csigó Péter 1998. A gazdasági stabilizációs diskurzus – a konszolidáció diskurzusa. In *Szociológiai Szemle* 1998/3. *http://www.mtapti.hu/mszt/szemle.htm*

Csizmadia Ervin 2001. *Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben*. Budapest: Századvég.

Csizmadia Ervin 1998. Churchill szelleme (A mikropolitika rehabilitálása) I–II. In *Népszava (Szép Szó)* 1998. május 16.

Dányi Endre 2002. A faliújság visszaszól. Politikai kommunikáció és kampány az interneten. In *Médiakutató* 2002/2. *http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_02_nyar/02_faliujsag_visszaszol/01.html*

Devine, Fiona 2002. Qualitative Methods. In Marsh, David – Stoker, Gerry (eds.): *Theory and Methods in Political Science*. Basingstoke: Palgrave MacMillan. 297–215.

Draskovich Zita 2006. Politikai transzcendencia: A Fidesz valóságértelmezése a 2002-es kampánytól a Szövetség megszületéséig. In Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések.* Budapest: L'Harmattan. 129–142.

Fóti Péter 1997. A technokrata közbeszéd a magyar politikai diskurzusban. In Szabó Márton (szerk.): *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Budapest: Scientia Humana. 219–230.

G. Fodor Gábor – Kitta Gergely 2009. Kommunikációs paradigma, avagy a kormányzás uralkodó beszédmódja. In *Politikatudományi Szemle* 2009/I. 97–114.

Gyulai Attila 2006. A kormányzás változó értelmezése. A Fidesz kormányzati és ellenzéki pozícióban. In Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések.* Budapest: L'Harmattan. 55–74.

Hajdu Gábor – Szegedi Gábor 2006. Lehet más a pártrendszer? In *Politikatudományi Szemle* 2006/I. 117–139.

Hargitai Lilla 2002. Érez vagy gondolkodik a magyar választópolgár? Politikai hirdetések összehasonlító elemzése. In *Médiakutató* 2002/2. *http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_02_nyar/01_magyar_polgar/01.html*

Karácsony Gergely – Róna Dániel 2010. A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. In *Politikatudományi Szemle* 2010/I. 94–123.

Kiss Balázs 1997. Foucault, White és Bätsch-Kehasie a diskurzusokról. In Szabó Márton (szerk.): *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Budapest: Scientia Humana. 49–84.

Kitta Gergely 2007. Miért kellenek poliblogok? In *Politikatudományi Szemle* 2007/4. 71–89.

Körösényi András 2009a. Lehangoló tudomány, vagy a politika művészete? Vezetés, manipuláció, demokrácia. In *Politikatudományi Szemle* 2009/3. 33–56.

Körösényi András 2009b. Escher lépcsőin. Vezetés, manipuláció és demokrácia. In Századvég 2009/4. 3–26.

Körösényi András 2009c. Egy paradigma fogságában. In *Politikatudományi Szemle* 2009/4. 129–132.

Körösényi András 1996. A magyar politikai gondolkodás főárama, 1989–1995. In *Századvég* 1996/3. 80–107.

Pál Gábor 2006. Szövegváltozatok a Fideszre. Dr. Kende, A Viktor és a „fiúk". In Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések.* Budapest: L'Harmattan. 183–210

Phillips, Nelson – Hardy, Cynthia 2002. *Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction*. Thousand Oaks – London – New Delhi: Sage.

Rigó Ágnes 2007. Kampány a bulvársajtóban. In Kiss Balázs – Mihályffy Zsuzsanna –Szabó Gabriella (szerk.): *Tükörjáték. A 2006-os országgyűlési választási kampány elemzése*. Budapest: L'Harmattan. 256–284.

Szabó Gabriella 2011. Vox Pop. A populáris média politikaképe a 2010-es országgyűlési választási kampány idején. In *Politikatudományi Szemle* 2011/1. 75–96.

Szabó Gabriella 2007. Média és közössége. Internetes újságok a kampányban. In Kiss Balázs – Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella (szerk.): *Tükörjáték. A 2006-os országgyűlési választási kampány elemzése*. Budapest: L'Harmattan. 231–255.

Szabó Gabriella – Mihályffy Zsuzsanna 2009. Politikai kommunikáció az interneten. In *Politikatudományi Szemle* 2009/2. 81–102.

Szabó Márton 2011. *Politikai episztemológia*. Budapest: L'Harmattan.

Szabó Máté 2003. A „nép" és az „elit" populista szembeállítása, mint mobilizációs keretértelmezés (frame) Magyarországon 1989 előtt és után. In *Politikatudományi Szemle* 2003/4. 143–166.

Szűcs Zoltán Gábor 2010. *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban, 1989–1993*. Budapest: L'Harmattan.

Szűcs Zoltán Gábor 2006. Újkonzervatív forradalom. A nyelvi újítás mint diszkurzív stratégia az 1998-as kormányprogram vitájában. In Szabó Márton (szerk.): *Fideszvalóság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 99–128.

Csurgó Bernadett – Kristóf Luca – Légmán Anna

Politikus-narratívák az új parlamenti pártok képviselőinek körében*

Tanulmányunkban az új politikai pártok (LMP, Jobbik) tagjainak politikusi identitását vizsgáljuk narratív életútinterjúk, illetve médiaelemzés segítségével. 2010-ben készült kutatásunkban (Bányai–Légmán 2011) elsősorban a rendszerváltozást követően politikussá váló interjúalanyaink elbeszéléseit elemeztük, mostani tanulmányunkban viszont a 2010-es országgyűlési választásokon új szereplőként parlamentbe került pártok országgyűlési képviselőinek politikusi önképeire fókuszálunk. Írásunkban bemutatjuk az új pártok tagjainak politikusi önmeghatározásait, s összevetve a régi és az új politikusszerepeket, megpróbáljuk beazonosítani a politikusszerepek változásának trendjeit, irányait.

Elméleti megközelítések – kutatási kérdések

Közhely, hogy a 2010-es parlamenti választások alaposan átrajzolták a már majdnem egy évtizede stabilnak, szinte bebetonozottnak tűnő magyar pártrendszert. A két új párt, a Jobbik és az LMP feltűnésével, valamint a Fidesz frakciójának sosem látott mértékű felduzzadásával tömegesen kerültek be új, első ciklusukat töltő képviselők a korábban egyre inkább bezáródónak tartott országgyűlésbe. A kétharmadosra nőtt Fidesz új frakciótagjai, egy régóta működő politikai szervezet újoncaiként, többnyire a párthierarchiában megtett lépcsőzetes karrier eredményeként érkeztek a parlamentbe, a Jobbik és az LMP képviselőivel azonban más a helyzet. A két új párt párhuzamba állítható anti-establishment jellege, a társadalmi mozgalmi háttér és az elitellenesség (Karácsony–Róna 2010; Mikecz 2012) sajátos intézményi szocializációs mechanizmusokat, az utóbbi két évtizedben kialakulttól eltérő politikusi karrierutakat eredményez. A Jobbik és az LMP képviselő-garnitúrája ráadásul – alig egy-két kivételtől eltekintve – látványosan fiatal megtestesítője a politikusok egy új generációjának a magyar politikai életben. Mindezen körülmények okot adnak rá, hogy feltételezzük: a politikai arénában

* Köszönet Ilonszki Gabriellának a tanulmány korábbi változatához fűzött értékes észrevételeiért.

megjelenő új szereplők politikusi önmeghatározása sok elemében jelentősen eltérhet a régóta a politika mezején szereplőkétől.

Kutatásunkban az interneten megtalálható képviselői életrajzok, sajtóinterjúk, valamint öt, 2011 nyarán készített narratív életútinterjú elemzésének segítségével vizsgáljuk, hogy a 2010-es választásokon parlamentbe került két új párt országgyűlési képviselői hogyan jelenítik meg magukat élettörténeteikben, milyen elemek segítségével építik fel identitásukat, önmagukat mint politikust. A médiaelemzés arra szolgált, hogy a politikusi cv-k és a portré műfajú sajtóinterjúk narratív elemeit kigyűjtve, a lehető legtöbb képviselőről információkat nyerve, beazonosíthassuk az új parlamenti pártok politikusainak tipikus narratíváit. A narratív életútinterjúk[1] segítségével mélyebben elemezhettük a politikus-élettörténetek konstruálódását, az egyéni jelentésépítés folyamatát. Mivel az életrajzok és az életútinterjúk elemzése a narratív identitás elméletén alapul, ezért az alábbiakban röviden áttekintjük az elmélet kutatásunk szempontjából fontos jellemzőit és az elemzésünk középpontjában álló kérdéseket.

A narratív identitás elmélete szerint élettörténeteink mesélőiként mi magunk értelmezzük és ruházzuk fel jelentéssel megélt életeseményeinket, amikor megfogalmazzuk, szavakba öntjük őket. Önmagunkról alkotott narratívánk az identitásképződés alapvető elemeit tartalmazza, az az egyedi elbeszélés, amelynek során megfogalmazzuk a személyiségünkben bekövetkezett változásokat, és ami egyediségünk záloga, értelme által csak a miénk. Önmagunkról szóló kusza, gyakran egymásnak ellentmondó gondolataink a megfogalmazás által válnak koherens történetekké, élettörténetünk részévé (Tengelyi 1998; Ricoeur 1999). Ricoeur szerint élettörténetünk megfogalmazása során a történetmesélés szabályait alkalmazzuk, s így egy élet eseményeiből több hiteles, valóságnak megfelelő élettörténet mesélhető. Tengelyi szerint élettörténetünk segítségével identitásunkat próbáljuk meg elérni, és ennek érdekében életünk során állandóan korábbi elbeszéléseink helyesbítésére kényszerülünk. Folyamatosan változnak történeteink, sok esetben más-más magyarázatot kapcsolunk megélt tapasztalatainkhoz, s az interjúszituációtól függően más-más események kerülnek előtérbe elbeszélésünkben. Az elbeszélő értelmezi a helyzetet, amelyben éppen mesél, és ennek megfelelően beszéli el történetét.

A politikusi narratívák elemzése során azt próbáljuk megérteni, hogy vajon az egyén identitásának megjelenítése az elbeszélésben milyen társadalmilag meghatározott keretekre támaszkodik, a mesélő hogyan alkotja meg, szerkeszti történetét, és hogyan jeleníti meg önmagát benne – jelen esetben – mint politikust. Interjúalanyainkat kutatásunkban minden esetben arra kértük, hogy az új politikai

[1] A narratív életútinterjú nem egy hagyományos értelemben vett interjú, ebben a szituációban az elbeszélő az, aki irányítja, meghatározza az interjú menetét, a kérdező a viselkedésével (szemkontaktus, arcjáték stb.) és kérdéseivel (amelyek az interjúalany által elmondottakra való visszakérdezések) a történet elmondását segíti elő.

pártok tagjaiként meséljék el élettörténeteiket, s azt, hogyan váltak politikussá. Így a mesélés keretéül az új politikusi szerep szolgált.

A társadalmi identitás Tájfel és Turner nevéhez köthető elmélete szerint az identitás az egyén önképének azokat az elemeit jelenti, melyek valamely csoporthoz való tartozás tudatából erednek (Tájfel 1981). Turner szerint ahhoz, hogy elmondhassuk, egy csoport identitással rendelkezik, teljesülnie kell annak a kritériumnak, hogy a csoportot kívülről és belülről egyaránt csoportként definiálják, és a csoport tagjainak rendelkezniük kell egy kollektív önképpel. Az identitásnak kognitív és affektív oldala egyaránt van. Akkor beszélhetünk ebben az értelemben identitásról, ha a csoporthoz való tartozás érzelmileg is olyannyira fontos az egyén számára, hogy az az azonosuláson és lojalitáson keresztül a viselkedésére és az attitűdjeire is hat (Turner 1984). A társadalmi identitás klasszikus elmélete által megfogalmazott kritériumok alapján tehát nem feltétlenül egyértelmű, hogy egy mások által politikusként meghatározott egyén – töltsön be bár egy olyan klasszikus politikai szerepet, mint amilyen a parlamenti képviselőé – rendelkezik határozott politikusi identitással. Magyarországon a politikusi identifikáció igencsak problémássá vált a politikusokkal szembeni társadalmi bizalmatlanság és elutasítás miatt. A politikai elit tagjainak nagy része önmagára nem a politikai elit tagjaként tekint (Bányai–Légmán 2011; Csurgó–Megyesi 2011). Ez az elutasítás különösen erős lehet az új politikai pártok tagjainál, hiszen ők politikusként eleve a régi politikai elittel szemben határozzák meg magukat. Ugyanakkor a politikai életen belül léteznek olyan intézmények – a politikai pártok –, melyek tagjaik számára valódi csoportként működnek, és így identifikáció forrásául szolgálhatnak. Sok esetben ezért éppen a párthoz való kötődésen keresztül határozódik meg a politikussághoz való viszony.

Elbeszélőink narratívájában összességében tehát azt vizsgáljuk, hogy milyen módon próbálnak meg önmaguk és a nyilvánosság számára is elfogadható politikusi identitást alkotni: miért az adott elemek szükségesek ahhoz, hogy sikeres és hiteles élettörténetet alkossanak, és hogyan igyekeznek ezeket egy koherens történetté fűzni. Célunk az elbeszélő mában elmondott történetének, „narratív identitásának" megragadása, a társadalmi hatások, befolyások, keretek tettenérése a szövegben, és annak megvizsgálása, hogy milyen jellemző, közös vonásaik vannak élettörténeteiknek, illetve milyen eltérések fedezhetőek fel közöttük.[2]

Elemzésünk első szempontja a politikusi narratívák koherenciájának, valamint a politikusi identitás erősségének vizsgálata.

[2] Nem kötődik szorosan a politikusi identitás kérdéséhez, és meg is haladná ennek a tanulmánynak a kereteit, a politikusi szerepfelfogás funkcionális és normatív részének elemzése, tehát, hogy szereplőink szerint mit kell tennie és milyennek kell lennie egy politikusnak. A narratív identitás elemzésének módszere, az élettörténetek elbeszéltetése erről a témáról nem is ad elegendő információt.

A rendszerváltozás utáni első parlamentben a képviselők többsége egyenes vonalú vagy emelkedő életpályát futott be politikusi pályafutása kezdetéig, törések, traumák és jellemzően mindenféle mozgalmi vagy pártbeli múlt nélkül (Pataki 1993; Kovács 1994). 2010-ben végzett kutatásunkban a felkeresett politikusok arra a kérésünkre, hogy meséljék el élettörténetüket, jellemzően egy teljesnek tűnő, mindenféle kérdezés nélkül összeálló, hosszú, önálló szöveget alkottak. Ez azt jelzi, hogy közszereplőként, politikusként a rendszerváltást követően politikai pályára lépőknek mostanra kidolgozott, kész narratíváik vannak. De vajon milyen elemei vannak az újonnan létrehozott politikusi élettörténeteknek? Menynyire sikerült egységes, koherens elbeszélést alkotniuk 2011-ben az újonnan politikusi pályára lépőknek? Milyen előzményei vannak élettörténeteikben a közéleti szerepvállalásnak, mennyire egyértelmű, természetes folyománya eddigi életeseményeiknek a politikussá válás, a politikusi szerep (pl. már gyerekként szónoklatokat tartott, iskolában állandón szervezkedett, elit iskolába járt stb.), vagy egy csapásra, a semmiből váltak politikussá?

Elbeszélőink a 2000-es években kezdtek el politizálni, s a 2010-es választásokon kerültek be először a parlamentbe, így a politikusi szerep mindannyiuk számára valami újat jelentett. Új politikai szereplőként várhatóan még nincs olyan kikristályosodott narratívájuk, mint a húsz éve politizálóknak, ám a politikai szerepvállalás már bizonyára megkövetelte tőlük, hogy régi narratívájukat többékevésbé felülvizsgálva új, politikus-élettörténetet alkossanak maguknak. Vajon saját narratívájuk szerint pontosan mikor, milyen élethelyzetben, s hogyan kezdődött politikusi pályafutásuk? Milyen mértékben támaszkodtak a politikus élettörténetek már bevett sémáira, forgatókönyveire? Mit jelent számukra a politikusság? Külsődleges szerepként viszonyulnak hozzá, vagy önmeghatározásuk, élettörténetük fontos részévé vált?

Második elemzési szempontunk a sorsesemények azonosítása a politikussá válás narratíváiban.

Tengelyi sorseseményeknek nevezi azokat a drámai jelentőségű élethelyzeteket (lehetnek ezek sorsfordító történelmi események, mint például a rendszerváltás, vagy akár csak az egyén számára meghatározó pillanatok), amelyek következtében történeteink jelentősen átalakulnak, új élményeink hatására az elbeszélések kiigazítása, megváltoztatása elengedhetetlenné válik. A tudatos értelemadás és a rajtunk kívül álló értelemképződés együttesen alakítják élettörténetünket, melyet alapvetően az a vágy motivál, hogy pozitív énképet teremtsünk önmagunk számára. Ez gyakran az emlékek torzulását, bizonyos események elfelejtését, el nem mesélését, és a kollektív emlékezet bizonyos részeinek, a kívülről jött történetek egy részének átvételét eredményezheti. Saját bizonytalan identitásunk alakításakor mindannyian segítségül hívunk különböző társadalmi, kulturális termékeket, az általuk megjelenített fiktív valóságot. Ezek sémákat, mintázatokat, forgatókönyveket nyújtanak az egyéni élettörténetek felépítéséhez. Ha azonban a társa-

dalmilag meghatározott forgatókönyvek érvényüket vesztik, és új társadalmi keretek születnek, az emberek tömegesen élettörténetük jelentős átalakítására kényszerülhetnek.

Vajon felfedezhetőek-e sorseseménynek számító közös történelmi, társadalmi események elbeszélőink politikusi életútjában, s olyan új társadalmi keretek, melyek megváltoztatták, átalakították narratívájukat, és politikusi szerepük létrehozása szempontjából sorsfordítónak bizonyultak? Vagy a sorsesemények inkább az egyéni életutakhoz köthetők? Megjelenik-e a történelem, a történelmi múlt az élettörténetekben, s milyen szerepe van mindennek a politikusi énkép alakításában? Az eddigi vizsgálatok szerint a politikusok számára meghatározóak a családi gyökerek, annak kifejezése, hogy milyen társadalmi osztályba tartoznak; a család, az ősök történetének, értékeinek átvétele, továbbvitele, az, hogy honnan jöttek; a helyhez, az otthonhoz és a magyarsághoz való kötődés hangsúlyozása. Az életrajzokban gyakran megjelenik a családi múltra vagy a történelmi korokra, eseményekre való hivatkozás is, hiszen a múlt megerősítheti, igazolhatja az egyén jelenlegi értékeit, választásait, normáit. Sok esetben azonban mintha a politikusok saját életútjukat nem éreznék elégnek elittagságuk legitimálásához a nyilvánosságban, ezért is van szükségük a régi korok, neves ősök megidézésére, ami egyfajta folytonosságot, kontinuitást, biztonságot is adhat az egyén számára, helyet a politikusok, a közéleti szereplők között. A világháborúk, 1956 és a személyes vagy családi üldöztetés így egyfajta legitimációs forrásként, a politikusi identitás egyik meghatározó részeként szerepelt a rendszerváltozás után politikussá válók narratíváiban (Pataki 1993; Kovács 1994; Bányai–Légmán 2010). Vajon az új politikusok elbeszéléseiben – akiknek többnyire már nincsenek vagy csak alig vannak kézzelfogható élményeik ezekről az eseményekről – megjelennek-e a 20. századi történelem eseményei? S mekkora jelentősége, súlya van a családtörténetnek, a felmenőknek az elbeszélésekben?

Végül, harmadik elemzési szempontként, megkíséreljük megállapítani, milyen elemekben különböznek az új és a korábbi kutatásokból megismert régebbi politikusi identitások.

Pataki Ferenc (1993) szerint a rendszerváltozást követően új politikusszerepek kialakítására volt szükség, hiszen átalakult a politika világa, új normák, szabályok, értékek váltak dominánssá, amelyek új viselkedésmódokat, új eszközöket igényeltek a politikusoktól. Napjainkban mintha a politikából, a politikusokból való általános kiábrándulás, az új pártok megjelenése a parlamentben azt a társadalmi igényt jelezné, hogy a régi típusú, a rendszerváltozást követően dominánssá váló politizálás, politikusi szerepfelfogás helyett valami újra, másra vágynának az emberek. 2010-es kutatásunkban azt találtuk, hogy a rendszerváltást követően politikusi pályára lépők a politikától történő elfordulásra a politikusi önkép, a pártkötődések háttérbe szorításával s a szakértői identitás dominánssá tételével válaszoltak. Vajon az újonnan megjelent politikusok hogyan reagálnak erre a kihívásra?

Pataki Ferenc (1993) és Kovács Éva (1994) a rendszerváltozás utáni első parlament képviselőinek életrajzait vizsgálva még arra a megállapításra jutott, hogy a politikusok számára az akkor újonnan megjelenő pártok, mozgalmak adták politikai identitásuk alapját. Kovács Melinda (2001) a politikusok médiareprezentációját tanulmányozva szintén azt találta, hogy a politikusokról szóló diskurzusok legfőbb eleme a pártidentitás, a politikusokat elsősorban a pártjuk alapján azonosítják a nyilvánosságban is. Vajon mit jelent a politikusok számára 2011-ben a párthoz való tartozás, milyen szerepet játszik ez politikusi identitásukban? Vannak-e olyan új elemei a politikus szerepeknek, melyek csak az új pártok tagjaira jellemzőek, s ezeknek a pártoknak a megjelenésével kerültek a politikusszerep eszköztárába, a társadalmi változásokra adott újfajta válaszként egy újfajta politikai szerepfelfogást tükrözve, vagy általánosságban beszélhetünk a politikusi szerepek változásáról, a közélet átalakulásával párhuzamosan?[3] 2011-ben, több mint 20 évvel a rendszerváltozás után, megtörtént-e a politikusi önképek átalakítása, újragondolása? Összevetve a régi és az új politikusi narratívákat, jogos-e egyáltalán régi és új politikusi identitásokról beszélni, felfedezhetőek-e jelentős eltérések az énképek között?

Bár alapvető összehasonlítási szempontunk a régi és új politikus-generáció közötti lehetséges különbség, a politikus-narratívák vizsgálatakor azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az új parlamenti politikai elit nem egységes, hanem két, élesen elkülönülő csoportra, a Jobbik, illetve az LMP képviselőire oszlik. Így mindhárom elemzési szempont érvényesítésekor azt is vizsgálnunk kell, hogy a két pártelit tagjai között kimutatható-e különbség.

Politikusi önképek a média és a narratív életútinterjúk tükrében

Az új parlamenti pártok összesen 61 képviselője közül 29 személy politikusi énképéről tudtunk információt gyűjteni a nyomtatott és az internetes sajtóból. Az adatok forrásai elsősorban a pártok honlapján található képviselői életrajzok. Ezek közül ugyan sok – a száraz, tényközlő típusúak – a mi kutatási célunkra nem volt használható, egy részükben mégis találtunk narrációnak minősíthető részleteket, melyek a politikussá válás motivációira vagy a politikusi identitásra utaltak. Ezeket az információkat egészítették ki a saját honlappal vagy bloggal rendelkező politikusok ún. ars poeticái vagy hitvallásai (6 személy esetében találtunk

[3] Ezeknek a kérdéseknek csak egy részét tudjuk jelen tanulmányban megválaszolni, a teljes körű válasz további vizsgálatokat igényel, többek között olyan politikusok megkeresését, akik nemrég csatlakoztak valamelyik régóta működő politikai párthoz, vagyis a politikai szerep számukra is új, azonban a közeg, ahova kerültek, már régóta jelen van a politikai mezőben.

ilyet), illetve sajtóinterjúkban – főként a politikusportrénak nevezett újságírói műfajban – is előfordulnak erre a témára vonatkozó kérdések. A sajtóinterjúk jellegzetessége, hogy bár az utóbbi néhány évben igen sok készült belőlük az új pártok politikai reprezentánsaival, jellemzően csak a legismertebb, vezető szerepet játszó politikusok (5 személy) kaptak személyes, saját politikusi szerepfelfogásukat érintő kérdéseket.

A média által megjelenített politikuskép változásairól a kétezres években számos elemzés született. Kovács Melinda (2001) szerint 1996-ban a politikusok még különleges, az átlagtól eltérő emberekként szerepeltek a médiában, 1999-ben azonban már erősödött az a kép róluk, hogy ők is emberek, olyanok, mint bármelyikünk. A tabloidizáció folyamata (Császi 2003; 2005) a politikusokat is érinti. A magánélet egyes elemeinek megmutatása a nyilvánosságban egyre inkább a politikusi szerep részévé válik (Kis–Szabó 2012). A vezető politikusok bizonyos értelemben a tömegkultúra szereplőihez hasonló celebritásokká válnak (Marshall 1997; Kiss–Rigó 2006). Az általános perszonalizációs folyamat hatását tehát a politikusok önreprezentációjában is tapasztalhatjuk.

A különböző parlamenti pártok azonban nem egyformán viszonyulnak képviselőik önreprezentációjához. A magyar országgyűlés honlapján minden képviselőről található információ, ezek azonban nem klasszikus életrajzok, inkább csak adatlapok. A legnagyobb parlamenti párt, a Fidesz megelégszik ezekkel a parlament honlapján található adatokkal, nem kíván plusz információt nyújtani képviselőiről az interneten. Ez alól kivételt csupán a párt vezetői jelentenek, akik közül többen is saját honlappal, Facebook-oldallal rendelkeznek. Az átlagos kormánypárti frakciótag pártja honlapján azonban egyénítetten nem szerepel. Frakció menüpont alatt a Fidesz.hu-n csupán egy fénykép található a parlament előtt felsorakozó képviselőcsoportról, melyen a nagy létszám következtében az egyes képviselőknek még az arca sem vehető ki.

Az MSZP honlapján a képviselők névsora olyan formában szerepel, hogy az érdeklődő az egyes nevekre rákattintva rövid szakmai életrajzokat olvashat. Ezek az életrajzok mondatokba fogalmazottak ugyan, de tartalmukban „amerikai típusúak", azaz az életrajzi tények közlésére és a politikai pozíciók felsorolására szorítkoznak.

A KDNP honlapja hasonló megoldással működik, bár nem minden képviselőhöz rendelt link mutat tényleges honlapra. Feltűnő viszont, hogy van két olyan fiatal kereszténydemokrata képviselő, aki személyes gondolatait, politikusi ars poeticáját is belefogalmazta önéletrajzába.

A két új parlamenti párt, az LMP és a Jobbik internetes megjelenésében a többi pártnál sokkal nagyobb súlyt helyez a képviselők személyes önreprezentációjára. Az LMP honlapján zömmel az MSZP-hez hasonló szűkszavú szakmai önéletrajzok szerepelnek, ugyanakkor számos képviselő fényképe mellett egy kattintással elérhető saját honlapjának, illetve blogjának linkje. A főként a szakmai,

illetve civil tevékenységet hangsúlyozó életrajzok jellemzően egy-két rövid mondatban térnek ki a politikai tevékenységre. Számos képviselő esetében megjelenik ugyanakkor a hivatalos életrajzban is a narráció, valamiféle reflexió, kommentár a politikussá válás, a politikusi identitás kérdésével kapcsolatban.

A narráció igazán a jobbikos képviselők hivatalos életrajzaiban foglal el nagy teret. E párt képviselőinek a párt honlapján megtalálható életrajzaiban, és még inkább a barikád.hu velük kapcsolatos anyagaiban, nagy szerepet kapnak a személyes, az életeseményeket értékelő kommentárok, melyek következtében az életrajzok egy része már-már elbeszélt élettörténet formáját ölti. Szinte minden jobbikos képviselő fontosnak tartotta, hogy politikussá válásának motivációit a nyilvánossággal is megossza.

A médiareprezentáció alapján összességében úgy tűnik, hogy a Fideszné l a párt tagjainak, országgyűlési képviselőinek személyisége a háttérben marad, az MSZP-ben pedig elsősorban a szakmaiságot hangsúlyozzák. Ezzel szemben az új politikai pártoknál az ember, az egyén sokkal inkább előtérbe kerül, ami új eleme lehet az új pártoknak és ezzel együtt a jelenkori politikának.

Az alábbiakban bemutatjuk azt a három politikussá válással kapcsolatos narratívát, melyet az új parlamenti pártok politikusainak életrajzában, sajtóinterjúiban valamint az öt, általunk készített narratív életinterjú során beazonosítottunk. E narratívák sajátossága, hogy, bár elvileg egymással nem összeegyeztethetetlenek, a médiában megjelenő rövid, illetve szerkesztett formájukban mégsem keverednek, minden egyes elbeszélő – azok közül, akiknek van egyáltalán a nyilvánossággal megosztott narratívájuk – esetében erősen dominál a fő narratívák egyike, így gond nélkül besorolható az alábbi három típus valamelyikébe. A *született politikus* és a *„nem tehettem mást" politikus* narratívája mindkét párt képviselői között megtalálható a médiában, de előbbi főleg a Jobbik, utóbbi az LMP tagjaira jellemző. A *sorseseményt átélt politikusok* közül mindenki a Jobbik pártjához tartozik. Ezzel szemben a narratív életútinterjúk elemzése során, amely egy lényegesen részletesebb és a szituáció által sokkal inkább befolyásolt narrációt hoz létre, megjelenik a típusok keveredése is az egyes elbeszélők identitásépítésében.

Interjúalanyaink tanulmányunkban álnéven szerepelnek, s életeseményeik egy részét is megváltoztattuk (jellemzően a földrajzi helyeket, helyszíneket, a történetben megjelenő személyek neveit, foglalkozásait, a dátumokat stb.), megőrizve ezzel elbeszélőink anonimitását. Célunk nem egy személyes életút rekonstrukciója, hanem annak vizsgálata, hogy milyen politikus-életutak, -identitások jöttek létre, illetve mik lehetnek a legfontosabb elemei a politikus-énképnek a mai Magyarországon. Az elbeszélésekből kigyűjtöttük s az elemzések előtt röviden összefoglaltuk interjúalanyaink életeseményeit, azokat a biográfiai adatokat, amiket rendelkezésünkre bocsátottak az interjúkban. Ezt követően, egyrészt az adatokat elemezve a megélt élettörténeteket, másrészt az elbeszélt történetet vizsgáltuk, majd a kettőt összevetve az előzetes elemzési szempontok alapján próbáltunk

meg válaszokat adni a feltett kérdésekre. Az elemzés lezárásaként megvizsgáltuk, hogy a médiaelemzésben felállított politikus típusokkal (született politikus, sorseseményt átélt politikus, „nem tehettem mást" politikus) hogyan írhatóak le elbeszélőink. Ezek a kategóriák ideáltípusok, melyek vegytiszta módon egyik elbeszélőre sem illettek teljes mértékben, sőt van olyan elbeszélés, ahol több típus elemei is megjelennek. Ugyanakkor interjúalanyaink élettörténete többnyire besorolható a három típus valamelyikébe.

A született politikus

Az új parlamenti pártok képviselőinek életrajzaiban gyakran tetten érhető a későbbi politikai szerepvállalást előrejelző kamasz- vagy egyenesen gyermekkori közéleti, történelmi érdeklődés. A politikusi narratívákban ez a korai orientáció jelentősen megkönnyíti a jelentésteli élettörténet kialakítását: a született politikus már az élettörténet elbeszélésének kezdő pillanatától mintegy a politikussá válás telosza felé halad. Ez a narratíva egyes esetekben igen erős, szinte küldetéstudattal jár együtt: „A magánéletemnél mindig fontosabb volt a közélet", „14 évesen kezdtem el komolyabban foglalkozni nemzetünk sorskérdéseivel." Máskor csak a tény rögzítését tartja fontosnak az önéletrajzíró: „Mióta olvasni tudok, érdekel a politika."

A született politikusok körében a korai politikai, történelmi érdeklődés magyarázatára, vagy attól látszólag függetlenül, de egyidejűleg szinte mindig megjelenik a családi múlt felidézése. Jellemző, hogy az elbeszélők mindig a nagyszülőket, a nagyapákat említik meg, mint számukra meghatározó példaképeket. A megosztott, legtöbbször drámai családi események a szocializmus előtti történelmi időszakhoz, leggyakrabban a második világháborúhoz kötődnek: Don-kanyarban harcoló, esetleg hősi halált halt nagyapa, hadifogságba vagy malenkij robotra hurcolt családtag. Ez a narratív elem értelemszerűen inkább a jobbikos képviselők élettörténeteiben jelenik meg. A Jobbikkal és az annak hátországát adó nemzeti radikális mozgalommal foglalkozó korábbi elemzések (Tóth–Grajczár 2009; Szalai 2011) is kiemelik, hogy családjaikban sok esetben generációkon átnyúló traumák adják a baloldallal való szembenállás érzelmi alapjait. A családi múlt történetei, melyek a család antikommunizmusának forrásaként értelmeződnek, egyszerre sérelem és büszkeség forrásai az unokák számára: „Az antikommunizmust az anyatejjel együtt szívtam magamba."

A született politikusok élettörténetében gyakran megjelenik a kamaszkori, rendszer elleni lázadás valamely formája, főként, ha az elbeszélő kamaszkora még a szocializmus időszakára esett. Az idősebb generáció néhány tagjánál felbukkan a felnőttkori „rendszerellenes tevékenység" is, ez azonban már nem kötődik a korai politikai érdeklődés, a született politikusság narratívájához.

Az alábbiakban elsőként egy olyan politikusi élettörténetet mutatunk be, amely jellemző, már-már tiszta típusát adja a született politikus-narratívának. Az általunk Andrásnak nevezett politikus úgy építi fel élettörténetét és ehhez kapcsolódó politikusi identitását, hogy annak vezérfonalává a született politikus-identitás válik.

„András"

András kisnemesi családból származik, a Rákosi-rendszerben kuláknak nyilvánítják a családot és államosítják a földjüket. Szarvason végzi iskoláit. Ekkoriban versenyszerűen kézilabdázik. 2003-ban felveszik a Közgazdaságtudományi Egyetemre, Budapestre költözik, és szakkollégista lesz. A szakkollégium egyik szemináriumán kerül kapcsolatba későbbi párttársaival. 2003-ban elutazik a párizsi Európai Szociális Fórumra. 2009-ben ott van Koppenhágában is, amikor a klímacsúcs zajlik. Középiskolás barátaival Szarvason egy egyesületet hoz létre. 2009-ben lediplomázik. 2009–2010 között a szarvasi önkormányzatnál dolgozik a városgazdálkodási osztályon. Egy mozgalom tagja lesz, különböző kávézókban, egyesületek irodájában találkoznak. A mozgalom később párttá szerveződik, s ő megszervezi a Békés megyei pártszervezetet. Az európai parlamenti választásokon helyi szinten részt vesz a párt kampányában. 2010-ben ismét országos választmányi taggá választják, otthagyja a munkahelyét. Alkalmi munkákat végez, pályázatokat ír. Nagymamája és barátai gyűjtenek neki kopogtatócédulákat. 2010-ben az országos listáról országgyűlési képviselő lesz.

A biográfia szerint András élettörténetének fontos elemei a városával való szoros kapcsolat, az aktív közösségi élet, a természethez, környezethez való viszony, a sport és a munka. Az állandó napirend, a szabályok ismerete és betartása, úgy tűnik, meghatározó szerepet játszik az életében. Középiskolás korában a sport mellett disputázik, szónoklatokat, beszédeket tart, megtanul érvelni, vitatkozni, amit politikusként remekül tud majd kamatoztatni. Gimnázium alatt, hozzászokik ahhoz, hogy nyilvánosan kifejezze gondolatait, világképét. Már kiskorától kezdve dolgozik, segít az apjának, talán mert szegénységben élnek, s minden dolgos kézre szüksége van a családnak, vagy talán csak szigorúan fogják őt a szülei, azt akarják, hogy tudjon gondoskodni magáról. Az adatok alapján korán felnőtt, önálló ember lesz, aki már kiskorától kezdve tudatosan készül a közéleti pályára, ahol sok ember életét tudja befolyásolni, segíteni.

András igazi közösségi emberként mutatja magát a biográfiában, mint aki sokat tesz a közért, s szeret emberek, barátok között, a középpontban lenni. A biográfiai adatok alapján erősen kötődik a vidéki kisvároshoz, ahol felnőtt. Budapestre költözve, politikusként sem szakad el a helyi közösségtől, továbbra is részt vesz az ottani közéleti események alakításában, a helyi politikai életben. A poli-

tika számára mintha egyrészt az otthonához való kötődésének a kifejeződését, másrészt annak a vágyának a megvalósítását jelentené, hogy tegyen valamit a közért. A karrier, úgy tűnik, kevésbé fontos számára. A pártja talán csak egy lehetőség, eszköz, aminek a segítségével hatékonyabban tud tevékenykedni. De vajon miről árulkodik András főnarratívája?[4]

Elbeszélését azzal kezdi, hogy mikor és hol született, hol éltek gyermekkorában, és hol járt iskolába. A „hagyományos" életrajzi elemeket követően arról mesél, hogy mikor és hogyan találkozott először a politikával. Egy generációs élményhez kötődik ez a találkozás: Antall József halálakor, más, vele egykorúakhoz hasonlóan, ő is a televízió előtt ült a Kacsameséket nézve. Teljesen váratlanul érte őt a rajzfilm megszakítása és a halálhír közlése, s ez a dolog, rendkívüli súllyal bír politikusi élettörténetében.

> „A közélettel való foglalkozással és a politika világával akkor szembesültem először, de ez egy generációs élmény, amikor a húgommal néztük a Kacsamesék epizódját, és Antall József halálhírét bejelentették, ez ilyen kicsit sokkszerű élmény volt. (…) Akkor kezdett el valami fogalmam lenni arról, hogy mi az, hogy valaki, mások irányíthatják az életünket, és a családon kívül más tényezők is vannak."

Ezzel a történettel veszi kezdetét azoknak az életeseményeknek a sorolása, amik hozzájárultak ahhoz, hogy Andrásból végül politikus lett. Apja rendszeresen olvasott újságot, s András is figyelemmel kísérte a közéleti eseményeket. Versenyszerűen kézilabdázott, ami elmondása szerint politikusként rendkívüli módon megkönnyíti számára a csapatban dolgozást, tizenegy éves kora óta dolgozik, s dolgozott már külföldön is, ami alatt sok élettapasztalatot gyűjtött. Gimnázium alatt disputázott, így készülve a későbbi politikai szónoklatokra, vitákra. A középiskola után a Közgazdaságtudományi Egyetemre járt és szakkollégista lett. Ekkor kezdett el környezetvédelemmel foglalkozni. Egy történet következik itt arról, hogyan hoztak létre egy egyesületet a barátaival a fiatalok számára Szarvason. Elbeszélése szerint az önkormányzat ellenállása adta a végső lökést, hogy hivatásszerűen foglalkozzon közéleti kérdésekkel. Mindeközben az egyetemen is részt vett egy alternatív hallgatói fórum szervezésében, s több alkalommal elutazott különböző nemzetközi eseményekre, konferenciákra is. Politikus-identitásának egyik fontos eleme a közösségcsinálás. Mások életének befolyásolása és a másokért való kiállás mellett említést tesz arról, hogy bizonyos eseményeken látványosan kiáll a számára fontos ügyek mellett.

Mindezek ismeretében némileg meglepő, hogy a párt csak sokára jelenik meg elbeszélésében, úgy tűnik, alapvetően a párthoz való tartozásnak egyáltalán nem

[4] A főnarratíva az életinterjúnak az a része, amit az elbeszélő az interjú elején, az élettörténet elmesélését követő kérés nyomán mindenféle visszakérdezés nélkül elmond.

volt kitűntetett szerepe András politikussá válásában. Mintha a párt számára egy olyan hely lenne, ahol véghezviheti, megvalósíthatja azt, amit kiskorától kezdve tervezett, egy olyan közeg, ami biztosítja számára, hogy megvalósíthassa saját közösségsegítő elképzeléseit. András először helyi szinten, civil keretek között kezd el politizálni, s csak amikor világossá válik számára, hogy így nem minden esetben tudja megtenni, amit szeretne, akkor lép be életébe a nagypolitika. Elbeszélése szerint, amikor meghívják a pártba, épp frusztrált a helyi politikai kudarcok miatt, s ténylegesen tenni akar valamit a közért. A szakkollégiumban ismerkedett meg későbbi párttársaival, s eleinte az egész szarvasi régióban ő képviselte a pártot, szervezte a pártéletet, a közösséget helyi szinten. Miután lediplomázik és elmegy dolgozni, a pártpolitika egy rövid időszakra háttérbe kerül az életében, s egy másik életpálya lehetősége is felvillan elbeszélésében. Végül otthagyja munkahelyét, a politizálást választja. Főnarratívája lezárásaként röviden összegzi pártbeli helyét, szerepét.

Úgy tűnik, politikusi élettörténete rendkívül tudatos, alaposan megszerkesztett, s életeseményeiből, főnarratívájából egyértelműen, természetes módon következik, hogy politikus lett belőle, hiszen már kiskorától kezdve sok olyan eleme van elbeszélésének – kezdve Antall József halálától egészen addig a pillanatig, amikor ténylegesen ki is mondja, hogy elhatározta, mostantól a közélettel szeretne foglalkozni –, ami végül a politikához, politikussághoz vezetett. Mintha kiskorától kezdve arra készült volna, azt szolgálták volna életeseményei, hogy minél jobb politikus váljon belőle, s ezeket a történéseket mind-mind úgy is értelmezi, mint ami politikussá válásának egy-egy fontos állomása, eleme. De vajon tényleg ennyire tudatosan készült a politikusi, közéleti pályára? Vagy csak a jelenből, politikusként tűnik ennyire kézenfekvőnek, hogy az általa kiválogatott életesemények mindegyike hozzájárult ahhoz, hogy egy párt tagja és országgyűlési képviselő váljon belőle?

Bár ő elbeszélésében azt állítja, hogy a szerencsének köszönheti, hogy bekerült a parlamentbe, és pusztán csak azért lett teljes állású politikus, mert jó helyen szerepelt a listán, ám narratívájából úgy tűnik, hogy az ő döntése is nagy szerepet játszott ebben. Már elkezdett kialakítani egy másik életet: az egyetem elvégzését követően Szarvason telepedett le, ott kezdett el dolgozni, és ez után határozta el, hogy otthagyja munkahelyét, vidéki életét a politizálás miatt. A választások, országgyűlési képviselővé válása csak ezután következtek. A biográfiája és a főnarratívája, tulajdonképpen egész élettörténete arról szól, hogyan lett politikus belőle, s esetében nem kizárólag a szerencse, a véletlen hozta úgy, hogy politikussá vált. Vajon miért hangsúlyozza mégis a szerencsét, s azt kevésbé, hogy ő maga választotta a politikát? Talán mert a politikus közmegítélése meglehetősen negatív mostanság? Vagy úgy érzi, mégsem következik eléggé életeseményeiből a politikusság, nem ad elég legitimációt, biztos alapot politikusi identitásához?

A sorseseményt átélt politikus

Bár a született politikusság narratívája erőteljesen jelent meg az új parlamenti pártok politikusainak életútjában, azért a parlamenti képviselők nagyobb része nem készült már az óvodában is politikusnak. A nem született politikusok esetében a koherens élettörténet kialakításának igénye feltételezi valamely fordulópont felidézését, melyhez az élettörténet kereteinek átértelmezése, a politikussá válás magyarázata köthető.

Médiaelemzésünkben az életrajzukat élettörténetszerűen megjelenítő politikusok egy kisebb részénél regisztrálható volt olyanfajta sorsfordító történés, melyet az elbeszélő tudatos értelemadással a politikussá válásában kulcsszerepet játszó eseményként jelenít meg. A már idézett korábbi kutatások szerint a demokratikus parlament képviselőinek első generációja számára a rendszerváltás bizonyult közös értelemképző eseménynek. A 2010-ben parlamentbe került új pártok képviselői is többnyire reflektálnak a rendszerváltásra, mint a saját életük ideje alatt lezajlott legfontosabb történelmi eseményre, de jól láthatóan más szempontból közelítik meg, mint a kilencvenes évek politikusai. Többen közülük a rendszerváltozásban, a rendszerváltó pártokban való csalódást emelik ki: „felismertem a rendszerváltás hamisságát", míg mások életére családjuk rendszerváltozás utáni elszegényedésének tapasztalata hatott erősen. A rendszerváltás többékevésbé drámai, narratívába jól illeszthető eseményei legtöbbjük számára azért sem válhattak sorseseménnyé, mert 1989–90-ben még túlságosan fiatalok voltak. Van azonban az új pártok képviselőinek egy kisebb, de karakteres csoportja, mellyel kapcsolatban beazonosítható egy közös, saját narratívájuk szerint életüket döntően megváltoztató, a politika felé terelő esemény. Az egyik, igen kidolgozott narratívával és politikusi identitással bíró képviselő így ír erről: „Botcsinálta politikus vagyok. Gumibot-csinálta. Egy kapualjban, a gyerekeim testi épségéért reszketve, könnygáztól fuldokolva, fegyverropogást hallgatva kaptam a küldetést." Az őszödi beszédet és az azt követő, 2006-os őszi eseményeket sorseseményként értelmező politikusok mindannyian ugyanannak a pártnak, a Jobbiknak a tagjai.

Az életútinterjúk alapján Csaba élettörténete és identitáskonstrukciója tekinthető a sorseseményt átélt politikus jellemző narratívájának. A sorsesemény, illetve sorsesemények, amelyek alapján felépíti politikusi identitását – szemben a régi politikusokra jellemző közös, történelmi sorseseményekkel, mint amilyen például a rendszerváltás –, alapvetően személyes életének fordulópontjai.

„Csaba"

Csaba egy vidéki városban kései, második gyermekként születik, van egy 12 évvel idősebb fiútestvére. Édesapja szobafestő-mázolóként, édesanyja a helyi gimnáziumban bérszámfejtőként dolgozik. A szülők élete a munka, a család, a gyermekek neveltetése körül zajlik. Ma már mindketten nyugdíjasok.

Csaba 18 éves koráig szüleivel él szülővárosában, Kisújszálláson. A középiskola elvégzése után Budapestre kerül egyetemre, ahol magyar nyelv és irodalom szakra jár. Egyetemistaként keresi a helyét a világban. Komolyan gondolkodik a papi pályán is, ezért a kilencvenes évek végén másfél évig egy ferences kollégiumban él. Végül meggondolja magát, és nem lép papi pályára, a kétezres évek eleje óta templomba sem jár.

A kilencvenes évek vége felé kerül először kapcsolatba a politikával. Az egyik egyetemi ismerőse elhívja a későbbi párt alapját jelentő szervezet alapító gyűlésére. Rögtön aktív szereplőjévé válik a mozgalomnak, és vezető pozícióba kerül. 2001-ben azonban belép az egyik legnagyobb parlamenti párt helyi szervezetébe is a szülővárosában. Aktív szerepet vállal a választási kampányban, és mellette politikai újságíróként is tevékenykedik. A választásokat követően azonban kilép a pártból. 2002-től ismét aktív szerepet vállal az általa is alapított mozgalomban.

2004-ben megnősül és dolgozni kezd egy reklámcégnél. Ekkor a pártbeli tevékenysége némileg háttérbe szorul. Néhány hónap leforgása alatt vezető pozícióba kerül a cégnél. 2006-ban a szervezet elnöke visszahívja, és vezető pozíciót kínál számára, amit elfogad, és aktívan veti bele magát újra a politikai életbe. Szervezete párttá alakulása és a 2010-es választásokra való felkészülés már az ő aktív közreműködésével történik. Innentől kezdve élettörténete egybefonódik a párt történetével. A párt 2010-es választási sikerét és parlamentbe kerülését követően Csaba politikai karrierje töretlenül ível felfelé, pártjának egyik meghatározó alakja.

Csaba politikusi narratíváját annak magyarázatára építi fel, hogyan vált politikussá, és mit jelent számára a politikusi pálya. Miközben azt taglalja, hogy nem készült politikusi szerepre, hosszasan beszél arról, hogy mindig is ki akart tűnni, valami többre vágyott: „úgy fogalmaztam meg egyszer, és azóta is az úgy cseng a saját mondatom a saját fülemben, hogy valamifajta heroikus életet kell élnem." Elbeszélésében hosszasan taglalja, hogyan is képzelte el az életét fiatalon, hol, milyen módon gondolta el ezt az általa oly erőteljesen megfogalmazott küldetést, heroizmust ki-, illetve megélni. Beszél arról, hogy híres ember kívánt lenni, író, vagy üzletember, aki nagy sikereket ér el a Coca-Colánál, esetleg nagy hatású középiskolai tanár, humanitárius Afrikában, vagy pap. Ez utóbbi volt talán a legkomolyabb elképzelés a felsoroltak közül, mert rövid ideig egyetemistaként beköltözött egy ferences rendi kolostorba is. Vajon mi lehet a közös ezekben a nagyon eltérő életpálya-elképzelésekben? Mi a közös a pap és a Coca-Cola-menedzser, a humanitárius és a középiskolai tanár között? Úgy tűnik, Csaba mindegyik életpályát

a másokra gyakorolt hatás és az átlagostól eltérő élet miatt gondolja vonzónak. A Coca-Cola-menedzsert a gazdagság és a jólét, a papot és humanitáriust a küldetés és a másokra gyakorolt hatás, a lelki-szellemi vezető szerep teszi különlegessé, átlagtól eltérővé. Vajon Csaba mindkettőt, az anyagi biztonságot és a lelki-szellemi vezető szerepet is a politikában találta meg? Miért nem választotta inkább a papi pályát? Mi fordította el ettől? Magyarázatként annyit tudunk csak meg, hogy a katolikus vallás nem elégítette ki szellemileg, és ezért ma már templomba sem jár. Ennek talán az az oka, hogy a párthoz, mozgalomhoz kapcsolódó elvek azok, amelyek szellemileg-érzelmileg kielégítik?

A gyermekkori-ifjúkori elképzeléseit követően Csaba arról mesél, hogyan került kapcsolatba a politikával. A korábbi, tényeket lényegében nem tartalmazó magyarázó-elemző narratívát most felváltja egy adatokkal, történetekkel teli elbeszélés. Csaba 21 éves egyetemista, amikor először kapcsolatba kerül a politikával és a pártja alapját jelentő mozgalommal. A politikához kötődő személyes élmények elmesélése és a mozgalom párttá alakulásának története narratívájában teljes mértékben egybefonódik.

Csaba sorseseményként éli meg, amikor egyik egyetemi ismerőse, a mozgalom egyik kezdeményezője, alapítója meghívja őt az első gyűlésre. Apró részletekbe menő módon emlékezik vissza arra, amikor ismerőse, Károly odalépett hozzá az egyetemi menzán, miközben ő éppen a spagettijét ette, és meghívta erre az eseményre. Ilyen és ehhez hasonló személyes történetekkel átszőve mutatja be Csaba a párt történetét, ami ez által az ő személyes élettörténetének szerves és elválaszthatatlan részévé válik. Mintha Csaba és a párt eggyé válna ebben a történetben, Csaba a párt és a párt Csaba nélkül nem is létezhetne.

Csaba aktívan veti bele magát a mozgalomba, s hamar vezető pozíciót szerez. Úgy érzi, a mozgalomban találta meg egyetemistaként azt a közeget, ahol tenni akarását kiélhette és ahol, nem utolsósorban, kitűnhetett.

A politika egyre fontosabbá válik az életében, ahogy ő fogalmaz: „aki beleszagol egyszer a politika füstjébe, az nem tudja soha többé elfelejteni a szagát vagy illatát, (…) inkább szaga van. De mégse tudja az ember elfelejteni, és tényleg így volt, onnantól kezdve éreztem, hogy erre nekem szükségem van." Ezen a ponton Csaba, kilépve a saját élettörténet elbeszélésből, részben magának, részben az interjúkészítőnek azt kezdi magyarázni, hogy hátrányai és nehézségei mellett miért marad mégis politikus. Válasza erre, hogy a politikában a küldetés teljesítését, a heroikus élet megélését találta meg. Célja nem az, hogy politikus legyen, számára a politika csak egy eszköz a célja teljesítésében, abban, hogy az átlagtól eltérő életet éljen. Úgy tűnik, az elveknél, a nemzet sorsának jobbra fordításánál fontosabb számára az önmegvalósítás: „bennem munkál egy olyan, remélem, hogy ez egy ilyen szent önzés, vagy nem tudom, hogy fogalmazzam meg, ami, valójában én magamat akarom ebben kiélni."

Míg az egyik oldalon arról beszél, hogy a politika számára csak egy lehetőség, amit megragadott, ahol önmagát megvalósíthatja, de úgy érzi, ezt máshol más módon is megtehette volna, vagy akár a jövőben is megtehetné, addig a másik oldalon, visszatérve élet- és párttörténetének elbeszéléséhez, Csaba éppen azt hangsúlyozza, hogy ő központi szerepet játszott abban, hogy a mozgalom párttá alakult, és hogy a párt bejutott a parlamentbe. Miért is fontos a párt Csaba számára? Mert saját sikereinek bizonyítéka? Mi a helyzet az elvekkel és eszmékkel, amit a párt közvetít? Ezek nem, vagy csak kevésbé fontosak neki? Csak eszközök, amelyek segítségével hatni tud, mely hatás a sikerének kulcsa? Vajon mi az oka annak, hogy a politikában elért sikerek ellenére mégis ennyire távolítani akarja magától a politikusi szerepét? Mi az oka annak, hogy nem akar azonosulni a politikusi identitással, és a narratívája számos pontján fogalmazza meg alternatív vagy ellenidentitásként a hős, a vezető identitását?

Csaba tehát a politikában találta meg azt a közeget, ahol céljait el tudja érni. A mozgalom párttá alakulása előtt, 2001-ben, a nagypolitikában, a parlamenti pártok között is próbálta megtalálni a helyét, a lehetőségét, hogy sikert érjen el. Be is lépett az egyik nagy parlamenti párt helyi szervezetébe a szülővárosában. Aktívan részt vett a 2002-es választási kampányban, és politikai újságíróként is ekkor kezdett el tevékenykedni a párt egyik lapjában. Ezen a ponton egy másik – a korábbinál bár kisebb horderejű – személyes soresemény következik Csaba életében: a 2002-es kampányzáró rendezvényen rádöbben arra, hogy a választott párt nem az ő közege, mélységesen kiábrándul a rendezvényen látottak alapján a pártból, és kilép. Vajon mi lehet a kiábrándulás oka? A párt, ami helyi kisvárosi szinten még vonzó volt számára, országos szinten miért ily mélységesen kiábrándító? Talán a vezetőséget látva döbben rá Csaba, hogy ezek között az emberek között nem tudja célját teljesíteni, kitűnni és vezetővé, hőssé válni?

Kilépve hát a nagy pártból, Csaba beleveti magát mozgalma párttá szervezésébe. Minden idejét és energiáját ennek szenteli, vezetőtársaival együtt. Lépésről lépésre haladva szervezik meg a pártot. Hamar a statisztikákban érzékelhető tényezőként jelenik meg a párt, amit Csaba személyes sikerként él meg. A gyors sikert követően azonban a párt hirtelen eltűnik a köztudatból, és ez éppen arra az időszakra esik, amikor Csaba számára a magánélet kerül előtérbe. Megnősül, munkát talál, lakást vásárol, és gyermeke születik. Ezen a ponton Csaba szakít a politikával. Vajon a siker hiánya okozza ezt az eltávolodást?

2006-ban a választásokat megelőzően mégis visszatér a politikához. Miután pozíciója megerősödik a pártban, fokozatosan növeli aktivitását is. Úgy tűnik, ismét meglátja a lehetőséget a pártban célja megvalósításához. Ezt követően a párt és Csaba karrierje töretlenül ível felfelé. Büszkén mesél arról, amit elért a pártban, a párt sikerét saját sikerének tekinti. Úgy érzi, a saját heroizmusa, kitartása, ereje és kreativitása nagyban hozzájárult a párt sikeréhez.

Önmagát azon generáció politikusának tartja, akire már nem hat a Kádár-rendszer öröksége. Azokat, akik a Kádár-rendszerben nőttek fel, illetve a rendszerváltást megelőzően váltak politikussá, az elveszett generáció politikusainak tekinti: „rendszerváltás satöbbi, én, ugyanúgy a kádári rendszer ilyen hattyúdalának tartom az ő generációjukat, egy ilyen lecsorgó, és reflexeiben is abszolút kádárista, sok esetben kádárista, és lábszagú nekem egy picit az egész létezésük." Identitásának alapja tehát az új politikus generáció, ami az új pártokban realizálódik. Csaba mint új politikus önmagát úgy jeleníti meg, mint aki minden sikerét saját magának köszönheti, szemben a rendszerváltó pártok fiatal politikusaival, akik már egy kész rendszerben, a korábbi generációk tapasztalatait felhasználva váltak politikussá.

Végezetül, főnarratívája végén ismét visszatér az egész elbeszélés vezérfonalául választott kérdéshez, hogy miért tart ki a politika mellett. Úgy érzi, most már nincs visszaút, túl nagy a felelősség, túl sok az áldozat és a munka, amit belefektetett. És a siker, az önmegvalósítás? Sikerült elérnie a célját, heroikus életet él, eltér az átlagtól és hatni tud az emberekre.

Nagyon keveset tudtunk meg azonban Csaba magánéletéről, a családjáról és származásáról. A főnarratívában csak az ő személye jelenik meg. Mintha a családnak, a múltnak nem lenne köze az ő politikussá válásához. A személyes élettörténetéhez kapcsolódó véletlennek, sorseseménynek köszönhető csupán a politikussá válása. A visszakérdezés során beszél csupán a származásáról és családjáról, amire büszke ugyan, de nem hozza összefüggésbe sem a politikai elveivel – amelyekről egyébként egyáltalán nem beszél –, sem a politikusi pályájával.

Külföldi származású paraszti ősei mellett a legtöbbet a bátyjáról beszél. Úgy tűnik, a bátyja mintaként, példaképként jelenik meg számára. A családjához köthetően, amit kiemel, az a paraszti származásból adódó kitartás képessége mint örökség, valamint a szülői családjának stabilitása. Ezek azok, amelyek a származása kapcsán fontosak az ő politikai sikerében is.

Csak a visszakérdezés során derül ki, hogy Csabára nagyon sokféle gondolkodó és vallási irányzat hat és hatott. Nietzschétől Eliadén át Konrad Lorenzig említi a számára nagy hatású gondolkodókat. Újra felmerül a kérdés, miért nem beszél a politikai elvekről, a politikusi példaképekről. Vajon ez miért nem fontos? Ez miért nem része politikusi identitásának? Nem az elvei, hanem a véletlen, néhány sorsesemény tették politikussá, amiből saját képességei segítségével sikert tudott kovácsolni és megvalósította önmagát?

A „nem tehettem mást" típusú politikus

A „nem tehettem mást" típusú politikus jellemzően hosszabb és általában sikeres politikán kívüli szakmai karrier után fordult a politika felé. Szinte kizárólagos narratívája ez azoknak az elbeszélőknek, akik – az új parlamenti pártok soraiból

többen is – már politikai karrierjük megkezdése előtt, szakmai karrierjük nyomán ismert embereknek számítottak. A „nem tehettem mást" típusú politikusok pártjuk ideológiájától függően más-más retorikai eszközökkel, de tartalmilag igen hasonlóan fogalmazzák meg politikussá válásuk motivációját: „Nagyjából ez az egyetlen alternatíva a kivándorlással szemben", „Nem tudtam tovább tétlenül nézni hazánk pusztulását", „Ha nem változtatunk, rámegy az ország". A leginkább visszatérő szófordulat ebben a narratívában az „elegem lett".

Feltételezhetően a politikából való általános kiábrándulás és a politikusszerep drasztikus társadalmi leértékelődése okozza, hogy ezt a narratívát felépítő politikus elbeszélők sokszor kifejezetten úgy érzik, magyarázkodniuk kell ahhoz, hogy parlamenti képviselő létükre is koherens, pozitív önképet láttathassanak magukkal és másokkal is.

> „Ha a tisztességes emberek távol tartják magukat ettől a kemény, milliónyi kihívással teli pályától, akkor tényleg csak a tisztességtelenek, a hatalomvágyó spekulánsok fognak a mi és a gyerekeink jövőjéről dönteni."
> „A közös ügyekben való részvétel, a politizálás par excellence értelmiségi dolog. Az a félreértés, ha egy értelmiségi részérdekek mellett köteleződik el. Fölfüggeszti értelmiségi létét, ha belép abba a társadalmi kasztba, amelyet – hibásan – politikainak nevezünk. A közügyek intézésére felesküdöttek valójában közszolgák: mi vagyunk „politikusok", amíg közügyekről beszélünk."
> „Higgyék el, nem volt könnyű a döntés, de a körülbelül két éve tartó kijózanodás, majd az utóbbi idők sokkszerű felismerései egy erkölcsös ember számára nem hagyhattak más választást."

A „nem tehettem mást" típusú politikus viszonyulása a politikusszerephez jellemzően konfliktusosabb a született vagy a sorseseményt átélt politikusénál. Ennek oka a klasszikus, mára rossz társadalmi megítélésű politikusszerep eltávolításának igényén kívül az is, hogy ezeknek az elbeszélőknek általában kifejezetten erős a politikán kívüli szakmai (tudományos, civil vagy értelmiségi) identitásuk. Az egyik, az értelmiségi/politikus szerepkonfliktus kérdésére rendkívül erősen (ön)reflektáló elbeszélő így fogalmaz.

> „Nincs külön erős politikusi identitásom. Van és nincs: persze ha focizom, közben futballista vagyok, ezt élem meg, de a meccs végén kijövök belőle, *visszaállok*… Az ember többféle identitással bír, és én azonosulok azzal, hogy X párti képviselő vagyok. Bár ahogy ezt kimondom, rögtön mellékerül egy pici szmájli."

A narratív élettörténetek közül az általunk Bélának nevezett politikus narratívája jeleníti meg legjobban a „nem tehettem mást" politikus identitását. Emellett Ákos élettörténetét is itt mutatjuk be, bár esetében keverednek a „nem tehettem mást" és a soreseményt átélt politikus narratívájának elemei.

„Béla”

Édesapja katonatiszt, édesanyja budai úrilány, rendszeres résztvevője a báloknak. A háború után sok rokonukat kitelepítik. 1956-ban becsomagolják minden holmijukat, de végül nem hagyják el az országot. Béla többször is megpróbálja, de nem veszik fel az egyetemre. Testvérét sem veszik föl. Egy írását elküldi egy újságnak, de visszaküldik, és azt írják róla, nem jó. Huszonöt éves korában mégis csak felveszik az egyetemre. Ismét írni kezd, filmterveket. Két-három év múlva megvalósulnak filmötletei, filmeket készít. 2009 novemberében egy barátja meghívja a pécsi egyetemre egyetemistákkal beszélgetni. Utána elmennek sörözni, s barátja felveti neki, hogy legyen a párt jelöltje Pest megyében. Egy másik ismerőse is megkéri erre, és a párt elnöke is megkeresi. 2010. január végén igent mond. Ismerősökön keresztül gyűjt kopogtatócédulákat. 2010-ben a Pest megyei listáról országgyűlési képviselő lesz. Párttársai nagy részével csak a választások éjszakáján ismerkedik meg. Nem sokkal a választásokat követően azt mondja, hogy lemond a képviselőségről. Többen ellenzik. Mégsem mond le.

Béla biográfiájának meghatározó elemei a rövidség és a kívülállóság. Nem tudjuk meg róla, hogy mikor és hol született, s a magánéletéről szinte semmilyen információt sem közöl. Vajon mi ennek az oka? Talán azt gondolja, hogy a politikusi, nyilvános élettörténetbe nem illenek a személyes adatok? Vagy nem tud, nem akar minderről beszélni?

A biográfiai adatok alapján úgy tűnik, hogy szülei addigi élete a második világháborút követően kettétörik, egy olyan ellenséges, idegen világba kerülnek, melynek nem ismerik a játékszabályait, normáit, ahol eleve elítélik őket, származásukat, családjukat, addigi életmódjukat. Valamelyest alkalmazkodnak, alkalmazkodniuk kell ehhez a világhoz, s végül, amikor tehetnék, akkor sem hagyják el az országot. Inkább örök idegenként, kívülállóként maradnak ebben a világban. Ez a kívülállás, kitaszítottság Béla életében is tetten érhető. Sokáig nem veszik fel az egyetemre, egy írását is elutasítják, úgy tűnik, ahogy a szülei, úgy az ő élete is a periférián zajlik, fel kell adnia fiatalkori művészi álmait, s a szűken kijelölt keretek közt, kényszerpályán tevékenykednie. Ő azonban nem adja fel. Végül felveszik az egyetemre, s művészi pályája is felfelé ível. Sikeres ember válik belőle, aki többé már nem kívülálló. A biográfiai adatok alapján a politika csak igen későn, s addigi életeseményei fényében váratlanul, kívülről érkezik életébe. Mintha a politikai életben ismét kívülálló szerepbe kerülne, nem ő akar politikussá lenni, mások teszik őt azzá, s bár ő nem ismeri a pártot, a párttagokat, a politikát sem, mások ragaszkodnak hozzá, hogy politikussá legyen. Az adatokban úgy jelenik meg, mint aki ambivalens módon viszonyul a politikához, politikussághoz. Bár idegen a politika világában, s nem ragaszkodik mindenáron a politikusi szerephez, mégis politizál, s végül talán már egyre kevésbé érzi kívülállónak, idegennek magát ezen a terepen. De vajon miért ez a kettősség? Talán a történelmi előzmé-

nyek miatt fél a közéleti szerepvállalástól? Vagy olyan erős a művész identitása a nyilvánosságban, hogy nem tud, akar mellette vagy helyette egy másik énképet kialakítani? Talán bizonytalan abban, mi a megfelelő politikusi szerep számára? Vajon hogyan viszonyul főnarratívájában a politikussághoz?

> „Abban az értelemben, ahogy ma használják ezt a kifejezést, hogy politikus, én egyáltalán nem vagyok politikus, illetve most természetesen, mivelhogy országgyűlési képviselő vagyok, nem tudom azt mondani, hogy nem, nem vagyok, de ez egyáltalán nincs benne az énképemben."

Béla azzal kezdi a főnarratíváját, hogy ő egyáltalán nem politikus, illetve mégiscsak, hiszen országgyűlési képviselő, de nincs politikusi önképe. Úgy tűnik, nem tudja elfogadni a politikuslétet, nem tud azonosulni azokkal a tartalmakkal, jelentésekkel, amik a politikussághoz tartoznak, miközben mégiscsak részt vesz a politika világában, ő is szereplőjévé válik. Őrzi ezzel kívülállását, vagy esetleg megpróbálja új tartalommal megtölteni a fogalmat? Fél attól, hogy környezete elutasítja politikusként, hogy megbukik ebben a szerepben, hiszen neki már sikeres, befutott művészként van mit vesztenie, vagy így – kívülállása bizonygatásával – szeretné, ha ráfigyelnének, ha meghallgatnák őt? Elbeszélését folytatva kijelenti, hogy gimnazista kora óta az irodalom, a filmek érdeklik (míg a többi politikus élettörténetében kb. ekkor jelent meg a közélet, politika iránti érdeklődés), s az egyetem alatti kisebb szünetet leszámítva, világéletében ezzel foglalkozott. Ugyanakkor mindig is érdeklődött a közügyek iránt is. Úgy tűnik, ez a kettőség, ami már az adatokban is megjelent, végigkíséri főnarratíváját is. Azzal a történettel folytatja elbeszélését, hogyan lett belőle mindennek ellenére politikus, parlamenti képviselő. Narratívájában csak a véletlenek sorozata révén válhatott politikussá. Ezzel mintha még inkább kiemelné azt, hogy semmit nem tett ezért, nem akarta, nem ő tehet róla, teljesen kívülről, véletlenül került ebbe a szituációba. De vajon miért olyan fontos ennek hangsúlyozása? Miért nem tudja, akarja felvállalni a politikusságot? Talán attól tart, hogy ha a közmegítélésben negatív politikusénképet magáévá teszi, akkor az ő megítélése is megváltozik majd? S miért kérette magát olyan hosszan, mielőtt elvállalta volna a képviselőjelöltséget?

Egy barátja egy sörözés alkalmával vetette fel neki először, hogy mit szólna hozzá, ha a párt képviselőjelöltje lenne. Ezt követően többször is felhívta, hogy meggyőzze őt, de ő mindig nemet mondott. Pár hónap múlva ismét elkezdte hívogatni Bélát, majd egy másik régi ismerőse is megpróbálta meggyőzni őt. Végül – elmesélése szerint – hosszas kérlelés után úgy dönt, elvállalja a neki felkínált helyet. Talán a bizonytalanságát jelzi mindez? Vagy szeret a középpontban lenni, fontos embernek érezni magát? A politika mintha eleinte egy kaland, egy kihívás lenne számára. Sokáig egyszerűen nem tudta felfogni, mit jelent, hogy a pártja, ő maga a parlamentbe került. Mintha vonzódna a kívülálló szerephez is, vagy csak ezt ismeri igazán, ez ad a bizonytalan helyzetekben, szituációkban biztonságot

számára. Ő nem járatos a politika világában, nem tudja a játékszabályokat, a normákat, hogy mit jelent politikusnak, képviselőnek lenni, mi történik, hogyha az ember pártja a parlamentbe kerül. Ő igazából nem tartozik a politikusok közé, kívülálló a politika világában, olyan, mint egy átlagos állampolgár, mint bármelyikünk. Mintha ezzel a politikussággal járó felelősséget is le akarná vetni magáról: ha esetleg hibázna, vagy nem úgy történne valami, ahogy azt ő elképzelte, az elsősorban a kívülállósága miatt van. De vajon meddig tartható fenn ez a kívülálló szerep? Hiszen egy év múlva már saját tapasztalatai lesznek a politikusságról, akkor már nem hivatkozhat arra, hogy nem érti, mi történik a politika világában.

Hosszan mesél arról, hogy már a kampányban sem vett igazából részt, s megválasztását követően egyből le akart mondani a képviselőségről, de a többiek nem hagyták. Elképesztő helyzetbe került, de mintha mára már némileg megbékélt volna ezzel az állapottal, s nem akarna mindenáron lemondani. Főnarratívája végén visszakérdez, hogy jó-e így, amit mondott, úgy tűnik, bizonytalan abban, milyen élettörténetet várunk tőle politikusként, hogyan alkothatja meg politikusi énképét.

Nem „hagyományos" élettörténet az övé, elbeszélésében többnyire általánosságban mesél, önmagáról szinte semmit nem árul el. Főnarratívájában nem mesél a születéséről, származásáról s a szüleiről sem, a legfontosabb számára az identitás kérdése, a politikusi énkép elfogadásának problematikussága. Magánélete nem a nyilvános élettörténetének része, legyen szó politikusi vagy akár művészi életrajzról.

Összességében megállapíthatjuk, hogy nincs egy kialakult, felépített politikus énképe, folyamatos kettősség érezhető a politikához, politikusságához való viszonyában. Miközben dominánsan a politikusi identitás elutasítását, önmaga kívülállóságát hangsúlyozza, mintha mégis ragaszkodna ehhez a szerephez, élvezné, hogy közéleti kérdésekkel foglalkozhat, hogy fontos emberré, politikussá vált. Az ő elbeszélésben, valószínűleg teljesen egyedi módon, mintha igen élesen csúcsosodna ki a politikusság társadalmi elutasításának s a mégis politikussá válás megélésének összeegyeztethetetlensége.

„Ákos"

Ákos 1973-ban születik Budapesten. Édesapja és édesanyja is mérnök. Az ELTE-re jár egyetemre, majd beiratkozik a doktori képzésre is. 1998 óta egyetemi oktató, a tanítás mellett kutat is. Doktori fokozatot szerez földrajztudományokból.

Egyetemi tanszékvezető kollégája hatására kerül kapcsolatba a civil és a politikai élettel. Találkozik Jánossal, aki aktív civilként bevonja Ákost is a mozgalmi életbe. 2000-ben részt vesz a párt alapját képező mozgalom megalapításában. 2005-ben ő az egyik főszervezője a mozgalom első politikai akciójának, amely hatást gyakorol egy parlamenti döntésre is.

2006-ban vita alakul ki a mozgalomban a párttá alakulásról és a választásokon való indulásról. Ákos a választáson való indulás ellenzői között foglal helyet. E miatt a nézeteltérés miatt megszakad a kapcsolata Jánossal, aki a mozgalomba vitte. 2007-ben már Ákos a kezdeményezője annak, hogy a mozgalom párttá alakuljon. 2009-ben a párt elindul az EP választásokon. Ákos aktív résztvevője, egyik főszervezője a 2009–2010-es országgyűlési választási kampánynak. Járja az országot, fórumokon vesz részt, egyre inkább a párt ismert alakjává válik. 2010-ben, amikor a párt bekerül a parlamentbe, Ákos is parlamenti képviselő lesz. A szaktudásának megfelelő bizottságban elnöki tisztséget vállal. 2010-ben elindul az önkormányzati választásokon is képviselőjelöltként, de megbukik. Megtartja egyetemi állását és továbbra is tanít.

Ákos biográfiája döntően szakmai, de még inkább politikai karrierjére vonatkozik. Számára egy politikus élettörténetébe, úgy tűnik, nem fér bele a magánélet. A szigorú időrendi sorrendben bemutatott biográfiai tények alapvetően a párt történetének eseményei, amelyen keresztül Ákos bemutatja saját politikusi életútját. Ő a párt vezető személyiségeként jelenik meg a biográfiában, politikusi élettörténete alapvetően egybeforr a párt történetével.

Főnarratívájában önmagát a párttal együtt jeleníti meg. Döntően többes számban meséli el a legfőbb eseményeket és történeteket. Egyénként szinte csak addig jeleníti meg önmagát, amíg a mozgalom történetével egybe nem fonódik az ő politikai életútja. Onnantól kezdve, néhány kivételtől eltekintve, a főnarratívában önmagát sem személyesíti meg.

Ákos az élettörténetét – egy rövid, a szakmai hátterét bemutató közlést követően – annak elmesélésével kezdi, hogyan került kapcsolatba a párt alapját jelentő mozgalommal. Már a szakmai karrierjét taglaló elbeszélésének is hangsúlyos elemét jelentik azok az elvek és értékek, amelyek meghatározóak számára, és később is a teljes politikai életút, élettörténet esetében az egyik legfőbb magyarázó elemként jelennek meg.

A mozgalommal való találkozásakor megemlíti a legfontosabb személyeket, akik őt a mozgalommal megismertették. Hosszasan taglalja itt is azokat az értékeket és elveket, amelyek számára fontosak, és amelyeket a mozgalom segítségével kívánt a széles társadalmi-politikai közegben elterjeszteni. Mintegy magyarázatul szolgál mindez arra, hogy komoly szaktudósként, tudományos karrierje mellett mi motiválta, hogy bekapcsolódjon a politikába.

Egy nyelvi motívum, az egyes számú elbeszélés (én) többes számba (mi) fordulása jelzi a fordulópontot, amikor Ákos élettörténete egybeforr a párt történetével. Ez az a pont, amikor a párt alapját képező mozgalom alapítójaként politikai pályára lép. A mozgalom céljai, politikai elvei, értékei s az övéi megegyeznek, úgy tűnik, teljes mértékben azonosul velük. Nem szükséges önmagát külön megjelenítenie többé a történetben, hisz a mozgalom, majd a párt, teljes mértékben megfelel annak, amit ő képvisel.

Ákos úgy mutatja be politikai karrierútját, hogy közben önmagát alig jeleníti meg: ő mint a mozgalom tagja, a „mi" közösségének része csupán. Ezzel együtt mégis képes érzékeltetni aktív szerepét a mozgalomban és a pártban. Ahogy elmeséli azokat az eseményeket, amikor a mozgalom vagy a párt eredményeket, sikereket ért el, abban mindig ott van, hogy ez az ő aktív közreműködésével történt. Kimondatlanul, de érezhető, hogy a saját sikerének (is) tekinti mindezt. Amikor a párt szempontjából sorsfordító eseményekről beszél, mindig érezhető az abban játszott szerepe, még akkor is, hogyha a párt közösségéből, a „mi" közösségéből ő maga nem lép ki.

Érdekes és tanulságos példája ennek a közösségi alapú narratívának az az elbeszélés-rész, amikor arról beszél, hogyan veszett össze Jánossal, azzal a személlyel, aki őt a mozgalomba vitte. Elmeséli János terveit a mozgalom párttá alakulásáról, ami jelentős vitát generált a párton belül, s ő végül a tervet ellenzők mellé állt. A nézeteltérésről, ami a barátság megszakadását is okozta, nem úgy beszél, mint két személy közötti nézeteltérésről, hanem mint a János és a mozgalom közötti vitáról. Vajon miért nem mondja ki, hogy ez az ő vitájuk volt? Miért nem vállalja önmagát a mozgalomban és pártban? Miért bújik el a „mi" közösségébe?

A 2006-os belpolitikai problémákat Ákos sorseseményként éli meg, amikor létrejött egy olyan szituáció, egy soha vissza nem térő alkalom, egy betöltetlen űr, ami lehetőséget adott arra, hogy új pártok lépjenek a politikai arénába. Úgy véli, ő és társai felismerték ezt a pillanatot, és ezért hozták létre a pártot. Ákos itt magyarázatba kezd arról, hogy nem tehettek mást, az idő hívó szava, a vissza nem térő lehetőség, hogy most az elveik valóban a nagypolitika színpadán is megjelenhetnek, olyan erős volt, hogy nem volt más választásuk. Ezt fokozza még a kiábrándulás a fennálló politikai hatalomból és az ország sorsa feletti aggodalom, hogy balkáni jellegzetességeket ölt, hogy elveszíti demokratikus jellegét.

> „(…) valójában mi úgy keveredtünk bele ebbe az egész politizálásba, meg pártalapításba, hogy én azt gondolom, hogy így, nem, nem az volt a célja, hogy pártot alapítsunk, és politikusok legyünk, hanem az, hogy van egy értékrend, amit képviseltünk eddig egy módon, egyetemi oktatóként, civil szervezetként, akárhogy, és hogy emellé hozzunk létre még egy eszközt, amivel ugyanezt tudjuk még egy új színtéren, új, új harctéren képviselni."

A párt megalapítását követően Ákos fokozatosan egyre jelentősebb alakjává válik a pártnak. Ezt mégis úgy mutatja be, hogy saját személye alig jelenik meg az elbeszélésben. Néhány kivételtől eltekintve, amikor egyéni szereplését és annak hatását meséli el, továbbra is a párt történetébe ágyazva ismerteti karrierútját egészen a parlamenti képviselőségig.

Önmagát egyéni szereplőként egy ponton jeleníti csak meg erőteljesebben a főnarratívában, amikor bizottsági elnöki szerepéről beszél. Itt azonban nem a politikai szerepen, hanem a szakmaiságon, a szakpolitikai tudáson van a hang-

súly. Mintha Ákos önmagát politikusként nem, de szakemberként annál inkább be tudná mutatni. Vajon mi okozza ezt az ambivalens viszonyt a politikához? Az elért eredményei, politikai sikerei ellenére miért nem tud megfogalmazni egy önálló politikusi identitást önmaga számára? Miért bújik a „mi" közössége mögé politikusként? Egy ponton így fogalmaz: „néha elfog a kétség, hogy én egyáltalán politikus vagyok-e". Vajon mi okozza ezt a bizonytalanságot? Az elvek és értékek szintjén, úgy tűnik, teljes az azonosulása, a politikus szerepét és még inkább identitását azonban nem képes felvállalni. Talán ezért hangsúlyozza többször is a főnarratívában szakmai tudását, és talán ezért is tartja fenn egyetemi állását. Az elvek és értékek, valamint a szakmai tudás jelentik ugyanis identitása alapját még politikusként is. Az említett elvek és értékek jelentőségét mutatja, hogy a főnarratíváját a párt jövőjének mérlegelésével zárja. Ebben központi helyet foglal el, hogy számára nem a politikai győzelem a lényeg, hanem hogy az elvei, értékei beépüljenek a politikai életbe, és ezzel átalakuljon, jobbá váljon a politikai közeg Magyarországon.

A visszakérdezés során Ákos valamivel többet beszél saját politikai szerepéről, de ezt is igyekszik a „mi" közössége mögé bújva megtenni. Saját politikai szerepét a köz érdekében vállalt kötelezettségként és nem személyes politikai karrierjének építéseként definiálja. Ez is azt jelzi, hogy nem vállalja a politikus szerepét, nincs politikus identitása, sőt inkább ellenidentitása van.

Talán a politikusi szerephez való ambivalens viszonya okozza azt is, hogy a visszakérdezések ellenére sem hajlandó a magánéletéről beszélni. Kitér minden ilyen jellegű kérdés elől. Mintha Ákos önmagát mint politikust nem lenne képes azonosítani Ákossal, az emberrel. Hiányzik az önazonosság. Ákos a szakember, a tudós, akinek elvei és értékei vannak, és ezek érdekében vállalja a politikai szereplést, de nem vállalja a politikusi szerepet és identitást.

Ákos narratívája jól példázza a „nem tehettem mást" típusú politikus fő jellegzetességeit. Nem azonosul a politikai szereppel, de úgy érzi, az adott társadalmi-politikai körülmények között nem tehetett mást, mint hogy vállalta a politikai szerepet. Fő jellemzője az ambivalens viszonya a politikához, illetve, hogy a politikus-identitás helyett sokkal erőteljesebb a másik, nem politikusi identitása.

A kevert narratívájú politikus

Péter élettörténetében megtalálhatóak a született, a sorseseményt átélt és a „nem tehettem mást" politikusi típusok elemei is. Élettörténetében végigkövethetjük, hogy az elbeszélés során miként változhatnak a jellemző identitáselemek, az identitásépítés vezérfonala.

„Péter”

Péter nagyapja a második világháború alatt katonaként szolgál, sokat éhezik és nélkülöz. Nagyapja testvére 1956-ot követően elveszti a munkáját. Péter szülei Budapesten, egyetemi tanulmányaik alatt találkoznak. Egy kis faluba költöznek, apja a tsz-ben agronómus, anyja titkárnő lesz. 1986-ban megszületik Péter bátyja, 1988-ban Péter. 1990-ben apja önkormányzati képviselő lesz a településen. Péter tíz éves, mikor egy nagyobb településre költöznek. Itt jár általános iskolába, zeneiskolába és kosárlabdázni is beíratják. Édesapja ebben a faluban is önkormányzati képviselő lesz, de egy év után lemond. Gimnáziumba a közeli városban jár, fizika-számítástechnika tagozatra, s néha részt vesz matematika versenyeken. A 2004-es EP-választás előtt részt vesz egy párt lakossági fórumán is a testvérével és határon túli osztálytársaival. Ezt követően feliratkozik a párt hírlevelére.

2006-ban Péter pszichológia szakra jelentkezik az egyetemen. Nem veszik fel, de pótfelvételivel bejut politológia szakra. A párt egy chates közösségének tagja lesz, akikkel néha eljár szórakozni. Egy pártrendezvényen megismerkedik leendő párjával, a párt egyik központi alakjával. 2006 telétől a pártban dolgozik. 2009-ben összeházasodnak. Péter a párt egyik legfontosabb tisztségviselője lesz. Sajtóközleményeket ír, s rendszeresen szerepel a televízióban is. 2010-ben párja a kampányban az országot járja, ő a kommunikációt irányítja Budapesten. 2010-ben az országos listáról országgyűlési képviselő lesz.

Péter biográfiájának egyik legfőbb jellegzetessége a folyamatos vándorlás, ami nemcsak az ő, de a családja életében is visszatérő motívum. Többnyire kis településeken laknak Magyarország egymástól távol eső pontjain, és bár a család férfi tagjai sok esetben központi, hangadó szerepet töltenek be a helyi közösségek életében, mégsem maradnak tartósan egy településen. Talán mindez rendkívüli rugalmasságukat jelzi, amitől a felfelé mobilitást remélik? Vagy sehol sem lelnek otthonra, sehova sem tudnak beilleszkedni, ezért az állandó költözködés, helyváltoztatás? Esetleg a történelmi események azok, amik arra kényszerítik őket, hogy újra és újra elhagyják lakhelyüket? A biográfiai adatok alapján úgy tűnik, a család életében jelentős (s többnyire negatív) szerepet játszik a 20. századi történelem, s ez az élmény Péter számára is meghatározó lehet.

Péter a biográfiai adatokban már kiskorától kezdve érett, önálló személyiségként jelenik meg, aki korán elszakadva szüleitől, hamar felnőtté válik. Versenyekre, edzésekre, zeneiskolába jár, szigorú napirendje van, sokat utazik és tanul. Úgy tűnik, mind a szülei, mind ő maga komoly, határozott célokat tűz ki maga elé, sokra vinni, kitörni a vidéki létből. Mintha mindez azonban azzal járna, hogy Péter gyakran magányos, nem találja helyét a világban. A politizálás egyrészt talán éppen a helykeresésnek egy újabb állomása, ahol végül családra, otthonra lel, másrészt olyan karrierlehetőséget kínál, ami feljebbjutást biztosíthat számára. Család-

jában nem minden előzmény nélküli a politizálás, apja többször is önkormányzati képviselő volt, s bátyja is megpróbálkozott a politikusi pályafutással.

Péter még csak tizennégy éves, amikor először részt vesz egy pártgyűlésen. Vajon mit jelent mindez? Ezzel akarta kifejezni felnőttségét, érettségét? Vagy azt akarta, hogy végre a középpontba kerüljön, rá is odafigyeljenek, társaságra leljen? Esetleg ezzel utal elbeszélésében arra, hogy már gyerekkorában is érdekelte a politika, tulajdonképpen mindig is politikusnak készült, erről szól az élete? Az adatok alapján a politikával, a pártjával akkor kerül közelebbi, szoros kapcsolatba, mikor egyetemistaként Budapesten végzi a tanulmányait. A vidékről a fővárosba költözés nehézségeinek feldolgozásában, az új élet kialakításában, az egyedüllét és a magány leküzdésében, úgy tűnik, központi szerepe van számára a pártnak, a párthoz való tartozásnak, a közösségnek, ami körülveszi őt. A párt menhelyet nyújt számára, ahol el- és befogadják, ahol barátokra és munkára, végül párra és otthonra lel. A saját és a párt története innentől kezdve, úgy tűnik, szétbogozhatatlanul összefonódik, élete főbb eseményei a párthoz kötődnek, Péter és a párt csillagzata egymással párhuzamosan ível egyre feljebb. De vajon mit mutat az elbeszélt élettörténet, Péter főnarratívája?

Péter elbeszélésében végig magyarázza, értékeli, értelmezi élettörténetét, úgy tűnik, alaposan felépítette, megszerkesztette főnarratíváját, rövid politikusi életrajzát. Elbeszélését adatok megosztásával kezdi a családjáról s önmagáról, megtudjuk, hogy falusi származású, pontosan mikor és hol született, mivel foglalkoznak a szülei, akik mindig is falusi értelmiségiek voltak. Utána röviden arról elmélkedik, hogy a család élete soha nem volt túlpolitizált, bár a fontosabb eseményeket mindig megbeszélték a faluban egymás közt. Gyerekkorát az iskolák, a költözés s a politika megjelenésével írja le. Még gimnazistaként kezd el érdeklődni a politika iránt, ekkor ismeri meg a pártját is, ami nem sokkal korábban alakult. Részletesen mesél arról a lakossági fórumról, ahol először találkozott a párt képviselőivel. Mintha egy szerelem kezdetéről beszélne, megszemélyesíti a pártot. Bár akkoriban ő még egy másik párttal szimpatizált, kapcsolatuk nem volt szerelem első látásra, de az érdeklődését egyből felkeltette ez az új, izgalmas szervezet.

> „S azért így kíváncsi lettem, hogy, hogy miért van ez, és akkor ott kapcsolatba kerültem velük, és feliratkoztam egy hírlevélre, és akkor rendszeresen kaptam a hírlevelet. És utána, de még így, inkább így (…)-vel is szimpatizáltam, tehát nem volt ez teljesen így egyértelmű, hát nem lettem rögtön X pártos, csak úgy inkább érdeklődő lettem."

Közvetlenül a Budapestre való költözést követően egy meghatározó politikai esemény következtében végleg kiábrándul a másikból, s ezt a pártot választja. Hivatalos tag lesz, és a pártban kezd dolgozni. Részletesen mesél a munkáiról, megismerhetjük, hogyan kerül egyre feljebb, egyre magasabb pozícióba a szervezeten belül, míg végül felér a csúcsra, országgyűlési képviselő lesz. Elbeszélése lezárásaként

elmondja, hogy ő nem készült politikusnak, csak érdekelte a politika, de jó közösséget, sok barátot talált a pártban.

Péter főnarratívájában egy felfelé ívelő pályafutást követhetünk nyomon, ahol a karriertörténet kerül előtérbe, többnyire karrierútja különböző állomásairól tudósít. Egyedül akkor zökken ki ebből az elbeszélésmódból, mikor arról kezd el mesélni, hogyan került kapcsolatba a politikával, a pártjával, majd hirtelen visszatér a karriertörténethez, s pontról pontra bemutatja, hogyan került egyre feljebb a párt hierarchiájában.

Bár főnarratívájában azt állítja, hogy nem akart politikus lenni, s csak kényszerből lett azzá, a biográfiai adatok alapján a politikus életút néhány „hagyományos" eleme (család és történelem kapcsolata, édesapja közéleti szerepvállalása, iskola, versenyek, éltanulóság, gimnazistaként politikai gyűlések stb.) már gyerekkorától kezdve megtalálhatóak élettörténetében, mintha mindig is politikusnak készült volna. Főnarratívájából ugyanakkor teljes mértékben hiányzik a magánélet, a személyes elemek, az, hogy a pártban találta meg a szerelmet, a boldogságot, családra, otthonra lelt itt, illetve hiányzik a családi múlt bemutatása, a történelem és a család kapcsolata. Mindezek életének tagadhatatlanul fontos, s egyúttal a párthoz, a politikához kapcsolódó elemei, ahogy ezt a későbbiekben ő maga elmeséli.

Főnarratívájának legfőbb jellegzetessége tehát, hogy a biográfiából megismert adatok egy része egyáltalán nem jelenik meg elbeszélésében, s csak a visszakérdezéskor mesél róluk. Itt kizárólag a párt megszemélyesítésével jelzi, hogy számára a politikusság nem pusztán karriert jelent, a politikában, a pártban otthonra is lelt. De vajon mit jelent mindez? Talán úgy gondolja, hogy ezek a személyes elemek nem lehetnek részei a „hivatalos" politikusi élettörténetének? Úgy véli, hogy a politikus-elbeszélésekben a személyes történeteknek, a magánéletnek nincs létjogosultsága, a politikus-életrajz elsődlegesen a szakmai, karriertörténetből áll, s így narratívája jelentősen eltér az eddig megszokott, bevett életrajzoktól? Vagy nem tudatosult még benne, hogy ezek meghatározó elemei politikusi énképének? Esetleg nem tudta beépíteni idáig ezeket az eseményeket elbeszélésébe?

Péter elbeszélésében, úgy tűnik, mind a három politikusi narratíva elemei megtalálhatók. Született politikusként jelenik meg abban az értelemben, hogy a „hagyományos" politikusi életút számos eleme benne van elbeszélésében, sorsesemény átélt politikusként mutatkozik a pártjával való találkozáskor, s „nem tehettem mást" politikus, mikor arról mesél, hogy kényszerből lett politikussá.

Következtetések

A politikusi életutak vizsgálatakor első elemzési szempontunk az élettörténetek elbeszélésének koherenciája és ezzel összefüggésben a politikusi identitás erőssége volt. A médiában megjelenő életrajzok, interjúk, valamint a narratív életútinterjúk

alapján megállapíthatjuk, hogy elbeszélőinkre, a Jobbik és az LMP politikusaira egyaránt nagyfokú tudatosság és önreflexió jellemző, a hivatásos politikusként eltöltött rövid idő ellenére jól felépített, megszerkesztett narratívákat mutatnak fel. A politikusszereppel történő azonosulásuk ugyanakkor erősen ambivalens, a legtöbb esetben megfigyelhető a szerep eltávolításának igénye, illetve egyfajta bizonytalanság, s a véletlen szerepének hangsúlyozása.

Az ilyenfajta ambivalens politikusi identitás magyarázatára több tényező is kínálkozik. A legkézenfekvőbb ok lehet a politikusi szocializáció rövidsége. Az új pártok politikusai, különösen az LMP-sek esetében a parlamentbe kerülést általában nem előzte meg több éves pártbeli karrier. A korábbi életút során kialakított alternatív – szakmai, civil, mozgalmi – identitások megerősödéséhez a politikusi identitásénál jóval hosszabb idő állt rendelkezésre. Az életútinterjúk elemzése során megfigyelhettük, hogy minél hosszabb és minél sikeresebb politikamentes múltja van az elbeszélőnek, annál problémásabb számára a politikusként való önmeghatározás.

Az intézményi szocializáció rövidsége és az alternatív identitások erőssége mellett egy tágabb kontextus, a 2010 előtti politikai elit rossz közmegítélése és az új pártok ebből fakadó establishment-ellenessége is minden bizonnyal hozzájárul a politikusi identitások ambivalenciájához. Elbeszélőink, az új politikai elit tagjai politikai pályájuk kezdetétől folyamatosan a politikusok negatív megítélésével szembesülhettek, ami meglehetősen megnehezíthette számukra egy pozitív politikusi önkép kialakítását. Az elbeszélők egy része erre a problémára a politikusi szerep eltávolításának stratégiájával válaszol. Ugyanakkor az új pártok kollektív identitása a régi politikai elittel szembeni önmeghatározásra, a másság hangsúlyozására épül. Ez a pártok szintjén sikeres stratégia az egyéni életutak koherenciájának megteremtéséhez is sokak számára jól felhasználható. Az új politikusi olvasatok nagy része szerint a régi elit politikusi tevékenysége olyan katasztrofális helyzetbe hozta az országot, melyben a – természetesen új, más, jobb értelemben vett – politikussá válás nemcsak lehetőség, hanem egyenesen erkölcsi kötelesség.

Narratív elemzésünk második szempontja a sorsesemények beazonosítása volt a politikusi élettörténetekben. A média és az életútinterjúk elemzése alapján három fő narratíva-típust különítettünk el. A viszonylag gyakori született politikus-narratíva elbeszélője a mából visszapillantva különösebb sorsfordulatok nélküli, lineáris vonalú fejlődéstörténetként láttatta saját politikussá válásának történetét. Politikus elbeszélőinknek csak egy kisebb csoportjára volt jellemző a klasszikus, drámai sorsesemény felidézése, mely mintegy külső értelemadó történésként szabott új irányt a leendő politikus életének. Jellemzőnek bizonyult viszont egy harmadik narratívatípus, melyet „nem tehettem mást" politikusnak neveztünk el. Ez a narratíva a politikussá válást ugyan az élettörténet fordulataként értelmezi, de a sorsfordulatot az elbeszélő saját belső, erkölcsi késztetésének, kategorikus imperatívuszának tulajdonítja.

A három narratívatípus nem egyforma súllyal jelent meg a két párt politikusainak önéletírásaiban. Sorseseményként értelmezhető eseményt a médiaelemzések alapján csak a Jobbik politikusainak egy része jelenített meg élettörténetében, míg a született és a „nem tehettem mást" típusú politikusi narratíva mindkét pártban elterjedtnek mondható. Ezen belül azonban a született politikusság narratívája, melyben a politikussá válás oksági lánca gyakran már az egyén születése előtti időkre, a család korábbi generációinak tagjaival történtekre visszavezethető, inkább a Jobbikhoz, míg a „nem tehettem mást" narratíva, a politikussá válás mint egyéni, erkölcsi döntés, (áldozat)hozatal az LMP-hez köthető.

Narratívatípusok	Jobbik	LMP
Született politikus	++	+
„Nem tehettem mást" politikus	+	++
Sorseseményt átélt politikus	+	

Harmadik elemzési szempontunk a régi és új politikusgenerációk identitása közötti különbség volt. Az eredeti kérdést átfogalmazva, vizsgáljuk meg, mennyiben újak az általunk beazonosított narratívatípusok, és általában az identitáselemek a politikusi élettörténetekben.

Maguk a narratívák természetesen nem teljesen újak; a politika iránti korai érdeklődés, illetve a politizálás melletti erkölcsi döntés minden politikusgeneráció narratíváiban felfedezhető. Azonban a „nem tehettem mást" narratíva elemeinek ilyen erőteljes megjelenése a korábbi kutatásokban nem volt tapasztalható. Ennek a narratívának gyakori beazonosíthatósága az új parlamenti pártok elitjének körében valószínűleg válságtünet, s mint ilyen, kutatásunk egyik legérdekesebb eredménye.

Új elemként értékeljük továbbá azt is, hogy mindhárom politikus-narratíván belül megfigyelhető az individuum előtérbe kerülése, hangsúlyos megjelenése. Ez a hangsúlyeltolódás jól illeszkedik a politikai perszonalizáció trendjébe (Ilonszki–Lengyel 2009), mely az új parlamenti pártok esetében nemcsak a vezetők, hanem az átlagos parlamenti képviselők esetében is érzékelhető. Az egyén szerepe, képességei fontos elemeivé váltak az identitáskonstrukcióknak, bár azt is tapasztalhattuk, hogy a politikai párttal való azonosulás továbbra is fontos identitásképző elem. A született politikusok alapvetően az egyéniségre, saját életeseményeikre építik politikusi identitásukat. A sorseseményt átélt politikusok jellemzően nem közös történelmi eseményekre (mint korábban a rendszerváltás) támaszkodva alkotják meg identitásukat, hanem egyéni életpályájuk személyes sorseseményeit hangsúlyozzák politikussá válásukban. A „nem tehettem mást" politikusok esetében az individualizálódást az jelzi, hogy a vállalt politikai szerep ellenére az önazonosság hiányában erőteljesen ragaszkodnak nem politikusi identitásukhoz.

A korábbi, „régi" politikai elitre vonatkozó kutatások azt mutatták, hogy a régi pártok politikusainak élettörténetében központi szerepet kapnak a kapcsolatok, ami jelenthet szakmai-politikai közösséget, de családi-baráti kapcsolatokat is, amely a hátterét biztosítja és előmozdítja az egyén politikai karrierjét. Az új politikai elit esetében, bár szintén megjelennek az élettörténetekben fontos személyek, a kapcsolatok szerepe lényegesen kisebb, a narratívát kevésbé vagy egyáltalán nem uraló elem. Az új politikusi identitás sokkal inkább az egyénre, az individuumra támaszkodik, az egyéni képességek sokkal hangsúlyosabban jelennek meg, mint a karriert előremozdító kapcsolatok. Ez azokra a politikusokra is igaz, akiknek politikusi élettörténetében fontos szerepe van a politikai-elvi közösségnek, ők döntően az egyén és közösség viszonyát hangsúlyozzák, és identitásuk alapját saját helyük meghatározása jelenti a politikai közösségben és pártban.

Különbség figyelhető meg a régi és új politikusi narratívák között a történelmi múlthoz való viszonyukban is. A történelmi múlt hangsúlyozása fontos eleme a régi és új politikusok narratívájának egyaránt. Ugyanakkor, míg a régi politikusok esetében a történelmi múlt, a jeles ősök felsorakoztatása az egyik alapja politikai elittagságuk legitimációjának, addig, bár az új politikai elit identitását a történelmi múlt szintén megerősíti, elittagságuk legitimációját sokkal inkább egyéni teljesítményük adja. Mindezek ugyancsak a már korábban is említett individualizációs és perszonalizációs trendet mutatják, amelyek megerősödése az új politikai pártok megjelenéséhez is köthető.

A politikusi identitás eltávolításának igénye, mely erősen jellemzi az új parlamenti pártok politikusainak narratíváit, korántsem új elem a magyar politikusok önképében. Leginkább a rendszerváltás értelmiségiből lett politikusaival vonhatunk itt analógiát, akiknek erősen civil, politikaellenes identitása a Kádár-kor politikai elitjével szembeni önmeghatározásra épült. Közülük sokan csak egy rendkívüli helyzet szülte kitérőnek tekintették a politizálást, vagy addig hezitáltak szakmai és politikusi identitásuk között, míg végül visszatértek a civil életbe (Bozóki 1994). A rendszerváltó pártok politikusai közül kikerülő korábbi interjúalanyainkra is, akik végül a politikusi pályát választották, mindvégig jellemző volt az értelmiségi, antipolitikai attitűd (Körösényi 1996), élettörténetük konstrukciója során szakmai identitást alkottak maguknak, a klasszikus politikusi szerepet nem fogadták el. Ironikus módon azonban mára ők váltak negatív viszonyítási ponttá, rossz példává a következő politikusgeneráció számára. Az ambivalens politikusi identitás tehát, úgy tűnik, visszatérő minta az egyes generációk amortizációja következtében a politikai arénába belépő új szereplők körében. Vajon új politikusaink politikai identitása megszilárdul-e későbbi politikai pályafutásuk során? Ebben fontos szerepet játszhat a politikusok jövőbeni társadalmi megítélése, az pedig a továbbiakban már az új parlamenti pártok képviselőinek politikai tevékenységén is múlik.

Hivatkozott irodalom

Bányai Borbála – Légmán Anna 2011. Politikusi életutak 1989 után. In Kovách Imre (szerk.): *Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek*. Budapest: Argumentum – MTA PTI – MTA ENKI.

Bozóki András 1994. Intellectuals and Democratization in Hungary. In Chris Rootes – Howard Davis (eds.): *A New Europe? Social Change and Political Transformation*. London: UCL Press.

Castells, Manuel 1997. *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.

Császi Lajos 2003. A média tabloidizációja és a nyilvánosság átalakulása. In *Politikatudományi Szemle* 2003/2. 157–172.

Császi Lajos 2005. A Mónika-show kulturális szociológiája. In *Médiakutató* 2005/ ősz.

Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár 2011. Elit-meghatározások és elitcsoportok – a 2009-es magyarországi elitfelvételek fogalmi-mintavételi háttere. In Kovách Imre (szerk.): *Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek*. Budapest: Argumentum – MTA PTI – MTA ENKI. 143–176.

Ilonszki Gabriella – Lengyel György 2009. Válaszúton: Konszolidált vagy színlelt demokrácia? In *Politikatudományi Szemle* 2009/1. 7–25.

Goffman, Ervin 1981. *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat

Karácsony Gergely – Róna Dániel 2010. A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. In *Politikatudományi Szemle* 2010/1. 31–63.

Kiss Balázs – Rigó Ágnes 2006. Politikai celebritások Magyarországon. In Sándor Péter – Vass László – Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2005-ről*. Budapest: DKMKA.

Kovács Éva 1994. A rendszerváltók almanachja. Képviselői /ön/életrajzok. In *Világosság* 4. 64–79.

Kovács Melinda 2001. A rendkívüli megismerése. A politikus diszkurzív konstrukciója a magyar sajtóban. In *Médiakutató* 2001/tavasz.

Körösényi András 1996. A magyar politikai gondolkodás főárama, 1989–1995. In *Századvég Új folyam* 1996/3. 80–107.

Marshall, David P. 1997. *Celebrity and Power. Fame in Contemporary Culture*. Minneapolis: University of Minesota Press.

Pataki Ferenc 1993. *Rendszerváltás után: társadalomlélektani terepszemle.* Budapest: Scientia Humana.

Ricoeur, Paul 1999. Mi a szöveg? In uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok.* Budapest: Osiris. 9–33.

Rosenthal, Gabriele 1995. *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt – New York: Campus.

Szalai Erzsébet 2011. *Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum.

Tajfel, Henri 1981. *Human Groups and Social Categories. Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tengelyi László 1998. *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest: Atlantisz.

Tóth András – Grajczár István 2009. Miért olyan sikeresek a radikális nemzeti-populista pártok nagy társadalmi-gazdasági átalakulások, válságok idején? In *Politikatudományi Szemle* 2009/3. 7–29.

Turner, John C. 1984. Social Identification and Psychological Group Formation. In Tajfel, Henri (ed.): *The Social Dimension*. Cambridge: Cambridge University Press.

III. RÉSZ

Kormányzat és intézmények

Gallai Sándor – Molnár Balázs

Átalakítás alatt zavartalanul?

A második Orbán-kormány szerkezete

A 2006-os választás után a 2010-es is egy precedenssel vonult be a rendszerváltás utáni magyar kormányzás politikatörténetébe: míg az előbbi évszámhoz az első újraválasztott miniszterelnök, az utóbbihoz az első visszatérő kormányfő fűződik. A kiinduló helyzetben meghatározó jelentőségű volt a 2006-os kormányzati struktúraváltás és közigazgatási reform sikertelensége, valamint a kormányalakító pártok alapvetően megváltozott konstellációja. A baloldali kormánykoalíciók is erősen különböző pártokból álltak, de 1990-ben és 1998-ban a jobboldali kormányok is meglehetősen heterogének voltak. Ehhez képest 2010-ben a Fidesz és a KDNP közös listával, viszonylag homogén pártszövetségként indult a választásokon, és jutott kormányra kétharmados parlamenti többséggel (ami ebben a tekintetben szintén példátlan). A korábbi kormányzatok és közigazgatási struktúrák nehézkes működéséből levont tanulságok okot adtak, az alkotmányozó többség pedig eszközt biztosított a kormányzati szerkezet teljes megújításához.

Az átalakításokat „tetőtől talpig", a kormányzás irányításának és koordinálásának központjától a végrehajtás legalsó (várhatóan járási) szintjéig hajtották, hajtják végre. A szerkezeti átalakítások mögött korábban is rendre tetten érhető szándék volt a kormányzati mozgástér tágítása, a politikai akarat minél teljesebb érvényesítése a döntéshozatal és a végrehajtás során, illetve az ezekhez szükséges politikai térfoglalás. Az új kormánynak 2010-ben nemcsak ehhez adatott meg az elődeinél több lehetőség, hanem ahhoz is megnyílt az út, hogy szétválassza államigazgatás és önkormányzás, valamint jogi-törvényességi felügyelet és kormányzati koordináció korábban elegyített funkcióit és intézményeit. A közigazgatási átalakítás igyekszik élesebben elválasztani egymástól az önkormányzáshoz tartozó, a közigazgatási és a politikai funkciókat. Az önkormányzatokról leválnak az államigazgatási feladatok, a közigazgatás alsóbb szintjei pedig nem hoznak, hanem végrehajtanak politikai döntéseket. Utóbbi okán az átalakítással az ágazati lobbik és a szakmai, valamint a települési-területi érdekérvényesítés csatornái nagyobb részt átterelődnek a politikai szereplők felé. Ezzel egyidejűleg a területi közigazgatás szerveinél a szakmai-bürokratikus működés mellett nyíltan megjelenik a központi kormányzati akarat képviseletének és érvényre juttatásának igénye kormánypárti politikusok kinevezése útján. A közigazgatás és a politika formális

elválasztását célozza a kormánymegbízottak és a kormányhivatalok szakmai vezetését ellátó főigazgatók – miniszter-közigazgatási államtitkár mintára történő (Sárközy 2012, 410) – megkülönböztetése. A másik oldalról viszont ugyanezt a szétválasztást nehezíti a közigazgatási reformra menet közben rákapcsolódott átszervezési folyamat, az egyes közszolgáltatások állami kézbevétele.

Az átalakításokról ma még elsősorban leíró és összefoglaló jellegű elemzés készíthető. A teljesen új minisztériumi szerkezet és a hozzá kapcsolódó feladatelosztás, a miniszterelnök-helyettesi tisztség létrehozása és kiemelése, az integrált minisztériumok megteremtése, az államtitkári rendszer és a háttérintézmények átalakítása, a területi közigazgatás reformja és a kormánytisztviselői tisztség megjelenése egyaránt bemutatható, ám részletes elemzésük, valamint kormányzati működésre gyakorolt hatásuk teljes körű leírása az átszervezések befejezését követően válik lehetségessé. Noha az átalakítás hátterét az Alaptörvény és a hozzá tartozó sarkalatos törvények újraszabályozták, ezekkel jelen írásunkban csak érintőlegesen tudunk foglalkozni.

A kormányzati rendszer bemutatását nehezíti, hogy nemcsak jogi és politikai tartalma, hanem gazdasági és nemzetközi környezete is változásban van. A 2008 óta több hullámban megélénkülő világgazdasági krízis és az ennek nyomán kipattant adósságválság gyors cselekvést kívánt a közigazgatási és a politikai vezetéstől. Az átalakításokat végrehajtó vezetésnek folyamatosan változó külvilág felé kellett megteremtenie és megőriznie a stabilitást. A gyors kormányzati döntéshozatalt a viszonylag homogén pártszövetség politikai irányítása és a parlamenti jogalkotói eszközök intenzív használata tette lehetővé, a stabilitást pedig a kormány első másfél évben változatlan összetétele, a kormánypárti frakciók szinte teljes egysége és a minimális változásokkal működő államtitkári kar biztosította. Bár a politikai irányítást fokozó „prezidencializálódás" (Körösényi 2001) betetőzéseként is értelmezhető miniszterelnök és miniszterelnök-helyettes közötti munkamegosztás bizonyos elemeiben emlékeztet a francia félelnöki rendszerre (Knapp–Wright 2006, 110–119; Sárközy 2012, 401), a változtatással nem módosult a kormányforma, hiszen az Alaptörvény is továbbviszi a német kancellárdemokrácia korábban átvett alapelveit.[1] Ráadásul, a közjogi különbségeken túl, a francia rendszerrel való összehasonlításkor érdemes azt is megjegyezni, hogy ez a párhuzam a két rendszer közti eltérések miatt nem terjed ki a politikai társbérlet, a *cohabitation* (Knapp–Wright 2006, 121–127) jelenségére.

[1] Különbség, hogy a német alaptörvény a miniszteri reszortelvet is kiemeli. Magyarországon ez az alaptörvényben nem jelenik meg, s az elmúlt húsz év gyakorlatában is csak mérsékelten érvényesült. Az erős párthátterű miniszterelnökökhöz képest kivételes volt Medgyessy Péter kormánya; nem véletlen, hogy a reszortelv is abban érvényesült legerősebben. A reszortelv egyébként Németországban sem korlátok nélküli: jelenleg a liberális FDP-miniszterek tényleges önállóságát politikailag behatárolja a párt választási küszöb alatti támogatottsága. Ráadásul a fontos ügyekben a döntés joga hagyományosan a kancelláré. Lásd pl. *http://www.focus.de/politik/deutschland/bundesregierung-die-richtlinienkompetenz-der-bundeskanzlerin_aid_518089.html*.

Kormányalakítás

A Fidesz kormányzati átalakítással kapcsolatos elképzeléseinek főbb elemei nem a párt választási programjából, hanem a terület felelőseként kijelölt politikus, Navracsics Tibor nyilatkozataiból váltak ismertté a választások előtt.[2] A politikus felvetette 7-8 csúcsminisztérium kialakításának lehetőségét, integrált megyei ügyfélszolgálati irodák létrehozásának igényét, és hosszú távú, konszenzuson alapuló, közigazgatási (szakmai) életpálya-modell megteremtésének szükségességét. A 2010-es országgyűlési választásokat (április 11. és 25.) követően rekordgyorsasággal állt fel az új kormány: a parlament május 14-én tartotta alakuló ülését, a kormány tagjai május 29-én tették le esküjüket, majd – az átadás-átvételt követően – június 1-jén megtartották első ülésüket. Egy nappal később került sor az államtitkárok kinevezésére, a helyettes államtitkárok pedig június 6-án vették át megbízatásukat.

A kormány szerkezete

A választásokat megelőzően Navracsics Tibor mellett a Fidesz miniszterelnök-jelöltje, Orbán Viktor is világossá tette, hogy „jóval kevesebb" minisztériumot, s ez által „összpontosítottabb" kormányzati szerkezetet szeretnének.[3] A kijelölt kormányfő 2011. május 3-án mutatta be új kormányát. Ekkor vált biztossá, hogy az új kabinet valóban a rendszerváltás óta legkevesebb, mindössze nyolc minisztériummal kezdi meg munkáját (I. táblázat). A leendő kormányfő következetesen minisztériumokról, nem pedig csúcsminisztériumokról beszélt.[4] Szintén május elejétől lehetett hivatalosan tudni, hogy Navracsics Tibor közigazgatási és igazságügyi miniszterként a közigazgatás (és az igazságszolgáltatás) megújításáért, miniszterelnök-helyettesként pedig a kormányzati koordinációért is felelni fog. Ezekkel együtt jelentették be azt is, hogy az 1990-től államtitkár, 1998-tól miniszter által vezetett Miniszterelnöki Hivatal (MeH) megszűnik, feladatainak döntő részét a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM), kisebb körét pedig a Miniszterelnökség veszi át.

A Fideszre támaszkodó második kabinet a kormányfő alatt két miniszterelnök-helyettessel és a rendszerváltás óta a legkevesebb (nyolc) tárcavezetővel alakult meg. Mivel a második Orbán-kormány nem koalícióra lépő pártok részvételével, hanem homogén pártszövetség parlamenti támogatásával alakult meg,

[2] *http://betivalasz.hu/itthon/navracsics-tibor-a-kozigazgatas-atalakitasarol-27157*

[3] Egyúttal azt is leszögezte, hogy „a közigazgatás erősítése érdekében visszahozzuk a közigazgatási államtitkári posztot" *http://orbanviktor.hu/cikk/_nincs_lefutott_merkozes_*.

[4] A politikai sajtóban meghonosodott, ám alkotmányjogilag értelmezhetetlen „csúcsminisztérium" elnevezéssel szemben mi kifejezőbbnek véljük az összevont területekért felelő tárcákra az „integrált minisztérium" kifejezést.

I. táblázat ***A minisztériumok száma a rendszerváltás utáni kormányokbany***

Kormány neve	Tárcák száma
Antall-kormány	13
Boross-kormány	13
Horn-kormány	12
Orbán-kormány*	14
Medgyessy-kormány*	15
I. Gyurcsány-kormány*	15
II. Gyurcsány-kormány*	12 (13**)
Bajnai-kormány*	13
II. Orbán-kormány	8

* A miniszteri irányítás alatt álló Miniszterelnöki Hivatalt is beleértve
** 2008. május 1-től 2009. április 14-ig
Forrás: Gallai–Lánczi 2006

2010-ben a koalíciós tényező helyett elsősorban a kormányzati filozófia (pl. Nemzeti Erőforrás Minisztérium), az első Orbán-kormány struktúrája (vidékfejlesztés és mezőgazdaság összevonása, erős gazdasági tárca), valamint a 2006–2010 között működő két kabinet működésének szerkezeti tanulságai (pl. a Belügyminisztérium hiányából eredő problémák, a Pénzügyminisztérium túlzott befolyása) hatottak a kormányzati felépítményre. Noha a tárcák számának visszavágása a bürokráciacsökkentés és az olcsóbb állam melletti kormányzati elkötelezettséget szimbolizáló intézkedés is volt, érdemes megjegyezni, hogy a kevesebb minisztérium nem járt együtt a vezetői létszám csökkenésével, bár az államtitkárok száma még így is elmaradt a 2002-es és 2004-es kormányokétól (2. táblázat).

2. táblázat ***Az államtitkárok* száma a rendszerváltás utáni kormányokban***

Kormány-alakítás éve	Politikai államtitkárok	Közigazgatási és helyettes államtitkárok	Összes államtitkár
1990	18	50	68
1993	17	70	87
1994	13	66	79
1998	19	73	92
2002	24	86	110
2004	29	94	123
2006	15	48	63
2009	20	59	79
2010	34	72	106

* Az összehasonlíthatóság kedvéért a politikai államtitkárok számába 2010-től a parlamenti és az ágazati államtitkárokat, a közigazgatási és helyettes államtitkárokéba a címzetes államtitkárokat, 2006–2010 között pedig a szakállamtitkárokat is besoroltuk.
Forrás: Sajtóadatbank, Metropol (2010. 06. 02). 2010-ben a júliusi adatokat vettük figyelembe.

A miniszterelnök

2010-ben az úgynevezett státustörvényben[5] megerősítést nyert a kormányfő hatás- és feladatkörének 2006-os kiteljesítése. Törvényi szinten deklarálták, hogy a miniszterelnök a kormánypolitika általános irányának meghatározója, s ugyanitt biztosították részére a feladat-meghatározás lehetőségét a miniszterek és a kormány irányítása alatt álló szervek vezetői vonatkozásban. A kormányfői feladatkitűzés lehetősége orvosolta a 2006-ban kodifikált normatív utasítási jog Alkotmánybíróság által 2009-ben megállapított alkotmányellenességét,[6] s egyúttal – a német kancellárdemokrácián túlmutatva – elmozdulást jelentett a félelnöki rendszerek irányában. Mivel 1990 óta a kormányokra egyre erősödő mértékben volt jellemző, hogy a miniszterelnök nemcsak „első az egyenlők között", hanem mind hierarchikusan, mind felelősségét tekintve a miniszterek felett áll, a státustörvény reá vonatkozó paragrafusaival a tényleges gyakorlat nyert jogi alátámasztást (Körösényi–Tóth–Török 2006, 106–107; Müller 2008, 164–201). A kormányfő kiemelésének folyamata az új alkotmánnyal teljesedett be, midőn az Alaptörvénybe is bekerült a kormánypolitika általános irányának meghatározására vonatkozó miniszterelnöki jog,[7] és a szövegben a kormányt több helyütt felváltotta a kormányfő. Ráadásul a következő kormányalakítástól fogva már nem lesz kötelező kormányprogramot előterjeszteni, illetve a kormányfőjelöltről e dokumentummal együtt szavazni.[8] A kormányprogramnak eddig sem volt jogi kötőereje (Jakab 2011, 255), de ezzel együtt sem zárható ki, hogy a jövőben is lesznek olyan miniszterelnök-jelöltek, akik programot ismertetve mutatkoznak be az Országgyűlésnek, és az is előfordulhat, hogy egyes képviselők ez alapján döntenek majd a bizalom megszavazásáról, azonban mindez már a jog látókörén kívül fog esni. Bizalmi szavazás indítványozására, illetve valamely előterjesztés feletti parlamenti döntés bizalmi szavazássá tételére a jövőben formálisan (jogilag) is a miniszterelnöknek lesz lehetősége.[9] Ezzel, és az irányvonal meghatározásának jogával, a jogalkotók a magyar miniszterelnök alkotmányjogi kiemelését tovább közelítették a német kancellári tisztség szabályozásához és a rendszerváltás utáni magyar alkotmányos valósághoz (Jakab 2011, 257). Az Alaptörvényben szintén kodifikálták azt a gyakorlatot,

[5] *2010. évi XLIII. törvény a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról* 18. § (1)–(2).

[6] A jogalkotó a normatív utasítás helyett a vonatkozó alkotmánybírósági határozat által használt és ajánlott terminológiát vette át: „A kormánypolitika meghatározása szükségszerűen feladat-meghatározást is jelent." [122/2009. (XII. 17.) AB hat., ABH 1991, 1054.]

[7] Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 18. cikk (1) bekezdés

[8] Érdekesség, hogy a kormányprogram jogintézményének eltörlését korábbi igazságügyi minisztériumi vezetők és szakértők is támogatták. Lásd Gáli–Sepsi–Tordai (2011) 62. pont.

[9] A korábbi Alkotmány 39/A. § (3)–(4) bekezdései értelmében ezt addig formálisan a Kormány tehette meg a miniszterelnök útján, de mint 2006 októberében láthattuk, a döntést valójában már akkor is a kormányfő hozta meg.

hogy a miniszterek nemcsak az Országgyűlésnek, hanem a miniszterelnöknek is felelősek.[10] Ezzel az alkotmányozó hatalom a miniszterek kormányfő irányában eddig is érvényesülő politikai lojalitását alkotmányjogilag is megalapozottá tette. Az eltörlésére vonatkozó javaslatok ellenére része marad az Alaptörvénynek a konstruktív bizalmatlansági indítvány 1990-ben bevezetett intézménye.

Az első ciklussal ellentétben a második Orbán-kormány alatt nem választották szét a kormányfői és a pártelnöki posztokat. Ez a megoldás visszatérést jelent az 1990-es évekhez, hiszen a XXI. század első évtizedében a két pozíció szétválasztása volt a bevett megoldás (3. táblázat). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Orbán Viktor és Gyurcsány Ferenc akkor is komoly befolyással rendelkezett pártjában, amikor formálisan nem vezette azt. Ezzel szemben Medgyessy Péter és Bajnai Gordon párton belüli támogatottsága korlátozott volt, ami annak fényében nem meglepő, hogy ők párton kívüliként vállalták és látták el a miniszterelnöki megbízatást.

3. táblázat ***Miniszterelnöki és pártelnöki tisztségek betöltői a rendszerváltás óta***

Miniszterelnökök, hivatali idő	Ciklus alatti pártelnökök (párt), tisztségviselés ideje
Antall József, 1990. 05. 23. – 1993. 12. 12.	**Antall József** (MDF), 1989. 10. 21. – 1993. 12. 12.
Boross Péter, 1993. 12. 21.– 1994. 07. 15.	**Für Lajos** (MDF), 1994. 02. 19. – 1996. 03. 02.
Horn Gyula, 1994. 07. 15. – 1998. 07. 06.	**Horn Gyula** (MSZP), 1990. 05. 27. – 1998. 09. 05.
Orbán Viktor, 1998. 07. 06. – 2002. 05. 27.	**Orbán Viktor** (Fidesz-MPP), 1993. 04. 18. – 2000. 01. 29. **Kövér László** (Fidesz-MPP), 2000. 01. 29. – 2001. 05. 06. **Pokorni Zoltán** (Fidesz-MPP), 2001. 05. 06. – 2002. 07. 03.
Medgyessy Péter, 2002. 05. 27. – 2004. 09. 29.	**Kovács László** (MSZP), 1998. 09. 05. – 2004. 10. 16.
Gyurcsány Ferenc, 2004. 09. 29. – 2009. 04. 14.	**Hiller István** (MSZP), 2004. 10. 16. – 2007. 02. 24. **Gyurcsány Ferenc** (MSZP), 2007. 02. 24. – 2009. 04. 05. **Lendvai Ildikó** (MSZP), 2009. 04. 05. – 2010. 07. 10.
Bajnai Gordon, 2009. 04. 14. – 2010. 05. 29.	**Lendvai Ildikó** (MSZP), 2009. 04. 05. – 2010. 07. 10.
Orbán Viktor, 2010. 05. 29. –	**Orbán Viktor** (Fidesz-MPSZ), 2003. 05. 17. –

[10] A korábbi Alkotmány ezt így szabályozta: „A Kormány tagjai a Kormánynak és az Országgyűlésnek felelősek" [39. § (2) bekezdés]. Az új Alaptörvény értelmében: „A Kormány tagja tevékenységéért felelős az Országgyűlésnek, valamint a miniszter a miniszterelnöknek." [18. cikk (4) bekezdés].

A miniszterelnök-helyettes

Az új parlamenti többség első lépései között szerepelt a miniszterelnök-helyettesi tisztség intézményesítése az Alkotmány módosításával. Addig az alkotmány értelmében a miniszterelnök eseti jelleggel és korlátozott jogkörökkel jelölt ki miniszterelnököt helyettesítő minisztert. A rendszerváltás óta minden kormányban szükség volt a kormányfő helyettesítésére, távolléte esetére ideiglenes helyettes kijelölésére (vö. Müller 2008). A rendszerváltás utáni politikatörténetben két alkalommal, 1993-ban, az első miniszterelnök súlyos betegsége, majd halála, illetve 2004-ben, a Medgyessy–Gyurcsány-váltás kapcsán kapott kiemelt figyelmet a miniszterelnök helyettesítése.

Tartósan betöltött miniszterelnöki tisztség esetén a helyettes kiválasztása több szempont alapján lehetséges. Ezek közé elsősorban a koalíciós szempont (a kisebbik koalíciós párt vezetőjének kijelölése), valamint az adott személy kormánypárton belüli befolyása, kivételesen a kormányfő adott politikussal való szövetségesi, bizalmi viszonya sorolható.[11] Az elsőre volt példa a szocialista Horn-kormányban a liberális Kuncze Gábor „koalíciós miniszterelnök-helyettesi" pozíciója, a másodikra az MSZP-s Kiss Péter Gyurcsány-kormányokban viselt hasonló tisztsége, a harmadikra pedig a fideszes Kövér László posztja az első Orbán-kormányban. 2009-ben, a Bajnai-kormány megalakításakor, két miniszterelnököt helyettesítő minisztert jelöltek ki: egy általános (értsd: politikai) helyettest és egy Miniszterelnöki Hivatalt vezető (értsd: közigazgatási) helyettest.[12] Mindezen megbízatások a kormányfő opcionális döntése alapján születtek, és főként politikai tartalommal bírtak. A kötelezően és tartósan kinevezett miniszterelnök-helyettes intézményesítése a 2010-es választások után kapott alkotmányjogi megalapozást. Az Alkotmány megváltoztatott szövege szerint „a miniszterelnök a miniszterek közül miniszterelnök-helyettest jelöl ki".[13] A parlamenti vitában az indoklásokban is elhangzott, hogy a miniszterelnök-helyettes az új kormányzati struktúrában állandó és fontos szereplője lesz a kabinet munkájának. A státustörvény lehetőséget adott a miniszterelnöknek rendelet útján akár több miniszterelnök-helyettes kijelölésére is azzal a megkötéssel, hogy ilyen esetben közöttük helyettesítési sorrend felállítása szükséges.

[11] Külföldön széles a példák tárháza. Csak felvillantásul: a koalíciós elvre a szlovák vagy román többpárti kormányok többsége mellett akár a mostani brit és osztrák kabinet is említhető, de a legismertebb példa Németország alkancellárja, aki hagyományosan – ám nem kötelező szabályként – a külügyminiszteri posztot is be szokta tölteni. A kormánypárton belüli befolyásra többek közt a spanyol kormányban 2010–2011-ben Alfredo Perez Rubalcaba, a politikai szövetségre Ludwig Erhard Adenauer-kormányokban betöltött helyettesi funkciója hozható példaként.

[12] Mindketten a kisebbségben kormányzó Magyar Szocialista Pártból jöttek: a 4/2009. (IV. 28.) ME rendelet értelmében előbbi a társadalompolitika összehangolásáért felelős tárca nélküli miniszter, Kiss Péter, utóbbi a MeH élén álló Molnár Csaba lett.

[13] Alkotmány 33. § (2) bekezdés

A második Orbán-kormány megalakításakor szintén két miniszterelnök-helyettes kijelölésére került sor. Orbán Viktor két helyettese – a pártszövetség és frakciószövetség ellenzéki évek alatt kialakított munkamegosztását követve – a két korábbi frakcióvezető, a fideszes Navracsics Tibor és a kereszténydemokrata Semjén Zsolt lett.[14] A miniszterelnök helyettesítésére első helyen a KDNP-elnök jogosult; ő a miniszterek feladat- és hatásköréről szóló kormányrendelet[15] értelmében az úgynevezett általános helyettes, s egyben a Kormány nemzetpolitikáért felelős tagja is. A másik miniszterelnök-helyettes – a közigazgatási és igazságügyi tárca vezetése mellett – a kormányzati tevékenység összehangolásáért felel. Mivel a miniszterelnök-helyettesek miniszterelnök általi kötelező kijelölése az új Alaptörvénybe is bekerült, így ezzel ellentétes politikai szándék és azt támogató kétharmados többség hiányában a következő ciklusra/ciklusokra is a magyar kormányszerkezet állandó eleme marad.

A MINISZTÉRIUMOK

A kormányszerkezet kialakításához a jogszabályi felhatalmazást a *2010. évi XLII. törvény* teremtette meg. A jogszabály, melynek megalkotására az Alkotmány kötelezi a mindenkori magyar kormányerőket, nem egyszerű felsorolás, hanem egyben a minisztériumok közötti feladatrendezés, -átcsoportosítás és -tisztázás is. A 2010-es jogszabályt megkülönböztette a korábbi hasonló szabályozásoktól az átadás-átvételi, a korábbi minisztériumi vezetések és a helyükbe lépő új tárcavezetők közötti jogutódlási folyamat pontos, garanciákhoz kötött rendezése. A miniszterek feladat- és hatáskörét a korábbi 14 kormányrendelet helyett egységes keretben rögzítette a Statútum [212/2010. (VII. 1.) Korm. rendelet], melyet július 1-jén adtak ki, míg a minisztériumok engedélyezett létszámát meghatározó kormányhatározat [1166/2010. (VIII. 4.) Korm. határozat] augusztus 4-én lépett hatályba. Az új kormányszerkezet (4. táblázat) feladatkörök összevonásában is megmutatkozó legfőbb újítása az integrált minisztériumok felállítása volt. Sárközy Tamás már Gyurcsány Ferenc második kormányának tárcáit is integrált minisztériumnak nevezte (Sárközy 2007). Az államszervezeti centralizáció a központi államigazgatási szervek szintjén általában erőteljesebb tagoláshoz vezet (Sári 2005, 368), 2010-ben azonban ezzel éppen ellentétes folyamat figyelhető meg.

[14] 2/2010. (VI. 1.) ME rendelet

[15] 212/2010. (VII. 1.) Korm. rendelet az egyes miniszterek, valamint a Miniszterelnökséget vezető államtitkár feladat- és hatásköréről

4. táblázat *Minisztériumok, jogutódlás és feladatkörök 2010-ben*

Az Orbán-kormány (jogutód) minisztériumai	A Bajnai-kormány (jogelőd) minisztériumai	Főbb feladatkörök
Belügyminisztérium	Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium	bűnmegelőzés, büntetés-végrehajtás, rendészet, közbiztonság
	Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium	építésügy, területrendezés, település-fejlesztés, településrendezés
	Önkormányzati Minisztérium	helyi önkormányzatok, katasztrófák elleni védekezés
	„titokminiszter”	a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok irányítása
Honvédelmi Minisztérium	Honvédelmi Minisztérium	honvédség, honvédelem, katonai igazgatás, védelempolitika
Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium	Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium	állampolgársági ügyek, igazságügy, közigazgatás-fejlesztés
	Miniszterelnöki Hivatal	kormányzati koordináció, közigazgatás, kommunikáció
	Oktatási és Kulturális Minisztérium	egyházügyek
	Szociális és Munkaügyi Minisztérium	esélyegyenlőség, romaintegráció, társadalmi és civil kapcsolatok, társadalompolitika
	„titokminiszter”	a minősített adatok védelmének szakmai felügyelete
	Önkormányzati Minisztérium	területi közigazgatás, választások
Külügyminisztérium	Külügyminisztérium	EU-ügyek, biztonságpolitika, két- és többoldalú nemzetközi kapcsolatok
	„titokminiszter”	polgári hírszerzési tevékenység irányítása

Nemzetgazdasági Minisztérium	Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium	gazdaságpolitika, iparügyek, kereskedelem, külgazdaság, kutatásfejlesztés
	Önkormányzati Minisztérium	idegenforgalom, lakáspolitika
	Pénzügyminisztérium	államháztartás, adópolitika, pénzügyi szabályozás, járulékok
	Szociális és Munkaügyi Minisztérium	foglalkoztatáspolitika, szak- és felnőttképzés, fogyasztóvédelem
Nemzeti Erőforrás Minisztérium	Egészségügyi Minisztérium	egészségfejlesztés, egészségügyi intézmények, gyógyszerügy
	Oktatási és Kulturális Minisztérium	közoktatás, felsőoktatás, tudománypolitika, kultúra
	Önkormányzati Minisztérium	sportpolitika
	Szociális és Munkaügyi Minisztérium	szociális és nyugdíjpolitika, családpolitika, ifjúságpolitika
Nemzeti Fejlesztési Minisztérium	Közlekedési, Hírközlési és Energiaügyi Minisztérium	közlekedés, energiapolitika, bányászat, hírközlés
	Miniszterelnöki Hivatal	audiovizuális politika, informatika
	Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium	fejlesztéspolitika, területfejlesztés
	Pénzügyminisztérium	állami vagyongazdálkodás
Vidékfejlesztési Minisztérium	Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium	mezőgazdaság, agrárigazgatás, élelmiszer-biztonság, vidékfejlesztés
	Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium	vízgazdálkodás, környezetvédelem

A politikatudomány öt kormányzati területet sorol a klasszikus tárcák közé: a belügyet, a külügyet, a hadügyet, a pénzügyet és az igazságügyet (Gallai–Török 2003, 279). Ezek közül 2010-ben három tárca klasszikus, nem integrált minisztériumként kezdte meg, illetve folytatta tevékenységét. Az ide tartozó Honvédelmi Minisztérium (HM) gyakorlatilag változatlan, a Külügyminisztérium (KüM) a polgári hírszerzés irányításának átvétele okán bővített feladatkörrel (s az Európai Unió soros elnökségének betöltése idején extrém terheléssel) működött tovább. Az előző ciklus után önállóságában helyreállított Belügyminisztérium (BM) feladatkörét – a hagyományos belügyminisztériumi területeken (rendészeten és helyi önkormányzatokon) felül – a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok felügyeletére is kiterjesztették. Ezekhez képest a pénzügyi és az igazságügyi terület nem kapott önálló minisztériumot, hanem más területekkel integrálódtak. A második Orbán-kormányban a három klasszikus mellett így további öt integrált minisztérium jött létre. A magyar közjogban nem létező fogalom alatt a korábban két vagy több tárcához tartozó, egymástól elkülönült szervezeti keretek között intézett, de valamilyen kiemelt kormányzati szempont miatt egy miniszter felügyelete alá összevont ágazati tevékenységeket kezelő intézményeket értjük. Az integrációtól a kormány főként a bürokráciacsökkentést és a hatékonyság fokozását remélte,[16] de fontos cél volt a különböző területek összevonásával az ágazati érdekek kormányszint alatti ütköztetése, a hagyományos lobbiérdekek kordában tartása, és a kabinet, de mindenekelőtt a kormányfő tehermentesítése.[17] Az integrált minisztériumok vezetése természeténél fogva ellát egyfajta szűrőszerepet a döntés-előkészítésben, valamint a költségvetési források részterületekre osztásában. Miközben a hatékonyság fokozásához nehéz mutatókat párosítani, a bürokráciacsökkentés kapcsán a létszám alakulását többé-kevésbé használható indikátornak találjuk. A Magyar Közlönyben és a Határozatok Tárában megjelent adatok alapján a 2010. januári 5743-hoz képest 2010 augusztusában még több (5764), 2012 januárjára viszont kevesebb (5544) volt a minisztériumokban foglalkoztatott összes kormánytisztviselő száma.

Az integrált minisztériumok közül mérete – és vitatottsága – okán kiemelkedik a Nemzeti Erőforrás Minisztérium (NEFMI). A humán ügyeket integráló tárca (Stumpf 2006, 92) öt nagyobb területet foglal magában: az oktatáspolitikát, a kultúrát, az egészségügyet, a szociális ügyeket és a sportot. Mindegyik területért külön (ágazati) szakállamtitkár felel, közülük (oktatáspolitikai, egészségügyi, szociális) hármat a kereszténydemokraták jelöltek. Valószínűleg ezzel is összefügg, hogy a kormány eddigi működése során ez a tárca állt a legerősebb parlamenti felügyelet alatt (elég csak a bizottsági elnökök aktivitására vagy az ágazati kódexek parlamenti módosításaira utalni). A remények csak részben vál-

[16] *http://tv2.hu/tenyek/cikk/lesz-miniszterelnok-helyettes-es-alkotmanymodositas*

[17] *http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=362750#null*

hattak be, hiszen a tárca jövőjével kapcsolatban már az első év után felvetődtek dezintegrációs elképzelések, illetve az is felmerült, hogy a minisztérium a jövőben egy erőskezű és erős befolyású pártpolitikus-miniszter irányítása alá kerülhet.[18]

A Vidékfejlesztési Minisztérium (VM) mint integrált tárca nem előzmények nélküli: 1998 és 2002 között, az első Orbán-kormányban – a koalíciós partner FKGP kérésének megfelelően – egy minisztériumban működött a mezőgazdaság és a vele szorosan összefüggő, ám szűk értelemben vett (agrár-)vidékfejlesztés. Az uniós csatlakozásból eredő szakpolitikai feladatok miatt 2006-ban is hasonló elképzelések mentén szerveződött újjá a tárca. Érthető hát, hogy 2010 májusától az egyébként is a vidékre alapvető politikai bázisként tekintő Fidesz kitartott az integrált tárca mellett; olyannyira, hogy a VM az agrárterület mellett az addigi környezetvédelmi és vízügyi minisztériumok általános jogutódja is lett.

Ugyancsak több területet integrálva jött létre a két gazdasági tárca, a Nemzetgazdasági Minisztérium (NGM) és a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium (NFM). Az NGM az állami vagyongazdálkodáson, illetve annak felügyeletén kívül a korábban a Pénzügyminisztériumhoz tartozó összes területért felelős lett. Az integrált gazdaságpolitikai tárcába beolvadtak pénzügyi, gazdasági, munkaügyi reszortok, illetve számos olyan terület, amelyért a megelőző ciklusokban esetenként önálló tárca nélküli miniszter (kutatás-fejlesztés), államtitkár (szakképzés) vagy kormánybiztos (lakásügy) felelt. Az NGM felállításával megszűnt az önálló Pénzügyminisztérium, mely 1867 és 2010 között folyamatosan működött. Az integráció másik pillére, a szűkebb értelemben vett gazdasági tárca megerősödése az első Orbán-kormány alatt kezdődött (Stumpf 2006, 89).[19] 1998-tól működött először elkülönült Gazdasági Minisztérium, ami a rákövetkező szocialista kormányzás alatt előbb Gazdasági és Közlekedési Minisztériumként, majd 2008 és 2010 között Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztériumként[20] kapott egyre bővebb hatásköröket.

A Nemzeti Fejlesztési Minisztérium (NFM) neve csak részben utal a hatáskörére. A szűkebb értelemben vett területfejlesztési, illetve általános fejlesztési területek mellett ugyanis e tárca portfóliójába tartozik a vagyongazdálkodás, a közlekedés, az energiapolitika és általában az infrastrukturális ügyek, tehát az informatika és az audiovizuális, valamint a hírközlési szakpolitika irányítása is.

---

[18] Az előbbihez lásd például Harrach Péter véleményét a Magyar Narancsban 2011. szeptember 1. *http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/birek/bir.php&id=24435*, az utóbbihoz pedig az Origo fejtegetéseit *http://www.origo.hu/itthon/20110812-batalmi-harcok-a-nemzeti-eroforras-miniszterium-korul.html*.

[19] Előtte Horn Gyula is tervezett szorosabb gazdaságpolitikai koordinációt, de elképzelése elsősorban jelöltje (Nagy Sándor, MSZOSZ) és a koalíciós partner (SZDSZ) ellenállása miatt meghiúsult *http://beszelo.c3.hu/00/06/10bauer.htm*.

[20] Voltak, akik már ezt a tárcát is csúcsminisztériumnak tekintették, például Bayer József *http://nol.hu/archivum/archiv-490182*.

A tárca ez által egységes kormányzati keretet ad a fejlesztésekhez és a fejlesztendő területek többségéhez, amihez a vagyonpolitika és az uniós források feletti kiemelt befolyása révén erős anyagi bázissal rendelkezik. Az integrált fejlesztési ágazat négy korábbi minisztérium feladatkörei tekintetében lett „különös jogutód": a tárca a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium, a Pénzügyminisztérium, a Közlekedési, Hírközlési és Energiaügyi Minisztérium, valamint a Miniszterelnöki Hivatal bizonyos feladatköreit viszi tovább.

A kormányalakítás előtt kevés előzmény utalt az igazságügyi tárca megújult portfóliójára. A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM) hatásköre leginkább a Miniszterelnöki Hivatal és a vele bizonyos területeken (pl. jogalkotás irányítása) korábban is átfedésben (Müller 2008, 162), s egyébként fizikailag egy helyen működő igazságügyi tárca összevonásaként mutatható be, azzal a szűkítéssel, hogy az előbbi intézmény feladatköreinek egyes meghatározó részei nem a KIM-be, hanem a Miniszterelnökséghez és az NFM-hez kerültek. A KIM mint integrált tárca létrejöttében meglátásunk szerint három említésre méltó elem játszott közre: 1. A MeH kiemelkedése, kormányzati irányításban és koordinációban betöltött szerepe (Stumpf 2006, 90–91); 2. a miniszterelnök és szervezete tehermentesítése a kormányzati koordinációért felelős miniszterelnök-helyettesi poszt létrehozásával; 3. a közigazgatási szektor átfogó és időben elnyúló átalakításának terve, s ezzel összefüggésben e terület minisztériumi szintre erősödése. A KIM így az igazságügy mellett hangsúlyos területként viszi a közigazgatás reformját, s egyben, az informatika kivételével, minden olyan kiemelt tárcaközi (pl. Kormányiroda, stratégia és koordináció, kommunikáció és személyügy), illetve tárcákhoz nem rendelt, önálló (pl. nemzetpolitika, felzárkóztatás, egyházpolitika) feladatkört is megkapott a MeH-től, amelyek nem közvetlenül a miniszterelnököt, hanem a kormányzást segítik.

A Miniszterelnökség

Az integrált minisztériumi rendszer mellett a kormányzati struktúra másik nagy újítása az egyre nagyobb hatalmú, 1998 óta minisztériumként működő MeH megszüntetése és feladatköreinek szétosztása. A miniszterelnök politikai akaratának közvetítésében, valamint a minisztériumok munkájának összehangolásában és ellenőrzésében döntő szerepet játszó intézmény húsz év utáni felszámolását kritikák is érték.[21] A Miniszterelnöki Hivatal működésének utolsó éveiben már

[21] Lásd például Müller (2010a) írását, mely szerint a MeH feladatainak a KIM és a Miniszterelnökség közötti megosztása „nyilván magában hordozza a veszélyt, hogy a két kormányzati központ (külön érdekességként az egyikben a kormány-, a másikban a miniszterelnöki szóvivővel) nemcsak párhuzamosságokkal működik, amely megnehezíti a tárcák dolgát, hanem egymással verseng is".

nehezen volt képes összefogni a tárcák működését (Sárközy 2010). A MeH általános jogutódja a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium lett, a Miniszterelnökség pedig központi államigazgatási szervként a KIM-ből való kiválással jött létre. Ezzel tehát szervezetileg kettévált – a miniszterelnök megfogalmazásával élve – „a kormány agyközpontja".[22]

A Miniszterelnökség a tevékenységét irányító kormányfő munkaszerve. Az államtitkár által vezetett szerv a miniszterelnök tevékenységének segítése mellett közreműködik a kormányzati politika alakításában. Politikai kapcsolattartási feladatain felül a Miniszterelnökség segíti a miniszterelnöki biztosok (így a miniszterelnöki kormányszóvivő) és a főtanácsadók munkáját is. A Miniszterelnökséget vezető államtitkár elsősorban a kormányfő munkáját szervezi, kapcsolatot tart, döntés-előkészítő és ellenőrző szerepet lát el. A Miniszterelnökség létszáma a kormányzás elmúlt másfél évében emelkedett: míg 2010 júniusában „körülbelül ötvenen", augusztusban 94-en, 2011 októberében 134-en dolgoztak a szervezetben.[23] A megnövekedett létszám a feladatok bővülését is jelezte; így 2011 szeptemberében ide került a kormányszóvivőség és a kormányzati humánpolitika a hozzájuk tartozó stábbal.

5. táblázat ***Államtitkárok száma 2009-ig a MeH-ben, illetve 2010-től a KIM-ben és a Miniszterelnökségen****

Kormány-alakítás éve**	Politikai és szakterületekért felelős államtitkárok száma	Közigazgatási és helyettes államtitkárok száma	Összes államtitkár száma
1990	4 (7)	3 (5)	7 (12)
1994	1 (3)	5 (11)	6 (14)
1998	7 (16)	4 (5)	11 (21)
2002	10	6 (15)	16 (25)
2004	10 (10)	8 (8)	18 (18)
2006	9 (13)	5 (10)	14 (23)
2009	6	8 (10)	14 (16)
2010	5	11 (14)	16 (19)

* Az első adatok a kormányalakítás utáni, a zárójelben szereplőek pedig az adott ciklus egészére vonatkozó számok.

** A Boross-kormányt az elődjével mutatott nagyfokú kontinuitás miatt nem mutattuk be külön.

Forrás: Sajtóadatbank, Metropol (2010. 06. 02). 2010-ben a júliusi adatokat vettük figyelembe.

[22] Lásd az erről szóló miniszterelnöki bejelentés videóját *http://www.origo.hu/itthon/20100429-orban-viktor-fidesz-kormanynevsor.html*.

[23] *http://www.origo.hu/itthon/20111012-a-miniszterelnokseg-letszama.html*

A minisztériumok vezetése

A második Orbán-kormány személyi összetételét vizsgálva azt láthatjuk, hogy tagjai között többségben vannak a párttagok és a parlamenti képviselők. E tekintetben mégsem éles a kontraszt az előző, Bajnai miniszterelnök által következetesen szakértőinek nevezett kormányhoz képest, hiszen abban a kabinetben a kormánytagok fele szintén rendelkezett (szocialista) párttagkönyvvel. A sajtóban az új kormányt mégis többen hasonlították Orbán Viktor első kormányához, és a szakértők jelenlétével írták le.[24] Tény, hogy a pártelnök-miniszterelnök mellett csak a két miniszterelnök-helyettes, a KDNP-elnök Semjén Zsolt és a Fidesz frakcióját az előző ciklusban vezető Navracsics Tibor számít fajsúlyos pártpolitikusnak.

6. táblázat ***Kormánytagok háttere a rendszerváltás utáni kormányokban***

Kormányok	Kormánytagok száma	Párttagok száma	Parlamenti képviselők száma
Antall-kormány	18	14	12
Boross-kormány	18	15	11
Horn-kormány	14	12	14
I. Orbán-kormány	17	9	9
Medgyessy-kormány	16	10	11
I. Gyurcsány-kormány	18	13	11
II. Gyurcsány-kormány	15	9	8
Bajnai-kormány	16	8	6
II. Orbán-kormány	10	7	6
Összesen:	142	97 (68,3%)	88 (62%)

Forrás: Körösényi–Török–Tóth 2007, 112; illetve saját gyűjtés

A kormány további hét miniszter tagja többféle szempont szerint csoportosítható. Három, a pártpolitikában kevésbé aktív miniszter (Martonyi János, Matolcsy György, Pintér Sándor) már az első Orbán-kormányban is tárcavezető volt. Szakemberként e sorhoz csatlakoztatható tárcavezető a SOTE volt dékánja, Réthelyi Miklós is. A szakmájában ugyancsak elismert Fazekas Sándor volt karcagi polgármesterként erősen köthető a város országgyűlési képviselőjéhez, a Fideszalelnök Varga Mihályhoz, aki a Miniszterelnökség államtitkáraként miniszterekkel összemérhető befolyással rendelkezik. A kormányban a miniszterelnök bizalmi embereként lehet tekinteni a párton kívüli üzletember Fellegi Tamásra és a polgári körök szervezésében kulcsszerepet játszó Hende Csabára. A tíz kormánytagból hét már szerzett különböző szintű kormányzati tapasztalatot az első Orbán- és/vagy az Antall-kormányban.

[24] *http://index.hu/belfold/2010/valasztas/bejelentes/*

Az államtitkári kar

Az államtitkárok státuszával kapcsolatos 2006-os átfogó átalakításokat (Gallai–Lánczi 2006) 2010-ben újabbak követték. A *2010. évi XLIII. törvény* államtitkárokra vonatkozó kitételeit részben a minisztériumi struktúraváltás, részben a korábbi változtatások visszarendezése jegyében kodifikálták. A 2006-os kitérő után visszaállt politikai vezetők (kormánytagok, parlamenti és szakterületekért felelős, „jelző nélküli" államtitkárok) és közigazgatási vezetők (közigazgatási és helyettes államtitkárok) kettőssége, szétválasztása. Csakúgy, mint az 1990–2006 közötti időszakban, a politikai vezetők megbízatása az adott kormányéhoz kötött, a közigazgatási vezetőké pedig jogilag elválik az őket tisztségükkel megbízó kormány mandátumától. Utóbbiak szabályozása a kormánytisztviselőkről szóló törvény alá került, s kinevezésük határozatlan időre szól. Az államtitkárok kinevezése továbbra is a miniszterelnöktől függ; a parlamenti, a szakterületekért felelős és a közigazgatási államtitkárok esetében az érintett miniszternek véleményezési, a miniszterelnöknek javaslattételi, az államfőnek pedig kinevezési jogosultsága van. A helyettes államtitkárok kinevezése a miniszterelnök joga; a miniszterek csak javaslatot tehetnek, s vita esetén nehezen elképzelhető, hogy ne a miniszterelnöké lenne a döntő szó. A miniszterek tehát nem kapták vissza a helyettes államtitkárokra vonatkozó, 2006 előtt meglévő kinevezési jogukat. Ez a kinevezési szabályozás összhangban áll ugyan a miniszterelnök kiemelésén alapuló politikai gyakorlattal, de kormányváltás esetére előrevetíti a közigazgatási vezetői kar választások után megszokott (Müller 2010b), széleskörű lecserélését.

A 2006-ig politikai, utána „jelző nélküli" államtitkár intézménye csökkentett számban, de feladataiban részben továbbél a parlamenti államtitkári tisztség formájában. A második Orbán-kormányban – a minisztériumok számához illeszkedve – nyolc parlamenti államtitkár működik, közülük hét egyúttal országgyűlési képviselő is (öt fideszes, két kereszténydemokrata); feladatuk a miniszterek parlamenti képviselete, helyettesítése. A „jelző nélküli", a gyakorlatban azonban egy-egy adott szakterületért felelős államtitkári pozíció az integrált minisztériumi rendszer létrejöttének következménye. Ezek a „kvázi" (junior) miniszterek az integrált területeket vezető (e relációban szenior) miniszterek alatt helyezkednek el a hierarchiában. Státusuk és szerepük leginkább a brit rendszer kabineten (értsd kormánytestületen) kívüli miniszteréhez (Coxall–Robins 1998, 265) hasonlítható. Számuk minisztériumonként változó: a KIM-ben, a NEFMI-ben és az NFM-ben van a legtöbb (5-5), a HM-ben viszont egyáltalán nincs ilyen államtitkár. Feladatkörük nagysága, szakterületük összkormányzati jelentősége is igen változatos az infokommunikációs területtől az egészségügyig, az oktatástól a

foglalkoztatásig. A 25 szakterületekért felelős államtitkár közül 16 egyben parlamenti képviselő is (13 fideszes, 3 KDNP-s).[25]

A választások előtti ígéreteknek megfelelően 2010-ben az új kormány visszaállította a közigazgatási államtitkári tisztséget. A közigazgatási államtitkár a minisztérium szakmai munkájának – a tárcavezető iránymutatásai alapján eljáró – egyszemélyi vezetője. A nyolc minisztérium mindegyike új szakmai irányítót kapott; közülük heten már dolgoztak valamely jobboldali kormány közigazgatási karában.[26] Ezért noha kinevezésük határozatlan időre szól, valószínű, hogy kormányváltás esetén mindannyian távozni kényszerülhetnek. A közigazgatási államtitkári tisztség visszaállítása magával hozta az 1990-től 2006-ig létező, elsősorban a kormányülések előkészítésére szolgáló, szűrő és egyeztető szerepet betöltő fórum, a közigazgatási államtitkári értekezlet újraintézményesítését is.

A tárcák vezetése tekintetében bővítette a miniszterelnök mozgásterét (Müller 2010a), hogy jogszabály nem maximálta az államtitkári létszámkeretet, így a kormányfő belátásán múlik, hogy melyik minisztériumba hány és milyen funkciójú államtitkárt nevez, illetve neveztet ki. A kormány a státusztörvényben felhatalmazást kapott ugyan e létszámkeret meghatározására, erre azonban mindezidáig nem került sor.

A második Orbán-kormány a 2006–2010-es kitérőt követően – a szakpolitikai államtitkári tisztség megszüntetésével egyidejűleg – visszaállította a helyettes államtitkári tisztséget is. Újításként a helyettes államtitkárok kinevezésénél a miniszterelnökhöz felterjesztendő javaslatok szűrőjeként beépítették a közigazgatási minőségpolitikáért és személyzetpolitikáért felelős tárca, a KIM közigazgatási államtitkárát. Így a helyettes államtitkárok személyére vonatkozó javaslatot a miniszterek csak a KIM közigazgatási államtitkár útján, az ő támogatása esetén terjeszthetik a kormányfő elé.[27] Nincs azonban információnk arról, hogy a kormányzás elmúlt másfél éve során a koordinációs államtitkár gyakorolta volna ezt a személyzeti vétójogát.

Végül érdemes megjegyezni, hogy az államtitkárok közé tartozik a Miniszterelnökséget vezető államtitkár is, akinek a helyzete azonban nemcsak azért kivételes, mert felette nem miniszter, hanem közvetlenül a kormányfő áll: a poszt betöltője jogosítványai (pl. részvétel a kormányüléseken), valamint a kormányfő mindennapi munkáját közvetlenül segítő tevékenysége és nem utolsósorban a kormánypártban betöltött alelnöki tisztsége révén az államtitkároknál jóval befolyásosabb kormányzati szereplő.

[25] A ciklus eleji adat az infokommunikációs (szak)államtitkár és parlamenti képviselő Nyitrai Zsolt távozásával 15 főre csökkent.

[26] *http://bvg.hu/bvgfriss/2010.23/201023_allamtitkarok_regimentje_kiskormanybelepo*

[27] Az eljárás alól csak a KIM és a Miniszterelnökség kapott mentesítést.

Összkormányzati elemek

2006-ban a közvetlen politikai irányítás erősítésének fontos újítása volt a tárcák szervezeti és működési szabályzatainak miniszterelnöki jóváhagyáshoz kötése (Gallai–Lánczi 2006). 2010-ben a központosítás egyes vonatkozásokban enyhült ugyan, de a minisztériumi SZMSZ-ek elkészítése továbbra is központi ellenőrzés alatt maradt. Ennek joga a miniszterelnöktől a kormányzati koordinációért felelős miniszterhez került át,[28] így a KIM a tárcák és a kormányhivatalok szervezeti és működési szabályainak elkészítéséhez egységes szempontrendszert dolgozott ki és érvényesített. Az SZMSZ-ek feletti kontroll delegálása összhangban állt a kormányfő tehermentesítésének szándékával és a kormányzati koordináció KIM-hez telepítésével.

Az új struktúrában a KIM minisztere felel a minőségpolitikáért és a személyzetpolitikáért. Ennek megfelelően a tárca közigazgatási államtitkára – a helyettes államtitkárokra tett miniszteri javaslatok feletti vétójogon túl is – komoly jogosítványokhoz jutott a kinevezések terén. A KIM közigazgatási államtitkára – a fenti esettől jogtechnikailag eltérő (nem egyetértési, hanem kifogásolási) – vétójogot kapott más tárcák főosztályvezetőinek, főosztályvezető-helyetteseinek, osztályvezetőinek és miniszteri biztosainak kinevezésénél.[29] A KIM tárcavezetőjének – a kormányzati tevékenység összehangolásával kapcsolatos, miniszterelnöktől delegált feladat- és hatásköre keretében[30] – szintén van vétójoga, mely az államtitkárénál teljesebb, így kifogásolási joga kiterjed a minisztériumok jogi és kodifikációs feladatokért, személyügyért, minisztériumi ellenőrzésért, valamint gazdálkodásért felelős vezetőinek kinevezésére, felmentésére és áthelyezésére. Ráadásul a miniszternek ugyancsak jogában áll a fentebbi pozíciót betöltő személyek felmentését kezdeményezni.

A kormányzati kommunikáció modelljét, feladatait és irányítását úgyszintén a KIM és a Miniszterelnökség közötti munkamegosztás szellemében alakították ki. 2006-ban a kormány a kommunikáció irányítását és felügyeletét a MeH-ben központosította. Ehhez képest 2010-ben személyében és szervezetében is szétválasztották a kormányzati és a miniszterelnöki kommunikáció irányítását, s létrejött a KIM kommunikációs államtitkárság és a miniszterelnöki szóvivő egymástól elkülönülő szervezete. A miniszterelnöki szóvivő kormánybiztosi beosztásban a Miniszterelnökséghez került. Az egységes kormányzati kommunikációért ugyanakkor a KIM miniszter vált felelőssé. A feladat gyakorlati ellátása elsődlegesen a KIM kommunikációért felelős államtitkárára és a szintén a tárcához rendelt kormányszóvivőre hárult, akik munkájuk részeként összehangolták a minisztériumok sajtó-

[28] 212/2010. Korm. rendelet 2. § (7) bekezdés *b)* pont

[29] *2010. évi XLIII. törvény* 67. §

[30] 212/2010. (VII. 1.) Korm. rendelet 6–7. §

főnökeinek és kommunikációs szervezeti egységeinek tevékenységét is. E területen következett be a kormányzati szerkezet 2010 májusa óta talán legfontosabb változása, amikor 2011 szeptemberében a kormányszóvivői feladatokat és az egységes kormányzati kommunikáció felelősségét egy új kormánybiztos és két helyettes államtitkár vezette stáb vette át. Az átalakítás ugyanis nem csak személyi változásokkal járt, hanem a 186/2010. (IX. 12.) és a 212/2010. (VII. 1.) Korm. rendelet módosításával a belföldre irányuló kommunikációhoz tartozó feladatok meghatározó része a KIM-től a Miniszterelnökséghez került.[31]

A kormánytisztviselői kar

A miniszterelnök-helyettesi tisztség létrehozása kapcsán már említettük az Alkotmány 2010. május 25-i módosítását, melynek részeként elfogadták azt az alkotmányos felhatalmazást is, amelyik a minisztériumok, illetve a kormány alá rendelt szervek alkalmazottai jogállásának megállapítására külön törvény elfogadását írta elő, s ezzel előrevetítette a kormánytisztviselők kiemelését a köztisztviselői szabályozási rendszerből. A kormánytisztviselői rendszer bevezetése a minisztériumok és a központi hivatalok állományánál szélesebb kört érintett: a törvény hatálya alá kerültek a kormány általános hatáskörű területi államigazgatási szervei (a kormányhivatalok), a rendőrség, a vám- és pénzügyőrség, a büntetés-végrehajtás és a katasztrófavédelem szerveinek kormánytisztviselői és kormányzati ügykezelői is. Ez az új közigazgatási szolgálati kategória a közigazgatási reform személyügyi része, mely a közigazgatási életpályamodell kialakításának talpkövévé vált.

A kormánytisztviselők jogállásáról szóló törvényjavaslatot 2010. május 20-án nyújtották be és június 21-én fogadták el a kormánypártok képviselői. A törvény értelmében a kormánytisztviselői kinevezés feltétele felsőfokú végzettség a központi szerv alaptevékenységi körében és angol/francia/német nyelvű államilag elismert nyelvvizsga.[32] A javaslat általános indoklása is leszögezi, hogy e jogszabály ideiglenes, egy későbbi, átfogóbb közszolgálati szabályozás elfogadása előtti lépcsőfok. A törvény legtöbb támadást kiváltó pontja az indoklás nélküli elbocsátás lehetőségének megteremtése volt.[33] E megoldás révén a kormánytisztviselőt indoklás nélkül, két hónapos felmondási idővel – ám változatlan (0–8 havi) végkielégítés mellett – bocsáthatta el a munkáltató. Az indoklás nélküli elbocsátás

[31] A KIM kommunikációs államtitkárságán maradt a nemzeti ünnepek és egyéb kiemelt rendezvények, a kormányzati honlapok, az országkép-stratégia és a külföldre irányuló kormányzati kommunikáció iránti felelősség és feladatellátás.

[32] Utóbbi feltétel annak tükrében válik érdekessé, hogy később, a felsőoktatás újraszabályozása során, a kormány lehetővé tette a nyelvvizsgát megszerezni képtelen végzettek igazolt nyelvtudás nélküli diplomához jutását.

[33] *2010. évi LVIII. törvény* 8. § *b)* pont

intézményesítésének kormányzati-politikai haszna egyértelmű volt: akárcsak időlegesen is, de fellazította a nagyon erős kormánytisztviselői védettséget, s lehetővé tette a kormány számára a korábbinál szabadabb személycseréket, amihez leginkább a 2007-ben, a második Gyurcsány-kormány alatt hat évre kinevezett vezetők teremtették meg a politikai igényt.

Mindazonáltal az indoklás nélküli felmentés lehetősége mégsem vezetett tömeges elbocsátásokhoz. A közszolgálati szakszervezet főtitkára mértékében 2-3%-osra becsülte, és az évi rendes fluktuáció nagyságához hasonlította az elbocsátásokat.[34] A KIM a 2010. július 6. és 2011. május 31. között a minisztériumokból indoklás nélkül elbocsátott kormánytisztviselők számát 749 főben, az összes kormánytisztviselő körében pedig öt százalékban jelölte meg.[35]

Az indoklás nélküli elbocsátás lehetőségét az Alkotmánybíróság a 2011. február 15-i határozatában [8/2011. (II. 18.) AB határozat] alkotmányellenesnek mondta ki, de nem a bevezetésre visszamenőleges vagy azonnali hatállyal, hanem 2011. május 31-ével. Eddig adott az Alkotmánybíróság haladékot az Országgyűlésnek az alkotmányellenesség megszüntetésére. A parlament a KIM miniszter javaslata alapján megváltoztatta a szabályozást. A *2011. évi LII. törvény* hatályba lépését követően méltatlanság, bizalomvesztés, illetve nem megfelelő munkavégzés esetén fel kell, létszámcsökkentés, megszűnő tevékenység, átszervezés esetén pedig fel lehet menteni a kormánytisztviselőket.[36] Az új szabályozás részeként a visszaélések korlátozására külön jogorvoslati fórumot hoztak létre Kormánytisztviselői Döntőbizottság néven.

A racionalizálás és takarékosság jegyében ezt követően is voltak létszámcsökkentések, s folytatódott a kormánytisztviselői jogállás kiterjesztése is. Korábban közalkalmazotti és köztisztviselői státuszban lévők jogviszonyát emelték át a kormánytisztviselői törvény hatálya alá. Közben megkezdődött az új szabályozás előkészítése, melynek eredményeként a közigazgatásban a kormánytisztviselői jogviszonyt teszik általánossá. Ezzel párhuzamosan elindult a közigazgatásban dolgozók életpálya-modelljének megalapozása és a kormánytisztviselői kar megalakítása.

Háttérintézmények és egyéb szervezetek

A második Orbán-kormány vállalásaként rögzítette a Magyary-program, hogy áttekinti és hatékonyabbá teszi – a kormányhivatalok mellett – a központi hivatalok és a közalapítványok működését. Ennek végrehajtására az összes minisztérium

[34] *http://www.napi.hu/magyar_gazdasag/kiket_rugnak_ki_a_kozszferabol_indoklas_nelkul_itt_a_felmeres.486475.html*

[35] *http://nol.hu/lap/gazdasag/20110624-bizalomra_meltatlan_kozszolgak*

[36] Mindhárom ellenzéki párt tiltakozott az új változat ellen, és a szabályozás egyes kitételeinek általuk vélt alkotmányellenességét hangoztatta.

esetében 2013. december 31-ét szabták meg határidőül. A program a háttérintézmény fogalmát kiterjesztette az állami alapítású közalapítványokra és alapítványokra, valamint a közigazgatási-állami tevékenységet végző, többségi állami tulajdonú gazdasági társaságokra. 2010 szeptemberében a kormány hat kormányzati háttérintézmény központi hivatallá alakításáról döntött,[37] melyekhez november végén további négy csatlakozott a közvetlenebb irányítás, a jobb hatékonyság, a szervezeti integráció és az alkalmazotti jogviszony átalakítása jegyében. Így jött létre a Wekerle Sándor Alapkezelő, elindult a roma közalapítványok konszolidációja, és a kormány felszámolt harmincöt állami alapítású alapítványt, melyek feladatait nonprofit gazdasági társaságok, illetve központi költségvetési szervek vették át [1316/2010. (XII. 27.) Korm. határozat]. A Magyary-program elrendelte a kormány és a minisztériumok által létrehozott alapítványok és közalapítványok számának 68-ról 21-re csökkentését 2010–2011 során.

A második Orbán-kormány eddigi kormányzása alatt háttérbe szorultak a rendszerváltás óta működő, a kormány munkáját segítő-tehermentesítő, miniszterekből álló kabinetek. Egyértelmű, hogy ez összefügg a minisztériumok és miniszteri posztok alacsony számával, hiszen ilyen kis kormánylétszám mellett a szakosított munkát végző kabinetek feladatainak jelentős része összkormányzati szinten is elvégezhető. A kabinetekhez képest meghatározóbb a munkája és a jelentősége a tematikus tárcaközi egyeztetést és együttműködést segítő, a kormányfő tanácsadóinak[38] részvételével működő tanácsoknak. A kormány három területet emelt ki egy-egy elkülönült tanács létesítésével: a versenyképességet, a (társadalmi) felzárkózást és a nemzetbiztonságot. Különösen az uniós elnökség féléve alatt kapott döntő szerepet a kormány munkájában, de azóta is aktív az Európai Koordinációs Tárcaközi Bizottság (EKTB), mely a koordinációs feladatok ellátása mellett az integrációs politika legfőbb egyeztetési és döntési testületévé vált. Különleges súlyát és helyzetét jelzi, hogy az uniós elnökség alatt elkerülhetetlen rendkívüli sürgősségű ügyekben az EKTB akár a közigazgatási értekezlet kikerülésével is beterjeszthetett a kormánynak előterjesztéseket. Még két kiemelt területen működik állandó tárcaközi egyeztetés, melyek intézménye a Társadalmi Felzárkózási és Cigányügyi Tárcaközi Bizottság, illetve a Nemzetpolitikai Tárcaközi Bizottság.

[37] *http://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagpolitika/hatterintezmenyeket-olvaszt-be-a-kormany-327216*

[38] *http://hetivalasz.hu/itthon/szurkeallomany-43197*

A kormányhivatalok[39]

A szocialisták által vezetett kormányok a régiók ügyét tették modernizációs tematikájuk egyik alapelemévé. A Fidesz a megyerendszer hívének számított, és ellenezte a regionalizációs terveket. A fideszes álláspontot megszilárdította a megyei önkormányzatok vezetésének elnyerése a 2006-os önkormányzati választásokon. Az MSZP-s kormány főként két területen, a fejlesztési pénzek elosztásában és az államigazgatás területi szintjének kiépítésében kívánt a regionális szintre támaszkodni. Míg az uniós források elosztásában a regionális intézményrendszer kiépítését az ellenzék támogatása nélkül is végre tudta hajtani, a területi államigazgatási szervek, a megyei közigazgatási hivatalok helyi önkormányzatok felett gyakorolt törvényességi ellenőrzési jogának régiós szintre telepítéséhez kétharmados többségre lett volna szükség. Bár 2006-tól ennek hiányában is megindult a regionális átalakítás, a kormánynak mégsem sikerült végigvinnie az elképzelését a dekoncentrált szervek központosítással szembeni hatékony lobbitevékenysége,[40] valamint a változtatás alkotmányellenességét megállapító alkotmánybírósági határozatok miatt. Az évekig törvényességi ellenőrzés nélkül működő helyi önkormányzatok központi kontrolljának helyreállítása érdekében a Fidesz a regionális államigazgatási hivatalok helyett megyei szintű közigazgatási hivatalok működtetését ígérte.

A közigazgatási hivatalok elődszervei, a köztársasági megbízottak 1990-től az államigazgatással szemben nagyobb önállósághoz jutó önkormányzati szektor törvényességi ellenőrzését kapták feladatul. A regionális szinten működő nyolc megbízott államigazgatási jogköröket is kapott és a kormány középszintű területi szerveként járt el. 1994-től az új kormány megyei és fővárosi közigazgatási hivatalokat hozott létre ugyanezen feladatok ellátására. Az ágazati és önkormányzati lobbik hatására a dekoncentrált és decentralizált területi államigazgatási szervek koncentrálására tett központi kísérletek 1991-ben, 1995-ben, 1997-ben és 2007-ben egyaránt sikertelenek maradtak, az integrációs törekvések mindannyiszor kudarcot vallottak, így a 2010-es kormányváltás előtt 33 területi államigazgatási szerv létezett.

A *2010. évi XLIII. törvény* a második Orbán-kormány közigazgatási reformjának első lépéseként 2010. szeptember 1-jétől a regionális államigazgatási hivatalok helyett visszaállította a megyei és fővárosi közigazgatási hivatalokat. A kormány egyúttal szervezeti és irányítási integrációról is döntött; a területi államigazgatási szervezetrendszer átalakítását megalapozó intézkedésekről szóló

[39] A 2010-ben megyei, majd 2013-tól járási szinten is létrejövő kormányhivatalok nem tévesztendők össze azon nem minisztériumi jogállású központi államigazgatási szervekkel, melyeket szintén kormányhivataloknak neveznek. Utóbbiak jogállásukat tekintve a minisztérium és a központi hivatal között elhelyezkedő szervek (pl. KSH).

[40] „Például indítványoztam ugyan az agrárminisztérium dekoncentrált szervei jelentősebb csökkentését, de Gráf József többet megvédett" (Sárközy 2009).

1191/2010. (IX. 14.) Korm. határozat már e törekvés jegyében született. A határozat rögzítette azokat a dekoncentrált területi államigazgatási szerveket, amelyeket a kormány 2011. január 1-jétől az immáron kormányhivatalként működő, általános hatáskörű területi államigazgatási szervekhez rendelt. Később e határozat alapján fogadta el a parlament a fővárosi és megyei kormányhivatalokról, valamint a területi integrációval összefüggő törvénymódosításokról szóló *2010. évi CXXVI. törvényt*, a kormány pedig a fővárosi és megyei kormányhivatalokról szóló 288/2010. (XII. 21.) Korm. rendeletet. E döntések eredményeként 15 területi államigazgatási szervet, s velük együtt több mint 23 ezer kormánytisztviselőt és majdnem 125 milliárd forintnyi költségvetési forrást integráltak a kormányhivatalokba. Az integrációt követően a területi államigazgatási szervek száma 292-ről 93-ra csökkent.

7. táblázat ***Szervezeti és működési integrációba bevont dekoncentrált szervek***

Szervezeti integráció	Működési integráció
Igazságügyi hivatalok	Magyar Bányászati és Földtani Hivatal bányakapitányságai
Mezőgazdasági szakigazgatási hivatalok	Nemzeti parkok igazgatóságai
Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal kirendeltségei	Környezetvédelmi, természetvédelmi és vízügyi felügyelőségek
Földhivatalok	Környezetvédelmi és vízügyi igazgatóságok
Egészségbiztosítási pénztárak	Megyei védelmi bizottságok
Nyugdíjbiztosítási igazgatóságok	Magyar Államkincstár megyei igazgatóságai
Munkaügyi központok	Budapesti és megyei rendőr-főkapitányságok
Munkaügyi felügyelőségek	Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal regionális igazgatóságok
Munkavédelmi felügyelőségek	Központi Statisztikai Hivatal regionális igazgatóságok
Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság	Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal regionális igazgatóságok
Kulturális Örökségvédelmi Hivatal	Megyei katasztrófavédelmi igazgatóságok
Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat	Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal
Oktatási Hivatal	Hadkiegészítő Parancsnokság
Nemzeti Közlekedési Hatóság	Nemzeti Külgazdasági Hivatal regionális kirendeltségei
Magyar Kereskedelmi Engedélyezési Hivatal Mérésügyi és Műszaki Biztonsági Hatóságai	Nemzeti Földalapkezelő Szervezet területi irodái
	Alkotmányvédelmi Hivatal megyei kirendeltségei
	Nemzeti Adó- és Vámhivatal területi szervei

A döntéstől a kormány összehangolt feladatteljesítést, irányítási, személyügyi, infrastrukturális, informatikai, eszköz- és vagyongazdálkodási hatékonyságnövelést

remélt. Ennek valóra váltásához elengedhetetlen lenne a fizikai egységesítés is, ám ezt egyelőre erős pénzügyi korlátok akadályozzák. Mindazonáltal az első fizikailag is kivitelezendő integrációról, a tatabányai kormányhivatal egy épületbe helyezéséről megszületett a kormány döntése.[41] Az integrált szervek elveszítették szervezeti önállóságukat, szakmai autonómiájuk és a szaktárca általi irányításuk azonban továbbra is megmaradt. Az integrált hivatalok szakigazgatási szervekként vesznek részt a kormányhivatalok munkájában. A nem integrált szervek viszonylag nagyobb önállóságot biztosító, ún. működési integrációkban vesznek részt, de tevékenységüket így is a kormánymegbízottak koordinálják az ún. megyei államigazgatási kollégiumokon keresztül. A jövőben a mindenkori kormányok rendelettel bővíthetik az integrált szervek körét.

A megyei és fővárosi kormányhivatalok élére – a közigazgatási hivatalok esetében nem alkalmazott – új típusú vezetőkként, a közigazgatási és igazságügyi miniszter javaslata alapján, a miniszterelnök által kinevezett kormánymegbízottak kerültek. Kinevezésükkel egyrészt a területi közigazgatásban is kettéválik szakmai és politikai vezetés (Sárközy 2012, 410), másrészt felvállaltan megjelenik a központi kormányzat akaratát közvetítő politikai irányítás. A kormánymegbízottak a központi kormányzatot képviselő politikai vezetők, ennek megfelelően mandátumuk a kormányéhoz kötött. A kinevezettek döntő többsége helyben ismert politikus, 14 közülük kormánypárti parlamenti képviselő. A kormánymegbízottak fölötte állnak a szakmai irányítást végző, határozatlan időre kinevezett főigazgatóknak, és személyükben megtestesítik az egyértelmű politikai felelősséget.

A kormányhivatalok létrehozásával együtt a kormány arról is döntött, hogy a megyeszékhelyeken, a megyei jogú városokban, valamint a fővárosban négy és Pest megyében három helyen (Cegléd, Érd, Vác) 2011. január 1-jétől integrált ügyfélszolgálati irodák, közismert néven kormányablakok jönnek létre. A kormányablakok a kormányzati elképzelések szerint az állampolgárok közvetlen, gyors és szolgáltatásaiban egyre javuló és bővülő ügyintézését segítik. A kormányablakok terén tehát a reform nemcsak minőségi, hanem mennyiségi irányba is halad, így a kormányablakokban intézhető ügykörök száma 2011 végére jelentősen nőtt. A területi közigazgatás átalakításának utolsó (jelentősebb) lépcsője a járások létrehozása, és a hozzájuk telepítendő kormányhivatalok és a járások számát meghaladó, a közigazgatási ügyfeleket kiszolgáló kormányablakok kialakítása lesz. Az újonnan létesítendő, várhatóan 160-180 járás kormányhivatalai több, eddig a települési önkormányzatokhoz tartozó feladatkört vehetnek majd át (pl. általános iskolák működtetését, jegyző által ellátott hatósági feladatokat, egyes szociális és közfoglalkoztatási feladatokat).[42]

[41] 1059/2012. (III. 12.) Korm. határozat Integrált Közigazgatási Központ létrehozásáról a Komárom-Esztergom Megyei Kormányhivatal egységes elhelyezése céljából

[42] A közigazgatási minisztériumi szándékok szerint a járási hivatalok vezetői szakmai irányítók, azaz közigazgatási-jogi vezetők lesznek. A Fidesz-frakcióban van ezzel ellentétes vélemény is, mely szerint a járási hivatalokat is politikusoknak kellene vezetniük.

Következtetések

A kormányzati szerkezetben végbement változások irányában összességében meghatározóak a centralizáló tendenciák, de – ellentétben Kornai publicisztikájának állításával[43] – a központosítás mellett beazonosíthatunk dekoncentrációt eredményező lépéseket is. Miközben továbbra is kiemelt és meghatározó maradt a miniszterelnök szerepe, a 2006-os struktúrához képest feladatkörei egy része a KIM miniszterhez került, aki miniszterelnök-helyettesi minőségében megkapta a MeH Miniszterelnökségen kívül maradó összkormányzati funkcióinak felügyeletét is. A miniszterelnök-helyettesi tisztség állandósítása valamelyest emlékeztet ugyan a francia V. Köztársaság kormányzati modelljére, ám míg Franciaországban a bevezetésekor az államfő erősítése, addig Magyarországon a „prezidencializálódott" miniszterelnöki poszt részleges tehermentesítése volt az elsődleges cél. A francia modellre tekintő hazai várakozások azt vizionálták,[44] hogy a kormányfő főként stratégiai és kiemelt politikai ügyekre koncentrálhat majd, mert a helyettese operatív vezetőként tehermentesíti őt az egyéb kérdésekben. Noha kialakult ilyen jellegű munkamegosztás, és a koordinációs miniszterelnök-helyettes a tárcaközi egyeztetésekben és a Széll Kálmán program végrehajtatásában egyaránt kiemelt szerepet visz, a miniszterelnök továbbra is aktívan belefolyik és beavatkozik operatív ügyekbe.[45]

Az új Alaptörvény ugyanakkor egyértelműen megerősítette a miniszterelnök pozícióját azzal, hogy a testületi „kormány" megjelölés helyére több ponton a „kormányfő" került, így a kollektív döntést sugalló jogokból egyéni jogosítványokat (s ezzel együtt egyéni felelősséget) létesített. Jogilag az is egyértelművé vált, hogy a tárcavezetők lojalitása elsősorban a miniszterelnök irányában mutatkozik (parlamenti felelősségük pedig részleges és korlátozott maradt). A miniszterelnök szerepéhez és erejéhez képest értelmezésre szorul az 1998 után jelentős – stratégiai és politikai – erőközponttá váló MeH megszűnése s feladatai többségének a KIM-hez csoportosítása.

Az újabb és újabb területeket felszívó MeH 2006-tól a mindezidáig legerősebben centralizált kabinet politikai irányítási központja lett. A MeH felduzzasztása 2007 szeptemberében érte el csúcspontját, amikor 14 államtitkár (9 politikai és 5 szakállamtitkár) működött a Hivatalon belül. A központosítás az egyszemélyi irányításra építő, azt szolgáló struktúra természetes igénye volt, ám nagyban megnehezítette a tárcavezetők felelősségének és autonómiájának lehatárolását.

[43] Kornai János csak a centralizációt észleli a *Központosítás és kapitalista piacgazdaság* című írásában, Népszabadság 2012. január 29. *http://nol.hu/belfold/20120128-kornai_janos__kozpontositas_es_kapitalista_piacgazdasag*

[44] *http://hvg.hu/itthon/20100429_navracsics_miniszterelnok_helyettes*; *http://www.magyarhirlap.hu/belfold/hatekonyabba_valhat_az_orszagiranyitas.html*

[45] Lásd például az operaházi vezető kinevezésének ügyét vagy a tárgyalásokat a HÖOK elnökével, illetve a rendvédelmi szakszervezetek vezetőivel.

Ráadásul az is hamar bebizonyosodott, hogy rossz döntés volt 2006-ban a miniszterelnöki kabinet megszüntetése, ezért már 2007 márciusában visszaállították a testületet és a miniszterelnöki kabinetfőnök posztját.

A 2010-es változtatás tehát a profiltisztítás, a felelősségi körök egyértelmű elhatárolása, valamint a kormányfő és miniszterelnök-helyettes közötti munkamegosztás jegyében született. Így jött létre a MeH koordinációs vonalát továbbvivő KIM és a miniszterelnöki kabinet megerősített változatát jelentő Miniszterelnökség. A feladatmegosztás azonban nem mindenben volt egyértelmű, és a két kormányzati központ közötti együttműködés és koordináció sem volt zökkenőmentesen biztosítható. Ennek felismeréseként vett át 2011-ben kommunikációs és személyügyi hatásköröket a Miniszterelnökség a KIM-től.

Ugyancsak csökkenti a kormányfő és a kormány leterheltségét az integrált tárcák létrehozása és a közigazgatási államtitkári kar és értekezletének visszaállítása. Az ágazatok egy-egy integrált minisztériumon belüli összevonásával az élükre kinevezett államtitkárok szerepe a junior, a tárcavezetőké a szenior miniszterekéhez hasonítható. A kisebb számú, összevont területekért felelős minisztériumok egyben a hatékonyság javítását, a könnyebb irányíthatóságot, a koncentráltabb személyes felelősséget, az ágazati konfliktusok és lobbik kormányszint alá tolását is célozták. Való igaz, hogy a konfliktusok egy része nem jut fel a kormány szintjéig, a közös kiszolgáló egységek révén pedig az integráció csökkentett a relatív működési költségeken. Ugyanakkor a hatékonyság javítása a minisztériumok apparátusát irányítani képes, magabiztos szakpolitikus vagy erős pártpolitikus tárcavezetőket kívánna, ám ez a feltétel nem mindegyik tárca esetében teljesül.

Az apparátusok mozgatásában fontos szerep hárul a közigazgatási államtitkárokra, akiknek a helyreállított – főszabályként heti – értekezlete a kormányülések előtti szűrőként működik. Az eddigi tapasztalatok alapján a szűrési lehetőséget és képességet eleinte a közigazgatási államtitkárok értekezletét viszonylag nagy számban kikerülő javaslatok, később pedig – az erőltetett jogalkotási tempó miatt – az extrém magas előterjesztésszám és a lerövidült határidők gyengítették.[46] 2011 második felében se a tárcák önkorlátozása, se az értekezlet minőségi szűrője nem működött megfelelően: a megterhelő kiemelt jogalkotási feladatok közepette tömegesen érkeztek be kevésbé lényeges és nem sürgős javaslatok, s az idő szorításában szokatlanul sok rosszul előkészített és/vagy hiányos előterjesztés kerülhetett a kormány napirendjére.

A közigazgatás személyügyi vonalán 2010-ben újra sor került a politika és a közigazgatás formális szétválasztására. Utóbbin belül a korábbi köztisztviselőihez

[46] Ráadásul sok törvénytervezet egyéni képviselői indítvány útján került az Országgyűlésbe, így ezek nem járták be a közigazgatási döntés-előkészítés hagyományos útját; míg a korábbi ciklusokban az elfogadott törvények több mint 80%-a a kormány javaslatára született, 2010–2011 során ugyanez az adat 60%-ra esett vissza, ami részben a kormány relatív súlyvesztését, részben a döntéshozatal felgyorsításának szándékát jelezte.

képest az új kormánytisztviselői szabályozás oldotta a munkavállalók kiemelt védettségét, és erősítette a vezetőkkel és utasításaikkal szemben elvárt lojalitást.[47] Az elindított reformok eredményeként várhatóan a mainál egységesebb közszolgálati állomány jöhet létre. Ezen belül a kormánytisztviselői jogviszonyt igyekeznek a központi és a területi közigazgatás egészére kiterjeszteni, így a kormánytisztviselők száma e körben tovább fog nőni. Az egyszerűsítés és az egységesítés tendenciái mutatkoznak a létszám-racionalizálásoknál, a deregulációban, a közalapítványok konszolidációjában és a hivatali kar utánpótlásának biztosítására kitalált Közszolgálati Egyetem létrehozásában is. Bár az átalakítások egyik célja a stabil, hivatásában és mindenkori kormányaihoz elkötelezett, vonzó életpályával rendelkező kormánytisztviselői kar megteremtése, kérdéses, hogy mennyire lehet ezt a jelenlegi forráshiányos költségvetési helyzetben elérni, s mennyire lehet a kormányváltásokkor megszokott személycserék ellenére is biztosítani.

A politika és a közigazgatás formális szétválasztása a területi közigazgatásban is végbement. Korábban a kormányzat csak régiós szinten bírt erős („pénzosztó") jelenléttel. Most, a kétharmadnak köszönhetően, a kormányzat megteremtette a területi közigazgatás politikai ellenőrzésének és irányításának lehetőségét. A megyei önkormányzatok eladósodása és csődje miatt szükségessé vált a pénzügyi konszolidáció. A megyék működtetésének stabilizálása során a kormány a pénzügyi felelősségvállalás mellé az ellenőrzésnél és az irányításnál is szerepet kér, és a fiskális konszolidáció igényét összekapcsolta a személyzeti, szakmai és politikai konszolidáció ügyével, így a közigazgatás átalakítására rákapcsolódott a közszolgáltatások központosításának folyamata is. Az utóbbi egyrészről jelenti a megyei intézmények (kiemelten a fekvőbeteg-ellátásért felelős egészségügyi intézmények) központi, állami átvételét, de ide sorolható például az oktatási-kulturális feladatok – részleges vagy teljes – átcsoportosítása is a települési önkormányzatoktól a megyei kormányhivatalokhoz.

A kormányhivatalok alatti szervezeti összevonások fokozzák az állam és a kormány megyei (s várhatóan járási) szerepvállalását. A területi közigazgatásban a megyei és járási szintek kialakításával és megerősítésével a kormány a rendszerváltás óta most először tud a települési önkormányzatok felett a teljes közigazgatási vertikumon átívelő hivatalnoki és politikai csatornát létesíteni. Ezt támogatja az önkormányzati reform is, melynek egyik deklarált célja a közigazgatási feladatok leválasztása a klasszikus önkormányzati funkciókról. Az is látszik azonban, hogy az állam – részben anyagi konszolidációs kényszerből – túlterjeszkedik a közigazgatási feladatokon, és a közszolgáltatások terén is újabb feladatokat von magához. Az átalakítások súlya és az állami szerepvállalás kiterjedtsége miatt minden bizonnyal meghatározó politikai szereplőkké válnak a kormánymegbí-

[47] Ennek leképeződése például a jogilag nehezen értelmezhető „bizalomvesztés" intézménye a *2011. évi LII. törvényben*.

zottak. Mivel kinevezésüket a miniszterelnöktől kapják, az országos szinten bizonyos feladatköröket leadó kormányfő komoly befolyásra és felelősségre tesz szert a területi közigazgatásban. A dekoncentrált szervek integrációját támogató Sárközy Tamás bírálta a kormánymegbízottak intézményét, mert feleslegesnek tartja egy alapvetően hatósági ügyeket intéző és törvényességi felügyeletet ellátó szerv élére politikus kinevezését. Ma már azonban látszik, hogy a közszolgáltatási felelősség újraosztásával a kormányhivatalok messze túlmutatnak a hatósági feladatokon és a törvényességi felügyeleten. Ráadásul a megyék feladata az uniós támogatások kapcsán is komplexebbé válik, mivel az új pénzügyi keretidőszakban (2014–2020) a fejlesztési pénzek megpályázásához és lehívásához integrált és többcsatornás fejlesztési tervekre, a strukturális és az agráralapokat összefogó, központosított tervezésre és a korábbinál erősebb koordinációra lesz szükség.

Összességében tehát megállapítható, hogy az 1998 óta fokozottan érvényesülő trendek, nevezetesen a miniszterelnök és a kormány mozgásterének növelése tovább folytatódott, s az ehhez szükséges szervezeti-szerkezeti átalakítások – a kétharmados többségnek köszönhetően – a területi közigazgatás alsóbb szintjeit és a települési önkormányzatokat is elérték. A mozgástér fokozása a központi szinten – paradox módon – részben a korábbi centralizáció enyhítését hozta, de közben más dimenziókban erősített is a miniszterelnök, illetve a központi kormányzat szerepén, a területi közigazgatásban pedig egyértelműen minden korábbit felülmúló központosítás megy végbe. A kabinet és a központi kormányzás szintjén kísérletet tettek a kormányfő tehermentesítésére, ám ennek hozadéka – részben a hektikussá váló nemzetközi környezet, részben a fokozott gazdasági kockázatok miatt – korlátozott maradt. A központi irányítás kiemelt szerepe összhangban áll az elhúzódó válsághelyzet által még hangsúlyosabbá váló, a kormányok és kormányfők pozícióját erősítő, a döntéshozatal gyorsaságát és hatékonyságát javítani kívánó nemzetközi trendekkel.[48]

A területi önkormányzatok kapcsán a legtöbb európai országban – az eladósodást akadályozó és a fiskális fegyelmet erősítő szabályozó fékek megjelenése mellett – inkább az állami szerepvállalás visszafogása jellemző.[49] Nálunk ezzel szemben a pénzügyi konszolidációs igényre a centralizáció, s az állami irányítás és feladatvállalás kiterjesztése volt a reakció. A megyei önkormányzatok és a közszolgáltató intézmények centralizációval egybekötött konszolidálása csak az adott alrendszer, alágazat jövőbeni eladósodásának megakadályozásával lenne igazolható. Ennek igényét, a költségvetési korlát keményítésének szükségét – az egészségügy kapcsán – Kornai és kutatótársa is megfogalmazta (Kornai–Eggleston

[48] Az Egyesült Királyságban a miniszterelnök erősödése és egy ún. informális kormány működtetése már Thatcher és Blair kormányzása idején is megfigyelhető volt (Gallai 2008).

[49] *http://www.cities-localgovernments.org/upload/doc_publications/9225580315_(EN)_uclgcrisis(eng).pdf* 44. oldal

2004, 194). Ehhez lehet közvetett eszközöket alkalmazni – ilyen például az önkormányzati adósságfelvétel kormányzati engedélyhez kötése –, de lehet közvetlenül is beavatkozni, ami jelen esetben az irányítás és/vagy a működtetés átvételét jelenti. Az átvétel megteremti ugyan az elvi lehetőséget a hatékonyabb működést célzó szerkezeti és működési módosításokra, de kérdés, hogy ebből a választásokig mi és hogyan valósítható meg. Az átalakítás tétjét fokozza, hogy a forráshiány vagy a diszfunkcionális működés következményei eddig a területi önkormányzatokon csapódtak le, ám ezentúl minden hasonló problémáért az állam, s azon belül is a kormány lesz az elsőszámú felelős. Az állam közszolgáltatásokhoz kötődő feladatátvételének szükségességéről és az egyéb ellátási lehetőségekről várhatóan évekig tartó, a szakpolitikai és költségvetési hatásokat elemző szakmai viták, illetve a személyzeti politikára és a hatalomgyakorlásra is kiterjedő politikai polémiák fognak folyni.

Az átalakításokkal létrejött kormányzati struktúra erős politikai akaratérvényesítést lehetővé tevő intézményrendszert hoz/hozott létre. Ennek hatékony és funkcionális működését erősen megterhelik az állam által újonnan átvett feladatok. Ahhoz, hogy ez a teher ne vezessen a kormányzat – akárcsak részleges – bénultságához, elkerülhetetlenek lesznek a tapasztalatok alapján kivitelezett korrekciók a közszolgáltatások ellátásához kötődő feladatok megszervezésében. Szerkezeti vonatkozásban viszont az új területi közigazgatási rendszer ennél stabilabbnak bizonyulhat. Ennek egyik oka az, hogy egyes újításokat (pl. kormányhivatalok és kormánytisztviselők) – az Alaptörvényben rögzítéssel – megerősített védelem alá helyezett a kormánytöbbség. A másik, általunk fontosabbnak vélt ok pedig az, hogy az eredeti helyzet visszaállítása a mindenkori kormányok önérdekébe ütközne, mert azzal saját mozgásterüket és politikai befolyásukat csökkentenék.

Hivatkozott irodalom

Clift, Ben 2005. Dyarchic Presidentialization in a Presidentialized Polity: The French Fifth Republic. In Paul Webb & Thomas Poguntke (eds.): *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press. 219–243.

Coxall, Bill – Lynton Robins 1998. *Contemporary British Politics.* Basingstoke – London: Palgrave Macmillan.

Gallai Sándor 2008. Kormányzás és hatalom: a kreativitás tétje. In Balogh Péter et al. (szerk.): *60 éves a Közgazdaságtudományi Egyetem. A jubileumi tudományos konferencia alkalmából készült tanulmányok. Társadalomtudományi Kar* IV. Budapest: Aula. 275–290.

Gallai Sándor – Lánczi Tamás 2006. Személyre szabott kormányzás. A második Gyurcsány-kormány anatómiája. In Karácsony Gergely (szerk.): *Parlamenti választás 2006*. DKMKA – BCE Politikatudományi Intézet. 293–334.

Gallai Sándor – Török Gábor (szerk.) 2003. *Politika és politikatudomány*. Budapest: Aula.

Gáli Csaba – Sepsi Tibor – Tordai Csaba 2011. Száz pont az alkotmánytervezetről. In *Élet és Irodalom* 2011. március 18. *http://www.es.hu/gali_csaba821l;sepsi_tibor821l;tordai_csaba;szaz_pont_az_alkotmanytervezetrol;2011-03-16.html*

Jakab András 2011. *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG-ORAC.

Knapp, Andrew – Vincent Wright 2006. *The Government and Politics of France*. London: Routledge.

Kornai János – Karen Eggleston 2004. *Egyéni választás és szolidaritás. Az egészségügy intézményi mechanizmusának reformja Kelet-Európában.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Körösényi András 2001. Parlamentáris vagy „elnöki" kormányzás? Az Orbán-kormány összehasonlító perspektívából. In *Századvég Új folyam* 2001/22. 3–38.

Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor 2006. *A magyar politikai rendszer*. Budapest: Osiris.

Müller György 2010a. A kormányzati viszonyok változásai 2010-ben. In *Közjogi Szemle* 2010/3. 10–17.

Müller György 2010b. „Mindegyik tisztogatott". In Magyar Narancs 2010/35. 16–18.

Müller György 2008. *Kormányról kormányra a rendszerváltás utáni Magyarországon. Antalltól–Gyurcsányig*. Budapest: Magyar Közlöny- és Lapkiadó.

Sári János 2002. A kormány. In Kukorelli István (szerk.): *Alkotmányjog. Jogszabálygyűjtemény*. Budapest: Osiris.

Sárközy Tamás 2012. *Magyarország kormányzása, 1978–2012. A szoft diktatúra kormányzásától az újkapitalista konfliktusos demokrácia kormányzásán át a fülkeforradalom vezérdemokráciájának kormányzásáig*. Budapest: Park.

Sárközy Tamás 2009. „Nem szokása ez a politikának". In *Magyar Narancs* 2009/34. 5–7.

Sárközy Tamás 2007. Egy év után. In *Mozgó Világ* Online 2007. június. *http://mozgovilag.com/?p=2469*

Stumpf István 2006. Új államépítés – Alkotmányos és kormányzati kihívások. In Gombár

Csaba et al. (szerk.): *Túlterhelt demokrácia. Alkotmányos és kormányzati alapszerkezetünk*. Budapest: Századvég. 69–108.

Sebők Miklós

Válság táplálta delegálás Magyarországon a pénzügy-politikai jogalkotásban (2006–2010)

Bevezetés*

A rendszerváltás utáni magyar politikai fejlődés egyik sokat vizsgált jelensége az ún. prezidencializálódás (lásd pl. Körösényi 2002; 2006; illetve a Századvég 22. számában lefolytatott vitát Körösényi cikke kapcsán Enyedi Zsolt, Tőkés Rudolf, Horkay Hörcher Ferenc és Csizmadia Ervin részvételével). Ez a rendszerváltás alkotmányának „radikális hatalommegosztásával" szemben a kormányozhatóságot szem előtt tartó „revízió" (Körösényi 2000, 353) folyamatának betetőződéseként is értelmezhető. A rendszerváltó parlamentarizmus fokozatos kiüresedésének, a revíziónak ugyanakkor a prezidencializálódás csak az egyik oldala: ahogy a miniszterelnök személye kiemelkedett a pártok rovására, úgy alakult ki a végrehajtó hatalom primátusa is az országgyűlési frakciókkal szemben. Bár a magyar irodalomban a revízió legutolsó, az első Orbán-kormány, majd a Gyurcsány-kormányok által kiteljesített szakaszát a prezidencializálódás általános címszava alatt tárgyalják (lásd pl. Körösényi 2002, 20), ez véleményem szerint messze nem optimális a probléma megértése szempontjából. A kampányokban és a kormányzásban az „amerikanizálódás", azaz a vezérek és brandek felértékelődése (személyközpontú megközelítés) 2010-ig párhuzamosan és egymást erősítve zajlott a technokratikus hatalom kiépülésével, illetve relatív erősödésével (intézmény-központú megközelítés, avagy institucionalizmus).

Bár a politikai publicisztikában gyakori toposz, hogy 2010-től kezdődően a Fidesz–KDNP kétharmados parlamenti többsége egy új típusú ún. frakciókormányzásnak nyitott utat,[1] a 2006–2010-es ciklusban (e cikk vizsgálati időszakában) ez távolról sem volt igaz. E négy év tekintetében bőséggel állnak rendelke-

* Köszönettel tartozom Bartha Attilának, Hajnal Györgynek és az MTA PTI-ben rendezett műhelybeszélgetés résztvevőinek, akik a tanulmány egy korábbi változatához értékes megjegyzéseket fűztek. A fennmaradó hibák természetesen csak a szerzőt terhelik.

[1] Lásd pl. *http://www.policyagenda.hu/hu/nyitolap/tovabb-folytatodik-a-frakciokormanyzas*

zésre anekdotikus bizonyítékok a végrehajtó hatalom primátusával kapcsolatban: a második Gyurcsány-kormányban miniszterként és államtitkárként vettek részt az MSZP-frakció „erős emberei", majd Bajnai Gordon csak egy, a kormányprogramra vonatkozó és általa írt „szerződés"[2] megkötése után fogott hozzá az MSZP- és SZDSZ-frakció támogatásával a „szakértői" kormányzáshoz. A vizsgált időszakban tehát életszerű a miniszterelnöki hatalom mellett az általában vett végrehajtó hatalom relatív erősödésének vizsgálata is.

A hatalmi átrendeződést a prezidencializálódás felől megközelítő leírás ugyan szinte közhelyszerűvé vált a magyar politikai nyilvánosságban, ennek *okai* kevésbé feltártak. Ebből is következik, hogy többé-kevésbé feltáratlan az is, hogy milyen okok miatt következett be (ha bekövetkezett) a végrehajtó hatalom relatív erősödése a másik két hatalmi ággal szemben. Ha volt is törekvés a jelenség magyarázatára – a prezidencializmus-irodalmon belül vagy azon kívül –, az rendszerint nem jutott túl egy lehetséges empirikus elemzés főbb irányainak meghatározásán (lásd pl. Körösényi 2000, 354). Az elérhető elemzések másik fő korlátja, hogy a politikai jelenségeket alapvetően politikai tényezőkkel (aktuálpolitikai megfontolásokkal, a pártrendszer vagy a politikai gondolkodás megváltozásával stb.) magyarázzák. Ezzel párhuzamosan a nemzetközi politikatudományi és politikai gazdaságtani irodalomban a különböző új institucionalista irányzatok bőséges munícióval szolgálnak a végrehajtó hatalom relatív erősödésének egy nem személy- és nem politikaközpontú magyarázatára.

A jelen tanulmány egy ilyen elméleti keretet alkalmaz a magyar politikai rendszeren belüli de jure hatalommegosztás-változás magyarázatára. Ez az elméleti keret a „válság táplálta delegálás"[3] elmélete (lásd Sebők 2010; 2011). E megközelítés szerint a hatalommegosztás változásának legfontosabb magyarázó változói a politikai rendszeren kívülről érkező sokkok (mint amilyen egy természeti katasztrófa vagy egy gazdasági válság). Ezek az exogén hatások az elmélet feltevése szerint – átmenetileg legalábbis – egy sajátos pályára terelik az intézményfejlődést. Egyrészt általánosságban növelik a végrehajtó hatalom mozgásterét – eddig közös az út a személyközpontú megközelítéssel. A kibővült hatalom kedvezményezettje azonban nem elsősorban vagy közvetlenül a miniszterelnök, hanem – általában a választott politikusokkal szemben – a nem választott döntéshozók (a továbbiakban: technokraták), illetve az alájuk rendelt bürokrácia (személyi, pénzügyi stb. kapacitás-növelés formájában).

A hatalomátrendeződés elméleti oka a megváltozott környezet (a bizonytalanság növekedése), illetve a politikusi (itt elsősorban: képviselői) ösztönzők adaptálódása ezen új környezethez. A választott döntéshozók számára két okból is racionálisabbá válik kockázatkerülővé válni: egyrészt így „mással lehet elvi-

[2] *http://www.klubradio.hu/cikk.php?id=16&cid=85469*

[3] A kifejezés Lányi Kamilla egy tanulmánycímének („Válság táplálta globalizáció") parafrázisa.

tetni" az esetleges „balhét", másrészt a technokrácia szakértelmében bízva az általuk javasolt közpolitikai megoldások is jobb esélyt kínálnak a (politikai) túlélésre, mint ha saját kútfőből dolgoznának. A folyamat eredménye a jogi formát öltő *delegálás,* melynek eredményeképpen megváltozik a hatalommegosztás a törvényhozó és a végrehajtó hatalom között (mely átrendeződés e cikk tárgya), illetve utóbbin belül is.

A bevezetésben bemutatott logika érvényesülését a jelen írás a magyar pénzügy-politikai közpolitikai alrendszerben vizsgálja a 2006–2010-es kormányzati ciklusban. Az alábbiakban először bemutatom a válság táplálta delegálás elméleti keretét, egy lehetséges empirikus alkalmazását és az ennek keretében megfogalmazható hipotéziseket. Ezt követően ismertetem a függő és független változókhoz kapcsolódó alapvető tényeket és adatokat. Az ötödik rész értékeli a hipotézisek érvényesülését az adott időintervallumban. Az utolsó rész összegzi az eredményeket, értékeli az érvényesség korlátait, illetve röviden reflektál a további potenciális kutatási irányokra.

Válság és delegálás: elmélet, hipotézisek, módszertan

Tekintettel arra, hogy a válság táplálta delegálás elméletét, ennek forrásait (Sebők 2010), illetve a belőle levezetett hipotézisek egy lehetséges operacionalizálását és empirikus tesztelését (Sebők 2011) korábbi írásaimban már részletesen bemutattam, e helyütt csak a magyar esettanulmány megértéséhez legszükségesebb elemeket vázolom kisebb-nagyobb módosításokkal és kiegészítésekkel.[4]

A válság táplálta delegálás elmélete a függő változó tekintetében az institucionalista racionális döntések elméletén alapul. Az egyik befolyásos modellt bevezető Epstein és O'Halloran (1999, 17) szerint a politikai döntéshozók előtt álló legnagyobb kihívás válságidőszakban az ún. közpolitikai bizonytalanság növekedése. Ennek megfelelően céljuk egy olyan szabályozási környezet (output) létrehozása, mely a legjobb esélyt kínálja az elvárt közpolitikai eredmény (outcome) elérésére. A megnőtt komplexitás kezelésének egyik legáltalánosabb módja a közpolitikai döntéshozásban a szakértők súlyának emelése. E politikusi kalkulációnak a megfelelő eredmény elérése mellett fontos eleme lehet az is, hogy megnyugtassák a lakosságot vagy a piaci szereplőket („hitelesség"), illetve hogy a valamilyen valószínűséggel bekövetkező összeomlásért már előzetesen másokra terheljék a felelősséget (blame avoidance).

A válságra adott optimális reakciót jelentő szabályozási környezet tehát sokkal nagyobb mértékben épít a szakértők diszkrecionalitására és az *utólagos ellenőr-*

[4] A következő két bekezdés egy korábbi írásom (Sebők 2011) vonatkozó szakaszainak szerkesztett változata.

zésre, mint a szabályok pontos előzetes körülírására. Ez ugyan magában rejti a bürokrácia elcsellengésének veszélyét a kívánt közpolitikai kimenetektől (bureaucratic drift, Epstein–O'Halloran 1999, 26), de ezt a veszélyt a racionálisan kalkuláló politikus még mindig a legkisebb rossznak tartja. A folyamat eredménye rendszerint nagyobb költségvetés, személyi állomány és döntési jogkör (összefoglalva: kibővült technokratikus autonómia, ill. kapacitás, lásd Sebők 2010, 7–10) a nem választott szakpolitikai döntéshozóknak és az általuk vezetett intézményeknek. A *politikai döntéshozók* tehát – a válsághelyzet hatására – *delegálnak*, mely delegálás kedvezményezettjeit *közpolitikai döntéshozóknak* nevezhetjük.

A parlamentáris demokráciákban – miként Magyarországon is – a miniszterek gyakran a törvényhozásnak is tagjai, ennyiben a politikai és közpolitikai döntéshozók merev szétválasztása nehezen tarthatónak tűnik. Az elválasztás mellett szól ugyanakkor a prezidencializálódás, mint a miniszterelnöki hatalom kiemelkedésének jelensége, vagy a nem párttag miniszterek gyakori szerepvállalása az európai kormányokban: a modern kormányok tagjai sok esetben elsősorban közpolitikai hátterű döntéshozóknak tekinthetők, akiknek nincs ráhatása a politikai stratégiára és nincs közvetlen kapcsolatuk a választokkal. Ennek megfelelően egyértelműen a politikai döntéshozókhoz tartozik a miniszterelnök és az Országgyűlés, és egyértelműen közpolitikai döntéshozó pl. a versenyhivatal vagy a tisztifőorvosi hivatal vezetője (bár ezek kapcsán is felmerülhet az „átpolitizálódás" veszélye, lásd ötödik rész). A miniszterek itt egy köztes pozíciót foglalnak el, melyben meghatározó személyes karrierútjuk, politikai hátterük, illetve szaktudásuk.

Mindezek figyelembevételével a jelen tanulmány keretei között a politikai döntéshozókat elsődlegesen az Országgyűlés tagjaival azonosítjuk. Ez megfelel az elméleti szempontoknak is, hiszen a delegálási döntéseknek minden esetben valamilyen jogszabályi alapja van, melyek közvetlenül vagy végső soron törvényeken alapulnak. A közpolitikai döntéshozókat – megint csak az elméleti keretből levezetve – elsődlegesen a szakminiszterekkel és a (nem az igazságszolgáltatáshoz tartozó) független intézmények vezetőivel közelítjük. Ők azok, akikhez a törvényhozók válság esetén átdobják a forró krumplit – és még ha a miniszterek egyidejűleg lehetnek képviselők is, azzal a feltevéssel élünk, hogy esetükben a szék (azaz a végrehajtó hatalomban betöltött vezetői pozíciójuk) határozza meg a tudatot.

Különböző elméleti okok miatt (melyekről bővebben lásd Sebők 2010; 2011) a fent meghatározott körre értett politikai döntéshozók az *előzetes* kontroll és az *utólagos* kontroll (azaz a delegálás) közötti átváltás mérlegelése során előnyben részesítik a relatíve szabad mandátummal rendelkező, gondnok (trustee) típusú intézményeket. Hasonlóképpen, a politikai döntéshozók ezen szereplők és intézmények utólagos ellenőrzését preferálják az előre részletesen meghatározott szabályokkal szemben. Végezetül pedig, válság esetén a közpolitikai szempontokat előnyben részesítik a politikaiakkal szemben. E megfontolásokból vezethető le a tanulmányban vizsgálandó két hipotézis:

I. *Ellenőrzési preferencia, illetve „biankó csekk delegálás"*: Válsághelyzetekben a normál helyzethez képest az ex ante korlátozások háttérbe szorulnak az ex post ellenőrzési formákhoz képest. Ennek megfelelően a törvényhozó hatalomátadásának (delegálásának) kedvezményezettje nagyobb valószínűséggel lesz egy nagy technokratikus autonómiával rendelkező intézmény, semmint egy kötött mandátumú és gyenge szervezet.

2. *Közpolitikai dominancia, illetve politikai konszenzuskeresés*: A válságkezelésben a politikai döntéshozók – a közpolitikai bizonytalanságra és a tét nagyságára tekintettel – a válság méretének függvényében válnak konszenzuskeresővé.

Az alábbiakban e két hipotézis érvényesülését vizsgálom Magyarországon egy meghatározott időintervallumban és közpolitikai alrendszerben egy konkrét válság kapcsán. A kutatás tárgya – a kötet céljaival összhangban – a 2006–2010-es kormányzati ciklus, a választott közpolitikai alrendszer pedig a pénzügypolitika és pénzügyi szabályozás (a továbbiakban a kettőt összevontan pénzügypolitika címen említem). A 2006–2010-es ciklus az adott közpolitikai alrendszerben az elméleti keret alapján két részre osztható: egy válság sújtotta, és egy válságmentes, „normál" időszakra. A kettő között a választóvonalat empirikus adatok alapján határozhatjuk meg (lásd következő rész). E vizsgálati keretben a válság táplálta delegálás elméletének első hipotézisét akkor tekinthetjük érvényesnek, ha sikerül bebizonyítani, hogy a válság időszakában – és annak demonstrált logikai következményeként! – nőtt a delegálás mértéke a pénzügypolitika területén. A bizonyítás másik eleme szerint e növekmény meghaladta a válság előtti és utáni időszakok esetleges növekményét. A második hipotézis akkor érvényesül, ha a válságidőszakban a szakterülethez tartozó törvényeket nagyobb többséggel és rövidebb idő alatt fogadták el, mint a normál időszak hasonló irományait.

Az így meghatározott kutatási terv külső érvényességét tekintve természetesen nem rendelkezhet olyan igényekkel, mint egy nagymintás vizsgálat. Ez ugyanakkor nem is célja a jelen tanulmánynak: már az is kielégítő eredmény lenne, ha sikerülne plasztikussá tenni a válság táplálta delegálás logikájának empirikus érvényesülését. De mivel az írás gyakorlati kutatási eredményeket is bemutat, hasonlóan fontos cél, hogy – a befejező szakaszban kibontásra kerülő korlátozó tényezők mellett – egy, a kvalitatív esettanulmányoktól elvárható erősségű igazolást is nyújtson az elméleti keretnek. E kvalitatív módszertan vegyes jellegű, amennyiben a függő változó tekintetében kódoláson, szövegek tartalmi és formai elemzésén alapul, míg a független változó oldalán kvantitatív adatok elemzésére épít. Mindezek mellett merít az ún. eseményelemzés (event study) módszertanából is. Az így meghatározott kutatási módszertan alapján az alábbiakban először a független, majd a függő változót operacionalizálom, illetve ismertetem a hozzájuk kapcsolódó leíró statisztikákat.

A MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓ OPERACIONALIZÁLÁSA ÉS ÉRTÉKEI

A magyarázó változó operacionalizálása

A válság táplálta delegálás elméletének elengedhetetlen eleme, hogy képesek legyünk elkülöníteni a válságidőszakokat a „nyugalmi állapotoktól". Ez az adott közpolitikai alrendszer függvényében jelenthet könnyű vagy nehéz módszertani feladatot. Egy nukleáris katasztrófa esetében mindössze egyetlen mutatószám – a lakosságot fenyegető sugárzás mértéke – használatával egyértelműen elkülöníthető egymástól a két időszaktípus. Ennél némileg nehezebb, bár korántsem megoldhatatlan feladatot jelentenek a gazdasági jellegű krízishelyzetek. Ezek érzékelése több módon is megvalósítható. A legkézenfekvőbb megoldás a primér makrogazdasági és pénzügyi adatok vizsgálata. Hasonlóan legitim eljárás a médiatermékek tartalomelemzése, melynek segítségével kimutatható a publikációkban és műsorokban a „válság" vagy ehhez hasonló szavak használata. Az ilyen, befogadói szempontú megközelítés korántsem lényegtelen, mivel köztudott, hogy például bankpánikok gyakran pszichológiai tényezők – néhány rossz hír vagy rosszindulatú híresztelés – hatására alakulnak ki egy betétesi láncreakciót követően. Ezzel együtt a vonatkozó politikai gazdaságtani irodalomban a gazdasági adatokra építő válság-azonosítás a bevett, így én is ezt követem.

A következő kérdés annak meghatározása, hogy pontosan milyen válságtípust szeretnénk azonosítani, és ehhez milyen speciális adatkészlet szükséges. A tágan értelmezett gazdasági válság lehet pénzügyi vagy reálgazdasági típusú, mely utóbbit enyhébb formájában mint recessziót, súlyosabb kiadásában mint depressziót említi a közgazdasági szakirodalom. A reálgazdasági válság viszonylag egyszerű feladványt jelent, mivel hagyományosan a reál-GDP változásával mérik.

A pénzügypolitika közpolitikai alrendszerében ugyanakkor sokkal kevésbé egyértelmű, hogy milyen információkkal lehet legjobban megragadni a válság lényegét. Ez többek között attól is függ, hogy melyik intézményi területről indul ki a krízis: a deviza- vagy a tőkepiacokról, a bankszektorból vagy éppen az államháztartás/államadósság területéről. A pénzügyi válságok felmérésére így egy komplex mutatócsomag tűnik a legalkalmasabbnak, mely magába foglal tőzsdei adatokat, a bankrendszer és az egyedi bankok állapotát leíró indikátorokat, a legfontosabb forint-deviza párosok árfolyamát, valamint egyes releváns államháztartási és „államcsőd"-mutatókat.

Fontos hangsúlyozni, hogy a tanulmány tárgyát a rendszerszintű és nem az egyedi válságok (pl. egyetlen bank fizetésképtelensége) képezik. Ezek jellegzetessége, hogy több intézmény, illetve akár pénzügyi-gazdasági terület egyszerre kerül viharzónába, miközben rendszerint az oksági viszonyok sem teljesen tisztázottak. A rendszerszintű válságnak ugyanakkor egyértelműek a jelei: a különböző eszközök (ingatlanok, értékpapírok, deviza stb.) átlag feletti fluktuációja (gyors

emelkedése vagy esése) a felszínen jelzik a gazdasági szerkezetben rejlő egyensúlytalanságokat, melyek idővel más pénzügyi és makrogazdasági mutatókban is kimutathatóak. E „generikus" okoskodás alapján akkor beszélhetünk (rendszerszintű) pénzügyi válságról, ha számos pénzügyi közvetítő intézmény, illetve maga a pénzügyi rendszer stabilitása inog meg. E megingás pedig, ha nem is feltétlenül az összes, de a legtöbb alrendszer tekintetében érezteti hatását.

A fentieknek megfelelően pénzügyi válságnak a továbbiakban azt tekintem, amikor (1) tartósan, (2) jelentős mértékben és (3) kiterjedt körben romlanak egyes kulcsmutatók. A tartósságot a reálgazdasági válság esetében bevett módon negyedévekhez köthetjük, és azt mondhatjuk, hogy ha két egymást követő negyedévben érdemben romlanak, vagy valamely elfogadható bázishoz képest lényegesen rosszabb szinten stabilizálódnak egyes pénzügyi kulcsmutatók, akkor válságról beszélhetünk. A jelentős mértékű visszaesés megállapításából nem lehet kizárni valamilyen fokú kutatói szubjektivitást. Egy kezdeti mérceként itt használhatónak tűnik, ha egy négyéves ciklus tekintetében az egyik negyedévről a másikra bekövetkező *tízszázalékos esést* (ill. kamatlábak, devizaárfolyamok és más hasonló esetekben: emelkedést) már kirívónak tekintünk. Különösen igaz lehet ez akkor, ha a hasonló esetek gyakorisága alacsony, illetve ha a ciklus átlaga alatti tartományban következik be hasonló esés. A definíció harmadik elemeként a kiterjedtséget úgy határozhatjuk meg, mint a pénzügyi szektor legfontosabb alrendszereinek többségében kialakult válságot.

Ezen megfontolások alapján összeállítható a pénzügyi indikátorok egy alapcsomagja, melyek tartós, jelentős és kiterjedt romlása esetén a társadalomtudományban elfogadható módon kimondható, hogy stabil vagy válságos időszakról beszélhetünk-e egy adott időintervallumban. Követve a válság-tipológia tekintetében kialakult irodalmi sztenderdeket,[5] célszerű legalább egy-egy mutatóval szerepeltetni a legfontosabb pénzügyi piacokat (értékpapírpiac, devizapiac) és intéz-

[5] Gadanecz és Jayaram (2009, 366–370) többek között az IMF és a fejlett országok jegybankjainak pénzügyi stabilitási mutató-készleteit tanulmányozva a legfontosabb gazdasági szektorok között megkülönbözteti a reálgazdaságot, a vállalati, illetve a háztartási szektort, a külső pénzügyi kapcsolatokat, valamint a pénzügyi szektort és a pénzügyi piacokat. Ezek közül itt alapvetően a legszűkebben vett pénzügyi szektorra (azaz a reálgazdasággal szemben az utolsó három ágazatra) koncentrálunk, amit az is indokol, hogy a rövid távú válságjelzések elsősorban ezeken a likvid piacokon érzékelhetőek. A belföldi és nemzetközi pénzügyi piacok és intézmények legfontosabb válságmutatói között a szerzők szerepeltetik valamennyi e tanulmányban használt mutatót: az eszközárak volatilitását, a részvénypiaci indikátorokat, a likvid (rövid távú) bankközi hitelezés és az államkötvények kamatprémiumát, a devizapiaci árfolyamokat és a csődkockázati „biztosítást" (CDS). Az MNB (2010, 69–79) által publikált pénzügyi stabilitási jelentés vonatkozó makroprudenciális indikátorai („monetáris és pénzügyi kondíciók"; „eszközárak", ill. a „pénzügyi közvetítőrendszer kockázatának mutatói") között szerepel többek között az 5 éves CDS-felár, a 3 hónapos pénzpiaci kamatláb (Bubor-fixing), a forint–euró és forint–svájci frank árfolyam változása és a BUX alakulása.

ményeket (bankok, államháztartás). Ennek megfelelően célszerű a csomagba felvenni tőzsdei adatokat (pl. *BUX*, illetve BLUE CHIP-ek és *vezető bankrészvények*), a bankrendszer állapotát leíró indikátorokat (hitel-betét mutató, mérlegfőösszeg-csökkenés, a nem teljesítő – NPL – hitelek aránya, a tőkevesztés/céltartalék-képzés, a *bankközi overnight kamat*), a legfontosabb forint-deviza párosok árfolyamát (*euró*, dollár, *svájci frank*), valamint olyan releváns „államcsőd"-mutatókat, mint az államháztartási hiány, az állampapír *referenciahozamok alakulása*, a hitelminősítők besorolásai vagy az államcsőd elleni biztosítás árát jelző CDS-felár.

A számos szóba jöhető mutató közül az alapcsomagban a dőlten szedett indikátorokat vettem fel, figyelemmel többek között a magyar pénzügyi rendszer stabilitását fenyegető legfontosabb jelenségekre (így pl. az államháztartási hiány finanszírozhatóságára és a devizahitelek magas arányára). Miközben az így meghatározott alapcsomag egyes elemei nyilvánvalóan csereszabatosak lehetnek más publikációk által javasolt mutatókkal, ez a vizsgálat szempontjából nem feltétlenül hátrány. Egy minimalista megközelítésben ugyanis egy olyan csomagra van szükség, melynek mutatói elméleti okok és gyakorlati tapasztalatok alapján erős korrelációt mutatnak a szóba jöhető alternatív csomagok elemeivel, ennyiben pedig hasonló eredményekre számíthatunk, mint az alternatív csomagok használatával.

Mikor volt pénzügyi válság Magyarországon 2006 és 2010 között?

Az előző szakaszban megfogalmazott elvek alapján e tanulmány keretei között egy hételemű alapcsomaggal vizsgáljuk, hogy mely negyedévek esetében beszélhetünk megalapozottan pénzügyi válságról. Az alapcsomag tekintetében a 2006–2010-es kormányzati ciklus egyes negyedéveire vonatkozó adatokat az I. táblázat mutatja.[6]

A táblázatban kiemelve jeleztem az egyik negyedévről a másikra 10 százalékot meghaladó eséseket („ELŐ" oszlopok). Ezek mellett kiemelés jelzi azon negyedévek adatait is, ahol a ciklusátlag alatt következett be a 10 százalékos esés, amely így kisebb valószínűséggel tekinthető egy korábbi emelkedés korrekciójának („ÁTL" oszlopok). A táblázat adataiból egyértelműen látszik, hogy a válságmutatók tartós (legalább féléves), jelentős (az előző negyedévhez képest legalább 10 százalékos esés a negatív tartományban) és kiterjedt (több pénzügyi piacot, illetve szektort is érintő) kilengése a magyar pénzügyi rendszerben a ciklus során csak a 2008 októbere és 2009 márciusa közötti félévben valósult meg. Ezen időszak alatt előfordult, hogy az OTP-papírok kurzusa három hónap alatt megfeleződött, a forint két kulcsdevizával szemben is több mint 20 százalékot gyengült,

[6] Az egyszerűség kedvéért a kormányzati ciklust 2006 harmadik negyedévétől 2010 második negyedévéig számítom.

I. táblázat *A pénzügyi válságmutatók átlagtól és előző negyedévtől való eltérése*

	Tőkepiac				Devizapiac				Bankrendszer		Államháztartás	
	BUX		OTP		Euró		CHF		O/N Bubor		Ref.hozam (1év)	
Félév	ÁTL*	ELŐ**	ÁTL	ELŐ	ÁTL	ELŐ	ÁTL	ELŐ	ÁTL	ELŐ	ÁTL	ELŐ
2006. III.	4,35%		100,01%		1,05		1,03		86,61%		99,88%	
2006. IV.	9,55%	104,98%	118,29%	118,28%	0,99	94,40%	0,97	93,42%	**101,63%**	**117,33%**	103,41%	103,54%
2007. I.	12,66%	102,83%	132,91%	112,36%	0,96	97,03%	0,92	95,60%	104,16%	102,49%	100,24%	96,94%
2007, II.	23,37%	109,51%	148,74%	111,91%	0,94	98,39%	0,89	96,57%	105,04%	100,85%	92,27%	92,05%
2007. III.	32,95%	107,76%	153,45%	103,17%	0,96	101,42%	0,90	101,40%	98,29%	93,57%	90,62%	98,21%
2007. IV.	26,69%	95,30%	140,40%	91,49%	0,96	100,40%	0,90	99,74%	95,50%	97,16%	91,08%	100,50%
2008. I.	11,12%	**87,71%**	116,54%	**83,01%**	0,99	102,59%	0,96	106,35%	95,96%	100,49%	100,32%	110,15%
2008. II.	4,89%	94,39%	107,93%	92,61%	0,94	95,59%	0,91	94,90%	100,25%	104,47%	**114,15%**	**113,78%**
2008. III.	-3,48%	92,02%	105,64%	97,88%	0,90	95,26%	0,87	95,26%	107,71%	107,44%	109,64%	96,05%
2008 IV.	**-37,21%**	**65,05%**	**51,40%**	**48,66%**	**1,00**	**111,12%**	**1,02**	**117,35%**	**131,89%**	**122,45%**	**131,65%**	**120,08%**
2009. I.	**-46,80%**	**84,73%**	**33,41%**	**65,00%**	**1,12**	**112,13%**	**1,16**	**114,29%**	121,24%	91,92%	131,18%	99,64%
2009. II.	-32,77%	126,36%	48,09%	143,93%	1,09	97,15%	1,12	96,04%	120,43%	99,34%	121,21%	92,40%
2009. III.	-14,85%	126,65%	68,68%	142,81%	1,03	94,90%	1,06	94,53%	108,03%	89,70%	100,66%	83,04%
2009. IV.	-1,34%	115,87%	85,46%	124,43%	1,03	99,86%	1,06	100,57%	85,41%	79,07%	79,23%	78,71%
2010. I.	5,41%	106,85%	93,44%	109,34%	1,02	99,18%	1,08	102,24%	73,21%	85,71%	70,33%	88,77%
2010. II.	8,62%	103,04%	95,59%	102,30%	1,04	102,10%	1,15	106,09%	64,74%	88,43%	64,47%	91,67%

* Eltérés a ciklus átlagához képest
** Eltérés az előző negyedévhez képest
Forrás: Saját gyűjtés a BÉT, az ÁKK és az MNB adatai alapján

illetve a bankközi overnight kamatláb és az egyéves állampapír-piaci referenciahozamok az extrém mértéknek tekinthető II-I2 százalékos szintre emelkedtek. Az egyetlen másik potenciális jelölt a válságidőszakra 2008 első féléve, amikor kisebb turbulenciák voltak ugyan a tőzsdén és az állampapírpiacon is, de ezek a szabályaink szerint nem merítették ki a tartós, jelentős és kiterjedt válságra vonatkozó definíciót.

A válság táplálta delegálás elméletének magyarázó változójára vonatkozó ezen eredményt számos kiegészítő körülmény is megerősíti. 2008 negyedik negyedévében a devizapiac kivételével a vonatkozó mutatók nemcsak a I0, de még egy szigorúbb, 20 százalékos válságküszöbnek is megfeleltek. Egy szubsztantív elemzés a politikai-közpolitikai reakciókról (melyre e tanulmány keretei között nem vállalkozhatom) szintén kimutatná, hogy csak ebben az időszakban zajlott „nemzeti csúcs" a teendőkről, ekkorra datálható az EU–IMF készenlétihitel-megállapodás, és az MNB monetáris tanácsa is ekkor emelte jelentősen az alapkamatot. Mégis, az e szakaszban bemutatott gyakorlat látszólag fölösleges, hiszen közismert tény, hogy 2008 őszével egy évszázados ritkaságú pénzügyi összeomlás következett be, melynek Magyarországra való begyűrűzése is alaposan feltárt. Ezzel együtt egy átláthatóan operacionalizált válságfogalom nélkül nem lenne lehetséges az elmélet esetleges későbbi kiterjesztett tesztelése más időszakokra. Hasonlóképpen, a részpiaci szintű indikátorrendszer utat mutathat kisebb kiterjedtségű válságok delegálási hatásának vizsgálatához, hiszen az elméleti keret szerint ilyenkor a politikai döntéshozók beavatkozásának is csak ezekben a szűkebb szektorokban kellene megtörténnie.

A FÜGGŐ VÁLTOZÓ OPERACIONALIZÁLÁSA ÉS ÉRTÉKEI

A függő változók operacionalizálása és a mintavétel szabályai

A delegálás egy komplex fogalom, így pontos empirikus felmérése is egy többlépcsős folyamat során valósítható meg. Ennek során egyaránt célszerű vizsgálni a törvények tartalmát és formai elemeit, valamint elfogadásának körülményeit. Előbbi az első, utóbbi a második hipotézis megítélése szempontjából lényeges.

Kezdve az első hipotézissel, egy törvény számos egyedi formában határozhat a közhatalom delegálásáról. Létrehozhat új szervezeteket, rendelkezhet költségvetési vagy más pénzügyi felhatalmazásokról, megfogalmazhat új, a korábbinál kevésbé kötött eljárási szabályokat. Legalább ennyire beszédes az, amiről *nem* rendelkezik a jogszabály. A rendszerint a törvények végén található szakasz a „felhatalmazó rendelkezésekről" számos esetben előírhatja egy kérdés rendezését kormányrendeleti vagy még alacsonyabb jogszabályi szinten. Ez utóbbi tétellel összefügg a törvények hossza is: amennyiben egy törvény lényegesen rövidebb az átlagnál, úgy joggal feltételezhető, hogy a rendezendő kérdések nagyobb arányát

utalja explicit vagy implicit módon alacsonyabb szintre, vagy – ami ezzel sok esetben praktikusan egyenértékű – napolja el későbbre.

Az ilyen tartalmi és formai jellemzők mellett hasonlóan beszédes a törvények elfogadásának folyamata. Itt az időnek és a politikai legitimációnak van különös szerepe a válság táplálta delegálás elmélete szempontjából. Amennyiben egy törvényt mindössze néhány nap alatt fogadnak el a szokásos többhetes eljárás helyett, úgy a parlament érdemi törvényalkotási befolyása jelentősen csökken. Ekkor megvalósul a „végrehajtó hatalmi demokrácia" ideáltípusa, melyben a képviselőkre csak a gombnyomás „terhe" hárul, a kormányzással járó jogköröket nem, legfeljebb annak felelősségét viselik. A törvények elfogadására rendelkezésre álló idő mindemellett feltételezhetően egyenesen arányos a hozzá beadott módosító indítványok számával. Márpedig a beadott és még inkább az elfogadott módosítók száma (amennyiben formálisan vagy informálisan nem a kormánytól eredeztethetőek) szintén egy fontos és empirikusan vizsgálható mutatója a törvényhozási befolyásnak.

A törvényhozás így meghatározott delegálási dimenzióinak felmérése kapcsán számos esetben támaszkodhatunk a szakirodalom módszertani megoldásaira (ezekről bővebben lásd Sebők 2011). A tartalmi jellemzők kapcsán a legegyszerűbb feladatot az új intézmények, illetve a kibővített régi szervezetek jelentik. A pénzügy-politikai alrendszerben ez jelentheti eszközkezelők, konszolidációs alapok, vagyonkezelők vagy hitelgarantőr szervezetek létrehozását, kibővítését vagy ezek lehetőségének megteremtését a vonatkozó szabályok megalkotásával. Némileg bonyolultabb a pénzügyi és még inkább a hivatali jogköröket bővítő passzusok meghatározása. Itt az egyik – a jelen kutatás lehetőségeit meghaladó – opció a mintában szereplő törvények teljes körű tartalmi kódolása és ezek alapján az Epstein és O'Halloran (1999) által kifejlesztett delegálási együtthatók összevetése (ennek alkalmazási korlátairól lásd Sebők 2011). A királyi út ugyanakkor levágható a törvények végén levő direkt felhatalmazási listák vizsgálatával, illetve az egyes törvények szubsztantív elemzésével.

Ezen explicit listához kapcsolódóan vizsgálhatóak az implicit felhatalmazások is. Egyes európai közjogi rendszerekben (lásd pl. Olaszország, Spanyolország) lehetséges a törvényerejű rendeletek utólagos jóváhagyása, erre azonban Magyarországon a vizsgált időszakban nem volt lehetőség. Másrészről informális úton éppen ez történik, amikor jelentőségükhöz képest rövid törvényjavaslatokat fogad el a parlament, melyek rövidségük miatt implicite az utólagos ellenőrzésre és/vagy jogszabályalkotásra hagyják a normál időszakok demokratikus játékszabályainak érvényesítését. Ennek hátterében az az empirikusan is alátámasztható kapcsolat áll, mely szerint a szöveg hosszának növekedésével az érdemi közpolitikai tartalommal nem rendelkező szövegrészek aránya csökken (Huber–Shipan 2002, 75–76; Sebők 2011). Itt a válság hatása a teljes ciklusra érvényes átlagos törvényhossztól való eltéréssel mutatható ki. Végezetül pedig hasznos információkkal

szolgál a válság táplálta delegálás elméletének tesztelése szempontjából, hogy az adott jogszabályt milyen eljárásban fogadták el. Itt például fontos indikátor lehetne, hogy az adott törvénytervezet vagy -módosítás szerepelt-e a kormány előzetes jogalkotási programjában.

A második hipotézis szerint a tét nagyságára és saját szakmai képzetlenségükre tekintettel a politikai döntéshozók konszenzuskeresővé válnak. E tétel összevethető az érintett politikai erők törvényhozási magatartásával. Egyértelműen pozitív eredménynek tekinthető, ha a vonatkozó szavazásokon eltérés mutatkozik a magyar politikára nagyvonalakban jellemző kormány-ellenzék dichotómiától. Kiegészítő jelleggel emellett vizsgálható a beterjesztés és záró szavazás között eltelt idő, a házszabálytól való eltéréssel és sürgősségi eljárásban tárgyalt törvényjavaslatok aránya, a benyújtott képviselői és bizottsági módosítók/ajánlási pontok száma, valamint az érdemi (azaz nemcsak pl. helyesírást javító) ellenzéki módosítók befogadásának aránya.

Összefoglalva tehát, a pénzügy-politikai törvények kapcsán vizsgálható ezek tartalma, formája és elfogadásának körülményei. A különböző információforrások a válság táplálta delegálás elméletének különböző aspektusait világítják meg, s szolgáltatnak empirikus alapot az egyes hipotézisek vizsgálatához. Az empirikus vizsgálat során – hasonlatosan a magyarázó változó esetében alkalmazott eljáráshoz – a lehetséges indikátorokból egy alapcsomagot állítottam össze, melynek segítségével megítélhető a hipotézisek érvényesülése. A felhasznált mutatók között szerepel a ténylegesen elfogadott törvények jogalkotási tervtől való eltérése; a törvények szavakban mért hossza és átlagtól való eltérése; a törvények elfogadásának negyedévenkénti átlagos hossza; a benyújtó intézmény; az irományhoz benyújtott módosítók száma; a parlamenti tárgyalás módja; valamint a tárgyalás módjáról szóló szavazások, illetve a végszavazások eredményei.

Amellett, hogy tudjuk, hogy mit keresünk, az empirikus vizsgálatnak az is előfeltétele, hogy tudjuk, hol keressük. A következő feladat így a minta összeállítási szabályainak meghatározása. Ehhez először is egy pontosabb fogalmat kell alkotnunk a pénzügy-politikai közpolitikai alrendszerről. A tematikus lehatárolásnál segítségünkre lehet a közpolitikai rezsimek elmélete, mely kapcsolatot teremt a formailag elkülönülő, de tartalmilag összetartozó szabályozó eszközök között. Llewellyn (2003, 431) szerint a pénzügyi szabályozás, a pénzügyi felügyelet és a pénzügyi fogyasztóvédelem alkotják együttesen a pénzügy-politikai alrendszert.

A vizsgálat kiindulópontját így az említett területekhez tartozó alapvető, avagy kulcstörvények jelenthetik, amennyiben ezek változásait kell regisztrálni. Itt a törvények elkülöníthetőek a két fő beavatkozási eszköz, a szabályok és az intézmények tekintetében. Az intézményeket érintő törvények között a vizsgált időszakban megtalálható a PSZÁF (*2007. évi CXXXV. törvény*) és az MNB (*2001. évi LVIII. törvény*) státuszát szabályozó jogszabály, míg a fontosabb szabályozó törvények közül megemlítendő a befektetési vállalkozásokról szóló (Bszt. – *2007.*

évi CXXXVIII. törvény), a hitelintézetekről szóló (Hpt. – *1996. évi CXII. törvény*) és a tőkepiacról szóló (Tpt. – *2001. évi CXX. törvény*) jogszabály. Egy másik logikát követve a törvények címe jó kiindulópontot jelenthet tartalmuk megítéléséhez (amennyiben nem salátatörvényekről van szó). Vizsgálhatóak lennének továbbá a mintába az éves költségvetési és zárszámadási törvények, illetve ezek módosításai, mivel hagyományosan ezek kapcsán kerül sor a (mind pénzügyi, mind szabályozási értelemben) legkiterjedtebb felhatalmazási aktusokra.

Fontos hangsúlyozni, hogy bár bizonyos értelmezésekben az államháztartási és adózási tárgyú törvények is besorolhatóak a pénzügypolitika alá, itt ezekkel csak akkor célszerű foglalkozni, ha közvetlenül kapcsolódnak az itt használt hármas definícióhoz (szabályozás, felügyelet, fogyasztóvédelem). Megjegyzendő továbbá, hogy tekintettel arra, hogy nem zárható ki, hogy a törvények címe nem minden tekintetben irányadó a tartalomra nézve, egy második, keresőszavas mintavétel is indokolt lenne egy bővebb kutatásban, melyet kiegészíthetne a Complex és más jogszabálykeresők „tárgykör" listájának vizsgálata. Itt a pénzügyi stabilizáció során rendszerint alkalmazott olyan eszközökre (Aït-Sahalia et al. 2010) lehetne keresni, mint a likviditási segélynyújtás, a feltőkésítés, eszközvásárlás és garanciavállalás, illetve ezek magyar szakirodalomban bevett szinonimái.

Így azonosíthatóvá válnának az ún. salátatörvényekben elrejtett pénzügy-politikai tárgyú részek is, valamint az olyan nem *kifejezetten* a *pénzügyi* szférára vonatkozó, de arra is kiterjedő hatókörű jogszabályok, mint a számvitelről (Szmt.), a tisztességtelen piaci magatartásról (Tpvt.), az állami vagyonról (Vtv.), a végelszámolásról (Ctv.) és a gazdasági társaságokról (Gt.) szóló törvény. Ezekre számos pénzügyi tárgyú törvény hivatkozik (lásd pl. a *2008. évi CIV. törvény a pénzügyi stabilitásról*). E komplex, jogtári tárgykörökre és kiegészítő keresőszavakra is építő mintavétel egyben jó ellenpróbája is lehetne az itt alkalmazott címalapú kiválasztásnak.

Pénzügy-politikai törvények (2006–2010)

Az előző szakaszban ismertetett eljárások és elvek alapján már összeállítható egy minta a 2006–2010-es kormányzati ciklusra. A kiindulópontot a ciklusban elfogadott összesen 260 törvény és 325 törvénymódosítás, azaz összesen 585 törvény jelenti. Az első körben a kulcstörvények módosításaira és más, már címében is pénzügyi tárgyú törvényekre szorítkoztam. Az 585 törvény közül az első szűrés 39 pénzügyi tárgyú jogszabályt eredményezett. Itt csak két nemzetközi pénzügyi intézményre (EBRD, IMF) vonatkozó törvény esetében volt szükség szűkítésre, mivel ezek nem tárgyunkra, a magyarországi pénzügyi szabályozásra vonatkoznak. Az így összeállított mintát a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat ***Elfogadott pénzügy-politikai törvények (2006–2010)***

Törvény száma	Törvény címe
2006. évi LXI. törvény	Egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról
2006. évi CXII. törvény	A jelzálog-hitelintézetről és a jelzáloglevélről szóló 1997. évi XXX. törvény módosításáról
2006. évi CXXXI. törvény	Egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról
2007. évi XV. törvény	A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2001. évi LVIII. törvény és ehhez kapcsolódóan a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény módosításáról
2007. évi XLIX. törvény	A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletéről szóló 1999. évi CXXIV. törvény módosításáról
2007. évi L. törvény	A biztosítókról és a biztosítási tevékenységről szóló 2003. évi LX. törvény módosításáról
2007. évi LI. törvény	A hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény, valamint egyes szakosított hitelintézetekről szóló törvények módosításáról
2007. évi LII. törvény	A tőkepiacról szóló 2001. évi CXX. törvény módosításáról
2007. évi LXXVI. törvény	A Magyar Fejlesztési Bank Részvénytársaságról szóló 2001. évi XX. törvény módosításáról
2007. évi LXXXV. törvény	A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2001. évi LVIII. törvény módosításáról
2007. évi CIII. törvény	A pénzmosás megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2003. évi XV. törvény módosításáról
2007. évi CXXXV. törvény	A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletéről
2007. évi CXXXVI. törvény	A pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról
2007. évi CXXXVII. törvény	A pénzügyi szolgáltatásokat érintő egyes törvények jogharmonizációs célú módosításáról
2007. éviCXXXVIII. törvény	A befektetési vállalkozásokról és az árutőzsdei szolgáltatókról, valamint az általuk végezhető tevékenységek szabályairól
2007. éviCXL. törvény	A tőkeegyesítő társaságok határokon átnyúló egyesüléséről
2007. évi CLIX. törvény	A viszontbiztosítókról
2007. évi CLXXX. törvény	Az Európai Unió által elrendelt pénzügyi és vagyoni korlátozó intézkedések végrehajtásáról, valamint ehhez kapcsolódóan egyes törvények módosításáról
2008. évi II. törvény	A Magyar Export-Import Bank Részvénytársaságról és a Magyar Exporthitel Biztosító Részvénytársaságról szóló 1994. évi XLII. törvény módosításáról

2008. évi III. törvény	Az 1 és 2 forintos címletű érmék bevonása következtében szükséges kerekítés szabályairól
2008. évi XV. törvény	Egyes pénzügyi szolgáltatókra vonatkozó törvények módosításáról
2008. évi LVI. törvény	A hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény betétbiztosítási összeghatár emelését célzó módosításáról
2008. évi LXXIV. törvény	A Magyar Fejlesztési Bank Részvénytársaságról szóló 2001. évi XX. törvény módosításáról
2008. évi CIII. törvény	A pénzügyi szolgáltatásokat érintő egyes törvények módosításáról
2008. évi CIV. törvény	A pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásának erősítéséről
2008. évi CIX. törvény	A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2001. évi LVIII. törvény módosításáról
2008. évi CXV. törvény	Egyes törvényeknek az uzsoratevékenységgel szembeni fellépést elősegítő módosításáról
2009. évi IV. törvény	A lakáscélú kölcsönökre vonatkozó állami készfizető kezességről
2009. évi XIII. törvény	A pénzügyi közvetítőrendszer felügyeletét érintő egyes törvények módosításáról
2009. évi XVIII. törvény	A Magyar Fejlesztési Bank Részvénytársaságról szóló 2001. évi XX. törvény módosításáról
2009. évi XLI. törvény	A hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény betétbiztosítást érintő módosításáról
2009. évi LXXXV. törvény	A pénzforgalmi szolgáltatás nyújtásáról
2009. évi LXXXVI. törvény	A hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény pénzforgalmi intézményekkel és pénzforgalmi szolgáltatással összefüggő módosításáról
2009. évi CXIV. törvény	A lakáscélú kölcsönökre vonatkozó állami készfizető kezességről szóló 2009. évi IV. törvény módosításáról
2009. évi CXLVIII. törvény	A pénzügyi közvetítőrendszer felügyeletének hatékonyabbá tételéhez szükséges egyes törvénymódosításokról
2009. évi CL. törvény	Az egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról
2009. évi CLIX. törvény	Az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikke alapján létrejött, az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló Egyezmény és az azt kiegészítő jegyzőkönyvek, valamint az Európai Unióról szóló Szerződés 35. Cikkének (2) bekezdése alapján megtett nyilatkozat kihirdetéséről
2009. évi CLXII. törvény	A fogyasztónak nyújtott hitelről
2010. évi XII. törvény	Az egyes pénzügyi tárgyú törvényeknek az új Polgári Törvénykönyvvel összefüggő módosításáról

Forrás: Saját gyűjtés az Országgyűlés (www.mkogy.hu) adatai alapján

A hipotézisek érvényesülése

Módszertani alapok

A tanulmány hipotézisei akkor nyernek empirikus támogatást, ha sikerül kimutatni egy *erős pozitív korrelációt*, valamint egy egyértelmű *oksági kapcsolatot* a változók/változócsoportok között, miközben kizárható, hogy más változóra legyen visszavezethető e hatás. A korreláció megléte egy tisztán empirikus kérdés az adott változó-specifikációk mellett. Az oksági kapcsolat meglétét egy kvalitatív kutatásban ugyanakkor legalább két pillérre kell építeni: az egyik a meggyőző „történet", a másik az időbeli közelség. Mindkettő szempontjából lényeges sajátosságai vannak a pénzügy-politikai alrendszernek, melyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni az eredmények értékelésénél.

A pénzügyi válságok jellemzően két szakaszra oszthatóak: tűzoltási (containment) és válságkezelési (resolution) időszakra. A tűzoltás során – Laeven és Valencia (2008, 7) szerint – „a kormányzati beavatkozás a közbizalom helyreállítására irányul, annak érdekében, hogy minimalizálják a pénzügyi válság reálgazdasági hatásait, valamint hogy visszaadják a betétesek és más befektetők pénzügyi rendszerbe vetett bizalmát". Ezek után a válságkezelési szakaszban kerül sor a „pénzügyi intézmények és vállalatok tényleges pénzügyi, és kisebb mértékben működési, újjászervezésére". Már ebből a vázlatos definícióból is látszik, hogy a pénzügyi válságok nemcsak a legrövidebb, néhány hónapos távon éreztetik hatásukat, hanem akár évekig is eltarthat az állami asszisztencia mellett végzett szanálás. A válság táplálta delegálás elmélete szempontjából mindkét szakasz egyformán fontos. Másrészről, gyengíti az elmélet belső érvényességét, ha túlzottan kitágítjuk azt a szakaszt, melyet még „válság sújtotta övezetnek" tekintünk.

Ennek megfelelően egy kézenfekvő lehetőség egy általános, negyedéves határvonal meghúzása, melyen túl csak azon intézményi változásokat célszerű a válsággal összekötni, melyek esetében a politikusi és jogszabályi hivatkozások minden kétséget kizárnak e felől. Az időszak kezdetét a válságdefiníciónk egyértelműen meghatározza. Ennek megfelelően – azzal a reális feltevéssel élve, hogy az adott ciklusban nem volt minden egyes negyedévben a definíciótól elvárt súlyosságú válság – meghatározható, hogy az adott közpolitikai alrendszerben a „válságidőszakban" érdemben nagyobb mértékű volt-e a delegálás, mint a „normál" időszakban. Ez a szabály azért is érvényesülhet, mert a magyar közjogi rendszerben nincs jelentős akadálya az éven, hónapon vagy akár napon (!) belüli törvényhozásnak.

Bár az Országgyűlés rendes ülésszakai nem fedik le a teljes naptári évet, bevett gyakorlat a rendkívüli téli, illetve nyári ülésszakok összehívása. A sokévi gyakorlat szerint így január és július-augusztus kivételével rendszerint ülésezik a T. Ház. Ha pedig ülésezik, akkor a házszabálytól való eltéréssel akár a benyújtás napján is el lehet fogadni a szükséges jogszabályokat, melynek gyakorlati akadálya legfeljebb csak a többség fizikai jelenlétének biztosítása lehet. A negyedéveken

belül megvalósított jogszabály-változtatásokat így minden további nélkül lehet az eseményhez való közeliségük alapján „rangsorolni". Mivel e tanulmány válság-definíciója (a tartósság elve miatt) negyedéves adatokra épít, az értékelésnél mindig a vonatkozó negyedév törvényei esnek a legnagyobb súllyal a latba. A tűzoltást követő válságkezelési szakaszban ugyanakkor ilyen különbségtételnek már nincs elvi alapja.

E kérdés át is vezet minket az oksági viszony másik eleméhez, a „történethez". Minél explicitebb a kapcsolat – törvénycímekben, politikai bejelentésekben, a felhasznált eszközök tekintetében (lásd kulcsszavak) stb. – a válság és a delegálási aktusok között, annál erősebbnek tekinthető a közöttük lévő oksági kapcsolat. Ennél „keményebb", azaz kvantitatív vizsgálatot ugyanakkor nem tesz lehetővé a vizsgálat tárgya. Az „elvárt" súlyosságú pénzügyi válságok a rendszerváltás utáni magyar gazdaságtörténetben ritkák, miközben a vizsgálható időszakot (86 teljes negyedév 2011 végéig) tovább rövidíti a rendszerváltás utáni 3-4 év intézményépítő periódusa, mely csak súlyos módszertani nehézségek mellett lenne egybevethető a későbbi, már a fejlettebb pénzügyi szabályozás toldozgatásával jellemezhető időszakkal.

Ellenőrzési preferencia

A tanulmány első hipotézise szerint válsághelyzetekben a normál helyzethez képest az ex ante korlátozások háttérbe szorulnak az ex post ellenőrzéshez képest. Ennyiben a törvényhozóknak ellenőrzési preferenciájuk van. Ez a gyakorlatban is kimutatható amennyiben például a felhatalmazási törvények meg sem születnek, vagy csak utólag hagyja jóvá a parlament a végrehajtó hatalom intézkedéseit. De az ellenőrzési preferencia megnyilvánulhat abban is, ha jelentőségükhöz képest rövid törvényjavaslatokat fogad el a törvényhozás, melyek rövidségük miatt implicite az utólagos ellenőrzésre hagyják a demokratikus játékszabályok érvényesítését. Az alábbiakban e két empirikus közelítésben vizsgálom az ellenőrzési preferencia hipotézis érvényesülését.

A kormány lép először, a kormány lép egyedül

Ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani, a végrehajtó, vagy a törvényhozó hatalom lépett-e előbb, először is meg kell vizsgálnunk, hogy mikorra tehető a „válság" pontos kezdete az érintett negyedéveken belül, illetve hogy milyen általános politikai környezetben zajlott a törvényhozás. A kisebbségi MSZP-kormány az SZDSZ-frakció segítségével 2008. szeptember 15-én megakadályozta a parlament feloszlatását, s így – rövid távon legalábbis – elhárult a veszélye az előrehozott választásnak. Ezen első ülésnap után csendben folyt a parlamenti munka, és október

10-ig nem is került benyújtásra pénzügyi tárgyú törvény. Ez nagyjából egybeesett a nyugat-európai folyamatokkal is, mivel a törvényhozási munka jellemzően a 2008. október 12-én Párizsban megtartott uniós válságtanácskozáson született döntések végrehajtása kapcsán indult meg,[7] előtte alapvetően a kormányok diszkrecionalitása érvényesült.

Az október 11–12-i hétvége így európai és magyar szinten egyaránt vízválasztó volt a végrehajtó hatalmi és törvényhozói beavatkozások között. Október 11-én, szombaton (tehát mielőtt a parlamenti munka megindult volna a pénzügyi törvényekről) az MSZP-kongresszus már támogatta Gyurcsány Ferenc 12 pontos cselekvési tervét. Ezt a kormányfő azt követően hirdette meg, hogy szavai szerint csütörtökön késő délután „megtámadták" a magyar pénzügyi rendszert. A pénzügyi bizonytalanság ugyanakkor már korábban cselekvésre késztette a kormányt, még ha kevésbé médiaképes formában is. Számos egyéb alacsonyabb szintű intézkedés mellett szeptember 19-én megjelent a hitelintézeti adatszolgáltatási kötelezettséget módosító PM-rendelet (27/2008. PM rendelet), illetve október 10-én a „sajátos számításos repo ügyletek elszámolásáról" szóló kormányrendelet (246/2008. Korm. rendelet). A kormány mindemellett az Országgyűlés felhatalmazása nélkül hozott rendeletet az IMF–EU készenlétihitelkeret-megállapodás megkötéséről (lásd pl. 282/2008. Korm. rendelet). Szintén önállóan döntött (bár az IMF kérésére) egy 600 milliárd forintos „bankmentőcsomag" felajánlására az OTP, az MKB és a CIB Bank részére november elején. Ezzel jelentősen megelőzte a hasonló kérdéseket rendező ún. stabilitási törvény december közepi elfogadását.

E teljességre nem törekvő összefoglaló is jól jelzi, hogy a válságkezelés során bizonyos alapvető ügyekben a kormány élt explicit jogaival és implicit mozgásterével egyaránt. A Parlament a válság során (mint azt az alábbiakban más kérdések kapcsán is látni fogjuk) általánosságban fáziskésésben volt a kormányhoz és a gondnok típusú szervezetekhez (PSZÁF, MNB, MFB stb.) képest. Amikor pedig még a közpolitikai „nyitott ablak" időszakában tudott cselekedni korlátozott ideje és kapacitása birtokában, jelentős részben a de facto már meghozott döntések utólagos legitimálására szorítkozott.

Figyelemmel a *végrehajtó* hatalom ilyetén önálló tevékenységére, már a megfelelő kontextusban vizsgálható az érintett időszak *törvényhozási* munkája is. A hatalmi átrendeződés egyik első fontos indikátora, az ad hoc előkészítésre és a társadalmi-politikai egyeztetések hiányára utaló jel az, hogy az adott törvénytervezet vagy törvénymódosítás szerepelt-e a kormány előzetes jogalkotási programjában. A 2008. őszi törvényhozási terveket[8] alaposan felforgatták a nemzetközi gazdasági események. Az előirányzott négy pénzügy-politikai tárgyú törvényjavaslat

[7] *http://www.ue2008.fr/PFUE/site/PFUE/lang/fr/sommet_pays_zone_euro_declaration_plan_action_concertee.html*

[8] *http://www.mkogy.hu/aktual/archivum/tvalkprog/jog2008osz.pdf*

közül menetrend szerint módosult a jegybanktörvény, illetve egy salátatörvény keretében (*2008. évi CIII. törvény*) megvalósult a 2007/44/EK irányelv átültetése. Ezen túl ugyanakkor nem került sor „a kollektív befektetési formákra vonatkozó pénzügyi tárgyú szabályozás kialakításáról" és az „elektronikus tértivevény bevezetésével összefüggő egyes törvények módosításáról" szóló javaslat tárgyalására (ez utóbbi a *2010. évi XII. törvény*ben kerül majd csak említésre). Ezzel szemben 2008 őszén a T. Ház elfogadott további öt törvényt, melyeket nem irányzott elő a jogalkotási program.

2009 első negyedévében[9] három pénzügyi tárgyú törvényt tervezett elfogadtatni a kormány. Ezek közül a központi hitelinformációs rendszerrel kapcsolatos szabályokat (bár T/6668. számmal 2008 októberében egyszer már benyújtották és visszavonták) 2009 végéig sem fogadták el. A betétbiztosítási rendszerekről szóló 94/19/EK irányelv átültetése 2009 májusában (*2009. évi XLI. törvény*), a pénzforgalmi szabályokról és a pénzforgalmi intézményekről szóló törvényjavaslat elfogadása pedig júniusban megtörtént. A tavaszi ülésszak első felében (február 16. – április 10.) így a fenti betervezett javaslatok helyett két házszabálytól való eltéréssel tárgyalt törvény került napirendre, valamint – szintén a „semmiből" – egy pénzügyi felügyeleti törvény. Bár megfelelő – hosszabb időtávra kitekintő és több közpolitikai alrendszerre kiterjedő – mércénk e tekintetben nincs, az egyezés alacsony aránya a jogalkotási tervek és a válságidőszak tényleges törvényhozási aktivitása között már önmagában is jelzésértékű. Annyi biztonsággal megállapítható, hogy az Országgyűlés jellemzően nem fogadta el a kormány által eredetileg betervezett törvényeket az adott negyedévben, miközben új javaslatok kapcsán ezt megtette. A műsorváltozásban így a válság is szerepet játszhatott.

Egy további érvet jelent a kormányzat diszkrecionalitásának növekedése mellett az, hogy a parlament kormány általi ún. átjárhatósága (lásd Ilonszki–Jáger 2009, 120) szinte teljesnek volt tekinthető a pénzügy-politikai alrendszerben a vizsgált időszakban. Az előterjesztők személye sokatmondó, mivel a képviselői önálló indítványok száma – egy első megközelítésben – jól jelzi, hogy mennyire tartották fontosnak a törvényhozók, hogy már a törvényjavaslatban és ne csak a végleges törvényszövegben érvényesítsék preferenciáikat. Itt előzetesen fontos hangsúlyozni, hogy a 2000-es évek gyakorlata alapján a beterjesztett és elfogadott törvényjavaslatok esetében érdemi eltérés van a beterjesztők személyi arányai között. Azaz a vizsgált időszak kapcsán korántsem lenne meglepő eredmény, ha az *elfogadott* törvények döntő többségét a kormány jegyezte volna. Az empirikus adatok szerint ez így is volt: a döntő többség (32) a Pénzügyminisztériumból került ki, illetve 4 igazságügyi minisztériumi beterjesztés. Ezzel 8 százalék alatt maradt a frakciótagok által beterjesztett törvények száma.

[9] *http://www.mkogy.hu/aktual/archivum/tvalkprog/jog2009tav.pdf*

Ezek közül egyet (*2008. évi II. törvény*) a kormánypártok vonatkozó szakpolitikusai nyújtottak be, vitája áttolódott a téli szüneten, és mindössze két technikai jellegű paragrafusból áll. Így összesen két törvény esetében állapítható meg az önálló frakciószándék, mindkettő – számunkra különösen fontos módon – az MFB kapcsán. Ezek közül az egyik ráadásul kuriózumszámba menően egy MSZP–Fidesz közös javaslat volt, míg a másik, önálló MSZP-s beterjesztést – tetézendő e kuriózumjelleget – egy MSZP–Fidesz-nagykoalíció szavazta meg a második Gyurcsány-kormányt ekkor már csak kívülről támogató SZDSZ ellenében. E kormány-ellenzék dichotómiát felülíró ritka ideológiai szavazások egyértelműen alátámasztják a „válságtörvényhozás" specialitására vonatkozó hipotézist.

A törvények rövidek

Az ellenőrzési preferencia akkor is érvényesül, ha egyszerre figyelhető meg delegálás és/vagy végrehajtói hatalmi beavatkozás, illetve a törvények rövidülése. Az ellenőrzési preferencia vizsgálatának egy másik lehetséges módja így arra vonatkozik, hogy *formai* értelemben milyen kiterjedtek (azaz milyen hosszúak és részletesek) az előzetes felhatalmazási aktusok.[10] A törvényjavaslatok hosszának mérésére a bevett módszertan a szavak számát használja (Huber–Shipan 2002, 75–76).[11] Kutatói szempontból a hossz jelentőségét az a – szerzők mintavételes vizsgálatai alapján empirikusan is alátámasztott – feltevés adja, mely szerint fordítottan arányos egy törvényszöveg hossza és az általa a kormánynak adott mandátum „szabadsága". Praktikusan ez azt jelenti, hogy a szöveg hosszának növekedésével az ún. általános szövegrészek – melyek nem tartalmaznak érdemi közpolitikai útmutatást – aránya csökken.

Az eljárás nyugat-európai pénzügyi felhatalmazási törvényekre való alkalmazása (lásd Sebők 2011) alátámasztja Huber és Shipan ez utóbbi megállapítását. A hossz és a részletesség közötti kapcsolatra tehát kiindulópontként Magyarország esetében is építhetünk. Legalább ennyire fontos ugyanakkor, hogy az adott közpolitikai területen érvényes átlagos törvényhosszhoz hogyan viszonyul a válságidőszak mutatója. Tekintettel arra, hogy nem áll rendelkezésünkre egy e céloknak megfelelő általános adatbázis, e kutatás keretei között a 2006–2010-es ciklus válság által nem sújtott negyedéveivel vethetjük össze a két kritikus negyedév adatait.

A kutatás során az anyag fényében meghozott döntések alapján a szavak száma mindenütt tartalmazza a köztársasági törvény címét és egyéb alcímeit, valamint feldolgozási okokból az elnöki és országgyűlési elnöki nevet és aláírást.

[10] Vizsgálható lenne továbbá, hogy a részletes ex ante szabályok hiányát milyen utólagos ellenőrzési eszközökkel ellensúlyozták, és milyen *tartalmi* korlátokat tartalmaznak a felhatalmazási törvények (Sebők 2011).

[11] Az itt kezdődő két bekezdés Sebők (2011) vonatkozó részeinek átdolgozott változata.

Ezzel szemben a mellékleteket nem vettem figyelembe, mivel ezek jellemzően olyan információkat (pl. űrlapokat vagy paramétertáblákat) tartalmaztak, melyeknek nincs elméleti relevanciája (a gyűjtésben ugyanakkor a mellékletes változatok is szerepelnek, így ezek később feldolgozhatók).

Tekintettel a felhasznált OptiJUS-adatbázis kezelhetőségi előnyeire – legalábbis a PDF-ben elérhető Magyar Közlönnyel szemben – további kisegítő megoldásként a cikluson belüli számos hatályos verzió közül a legteljesebbet vettem, mivel általánosságban ez a legjobb megfeleltetés a közlönybeli szövegnek. Itt a későbbiekben az újabb Közlönyökben kihirdetett esetleges módosításokra is szűrni kell. Mindemellett kihagytam az ún. salátatörvények olyan részeit, melyek nem kapcsolódnak a fentebb meghatározott pénzügy-politikai alrendszerhez.

3. táblázat ***A válságidőszaki törvények hosszúsága a ciklusátlaghoz képest***

Időszak	Törvények átlagos hossza (szavak száma)	Ciklusátlagtól való eltérés
2006. III.	4125	-2224
2006. IV.	1950	-4399
2007. I.	2096	-4253
2007. II.	5959	-389
2007. III.	–	–
2007. IV.	10154	3805
2008. I.	374	-5975
2008. II.	673	-5676
2008. III.	–	–
2006 III. – 2008 III.	5709	-640
2008. IV.	4792	-1556
2009. I.	1286	-5063
2008. IV. – 2009. I.	3624	-3309
2009. II.	10467	4118
2009. III.	–	–
2009. IV.	11218	4870
2010. I.	6962	613
2010. II.	–	–
2009. II. – 2010. II.	10495	4146

Forrás: Saját gyűjtés az Országgyűlés adatai alapján

A konkrét iromány ezekben az esetekben csak egy platformválasztás kérdése volt, a tartalmat sehogy nem befolyásolta. Mindezen elvek alapján meghatározható az egyes negyedévek átlagos törvényhossza, amit a 3. táblázat mutat be.

A táblázat adataiból egyértelműen kiolvasható, hogy a válságidőszaki törvények átlagos hossza érdemben kisebb volt a ciklusátlagnál. Ez megfelel az elméleti előrejelzéseinknek. Ellenvetésként ugyanakkor meg lehet fogalmazni, hogy számos olyan negyedév volt, amikor legalább az egyik válságidőszaknál rövidebb törvények születtek. Ez kevésbé igaz 2009 elejére, mint 2008 végére. Ez utóbbi inkább a középmezőnyben található, 2006 tele és 2008 eleje mögött. A leginkább releváns mutató ezzel együtt az, hogy a ciklusban a válságnegyedévekben átlagosan 3624, míg a normál negyedévekben 6977 szó volt egy átlagos törvény, ami 48 százalék csökkenést jelent. Ez kellően robosztus szám ahhoz, hogy megfeleljen a válság táplálta delegálás rövid átlagos törvényhosszra vonatkozó elméleti előrejelzésének.

Politikai konszenzuskeresés

A tanulmány második hipotézise szerint a válságkezelésben a politikai döntéshozók – a közpolitikai bizonytalanságra és a tét nagyságára tekintettel – a válság méretének függvényében válnak konszenzuskeresővé. Ennek legjobb mércéje a politikai erők törvényhozási magatartása. A magyar politikára jellemző kormány-ellenzék dichotómiától való eltérés leglátványosabb esete a parlamenti frakciók együttszavazása. Bár ez korántsem megy ritkaságszámba (lásd pl. az uniós jog adaptálásáról szóló jogszabályokat), de fontos közpolitikai tárgyú törvények esetében általánosnak sem tekinthető.

A törvényhozási magatartás legalapvetőbb mutatója az adott törvényjavaslatra leadott összes igen szavazatot vizsgálja az összes szavazat arányában. A válságidőszaki törvények 84,4 százalékos arányban kaptak igen szavazatot, míg a nemek aránya 10,38 százalékos volt (5,22 százalékos tartózkodási arány mellett). A ciklus átlagában 78,77 százalékot értek el, kisebb (373 fő helyett 350 fős) jelenlét mellett. A kisebb jelenlét inkább az ellenzéki oldalra vezethető vissza, ennyiben ez az adat némileg felfelé torzíthat. A nem szavazatok aránya a négy év tekintetében 14,69 százalékos, a tartózkodások aránya 6,54 százalékos volt. Több nem és tartózkodás jellemzi tehát a ciklusátlagot (és nyilvánvalóan még több a normál időszaki eredményeket), mint a válságidőszakét. Erre a magyarázatot az nyújtja, hogy a válságidőszaki 9 törvényből 5-öt de facto ellenszavazat nélkül fogadtak el (volt néhány vélhetően nem szándékos gombnyomás), míg egy törvény esetében csak az SZDSZ szavazott nemmel, egy másik esetében pedig a Fidesz-frakció tartózkodott. Így 9 törvényből 7 esetében nem érvényesült a kormány-ellenzék dichotómia, ami feltehetően magasabb arányt ad, mint az átlag (bár ilyen átlagos adat nem áll rendelkezésre). A válság- és normál időszakban egyaránt magasnak

tekinthető igen szavazatok aránya emellett vélhetően a pénzügy-politikai alrendszer specialitása is lehet, de ennek bizonyítása további vizsgálatot igényelne.

A szavazási magatartás mellett egyéb szempontok alapján is vizsgálható a kérdés. A sürgősségi eljárással, illetve a házszabálytól való eltéréssel tárgyalt törvényjavaslatok aránya azért fontos mutató, mert jelzi a valamilyen módon kivételes törvények súlyát, mint ahogy a vonatkozó szavazások is jelzik az ellenzék viszonyulását a probléma súlyához. A vizsgált időszakban 15-15 normál és sürgős, illetve 8 házszabálytól eltérő törvényt hozott a T. Ház. Ez utóbbiak többsége (5) a válságidőszakban került elfogadásra, ami pozitív eredmény. Ezen túl ekkor volt egy sürgős javaslat is napirenden, így összességében 9-ből mindössze 3 javaslatot tárgyaltak „normális" ügymenetben, ami elmarad a ciklus átlagától.

Ezen adattal összefügg a beterjesztés és zárószavazás között eltelt idő, mely szintén jól jelzi, hogy mennyire tartotta sürgősnek a beavatkozást az Országgyűlés, és elsősorban annak vezetése és többsége. Az adatok alapján egy átlagos törvényjavaslat 40 nap alatt fut át a házon – ez 2008 negyedik negyedévében 30 napra, majd a következő 3 hónapban 27-re csökkent. Az érdemi csökkenésben kulcsszerepet játszottak az olyan héten belüli törvények, melyekre más időszakban nem volt példa. A benyújtott módosító javaslatok száma szintén jelzi, hogy milyen mértékben tartották fontosnak a képviselők, bizottságok és – lényegesen kisebb számban, zárószavazás előtt – a kormány korrigálni az előterjesztéseket. Ez a teljes időszak tekintetében 16, míg a két válságnegyedévben rendre 11,2, illetve 10,7. Miközben az adatok egybecsengenek a válság táplálta delegálás elméletével, azt érdemes hangsúlyozni, hogy egy módosítónak több szövegrész is a tárgya lehet, így az ajánlási pontok számának vizsgálata is indokolt e formai megközelítésben.

Értékelés, relevancia és további kutatási irányok

A jelen tanulmány egy háromfázisú „rakéta" harmadik fázisának tekinthető. A válság táplálta delegálás elméleti keretét és szakirodalmi kapcsolódásait bemutató írást (Sebők 2010) egy kismintás európai összehasonlító vizsgálat követte (Sebők 2011). Ezen írásban ezek egy lehetséges kutatás-metodológiai és időbeli kiterjesztését mutattam be egy magyar eset kapcsán. Az empirikus kutatás eredményei, a 4. tábla összefoglalása alapján, szinte minden részelemük tekintetében megerősítik a válság táplálta delegálás elméletéből levezethető hipotéziseket.

4. táblázat *Operacionalizálás, eredmények, elméleti relevancia*

Operacionalizált változó	Mértékegység	Eredmény	Az eredmény elméleti relevanciája
A törvényhozási beavatkozás relatív időpontja	Dátum	Az Országgyűlés nem, vagy csak a kormány után avatkozott be.	Az eredmény megfelel a kockázatkerülés és felelősségáthárítás feltevésének.
A jogalkotási terv érvényesülése	Százalék	A jogalkotási terv csak kismértékben teljesült.	Váratlan események határozhatták meg a törvényalkotási munkát, ami megfelel a külső sokkra vonatkozó feltevésnek
A benyújtó személye	–	Ritkán fogadtak el frakciótagok indítványára törvényt.	A nagyfokú „átjárhatóság" arra utal, hogy a törvényhozás kevés önálló kezdeményezéssel élt.
A törvény hossza	Szó	A válságidőszaki törvények hossza érdemben rövidebb volt az átlagnál.	A rövidebb törvényjavaslatok nagyobb ex ante mozgástérre utalnak a kormány számára.
Végszavazás	Szavazat	Válság idején nagyobb volt az igenek aránya.	Válságidőszakban még kevésbé érvényesült a kormány-ellenzék dichotómia, mint normál időszakban.
A törvények tárgyalásmódja	–	A normális ügy-menetben tárgyalt törvények aránya elmaradt az átlagtól.	Az ellenzéki támogatást is szükségessé tevő eljárások normává válása a politikai konszenzuskeresésre utal.
Az elfogadás hossza	Nap	A javaslatok gyorsabban váltak törvénnyé.	A politikai döntéshozók rövidebb beavatkozási időszakkal is megelégedtek.
A módosító javaslatok száma	Darab	A benyújtott módosítók száma csökkent.	A politikai döntéshozók ritkábban érezték szükségét annak, hogy éljenek beavatkozási lehetőségükkel.

Forrás: Saját gyűjtés

Az ellenőrzési preferencia akkor érvényesül, ha a kormány a parlamentet megelőzve vagy a parlamentet megkerülve hoz lényeges döntéseket. Az előző részben bemutattam, hogy válság idején az ex ante korlátozások lényegesen gyengébbek voltak, mint a normál időszakban. A kormány önállóan fellépett már a parlamenti munka megkezdése előtt, és a stabilitási törvény elfogadásáig szinte csak pecsételésre használta a képviselőket. Ez kiderül a kormányrendeletben kihirdetett nemzetközi megállapodásokból, a statáriális eljárásban elfogadott törvényekből, a törvények érdemi rövidüléséből, a jogalkotási tervtől való eltérésből. És még ha volt is törvényhozási munka, a vonatkozó javaslatokat a kormány terjesztette be és a módosítók csökkenésével az átlagosnál jobban érvényesülhetett a kormány akarata a képviselőkével szemben. Nem volt ritka a biankó csekk delegálás a betétbiztosítási határ megemelésétől az MFB mozgásterének kiterjesztésén át az MNB (e cikkben részletesen ki nem fejtett) önálló beavatkozásáig.

A második hipotézis szerint válságidőszakban a megnövekvő közpolitikai bizonytalanság miatt a közpolitikai szempontok felülírják a politikai szempontokat, így erősebb ösztönzők keletkeznek a kormány és ellenzék közötti konszenzuskeresésre. Az előző rész utolsó alfejezete szerint az ellenzék szavazási magatartása a vizsgált válságidőszakban érdemben eltért a kormány-ellenzék dichotómiától – erre utal a végszavazások eredményén túl a házszabálytól való eltérések kapcsán mutatott magatartás, a parlamenti tárgyalás rövidülése és a módosítók számának esése.

Ennyiben Magyarországon a 2006–2010 közötti ciklusban a pénzügy-politikai alrendszerben érvényesült a válság táplálta delegálás elmélete által előre jelzett eltérés a válság- és normál időszakok törvényhozása között. A kutatás így meghatározott eredménye egyben lehatárolja külső (térbeli, időbeli és közpolitikai alrendszerre vetített) érvényességi körét is. A belső érvényesség formális és informális modelleken is alapul, de ezt természetesen az operacionalizálás valamennyire kikezdi. Egy alapvető minőségbiztosítást lefuttatva az ugyanakkor megállapítható, hogy (1) van egy plauzibilis történet az oksági kapcsolatra, hiszen világos a kronológia és egyértelműek a döntések utalásai a válságra; (2) az empirikus együttmozgás az esettanulmányban a válság és „delegálás" között több specifikáció tekintetében is erős; (3) biztosan kijelenthető (legalábbis az első válságnegyedévre), hogy nem a meghozott törvények okozták a gazdasági környezet drasztikus romlását (azaz az endogenitás kizárható); és (4) az empirikus munka során nem rajzolódott ki olyan tényező, amely egyszerre okozhatta a válság kitörését és a delegálásra utaló jelek kialakulását.

A válság táplálta delegálás elmélete így egy, a politikatudomány szempontjából külső, politikai gazdaságtani magyarázatot ad a végrehajtó hatalom törvényhozó hatalommal szembeni relatív erősödésére. Ennyiben a vetélytársa lehet olyan politikatudományi magyarázatoknak, mint a prezidencializálódás elmélete. A két

megközelítés ugyanakkor jól ki is egészítheti egymást. Egyfelől a tanulmányban vizsgált intézményi változások kiváltó oka nyilvánvalóan a gazdasági válság volt. Ezek formája jelentős részben követte az európai gyakorlatot (pl. a betétbiztosítás ügyében: közpolitikai transzfer), másrészt viszont beleilleszkedett egy miniszterelnöki problémamegoldó csomagba („12 pont") és kommunikációs stratégiába (az ún. nemzeti csúcs október 18-án). A prezidencializálódási tézis így jól illeszkedik a biankó csekk delegálásra vonatkozó hipotézishez, miközben tökéletlen megoldást nyújt a másik vizsgált jelenségre, a politikai konszenzus kialakulására, a közpolitikai dominanciára.

A tanulmányban közölt pozitív eredmények ellenére a válság táplálta delegálás elmélete az intézményi változások és delegálás tekintetében csak az érem egyik oldala. Szorosan hozzátartozik logikai párja, a normál időszakok visszarendeződésének elmélete. Ez utóbbi pedig akár részleges választ adhat a 2010-zel kezdődő „frakciókormányzás" jelenségére is. A politikai gazdaságtani és politikatudományi magyarázatok vélhetően tehát az újabb ciklusok tekintetében is egymást kiegészítve és erősítve, nem pedig önállóan magyarázhatják majd az intézményi változásokat.

Hivatkozott irodalom

Aït-Sahalia, Yacine – Andritzky, Jochen – Jobst, Andreas – Nowak, Sylwia – Tamirisa Natalia 2010. Market Response to Policy Initiatives during the Global Financial Crisis. In *NBER Working Paper* 2010/15809.

Epstein, David – O'Halloran, Sharyn 1999. *Delegating Powers: A Transaction Cost Politics Approach to Policy Making Under Separate Powers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gadanecz, Blaise – Jayaram, Kaushik 2009. Measures of financial stability – a review. In *IFC Bulletin* 2009/31. *http://www.bis.org/ifc/publ/ifcb31lab.pdf*

Huber, John D. – Shipan, Charles R. 2002. *Deliberate Discretion: The Institutional Foundations of Bureaucratic Autonomy.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ilonszki Gabriella – Jáger Krisztina 2008. Erős kormány – gyenge parlament? Törvényhozási kapacitás és törvényhozási teljesítmény. In *Századvég* 2008/50. 119–142.

Körösényi András 2006. Gyurcsány-vezér. In Sándor Péter – Tolnai Ágnes – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2005-ről*. Budapest: DKMKA. 141–149.

Körösényi András 2002. Az Orbán-kormány és a kormányzati hatalom szerkezete 2001-ben. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2001-ről*. Budapest: DKMKA. 17–36.

Körösényi András 2001. Parlamentáris vagy „elnöki" kormányzás? Az Orbán-kormány összehasonlító perspektívából. In *Századvég Új Folyam* 2001/20. 3–38.

Laeven, Luc – Valencia, Fabian 2008. Systemic Banking Crises: A New Database. In *IMF Working Paper* 2008/224.

Llewelyn, David T. 2003. Some Lessons for Bank Regulation from Recent Financial Crises. In Mullineux, Andrew W. – Murinde, Victor (eds.): *Handbook of International Banking*. Cheltenham, UK – Northampton MS: Edward Elgar. 428–485.

Magyar Nemzeti Bank 2010. *Jelentés a pénzügyi stabilitásról, 2010. november.* Budapest: Magyar Nemzeti Bank.

Sebők Miklós 2011. Válság táplálta delegálás. A technokratikus autonómia változása Nyugat-Európában pénzügyi válság idején. In *Politikatudományi Szemle* 2011/3. 75–100.

Sebők Miklós 2010. Válság táplálta delegálás. Az intézményi változás egy elmélete. In *Századvég* 2010/57. 79–102.

IV. RÉSZ

Politikai rendszer és demokrácia

Balázs Zoltán

A magyar alkotmányossági trend és a 2010–11-es alkotmányozás*

Tézis és fogalomtisztázás

Tézisem a következő: a 2010–11-es alkotmányozás minden látványos és zajos vita, konfliktus, ellenérzés ellenére vélhetően nem jelent törést a magyar alkotmányosság trendjében.

A tézis két kulcsfogalma a „trend" és az „alkotmányossági trend". Mindkettőt értelmezni és magyarázni kell. Először tehát azt járom körbe, hogy mit jelent a „trend" és annak vélelmezett „megtörése", helyesebben annak meg nem története. Másodszor tisztázandó, hogy mi „az alkotmányossági trend." A fogalmi tisztázás után a magyar alkotmányossági trend főbb elemeit részletesebben is kifejtem, majd az 1989-es alkotmányozásra térek rá, egyrészt annak főbb témáit veszem sorra, majd megvizsgálom, hogy az egyes trendelemek miképpen jelennek meg egyrészt 1989–90-ben, másrészt a rákövetkező húsz évben. Végül részletesen elemzem ugyanezeket a 2010–11-es alkotmányozási folyamatban.

Statisztikai értelemben egy trend valamilyen jelentős időintervallumon, konzisztensen mért adatokhoz illesztett függvény, amely egy-egy rövidebb intervallumon akár jelentős szóródást is megenged. Ebből következik, hogy egy fölismert trend megtörése csak bizonyos és jelentős idő elteltével detektálható, kivéve egészen extrém eseteket. Ezért aktuális eseményekből ilyenre nagyon ritkán lehet következtetni. Mármost nem szükséges ugyan a statisztikai definíciókhoz ragaszkodni, s mivel egzakt mérésekről nincs (bár számokról lesz) szó, a mostani kontextusban könnyen merő metaforának is minősíthetjük a trend fogalmát, mégsem tanácsos figyelmen kívül hagyni a statisztika – és a józan logika – megszabta kereteket. Egyszerűen nem tudjuk, mert nem tudhatjuk, hogy vélelmezhetően trendtörő események (forradalom, teljes rezsimváltás) híján a most zajló alkotmányozás valóban érdemben eltéríti-e a magyar alkotmányosság valamilyen föltételezett trendjét.

A trendszámítások egyik problémája, hogy kellően messziről nézve minden egybefolyik mindennel, s így csekély érdekességű állításokhoz jutunk. Ugyanakkor

* Köszönetet mondok az MTA Politikatudományi Intézet szakmai műhelyvitájában kapott észrevételekért az opponenseknek és a hozzászólóknak.

a kellő távolság szintén új fölismerésekkel kecsegtet, erre hívja föl a figyelmet a tranzitológiából is jól ismert útfüggőség tézise. A modernkori magyar történelem ugyan bővelkedik többnyire szerencsétlen fordulatokban, de a mégoly radikális politikai, sőt, társadalmi változások is sok mindent hagytak érintetlenül a habitusok, attitűdök, értékek terén, vagy, ami még megfontolandóbb, éppen a változások sebessége és radikalizmusa (a jelentős szóródások) hoz létre egyfajta mentalitásbéli rezisztenciát, túlélési eszközkészletet, stratégiát, amely gyakorlatilag változatlan marad még egy jelentős alkotmányváltoztatás után is.

E két megfontolásból két következtetés adódik: egyrészt, kulcsfontosságú a helyes intervallum kiválasztása; másrészt, még a helyes és meggyőző intervallummeghatározás esetében – ha valóban trendekre vagyunk kíváncsiak – sem lehet elvi okokból egyértelműen bizonyítani, hogy a föltárt trend megtört. Ennélfogva legföljebb – ahogy a tézisben fogalmaztam – „vélelmezhető", hipotetikus törések bizonyításáról vagy cáfolatáról lehet szó.

Mit jelent az alkotmányossági trend? Azért használom ezt a kissé mesterkélt, de kellően tágan értelmezhető kifejezést, hogy érzékeltetni tudjak egy fontos különbséget. A kínálkozó és természetesebb „alkotmányos" jelzőt azért kerülöm, mert azt szorosabban kötődőnek tartom valamilyen írott alkotmányhoz, alaptörvényhez, illetve egy ilyennek a sorsához. Tekintettel arra, hogy az 1949-es „első" kartális alkotmány egyrészt mindössze hatvan évre szorítaná a „trendet", másrészt az is vitatható, hogy 1989-ig egyáltalán van-e értelme teleologikus szempontból alkotmányról beszélni,[1] azaz a „trend" mindössze húsz év alapján készülne, inkább az „alkotmányossági" jelzőt használom. Ebbe az ún. történeti alkotmány vagy annak írott elemei is beleérthetők. Végül még egy nyelvi-fogalmi megszorítás: lehetne „alkotmányozási" trendről is beszélni, ez azonban talán a kelleténél szűkebbre veszi az érintett aktorok halmazát (főleg azokra lehet asszociálni, akik „alkotmányoznak", azaz elfogadják az alkotmányt vagy az alkotmányos törvényeket – ez pedig jogilag zárt és szűk kör).

Trendelemek

Mindebből valószínűleg az is kiderül, hogy a jelen összefüggésben az alkotmányosság eminensen politikai kérdéskör. Tóth Gábor Attila mottószerű nyitómondatát idézve: „Legyen világos: az alkotmány politikai szöveg" (Tóth 2009, 9).

[1] Teleologikus szempontnak azt az Arisztotelészre visszamenő szempontot nevezem, amely az alkotmány kérdését nem pozitív jogi, hanem politikai-filozófiai kontextusba helyezi. Innen nézve egy politikai közösség akkor rendelkezik alkotmánnyal – akár kartálissal, akár másmilyennel –, ha az effektíven meghatározza a közösség jogrendjét, közhatalmi játékszabályait, polgári alapviszonyait.

Ennélfogva minden, ami az alkotmánnyal és körülötte történik, főleg ha a trend fogalmával közelítjük meg, elsősorban politikai elemzést kíván. Ennek is több metszete lehet: történeti, szociológiai, gazdasági; annál több és kiterjedtebb, minél nagyobb az időintervallum.

Hogyan jellemezhető, ha egyáltalán létezik, magyar alkotmányossági trend? Az alkotmányjogi, alkotmánytörténeti kézikönyvek (Kukorelli 1998; Samu 1997; Mezey 2003) megállapításait nem szükséges itt részletezni. Általánosan elfogadottnak vehetők az alábbi állítások: (1) a magyar alkotmányosság hagyománya erősen történeti, bár nem teljesen analóg a brittel;[2] (2) ezzel szoros összefüggésben lényegében nem tulajdonít tekintélyt sem szövegnek, sem szerzőnek;[3] (3) nem kulcskérdése az államforma;[4] de (4) határozottan parlamentáris jellegű;[5] (5) nem etnocentrikus, de nem is tisztán republikánus politikai közösséget tételez föl;[6] (6) a privát és a közszféra, az állam és az egyház elválasztását megköveteli, az állam részéről világnézeti toleranciát, ha nem is semlegességet vár el. Föltehetően további állításokat is meg lehetne fogalmazni, főleg, ha az arisztotelészi keretben folytatnánk az alkotmányosság trendjének föltárását, azaz a törvények és szokások összességét tekintenénk alkotmánynak. A szakmai – explicit vagy implicit – konszenzus a fentiekkel kapcsolatban meglehetősen szilárd, ezért ennek a hat tézisnek a tartalma megítélésem szerint, ha nem is kimerítően, de jól és megbízhatóan leírja a magyar alkotmányossági trend tartalmát. Még egy tisztázandó kérdés maradt: honnan számítom a trendet? A válasz az, hogy magának az alkotmányossági kérdés politikai tudatosulásának, azaz nagyjából a reformkornak a kezdetétől (XVIII. század második fele, egy időben a francia és az amerikai alkotmányvitákkal). Ennek a ténynek azonban a téma szempontjából csekély jelentősége van, érvelésemben a XIX–XX. század egyes eseményeire kell csak hivatkoznom.

A mondottakkal összhangban, minél szűkebb intervallumra koncentrálunk, annál nagyobb eltérések, szóródások figyelhetők meg; ugyanakkor a trendhez való

[2] Például a brit hagyományban nem játszanak szerepet a külső szuverenitást szabályozó szövegek, ellentétben a magyarral (Pragmatica Sanctio; a kiegyezési törvények közül a XII., XIV., XV. és XVI.).

[3] A tekintély – autoritás – erősebb feltétel, mint a legitimitás. A két fogalom elemzése azonban nem tárgya a tanulmánynak.

[4] A sokat hivatkozott Szent Korona-tan éppen nem a királyság mint államforma, hanem a nemzeti, egyébként kifejezetten nem etnikai egység hangsúlyozását szolgálta, valamint a függetlenség értékét szimbolizálta és testesítette meg, így – talán paradox módon – legalább annyi okkal tekinthető a republikánus, mint a monarchikus hagyomány képviselőjének.

[5] A „parlamentáris jelleg" nem azonos a „parlamentáris kormányzással" vagy „rezsimmel". Az utóbbi szűkebb fogalom, s adott esetben ellentétben is állhat az előbbivel. A parlamentáris jelleg a politikai folyamatok, a politizálás fókuszának helyét jelzi. Például a kétharmados törvények nagy szerepe a magyar jogrendben ellentétes a parlamentáris kormányzással (lásd Körösényi 2006), de a parlamentet, mint a politika centrumát vagy fókuszát, fölértékeli.

[6] Ezt a megkülönböztetést a magyar politikatörténet a kulturális és politikai nemzet közötti különbségként ismeri inkább. Az aktuális politikaelméleti szóhasználatból azonban ez a fogalompár kiveszőben van.

visszaterelődés folyamatait sem nehéz észlelni. Nem vitás, hogy az 1949-es alkotmány maga is egyfajta kilengés,[7] egyrészt önmagában azzal, hogy megszületett (azt, hogy „elfogadták" vagy „beiktatták", nem lehet a nélkül állítani, hogy ne utalnánk arra, hogy ez mennyire nem legitim aktus volt, így voltaképpen alkotmányozásnak sem tekinthető!); másrészt azzal, hogy szolgaian másolta a szovjet eredetit, így alig volt kapcsolata a magyar alkotmányos hagyománnyal. Ezt legföljebb azzal a paradox hatással erősítette meg, hogy fenntartotta a „szöveg" lényegtelenségének a tudatát. A tényleges magyar alkotmányt, azaz a hatalomgyakorlás módját, a polgárok és a pártállam viszonyának lényegét az ötvenes-nyolcvanas években leginkább szociológiai vagy a lassan csírázó politológiai szakirodalomból lehetett (volna) összerakni.[8] S dacára a kisebb módosításoknak, az 1949-es szöveg karaktere nem változott meg. Mindazonáltal e módosítások többnyire a diktatúra puhulása, azaz az államhatalom korlátozása felé tett igen-igen kicsi lépések voltak. A nyolcvanas évek elején fölerősödő reformtörekvések bátrabban nyúltak volna az alkotmányhoz, nem véletlen, hogy a magyar alkotmánytörténet egyes értelmezői ma is azt vallják, hogy az 1989-es radikális változtatások sem ex nihilo történtek; s hogy jóllehet az akkori MSZMP-vezette kormány által kidolgozott reformjavaslatokat a Nemzeti Kerekasztal fölülírta, a „demokratizálódás" és a „hatalomkorlátozás" mint irány ugyanaz volt (Kilényi 1991; Szigeti 2009; Tölgyessy 2009).[9] Ráadásul az ellenzék köreiben vagy legalábbis a kormánystruktúrákon kívüli magán- és ellenzéki műhelyekben készülő politikai reformtervezetek sem mutattak másfelé.[10] Így az 1949–1989 közötti időszakot a trendtől való jelentős eltérésnek láthatjuk, de – különösen a végén fölerősödve – a visszaterelődés jeleit is fölfedezhetjük benne.

[7] Lánczi András a legitim kartális alkotmányokat is egyfajta hanyatlási vagy inkább torzulási jelenségeknek tekinti, ti. a politika gépiesítését látja bennük, de elfogadja, hogy kollektív politikai akaratot is megjeleníthetnek, s ilyen értelemben mégis valódi politikai aktusok – erre példa az amerikai alkotmány (Lánczi 2010).

[8] Lásd pl. Csanádi (2005). Csanádi Mária már a nyolcvanas évektől részletesen bemutatta a pártállam irányítási mechanizmusát.

[9] Tölgyessy – elismerve a nyitás érdemeit – a felülről vezérelt alkotmányreform-javaslatokat tartalmilag káros, a putyini-tudjmani modell felé vezető, és a magyar alkotmányos hagyományokkal szembemenő elképzeléseknek tartja. Természetesen visszafelől nézve ez a tény kevésbé fontos, mint a nyitás.

[10] Az 1987 júniusában Beszélő-különszámként megjelent *Társadalmi Szerződés – A politikai kibontakozás feltételei* c. proto-alkotmánytervezet, amely különben politikai értelemben igen radikális hangot ütött meg (első tézis: „Kádárnak mennie kell"), sem kívánt mást vagy többet, mint (1) a párt hatalmának törvényes keretek közé szorítását; (2) parlamentarizmust; (3) az emberi (polgári, munkavállalói stb.) jogok rögzítését és garantálását. Azaz valami hasonlót, mint amit az előző jegyzetben Tölgyessy Péter tartalmilag – egyes kelet-európai fejlemények tükrében – retrográdnak nevez.

Az 1989–90-es alkotmányozás és azt követő húsz év

Az 1989–90-es alkotmányozási időszak trendszempontból igen rövid, majdhogynem pontszerű, de a megfelelő, s persze megkerülhetetlen fölbontás után igen összetett képet kapunk. 1989-ben az országgyűlés számtalan olyan döntést hozott, amelyek közül kétségkívül kiemelkedik az alkotmányt alapjaiban megváltoztató XXXI. törvény, de jóformán nincs olyan törvény, amely valamilyen mértékben ne nyúlt volna hozzá a „kádári alkotmányhoz", mint a hatalomgyakorlás, az állam és polgárai viszonyát szabályozó alapvető jogszabályok együtteséhez (sztrájktörvény, gyülekezési jogról szóló törvény vagy éppen a szabad külföldi utazást biztosító útlevéltörvény). 1989 innen nézve folyamatos alkotmányozás, amelyben természetesen kiemelt szerepet kapnak a nyári nemzeti háromoldalú tárgyalások, majd a döntések ratifikációja, végül pedig a november 26-i népszavazás.[11] Az 1990-es választások utáni paktumot szokás e „pillanat" záróakkordjának tekinteni, noha magát az országgyűlési választást is – politikaelméleti szempontból – be kell sorolni az alkotmányossági trendbe.[12]

Hogyan értékelhető ez a sok részeseményre fölbontható „pillanat" a trendhez való illeszkedés szempontjából? Ebből a szempontból – talán meglepő, de – az 1989. I. alkotmánymódosító törvény a leglátványosabb, mondhatni, alkotmányos program-kijelölő. Négy irányt jelöl meg explicit módon: bevezeti a népszavazás intézményét; megerősíti a parlament szerepét; definiálja az alkotmánybíróságot; végül néhány szabadságjogot iktat az alkotmányba.[13] Az év folyamán mindegyik irányt további törvények bontják ki és szabályozzák. Ezzel lényegében megterem-

[11] Ez utóbbit véleményem szerint a kelleténél jóval kisebb figyelem övezi a szakirodalomban. A nagyobb figyelmet azért érdemelné, mert – ellentétben talán sokak hiedelmével – nem négy egyszerű kérdés szerepelt a szavazólapon, hanem négy *értelmezett* kérdés. Az első formálisan azt volt hivatva eldönteni, hogy *mikor* legyen a köztársasági elnökválasztás („Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?"), ám a következő mondattal kiegészítve: „Igen szavazatával Ön azt támogatja, hogy a köztársasági elnököt ne a nép, hanem az új Országgyűlés válassza meg. Nem szavazatával azt támogatja, hogy a köztársaság első elnökét közvetlenül a lakosság válassza meg." Az értelmező mondattal természetesen még nem bizonyítható jogi értelemben, hogy a népszavazás egyúttal a parlamentáris berendezkedés melletti szavazás is lett volna, de politikai értelemben mégsem csupán az MSZMP mint párt, ill. Pozsgay Imre mint személy aktuális visszautasítása a népszavazás üzenete, hanem a parlamenti kormányzás iránti – megelőlegezett – bizalom is. Az 1990. évi népszavazás a közvetlen elnökválasztásról látványos kudarcba fúlt, így ez az üzenet még explicitebbé vált.

[12] Az eredményes választás utólag valamilyen értelemben legitimálja a választási rendszert mint a tág értelemben vett alkotmány szerves részét.

[13] Hogy éppen melyeket, azt az aktuális politikai helyzet döntötte el: sajtószabadság, sztrájkjog, gyülekezési jog, polgári szolgálat. Ezek ma nem mind egyformán fontosak (pontosan úgy, ahogyan az amerikai alkotmánykiegészítések közül a harmadik – a katonák beszállásolását szabályozó – sem túl releváns ma már).

tődik egy ötödik, implicit irány is: az alkotmány és a ma sarkalatosnak nevezett törvények összehangolása. Vegyük sorra ezeket, mégpedig úgy, hogy a pillanat perspektívájából kitekintünk a következő két évtizedre is!

A népszavazásban kétségkívül új elemet köszönthetett a magyar alkotmányosság, noha a közvetlen részvétel intézménye politikaelméleti szempontból törésmentesen simul a demokratikus népfelség elvéhez, így trendtörésről aligha beszélhetünk.[14] Mindazonáltal – mai szemmel – aligha tagadható, hogy olyan alkotmányos elemről van szó, amely óriási jelentőségre tett szert a későbbiek folyamán, mégpedig 1989 novemberétől fogva. S bár a magyar demokrácia messze nem hasonlít a plebiszcitárius svájcira, a radikális demokrata felfogás az alkotmányos hagyományban egyrészt elvi álláspontként, másrészt konkrét politikai-politikusi cselekvések vezérelveként meglehetősen erős gyökeret vert (Körösényi 2006; 2007). Azt nem állíthatjuk, hogy végleges helyére került volna, hiszen az alkotmánybíróság értelmezései, az alkotmányszöveg módosításai jelentős mértékben változtattak rajta, s a 2011-es alaptörvény is másként építi be ezt az intézményt a jogrendbe (a korábbinál korlátozottabban, de megtartva); mindazonáltal ezek az ingadozások, a hol szűkítő, hol bővítő döntések és értelmezések az elmúlt húsz évben a magyar alkotmányosság szerves részévé tették a népszavazást, s így megkockáztatható, hogy a radikálisabb demokrácia-felfogás felé talán az alkotmányossági trend is elfordult.

A parlamentarizmus megerősítése igen erős igény, ahogy jeleztem, közvetlenül ráilleszthető magára az alkotmányossági trendre. Bár azt a tényt, hogy az 1989-es alkotmányos döntéseket nem legitim törvényhozás fogadta el, hol azért emelik ki, mert a legalitás folyamatos maradt, hol meg azért, mert abban a húsz év vélelmezett alkotmány-legitimációs problémáinak egyik okát látják,[15] egyik szemléletben

[14] A trend módosulásáról viszont igen. A magyar alkotmányfejlődésben a demokratikus elv 1848 után hol megerősödött, hol látványosan gyengült: a dualizmus választási szabályai és gyakorlata egyre jobban elmaradt a civilizációs trendtől, a húszas évek elején az eltérés tovább nőtt; ellenben a nyugati civilizáción belül bekövetkező törés – a diktatórikus mediterrán és német rendszerek versus a skandináv-francia-angol demokráciák – következtében de facto közelebb került a demokratikus rezsimek világához.

[15] Árnyalatnyi eltérések persze vannak, s ebből fakadó viták is: Körösényi (2006), Horkay Hörcher (2008) szerint a legitimációs defektus súlyos, Halmai (2009) és Arató (2009) szerint nem annyira – bár ők inkább úgy érvelnek, hogy a legitimációs defektust a konszenzus megléte ellensúlyozta. Körösényi egy későbbi tanulmányában (2007) korábbi álláspontját legalábbis részben átértékeli, procedurális és tartalmi szempontból továbbra is legitimációs deficittel számol, de konszenzuális dimenzióban nem (bár ugyanebben a szövegben ezzel ellentétes állításokat is tesz, erre még visszatérek a konszenzus-kompromisszum megkülönböztetésénél). Ezzel harmonizál az a gondolatmenet, hogy a legitimációs defektust a konszenzus továbbépítésével lehetett volna kiküszöbölni, ennek elmaradása a politikai elit felelőssége. Egy másik népszerű álláspont szerint az egész legitimációs problémakör nem az alkotmányhoz, hanem a „rendszerhez" kötendő. A defektus a Kádár-rendszerben megszokott életszínvonal és -stílus továbbvihetőségének elmaradásából

sem kap figyelmet, hogy az 1989-es alkotmányozás *és* a (kvázi-)normál parlamenti üzemmód összekapcsolása *már* a jövőt meghatározó alkotmányos jelentőségű körülmény, amely ráadásul egy létező hagyományt is megerősít.[16] Az 1989-es népszavazás is, ahogy jeleztem, bár önmagában a parlamenten kívüli döntések első példája, ebből a szempontból sajátos módon éppen a parlament jogkörét erősítette meg. Parlamenten itt határozottan a *népképviseleti elvnek* megfelelő és *normál* törvényhozó hatalmat kell érteni. A népképviseleti jellegen a korporatív második kamara kizárását értem. Ugyanis mind az 1989 előtti, mind az ez utáni években többször elhangzott, de érdemi befolyáshoz nem jutott a korporatív második kamara gondolata.[17] A normál törvényhozáson pedig azt, hogy a szintén olykor fölbukkanó és egyes politológusok, jogtudósok által favorizált – lásd pl. Arató (2009) – alkotmányozó nemzetgyűlés ideája ugyancsak teljes mértékben háttérben maradt, soha egyetlen pillanatnyi politikai realitással nem bírt.

Az alkotmánybíráskodás intézményének bevezetésével kapcsolatban rendszerint két észrevételt szoktak tenni. Az egyik az intézmény előzménynélkülisége, a másik pedig létrehozásának erős aktuálpolitikai beágyazottsága. Ez utóbbin azt értik, hogy eredetileg az MSZMP érdekének látszott az AB létrehozása, majd a váratlan és gyors alkotmányváltoztatások után az ellenzék számára tűnt kívánatosabbnak az elért eredmények ily módon történő konzerválása. Mindkét esetben látványos szempont maga a konzerválás, azaz a jövő lekötésének szándéka, ami tiszta alkotmányozási szempont.

Ha megfelelő távlatból szemléljük, az az észrevétel, hogy az alkotmánybíróság előzmény nélkül jött létre, legalábbis pontosításra szorul. A magyar alkotmányossági trendben a parlament primátusa mellett egyrészt a felsőház, másrészt az uralkodó/kormányzó szerepe bár mellékes, de nem teljesen elhanyagolható. Kartális alkotmány híján alkotmánybíráskodási funkciót ezekhez nem rendelhetünk, de a törvényalkotásba és a tág értelemben vett alkotmányozásba való érdemi beleszólás révén mégis fölmutatható a kontinuitás az 1989-ben létrehozott és mára konszenzusosnak nevezhető szakmai álláspont szerint az alkotmányozásban szintén érdemi módon szerepet játszó Alkotmánybírósággal (Szoboszlai 2009;

adódik (Jakab 2010). Van, aki szerint a globalizáció problémái másutt is hasonló okból idéztek elő legitimációs problémákat (Bayer 2005).

[16] Mind az 1849-es trónfosztás, mind az 1867-es kiegyezés, mind az 1920-as „ideiglenes" államforma megállapítása, mind az 1946-os köztársaságiállamforma-döntés különböző fokban, de kétes legitimációjú törvényhozó gyűlések aktusa volt, maga a sorozat azonban világosan trendszerű, a parlamenti legitimáció legitimációja. A Szolidaritáshoz hasonló mozgalom híján 1987 után a magyar ellenzék politikai taktikája is az „illegitim" parlamentbe való egyenkénti bejutás volt – ha egyéb okokból ez a taktika nem is maradt tartós.

[17] Itt sem mellékes talán megjegyezni, hogy a harmincas évek olasz-spanyol-portugál-osztrák korporatizmusa szellemi hatáson kívül csak a felsőház részleges átalakításával gyakorolt minimális közjogi hatást a magyar parlamentarizmusra.

Paczolay 2007; Győrfi 2001; Hack 2007). Talán még fontosabb a másik észrevétel, amely arra utal, hogy bár az 1989–90-es alkotmányozás valóban toldozás-foldozás jellegű volt, s ezt a következő két évtized csak folytatta,[18] a politikai elit tisztában volt azzal, hogy az elért eredmények, a kialkudott vagy konszenzusos megoldások megőrzésre érdemesek, azaz ha magát az alkotmányt mint szöveget ideiglenesnek is deklarálják, abban időtálló vagy annak szánt elemek vannak, s – bizonyos fokig, jobb híján – az AB ezek védelmére alkalmas intézmény, főleg, ha megfelelő jogkörökkel ruházzák föl. Így is történt: egyrészt a széles jogkör megszületett, másrészt az AB a maga aktivista hozzáállásával, hézagkitöltő szerepértelmezésével funkcionális értelemben, konkrét döntéseivel (pl. a köztársasági elnök jogköre, a közvetlen részvétel értelmezése) pedig tartalmilag is érdemben befolyást tudott gyakorolni – éspedig nagyon határozottan a fönt megállapított trend szem előtt tartásával – a magyar alkotmányosságra.

A szabadságjogok terén az 1989 elején elkezdett bővítés és megszilárdítás számos területen igen markánsan liberális felfogást tükrözött (pl. a sztrájkjog, az egyházalapítás, a sajtószabadság, a büntetőjog), s ezt a tendenciát a következő húsz év újabb és újabb generációs jogokkal erősítette meg, még ha nem is töretlenül. Az AB tevékenysége feltétlenül ebbe az irányba hatott. Az 1996-os alkotmányozási kísérlet[19] részben a szociális jogok irányába való kiterjesztés elmaradása miatt bukott meg, viszont az országgyűlési biztosok számának gyarapodása egészen a jövő nemzedékek biztosának intézményéig az eredeti tendenciához való visszatérésként értékelhető.

Végül az 1989-es alkotmányozási pillanatban, egyfajta metaszinten értelmezhető irányként, az alkotmány és a kétharmados-sarkalatos törvények megkülönböztetésének és összehangolásának a gondolata is világosan fölismerhető. Az alkotmánybíróság ugyan a kétharmados törvényt is megsemmisítheti, így az alkotmány szövege egyértelműen fölötte áll a kétharmados törvényeknek, de funkcionális szempontból ezeknek a törvényeknek a korpusza az alkotmány részének tekinthető.[20] A kétharmados szabály a trenden belül tulajdonképpen nóvum, először az 1949-es alkotmány vezeti be, értelemszerűen nulla politikai jelentőséggel, mégis – a történelem fintoraként, nem szándékoltan – a magyar alkotmányosság egyik sarokpontját alakítva ki vele. Ezt a pontot értékelhetjük

[18] Hogy nemcsak publicisztikai közhelyről vagy politikai célzatosságot hordozó értékítéletről van szó, ahhoz lásd az alkotmányjogász lesújtó szakmai véleményét is az alkotmánymódosítások hatályosságának terén mutatkozó zavarokról (Kukorelli 2009a).

[19] Ennek története részletesen Somogyvári 2009a.

[20] Természetesen jogi klasszifikációjuk más lehet; s mivel ún. kiskétharmados, tehát csak a jelenlévő, s nem az összes megválasztott képviselő igen szavazatával fogadhatók el, a külön jogforrási helyet innen is indokolni lehet, mindazonáltal az üzemszerű parlamenti törvényhozás keretei között politikai értelemben nincs érdemi különbség alkotmány és kétharmados törvény között. Lásd ehhez Cserne–Jakab 2001.

alkotmányos gyöngeségnek is, de észrevehetjük benne az ellentétes hatást is, hiszen a kétharmados szabály kiterjesztése, a kétharmados törvény fogalma újfent a parlamenti jelleget erősíti,[21] és így az alkotmányossági trendet konzerváló hatást fejt ki. Az alkotmány és a kétharmados törvények összehangolása, olykor összecsúszása egyfelől kétségtelenül leértékeli a szűk értelemben vett alkotmányt mint olyan szöveget, amely nem csupán alaptörvény (a legmagasabb jogforrás), hanem egyfajta profán értelemben vett „szent szöveg", másfelől viszont fölértékeli a kétharmados törvényeket, harmadrészt pedig a parlamentet állandó alkotmányozási szerepben tartja.[22]

Az alkotmányossági trend többi eleme

Az eddigiekben az 1989. évi I. törvény alapján vizsgáltuk egyrészt az 1989–90-es alkotmányozást, másrészt annak kihatását a két évtizedre, s ebből összességében arra a következtetésre juthatunk, hogy az új, bár, ahogy láttuk, szinte soha nem előzmény nélküli elemek (mint a népszavazás, az alkotmánybíráskodás, az alkotmány és a többi kétharmados törvény integrálása) szereplése, funkcionálása szűk intervallumon nézve ugyan világosan észlelhető ingadozással, mégis illeszkedik a korábban meghatározott alkotmányossági trendhez. A korábban jellemzett alkotmányossági trend elemei az alábbiak voltak: (1) történetiség; (2) szöveg és szerző viszonylagos tekintélynélkülisége; (3) az államforma iránti közömbösség; (4) parlamentarizmus; (5) etnocentrizmus és republikanizmus közöttiség; (6) a privát- és a közszféra elválasztása, világnézeti tolerancia. A négy irány elemzése világosan megerősítette az illeszkedés tézisét, különös tekintettel a (4) és az (6) elemre. Néhány szót érdemes még szólni a többiről is.

A történetiség bonyolult probléma. Természetesen nem a történeti alkotmány mint program a lényeg (ez egyúttal contradictio in terminis), hanem az, hogy az alkotmányos változtatások egész kultúráját és szokásrendjét mennyire a korlátlanul szabad döntés elve és mennyire a kialakult és megszokott szabadságok és fogalmak rögzítése ihleti. Hogy Magyarországon még a radikális változtatások politikai lehetőségei között is inkább az utóbbi a jellemző, azt Paczolay Péter egy mellékesnek látszó, ám igen elgondolkodtató megjegyzése is alátámasztani látszik: „a magyar alkotmány – öntudatlanul – nem kis mértékben ma is a történeti alkotmány hagyományaira és filozófiájára épül. Ennek tipikus jele a törvényhozó

[21] De nem a parlamentáris kormányzást, lásd ehhez a 4. jegyzetet.

[22] Ehhez további és nem nagyon elemzett szempont a kétharmados arányt igénylő *személyi döntések* köre. Ez szintén meglehetősen széles, a megválasztott tisztségek függetlenségét hivatott alátámasztani, a mostani összefüggésben azonban a kétharmadosság „kultúrájának" fenntartásaként releváns.

és az alkotmányozó azonossága" (Paczolay 2005, 60).[23] A két állítás – tétel és bizonyítás – összefüggése vitatható,[24] a fölvetett kapcsolatot mindenesetre elgondolkodtatónak és az itt kifejtettekkel összhangban állónak találom.

A szöveg és a szerző viszonylagos tekintélynélkülisége szorosan összefügg ezzel. Az elmúlt húsz év alkotmánybíráskodása ugyan erősen fölértékelte a szöveget mint absztrakt normát, és az alkotmánybíróság mint testület szintén szert tett – nyilvánvalóan nem szándéka ellenére – egyfajta politikai karizmára, aurára, de a szöveg a maga rendszeres és a legszűkebb szakmai kört leszámítva mindenki más számára teljesen követhetetlen módosulásaival s ebből következően a mindenkori szerző (módosítást kezdeményező, benyújtó) személyének tökéletes irrelevanciájával semmiféle konkrét tiszteletet nem váltott ki (a „tisztelet" fontosságát maga a 2010-ben megválasztott miniszterelnök jelezte azzal a kijelentésével, hogy személyesen ilyet nem érez a hatályos alkotmány iránt), s széles körben, éppen dehonesztálólag, legföljebb mint „tákolmányt" emlegették. Ez azonban éppen a trend megerősítése irányába hatott: nincs a magyar történelemnek olyan „szent szövege", amelynek a jelentősége alkotmányosnak volna nevezhető, sem olyan szerzője, akitől bármit is ismerni illik.[25]

Az államforma iránti közömbösségre nem érdemes túl sok szót vesztegetni, tekintettel arra, hogy ezzel kapcsolatban igazán jelentős vitapontok az elmúlt húsz évben nem merültek föl. A kissé erőltetett-importált igyekezet, hogy Magyarországon is meghonosodjék valamiféle közelebbről meg nem határozott republikanizmus (ami persze több mint államforma-preferencia, de érzelmi töltetét részben azért ebből merítené), ugyanúgy visszhangtalan és hatástalan maradt, mint azok a kísérletek, amelyek a magyar politikai közösség karakterjegyei között valamiféle monarchizmust véltek meglátni. Értelemszerűen ezeknek a kísérleteknek az elutasítottsága is csekély, éppen a közömbösség a szembetűnő.

Ez a trendelem szorosan kapcsolódik az etnocentrikus és a nem államforma értelemben vett republikanizmus témájához. Az állítás úgy szólt, hogy a magyar alkotmányosság a kettő közötti pozíciót preferálja, a nyelvi-kulturális identitáselemek helyett a történeti identitáselemeknek tulajdonítva nagyobb jelentőséget a politikai közösség karakterének (önképének) leírásánál, de valamilyen „magyar" identitást mindenképpen megkövetelve a közösség tagjaitól. Talán mondani sem kell, hogy ennek az állításnak a bizonyítását talán még nehezebb volna végigvezetni, mint a többiét, már csak azért is, mert a trendszámítás során vélhetően itt

[23] Élesen ellentétes álláspontot képvisel a történeti alkotmány valóságosságával kapcsolatban Kis János (2011).

[24] De hasonló tézist képvisel Körösényi (2007, 1048) is: „A magyarországi alkotmányozás egyik sajátossága éppen az alkotmányos és a normál politikai folyamat összefonódása".

[25] Ezek talán túl erős szavak. Van „12 pont" (időnként újrafogalmazva – ez a jelentőség mellett szól), vannak bizonyos jól ismert mondatok, aforizmák s még inkább versek, amelyek az ünnepségek rituális részét alkotják; s ezek szerzőit ismerni illik – mindezek azonban inkább illusztrációk, semmint elvek és értékek, illetve megfellebbezhetetlen alapítói tekintélyek.

kellene a legnagyobb szóródásokkal számolni. Annyit azonban talán részletes elemzés nélkül is megkockáztathatok, hogy sem az 1989–90-es alkotmányozás, sem az elmúlt húsz év során – ezer okból – *nem* vált domináns közéleti témává a „mi/ki a magyar?" kérdése, s a határon túli magyarok állampolgárságával kapcsolatos viták során sem merültek föl identitást érintő feszültségek. A határon túli magyar kisebbségek puszta léte most már lassan egy évszázada eleve kizárja, hogy a szűkebb republikánus értelmezés felé billenjen ez a mérleg; ugyanakkor még a kisebbségi magyarok felé tett választójog-kiterjesztés sem vet föl etnikai szempontokat.[26] Ugyanez a helyzet a határon belüli roma kisebbséggel kapcsolatban. Az 1989-es alkotmányozás rendkívül élesen elutasította az etnikai hovatartozás firtatását, ám a kisebbségek politikai képviselete felől nézve széles körű jogokat kívánt biztosítani az ebből a szempontból legfontosabb roma népesség részére is,[27] így demonstrálva – akarva-akaratlanul – az említett köztes pozíció realitását. A későbbi jogszabály-módosulások és a tagadhatatlanul kiéleződő feszültségek az alkotmány, illetve az alkotmányosság szintjét nem érték el; a jövőben ez természetesen változhat.

A 2010–11-es alkotmányozás mint politikai folyamat

Alkotmányrevízió

A 2010-ben kormányra került pártszövetség kezdeményezésére az országgyűlés kilenc törvényben módosította a Magyar Köztársaság Alkotmányát, több mint ötven helyen.[28] A főbb témák: kétszáz fős parlament, önkormányzatok, alkotmánybíráskodás, rendeletalkotási jogkörök, médiaszabályozás, nagy összegű végkielégítések, MNB, PSZÁF, kormányszerkezet. Az alkotmánymódosításokhoz kapcsolódó kétharmados törvények módosításai természetesen további alkotmányozói aktusoknak tekinthetők, ahogy jeleztem, ha nem is jogtechnikai, de politikai értelemben.

Az elmúlt húsz év tükrében szemlélve az alkotmánymódosítások sűrűsödése önmagában nem tekinthető trendtörő fordulatnak, hiszen 1990–2009 között 25 alkotmánymódosító törvény született; ha 1990-t teljesen kizárjuk, akkor 19, amivel 80 (!) paragrafus változott meg, természetesen különböző sűrűsödési muta-

[26] A választójog kiterjesztése és a modern demokratikus-liberális politikaelméleti alapok (Rousseau–Locke) közötti ellentmondáshoz lásd Kis (2011). Kis János természetesen nem semleges leírást ad, számára az ellentmondás feloldandó, pontosabban megszüntetendő, helytelen hagyomány.

[27] Noha elsősorban a határon túli magyarok politikai helyzetének javítása lehetett a cél, itt a belföldi politikai következmények az érdekesek.

[28] A pontos számon lehet vitatkozni, mivel a „hely" fogalma pontatlan, itt csak a nagyságrend érzékeltetése a célom.

tókkal (1997 és 2002 számít sűrűbb évnek) (Kukorelli 2009b).[29] Tartalmi szempontok nélkül persze a számok nem sokat mondanak – bár egy fontos dolgot azért igen: lásd a fenti elemzést a (2) elemről. A 2010-es alkotmánymódosítások kiváltképpen a törvényhozás létszáma, az alkotmánybíráskodás, valamint az önkormányzatok terén hoztak jelentősnek látszó változást. Mindezeket a változtatásokat azonban erősen háttérbe szorítja az a tény, hogy a kormányzó politikai erők 2010 őszén teljes alkotmányrevíziót határoztak el, egészen pontosan „új" alkotmányt kívántak elfogadni. A 2011. április 18-án elfogadott szöveg alapján annyi bízvást állítható, hogy az új alkotmány, amelynek megnevezése – talán éppen az új kezdetet hangsúlyozandó – immár alaptörvény (s csak 2012. január 1-jén lép hatályba), nem hoz létre korábban nem ismert alapintézményeket (a Médiatanács, a Költségvetési Tanács természetesen vehető újnak, hogy *alap*intézmények-e, azt ma még nem tudhatjuk); a régebbiek közül nem szüntet meg közjogilag igazán fontosat (az országgyűlési biztosi tisztségek közül azonban csak egyet tart meg); a fennálló hatalmi viszonyokat kis mértékben rendezi át (elsősorban az AB jogkörét és fölépítését); alapjogokat nem szüntet meg, bár átértelmez – mindezek miatt az „új" jelző helyett a továbbiakban a „(teljes) revízió" megjelölést fogom használni. Ezzel azonban még nem zártam ki, hogy az alkotmányrevízióról az idő bebizonyítsa, hogy észrevehető mértékben módosította az alkotmányossági trendet.

Az alkotmányrevízió gondolata igen élénk eszmecserét és persze vitát indított el egyrészt a szakértők, másrészt a tág értelemben vett politikai elit körében, részben a politikai szándék megfogalmazója kezdeményezésére (parlamenti és parlamenten kívüli bizottságok, a bizottságok által szervezett szakmai konferenciák, lakossági megkeresés), részben efféle megkeresés nélkül (újságcikkek, publicisztikák, vitairatok, egyetemi konferenciák, think tank konferenciák).[30] Ezeknek az eseményeknek az empirikus földolgozása és elemzése közel olyan vállalkozás, mint az egykori nemzeti háromoldalú tárgyalások jegyzőkönyveinek és a tárgyalások tágabb kontextusának a föltárása és elemzése, s ez nem is lehet itt a cél, noha ahhoz, hogy az alkotmányossági trendről föntebb elmondottakat szilárdabb alapra helyezhessem, erre is szükség volna. Annyi mindenesetre szembetűnő, hogy 1989-hez képest a modern kommunikációs eszközök és fórumok jóval tágabb körének kért és kéretlen bevonását, illetve bevonódását tették lehetővé az „alkotmányozásba". Az a gyakran és alkalmasint teljes joggal hangoztatott

[29] Az állandó alkotmányozást hangsúlyozza Majtényi (2004) is.

[30] A korábbi alkotmányreform-időszakokban is készültek különféle tervezetek, kezdve a már idézett nyolcvanas évekbeli koncepciókkal (az elmélettörténészek már az XVIII. századból is számtalan „alkotmánytervezetet" ismernek, lásd Schlett [1996, különösen 246–261]), folytatva az időközben fel-felmerülő reformcsomagokkal, (lásd pl. Ádám [2009]), befejezve a legfrissebb, immár blogszférában kidolgozott és olvasható elképzelésekkel (a legkidolgozottabb Jakab Andrásé: *http://alkotmany.postr.hu/dr-jakab-andras-alkotmanytervezete*).

érv, hogy az 1989-es alkotmányrevízió előkészítése és elfogadása (Ellenzéki Kerekasztal, Nemzeti Kerekasztal, Parlament, paktum) nagyobbrészt zárt ajtók mögött zajlott, és ezáltal, akár indokoltan, akár indokolatlanul, jelentősen hozzájárult a legitimációs defektushoz, 2010–2011-gyel kapcsolatban már nem hangoztatható. Sőt, ennek az alkotmányrevíziós folyamatnak az egyik legelgondolkodtatóbb fejleménye, hogy milyen tág körre terjedt ki, s ebben mennyire mellékes szerepet játszott a voltaképpeni törvényhozásbeli vita, s hogy ezzel példa nélküli helyzet alakult ki. Az új alkotmányszövegnek szinte minden soráról tudni lehet, hogy miért és miért úgy került bele, ahogy; s hogy melyik politikai erő mit gondol róla. Így a politikai/szakmai elitre korlátozott nyilvánosság *hagyománya* megszűnt, aminek a konzekvenciáit ma még fölbecsülni sem lehet. De ennek a nyilvánosságnak legalább ennyire fontos eleme, hogy döntő, bár nem teljes mértékben kritikai volt.

Ha a mostani és az 1989–90-es alkotmányozási folyamatot összehasonlítjuk, akkor még három mozzanat tűnik szembe. Az egyik az, hogy legális szempontból a kormánynak mind 1989-ben, mind 2011-ben alkotmányozó parlamenti többsége volt.[31] Ebben az értelemben tehát jogfolytonosság van. Figyelemreméltó, hogy a 2011-es alkotmányozó többség az 1989-es, egészen pontosan az 1949-es alkotmány alapján az, ami. Az erős kétharmados szabály 62 éve változatlan.[32] A másik mozzanat az, hogy az 1989-es törvényhozó hatalom demokratikus legitimitása, fölhatalmazottsága erősen megkérdőjelezhető, míg a 2011-esé gyakorlatilag megkérdőjelezhetetlen. A bírálók legföljebb arra tudnak hivatkozni, hogy a választási kampány során nem hangzott el egyértelmű ígéret vagy kötelezettségvállalás az alkotmány teljes körű revíziójára, így a választók erre nem hatalmazták föl a kormányt, illetve a parlamenti többséget. Ez az érv csak bizonyos elméleti háttér föltevésével állja meg a helyét (Sebők 2007), de az elmúlt húsz év gyakorlatában ezek a föltevések nem játszottak érdemi szerepet a legitimáció formálásában, egyik politikai oldalon sem. Így 2011-ben is bőségesen elegendőnek látszik legitimációs szempontból az általános demokratikus fölhatalmazás.[33]

Alighanem a harmadik mozzanat rendelkezik a legnagyobb politikai-alkotmányossági súllyal, ezért ennek külön alfejezet dukál.

[31] Itt eltekinthetünk attól, hogy az 1989-es Németh-kormány és a parlamenti „többség" viszonya politikailag azért más volt, mint 1990 után bármikor. Ugyanakkor a „szavazógép" modell mindkét esetben alkalmazható.

[32] Ez a szempont az új alaptörvényben is megjelenik, hiszen az az önmaga hatályba léptetéséhez szükséges jogforrásként az 1949-es alkotmányra hivatkozik, noha a preambulumban még annak hatálytalanságát mondja ki.

[33] Legföljebb lábjegyzetszerűen lehet érdekes a forradalmi kritika, amelyet érdemben talán még meg sem fogalmaztak: pontosan a 24. jegyzetben említett jogfolytonosság elismerése kezdi ki az új alaptörvény legitimitását.

Konszenzus – kompromisszum

Az 1989-es revízió vitathatatlanul valamilyen konszenzus és/vagy kompromisszum eredménye. Az 2011-esből a konszenzus bizonyosan hiányzik, noha vannak benne kompromisszumok, elsősorban éppen a szimbolikus rétegekben, de az alapjogok területén is.[34] Ám a kompromisszumok ellenére sem beszél (már) senki konszenzusról, még az alkotmányt elfogadó többség sem.

Tisztázni kell legalább néhány mondat erejéig a konszenzus és a kompromisszum viszonyát. Induljunk ki abból, hogy az 1989–90-es alkotmányozás konszenzuális jellege is vitatott. Azok, akik (talán egyre harsányabban) az 1989-es megoldások elfogadhatatlanságát vagy meghaladandó voltát hangsúlyozták, az akkori konszenzust is kétségbe vonták. A kompromisszumjelleget viszont nem, sőt, ezt inkább szembeállították a konszenzussal. Az a szóhasználat, amely „kialkudott" rendszerváltást emleget, s a tárgyalások érdekszerűségét, hatalmi viszonyokhoz való kötöttségét emeli ki, s így végső soron kényszermegoldást gyanít, vélhetően eleve lehetetlenné teszi, hogy a konszenzust fogalmilag a kompromisszumokhoz kössük. Itt tehát két álláspont ütközik. Az egyik szerint a konszenzus nem több, mint egyhangú egyetértés, egyöntetű politikai akarat egy kialkudott, kitárgyalt, elfogadhatóan szabadon kialakított eredmény elfogadására. 1989 ezért konszenzusos alkotmányt teremtett. A másik álláspont szerint éppen ellenkezőleg: minden alku, éppen mivel alku, még ha szabad is, csak aktuális hatalmi érdekeket tükröz, s mihelyst az adott konstelláció megszűnik, a kompromisszum fölmondható.[35] Következésképpen a konszenzusnak valami mást kell jelentenie, mint kompromisszumok elfogadását. Ez a „más" jelentés vélhetően egy olyan konszenzusfelfogás, amelyben – esetünkben – az alkotmány a politikai közösség egésze (vagy reprezentatív elitje) által elfogadott hitvallás, statútum; pontosan az, ami a 2010–11-es alkotmány lenni akar: nevezzük ezt ideálkonszenzusosnak (bár e felfogás hívei vélhetően „valódi" vagy „reálkonszenzusnak" neveznék).[36]

---

[34] Felsorolásszerűen: a szimbolikus rétegekben például a vallási hagyományokra való hivatkozás a lehető legtágabb megfogalmazást kapta; a feudális konnotációk elmaradtak; a befogadói hozzáállás hangsúlyozott. A jogok terén: a magzatvédelem-életvédelem terén a szigorúbb abortusztörvény meghozatalának esélye csekély maradt; az emberi méltóság védelme továbbra is kulcspozícióban van; a fegyveres szolgálat nem lett kötelező; elég tág maradt a szociális, illetve a harmadik generációs jogok köre; viszont a korlátozhatóság, a kötelességekkel való összekapcsolás terén a változások tagadhatatlanok és jelentőseknek bizonyulhatnak.

[35] Érdekes, hogy a 2011-es alkotmány éppen a legtisztábban hatalmi logikát követő MDF–SZDSZ-paktumot, amelynek megkötéséhez a többi párt nem adhatta a beleegyezését, látszik változatlanul hagyni.

[36] Hogy a konszenzus és a kompromisszum jelentésének tisztázása nélkül inkoherencia fenyeget, azt Körösényi András egyébként kitűnő tanulmánya is példázza. A szöveg elején a szerző azt állítja, hogy procedurális és tartalmi értelemben az 1989-es alkotmánynak legitimitási deficitje van, konszenzuális értelemben viszont nincs. A szöveg végén viszont már azt, hogy az 1989–90-es alkotmányozást

De lehetséges-e egyáltalán ideálkonszenzusos alkotmány? Akik úgy gondolják, hogy a politika *lényegéhez* a konfliktusosság éppen úgy hozzátartozik, mint a konszenzus, vélhetően kénytelenek úgy vélekedni, hogy semmilyen alkotmánytól nem várható több, mint a kompromisszumok, bár konszenzusos (azaz szabad és egyöntetű), de mindig csak ideiglenes jóváhagyása. Ez alól még a legsikeresebbnek tartott alkotmányok sem kivételek. Az amerikai szövetségi alkotmány is kompromisszumok eredménye, elfogadása pedig a legkevésbé sem történt ideálkonszenzussal; s nem volt képes megakadályozni egy véres polgárháborút. A szintén nem éppen sikertelen és kifejezetten konszenzusosnak tartott demokráciával rendelkező Svájcban a hosszú évek munkájával kidolgozott teljes körű alkotmányrevíziót az 1999-es népszavazáson még a résztvevők 60%-a sem támogatta, több mint 40%-a pedig elutasította. Arról persze még beszélni sem érdemes, hogy a magyar alkotmányossági hagyományban vajon volt-e példa arra, hogy a kompromisszumok elfogadásán túlmenő ideálkonszenzushoz reálisan közel került volna a politikai közösség.[37] Az ideálkonszenzus gyakorlatilag lehetetlen.

Sőt, minél jobban erőlködünk elérni, annál kisebb valószínűséggel sikerül. A 2011-es ilyen „akar" lenni, s minden korábbinál megosztóbbnak bizonyult eddig. A gondolatmenet sajátos csavarral önmaga ellentéte felé fordul, s azok igazát támasztja alá, akik szerint a konszenzus legföljebb kompromisszumok jóváhagyását jelentheti. Pontosan azért kell a bevallottan szűk időhorizonton értelmezett kompromisszumokban keresni a konszenzust, mert az ilyen megoldások válhatnak a legtartósabbá, hiszen minden fél számára nyilvánvaló, hogy elvileg *bármikor bármi* újratárgyalható, ezért – jó esetben – senki nem érzi *állandó* szükségét az újratárgyalásnak. A tartós ideiglenesség a legjobb megoldás.

Mármost az, hogy egy eseti kompromisszum húsz évig kitart, sajnos olyan tény, amely nem dönti el a fenti vitát, hiszen a húsz év hosszú vagy rövid volta nem objektív kérdés. Most már eldönthetetlen marad, hogy az 1989–90-es kompromisszumos konszenzus megszűnése a kompromisszumosság inherens törékenységéből, vagy az ideálkonszenzus felé való törekvésből fakad. Ezért itt csak annyit rögzíthetünk, hogy a 2011-es alkotmányozás új – végleges, ideálkonszenzusos – ihletet követett, de még a kompromisszumokig sem jutott el (annak dacára, hogy – ahogy írtam – szövegszerűen nagyon is kompromisszumos az új alaptörvény). A 2011-es alkotmányt mindegyik ellenzéki párt elutasítja, többféle okból és eltérő hevességgel ugyan, de egyértelműen. Ugyanakkor egyikük együttműködésére sem volt technikailag szükség az alaptörvény elfogadásához, s ebben

kompromisszumos jellege miatt nem lehet konszenzusosnak nevezni. Ezt viszont azért teszi-teheti meg, mert nála a kompromisszum és a „kényszer(űség)" fogalmilag összetartozik. Ez azonban egyáltalán nem magától értetődő, sőt, valószínűleg evidensebb a fordított viszony, azaz ami kompromisszum, az nem lehet kényszer, vagy legalábbis szükségképpen tartalmaznia kell valamennyi szabadságot. A kényszer nem azonos az erőszakkal.

[37] Talán az 1848-as április törvények alkotmánya állhat ehhez a legközelebb.

a pillanatban az sem állítható, hogy ennek hiányából széles körű legitimációs válság eredne. Megtörténhet, hogy az ideálkonszenzus mégis létrejön (ez nem túl valószínű); vagy hogy a szöveg kompromisszumosnak *bizonyul* (pl. az alkotmánybíróság gyakorlatában a korábbi kompromisszumos jellegű egyetértés él tovább); s az is, hogy a kompromisszumok és az ideálkonszenzus együttes hiánya de facto halálra ítéli az új alaptörvényt. De van még egy szempont, amelynek végiggondolására éppen az ad módot, hogy az új alkotmányt megpróbáljuk – minden korábbinál kisebb verifikálhatósági igénnyel – hozzámérni az alkotmányossági trendhez. Azt ugyanis, hogy a konszenzusosság bármelyik verziója az alkotmányossági trend része volna, nem állítottam, mivel egész megközelítésem abból indult ki, hogy az alkotmány tartóssága szempontjából nem elsősorban egy új alapszöveg elfogadásának körülményei a lényegesek, hanem az, hogy a trend tartalmi elemei abban miképpen jelennek meg.

Az alkotmányossági trend és az új alaptörvény

Még egyszer tekintsük át tehát az alkotmányossági trend egyes elemeit. A történetiség tekintetében feltétlenül érdekes fejlemény, hogy a 2011-es alaptörvény részletes preambulummal van ellátva, amelyben számottevő arányt képvisel a múlt értékelése; ráadásul a tételes rész megpróbálja egyfajta kötelező erővel felruházni ezt a szövegrészletet is. Ezt akár radikális megoldásnak, a történeti alkotmány tételesítésének is tekinthetjük, kérdés persze, hogy ez egyáltalán működőképes lehet-e a gyakorlatban. Továbbá gondoljunk bármit is a preambulum történeti részének stilisztikai, retorikai, vagy tudományos értékéről, maga a tény, hogy az alkotmányozó erők szükségét érezték annak, hogy az alapszöveget valamiféle „történetiségbe" is belehorgonyozzák, inkább megfelel, semmint ellentétes az alkotmányossági trenddel.

Az új alaptörvény egyik korábbi verziója szerint a róla való szavazás név szerinti lett volna, s a törvény részévé váltak volna az igennel szavazók nevei.[38] Ez végül nem így történt, mint ahogy a szöveg is az utolsó pillanatig módosult, így továbbra is fönnáll az a helyzet, hogy az új alaptörvény sem szövegét, sem szerzőit tekintve nem tett szert, legalábbis születése pillanatában, olyan szakrális környezetre, amely kiemelte volna a magyar alkotmányosság jobbára profán, jogászias-technokrata kultúrájából.

Az államforma továbbra is köztársaság, de az alaptörvény – újfent igen eredeti módon – explicitté teszi azt, ami az alkotmányossági trend elemeként implicite már régóta tudott, hogy ti. az államforma a magyar alkotmányos hagyományban

[38] A „húsvéti aláírás" mint időpont és a korábban fölmerült nem budapesti helyszínek a szavazás megejtéséhez nyilvánvalóan a szakrális-autoritatív aurát voltak hivatva megteremteni. Ezek az ötletek, illetve szándékok azonban különösebb hűhó nélkül és gyorsan elenyésztek.

alapjában véve formalitás. A parlamentáris közjogi-közhatalmi elrendezés pedig továbbra is változatlan. A parlament primátusa jóformán érintetlen maradt, noha a Költségvetési Tanács és a köztársasági elnök közös akciója révén, valamint az elnök saját kezdeményezésére a parlament feloszlatásának lehetősége az aktuális többség akaratának figyelmen kívül hagyásával új és a parlamenti primátussal ellentétes tendenciákat indíthat el. A sarkalatos törvények száma viszont nagy maradt, az alkotmánymódosítások továbbra is kétharmadhoz kötöttek, a parlament továbbra is széles jogosítványokkal rendelkezik a közhatalmi ágak vezetőinek ellenőrzése terén. A jelek tehát arra mutatnak, hogy a törvényhozás marad a legfontosabb politikai döntések meghozásának terepe. Ezt esetleg még erősítheti is a létszámcsökkentési döntés, hiszen ez egy-egy képviselő személyes politikai súlyát erősen fölértékelheti, s még egyértelműbben a törvényhozást helyezheti a politikacsinálás centrumába. Ez azonban egyelőre csupán föltételezés, amelyet részletes politológiai jellegű vizsgálatoknak kell majd nyomon követniük és ellenőrizniük.

A preambulum közjogi szerepének fontossága vitatott, mindenesetre itt keresendők a következő elemre vonatkozó információk. A szöveg határozottan megmarad a köztes pozíciónál, azaz nem etnocentrikus, de nem is republikánus politikai közösséget vázol föl. Kétségkívül minden korábbinál tágabbra nyitja a kaput a határon kívüli magyarok felé azzal, hogy a választójog lehetőségét is megteremti számukra, s ezzel a korábbinál távolabbra kerül a republikánus elvektől, de őrizkedik a politikai közösség etnicizálásától is. A későbbi gyakorlat – a választójoggal összefüggő későbbi törvények – alapján lehet csak megmondani majd, hogy a jelzett elmozdulás mekkora mértékű.

A privát és a közszféra tekintetében az új alaptörvény újdonsága a kötelességek explicitté tevése, a család szerepének felértékelése és az alapjogok korlátozhatóságának új szabályozása. (Az állam és az egyház elválasztásának kérdésében is érzékelhető elmozdulás abba az irányba, hogy az állam vélhetően számszerűen kevesebb felekezetet fog közvetve – adózás – támogatni.) A jogok és kötelességek érvényesítése, egymáshoz való viszonyítása egyrészt a teljes jogrendszert, másrészt, és ezzel összefüggésben, elsősorban az igazságszolgáltatás és az alkotmánybíráskodás napi gyakorlatát érinti. Éppen ezért vélelmezhető, hogy a társadalmi elvárások és kollektív képességek, valamint az alapszöveg élő kapcsolata lassan változhat csupán.[39] A törvényhozás egy-egy konkrét törvény révén képes ezen a

[39] Győrfi Tamás (2007) még az 1989-es alkotmány *elvi* ellenzékét áttekintve három irányzatot különböztetett meg: a perfekcionistát (akik szerint az alkotmánynak preferálnia kell valamilyen életformát); a nacionalistát és a populistát (kb. a piacellenes álláspontot). A preambulum és az emberi jogi rész alapján észlelhető ugyan némi elmozdulás a 2011-es alaptörvényben (pl. a család preferálása, a nemzettudat erősítésének szándéka, a magántulajdon védelme kiemelésének elmaradása), de a fenti irányzatok egyike sem mondhatja egyértelműen, hogy az új szöveg az ő szája íze szerint való. A helyzet az, hogy az 1989-es alkotmány szövege is lehetőséget adott volna arra, hogy ezek az irányzatok – például az alkotmánybíráskodás morális befolyásolásán keresztül – érdemi hatást gyakoroljanak az alkotmányossági trendre.

téren éles irányváltásra, de szükségképpen korlátozott gyakorlati relevanciával: ilyen a büntetőjog szigorítása (tényleges életfogytiglan, kis értékű lopások szigorúbb szankcionálása, háromcsapás-elv, a bírói mérlegelési jogkör szűkítése, a büntethetőség – kiváltképpen az életkorral összefüggő – kiterjesztése), a környezetkárosítás szankcionálásának egyértelműbbé tétele, bizonyos tulajdonjogi korlátok megerősítése. Érdemes fölidézni, hogy igen jelentős nem szokványos, alapjogot érintő törvények – mint például a kárpótlás – annak idején az 1989-es alkotmány talaján is megalkothatók voltak (noha az AB is aktív szerepet játszott a törvény végleges formájának kialakításában).[40] Igaz, mások meg nem – lásd az igazságtételi törvényt, amelyet az AB megsemmisített (s amelynek témája különös módon az új alaptörvényben sem szerepel).[41] A nem túl meglepő tanulság az, hogy a jogokról és kötelességekről szóló alaptörvényi rendelkezések alkalmazása sokszereplős műveletsor, amelyben a törvényhozás kétségtelenül jelentős aktor, s egy-egy törvény révén éles váltásokat is generálhat, de a joggyakorlat és az alkotmánybíráskodás a maga sokezernyi döntésével mérhetetlenül nagyobb hatást gyakorol a társadalmi viszonyokra. Ennélfogva nem látszik különösebben indokoltnak a trend megtörését látni az új alaptörvény vonatkozó részleteiben.

Összefoglalás

Tézisem az volt, hogy a 2010–11-es alkotmányozás vélhetően nem jelent törést a magyar alkotmányosság trendjében. A határozott „nem"-et a megállapított trendelemek és az új alapszöveg összevetéséből eredő következtetések indokolják, de a „vélhető" jelző a határozottságot erősen letompítja. Ez nem a mindenáron való kiegyensúlyozottságra való törekvésből fakad, hanem a tárgy természetéből: trendtörést vajmi ritkán lehet in statu nascendi diagnosztizálni. Még egy radikális változás sem föltétlenül vezet trendtöréshez; ez persze az érintett polgárokat, politikai közösséget aligha vigasztalja, ha éppen a törés szenvedő alanyai. Most azonban ilyen radikális változásról nincs szó. Mindazonáltal lehetséges, hogy az új alapszöveg a gyakorlatban valóban megváltoztat egyet-mást. Csakhogy az 1989–90-es alkotmány sem maradt sem szövegében, sem értelmezésében kőbe vésett, így összességében leginkább arra lehet számítani, hogy az új alaptörvény

[40] Az 1949-es kommunista alkotmány alapjogi részei, rendelkezései a kor „leghaladóbb" eszméit tükrözték, természetesen írott malasztként és megfelelő garanciák nélkül.

[41] Hack Péter (2007) szintén kiemeli az AB és a parlament együttes – s csak részben koordinált – törvényhozását, s alapvetően kudarcosnak értékeli a három nagy témakörben (kárpótlás, igazságtétel, lusztráció) elért eredményeket, különösen a cseh és a német eredményekhez képest. Arra sajnos nem tér ki, hogy az 1989–90-es alkotmány szövege alapján lehetett volna más és jobb, de konzisztens megoldást találni. Az AB döntéseinek ingadozó volta az igazságtétel–felelősségre vonás és a kárpótlás kérdésében, legalábbis negatív értelemben, azt látszik mutatni, hogy igen.

több ponton is új kezdeményezések kiindulópontja lesz, de ezek nem fogják a magyar alkotmányossági trendet sem megtörni, sem érdemben módosítani.

Hivatkozott irodalom

Arató András 2009. Sikeres kezdet után részleges kudarc – merre tovább? Posztszuverén alkotmányozás Magyarországon. In *Fundamentum* 2009/3. 5–30.

Arató András 1999. *Civil társadalom, forradalom és alkotmány*. Budapest: Új Mandátum. 178–216.

Ádám Antal 2009. A 20 éves magyar alkotmány értékeiről és fejlesztési lehetőségeiről. In Kocsis Miklós – Zeller Judit (szerk.): *A köztársasági alkotmány 20 éve*. Pécs: PAMA Könyvek – Alkotmányjogi Műhely Alapítvány. 69–96.

Bayer József 2005. A rendszerváltás színe és fonákja. In Bayer József – Kovách Imre (szerk.): *Kritikus leltár. A rendszerváltás másfél évtizede.* Budapest: MTA PTI. 9–23.

Bihari Mihály 2005. *Magyar politika, 1994–2004. Politika és hatalmi viszonyok*. Budapest: Osiris.

Csanádi Mária 2005. A pártállamok összehasonlító modellje: az újratermelődés, a reformok és az átalakulások hasonlóságainak és eltéréseinek hatalmi-szerkezeti háttere. In *Politikatudományi Szemle* 2005/I. 97–129.

Cserne Péter – Jakab András 2001. A kétharmados törvények helye a magyar jogforrási hierarchiában. In *Fundamentum* 2001/2. 40–49.

Fleck Zoltán 2007. A politika és a jog veszedelmes viszonyáról. In Jakab András – Takács Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása, 1985/1990 – 2005. Jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás II.* Budapest: Gondolat – ELTE ÁJK. 1074–1084.

Fröhlich Johanna 2010. Az alkotmányértelmezés lehetséges fejlődési irányai. In Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *Látlelet közjogunk elmúlt évtizedéről*. Budapest: PPKE JÁK. 61–74.

Fröhlich Johanna 2009. A morális alkotmányértelmezés. Párhuzamos vélemény az Alkotmány értékrendjéről. In *Jogelméleti Szemle* 2009/2. *http://jesz.ajk.elte.hu/frohlich38.mht*

Gombár Csaba (szerk.) 2006. *Túlterhelt demokrácia. Alkotmányos és kormányzati alapszerkezetünk*. Budapest: Századvég.

Győrfi Tamás 2007. A magyar alkotmány legitimitása, 1985–2005. Korreferátum. In Jakab András – Takács Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása, 1985/1990 – 2005. Jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás II.* Budapest: Gondolat – ELTE ÁJK. 1059–1069.

Győrfi Tamás 2001. *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere.* Budapest: Indok.

Hack Péter 2007. Az átmenet igazságszolgáltatása. In Jakab András – Takács Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990 – 2005. Jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás I.* Budapest: Gondolat – ELTE ÁJK. 538–568.

Halmai Gábor 2009a. Alkotmányos értékek és demokratikus konszolidáció. In *Fundamentum* 2009/3. 31–48.

Halmai Gábor 2009b. Elfogadottak-e az alkotmányos értékek Magyarországon? Helyzetjelentés 20 év után. In Kocsis Miklós – Zeller Judit (szerk.): *A köztársasági alkotmány 20 éve*. Pécs: PAMA Könyvek – Alkotmányjogi Műhely Alapítvány. 147–164.

Horkay Hörcher Ferenc 2008. *Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás. Politika- és jogfilozófiai tanulmányok.* Budapest: L'Harmattan. 297–322.

Jakab András 2010. Mire jó egy alkotmány? Avagy az újonnan elkészülő alkotmány legitimitásának kérdése. In *Kommentár* 2010/6. 10–23.

Kilényi Géza (szerk.) 1991. *Egy alkotmány-előkészítés dokumentumai. Kísérlet Magyarország új Alkotmányának megalkotására, 1988–1990*. Budapest: MTA Államtudományi Kutatóközpont.

Kis János 2011. Alkotmányozás – mi végre? I–III. In *Élet és Irodalom* 2011. március 25., 2011. április 1., 2011. április 8.

Kis János 2007. A jogon inneni szokások jelentőségéről. In Jakab András – Takács Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990 – 2005. Jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás II.* Budapest: Gondolat – ELTE ÁJK. 1085–1088.

Körösényi András 2007. A magyar alkotmány legitimitása, 1985–2005. In Jakab András – Takács Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990 – 2005. Jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás II.* Budapest: Gondolat – ELTE ÁJK. 1040–1058.

Körösényi András 2006. Mozgékony patthelyzet. Reform és változatlanság között: a politikai és az alkotmányos alapszerkezet változásai, 1990–2005. In Gombár Csaba (szerk.): *Túlterhelt demokrácia*. Budapest: Századvég. 7–50.

Kukorelli István 2009a. Az alkotmánymódosítások alkotmánya – egységes szerkezetben. In Kocsis Miklós – Zeller Judit (szerk.): *A köztársasági alkotmány 20 éve*. Pécs: PAMA Könyvek – Alkotmányjogi Műhely Alapítvány. 59–64.

Kukorelli István 2009b. Húsz éve alkotmányozunk... In *Közjogi Szemle* 2009/3. 1–10.

Kukorelli István 1998. *Alkotmánytan*. Budapest: Osiris.

Lánczi András 2010. Jog és politika határán. In *Kommentár* 2010/6. 3–9.

Majtényi László 2004. A jogállami forradalom történeti alkotmánya. In Majtényi László – Miklósi Zoltán (szerk.): *És mi lesz az alkotmánnyal?* Budapest: Eötvös Károly Intézet. 71–80.

Mezey Barna (szerk.) 2003. *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest: Osiris.

Miklósi Zoltán 2010. A többség és az alkotmány. In *Élet és Irodalom* 2010. május 7.

Paczolay Péter 2007. Magyar alkotmányjog, 1989–2005. In Jakab András – Takács Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990 – 2005. Jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás I.* Budapest: Gondolat – ELTE ÁJK. 55–64.

Samu Mihály 1997. *Alkotmányozás, alkotmány, alkotmányosság*. Budapest: Korona.

Schlett István 1996. *A magyar politikai gondolkodás története I.* Budapest: Korona.

Sebők Miklós 2007. A választási ígéretek politikaelmélete. A mandátumelmélet és korlátai. In *Századvég* 2007/3. 37–60.

Smuk Péter 2004. Az alkotmányosság 15 éve Magyarországon. In *Jogtudományi Közlöny* 2004/5. 209–211.

Somogyvári István 2009a. Húsz éves a köztársasági alkotmány. In *Közjogi Szemle* 2009/3. 11–24.

Somogyvári István 2009b. Kísérletek új alkotmány megalkotására. In Kocsis Miklós – Zeller Judit (szerk.): *A köztársasági alkotmány 20 éve*. Pécs: PAMA Könyvek – Alkotmányjogi Műhely Alapítvány. 155–158.

Somogyvári István 2009c. A magyar alkotmányozás, 1988–2008. In Sándor Péter – Stumpf Anna – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évhuszadkönyve. Kormányzati rendszer a parlamenti demokráciában, 1988–2008.* Budapest: DKMKA.

Sólyom László 2001. *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest: Osiris.

Stumpf István 2006. Új államépítés. In Gombár Csaba (szerk.): *Túlterhelt demokrácia*. Budapest: Századvég. 69–109.

Szente Zoltán 2003. Az alkotmány morális olvasatától a pragmatikus alkotmányértelmezésig: kommentár az Alkotmánybíróság eutanázia-határozatához. In *Fundamentum* 2003/3–4. 91–105.

Szentpéteri Nagy Richárd 2009. A mi alkotmányunk. In *Népszabadság* 2009. augusztus 22.

Szigeti Péter 2009. Jogállami átmenet és a rendszerváltás – értelmezések, problémák. In Bayer József – Boda Zsolt (szerk.): *A rendszerváltás húsz éve: változások és válaszok*. Budapest: L'Harmattan – MTA PTI. 77–96.

Szigeti Péter 2001. *A valóság vonzásában. Jogelméleti és politikaelméleti tanulmányok.* Budapest: Rejtjel.

Szigeti Péter – Takács Péter 1998. *A jogállamiság jogelmélete.* Budapest: Napvilág.

Szikinger István 1996. Az Alkotmány. Budapest: Útmutató.

Szoboszlai György 2009. A jogállam kiépülésének alkotmányos folyamata: súlypontok és ellentmondások. In Bayer József – Boda Zsolt (szerk.): *A rendszerváltás húsz éve: változások és válaszok*. Budapest: L'Harmattan – MTA PTI. 49–76.

Szoboszlai György 2008. Az „átmeneti" alkotmányos berendezkedés szerkezeti törésvonalai. In Csefkó Ferenc – Horváth Csaba (szerk.): *A demokrácia deficitje, avagy a deficites hatalomgyakorlás.* Pécs: PTE ÁJK. 146–156.

Szoboszlai György 2005. A rendszerváltás jogállama. In Bayer József – Kovách Imre (szerk.): *Kritikus leltár. A rendszerváltás másfél évtizede. Tanulmányok*. Budapest: MTA PTI. 23–46.

Tóth Gábor Attila 2009. *Túl a szövegen. Értekezés a magyar alkotmányról*. Budapest: Osiris.

Trócsányi László – Schanda Balázs (szerk.) 2010. *Bevezetés az alkotmányjogba*. Szeged –Budapest: SZTE ÁJTK – PPKE JÁK.

Tölgyessy Péter 2009. Folytonos alkotmányozás. In Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I.* Budapest: Századvég. XI–XXIV.

Boda Zsolt

Legitimációs problémák Magyarországon

A hiteles politika és a kormányzati teljesítmény összefüggéséről*

A hatalom legitimációja, legitimitása azt jelenti, hogy az irányítottak elismerik a hatalmat, engedelmeskednek neki. Pusztán erővel és megfélemlítéssel kormányozni csak átmeneti és speciális körülmények között lehet, demokratikus rendszerekben pedig a kényszerítés eszközei eleve korlátozottan állnak a kormány rendelkezésére. A politika művészete a hatalmat úgy gyakorolni, hogy az egyszerre effektív, eredményes, és ugyanakkor bírja az állampolgárok valamifajta támogatását, de legalább a beleegyezését, elfogadását.

A kormányzás effektivitása és a társadalmi támogatás éppenséggel összefüggő jelenségek, hiszen az állampolgárok együttműködése az állami intézményekkel nyilvánvalóan növeli a megvalósítandó politikák hatékonyságát. A legitimáció kérdése tehát nem teoretikus, hanem nagyon is praktikus problémára utal: hogyan lehet feloldani a minden politikai cselekvésben valamennyire inherensen meglévő kollektív cselekvési problémákat, effektívvé tenni a politikai vezetést, megnyerni a kormányzottak együttműködését. Empirikus bizonyítékok vannak arra, hogy az emberek inkább betartják a törvényeket (Tyler 1990; 2003), nő az adófizetési hajlandóságuk (Murphy 2005), jobban támogatják a szociálpolitikai programokat (Hetherington2005), inkább együttműködnek a rendőrséggel (Hawdon 2008) vagy járvány esetén az egészségügyi hatóságokkal (Lieberman 2007), és elkötelezettebben támogatják a háborús erőfeszítéseket (Levi 1997), ha a kormányzatot és annak döntéseit legitimnek tartják.

Érdemes már most megjegyezni, hogy a kormányzattal való együttműködés és a legitimitás egymással körkörös viszonyban van. A legitim kormányzat képzete növeli az együttműködés valószínűségét, ami javítja a kormányzati teljesítményt, és ezáltal erősíti a legitimitást. A rossz kormányzati teljesítmény viszont legitimációs problémákat okozhat, ami csökkenti a kormányzattal való együttműködés esélyét, és ezáltal még tovább rontja a kormányzás eredményességét, majd megítélését.

* A tanulmány korábbi változatához fűzött észrevételeiért köszönettel tartozom Körösényi Andrásnak, Valuch Tibornak, valamint a PTI-ben 2011. november 3-án tartott workshop résztvevőinek. Szeretnék továbbá köszöntet mondani Medve-Bálint Gergőnek, akivel közös munkáink eredményeire itt is tudtam építeni.

A legitimitás nem egy konstans érték, amivel egy adott kormányzat rendelkezik, hanem többdimenziós, komplex jelenség, amely ráadásul dinamikusan változik. A legitimáció különböző dimenzióira még visszatérünk, de előzetesen is könnyű belátni, hogy a politikai rendszer legitimitása több szinten értelmezhető. Beszélhetünk a politikai rendszer, a politikai vezetés (azon belül politikusok, kormánypártok, kormányzat stb.) vagy egyes kormányzati intézmények legitimitásáról. Ezek közül nyilvánvalóan van, amelyik gyorsabban, illetve lassabban változik. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a legitimációs kihívások a demokrácia lényegéhez tartoznak: a hatalmon levőknek újra és újra meg kell győzniük az állampolgárokat arról, hogy alkalmasak a közösség irányítására, avagy – Habermasszal szólva – tevékenységük elismerésre méltó.

Ha ez így van, akkor érdemes egyáltalán, és ha igen, hogyan, legitimációs problémákról beszélni? Nos, a kormányzás eredményességének javítása állandó kihívás minden kormány számára. Azt pedig joggal azonosíthatjuk problémaként, ha egy állam tartósan nem képes magas szintű kormányzási képességet felmutatni. Ez legitimációs problémákat okozhat, ami pedig a körkörösségi probléma miatt tovább ronthatja a kormányzás teljesítményét. Éppen ezért önmagában figyelemre méltó, ha egy országban nemzetközi összehasonlításban alacsony és/vagy időben tendenciózusan csökkenő legitimációs értékeket mérnek – félő ugyanis, hogy ez a kormányzás minőségének a romlását okozhatja.

Magyarországra ezek a problémák mind érvényesek: közpolitikáink mind a szakértői vélemények, mind a közvélemény szerint alacsony eredményességűek, a legitimáció lehetséges indikátorai pedig alacsony értékűek, és többnyire időben is romló tendenciát mutatnak. Mi lehet ennek az oka? És milyen módon lehetne változtatni a helyzeten?

Tanulmányomban a Tom Tyler munkássága nyomán kialakult értékalapú legitimációs modellt alkalmazom a hazai körülményekre. A modell harmonizál a David Beetham nevéhez köthető legitimitás-elmélettel, és azt állítja, hogy miközben a legitimáció több tényezőn és mozzanaton múlik, kiemelt fontosságú a kormányzás normatív, ha úgy tetszik morális igazolása: a politikusok hitelessége, a méltányos döntési eljárások, az integritással rendelkező közigazgatás tudja létrehozni azt az értékalapú elkötelezettséget, amely a kormányzattal való állampolgári együttműködés alapjául szolgálhat. A modell eltér a kormányzás teljesítményére összpontosító, az ún. „output legitimitást" hangsúlyozó álláspontól – bár nem is mond ellent neki, hiszen ezt a mozzanatot is magába foglalja –, és felmutatja, hogy miként lehet kitörni a „rossz kormányzati teljesítmény – csökkenő legitimáció" ördögi köréből: tudniillik a hiteles, méltányos, a közjó meggyőző képviseletére képes politika révén.

A tanulmány első részében áttekintem a legitimáció fogalmát, és bemutatom az értékalapú legitimációs modellt. A második részben ennek a modellnek az elemeit veszem sorra, és a rendelkezésre álló adatok fényében azt elemzem, hogy miként

értékelhetjük a legitimáció szempontjából eme kritikusnak tekinthető feltételek teljesülését Magyarországon. Következtetésem az, hogy a hazai politika legitimációs problémákkal küszködik, hiszen a modell minden elemének gyenge a teljesülése.

A LEGITIMÁCIÓ FOGALMA

Mint alapvető politikai-politikatudományi fogalomnak, a legitimációnak is hatalmas irodalma van, amelynek ismertetésétől eltekintek.[1] A megközelítések gazdag tárházából, ahogyan korábban (vö. Boda 2009), most is David Beetham legitimációelméletét emelem ki. A döntés filozófiai értelemben önkényes, azonban a választást indokolja, hogy Beetham elmélete egy meglehetősen árnyalt, többdimenziós leírását adja a legitimáció komplex koncepciójának. Fontos továbbá számomra, hogy bár Beetham a legitimitást alapvetően leíró kategóriaként használja, nem tekint el a legitimációt mint jelenséget megalapozó normatív mozzanatoktól sem.[2]

Beetham tehát a legitimitást többdimenziós és többszintű, összetett jelenségként értelmezi: „a legitimitás nem egyedi minőség, amellyel egy hatalmi rendszer rendelkezik vagy sem, hanem különböző szinteken működő sokféle kritérium vagy dimenzió együttese, amelyek morális alapot teremtenek az engedelmességre vagy az együttműködésre a hatalomnak alávetettek számára" (Beetham 1991, 20). Egy hatalom tehát különféle mértékben és módon lehet legitim.

Továbbá, mint a fenti idézetből is kitetszik, Beetham szembefordul a Weberhez, de még inkább Luhmanhoz köthető azon megközelítéssel, amely a legitimációt értékmentes kategóriákban, az alávetetteknek a hatalomhoz való viszonyában ragadta meg. Beetham szerint fontos figyelmet fordítani az elfogadó attitűdök mögött meghúzódó morális érvekre, amelyek a társadalmi világ magától értetődő részét képezik, és amelyektől eltekinteni analitikus hiba. Vagy ahogyan fogalmaz: „A hatalom hatékonysága nem csupán az erőforrásokon és a szervezettségen múlik, ahogyan ezt a 'realisták' állítják, hanem a legitimációjukon is. A realisták ezen a ponton egyszerűen nem elég realisták, nem veszik komolyan, hogy az ember morális cselekvő" (Beetham 1991, 29).

A legitimitás Beetham szerint három fő dimenzióban jelenik meg, amely dimenziók azonban maguk is összetett jelenségcsokrot fednek le. A három dimenzióban a legitimitás más-más problémái jelentkezhetnek, így Beetham megkülönbözteti egymástól az illegitim hatalmat, a legitimációs deficitet és a hatalom delegitimálódásának az esetét.

Az első, és bizonyos értelemben a legalapvetőbb dimenzió a szabályoknak (törvényeknek) való megfelelést jelenti a hatalom megszerzése, majd gyakorlása

[1] Magyarul erről lásd Bayer (1997).

[2] A következő néhány bekezdés forrása Boda (2009).

során, vagyis a kérdés az, hogy az adott hatalom legális-e. Ha erre a kérdésre a válasz nemleges (például egy katonai puccs esetén), akkor beszélhetünk illegitim hatalomról.

A második dimenzió a szabályok (törvények) igazolhatóságára vonatkozik: „egy hatalmi viszony nem azért legitim, mert az emberek hisznek a legitimitásában, hanem mert igazolható olyan eszmék által, amelyben az emberek hisznek" (Beetham 1991, 11). Az igazolhatóság első sorban arra vonatkozik, hogy a hatalom működése megfelel a közérdek valamilyen definíciójának. Mármost a közérdek igazolása természetesen összetett jelenség, Beetham az alábbi mozzanatokat emeli ki: a szabályok és intézmények igazságos működésének a megítélése; a politikusok alkalmasságának a kérdése; a kormányzati teljesítmény értékelése; a közérdek és a partikuláris érdekek valamiféle egyensúlyának a mérlegelése. Ha tehát a közérdek fenti mozzanatai nem teljesülnek, akkor legitimációs deficitről beszélhetünk.

A harmadik dimenziót a hatalom nyilvános támogatása, a hatalom elfogadásának empirikus bizonyossága alkotja. Ez különböző politikai kultúrákban mást és mást jelenthet. A demokráciákban a politikai részvétel különböző formái természetesen kiemelkedő jelentőségűek a választásoktól a párttagságon át a civil aktivizmus különböző formáiig. A politikai részvétel aktusai, valamint a konszenzus kifejezésének egyéb, például ceremoniális megnyilvánulásai „még ha tisztán önérdekből teszik is meg, egy morális komponenst visznek bele a hatalmi viszonyba, és normatív elkötelezettséget teremtenek azok részéről, akik részt vettek benne. Másodszor, az ilyen cselekedeteknek szimbolikus vagy deklaratív ereje/jelentősége van" (Beetham 1991, 11). Természetesen az elköteleződés hiányát is ki lehet fejezni a politikától, a közügyektől való elfordulással, esetleg passzív rezisztenciával vagy tiltakozó megmozdulásokkal, nyílt ellenállással, és minél többen vesznek ebben részt, nyilvánvalóan annál inkább hozzájárul a hatalom delegitimálódásához. Ez alapján érthető, hogy miért törekednek a diktatúrák – látszólag értelmetlenül – arra, hogy látványos tömegrendezvényeken ünnepeltessék magukat, és az is világos, hogy miért tekintik általában problémának a választásokon való alacsony vagy csökkenő részvételt. Ennek persze sok oka lehet, köztük a politika jelentőségének, értelmének megváltozása a mai életben, vagy éppen az elégedettség a rendszerrel (ti. nincs tétje a választásoknak) stb., azonban felmerül, hogy esetleg az adott rendszer delegitimálódása áll a háttérben, főleg, ha más tények, adatok is erre utalnak (pl. a protesztpártok megerősödése, a politikával való elégedetlenség erősödése stb.).

Úgy vélem, hogy a beethami megközelítés érdeme, hogy a legitimitás három szinten való megközelítésével és az egyes szinteken jelentkező különböző legitimációs problémákkal, amelyeket az illegitimitás – legitimációs deficitek – delegitimálódás fogalmi háló és a kapcsolódó koncepciók írnak le, a legitimációs problematika árnyalt értelmezését, sőt mérését teszi lehetővé. A legitimáció normatív megalapozása pedig átvezet minket a Tom Tyler-féle legitimáció-modellhez.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, tekintsük röviden, hogy miként lehet, miként szokás a legitimációt mérni. Wheatherford (1992) szerint alapvetően két mód kínálkozik erre. Az egyik szerint előzetes, normatív kategóriákat állítunk fel, és makroszinten vizsgáljuk, hogy az adott politikai rendszer megfelel-e ezeknek. Szerinte a különböző szerzők alapján négy ilyen kategóriát mindenképpen ki lehet emelni a lehetséges kritériumok közül. Ezek az elszámoltathatóság, a hatékonyság (eredményesség), a procedurális méltányosság és a disztributív méltányosság (Wheaterford 1992, 150). A legitimáció mérésének másik módja természetesen a mikroszint felől közelítő kérdőíves felmérés, amely az állampolgárok attitűdjeit vizsgálja, mégpedig elsősorban a politikai érdeklődést és bevonódást, a mások iránti bizalmat és a politikai rendszer reszponzivitásával kapcsolatos optimizmust. Mármost Wheatherford szerint elég jellemző az, hogy a különböző kutatók elméleti szempontból esetlegesnek nevezhető kérdéseket megfogalmazva mérnek valamit – amire szükség volna, az a teóriában megalapozott módszertan.

Nos, Levi, Sacks és Tyler (2009) valami ilyesmire tesznek kísérletet. A legitimitás olyan konceptuális modelljét állították fel, amelynek elemei mögött több évtizedes kutatások empirikus eredményei vannak, majd a modellt afrikai, tehát nem a fejlett demokráciák szokásosan használt adatain tesztelték. Figyelemre méltó továbbá, hogy a modell elemei jelentős részben átfedést mutatnak Beethamnek a hatalom igazolhatóságára vonatkozó tényezőivel, valamint Wheaterford legitimitást mérő normatív kategóriáival is.

A modell hasonlít a Beethamére egyrészt abban, hogy különbséget tesz a tényleges magatartás és az azt megalapozó attitűdök, értékek között. Még fontosabb, hogy a legitimáció megalapozásában fontos szerepet tulajdonít a normatív dimenziónak, egészen pontosan az állampolgárok által a kormányról, a politikusokról és az intézményekről alkotott morális értékeléseknek. Végül a modell egyes elemeiben is kompatibilis a Beethamével.[3]

A modell szerint az elfogadó attitűdöket egyrészt erőteljesen befolyásolja az a percepció, hogy a kormányzat működése mennyire felel meg az *eljárási méltányosság elveinek*.[4] Ide tartozik például, hogy mennyire lehet beleszólni a kormányzati döntésekbe (participáció), a döntések mennyiben pártatlanok, semlegesek, átláthatóak, vagy mennyiben nem (mondjuk egyes társadalmi csoportokat indokolatlan előnyhöz juttatnak), és általában a kormányzati döntések mennyire felelnek meg a joguralom, avagy a jogállamiság elveinek (Levi–Sacks–Tyler 2009, 360).

Az elfogadó attitűdök másik forrása a *kormány hitelességének* percepciója, amit három további tényező magyaráz. Az egyik a *kormány teljesítménye* (ez az, amit

[3] Levi és szerzőtársai tanulmánya végül is csak attitudinális kérdéseken alapuló survey adatokat használ, bár elismerik, hogy az értékalapú és a magatartásalapú legitimitás közötti különbségtétel a megfigyelt viselkedésre vonatkozó adatokat is kívánna.

[4] Az eljárási méltányosság jelentőségéről és az erről szóló kutatásokról részletesen beszámolok korábbi írásomban: Boda (2009).

output legitimitásnak is szoktak hívni), azaz, hogy mennyiben képes a kormány biztosítani a közjavakat, közszolgáltatásokat és általában növelni a jólétet. Az *adminisztratív képesség* ugyancsak tartalmaz egy teljesítmény-mozzanatot, tudniillik azt, hogy a kormányzat mennyire képes betartani a törvényeket, kiszűrni, büntetni a szabályszegést. Ám az szintén az adminisztratív képesség kérdése, hogy az állami hivatalok mennyire hitelesek, mennyire a közjó előmozdításán fáradoznak, vagy mennyire a saját zsebükre dolgoznak (korrupció), és általában mennyire jellemzi őket az eljárási méltányosság elveinek tiszteletben tartása. Végül *a politikusok motivációiról* alkotott percepció ugyancsak erősítheti a kormány hitelességét, ha azok a közjó előmozdítására vonatkoznak, és nem pedig a politikusok saját hatalmának bebetonozására, az önző érdekek kielégítésére. Bár a hatalmon lévők motivációiról nem könnyű képet alkotni, az állampolgárok ezt mégis megteszik, és ehhez a politikusok tényleges magatartása is alapot szolgáltathat: például, hogy a

I. ábra ***A legitimitás egy konceptuális modellje***

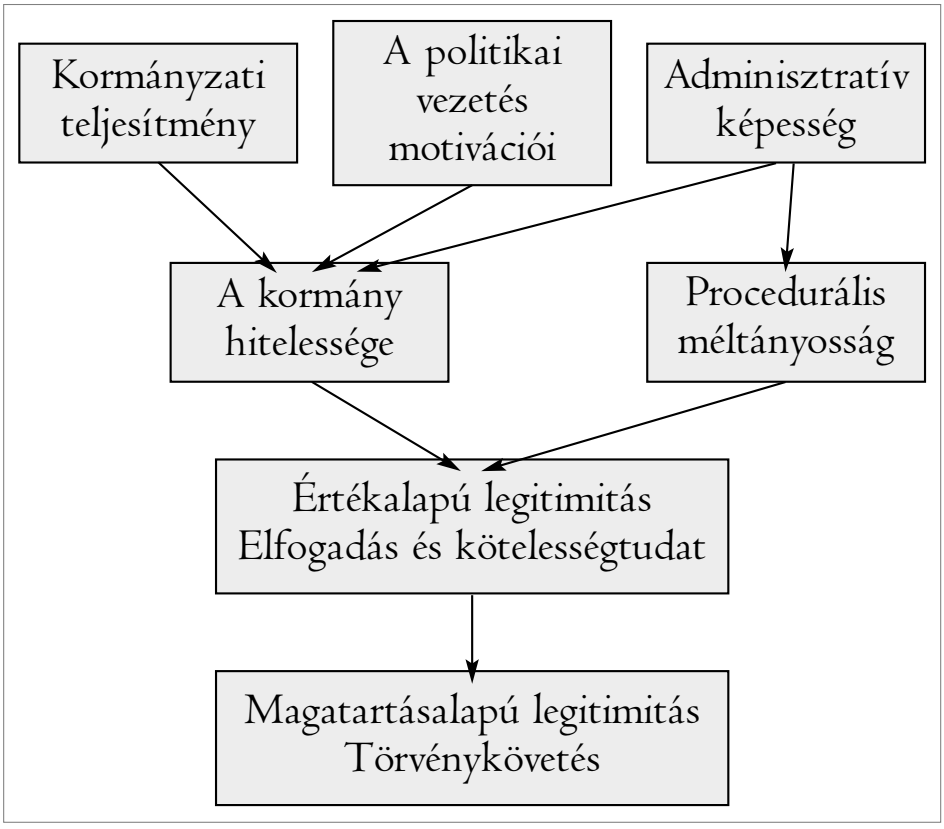

Forrás: Levi–Sacks–Tyler 2009, 357

döntéseik mennyire pártatlanok, a közjót szolgálják, vagy inkább a hatalmon lévők pozícióját erősítik (Levi–Sacks–Tyler 2009, 360).[5] Lásd az I. ábrát!

A tanulmány további részében ennek a modellnek az elemeit veszem sorra, és alkalmazom a hazai helyzetre. Állításom az, hogy a rendelkezésre álló adatok fényében úgy tűnik, hogy ma Magyarországon a tyleri legitimációs modell minden eleme súlyos problémákkal terhes: a kormányzat teljesítménye, valamint az állam adminisztratív képessége gyenge, a politikusok hitelességi és népszerűségi problémákkal küzdenek, az eljárási méltányosság pedig nem érvényesül kellőképpen a kormányzat működésében. Mindez súlyosbodó legitimációs problémákat mutat, ami félő, hogy tovább rontja az állami működés és a közpolitikák egyébként is gyenge eredményességét.

Legitimációs problémák: tünetek és okok

A parlamentbe és a politikai pártokba vetett bizalom tendenciaszerű és jelentős csökkenést mutatott hazánkban 2002 és 2008 között (lásd a 2. ábrát). Bár az országcsoportok közül Európában csak a kelet- és kelet-közép-európai országoknak csökkent a politikai intézményekbe vetett bizalma az említett időszakban, a magyar visszaesés még a régióban is példátlan volt (vö. Boda–Medve-Bálint 2010).

2.ábra ***Politikai és állami intézményekbe vetett bizalom alakulása, 2002–2010***

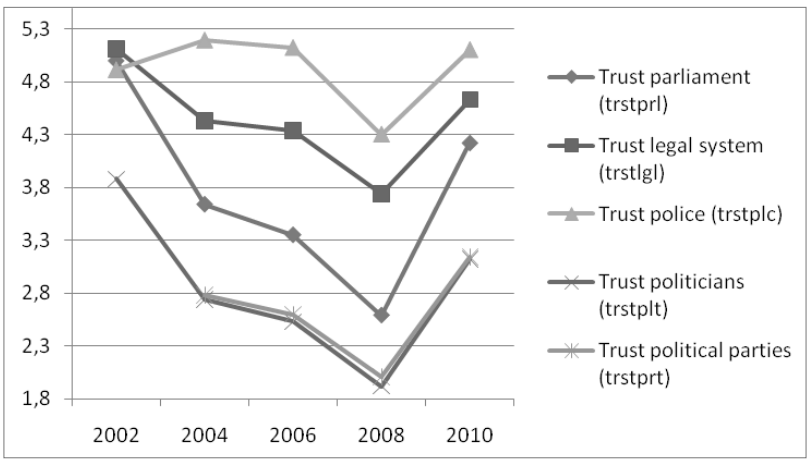

Forrás: ESS-adatok, saját számítás

[5] Máshol amellett érvelek, hogy míg a menedzsmenttudományban nagy jelentőséget tulajdonítanak a leadership stílusnak, a vezetők magatartásának, motivációinak az effektív vezetés szempontjából is, a politikatudományban ez a kérdés sajnálatosan elhanyagolt területnek számít (vö. Boda 2011). Levi és szerzőtársainak cikke ez alól kivételt jelent.

Ugyanakkor a 2010. őszi ESS-adatfelvétel tanúsága szerint az országgyűlési választások után a politikai intézményekbe vetett bizalom jelentősen emelkedett, nagyrészt ledolgozva az elmúlt évek visszaesését. Ez a tény azt sugallhatja, amire fentebb utaltunk: a politikai legitimáció nemcsak sokdimenziós, de dinamikus jelenség is, ezért csak nagy óvatossággal érdemes legitimációs problémákról beszélni. Nos, ez így van, de azért még kérdés, hogy a felszíni kilengések mögött nem húzódnak-e meg mélyebben és lassabban ható logikák.

A legitimációról szóló irodalom alapvető tanulsága, hogy az okok és a következmények „ördögi" avagy „angyali" körben képesek forogni, azaz a politika gyenge teljesítménye, hitelességi problémái legitimációs problémákat okozhatnak, ami viszont csökkenti a kormányzattal való együttműködési hajlandóságot, és ez tovább fokozhatja a politikai rendszer működésének problémáit. Az alábbiakban ezért nem teszek kísérletet arra, hogy pontosan elválasszam egymástól az okokat és a következményeket, hanem Beetham és Leviék elmélete alapján azokra a jelenségekre igyekszem rámutatni, amelyek legitimációs problémákra utalhatnak.

Érdemes továbbá megjegyezni, hogy a beethami kategóriák alapján hazánkban elsősorban legitimációs problémákról beszélhetünk. Illegitim hatalomgyakorlás nem áll fenn, és – legalábbis egyelőre – a delegitimálódásnak sincsenek látványos tünetei. Bár Kern Tamás és Szabó Andrea elemzése szerint 2006 után – néhány relatíve kiugró eredmény, pl. a 2008-as sikeres népszavazás ellenére – egyértelműen csökkent az állampolgárok politikai aktivitása, részvétele (Kern–Szabó 2011). Tardos Róbert visszafogottabban értékel, de elemzésében ugyancsak a választói részvétel mérséklődését és (a relatíve magasabb részvételi adatokkal bíró választókörzetek lefele igazodása révén) nivellálódását mutatja ki (Tardos 2011). 2011 szeptemberétől az elmúlt húsz év legalacsonyabb választási részvételi kedvét mérik, a választásra jogosultak mindössze 40%-a mondta azt, hogy ha most lennének a választások, akkor elmennének szavazni.[6] Ugyanakkor más felmérések (lásd lentebb) arra utalnak, hogy az emberek szeretnének beleszólni az olyan fontos kérdésekbe, mint például az alkotmányozás. 2011 decemberében és januárjában kormányellenes tüntetések zajlottak Budapesten, amire válaszul Orbán hívei több százezer embert mozgósító „békemenetet" szerveztek. Mindezek a politikai részvétel iránti igényre utaló jelenségek arra mutatnak, hogy szisztematikus delegitimálódásról nem beszélhetünk – legitimációs problémákról viszont igen.

Lássuk tehát Levi, Sacks és Tyler modelljének érvényesülését Magyarországon! Az ő eljárásuktól eltérően az alábbiakban nem egy reprezentatív mintán lekérdezett attitudinális adatfelvételt elemzek, hanem a modell egyes elemeinek érvényesülését vizsgálom a rendelkezésre álló adatok fényében.

[6] *http://www.median.hu/object.aa1cc748-f5fa-4eb1-b7a4-bad6b067a453.ivy*

Az output legitimáció problémái

A kormányzat teljesítménye evidens módon befolyásolja az elfogadó, támogató, vagy elutasító attitűdöket. A kormányzat teljesítménye persze nagyon mást jelent különböző történelmi korszakokban vagy politikai kultúrákban, az azonban mindig elvárása az állampolgároknak, hogy az állam megfelelő módon lássa el a feladatait – bárhogyan is legyenk azok definiálva. Ha egy kormányzat képtelen fenntartani a közrendet, biztosítani a jogrendszer működését, megvédeni az ország határait stb., akkor állampolgárai elveszítik benne a bizalmukat. Bár mint majd látjuk, az output legitimáció fontosságát hiba volna túlbecsülni, teljesen mellőzni sem lehet. Jürgen Habermas például a legitimitást mint „elismerésre méltóságot" definiálja, klasszikus tanulmányában (*Legitimációs problémák a modern államban* c.) mégis felhívta a figyelmet arra, hogy a modern állam mindinkább magára vállalja az állampolgárok jólétének biztosítását, és ha az erre való képessége bármilyen okból csökken, az legitimációs problémákat vethet fel (Habermas 1994). Beetham is a legitimációt befolyásoló mozzanatnak tekinti a kormányzati teljesítményt, míg Leviék modelljében ez a kormányzati hitelesség egyik összetevője.

Mi a jelentősége az output legitimációnak a hazai kontextusban?

Hipotézisem szerint a magyar politika túlértékelte az output jelentőségét a legitimitás biztosítása szempontjából, ugyanakkor képtelen volt megfelelni a maga állította elvárásoknak: az embereknek a jólét növekedését ígérte, ám ebben az elmúlt tíz évben nagyrészt kudarcot vallott.[7] Ez a kudarc részben külső tényezőkkel (globális gazdasági válság) magyarázható, ám nem csupán azzal: a legitimitás körkörös logikája alapján nehéz sikereket elérni, ha a legitimáció egyéb alapjai hiányoznak. Például Gyurcsány Ferenc az őszödi beszéd botránya után a folyamatosan bejelentett reformokkal is igyekezett stabilizálni a helyzetét. Az, hogy a nagy ívű reformok (például a társadalombiztosítás átalakítása) többségükben megbuktak, ezen megközelítés szerint nem meglepetés.

A magyar politika az elmúlt tíz évben nagymértékben az állampolgárok egyéni jólétére helyezte a hangsúlyt, és a pártok azzal próbáltak szavazatokat szerezni, hogy azt ígérték: velük jobban járnak az emberek (lásd a kampánykutatásokat: Kiss–Mihályffy–Szabó 2007; Mihályffy 2009). Figyelemre méltó például, hogy míg a többi régiós országban utoljára a kilencvenes években került sor jelentősebb (a költségvetés 2%-át elérő) fiskális megszorításra vagy lazításra, hazánkban a fiskális politika a 2000-es években is erősen a politikai ciklusokhoz kötődött (Kotosz

[7] Ezzel nem azt állítom, hogy az elmúlt évtizedben nem nőtt az állampolgárok jóléte, hanem hogy nem nőtt olyan mértékben, ahogyan ők azt elvárták volna (például a szomszéd országok teljesítményéhez viszonyítva a sajátunkat), vagy ahogyan a politika ígérte. Az osztogatásokat mindig valamilyen mértékű megszorítások követték, majd a 2008-ban kitört gazdasági válság súlyos csapást mért a magyar gazdaságra és a társadalmi jólétre, megmutatva, hogy ezek milyen gyenge lábakon álltak.

2006 és Tóth et al. 2009). De ugyanez igaz a közkiadások több más elemére, például a nyugdíjrendszerre is: a választási éveket követve erős volatilitást mutat, azaz például a választási években mindig nőtt a nyugdíjak reálértéke (Tóth et al. 2009, 12). Vagyis bár a választók „megvesztegetése" máshol sem ismeretlen jelenség, nálunk nemzetközi összehasonlításban is jelentős méreteket öltött.

A jólét a politikai kommunikációban is központi helyet tölt be. A kezdőpont kétségkívül az MSZP 2002-es kampánya volt, amely „jóléti rendszerváltást" ígért.[8] Bár a szocialisták a kormányra jutás után betartották ígéreteiket, és jelentősen növelték például a közalkalmazottak bérét vagy a nyugdíjakat, 2006-ban a Fidesz-MPP mégis a „rosszabbul élünk, mint négy éve" szlogennel kampányolt, ami egy merész kísérlet volt a közérzület áthangolására. A szocialisták pedig, mint ismeretes, nem merték felfedni, hogy Medgyessy jólétnövelő intézkedései nem fenntarthatóak, a kormány fél évvel a választások előtt adót csökkentett, és sikerpropagandát folytatott – aminek hamisságát csak Gyurcsány Ferenc leplezte le az övéi előtt tartott titkos beszédében. Jellemző, hogy az őszödi beszédet követően a sajtóban zajló viták során az elhangzottak morális igazolására tett kísérletek között volt az is, hogy a választók megtévesztésére a saját érdekükben volt szükség, hiszen az országot meg kellett menteni a Fidesz felelőtlen választási ígéreteken alapuló kockázatos politikájától. A jólétre való hivatkozás azóta sem tűnt el: a Fidesz továbbra is rendszeresen fellép az emberek védelmezőjének szerepében, és kínosan kerüli, hogy az új Orbán-kormány kiadáscsökkentő intézkedéseit „megszorításoknak" nevezzék.

A gazdasági jólét mint alapvető output-indikátor jelentőségét több elemző (pl. Misher–Rose 2001; Campell 2004) is hangsúlyozza az új demokráciák legitimációjában (avagy ennek problémáiban). Eszerint a közép- és kelet-európai államok polgárai a nyugatiakhoz képest nagyobb mértékben a saját materiális jólétük, a gazdasági kilátásaik alapján ítélik meg a politikai rendszer legitimitását. Ha ez így van, akkor a magyar politikusoknak akár igaza is lehet: az embereket „meg kell venni" ígéretekkel, és kommunikációs szempontból is mindent el kell követni, hogy a kormányzat teljesítményét jónak mutassuk be, hiszen az eredmények elmaradása maga a kudarc. Nos, a kérdés nem dönthető el egyszerűen, azonban saját elemzésünk azt bizonyítja, hogy nem lehet kizárólagos vagy túlzott jelentőséget tulajdonítani a jóléti mozzanatnak. Az ESS-adatok fényében a KKE-i országok politikai kultúrája nem tűnik „materialistábbnak" a nyugat-európai országokénál, legalábbis ami a politikai intézményekbe vetett bizalom okait illeti (vö. Boda–Medve-Bálint 2010). Továbbá meggyőződésem, hogy a legitimáció egyéb, a

[8] A választási kampány ebből a szempontból emlékezetes momentuma volt, amikor Lendvai Ildikó arra biztatta az embereket, hogy mindenki töltsön ki egy „kormány-váltót" azzal az összeggel, amit ő személy szerint kapni fog az új, szocialista kormánytól.

következő részekben tárgyalandó mozzanatainak elhanyagolása súlyos hiba, éppen a politika elfogadtatása és az állampolgári egyetértés megszerzése szempontjából.

Ha nem is akarunk túlzott jelentőséget tulajdonítani az output legitimációnak, azért azt sem gondolhatjuk, hogy a magyar politikai és gazdasági rendszernek az elmúlt tíz évben tapasztalható csökkenő teljesítménye[9] semmilyen hatással sincs a politikai rendszer megítélésre.

A 2010-es választásokat megelőző évek gazdasági nehézségei felfokozott várakozásokat alakítottak ki a Fidesz-kormány iránt. Valószínűleg ez tükröződött a nagyarányú választási győzelemben, de ez magyarázhatja a hirtelen megnőtt optimista attitűdöket is. Például 2010 májusában a megkérdezettek között hirtelen a felére, 81%-ról 41%-ra csökkent azok aránya, akik szerint Magyarországon általában véve rossz irányba mennek a dolgok, míg megtriplázódott (!), így 45%-ra nőtt azok aránya, akik szerint alapvetően jó irányba mennek a dolgok. Vagyis sok év után az optimista vélemények kerültek relatív többségbe.[10] Azonban ha a kormány nem tud megfelelni a felfokozott várakozásoknak, és például nem a legitimációs problémák valós okait igyekszik megszűntetni, akkor a felfokozott várakozás még súlyosabb csalódásba, a politikából való kiábrándulásba csaphat át.[11] Nem zárható ki, hogy ennek a jelei mutatkoznak meg abban, hogy 2011 szeptemberétől az elmúlt húsz év legalacsonyabb választási részvételi kedvét mérték, a választásra jogosultak mindössze 40%-a mondta azt, hogy ha most lennének a választások, akkor elmennének szavazni.[12]

E sorok írásakor (2012 januárjában) talán még korai lenne az új Orbán-kormány teljesítményének mérlegét megvonni, annyi azonban megállapítható, hogy az elmúlt másfél évben gyors áttörés, gazdasági javulás nem következett be, sőt a politikai jobboldalon is teret kaptak a kormány gazdaságpolitikáját bíráló vélemények.[13] Bár a gazdaságpolitika és a gazdasági helyzet mindig kiemelt jelentőségű a kormányzati teljesítmény megítélése szempontjából, megkockáztatható, hogy ez még inkább így van a jelenlegi helyzetben, amikor a globális válságon még nem vagyunk túl, a növekvő munkanélküliség és az ingatlanhitelek tömeges

---

[9] Ennek részletes adatolásától most eltekintek, hiszen közismert, senki által nem vitatott dolgokról van szó. Elég talán, ha arra utalok, hogy az elmúlt tíz évben a magyar gazdaság növekedési rátája elmaradt a közép-európai régió többi országától; hogy míg Szlovákia be tudta vezetni az eurót, mi nem, hogy a 2008-ban kirobbant gazdasági válság minket érintett a legsúlyosabban stb.

[10] *http://www.median.hu/object.8abe61f4-e940-44ae-993c-af9bca1e485d.ivy*

[11] Ezt az aggodalmat mások is megfogalmazták, lásd például a Karácsony Gergellyel készült interjút: *http://index.hu/belfold/2011/08/31/orbant_annyira_fogjak_utalni_hogy_atszavaznak_a_jobbikra/*.

[12] *http://www.median.hu/object.aa1cc748-f5fa-4eb1-b7a4-bad6b067a453.ivy*

[13] Lásd például Mellár Tamás cikkét a Magyar Nemzet 2011. augusztus 26-i számában. 2011 őszén az IMF- megállapodás nehézségei és az EU-val való konfliktus után más jobboldali közgazdászok, így Járai Zsigmond is bírálta a gazdaságpolitikát, fordulatot sürgetve.

bedőlése fenyeget. Azonban a kormány nagyon látványos sikereket más közpolitikai területen sem tudott felmutatni.[14]

Bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy a kormányintézkedések támogatottságának törvényszerű eróziója megindult, és 2011 májusára már többségbe kerültek azok, akik elégedetlenek a kormány teljesítményével.[15] Szeptemberben már a megkérdezettek több mint kétharmada, 69%-a szerint rossz irányba mennek a dolgok, decemberre pedig visszaállt a 2010-es választások előtti érték: a megkérdezettek mintegy 80%-a pesszimista, és csak 15% gondolja azt, hogy jó irányba megy az ország.[16] Nagy bizonyossággal megjósolható, hogy az elégedetlenség fokozódni fog, hiszen a válságból való kilábalás jelei egyelőre nem mutatkoznak. Ez tovább súlyosbítja az output legitimációs problémákat.

Adminisztratív képesség és az intézményekbe vetett bizalom

Leviék modelljében az adminisztratív képesség két mozzanatot foglal magába: a közpolitika végrehajtásának, a szabályok betartatásának képességét, valamint az állami-kormányzati intézmények fair (korrupciómentes, a közjót szem előtt tartó stb.) működését. Nos, az intézményi bizalommal foglalkozó kutatások szerint éppen ez a két mozzanat, ti. az eredményes és méltányos működés az, ami megalapozza az intézményekbe vetett bizalmat (vö. Hough–Sato 2011).

Mit tudhatunk a magyar állam adminisztratív képességeiről? A különböző szakértői vélemények és közvélemény-kutatási adatok egyaránt arra utalnak, hogy ezek a képességek gyengék, és időben romló minőségűek.

A Világbank Governance Matters projektje a kormányzati aktivitás minőségét méri és hasonlítja össze a világ 209 országára nézve. 1996 óta közöl adatokat, eleinte kétévente, majd 2002-től évente. Magyarországon a 2000-es évek eleje óta stagnált vagy visszaesett a kormányzati munka minősége. A jogállam minősége 1996–2004 között stagnált vagy nagyon lassan romlott, 2004 után azonban kifejezetten visszaesett. A kormányzati hatékonyság 2002-ig nőtt, azóta viszont folyamatosan csökken. A szabályozás minősége 1996-tól 2002-ig számottevően javult, azóta viszont stagnál (Tóth et al. 2009, 19).

[14] Például a nagy politikai és médiafigyelmet kapott köznevelési törvény nemcsak a szakma egyöntetű kritikáját váltotta ki, de a Fidesz szakpolitikusa, Pokorni Zoltán is ellene szavazott, és a felmérések szerint Hoffmann Rózsa közoktatási államtitkár 2011 őszén Gyurcsány Ferencet is alulmúlva a legnépszerűtlenebb politikus lett; az egészségügyben komoly krízishelyzetet jelent a kórházak növekvő eladósodása és a rezidensek, orvosok letétbe helyezett, és az elvárt fizetésemelés elmaradása esetén aktiválással fenyegető felmondó levele; Pintér Sándor belügyi államtitkár hangzatos ígérete ellenére a bűnügyi helyzet nem javult stb.

[15] *http://www.median.hu/object.09fd2df2-501f-4fd0-be6d-bd0b0bd7b8a6.ivy*

[16] *http://www.median.hu/object.52e79dc7-adcc-4f25-9ed4-4baabb89553b.ivy*

Ugyancsak mélyebb problémákra utalnak azok az elemzések, amelyek a hazai közpolitika-csinálás vagy az állami hatóságok ellenőrzési-bírságolási tevékenységének alapvető diszfunkcióiról szólnak (Hajnal 2008; Gajduschek 2008; Jávor–Németh 2008). Itt már a legalapvetőbb állami feladatok, mint a törvények, szabályok betartatása, válik kétségessé – nem gondolhatjuk, hogy ezeket a problémákat az állampolgárok nem érzékelik, és nincsenek hatással az állam intézményeinek megítélésére.

Gajduschek (2008) szerint Magyarországon jó ideje az a helyzet, hogy az állami hatóságok sora nem képes biztosítani az ellenőrzési-bírságolási tevékenység hatásosságát, ami már a jogbiztonságot ássa alá. Hasonló problémákra világít rá Jávor–Németh (2008) is. Ráadásul ez az értékelés nem csupán a kutatók megállapítása, Gajduschek szerint az elmúlt években a sajtó is extenzíven (pl. az MR I Napközben című műsora szinte napi rendszerességgel) foglalkozott az építésügyi, környezetvédelmi, fogyasztóvédelmi stb. hatóságok munkáinak anomáliáival. Nyilvánvaló, hogy az „impotens állam" (Gajduschek 2008), amely képtelen szavatolni azt, hogy a szabályokat mindenkivel betartatja, elveszíti az állampolgárok bizalmát. Az ESS-adatok szerint 2002 és 2008 között nemcsak a politikai, hanem az állami intézményekbe, a jogrendszerbe, vagy a rendőrségbe vetett bizalom is csökkent (lásd 2. ábra). Ugyan 2010-ben a választások gerjesztette lelkesedés megnövelte a bizalmat, de kérdés, hogy ez tartós marad-e. Más szóval remélhető-e a bizalmat megalapozó tényezők javulása? Ehhez előbb azt kellene megválaszolni, hogy mi lehet az oka a magyar állam gyenge, ráadásul romló adminisztratív képességének. Részletes válaszra itt nem vállalkozhatok, de a szakirodalom alapján néhány feltevés azért megfogalmazható.

Sajó András szerint az állam és a társadalom működési zavarai arra vezethetők vissza, hogy az állam szervezetei, a társadalom intézményei és a lakosság rövid távon egyaránt abban érdekeltek, hogy az egymás közti együttműködésükben kialakult informális normarendszer fennmaradjon, még akkor is, ha az ebből fakadó kiszámíthatatlanság amúgy káros a társadalom egészére nézve (Sajó 2008). Más szóval a politika képtelen volt ellátni alapvető feladatát: megoldani a társadalmat megbénító sokszereplős fogolydilemmát és a közjót érvényre juttatni a partikuláris érdekekkel szemben. Ennek oka lehetett, hogy a társadalmat is átható szélsőséges politikai megosztottság miatt a politikai elit képtelen volt kialakítani a közpolitikai céloknak egy olyan minimálkonszenzusát, amely a kormányzati ciklusokon átívelve stabilizálta volna a kormányzati munkát. Említettük már a tényt például, hogy – a többi közép-európai országtól eltérően – nálunk az új évezredben is folytatódik a választási ciklusokhoz kötődő költségvetési húzd meg, ereszd meg.

A közjó pártpolitikai kisajátítására utal a közigazgatás autonómiájának, professzionalizmusának gyengítése is. Pulay Gyula szerint hazánkban megbukott az az európai közigazgatási modell, amelyet a rendszerváltozás után még intézmé-

nyesítettünk (Pulay 2009). Szerinte a bukást a modellen kívüli okok eredményezték. Egyfelől, a pártfinanszírozás problémái a pártokat a zsákmányszerzés változatos technikáinak igénybevételére ösztönözték, és ezek közé bevonták azt a lehetőséget is, hogy vezető köztisztviselői szerepeket is politikusoknak, illetve a párthoz kötődő vezető szakértőknek adjanak. Másfelől, a koalíciós alkukban egyes minisztériumokat egészében „kaptak meg" a pártok. Harmadrészt, az egyes politikai erők politikai kultúrája volt deficites: nem látták be, hogy a színvonalas közigazgatás beáldozásának hosszú távú kárai sokkal nagyobbak a pártkatonák elhelyezése révén szerezhető rövid távú előnyöknél. Bár az európai modell már korábban erodálódott, teljes megsemmisítését a *2006. évi LVII. törvény* teljesítette be. Mások is egyetértenek abban, hogy a közigazgatás szétverése a Gyurcsány-kormány időszakában felgyorsult, amikor „tudatos kormányzati koncepcióvá vált, hogy a széleskörű reformok bevezetésének a legnagyobb akadálya az államapparátus ellenállása, s ezért reformok csak annak árán vezethetők be, ha szétverik az államigazgatást és az apparátusok hatalmát. Ennek keretében az államigazgatás szétverése megvalósult, miközben a nem megfelelően végiggondolt reformok megfelelő előkészítés hiányában és az ellenzék obstrukciója mellett sorra elbuktak" (Tóth et al. 2009, 22).

Az új Orbán-kormány intézkedései sem a független közigazgatás megerősítését célozzák, éppen ellenkezőleg. A köztisztviselők indoklás nélküli felmentésének szabálya, a szakértők vagy akár az apparátus megkerülésével készülő törvényjavaslatok, az alkotmányos intézmények működésének kormányzati célokhoz való igazítása (lásd pl. az Alkotmánybíróság hatáskörének korlátozását) nem alkalmasak a jogállam és az európai közigazgatási modell megerősítésére. Félő, hogy a kormányzás minősége és az állam adminisztratív képessége ezért a jövőben sem fog javulni.

Mi a helyzet a közjót erodáló korrupcióval vagy az állami intézmények méltányos, hiteles működésével, amelyek Beetham és Leviék szerint is hatással vannak a legitimációra? Nos, a korrupciós helyzet a Világbank felmérései szerint 2000 és 2009 között, egy 2002 és 2004 közötti átmeneti javulás ellenére is, egyfolytában romlott.[17] A 2009-es Globális Korrupciós Barométer szerint hazánkban az emberek fele úgy véli, hogy az üzleti szféra vesztegetés útján befolyásol politikai döntéseket. Az emberek az üzleti szférát és a pártokat tartják a legkorruptabbnak, ami a nemzetközi adatoknak megfelel. Azonban a régióban hazánkban a legrosszabb a kormány megítélése a korrupció szempontjából.[18] A 2010-es adatok szerint Magyarországon a megkérdezettek 75%-a véli úgy, hogy az elmúlt három évben nőtt a korrupció az országban. Ez egész Európában a második legrosszabb arány, nálunk csak Romániában vélekednek lesújtóbban.[19]

[17] *http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp*

[18] Lásd a TI honlapján: *http://www.transparency.hu/GCB_2009.*

[19] *http://www.transparency.hu/GCB_2010*

A korrupció a kormányzásnak egy sokat kutatott területe, ám az állami intézmények működésével összefüggő egyéb eljárási elvek viszonylag kevesebb figyelmet kaptak. Az utóbbi években azonban egyre több kutatás mutat rá arra, hogy a procedurális méltányosság elvei, pl. a részvétel elve, a jogok tiszteletben tartása, a beleszólás lehetősége stb. az intézményi döntések eredményétől függetlenül igen nagy jelentőségűek a bizalom és a legitimitás megalapozása szempontjából.[20] Tyler kutatásai (pl. Tyler 1999; 2003) azt igazolják, hogy a bírósági ítéleteket – azok tartalmától függetlenül – inkább elfogadják az elítéltek, ha úgy érzik, hogy méltányos módon bántak velük. Ugyancsak Tyler és mások (vö. Hawdon 2008 áttekintését) mutatták be, hogy a rendőrség elfogadottságát növeli, ha a polgárok méltányosnak érzékelik a rendőrség működését, és ez a rendőri munka eredményességét (illetve annak percepcióját) is kedvezően befolyásolja. Murphy (2005) szerint az adófizetési kedvet és az adóelkerülési gyakorlatot befolyásolja az adóhatóság észlelt méltányossága: paradox módon a túlzott adóhatósági szigor a hatóságba vetett bizalom csökkenését és az adófizetési morál romlását eredményezheti (legalábbis Ausztráliában).

Hazai elemzések nemigen állnak rendelkezésre az intézmények méltányos működéséről, de néhány eredményünk azért van. Az ESS magyar adatainak elemzése során például azt találtuk, hogy a különböző állami intézményekbe vetett bizalom nem egyformán csökkent: míg a politikai intézmények megítélése folyamatosan romlott az elmúlt tíz évben, a rendőrségé csak 2006 után (lásd a 2. ábrát). A feltevésünk szerint ez a 2006 őszi rendőri túlkapások, majd a 2007-es további rendőrségi botrányok miatt következett be, és nem a rendőri munka outputjának romlása miatt, hiszen a bűnözés nem nőtt az elmúlt években, inkább csökkent (Boda–Medve-Bálint 2009). Saját felmérésünk is ezt bizonyítja: a regresszió-elemzés eredménye szerint a rendőrségbe és a bíróságokba vetett bizalmat az intézmények teljesítménye mellett a fair eljárásokba vetett hit befolyásolja a legerősebben.[21]

Vagyis a rendőrségbe vetett bizalom nemcsak annak teljesítményétől, hanem normatív helyességétől is függ – ahogyan ezt a nemzetközi szakirodalom is meggyőzően állítja. Úgy vélem, a rendőrség kapcsán talált eredmény általánosítható más állami-politikai intézményekre is: Beethammel egyetértve mondhatjuk, hogy a legitimitás attól függ, hogy a követett politika igazolható-e olyan eszmék alapján, amit az emberek is elfogadnak, helyesnek tartanak. Ha nem, akkor ezen az esetleg javuló teljesítmény sem segít.

---

[20] Tyler (1990) szerint a méltányos eljárások védőréteget jelentenek a legitimitás számára abban az esetben is, ha a döntéshozók kellemetlen következményekkel járó döntéseket hoznak: pl. megszorítások vagy reformok idején.

[21] A reprezentatív mintán végzett felmérést 2011 áprilisában végezte a Medián az MTA PTI megbízásából az EUJUSTIS EU FP7 projekt keretében. A kérdőívet Medve-Bálint Gergővel készítettük, és ő végezte az adatok első elemzését is. A rendőrség és a bíróság működésének méltányosságát olyan kérdésekkel teszteltük, amelyek a korrupcióra és a munka során alkalmazott faji és szegényekkel szembeni diszkriminációra vonatkoztak.

Saját felmérésünk eredményei is azt mutatják, hogy az emberek érzékenyek az eljárási elvekre. Például a tízfokozatú skálán (ahol I0 – teljesen egyetért, I – egyáltalán nem ért egyet) 5,62 pont volt az átlaga azzal az állítással való egyetértésnek, hogy „a rendőrség legfontosabb feladata a közrend biztosítása, bármi áron. Ezért ha kell, akár a szabályokat, törvényeket is áthághatja". Ez nem tűnik túl magasnak, főleg, ha tudjuk, hogy 6,72 pontot ért el az az állítás, hogy „a bűnözés hazánk egyik legnagyobb problémája". Vagyis, bár a bűnözést az emberek kétharmada jelentős problémának tartja, a megkérdezetteknek csak kicsit több mint fele gondolja azt, hogy a közrend biztosítása érdekében a rendőrség akár a szabályokat is áthághatja.

Hogyan értékelik az emberek itthon az állami intézmények működésének méltányosságát? Sajnos ezt a kérdést idősoros és összehasonlító adatok hiányában jelenleg nem lehet kellő alapossággal megválaszolni. Saját felmérésünk eredményei azonban arra utalnak, hogy a közvélemény elég kritikus ez ügyben a korrupción kívüli ügyekben is. Például a megkérdezettek 65%-a szerint egy szegény embernek nagyobb az esélye arra, hogy a bíróság elítélje olyan bűncselekményért, amit nem követett el, és 60% szerint a bíróság faji diszkriminációt is alkalmaz. Ugyanígy, a megkérdezettek több mint fele szerint a rendőrség előzékenyebben bánik a jómódú emberekkel, és különbséget tesz a cigány és nem cigány gyanúsítottak között is.

Összefoglalva: úgy tűnik, hogy hazánkban legalább tíz éve az állam adminisztratív képességének mindkét mozzanata romlást mutat. A szakértői vélemények és az emberek véleménye szerint is gyenge és romló minőségű a közpolitikák végrehajtása és a szabályok betartatásának képessége, valamint az állami-kormányzati intézmények méltányos (korrupciómentes, a közjót szem előtt tartó stb.) működése.

A politikusok megítélése

Beetham, valamint Levi és szerzőtársai is egyetértenek abban, hogy a politikusok, a vezetők hitelessége és az ebből fakadó népszerűsége fontos mozzanata a legitimációnak. Ha igaz, hogy a teljesítmény és a legitimitás között körkörös logika működik, akkor egyrészt érthetővé válik, hogy miért olyan meglepően stabil az egyes országok pozíciója mind a nemzetközi versenyképességi listákon, mind a közbizalom szintjét mérő skálákon; másrészt felmerül, hogy miként lehet az attitűdök és az intézményi működés kölcsönösen ható determináltságából kitörni. A részletes válasz meghaladná jelen tanulmány kereteit, azonban álláspontom szerint a politikai vezetés, a leadership kulcsmozzanat e tekintetben. Az effektív és hiteles vezetés képes lelkesíteni, mozgósítani a társadalmat a közös célok érdekében.

Nos, bizonyos jelek arra mutatnak, hogy hazánkban a politikusok megítélése nem ad okot a bizakodásra. Például a népszerűségük tendenciaszerű csökkenést mutatott az elmúlt tíz évben. Míg 2002-ben (100-as skálán mérve) még 68 pont volt az öt legnépszerűbb politikus átlaga, addig 2006 őszére ez 50 pontra csökkent. Néhány év stagnálás után a mutató megint megindult lefele: 2011 nyarán 40 pont körül járt, és szeptemberben már a harminchoz közelített.[22]

A 2008-as ESS európai adatfelvétele szerint a vizsgált huszonegy ország közül Magyarország az utolsó előtti helyen állt a politikusok iránti bizalom mértékét illetően – hazánkat csak Bulgária tudta még egy kicsit alulmúlni.

A politikusi hitelességre nyilvánvalóan nagy csapást jelentett a 2006 őszén kirobbant őszödibeszéd-botrány, amelyben az derült ki, hogy a miniszterelnök a párttársai előtt tartott titkos beszédében elismerte: a 2006-os kampányban nem a valós helyzetnek megfelelő ígéreteket tett, sőt, már az azt megelőző időszakban is csak úgy csinált, mintha kormányozna, hiszen a gazdasági nehézségek miatt valódi mozgástere nem volt. A szociálpszichológusok szerint a gyarlóságot, hibát a közvélemény meg tudja bocsátani, sőt, paradox, módon ilyenkor a politikus támogatottsága akár nőhet is (ahogy például Kennedyé a Disznó-öbölben történt kudarcos partraszállás után) – ehhez azonban az kell, hogy a botrány szereplője elismerje a hibát (Aronson 2008). Gyurcsány ezt nem tette meg, sőt ő és politikai tábora inkább morális tettnek igyekezett beállítani a titkos beszédet. A közvélemény azonban nem fogadta el ezt az értelmezési keretet, Gyurcsány népszerűsége rohamosan csökkent, és végül a miniszterelnök lemondásra kényszerült.[23] De vélhetően ugyancsak a politikusi hitelességet romboló hatása volt a 2009–2010 folyamán kirobbant korrupciós botrányoknak is, amelyekkel összefüggésben több szocialista politikust megvádoltak, letartóztattak.

Kérdés azonban, hogy vannak-e olyan politikusok a mai közéletben, akik a politikusi hitelesség ethoszát helyre tudják állítani. Mint ismeretes, a jelenlegi köztársasági elnök, Schmitt Pál személye még az őt megválasztó jobboldalt is megosztja. A 2012-ben kirobbant – jelen sorok írásakor még nem lezárt – plágium ügye pedig a közvéleményre is hatással volt: népszerűsége jelentősen csökkent, és az elmúlt húsz évben először nem a köztársasági elnök a legnépszerűbb politikus Magyarországon.[24] Orbán Viktor húsz éve a Fidesz vezetője, több választást elveszített, több vitatott politikai fordulatot végrehajtott – erősen kérdéses, hogy a közvélemény előtt meg tudja-e testesíteni a hiteles politikust. Nem véletlen, hogy a fejlett, demokratikus politikai kultúrájú országokban a vesztes

[22] Saját számítás, az adatok a Medián felméréseiből származnak, lásd *www.median.hu*.

[23] Ehhez a közvetlen okot a gazdasági válság, majd az IMF-fel való megállapodás szolgáltatta, azonban fentebb utaltam rá, hogy a legitimációs problémákkal minden bizonnyal összefüggött az, hogy Gyurcsány kormányzása alacsony teljesítményt mutatott, és a felmerülő krízishelyzetet sem tudta kezelni.

[24] *http://www.median.hu/object.4b8ae06d-1587-421d-9caa-d85d4e66d7dc.ivy*

választás után a pártvezetők lemondanak, háttérbe vonulnak – a politikusi hitelesség szükségszerűen erodálódik, és ezen az új, karizmatikus vezetők felbukkanása tud csak segíteni. Egyébként a 2010-es választások után eltelt egy évben Orbán népszerűsége gyorsabban csökkent, mint Gyurcsányét leszámítva bármely más korábbi miniszterelnöké a megválasztása után. Orbán mellett pedig nem látszanak olyan új, karizmatikus politikusok a Fideszben, akiknek a hitelessége komoly tőke lehetne. Egyelőre ugyanez mondható el az ellenzéki pártokról is.

Eljárási méltányosság

Az eljárási méltányosság jelentőségéről fentebb már beszéltünk az egyes intézményekkel összefüggésben. Leviék modelljében azonban a kormány mint olyan politikájával kapcsolatban is felvethető a procedurális elvek tiszteletben tartása, és szerintük ez a legitimáló attitűdök egyik fontos forrása. Mint említettük, ide tartozik, hogy mennyire lehet beleszólni a kormányzati döntésekbe (participáció), a döntések mennyiben pártatlanok, semlegesek, átláthatóak, vagy mennyiben nem (például egyes társadalmi csoportokat indokolatlan előnyhöz juttatnak), és általában a kormányzati döntések mennyire felelnek meg a joguralom, avagy a jogállamiság elveinek (Levi–Sacks–Tyler 2009, 360).

Itt is elmondható, akárcsak az intézmények kapcsán, hogy a hazai kormánypolitikákról sem születtek a procedurális méltányosság elveinek érvényesülését vizsgáló tanulmányok. Bizonyos adatok mégis arra utalnak, hogy más országokhoz hasonlóan nálunk is jelen vannak az eljárási elvek betartásával kapcsolatos elvárások. Például a részvétel, a döntésekbe való beleszólás elve. Saját felmérésünk szerint a 10-es skálán 7,72 pontot kapott az az állítás, hogy „a kormány jobban végezné a munkáját, eredményesebb lehetne, ha jobban odafigyelne az emberek, a szakmai és civil szervezetek véleményére".

A Medián 2011. májusi felmérése szerint a megkérdezettek nagy többsége (73%), sőt, ezen belül még a Fidesz-szavazók 56%-a is úgy gondolja, hogy olyan nagy horderejű kérdésekben, mint például az Alkotmánybíróság jogkörének szűkítése vagy a médiatörvény , mindenképpen szükség lenne a szakmai és civil szervezetekkel való tárgyalásra. Az új alkotmány elfogadását követően pedig a korábbinál is magasabbra (62%-ra) nőtt azok aránya, akik fontosnak tartanák, hogy az alaptörvényt népszavazással erősítsék meg. Bár a válaszadók harmada szerint a Fideszt a kétharmados parlamenti többség felhatalmazta, hogy ellenzéki szavazatok nélkül is teljesen új alkotmányt fogadjon el, a többség (59%) szerint nem lenne szabad életbe léptetni olyan nemzeti alaptörvényt, amelyet egyedül a kormányoldal szavazott meg.[25]

[25] *http://www.median.hu/object.d659e526-d25f-4444-b928-4551cee46d87.ivy*

A magyar politika legitimációs problémáiban fontos szerepet játszik a normatív megalapozottság problémája. Gyurcsány és az őszödi beszéd, majd a következmények (a lemondás hiánya) leplezetlenül mutatták ezt be. A legitimációról szóló elméletek fényében a normatív megalapozottság mindenekelőtt a procedurális méltányosságot kellene hogy jelentse, ennek azonban hagyományosan kicsi a jelentősége a magyar politikában. Az új Fidesz-kormány igyekezett valamiféle normatív alapokat nyújtani politikájához: az elszámoltatás vagy az igazságtalan végkielégítések megadóztatása, de részben még az ágazati válságadók (pl. „bankadó") kivetése is az igazságosság nevében történt. Ám ez ismét nem az eljárások, hanem a szubsztantív (disztributív) igazságosság terepén zajlott, ami önmagában nem lenne probléma, ha nem éppen a procedurális méltányosság egyes (pl. jogállami) elveinek megsértése révén történne, vagy ha nem hiányozna mellőle az egyéb eljárási elvek tiszteletben tartása. Márpedig feltűnő a procedurális méltányosság alapelveinek a leértékelése (pl. az érdekegyeztetés, a részvétel mellőzése a közpolitikák előkészítése során, ad hoc intézményi átalakítások a célok elérése érdekében stb.). Az új Orbán-kormányra nem csak az a jellemző, hogy a részvétel lehetőségeit háttérbe szorította a gyors döntéshozatal és a vélt vagy valós eredményesség érdekében, hanem az is, hogy hasonlóan járt el a jogállamiság egyes elveivel kapcsolatban is. A visszamenőleges hatályú jogalkotás vagy az AB jogkörének szűkítése ad hoc döntések végrehajthatósága érdekében például ide sorolható.

Félő, hogy mindez nem fog segíteni a demokratikus politika legitimációs problémáin. Ha a teljesítmények (pl. a gazdasági dimenzióban) visszaigazolják a Fidesz politikáját, akkor azért nem (hiszen megerősítést nyer, hogy nem a demokratikus folyamatokon, hanem a jó döntéseken múlik a siker), ha pedig a teljesítmények elmaradnak, akkor a kiábrándultság fokozódhat, a bizalom csökkenése folytatódhat.

Összefoglalás

A politikai vezetés alapvető feladata, hogy megoldja a közösség előtt álló kollektív cselekvési problémákat. Ehhez azonban szükséges, hogy az állampolgárokat meggyőzze arról, hogy képes és hajlandó is a közösség általános érdekét szem előtt tartani, és a szerint cselekedni. Cselekvőképességét és morális értelemben vett hitelességét is újra és újra bizonyítania kell. Ha ezt nem teszi meg, akkor legitimációs problémákkal fog szembesülni. Az állampolgárok elveszítik bizalmukat az adott politikai vezetésben, kormányban.

Ha a hitelességi és cselekvőképességi problémák több dimenzióban – pl. nem csupán a kormányzati politikával, hanem az állami intézményekkel kapcsolatban is, és nemcsak az elvárt eredményekkel, hanem a működés méltányosságát tekintve – tartósan fennállnak, akkor a legitimációs problémák a politikai rendszer delegitimálódásához is vezethetnek.

A mélyülő legitimációs problémák merőben gyakorlatias szempontok miatt aggasztóak. Mivel a kormányzati politikák végrehajtásához, megvalósításához szükség van az állampolgárok együttműködésére, a csökkenő legitimáció ördögi kört hozhat létre: az együttműködési hajlandóság zsugorodásával tovább romolhat a kormányzati, állami munka eredményessége, ami tovább mélyíti a legitimációs krízist. Számos jel mutat arra, hogy a magyar politika súlyosbodó legitimációs problémákkal néz szemben, és félő, hogy a delegitimálódás ördögi köre is mozgásba lendül.

Tanulmányomban David Beetham, valamint Levi, Sacks és Tyler modellje alapján elemeztem a hazai politikát. A következtetésem az, hogy a magyar politika romló teljesítményét paradox módon nem lehet pusztán az eredményességi dimenzióban orvosolni. A legitimáció logikája miatt fontos a közbizalom visszaszerzése is – így a teljesítmény is könnyebben javulhat. Ehhez azonban olyan tényezőkre van szükség, amelyek a hazai politikában sajnálatosan háttérbe szorultak: a kormányzati munkának meg kell felelnie a procedurális méltányosság elveinek, hiteles politikusokra, valamint kompetens és morálisan integer államigazgatásra van szükség.

Hivatkozott irodalom

Aronson, Elliot 2008. *A társas lény*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bayer József 1997. *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimációs válságról*. Budapest: Napvilág – Scientia Humana.

Beetham, David 1991. *The Legitimation of Power*. London: Palgrave Macmillan.

Boda Zsolt 2011. Institutional Trust, Fairness and Leadership – The Right Way to Effectiveness. In Ove Jakobsen – Lars Jacob Tynes Pedersen (eds.): *Responsibility, Deep Ecology and the Self: Festschrift in Honor of Knut J. Ims*. Oslo: Forlag 1. 65–87.

Boda Zsolt 2009. Legitimációs és bizalmi deficit a magyar politikai rendszerben. In Bayer József – Boda Zsolt (szerk.): *A rendszerváltás húsz éve. Változások és válaszok*. MTA PTI – L'Harmattan. 301–317.

Boda Zsolt – Medve-Bálint Gergő 2010. Institutional Trust in Hungary in a Comparative Perspective: An Empirical Analysis. In Füstös László – Szalma Ivett (szerk.): *European Social Register 2010: Values, Norms and Attitudes in Europe*. Budapest: MTA PTI – MTA SZKI. 184–202.

Campbell, William Ross 2004. The Sources of Institutional Trust in East and West Germany: Civic Culture or Economic Performance? In *German Politics* 2004/3. 401–418.

Gajduschek György 2008. *Rendnek lennie kellene*. Budapest: Magyar Közigazgatási Intézet.

Hajnal György 2008. *Adalékok a magyarországi közpolitika kudarcaihoz*. Budapest: Magyar Közigazgatási Intézet.

Hawdon, James 2008. Legitimacy, Trust, Social Capital, and Policing Styles: A Theoretical Statement. In *Police Quarterly* 2008/2. 182–201.

Habermas, Jürgen 1994. Legitimációs problémák a modern államban. In uő: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz. 183–221.

Hetherington, Marc J. 2005. *Why Trust Matters: Declining Political Trust and the Demise of American Liberalism*. Princeton – New York: Princeton University Press.

Hough, Mike – Mai Sato (eds.) 2011. *Trust in Justice: Why It Is Important for Criminal Policy, and How It Can Be Measured*. Helsinki: HEUNI.

Jávor Benedek – Németh Krisztina 2008. Reformok, megszorítások, és a környezetvédelem hatósági rendszere. In *Politikatudományi Szemle* 2008/3. 35–60.

Kern Tamás – Szabó Andrea 2011. A politikai közéleti részvétel alakulása Magyarországon, 2006–2010. In Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: DKMKA. 17–56.

Kiss Balázs – Mihályffy Zsuzsanna – Szabó Gabriella 2007. *Tükörjáték*. Budapest: L'Harmattan.

Kotosz Balázs 2006. Megszorítások és lazítások – a rendszerváltás fiskális politikájának szerkezetéről. In *Közgazdasági Szemle* 2006/2. 158–174.

Levi, Margaret 1997. *Consent, Dissent and Patriotism*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.

Levi, Margaret – Sacks, Audrey – Tyler, Tom 2009. Conceptualizing Legitimacy, Measuring Legitimating Beliefs. In *American Behavioral Scientist* 2009/3. 354–375.

Lieberman, Evan. S. 2007. Ethnic Politics, Risk and Policy-Making: A Cross-National Statistical Analysis of Government Responses to HIV/AIDS. In *Comparative Political Studies* 2007/12. 1407–1432.

Mihályffy Zsuzsanna 2009. *Politikai kampánykommunikáció elméletben és gyakorlatban*. Budapest: L'Harmattan.

Mishler, William – Rose, Richard 2001. What Are the Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies. In *Comparative Political Studies* 2001/1. 30–62.

Mishler, William – Rose, Richard 1997. Trust, Distrust, Skepticism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist Societies. In *The Journal of Politics* 1997/2. 418–451.

Murphy, Kristina 2005. Regulating More Effectively: The Relationship between Procedural Justice, Legitimacy and Tax Non-Compliance. In *Journal of Law and Society* 2005/4. 562–589.

Pulay Gyula 2009. *Politikusi és köztisztviselői szerepek a központi közigazgatásban*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal, Magyar Közigazgatási Társaság: Közszolgálat a XXI. században. *http://www.asz.hu/eloadasok/2009-02-25/politikusi-es-koztisztviseloi-szerepek-a-kozponti-kozigazgatasban/t283.pdf*

Sajó András 2008. Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése. In *Közgazdasági Szemle* 2008/7–8. 690–711.

Tardos Róbert 2011. Konszolidált szavazóközönség eróziós tendenciákkal. A 2010-es választások a részvételi aktivitás és szavazói motívumok fényében. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 273–374.

Tóth István György – Bartha Attila – Gál Róbert Iván – Kolosi Tamás – Nagy Katalin – Palócz Éva – Szívós Péter 2009. *Váltóállítás: szemléletváltás és megvalósítható intézményi reformok egy fenntartható növekedési pálya érdekében*. Budapest: TÁRKI –Kopint-TÁRKI.

Tyler, Tom R. 1990. *Why People Obey the Law*. New Haven: Yale University Press.

Tyler, Tom R. 2003. Procedural Justice, Legitimacy and the Effective Rule of Law. In Michael Tonry (ed.): *Crime and Justice: A review of the Research.* Chicago: University of Chicago Press. 283–357.

Weatherford, M. Stephen 1992. Measuring Political Legitimacy. In *The American Political Science Review* 1992/1. 149–166.

Körösényi András

A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra*

Magyar politika, 1990–2010

Joseph Schumpeter, az elitista demokráciaelmélet atyja a demokráciát a következőképpen határozta meg: „a demokratikus módszer az egy olyan, a politikai döntések elérésére létrehozott intézményi eljárás, amelyben egyének a nép szavazataiért folytatott versengő küzdelemben szerzik meg a döntési hatalmat" (1987, 269).

Kevésbé ismert, hogy az ilyen módon definiált demokrácia működésének sikerét Schumpeter számos feltételhez kötötte. Ezek között szerepel a demokratikus önkorlátozás, amely szerint a demokratikus kormányzás csak akkor lehet sikeres, ha minden szereplő elfogadja a társadalom strukturális alapelveit. Azaz, a demokrácia sikere konszenzust kíván meg ezen elvek felett. A schumpeteri tézis szerint: „Amikor ezeket az alapelveket megkérdőjelezik, és olyan ügyek jelennek meg, amelyek a nemzetet *két ellenséges táborrá osztják*, akkor a demokrácia működése hátrányossá válik" (kiemelés tőlem – K.A.) (1987, 296).

A schumpeteri tradíció a szűkebb értelemben vett politikatudományon belül kétfelé ágazott, de mindkét irány komolyan foglalkozott a konszenzus/disszenzus kérdésével. Az egyik elágazást a demokrácia kompetitív elmélete jelenti. A demokratikus versenynek az Anthony Downs által az 1950-es évek végén *An Economic Theory of Democracy* című művében kidolgozott közgazdasági modellje szerint, ha a szavazók preferencia-eloszlása egy bal-jobb skálán normáleloszlást mutat, akkor a pártok a centrum felé közelítenek a versenyben.[1] Bármelyik nyeri is meg a választást, a centripetális tendencia végül is konszenzusos közpolitikát eredményez. Ha azonban a szavazói preferenciák eloszlása U alakú, azaz a centrumban van a legkevesebb szavazó, s a bal-, illetve a jobbszél felé haladva növekszik a sza-

* A Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Karán 2011. november 28-án elhangzott előadás alapján készült. Írásom korábbi változatához fűzött megjegyzéseiért köszönettel tartozom Kristóf Lucának, Papp Zsófiának, Róbert Péternek és Tölgyessy Péternek, valamint az MTA TK Politikatudományi Intézetében 2012. február 7-én rendezett vita résztvevőinek, továbbá az adatgyűjtésben és a táblázatok elkészítésében nyújtott segítségéért Metz Rudolfnak.

[1] Ez az összefüggés két versengő pártot, továbbá azok racionalitását és hivatal-orientáltságát feltételezve teljesül Downs (1957) modelljében.

vazók száma, a pártok a szélsőbal-, illetve szélsőjobboldali pozíció felé manővereznek, így centrifugális trend jön létre. Ilyen esetben, bármelyik is nyeri meg a választást, *polgárháborús helyzet* alakulhat ki, szól Downs érvelése.

A másik elágazást a demokratikus elitizmus politikai-szociológiai elmélete adja. A John Higley és társai által az 1980-as években kidolgozott új elitparadigmában a figyelem a versenyről a liberális demokráciák stabilitásának társadalmi és politikai előfeltételeire került (Field–Higley 1980; Higley–Burton 2006; Best–Higley 2010). Higley és társai az egymással versengő politikai vezetők helyett a szélesebb értelemben vett politikai elitcsoportokkal és a köztük kialakult viszonyrendszerrel foglalkoztak. Kimutatták, hogy a demokratikus rezsim stabilitásának az alapja az elitek közti *mögöttes konszenzus* létrejötte. Ez a konszenzus, ha nem is terjed ki az értékekre, de kiterjed a demokratikus intézmények működésének normáira. Ha ez a konszenzus nem jön létre vagy felbomlik, veszélybe kerül a demokrácia stabilitása.

Higley és társai történetszociológiai és nemzetközi összehasonlító elitkutatásokból vonták le következtetéseiket. Ezen empirikus elitvizsgálatokban azt keresték, hogy milyen történeti út, milyen elitkonstelláció vezetett a stabil liberális demokráciák kialakulásához. Kutatásuk szerint két ilyen domináns út jött létre. Ezek egyike az elitek megegyezése (*elite settlement*), a másik a fokozatosan kialakuló elit-konvergencia volt. Ezzel szemben az eliten belüli viszály (*disunity*) a rendszer destabilizálódásához vezet.

Az 1989–92 közötti kelet-közép-európai demokratikus átmeneteket követően kutatásaikat erre a régióra is kiterjesztették. Ezek eredménye szerint a demokratikus átmenetek közül a *tárgyalásos-megegyezéses* – azaz az ún. kerekasztal-tárgyalásokon keresztül vezető – út felelt meg az *elit-megállapodás* kritériumainak. A szerzők szerint ez teremtett olyan elitkonszenzust, ami stabilizálta a kialakuló liberális demokráciákat (Higley–Burton 2006, 84–88; Higley–Lengyel 2000, 14–15).[2] Ez az eredmény megegyezett a tranzitológiai irodalomban az 1990-es években kialakult felfogással, amely a lengyel és magyar kerekasztal-tárgyalásokban látta a demokratikus átmenet ünneplésre méltó útját.

Az ezredforduló utáni évtizedben azonban egyre több politikai megfigyelő és elemző a lengyel és magyar politika egyre erősödő polarizációját jelezte. A szociológiában és politikatudományban többen is megkérdőjelezték a Higley és társai által megfogalmazott tézist, nevezetesen azt, hogy a megegyezéses átmenet feltétlenül tartós elitkonszenzushoz és politikai stabilitáshoz vezet. A hazai elitkutatók közül Ilonszki Gabriella és Lengyel György úgy véli, hogy az ezredforduló utáni évtizedben kialakuló egyre konfrontatívabb politizálási stílus és a politikai

[2] Higley és társai a demokratikus átmenet német, cseh és szlovák útját az elit-konvergencia típusába sorolták.

elit részéről történő folyamatos normasértés miatt Magyarországon *színlelt demokrácia*[3] alakult ki (Ilonszki–Lengyel 2009; 2010). Az elmúlt évtized politikai fejleményeinek fényében úgy látják, hogy az 1989–90-es megállapodás-rendszer tartós elitkonszenzus helyett csak egy *időleges kompromisszumot* hozott létre.[4] Jacek Wasilewski (2010) a lengyel politikát elemezve jut arra a következtetésre, hogy az ezredforduló után a demokratikus elitizmus mögötti konszenzus felbomlott. Thomas Baylis (2011) a közép-európai országokat összehasonlító elemzésében a magyar és a lengyel példát emeli ki, mint ahol az elitkonszenzus létrejötte a kezdetektől megkérdőjelezhető.

A következőkben a politikai polarizáció problémájára fogok fókuszálni, miközben az elemzést a magyar politikára és néhány elméleti kérdésre szűkítem.[5] Először, empirikus-deskriptív szinten teszem fel a kérdést, hogy ténylegesen polarizált-e, illetve milyen mértékben az a magyar politika. Látni fogjuk, hogy a magyar politikát választói és elitszinten egyaránt jelentős és erősödő polarizáció jellemezte (*polarizációs tézis*). Másodszor, magyarázatot keresek a polarizáció kialakult mértékére. Látni fogjuk, hogy a polarizáció jól magyarázható a politikai eliten belüli ellentét erősödésének a szélesebb társadalomra történő kisugárzásával, továbbgyűrűzésével (*endogenitás tézis*). Végül harmadszor, a schumpeteri tézist próbálom tesztelni, azaz arra próbálok válaszolni, hogy a polarizáció milyen hatást gyakorol(t) a politikai rendszer stabilitására és a demokrácia hatékonyságára, vagy másképpen a demokratikus elszámoltathatóságra (*schumpeteri tézis*).

A magyar politika polarizálódása

Először tehát arról, hogy milyen mértékben polarizált a magyar politika, illetve a politikai elit. Növekedett-e a politikai polarizáció a rendszerváltást követő két évtizedben? A politikai kommentátorok és elemzők a politikai polarizációnak sok

[3] Színlelt demokrácia: az elit és a társadalom jelentős csoportjai „csak imitálják a játékszabályok elfogadását" (Ilonszki–Lengyel 2009, 9).

[4] Felfogásom szerint Higley és szerzőtársai (2002, 8) túlhangsúlyozták a megegyezést megkötő politikai elitcsoportok közti egységet (elite unity) mind politikai, mind pedig szociológiai értelemben. Bár a megegyezéses rendszerváltás kétségtelenül létrehozta az átalakulás szabályait és biztosította az átalakulás békés jellegét, de sem a kialakuló alkotmányos szerkezetet, sem a követendő közpolitikai célokat illetően nem alakult ki teljes konszenzus a politikai elitben. Megvolt az esélye az alkotmány konszolidációjának, hiszen az 1995–97-es alkotmányozás kudarca után közel egy évtizedig ebbe az irányba haladtak a folyamatok. A konszolidációs trend 2006 őszén tört meg (Körösényi 2006; 2007).

[5] A vita, a konfliktus a politika létalapja, intenzitása növeli a részvételt, a politikai küzdelem tétjét. A konfliktusok „szőnyeg alá söprése" számos hátránnyal jár. Ebben a cikkben azt fogom megmutatni, hogy a másik szélsőség, a „túl intenzív" konfliktus, az extrém polarizáció milyen hatásokkal járhat.

tünetét regisztrálták, emellett számos anekdotikus bizonyítékkal szolgáltak (pl. Palonen 2009). De az egyszerű állampolgári tapasztalatok is megerősítik a kutatói megfigyeléseket. Ami számunkra figyelemre méltó, hogy az empirikus kutatások eredményei egybeesnek az elemzői értékelésekkel. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy egyrészt az ideológiai önbesorolás aránya növekedett, másrészt a politikai polarizáció mértéke magas volt és folyamatosan tovább növekedett a vizsgált időszakban.

Mielőtt azonban a polarizáció vizsgálatára térnénk, egy előzetes kérdést kell feltenni. Milyen fogalmak alkalmasak a magyar politikában a politikai-ideológiai azonosulásra, önbesorolásra? Két évtized kutatásainak egyöntetű eredménye, hogy a baloldal-jobboldal fogalmai jelentik a legáltalánosabb politikai-ideológiai iránytűt hazánkban, megelőzve például a liberális-konzervatív fogalompárt. A bal-jobb dimenzióban a megkérdezettek 75-85 százaléka képes magát elhelyezni, és a baloldali, illetve jobboldali identitással rendelkezők aránya 1999–2004 között emelkedő tendenciát mutatott (Fábián 2005, 219, 232). Így a politikai-ideológiai polarizáció alapvető mércéjének a szavazók, képviselők, pártok, illetve az elit bal-jobb tengelyen történő elhelyezkedését tekintem. Ennek az egyik fontos indikátora a szavazópolgároknak a bal-jobb skálán történő önbesorolása. Angelusz Róbertnek és Tardos Róbertnek (2000, 111; 2011, 357) az elmúlt közel két évtizedben végzett kutatásai azt mutatják, hogy az állampolgárok pozícióinak a bal-jobb skálán (önbesorolás alapján) mért megoszlása a kezdeti normál eloszlástól fokozatosan polarizálódott (lásd az I. ábrát és az I. táblázatot). Ezek az eredmények megegyeztek más kutatók, így Fábián Zoltán (2005, 219), valamint Enyedi Zsolt és Keneth Benoit (vö. Enyedi–Benoit 2011, 25) eredményeivel is. A polarizáció erősödése párhuzamos volt a pártosság mértékének növekedésével (Tóka 2005, 27–33).

Az I. ábrán látható, hogy az 1990-es évek közepén a bal-jobb skálán mért megoszlást *grafikonon ábrázolva* egy harang alakú görbét kapunk. Míg ez a szavazópolgárok 1994-es önbesorolását ábrázoló görbe középen hegyesen kiemelkedő és a széleken teljesen ellaposodó, klasszikus harang formát mutat, addig a következő tizenöt évben e harangot a politikai átrendeződés fokozatosan lelapítja. Azaz 1994–2010 között Magyarországon a politikai centrum fokozatosan gyengült, mivel a harang közepe egyre laposabbá vált, miközben szélei jelentősen megvastagodtak.

A polarizáció mértékét a kutatók a szélső pontokon elhelyezkedők és a centrumban elhelyezkedők hányadosaként kapott *polarizációs indexszel* (PI) mérik.[6] A polgárok 10 fokozatú bal-jobb skálán történő önbesorolása alapján így számított polari-

[6] A skálabeosztástól és a számítási módtól függően a különböző kutatásokban eltérő, nem összehasonlítható indexeket használnak. A tanulmányomban alább közölt indexek sem összehasonlíthatóak közvetlenül.

I. ábra ***A bal-jobb skálán elfoglalt pozíciók megoszlása 1994-ben, 2003-ban és 2010-ben a választópolgárok önbesorolása alapján***

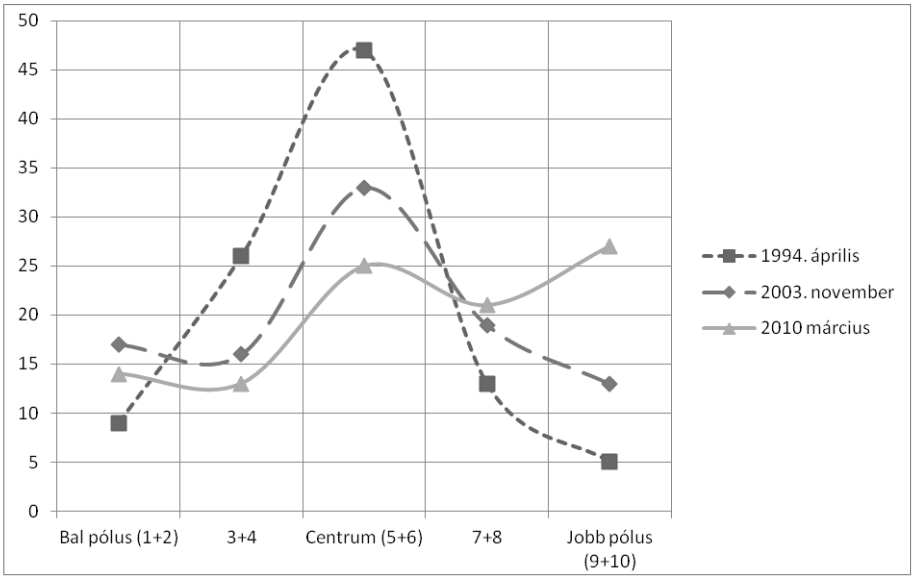

Forrás: Angelusz–Tardos 2011, 357, 370

zációs index Angelusz és Tardos (2011, 357) kutatásai szerint 1994 és 2010 között a 0,31-es értékről fokozatosan az 1,64-es értékre növekedett (lásd az I. táblázatot).[7]

I. táblázat ***Polarizációs (pólus/centrum) index a választóknak a bal-jobb skálán történt önbesorolása alapján (1994, 1998, 2003, 2009 és 2010)***

Felmérés éve	1994. április	1998. február-március	2003. november	2009. április-június	2010. március
PI index	0,31	0,39	0,93	1,61	1,64

Forrás: Angelusz–Tardos 2011, 357, 370.

A *European Social Survey* 2002 óta kétévente végzett nemzetközi összehasonlító felmérései egy 11 fokú bal-jobb ideológiai skálán mérik az állampolgári önbesorolást, amely alapján polarizációs index is kiszámítható.[8] A kutatásban felmérésenként

[7] Angelusz Róbert és Tardos Róbert (2005, 73) a polarizációs indexet a 10 fokozatú skálánál úgy számította, hogy a két szélső baloldali (1+2) és a két szélső jobboldali (9+10) önbesorolás összegét elosztotta a két középső (5+6) önbesorolás összegével. Mások kutatásai hasonló trendet mutatnak. Ha ugyanezen indexet Fábián Zoltán (2005, 231) kutatásai alapján számítjuk ki, akkor az 1990-es 0,175-ről 2003-ra 0,88-as értékre nőtt.

[8] A 11 fokú bal-jobb skálán mért önbesorolások alapján a PI kiszámítása a következőképpen történt: az index értékét a 0,1, illetve a 9,10 skálabesorolás összegének és a közbülső (5) önbesorolás értékének a hányadosa adja.

némileg változott a részt vevő országok száma, de a magyar politika a vizsgált időszakban mindvégig a polarizáltabbak közé tartozott.[9] Magyarországon 2002-ben 22 országból a hatodik, 2004-ben 25-ből a hetedik, 2006-ban 23-ból a harmadik, 2008-ban 29-ből a tízedik és 2010-ben 19-ből a negyedik legmagasabb polarizációs indexértéket mérték. Ha országcsoportonként nézzük, akkor a magyar polarizációs index az új demokráciák átlaga körül mozog, de mindig jelentősen magasabb az EU 15-ök átlagánál.

2. ábra ***A polarizációs index alakulása Magyarországon és az EU különböző országcsoportjaiban, 2002–2010***

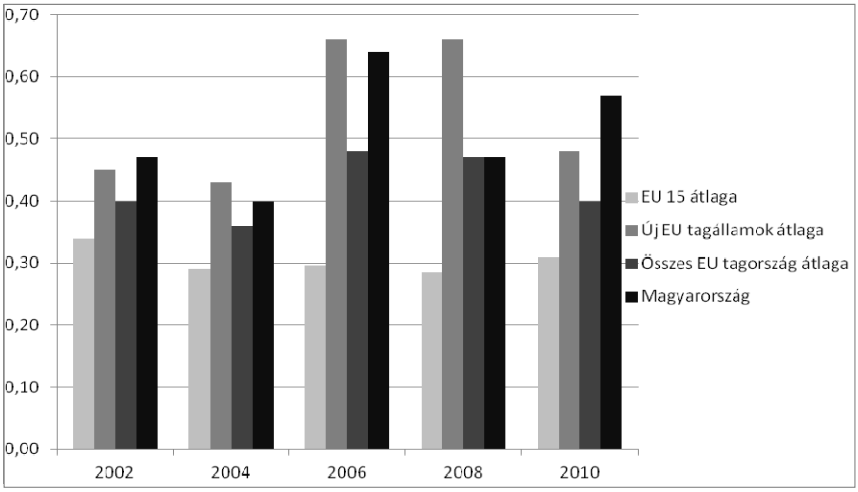

Forrás: European Social Survey (http://www.europeansocialsurvey.org/)

A hazai ideológiai polarizáció mértéke – Tóka Gábor (2006, 23–24) kutatásai szerint – különösen magas annak fényében, hogy viszonylag alacsony az effektív pártok száma. Általában ugyanis pozitív irányú összefüggés van az effektív parlamenti pártok száma és az ideológiai polarizáció között, Magyarországon azonban jóval erősebb volt a polarizáció, mint amit a pártok száma alapján várhatnánk.[10]

[9] A magyar polarizációs index relatív magas szinten hullámzik, és a választási években mindig magasabb a közbülső éveknél.

[10] A politikai polarizáció egy másik indikátora a (parlamenti) *kormány- és ellenzéki pártok szavazótáborai közötti távolság*. Ezt Angelusz és Tardos (2005, 78) a már idézett kutatásukban szintén a szavazópolgárok 10 fokozatú bal-jobb skálán történő önbesorolása (és pártpreferenciája) alapján mérték. A szavazótáborok közti távolság jelentősen, az 1994-es 1,81-ről 2003-ra 4,30-as értékre nőtt. További indikátort jelent a *meghatározó pártok közti politikai távolság* nagysága. A távolság nagysága 1999 és 2004 eleje között Fábián Zoltán (2005, 219) kutatása szerint a 10 fokú bal-jobb skálán 2,18-ről 3,49-re nőtt, a Választáskutatási Program közvélemény-kutatása szerint 2010-re ez az érték 5,57-re nőtt (Bíró 2011). Enyedi Zsolt és Kenneth Benoit (2011, 25–26) az elmúlt évtizedet átfogó kutatásai szerint az MSZP és a Fidesz közti távolság egy 11 fokú bal-jobb skálán

Magyarországon tehát 1998–2010 között, miközben csökkent az effektív pártok száma (Enyedi–Benoit 2011, 21), nőtt a bal-jobb skálán mért politikai-ideológiai polarizáció, és két nagy, egymással szemben álló politikai blokk alakult ki. A politikai polarizáció kialakulását, majd növekedését jelzi három további körülmény is.

Az első, hogy az 1990-es évek végétől kezdődően gyors csökkenésnek indult a pártpreferenciák ingatagsága.[11] 1998-ra kialakult a szavazók „blokkhűsége", majd 2002-re a szavazók párthűsége. Az 1990-es években szélsőségesen magas pártok közti, továbbá a baloldal és jobboldal közti *illékonysági index* 1998-at követően jelentősen csökkent (lásd a 2. táblázatot): 2002-re, illetve 2006-ra szinte megszűnt a politikai táborok közti átjárás. „A 2002-es és a 2006-os választási eredmények […] alapvetően két nagy és mozdíthatatlan szavazótábor szembenállását mutatják", összegezte a pártpreferenciák stabilizálódásáról szóló kutatásait Karácsony Gergely (2006, 64).[12]

A második, hogy Róbert Péter és Papp Zsófia (2012) kutatásai szerint az ezredfordulót követő évtizedben mind az MSZP, mind a Fidesz szavazótáborán belül nőtt az erős elkötelezettséggel rendelkező pártos szavazók aránya, ami a szavazótáborok kikristályosodását, a választói magatartás polarizálódását mutatja (írásukat lásd jelen kötetben).

A harmadik, hogy a politikai táborok közti átjárás csökkenése nem pusztán a szavazói viselkedésben mutatkozott meg, hanem a mindennapi kapcsolatokban is. Angelusz Róbert és Tardos Róbert (2011, 358–365) kutatásaiból tudjuk, hogy az ezredfordulótól kezdődően a politikai táborhoz való tartozás az *állampolgárok személyes kapcsolathálózatára* is hatással volt. Az egyének erős kötésű, közeli

a szavazók szerint már 2003-ban is igen magas, 5,9-es értéket tett ki, ez azonban 2009-re 7,2-re nőtt. Ez önmagában is és mindenféle összehasonlításban is extrém mértékű polarizációt jelent. (Az állampolgárokhoz képest a szakértők is jelentős, de ennél alacsonyabb – 4,1 és 4,8 között mozgó – értékben becsülték a távolságot, lásd Enyedi–Benoit 2011, 26).) A hivatkozott két kutatás módszertana némileg eltér, de az eredményeik egy irányba mutatnak: a két meghatározó párt közötti politikai-ideológiai távolság folyamatosan növekedett. A politikai polarizáció erejét húzza alá az is, hogy Magyarországon fokozatosan növekedett a *pártidentifikáció*, és az ezredfordulótól kezdődően már az európai országok átlagát meghaladta a pártos szavazók aránya. A Comparative Study of Electoral Systems vizsgálata szerint a valamely párthoz közel álló választópolgárok aránya Magyarországon az 1998-as választások idején mért 38%-ról 2002-re már 52%-ra, 2006-ra pedig 57%-ra nőtt (*http://www.cses.org/*). Ez utóbbi érték már világszerte a legmagasabbak közé tartozik, és Izraellel, Görögországgal és a Skandináv országokkal helyezi egy sorba Magyarországot (Tóka 2006, 25–26).

[11] Nyugat-Európában ugyanezen időszakban az átlagos volatilitás enyhén csökkent, míg Kelet-Európában enyhén nőtt (Schmitt–Scheuer 2011, 318).

[12] A baloldali-jobboldali blokkok közti illékonyság csökkenéséről hasonló eredményre jut Körösényi, Török és Tóth (2007, 307). Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy az illékonysági index csökkenésének a trendje az évtized végére megállt, majd megfordult. Már a 2009-es európai parlamenti választások is jelezték azt a változást a szavazói viselkedésben, aminek következtében a 2010-es országgyűlési választásokon a baloldali-liberális oldal támogatottsága összeomlott.

2. táblázat ***Illékonysági indexek***

	1994	1998	2002	2006
Aggregált változékonyság	25,8	31,7	18,3	9,0
Blokkok közti változékonyság	n. a.	16,0	7,2	2,1
Kormánypártokra leadott szavazatok változékonysága	-25,8	-12,2	-3,6	2,1

Forrás: Karácsony 2006, 66.

kapcsolataikban egy politikai *homofil* tendencia érvényesült, amely a 2003-as és 2009-es vizsgálati eredmények szerint fokozatosan erősödött. A személyes ismeretségi kör, kapcsolatrendszer politikailag homogénebbé vált. Míg 2003-ban még nem érte el a 20 százalékot azok aránya a teljes népességen belül, akiknek politikai kapcsolatai homogének (azonos politikai tömbhöz tartozóak) voltak, addig ez az arány 2009-re mintegy 30 százalékra nőtt, azaz csaknem megduplázódott. Angelusz és Tardos a jelenséget az ideológiai-politikai polarizáció erősödésével hozta összefüggésbe. „A polarizáció egyfelől a más táboroktól való eltávolodást – a divergenciát –, másfelől a belső kontaktusokra való ráutaltság erősödését, a kapcsolatok fokozatos egyneművé válását eredményezi", írják (Angelusz–Tardos 2011, 362). A kutatás eredményeiből az is kiderül, hogy egyrészt az ideológiai pólusokon erőteljesebben érvényesül a kapcsolati homofília, mint a középsőmezőnyökben, másrészt a politikai érdeklődés intenzitásával a kapcsolati homogenitás arányosan nő (Angelusz–Tardos 2011, 362–365).[13]

Az elit

Az ideológiai tengelyen történő polarizáció azonban nem pusztán a szavazói percepció szerint ért el ilyen magas értéket. Az elmúlt két évtizedben több kutatás is foglalkozott az elit valamelyik szegmensének a politikai-ideológiai értékrendjével, arculatával, így a bal-jobb skálán történő elhelyezkedésével is.

A 2010-es választások idején a képviselőjelöltek körében a Választáskutatási Program által végzett politikai elitkutatás eredményeiből ismerjük az egyes pártok elitjének a II fokú skálán történő önbesorolását.[14] Az eredmények szerint a képviselőjelöltek önbesorolása nem különbözik lényegesen a pártok szavazóinak a

[13] A polarizációt erősíti továbbá véleményem szerint az is, hogy az 1998-at követő évtizedben jelentősen erősödött a bal-jobb és a konzervatív-liberális identifikációs dimenziók összefüggése. A két dimenzió közti Pearson-korreláció az 1998-as 0,18-as értékről 2003-ra 0,27-re, 2009-re pedig 0,33-as értékre nőtt (Angelusz–Tardos 2011, 355).

[14] *http://www.valasztaskutatas.hu/eredmenyek-en/adatbazisok*

skálán történő – az ugyanezen kutatásban mért – önbesorolásától. Mindkettő erős polarizációt mutat. Az MSZP mind a szavazói, mind az elit körében az 1,6-os skálapozíciót foglalja el, míg a Fidesz az elitnél a 7,4-es, a szavazói körében pedig a 7,8-as skálapozíciót – a szavazók közti távolság enyhén magasabb értéket mutat, mint a képviselőjelöltek közti távolság (Enyedi–Benoit 2011, 37).

Az INTUNE nemzetközi képviselői elitkutatás hazai adatai szerint a II fokú bal-jobb skálán történő önbesorolás alapján kiszámított polarizációs index értéke 2008-ban 1,38, 2009-ben pedig 1,86 volt.[15] Az országgyűlési képviselők körében, a Választáskutatási Program által végzett 2010-es elitkutatás eredményeiből számított PI érték 2,86, ami még szélsőségesebb mértékű polarizációt mutat a képviselők körében.

A politikai elitnek a képviselőjelölteknél jóval szélesebb körét átfogó (Csurgó–Megyesi 2011, 152), az MTA Politikatudományi Intézetében folytatott elitkutatás is vizsgálta az elit ideológiai polarizáltságát (egy 9 fokú skálán). Mint a 3. ábrán látható, még ebben az igen tág, köztisztviselőket, önkormányzati tisztségviselőket, sport- és szakszervezeti vezetőket és más társadalmi szervezetek, egyházak vezetőit magába foglaló mintában is jelentős polarizáció ment végbe. A 401 fős politikai elitminta tágasságát jelzi, hogy 2009-ben annak mindössze 6,7 száza-

3. ábra ***A politikai elit bal-jobb önbesorolása a 9 fokú skálán 2001-ben és 2009-ben; az összes megkérdezett százalékban és a polarizációs index (PI) értéke (1 = bal; 9 = jobb)***

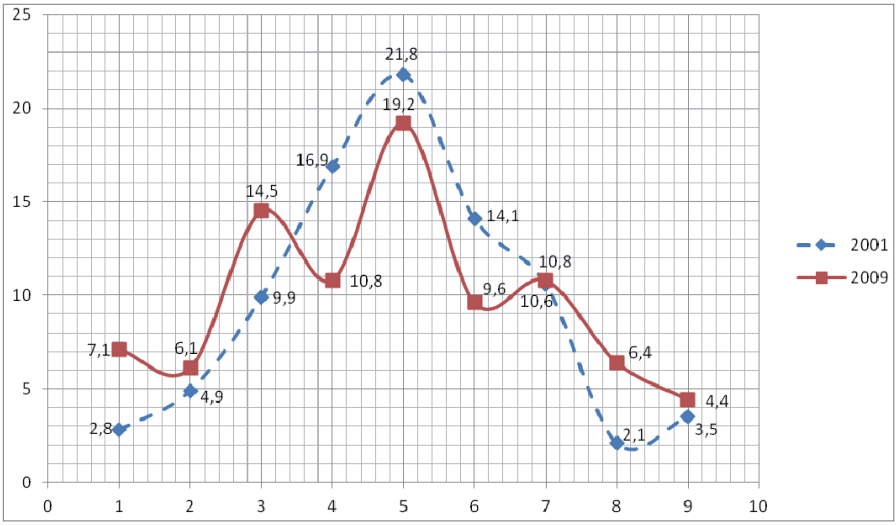

Forrás: MTA j310Politikatudományi Intézet elitkutatása. A PI értékek saját számítások.

[15] *http://www.intune.it/*. A PI a következőképpen lett kiszámítva: 0,1, illetve a 9,10 skálabesorolás összege osztva a közbülső 5-ös önbesorolással.

lékát alkották a parlamenti képviselők, és 1,7 százalékát a politikai pártok vezető tisztségviselői (Csurgó–Megyesi 2011, 152).

Az eredmények megerősítik a fentebb idézett kutatások eredményeit abban, hogy a hazai politikai-közéleti elit ideológiai értelemben vett polarizáltsága az ezredfordulót követő évtizedben jelentősen nőtt (Girst–Keil 2011, 317), ami a 3. ábrán is jól látható.[16] Az itt mért polarizációs index[17] is jelentősen, a 2001-ben mért 0,62-es értékről 2009-re 1,25-re nőtt.[18] De nem egyszerűen a jobb- és balszél erősödött, miközben a centrum csökkent. A három középső centrum-, illetve centrumhoz közeli pozíció mindegyikében csökkent, míg a három-három szélső baloldali, illetve jobboldali pozíció mindegyikénél nőtt az önbesorolás aránya.[19] Ez azt jelenti, hogy a centrifugális tendencia az egész bal-jobb skálán érvényesült, a haranggörbe *egésze* „laposabbá" vált.[20]

Munkám első részének összefoglalásaként megállapítható, hogy a magyar politikában 1990–2010 között fokozatosan egyre erősödő, és a 2010-es választásokat megelőző fél évtizedben extrém mértékű politikai polarizáció alakult ki a bal-jobb dimenzióban. Ez a polarizáció a politikai elitek és az állampolgárok körében egyaránt végbement.

Magyarázatok a polarizációra

A magyar politika erős átideologizáltságát *és polarizációját* már az 1990-es években is nagymértékűnek vagy egyenesen túlzottnak tartották a magyar politikával foglalkozó elemzők és politikatudósok. Mivel magyarázhatjuk a magyar politikának a demokratikus átmenettől kezdődően megfigyelhető erős polarizációját? Úgy vélem, hogy a következő tényezők feltétlenül hozzájárulnak a polarizáció folyamatához.

---

[16] Említésre érdemes, hogy miközben a választópolgárok önbesorolása szerint az ország jelentősen jobbra tolódott, a tágabb politikai-közéleti (de pozicionális) elitben többségben vannak a magukat baloldalinak vallók (Girst–Keil 2011, 317).

[17] A polarizációs index alatt a szélsőértékek összegének és a centrumértéknek a hányadosaként kapott értéket értjük.

[18] Az 1-es és 2-es, továbbá a 8-as és 9-es pozíciók összesített értékének és az 5-ös pozíció értékének a hányadosa adja az itt számított PI értéket.

[19] Míg 2001-ben a (középső három pozícióból összevont) centrumhoz tartozók aránya 50% felett volt, azaz meghaladta a bal és jobboldali önbesorolásúak összesített 33,8%-os arányát, addig 2009-re ez megfordult: a bal és jobb összesített aránya 49,3% a centrum 39,6%-ával szemben.

[20] Ezt egy olyan indexszel mérhetjük, amely a PI-től eltérően nem a szélsőértékek és a centrum közti arányt méri, hanem a skála egészét lefedve méri a „görbe egyenletességét" (EI), vagyis azt, hogy a polarizáció mennyire „terül szét" az egész skálán. Itt a három-három szélső skálaérték összegét osztjuk el a középső három skálaérték összegével. Ez az indexérték 2001-ben 0,64, 2009-ben pedig 1,25, ami azt mutatja, hogy míg 2001-ben a válaszolók többsége még a centrumban és a centrum közeli harmadban volt, addig 2009-ben a többség már a bal- és jobboldali harmadokban helyezkedett el.

Az első magyarázó tényezőt az ideológia komoly szerepe jelenti, ami többféle módon is jelentkezett a magyar politikában. Először is, a politikai paletta 1989–90-ben történt gyors pluralizálódása és a politikai mobilizáció feladata egy strukturális kényszert teremtett. Az újonnan létrejött – előzmény és hagyomány nélküli – pártok számára a politikai mobilizáció eredményessége szempontjából elengedhetetlen volt, hogy riválisaiktól minél erősebben megkülönböztessék magukat, ami az ideológiai különbségek hangsúlyozásához vezetett. Másodszor, jelentkezett az ideológiatermelő értelmiség – nemzetközi összehasonlításban szokatlanul erős – szerepében, ami váltakozó intenzitással, de az időszak egészében jelen volt.[21] Harmadszor, megjelent az ideológia-orientált politikusok markáns jelenlétében, akik a pusztán „hivatal-orientált" – azaz a szavazók preferenciáit adottságnak tekintő – pragmatikus politikusokkal szemben nem pusztán követni, de formálni kívánják az állampolgári preferenciákat. Mind az értelmiség ideológiatermelő szerepe, a pártok mobilizációs funkciója, mind a politikusok ideológiai orientáltsága a kompetitív elitstratégiákat erősítette az 1990-es években, ami a későbbiekben tartós mintává vált.

A második magyarázó tényezőt a pártok körül kialakult holdudvarok, az egymással rivalizáló elitcsoportok belső kohézióját erősítő szubkulturális elemek jelentik. Ezen szubkulturális csoportokat a közös klientúraérdekek, szociokulturális elemek mellett lazább vagy markánsabb ideológiai elemek is összekötik. A politikai szubkultúrák szerepet játszottak már az 1980-es évek végi politizálódásban és pártosodásban is. Most azonban a politikai pártoknak az 1990-es évek derekától már jól megfigyelhető és az ezredforduló után is nyomon követhető stratégiáját szeretném kiemelni. A pártok e stratégiával tudatosan próbáltak már létező civil csoportokat és szervezeteket magukhoz kötni (pl. etnikai, veterán, hagyományőrző szervezeteket, egyesületeket, egyházakat, alapítványokat és ún. *think tank szervezeteket*), illetve ilyen szervezeteket vagy „pártok felettiként" aposztrofált mozgalmakat létrehozni és ezzel társadalmi, kulturális, értelmiségi és gazdasági hátországukat megerősíteni (Csizmadia 2003; Enyedi 1995). A pártok, illetve az adott politikai oldal vezetői szimbolikus és ideológiai fogódzókat, politikai narratívákat kínáltak e szervezetek, civil csoportok és mozgalmak tagjai és szimpatizánsai számára, és ezzel létrehozták/fenntartották a politikai tábort, szubkultúrát.

Harmadszor, külön említésre méltó tényezőnek tekintem a polarizáció erősödésében a politikai populizmus megjelenését a nagypolitikában és a nagy pártok körében. A tágabb értelemben vett *gazdasági* populizmus az 1990-es évektől mindmáig jelen van, és a parlamenti pártok – bal- és jobboldalon, kormányon és ellen-

[21] A kiemelkedő közírók szerepét az 1990-es évek végétől részben átvették, illetve megerősítették az intézmények, elsősorban a pártok holdudvarához kapcsolódó alapítványok és az ún. *think tank* intézetek (pl. Századvég Alapítvány, Huszadik, illetve Huszonegyedik Század Intézet, Demos, Politikatörténeti Alapítvány).

zékben egyaránt – eszközként használták/használják a dominánsan baloldali gazdaság- és társadalompolitikai attitűdökkel rendelkező magyar szavazók megnyerésére (jóléti rendszerváltás programja, a 13., illetve 14. havi nyugdíj ígérete stb.). A szűkebb értelemben vett politikai populizmus és elitellenesség már az 1990-es években is jelen volt a magyar politikában, de egy-egy marginális politikai csoportra és kisebb vagy a nagypolitika formálásában csak átmeneti szerepet játszó pártokra (Kisgazdapárt, MIÉP) korlátozódott. Az ezredforduló után azonban ez a helyzet megváltozott, az *establisment*-ellenes politikai populizmus a *mainstream* pártokban és a politikai eliten belül is megjelent. A 2002-es választások elvesztése után a jobboldal vezetője egy kifejezetten – a szűkebb, politikai értelemben vett – populista fordulatot hajtott végre politikájában. A polgári körök megalapításával parlamenten kívüli és „pártok feletti" mozgalmat szervezett, *anti-establishment* retorikába kezdett, amelynek egyik fő célcsoportját a privatizáció során meggazdagodott és nagyvállalkozóvá avanzsált egykori kommunista funkcionáriusok, másikat pedig a nemzetközi pénzügyi intézmények (bankárok) és nagyvállalatok (multik) alkották. E populizmus nem korlátozódott a politikai retorikára, hanem a párt ellenzéki stratégiájában (pl. a 2008-as ún. szociális népszavazás kikényszerítésében), majd a 2010-es választási győzelme után a kormányzati politikában is megjelent (Tölgyessy 2012). Az elit ilyen jellegű megosztottsága, illetve e megosztási stratégia a Higley-féle paradigmában definíció szerint az elitkonszenzus ellentétét, a konszenzus gyengeségét jelenti.

A negyedik – véleményem szerint döntő – magyarázó elemet a polarizációs spirál kialakulásához a politikai vezetők hozzájárulása jelenti. Nemcsak elemzői értékelésekből vagy politikaelméleti munkákból következtethetünk erre, de empirikus politikatudományi kutatásokból is tudjuk, hogy a politikai vezetők Magyarországon komoly szerepet játszottak a politikai preferenciák formálásában. Egy sor kutató hangsúlyozta a politikai vezetők kiemelkedő szerepét és hatását a magyar politikában. Körösényi (2001) Thomas Poguntke és Paul Webb prezidencializálódás fogalmát felhasználva mutatta be a kormányfő szerepének megerősödését, Enyedi (2004) a Fidesz-vezető(k) stratégiai döntésével magyarázta a magyar pártrendszer átszabását, Tóka (2006) a választási verseny perszonalizációját és a választók vezércentrikusságának szokatlan magas mértékét emelte ki, míg Ilonszki és Lengyel (2009; 2010) James MacGregor Burns tipológiáját felhasználva a *transzformatív* vezetői stílus túlsúlyáról írt. Ezek az eredmények azt is jelentik, hogy az állampolgárok politikai bal-jobb skálán mért preferenciáinak a polarizálódása nem egyszerűen külső, *exogén* adottság a pártok számára, hanem éppenséggel a pártok, illetve vezetőik stratégiájának az eredménye, azaz endogén tényező.[22] A személyi tényezők, azaz az elmúlt évtizedet meghatározó politikai

[22] Nem tagadható az *exogén* tényezők szerepe sem. A pártok ugyanis részben a létező beállítottságra és bizonyos társadalomlélektani sajátosságokra építenek. Kedvező talajt jelent például a rendszerváltás és az azt követő gazdasági visszaesés, növekvő munkanélküliség és más gazdasági

vezetői stílus és karakter is jelentősen hozzájárultak a polarizációhoz. Elfogadhatjuk azt az ezredforduló utáni évtized közepétől kezdődően elterjedt politológusi-elemzői véleményt, amely – az adott időszakban – a magyar politikát meghatározó két politikai vezető, Orbán Viktor és Gyurcsány Ferenc politikusi habitusában, karakterében kereste a magyarázatot a belpolitikai konfliktusok kiéleződésére (G. Fodor – Schlett 2006). Két, egymással szemben álló, konfrontatív stílusú, a játék tétjét folyamatosan emelő, kockázatvállaló politikai vezető rivalizálása a politikai polarizáció erősödését eredményezte.[23]

Végül ötödször, egy olyan – véleményem szerint fontos – tényezőt, az alapkonszenzus hiányát vagy gyengeségét szeretném említeni, ami a kiindulópontjánál kérdőjelezi meg a Higley-féle elitkonszenzus paradigmának a magyar átmenetre vonatkozó alkalmazhatóságát. Ezen magyarázat szerint a magyar politikát nem egyszerűen az erős politikai-ideológiai polarizáció jellemzi, hanem kezdetektől hiányzik a demokrácia olajozott működéséhez szükséges mögöttes *(alap)konszenzus*, amely a Higley-féle megközelítésben az elitkonszenzus alapja. Ezek szerint téves a rendszerváltás megegyezését konszenzusosnak tekinteni: 1989–1990-ben egy ideiglenesnek tekintett kompromisszum jött létre.[24] Az alapkonszenzus hiányára utal a pártok delegitimáló stratégiája. Az alapkonszenzus része lenne ugyanis, hogy a versengő felek elismerik egymás legitimitását. Ezzel szemben a magyar jobboldal a baloldal *nemzeti*, a baloldal pedig a jobboldal *demokratikus* elkötelezettségét vonta kétségbe már az 1990-es évek elejétől – mindmáig. Az alapkonszenzus hiánya magyarázza azt is, hogy szak- vagy közpolitikai viták helyett szimbolikus (legitimációs, illetve kizáró) diskurzusok kerültek a poli-

nehézségek nyomán az új rendszerrel – a demokráciával és a kapitalista piacgazdasággal – szemben az 1990-es évek elejétől-derekától növekvő elégedetlenség, a politikai intézményekkel (pártok, parlament, kormány) szembeni bizalom szintjének riasztó csökkenése (Boda 2009; Boda–Medve-Bálint 2010). Mindez önmagában azonban nem vezet a politikai-ideológiai polarizációhoz. Ugyanígy nem vezet polarizációhoz az intézményi tényezők (és közülük is elsősorban a választási rendszer) szerepe, amellyel gyakran a pártok effektív számának a csökkenését magyarázzák. A pártszám csökkenése és a pártrendszer bipolaritása azonban nem magyarázza a polarizációt, sőt Sartori (1976) éppen az ellenkező konklúzióra jutott pártrendszer-elméletében. Munkám fő tézise, hogy a magyar politika ideológiai polarizációjának *endogén*, azaz a politikai szereplők stratégiájában, cselekvésében rejlő magyarázata van.

[23] Egyes elemzők szerint a két politikai vezető rivalizálása a játékelméletből ismert gyáva nyúl játékkal ragadható meg (Gergely 2006). Úgy vélem, hasonlóan megvilágító erejű a dollároaukciós játék. Ez egy olyan csapdahelyzetre mutat rá, amelyben az egymással rivalizáló egyének elkötelezettsége azért eszkalálódik szélsőséges módon egy korábban választott – és kudarccal fenyegető – cselekvési stratégia mellett, hogy igazolják korábban tett „befektetésüket". A rosszul megválasztott stratégiába való „beragadás" („entrapment") írásom problematikája felől nézve azért is érdekes, mert a pszichológiai kísérletek eredményei szerint a nagyobb tét, felelősség – intuíciónkkal ellentétesen – növeli a „bennragadás" mértékét (Plous 1993, 248–251).

[24] Ez a kompromisszum is csak ideig-óráig működött: az MSZMP-vel tárgyaló ellenzék politikai egysége már 1989 szeptemberében felbomlott.

tikai közélet középpontjába. A pártok egymás legitimációját kétségbe vonó, *„delegitimáló"* stratégiái erősítik a bal-jobb ellentét intenzitását, az ideológiai-politikai polarizációt. Az alapkonszenzus – megítélésem szerint (Körösényi 2007) – már 1990-től kezdődően meglehetősen ingatag lábakon állt, 2006 őszétől kezdődően azonban nyíltan megkérdőjeleződött. Ennek számos jele volt: a 2006 őszi tiltakozó mozgalom, a rendőri erőszak, az ellenzék kivonulása a miniszterelnöki beszédek alatt, a kormány, sőt az alkotmány legitimitásának a megkérdőjelezése az ellenzék és parlamenten kívüli mozgalmak részéről, a 2008-as népszavazás alkotmányosságának ellentétes megítélése és a 2010–11-es alkotmányozás körüli konfliktus. Azaz: a polarizáció az ezredforduló utáni évtized közepétől kikezdte a rendszer alapértékeit és alapintézményeit.

A tyúk–tojás probléma

Úgy vélem, hogy a fent számba vett tényezők mind hozzájárultak a magyar politikát jellemző erős polarizáció kialakulásához. Eddig nem tettem fel explicit módon azt a kérdést, hogy vajon mi volt előbb: a szavazók preferenciáinak polarizálódása vagy a politikai vezetők stratégiája arra, hogy polarizálják a választókat? Van-e (és milyen az) ok-okozati kapcsolat az elitek és a választók körében végbement polarizáció között? Vagy mindkettőt harmadik tényezők magyarázzák? A szavazók preferencia-eloszlásának ellaposodását követik a szavazat-maximalizáló pártok, vagy pedig éppen fordítva: a polarizációt előidéző centrifugális trend a pártok stratégiájának az eredménye?

A politikaelméletben a Weber, Schumpeter, Sartori, Riker nevével fémjelezhető hagyomány kiemeli a politikai pártok, vezetők, elit aktív szerepét a választók politikai preferenciáinak a formálásában (Körösényi 2009; Pakulski–Körösényi 2012). A heresztetikai paradigmában a politikai-ideológiai konfliktusok természete és intenzitása is elsősorban a párt(elit)stratégiák következménye. A politikai szociológia és a Rokkan nyomán keletkezett törésvonal irodalom egyik (igaz kisebb) ága azt hangsúlyozza, hogy a társadalom szociológiai tagoltsága nem jelent eleve politikailag releváns tagolódást, hanem az a politikai aktorok tevékenysége nyomán jön létre (Sartori 1969; Enyedi 2004). Megerősíti ezt a szavazók és pártok kapcsolatával foglalkozó irodalom egy része is. Az Egyesült Államokban folyó – a politikai kommunikációt, a pártokat és a közvélemény alakulását vizsgáló – empirikus kutatások szerint a kibontakozott politikai-ideológiai polarizáció top-down jelenség, és az elit orientálja a szavazókat (Fiorina et al. 2008; Levendusky 2010).[25] A pártoknak az 1980-as évektől kezdődően ismét növekvő szerepe, továbbá a szavazók erősödő pár-

[25] Mások ezzel szemben az ideológiai polarizációnak az elit és a szavazók körében történő párhuzamos, egyidejű terjedéséről írnak (pl. Abramowitz– Saunders 2008).

tossága egyaránt a pártok és a politikai elit körében kialakult ideológiai polarizáció következménye (King 1997; Layman–Carsey 2002; Hetherington 2011).

A posztkommunista országokban az elit(ek) szerepe még hangsúlyosabb, mint azon országokban ahol a demokrácia kontinuitása fennállt. A politika pluralizálódásával az elit politikai tagolódása és ideológiai önazonosságának kialakulása sokkal gyorsabban végbement, mint ahogyan ez társadalmi szinten megtörtént. A hazai politikai fejlődést meghatározó új pártok szűk értelmiségi elitcsoportokból jöttek létre (Körösényi 1991). Megalakulásuktól kezdődően határozott ideológiai arculattal rendelkeztek. Az elemzői és politikatudományi értékelések szerint a politikai konfliktusok – a kortárs nyugat-európai politikához képest – szokatlanul nagymértékben folytak ideológiai kérdések körül (Ágh 1993; Fritz 1991; Schöpflin 1990), azaz: az ideológia jelentős szerepet játszott a politikai táborteremtésben.

Az elit(ek) és az állampolgárok körében az elmúlt két évtizedben végzett hazai vizsgálatokból két általános tendencia körvonalazódik. Az egyik, hogy – miként korábban láthattuk – a politikai elit ideológiai karaktere markánsabb, az ideológiai skálán való önbesorolása polarizáltabb,[26] mint az állampolgároké (Körösényi 1996, 82–90; Enyedi 2004, 12). Tagjai (különösen a képviselők) egyre távolabb kerülnek a politikai centrumtól. A másik, hogy a pártok szavazótáborainak ideológiai önbesorolása követi a politikai folyamat (politics) és a pártrendszer dinamikájában, a pártok egymáshoz való viszonyában bekövetkezett változásokat, így az állampolgárok bal-jobb skálán történő önbesorolása is polarizációs trendet mutat. Ezt árnyaltabban mutatja a pártok potens szavazótábora közti rokonszenv-ellenszenv index. Angelusz és Tardos (2000, 105–113) 1991 és 1998 közti időszakot felölelő kutatásainak eredményei azt mutatták, hogy a rokonszenv-ellenszenv indexben történt változások jól magyarázhatóak a politikai folyamatban (politics) és a pártok kapcsolatrendszerében történt változásokkal. Másképpen, a politikai dinamika változásai az állampolgári preferenciák hozzáigazodását vonták maguk után.[27] A pártoknak és a politikai elitnek az állampolgári preferenciákat formáló aktív szerepét tárta fel a hazai empirikus irodalomban Enyedi Zsolt (2004) a Fideszről írt esettanulmánya, ahol kifejezetten ez a kérdés állt a kutatás fókuszában.

Összegezve, úgy vélem, hogy a fentiek alapján joggal tekinthetjük a polarizáció elsődleges aktorainak a pártokat és a politikai elitet. Joggal következtethetünk továbbá arra, hogy a pártok és az elit körében végbemenő polarizációt a szavazók egy bizonyos késéssel követik. Ezzel a tyúk-tojás problémára is választ kaptunk. A pártok és a politikai elitek generálják a politikai tagoltságot és a választók

[26] De ehhez hasonló tendencia érvényesül a liberális-konzervatív skálán is.

[27] Az 1990-es választásoktól kezdődően kialakuló centrifugális pártverseny sokkal inkább a konfrontatív elitviselkedés eredménye, mint a társadalmi tagoltságé (Körösényi 1991, 74).

szintjén végbemenő politikai polarizációt. Az elitek körében végbemenő polarizáció hatására válik markánsabbá a szavazótáborok politikai-ideológiai profilja, és ennek következménye a szavazótáborok közti polarizáció erősödése.

A polarizáció hatása a demokrácia működésére

Írásom harmadik és egyben utolsó részében arra a kérdésre keresem a választ, hogy az állampolgárok és a politikai elit megosztottságának mélysége, továbbá a politikai polarizáció intenzitása milyen hatással van a demokratikus elszámoltathatóságra, a demokrácia hatékonyságára. A demokratikus elitizmus ígérete az elituralom és a demokrácia összeegyeztetése volt: az elit uralkodik, de elszámoltathatóvá, leválthatóvá válik. Az új elitparadigma, azaz John Higley és szerzőtársainak tézise szerint az elit túlságosan mély megosztottsága gyengíti a liberális demokrácia stabilitását.

Az én hipotézisem az, hogy az erős polarizáció nemcsak a stabilitást áshatja alá, de az inkumbens vezetők elszámoltathatóságát is gyengíti. Az alábbiakban arra próbálok válaszolni, hogy milyen hatásmechanizmusokon keresztül bontakozik ki ez a gyengítő hatás.[28] Öt hatást különböztetek meg, amelyek ilyen irányba hatnak: a pszichológiai és információs, a morális, a közpolitikai, a patronázs- és a delegitimáló hatást.

A pszichológiai és információs hatás

Az ideológiai-politikai polarizáció, amelyet Anthony Downs (1957) az állampolgári preferenciáknak a bal-jobb skálán történő U alakú eloszlásával ábrázolt, *tábormentalitást* alakít ki a két egymással szembenálló politikai-ideológiai oldalon. A hazai politikai irodalomban és publicisztikában „hideg polgárháborúként" elnevezett helyzet a Mi és Ők tudat megerősödését eredményezi. A törzsi politika, a tábormentalitás azonban áttöri és így meggyengíti a pártpolitikai érdekektől független politikai közvéleményt,[29] és dezinformációs hatással jár. Mi ennek a magyarázata?

Régi megfigyelés, hogy az emberek szívesebben beszélgetnek – politikáról is – a hozzájuk hasonló álláspontón levőkkel, mint az eltérő véleményen levőkkel (Berelson

[28] A polarizációnak a negatív következmények mellett lehetnek pozitívan értékelt hatásai is. Ilyen például, hogy az elitpolarizáció hatására nő a politikai részvétel (Crepaz 1990), továbbá nő az átlagszavazó attitűd-együttesének konzisztenciája (Levendusky 2010).

[29] „Ha […] normáleloszláshoz képest szélsőségesen eltolódnak a szemléleti pozíciók skálabeli kifejeződései, ez azt jelzi, hogy az egymásra hangolódó konvergens kommunikáció esélyei […] nagymértékben lecsökkennek, és voltaképpen egy valamennyire is egységes szemantikai univerzum, a demokratikus kommunikáció előfeltétele szertefoszlik" (Angelusz–Tardos 2011, 357).

1952, 323). A politikai kommunikáció szegmentálódása a közvélemény széttöredezéséhez vezet. A politikai homofília, a táblormentalitás kialakulása negatív hatással van az állampolgárok informáltságára, illetve az informáltságuk „kiegyensúlyozottságára". A politikai polarizáció erősödése így növeli a politikai elfogultságukban különböző csoportok „politikai valóságérzékelése" közti szakadékot. Minél erősebb a táblormentalitás, annál jobban torzul az állampolgárok informáltsága, annál inkább csökken a „politikai realitásról" kialakult képük tárgyilagossága.[30] Ennek egyik oka a *megerősítési torzítás* (confirmation bias) jelensége, amely szerint az előzetes hipotéziseinknek, meggyőződéseinknek megfelelő információkat részesítjük előnyben az azokat cáfoló információkkal szemben (Plous 1993, 233). A határozott politikai nézetekkel rendelkezők szívesebben hallják a személyes politikai elfogultságukat megerősítő híreket, a saját pártjuk vezetőinek helyzetértékelését, miközben – *szelektív percepció* révén – elnyomják, „kiszelektálják" a kellemetlen tényeket (Plous 1993, 15–21). Mindezt jól tükrözik a médiafogyasztási szokások. A legtöbben inkább a számukra kedves, politikai nézeteikkel megegyező irányultságú médiaterméket, hírmagyarázatot olvassák, hallgatják vagy nézik.[31] Az ügyek szelekcióját, illetve megfelelő „beállítását" (*framing*) így már a „pártos" média elvégzi, ami visszahat a fogyasztók/állampolgárok politikai véleményére, tovább erősítve ezzel a „szelektáló" hatást. Egyes kutatások szerint a kereskedelmi média nyereségességi igényei is erősítik ezt a hatást (Bernhardt et al. 2008). Azaz, ha a társadalom polarizáltsága nő, az növeli a média politikai elfogultságát, ami – önálló magyarázó tényezőként – negatívan hat vissza a médiafogyasztó állampolgárok informáltságára, és tovább csökkenti annak tárgyilagosságát.

A politikai polarizáció és a táblormentalitás következtében kialakuló médiafogyasztási szokások és a médiahatás csökkentik a választói döntések hatékonyságát, azaz a „dezinformációs" mechanizmuson keresztül „torzító" tényezőként hatnak a választási eredményekre. Torzítás alatt itt azt értem, hogy egy adott (polarizált) preferencia-eloszlás esetén a táblormentalitás, a politikai realitás szelektív percepciója és a médiahatás (media bias) eltérő szavazói viselkedéshez vezet, mintha egyazon „semleges", tárgyilagos média fogyasztója lenne mindkét tábor. A polarizált szavazóközönség mindkét tábora szavazatával eltér attól, ami „semleges" vagy tárgyilagos informáltság mellett kialakulna.

[30] Ezt jelzi az ún. ellenséges médiahatás jelensége is. Szociálpszichológiai kísérletek szerint a szelektív percepció gyakran ahhoz vezet, hogy a politikai paletta ellentétes oldalán álló, erős pártlojalitással rendelkező hírfogyasztók ugyanazon médiaanyagot elfogultnak tartják saját pártjukkal szemben (Plous 1993, 20).

[31] Ennek egyik oka, hogy bár minden szavazó számára előnyösebb lenne az állampolgárok jobb informáltsága, az egyes állampolgár a szavazás kimenetelére való elhanyagolható befolyása miatt nem érdekelt a magasabb egyéni informáltságban (racionális tájékozatlanság tézise). Az egyes állampolgár így magasabbra értékeli a média szórakoztatási értékét annak hírértékénél vagy információs értékénél (Bernhardt et al. 2008).

A polarizáció növekedésével nemcsak a politikai értékek és célok közti távolság nő az egyes politikai táborok között, de az adott helyzetről való informáltság, a politikai realitásról (az azt előidéző folyamatokról, mögöttes kauzális összefüggésekről) kialakult képek között is szakadék alakul ki. Magyarországon több kutatás kimutatta, hogy összefüggés van a médiafogyasztási szokások és a politikai preferenciák között (lásd pl. Gazsó 2005).

A morális hatás

Az ideológiai-politikai polarizáció és a tábormentalitás következtében a szakmai kompetenciával és rátermettséggel, erkölcsi integritással szemben olyan mértékben növekszik meg a (párt)politikai vagy tábor-hovatartozás és lojalitás szerepe, ami patologikussá válhat. Kettős mérce alakul ki, bocsánatos bűnné válik az alapértékek megsértése, ha a Mi oldalunkon történik, miközben drámai hatású, végzetes, ha a Másik oldalon jelentkezik. A *közös* mérce megszűnése morális relativizmushoz vezet, és teret enged a politikai felelőtlenségnek, korrupciónak. Mindez csökkenti a demokratikus kontroll és elszámoltatás hatékonyságát. Gyengül ugyanis a demokratikus választásoknak a Friedrich-törvényben megragadott, az inkumbens politikusokat ösztönző hatása.[32] A polarizáltabb paletta esetén megnő a pártos, elkötelezett (partisan voters), és csökken a bizonytalan (swing voters) szavazók aránya. Ha a saját tábor szavazataira mindenképpen számíthat a kormány, a bizonytalanok aránya jelentéktelenre zsugorodik, és a másik oldal szavazataiért folytatott küzdelem reménytelen, mi ösztönzi a kormányzó pártot választási ígéretei betartására? Mi motiválja a hatékony és felelős, a közérdeknek megfelelő kormányzásra? A demokratikus kontroll, a politikusok elszámoltatása akkor lehet hatékony, ha a választópolgárok egy jelentős része nem tartozik egyik stabil politikai táborhoz sem, hanem a bizonytalanok számát gyarapítja. Az ő szavazatuk ugyanis szituatív tényezőktől, egyebek mellett a kormányzati teljesítmény megítélésétől függ.

Polarizált helyzetben a bizonytalanok/mediánszavazók jelentős aránya arra ösztönzi a pártokat, hogy manipulálják a bizonytalan szavazók hitét a lehetséges policyválasztásokról és azok következményeiről. *Policytorzítás* vagy *heresztetika* segítségével olyannak próbálják lefesteni a valóságot és a közpolitikák világának kauzális összefüggéseit (azaz a fennálló tényleges helyzetet, valamint az egyes policy inputok és policy outputok közti összefüggést), amelyben a célul tűzött vagy

[32] A politikai polarizáció további pszichológia hatása, hogy a racionális/mérlegelő szavazókból expresszív szavazót, politikailag erősen elkötelezett lojális tábort teremt. A másik politikai tábor jelöltjére így akkor is értelmetlen vagy „irracionális" szavazni, ha a saját oldal inkumbens politikusa csapnivaló (korrupt stb.).

követett kormánypolitikák vélt implikációi megegyeznek a bizonytalanok/mediánszavazók által kívánatosnak tartott kimenetekkel (Hindmoor 2004; Schultz 2008, 1079). Minél erősebb a polarizáció, azaz minél távolabb vannak az egyes pártok a mediánpozíciótól, annál jobban függ a bizonytalanok tényleges pártválasztása az adott párt részéről történő policytorzítás vagy heresztetika sikerétől.

Megítélésem szerint Magyarországon ezek a folyamatok az ezredforduló után nagymértékben előrehaladtak. Ha U alakú preferencia-eloszlás nem is alakult ki, az eloszlást ábrázoló görbe ellaposodott. A szélek megerősödtek és kialakult a tábormentalitás. A politikai pártok olyan területekre is beszivárogtak – így a közigazgatás középső és alsóbb szintjei, egyetemek vagy egészségügyi intézmények –, ahol korábban, az 1990-es években még nem voltak jelen. Befolyásukat – a vezetői kinevezéseken keresztül és más módszerekkel – olyan területekre is kiterjesztették, mint például a színházak, kulturális intézmények. A törzsi politika következtében terjedő kettős mérce, morális relativizmus kialakulásának olyan jeleit láthattuk, mint a köztörvényes bűncselekményekkel vádolt politikusok, közéleti személyiségek mellett fellépő, számukra büntetlenséget követelő – politikai szimpátia alapján szerveződő – közvélemény-formáló értelmiségi csoportok megjelenése.

A közpolitikai hatás

Ha az inkumbens párt mindig a választási ígéreteinek megfelelő kormánypolitikát folytat, akkor a közpolitika – növekvő polarizáció esetén – az egymást követő kormányzati ciklusokban „cikkcakkosan" alakul. Ez, hipotézisem szerint, többféle módon is csökkenti a közpolitika hatékonyságát. Először is, a követett közpolitika a polarizáció hatására távolabb kerül a mediánpozíciótól, azaz a társadalmi optimumtól (Schultz 1996; 2008). Ennek oka, hogy a kialakult helyzetben az inkumbens párt nem centrista – azaz a mediánpozíciót követő – közpolitikát folytat, ugyanis azt saját szavazótábora nem érezné magáénak, a centrista szavazók száma pedig lecsökkent. Másodszor, a közpolitika gyakori irányváltása csökkenti annak hatékonyságát abban az értelemben is, hogy a gyakori közpolitikai irány-, illetve rezsimváltás nagy társadalmi költséggel jár. Egy-egy új közpolitikai irány bevezetésének meg kell fizetni a társadalmi költségét, miközben a közpolitikai rezsim rövid életgörbéje – a kormányzati ciklust követő gyakori irányváltás – miatt társadalmi haszna már gyakran elmarad. Az elmúlt két évtized hazai közpolitikájából ilyen területet jelent például a köz- és felsőoktatás, az egészségügy, a társadalom- és jövedelempolitika, drog- és büntetőpolitika.

A hatalommegosztásos kormányzati rendszerekben a polarizáció egy további közpolitikai hatása a döntésképtelenséghez vezető patthelyzetek gyakoribbá válása és a közpolitikákat megújító döntések (pl. reformok) visszaszorulása lehet (McCarty n.d.). Mivel egy hatalommegosztásos rendszerben a sikeres döntésekhez

és közpolitikához szélesebb körű konszenzus – de legalábbis a vétópontok semlegesítése – szükséges, a polarizáció növeli az ellenoldal motivációját arra, hogy mindent megtegyen a kormányzati politikák megakadályozására. A magyar kormányzati rendszerben a közpolitikai vétó egyik hatékony eszköze az alkotmánybíráskodás gépezetének a rendszeres mozgásba hozása volt. Az 1990-es években a kétharmados törvényeknek és a politikai polarizáció következtében kialakult megegyezéshiánynak az egyik következménye volt az alkotmánybíróságnak a parlament rovására megnövekedett szerepe az alkotmányértelmezés és ezen keresztül az alkotmányozás és a törvényhozás területén. Másik vétóeszközként is mozgásba hozható intézmény a népi kezdeményezéssel indított referendum, amely – sikeres – alkalmazásának látványos példája volt a 2008-as népszavazás.

Végül, az erősebb polarizáció nagyobb ösztönzést adhat a „stratégiai konfliktusok" (strategic disagreement) előidézéséhez, illetve a felelősségáthárítás (blame game) gyakorlatához, amelyek negatívan hatnak vissza a politikai alkufolyamatra (McCarty n.d, 6). A magyar politika közelmúltjából jó példa erre az új alkotmány létrehozásának 2010–2011-es folyamata. Mivel a kétharmados többséget elért Fideszt az ellenzék nem tudta megakadályozni az új alkotmány megalkotásában, ezért inkább kivonult az alkotmányozásból. A bojkottstratégiával megkérdőjelezte az egész alkotmányozás legitimitását, hiszen az „egyoldalú alkotmányozás" vádjával hatékonyabban tudta diszkreditálni az új alkotmányt. Az ellenzéknek az alkotmányozásból való kivonulása a Fidesz számára – rövid távon legalábbis – csak kisebb gondot okozott, hiszen az új alkotmány létrehozását eleve az előző két évtizeddel való szakítással igazolta, aminek indokoltságát az ellenzéki kivonulás csak még jobban megerősítette. Közép és hosszabb távon azonban ez gyengítheti vagy akár aláásható az új alkotmány legitimitását (Jakab 2010).

Összességében Magyarországon a politikai polarizáció (A) a hagyományos kormányzati politikák területén – ahol a klasszikus többségi döntési-szabály érvényesül – csökkenti a közpolitika hatékonyságát, mivel „cikkcakkossá" teszi azt, (B) a hatalommegosztás rendszerébe bevont közpolitikai területeken pedig „konzervatív", status quo fenntartó hatással járt, (C) több egyéb területen pedig stratégiai konfliktusokhoz vezetett. E hatások következtében az érintett közpolitikák megújuló képessége és hatékonysága gyengülhet.

A patronázshatás

A polarizáció növekedése hatással volt a kinevezési politikára a közigazgatási, kormányzati és szélesebb értelembe vett állami-közintézményi pozíciók betöltése területén. A konszenzusképtelenség növekedése miatt egyre nehézkesebbé vált a törvényhozás jelölési vagy/és jóváhagyási körébe tartozó pozíciók betöltése. Növekedett a pozíciók betöltési eljárásának időtartama, illetve növekszik a betöltetlen

pozíciók száma. Az Egyesült Államokban például ebbe a körbe tartoznak a szövetségi bírák. Magyarországon ebbe a körbe tartoztak az alkotmánybírák, a parlamenti biztosok, az Állami Számvevőszék elnöke, alelnöke, a Legfelsőbb Bíróság elnöke. A politikai polarizáció nemcsak a pozíciók betöltéséhez szükséges időt növelte (egyre hosszabb ideig maradnak betöltetlenül fontos állami tisztségek), de hatással volt e pozíciókat betöltő személyzet minőségére is. A szakmájában kiemelkedő, de karakteresebb személyekkel szemben – amelyeket valamelyik fél biztosan megvétóz - a középszerűek aránya növekedett e testületekben.

A delegitimáló hatás

Mivel a mediánszavazó modelljében a választások kimenetele nem okoz drámai változást a kormánypolitikában, és a választásokon vesztes politikai oldal joggal számíthat arra, hogy a következő választásokon jó esélye van nyerni: a politikai verseny vagy játék tétje így viszonylag alacsony. Például a nyertes nem törekszik a vereséget szenvedett ellenfelei politikai lehetetlenné tételére, kriminalizálására. Az alacsony tét, a nyerési esély és az alapkonszenzus ereje következtében mindkét politikai fél arra számít, hogy a játékszabályok változatlanok maradnak, és hogy a másik fél betartja azokat.

Ezzel szemben az elitek megosztottsága, a politikai paletta polarizáltsága esetén ez a helyzet megváltozik. Megnő a politika tétje. Először is, megnő a választások tétje már *közpolitikai téren*, hiszen – mint fentebb magyar példák alapján láthattuk – gyökeresen különböző, akár ellentétes közpolitikát eredményezhet egy kormányváltás.

Másodszor, a közpolitikai tét mellett a politikának alkotmányos tétje is lesz. Ennek oka, hogy az alapkonszenzus hiánya eltérő alkotmányos törekvéseket is jelenthet, azaz a *játékszabályok* megváltoztatására irányuló törekvéseket. (Pontosabban ez éppen azt mutatja, hogy a *játék metafora* alkalmatlan a politika megragadására, hiszen míg a játékban a szabályok kívülről – exogén – adottak a játékosok számára, addig a politikában a szabályokat a politikai szereplők, azaz maguk a játékosok hozzák.)[33] A játékszabályok módosítására Magyarországon kétharmados

[33] Magyarországon erre kétharmados többség esetén van lehetőség. A közpolitikai „játékból" az „alkotmányozási" játékra való átlépésre a szavazók adnak felhatalmazást. A pártok természetes módon törekednek a minél nagyobb arányú győzelemre, így a kétharmados parlamenti többségre is. Egy a mandátumarányt/szavazatarányt tekintve relatív egyensúlyi helyzetből a minősített többséget jelentő aszimmetrikus parlamenti többség megteremtésében vagy megakadályozásban eltérőek az inkumbens és az ellenzéki párt lehetőségei. Ha az inkumbens párt növeli kormányzati periódusa alatt ilyen mértékben a támogatottságát, akkor az ellenzék hagyományos parlamentáris eszközökkel nem tudja megakadályozni, hogy ezt a támogatottságot mandátumokra váltsa. Ha azonban az ellenzék támogatottsága növekszik, az inkumbens párt idő előtti választások

parlamenti többség kialakulása esetén van lehetőség. Ilyen többsége a Horn- és a második Orbán-kormánynak volt. A Horn-kormány 1994-ben módosította az alkotmányt, a második Orbán-kormány pedig új alkotmányt fogadott el.

Harmadszor, a politikai és jogi felelősség közti határvonal gyengítésével csökkenhet a politikusok védettsége a jogi felelősségre vonástól. A nyugati demokráciák a képviselők és más vezető állami tisztségviselők számára – megbízatásuk idejére – jogi immunitást adnak, biztosítva ezzel azt, hogy a politikai tevékenységük védett legyen büntetőjogi és más hatósági szankcióktól vagy önkénytől. Az immunitás felfüggesztésének vagy a tisztségéből leköszönt politikusok büntetőjogi eszközökkel való számonkérésének lehetősége, illetve gyakorlata megemeli a politika tétjét. A politikai ellenfelek megbélyegzése, a *politika kriminalizálása* a politikai polarizáció egyik lehetséges hatása. Magyarországon a politikusok elleni büntetőeljárások már az 1990-es évektől kezdődően a pártpolitikai csatározások részévé váltak. Megvádolt vagy eljárás alatt levő elittagok esetében gyakran politikai táborok szerint sorakoztak fel a pró és kontra érvek. A választásokon vereséget szenvedett és leköszönő kormány tagjai, tisztségviselői, az állami cégek vezetői ellen – az új, politikailag ellenoldali kormány részéről – indított nyomozati eljárások és büntetőügyek tömeges számban az ezredforduló után kezdődtek. Mivel a hazai igazságszolgáltatás rendszerében az ügyészség nem az igazságügy-miniszter alá rendelt, hanem független intézmény volt, a hatalomra kerülő új kormányok különleges – valójában vizsgálatot folytató, nyomozást végző – „ellenőrző hivatalokat" állítottak fel az előző kormány tisztségviselői elleni eljárások elindítására.

A polarizáció megnöveli a kormányra kerülés tétjét. A mediánszavazó modellben a tét kicsi, hiszen – mivel a játékszabályok nem változnak - mindig van esély nyerni, és ezzel kormányra kerülni. Ha nem most, majd a következő választásokon. Polarizált politikai paletta esetén megnő a tétje a kormányzati pozíció elveszítésének, ez arra ösztönzi az inkumbens pártot, hogy pozícióját intézményes eszközökkel, a szabályok számára előnyös módosításával stabilizálja. Ennek tankönyvi példája a választási törvény megváltoztatása, vagy az amerikai politikából ismert *gerrymandering*. A magyar politikában jó példa erre az önkormányzati választási törvény 1994-es és 2010-es módosítása a kormánytöbbség részéről vagy az országgyűlési választási rendszer 1994 előtti módosítása, illetve a 2011-ben elkezdett átfogó reformja, továbbá sok elemében az 2012-től bevezetett új alkotmány.

Írásom harmadik részében láthattuk, hogy a politikai polarizáció a pszichológiai és információs, a morális, a közpolitikai, a patronázs- és a delegitimáló hatáson keresztül gyengíti a kormányok reszponzivitását és elszámoltathatóságát. Ennek következményeként az inkumbens politikai vezetők egyre önállóbb – ha úgy tetszik –, *önkényesebb* politikát folytathatnak.

kiírásával mindig megakadályozhatja, hiszen ezzel megelőzheti, hogy ez a növekedés mandátumokban minősített többséget érjen el.

Összegzés

Befejezésül összegezem munkám három tézisét. Először is, úgy vélem, kielégítően sikerült igazolnom írásom *polarizációs* tézisét, amely szerint 1990–2010 között a magyar politikai elitben és az állampolgárok körében extrém mértékben felerősödött a politikai polarizáció. A polarizációs tézis igazolása megkérdőjelezi azt a korábban a Higley-féle elitparadigmában és a tranzitológiai irodalomban is elfogadott tézist, hogy a hazai demokratikus átmenet erős elikonszenzust (és ezért stabil liberális demokráciát) produkált volna. Másodszor, *endogén* magyarázatot adtam a polarizáció jelenségére. A szavazótáborok politikai-ideológiai profilja és a szavazótáborok közti polarizáció megerősödése éppen a pártstratégiák és az elitek körében végbemenő polarizáció hatására következett be, majd vált markánsabbá. Harmadszor, teoretikus elemzéssel és a magyar politikából vett empirikus példákkal igazoltam, illetve demonstráltam azt a *schumpeteri* tézist, amely szerint a választók körében kialakuló szélsőséges polarizáció csökkenti, csökkentheti a demokrácia működésének hatékonyságát. Az ideológiai polarizáció öt olyan hatásmechanizmusát mutattam be, amelyek gyengítik a demokratikus elszámoltathatóságot.

Hivatkozott irodalom

Abramowitz, Alan I. – Saunders, Kyle L. 2008. Is Polarization a Myth? In *The Journal of Politics* 2008/2. 542–555.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2011. Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: DKMKA. 347–382.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2005. A választói tömbök rejtett hálózata. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány (DKMKA). 65–160.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2000. *Pártok között szabadon*. Budapest: Osiris.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 1999. A választói erőtér blokkosodása, 1994–1998. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest: DKMKA. 619–636.

Ágh Attila. 1993. The „Comparative Revolution" and the Transition in Central and Eastern Europe. In *Journal of Theoretical Politics* 1993/5. 231–252.

Bartolini, Stefano 2000. The Political Mobilization of the European Left: 1860–1980. The Class Cleavage. Cambridge: Cambridge University Press.

Baylis, Thomas A. 2012. Elite Consensus and Political Polarization: Cases from Central Europe. In *Historische Sozialforschung* (megjelenés alatt).

Berelson, Bernard 1952. Democratic Theory and Public Opinion. *The Public Opinion Quarterly* 1952/3. 313–330.

Bernhardt, Dan – Krasa, Stefan – Polborn, Mattias 2008. Political Polarization and the electoral effects of media bias. In *Journal of Public Economics* 2008/92. 1092–1104.

Best, Heinrich – Higley, John (eds.) 2010. *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives*. Leiden – Boston: Brill.

Bíró Nagy András 2011. Az új pártrendszer térképe – Programok, pártelitek és szavazótáborok a 2010-es választások után. In Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2010-ről*. Budapest: DKMKA.

Boda Zsolt 2009. Legitimációs és bizalmi deficit a magyar politikai rendszerben. In Bayer József – Boda Zsolt (szerk.): *A rendszerváltás húsz éve*. Budapest: L'Harmattan. 301–317.

Boda Zsolt – Medve-Bálint Gergő 2010. Institutional Trust in Hungary in a Comparative Perspective. An Empirical Analysis. In Füstös László – Szalma Ivett (szerk.): *European Social Register 2010: Values, Norms and Attitudes in Europe*. Budapest: MTA PTI – MTA SZKI. 184–202.

Crepaz, Markus. M. L. 1990. The Impact of Party Polarization and Postmaterialism on Voter Turnout. A Comparative Study of 16 Industrial Democracies. In *European Journal of Political Research* 1990/2. 183–205.

Csizmadia Ervin 2003. *Politika és értelmiség. Pártok, agytrösztök, hálózatok*. Budapest: Századvég.

Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár. 2011. Elit-meghatározások és elitcsoportok. In Kovách Imre (szerk.): *Elitek a válság korában*. Budapest: Argumentum. 143–176.

Downs, Anthony 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Duverger, Maurice 1959. *Political Parties*. London: Methuen.

Enyedi Zsolt 2004. A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. In *Századvég* 2004/33. 3–26.

Enyedi Zsolt 1995. A katolikus-keresztény szubkultúra fejlődése. In *Politikatudományi Szemle* 1995/4. 27–50.

Enyedi Zsolt – Ken Benoit 2011. Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal-jobb dimenzióban. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet: a 2010-as választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 17–42.

Fábián Zoltán 2005. Törésvonalak és a politikai-ideológiai azonosulás szerepe a pártszimpátiák magyarázatában. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 207–242.

Fiorina, Morris P. – Abrams, Samuel A. – Pope, Jeremy C. 2008. Polarization in the American Public: Misconceptions and Misreadings. In *The Journal of Politics* 2008/2. 556–560.

Fricz Tamás 1991. Politikai tagoltság Magyarországon. In *Valóság* 1991/5. 24–35.

Gazsó Tibor 2005. Támasz vagy akadály? A média szerepe a magyar választók politikai tájékozódásában. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 385–406.

Gergely Zsófia 2006. Gyáva nyulas játékot űz Gyurcsány és Orbán. *Origó* 2006. október 06. *http://www.origo.hu/itthon/20061005gyava.html*.

G. Fodor Gábor – Schlett István 2006. A „Gyurcsány/Orbán probléma" – avagy milyen válság vár megoldásra? In *Heti Válasz Online* 2006. október 12. *http://hetivalasz.hu/nezopont/a-gyurcsanyorban-problema-avagy-milyen-valsag-var-megoldasra-14776/?cikk_ertekel=1&ertekeles=2*. .

Girst Noémi – Keil András 2011. Zavar a fejekben? A magyarországi elit és a politika 2009-ben. In Kovách Imre (szerk.): *Elitek a válság korában*. Budapest: Argumentum. 315–336.

Hetherington, Marc J. 2001. Resurgent Mass Partisanship: The Role of Elite Polarization. In *American Political Science Review* 2001/3. 619–631.

Higley, John – György, Lengyel 2000. Introduction: Elite Configurations after State Socialism. In John Higley – György Lengyel (eds.): *Elites after State Socialism: Theories and Analysis*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

Higley, John – Burton, Michael 2006. *Elite Foundations of Liberal Democracy*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

Higley, John – Pakulski, Jan – Wesolowski, Wlodzimierz 2002. Introduction: Elite Change and Democratic Regimes in Eastern Europe. In Higley, John – Pakulski, Jan – Wesolowski, Wlodzimierz (eds.): *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. Chippenham, Wiltshire: Palgrave. 1–33.

Hindmoor, Andrew 2004. *New Labour at the Centre: Constructing Political Space*. Oxford – New York: Oxford University Press.

Ilonszki Gabriella – Lengyel György 2010. Hungary: Between Consolidated and Simulated Democracy. In Best, Heinrich – Higley, John (eds.): *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives*. Leiden – Boston: Brill.

Ilonszki Gabriella – Lengyel György 2009. Válaszúton: konszolidált vagy színlelt demokrácia? In *Politikatudományi Szemle* 2009/I. 7–25.

Jakab András 2010. Mire jó egy alkotmány? Avagy az újonnan előkészülő alkotmány legitimitásának kérdése. *Kommentár* 2010/6. 10–23.

Karácsony Gergely 2006. Árkok és légvárak. A választói viselkedés stabilizálódása Magyarországon. In Karácsony Gergely (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok*. Budapest: DKMKA. 59–103.

King, David C. 1997. The Polarization of American Parties and Mistrust of Government. In ye, Joseph S. Jr. – Zelikow, Philip D. – King, David C. (eds.): *Why People Don't Trust Government*. Cambridge, Mass. – London: Harvard University Press. 155–178.

Kitschelt, Herbert – Mansfeldova, Zdenka – Markowski, Radoslaw – Toka, Gabor 1999. *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-Party Competition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kitschelt, Herbert 1995. *The Radical Right in Western Europe*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Kitschelt, Herbert 1994. *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kitschelt, Herbert 1992. The Formation of Party Systems in East Central Europe. In *Politics and Society* 1992/I. 7–50.

Körösényi András 2009. Escher lépcsőin. Vezetés, manipuláció és demokrácia. In *Századvég Új Folyam* 2009/4. 3–24.

Körösényi András 2007. A magyar alkotmány legitimitása, 1985–2005. In Jakab András –Takács Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása, 1985/1990–2005*. Budapest: Gondolat – ELTE ÁJK. 1040–1058.

Körösényi András 2006. Mozgékony patthelyzet. Reform és változatlanság között: a politikai és alkotmányos alapszerkezet változásai, 1990–2005. In *Politikatudományi Szemle* 2006/I. 29–68.

Körösényi András 2001. Parlamentáris vagy „elnöki" kormányzás? Az Orbán-kormány összehasonlító perspektívából. In *Századvég Új Folyam* 2001/20. 3–38.

Körösényi András 1996. Nómenklatúra és vallás – törésvonalak és pártrendszer Magyarországon. In *Századvég* 1996/I. 67–94.

Körösényi András 1991. Revival of the Past or New Beginning? The Nature of Post-Communist Politics. In *The Political Quarterly* 1991/I. 52–74.

Körösényi András – Török Gábor – Tóth Csaba 2007. *A magyar politikai rendszer*. Budapest: Osiris.

Layman, Geoffry C. – Carsey, Thomas M. 2002. Party Polarization and „Conflict Extension" in the American Electorate. In *American Journal of Political Science* 2002/4. 786–802.

Levendusky, Matthew S. 2010. Clearer Cues, More Consistent Voters: A Benefit of Elite Polarization. In *Political Behaviour* 2010/I. 111–131.

McCarty, Nolan n.d. *The Policy Consequences of Partisan Polarization in the United States*. MS. Princeton University.

Pakulski, Jan – Körösényi András 2012. *Toward Leader Democracy*. London – New York – Delhi: Anthem Press.

Palonen, Emilia 2009. Political Polarisation and Populism in Contemporary Hungary. In *Parliamentary Affairs* 2009/2. 318–334.

Plous, Scott 1993. *The Psychology of Judgement and Decision Making*. New York: McGraw-Hill.

Przeworski, Adam – Sprague, John 1986. *Paper Stones*. Chicago: Chicago University Press.

Rae, Douglas W. – Taylor, Michael 1970. *The Analysis of Political Cleavages*. New Haven: Yale University Press.

Rokkan, Stein 1999. State Formation, Nation Building, and Mass Politics in Europe. In Flora, Peter – Kuhnle, Stein – Urwin, Derek (eds.) 1999. *State Formation, Nation Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Oxford: Oxford University Press.

Róbert Péter – Papp Zsófia 2012. Kritikus választás? Pártos elkötelezettség és szavazói viselkedés a 2010-es országgyűlési választáson (lásd jelen kötetben).

Sartori, Giovanni 1976. *Parties and Party Systems*. Cambridge – New York – Melbourne: Cambridge University Press.

Sartori, Giovanni 1969. From the Sociology of Politics to Political Sociology. In Lipset, Seymour M. (eds.): *Politics and the Social Sciences*. New York: Oxford University Press. 65–100.

Schmitt, Hermann – Scheuer, Angelika 2011. A választói döntések meghatározói Kelet- és Nyugat-Európában. In Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: DKMKA. 315–346.

Schöpflin, Giovanni 1990. The Prospects for Democracy in Central and Eastern Europe. In Volten, Peter (ed.) *Uncertain Futures: Eastern Europe and Democracy*. New York: IEWWS.

Schultz, Christian 2008. Information, Polarization and Term Length in Democracy. In *Journal of Public Economics* 2008/5-6. 1078–1091.

Schultz, Christian 1996. Polarization and Inefficient Policies. In *The Review of Economic Studies* 1996/63. 331–344.

Schumpeter, A. Joseph 1987. *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Unwin.

Tóka Gábor 2006. Vezérek csodálói. A magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban. In Karácsony Gergely (szerk.): *Parlamenti választás 2006. Elemzések és adatok*. Budapest: DKMKA – Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet. 17–58.

Tóka Gábor 2005. A törésvonalak, a pártok és az intézményrendszer. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 243–321.

Tóka Gábor 2005a. A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 17–64.

Tölgyessy Péter 2012. A Fidesz és a magyar politika lehetséges új iránya (lásd jelen kötetben).

Wasilewski, Jacek 2010. The Assault on Democratic Elitism in Poland. In Heinrich Best – John Higley (eds.): *Democratic Elitism Reconsidered.* Leiden – Boston: Brill Publishers. 173–196.

Zuckerman, Alan 1975. Political Cleavage: A Conceptual and Theoretical Analysis. In *British Journal of Political Science* 1975/2. 231–248.

Tölgyessy Péter

A Fidesz és a magyar politika lehetséges új iránya*

A 2010-es választásokkal a magyar történelem félszázados trendje szakadhat meg. Az újrapiacosító reformok nálunk tulajdonképpen már Nagy Imre „új szakaszával" elkezdődtek. A kommunizmus korai éveinek zsarnoksága után örökös visszalépésekkel, olykor alig érezhetően, de apránként megindult a nyugatos társadalmi szerkezetek részleges és felemás újraéledése. Az alkotmányosság 1989-es helyreállítása a parlamenti váltógazdaság közjogi előfeltételeinek megteremtésével elvileg döntő változást hozott a hazai politika intézményeiben, ellenben a gazdaságban ennél már kisebb a közvetlen ugrás 1989–90-ben. Magyarország a piaci átmenet, majd 1987-től a demokratikus fordulat élenjáró állama volt a térségben sokáig. Csakhogy a gazdasági visszaesést, a formálódó kapitalizmus ellentmondásait tapasztalva a közvélemény jelentékeny hányada már a kilencvenes évek elején eltávolodott az eredeti nyugatos rendszerváltó eszméktől.

A szélesebb választóközönség számára a politikai fordulat legfőbb ígérete a csaknem mindenkit elérő gyors európai felzárkózás volt, csakhogy az elmúlt húsz, de különösen az utolsó nyolc esztendő mind súlyosabb kudarcot eredményezett. Magyarországon lényegében az első nagy olajválság, vagyis a hetvenes évek dereka óta nincs évtizedes, biztos alapokon álló, érdemleges növekedés, viszont egyre rövidebbek a túlköltekezések, majd a megszorítások és a piacosító reformok ciklusai. 2001 és 2008 között a többi térségbeli ország gazdasága lendületesen fejlődött, hazánkban ellenben 2004 után lényegében megállt a közeledés.[1] Többfelé a polgári közép reformkabinetjei dolgoztak, nálunk viszont a hideg

* Az írás elemző része 2011. szeptember 30-án zárult. A kötetben való közlésre készülő változat azonban néhány fontosabb történést egészen 2012. február 20-ig végigkísér.

[1] Magyarország gazdasági mutatói Kelet-Közép-Európa legfejlettebb országaihoz képest, változó mértékben, de már a hetvenes évek dereka óta elmaradni látszanak. Érdemleges európai felzárkózás inkább csak 1997 és 2004 között mutatkozott. Különösen rosszak az utolsó nyolc esztendő adatai: hazánk kimaradt a 2004–2008 között szárnyaló térségbeli konjunktúrából. 2001 és 2010 között az évi átlagos növekedés üteme nálunk 1,9%, viszont Lengyelországban 3,9%, Csehországban 3,2%, Szlovákiában 4,9%, Szlovéniában 2,9%, Romániában 4,2% volt. Lásd bővebben: *http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/National_accounts_%E2%80%93_GDP.* 2004 és 2008 között Szlovákia teljes növekedése 35,8%, Lettországé 30,3%, Csehországé 25,6%, Szlovéniáé 22,2% volt, miközben hazánk ugyanezen mutatója csupán 9,9%. A régi tagállamokban

polgárháború viaskodása mozgatta a közéletet. Ám bajainkat aligha pusztán kormányzati hibák okozták, inkább az egész magyar társadalmi modell látszik elfáradtnak. A hazai közvélemény jelentős hányadában megbicsaklott a bizalom a piacosító reformok és a nyugatos jogállam sikerében.[2] Nem egyszerűen a hit és reménység veszett el hirtelen: a piaci és a demokratikus váltás eddig nem hozott középre tartó jóléti társadalmat. 2011-ben hazánk gazdasági mutatói távolabb állnak a régi tagállamok átlagától, mint a teljes jogú tagság elnyerése idején voltak.[3]

Érthetően, csaknem az egész ország keresi az eredménytelenség okait. A létező kapitalizmussal szembeni ellenérzések a térségben Magyarországon az egyik legerősebbek.[4] Társadalmunk értékszerkezete számos vizsgálat szerint inkább balkáni vagy kelet-európai, semmint közép-európai.[5] Ismét előjöttek és kéz a kézben járnak a régi antikapitalista és antiparlamentáris meggyőződések.[6] Nálunk a békés

ugyanezen idő alatt a növekedés átlagosan 8,3% volt. Ez utóbbi összegző adatok forrása a Német Szövetségi Statisztikai Hivatal: *https://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/DE/Presse/pm/zdw/2009/PD09__017__p002,templateId=renderPrint.psml*.

A 2008-ban induló pénzpiaci világválság 6,8%-os visszaeséssel nálunk hozta a visegrádi országok között a legsúlyosabb következményeket. Az utolsó másfél évben növekedésünk továbbra is néhány tizedszázalékkal a régi uniós tagállamok átlaga alatt maradt. Lásd *http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00115*

Az első világháborútól napjainkig tartó gazdasági fejlődésről nemzetközi összehasonlításban bővebben Tomka 2011, az 1990 utáni fejleményekről különösen 221–255. További átfogó adatokkal Németh 2006, 12–15.

[2] Már a kilencvenes évek elején a magyarok bizonyultak Köztes-Európa legelégedetlenebb népének. Azóta a helyzet nem javult. Az egyik legfrissebb adattal *http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/life-satisfaction/*.

[3] Amióta csak modern statisztikai módszertannal készülnek GDP-számítások, a lengyel eredmények mindenkor érezhetően alatta maradtak a magyarénak, 2011-ben viszont Lengyelország valamelyest megelőzi Magyarországot, miközben a lengyelek számára előnytelen induló időpontban, 1990-ben az egy főre jutó lengyel GDP vásárlóerő-paritáson még csupán a magyar 59%-a volt. Az egy főre jutó bruttó hazai termék számok minden bizonytalansága ellenére ez a fordulat sokat kifejez az elmúlt két évtized hazai történéseiből. A hetvenes-nyolcvanas években a még csaknem megoldhatatlannak látszó bajoktól szenvedő Lengyelország gondjai igazolták idehaza részben a kádári megoldásokat, most viszont többek között az általános lemaradás képzete kezdte ki a baloldali kormányzat alkalmasságába vetett hitet. Az 1990-es adat forrása Németh 2006, 104. Az utolsó évtized adataival: *http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/National_accounts_%E2%80%93_GDP*. Továbbá The Economist 2011, 26.

[4] A magyar megkérdezettek már 2004-2005 fordulóján lényegesen elégedetlenebbek voltak a hazai kapitalizmus működésével, mint a közép-kelet-európai átlag. A kapitalizmus hazai megítélése némileg még az oroszországinál is kedvezőtlenebb. Adatokkal Rose 2005.

[5] Az új berendezkedés nemzetközi összehasonlításban történő hazai megítéléséről bővebben Pew Global Attitudes Project 2009. A magyar társadalom értékvilágáról részletesen Tóth 2009.

[6] A hasonló tartalmú írások áradatából például Bogár 2011.

gazdasági fejlődés és a sajátos felemás kispolgárosodás aranykora a Kádár-korszak emlékéhez kötődik. Sokaknak ezért mindmáig mindennek a mércéje és a mintája az akkori felemelkedés tapasztalata. A közvélemény jelentős része továbbra is csupán a személyes részvétellel működő kismagántulajdont fogadja el igazán legitimnek. A piaci kapitalizmushoz viszont inkább a csalódását fűzi.[7] Több tekintetben a nyugati pénzpiaci befektetők, a külföldi tulajdonú vállatok hazai tevékenységéhez, azok túlságosnak gondolt jövedelmezőségéhez köti a maga és az ország gondjainak jelentős részét. Négy évtized ismétlődő bajai után jobban hisz a maga hétköznapi tapasztalásából építkező világlátásának, mint a fájdalmasan kudarcos időszakban kormányzó baloldal megszorítások utáni boldogabb jövőre vonatkozó ígéreteinek, valamint az európai elvárásokra, a piaci és jogállami törvényszerűségekre való örökös hivatkozásainak.

A bántó kormányzati hibák, a reformbaloldal eszméinek kimerülése, a folytonos koalíciós viszályok és a széteső baloldali elitek egyszerre nyilvánosság elé kerülő korrupciós ügyei éveken át építették a képzetet, hogy a baloldali hatalom csupán végeérhetetlen megszorításokat és kilátástalanul igazságtalan társadalmat hozhat. Egy országot átható kudarcérzésnek rendszerint már a közélet alakítói próbálnak valamilyen irányt adni. Míg az elmúlt húsz esztendő miniszterelnökei inkább az elitek igazságáról kívánták meggyőzni a közvéleményt, addig Orbán Viktor többnyire az „emberek" reményeit vágta oda a baloldali hatalomnak. A Fidesz éveken át sulykolta: a hétköznapi világlátásnak van igaza. Véget kell vetni az elmúlt évtizedek zavaros időszakának, és az előrehaladáshoz az ügyesen mozgékony feltörekvő csoportok meglátásai szerint szükséges berendezni az országot. Végre „az emberek" akarata határozza meg a kormányzást.[8]

A Fidesz-lista térségünkben példa nélküli, de a beállt nyugati demokráciákban is egészen kivételesnek számító egyedül elnyert 52,73 százalékos szavazataránya igencsak különböző választói szándékok találkozásán alapulhatott. Ebben a módfelett sokrétegű közönségben számottevő arányban ott lehetnek a nyugatos polgárosodás hívei is. Mégis többségben lehetnek közte azok, akik a további nyugatos kísérletezésben kevéssé reménykednek, hanem inkább valami mást szeretnének. Orbán Viktor már jó ideje a hétköznapi világlátások vágyaira próbálja ráépíteni a maga politikáját. A sokféle hitből, reményből és haragból összeálló,

[7] A Nyugat legtöbb országában az ötvenes és a hatvanas években élte a virágkorát a jóléti kapitalizmus és a képviseleti demokrácia. Ekkor olyan, a két világháború között hozzánk fogható államok is felzárkózhattak, mint Olaszország, Finnország, majd később Spanyolország. Véglegesen megszilárdulhatott a tömegdemokrácia a nálunk mindig is referenciának számító Németországban és Ausztriában. A kapitalizmus ezen kétségkívül sikeres éveinek az élménye ugyancsak hiányzik hazánkban.

[8] Orbán Viktor több más megszólalása közül: Beszéd a hatodik kötcsei polgári pikniken, 2009. szeptember 5. *http://orbanviktor.hu/cikk/a_nemzeti_ugyek_kormanyzasat_kell_megvalositanunk/*

gyakorta egymásnak is ellentmondó vélekedéseknek már ő adott a létező magyar kapitalizmus és demokrácia világát tagadó irányt, és rájuk hivatkozva kezdett a választások után egyfajta gazdasági szabadságharcba.

A 2006 utáni fejlemények nem csupán új közéleti szereplőket, lényegileg átalakult pártszerkezetet és megváltozott nyelvezetet hoztak a hazai politikába, hanem a kétharmados többség a létező gazdasági és hatalmi szerkezet megváltoztatásába is belekezdett. Mindent egybevetve nem lehetetlen: új trend indul a szemünk előtt a magyar közéletben. A miniszterelnök legalábbis mindenképpen ezt szeretné nemcsak idehaza, hanem reményei szerint az egész nyugati világban. Ám még jó ideig nem tudható, hogy csupán egy újabb forduló következik a hazai reformok és ellenreformok 1953 óta ismétlődő ciklusainak hosszú sorában, vagy az ország immár tartósan elfordul évtizedes előtörténetétől.

Ugyanakkor az máris bizonyos: az utolsó nyolc esztendő kudarcaival, a létező magyar kapitalizmus bajaival azonosított pártok összeroppantak a 2010-es választásokon. Az utolsó két baloldali kormányt életben tartó három szervezet, az MSZP, az SZDSZ és az MDF 2006-os 54,75 százalékos választói támogatottsága 21,97 százalékra olvadt.[9] Ekkora szavazatvesztés egyetlen parlamenti ciklus alatt beállt nyugati demokráciákban csaknem példa nélküli, ha viszont mégis megtörtént, mint például Olaszországban, akkor jobbára politikai trendtöréssel járt. Térségünkben a szavazatvesztés aránya azonban már nem egyedülálló. A rendszerváltások utáni évtizedekben Lengyelországtól Bulgáriáig többfelé bekövetkezett, és nem feltétlenül hozott tartós politikai trendfordulót.[10]

A sokáig megingathatatlannak látszó társadalmi beágyazottsággal bíró MSZP-t szavazói megrendítő módon hagyták oda, pedig a szocialisták kezdettől és folyamatosan rendszeridegen magatartásokra és reményekre is alapozták fellépésüket. Az alkotmányosság '89-es helyreállításának hajdani meghatározó erői (MDF, SZDSZ) hosszú kispárti létezés után 2010-ben egyszerre megsemmisültek. 2,7 százalék fölött nem akadt olyan párt, amely egyértelműen a világkapitalizmus rendje mellett lépett volna fel. A parlamentbe bejutó erők mondanivalójában ellenben, különböző mértékig, karakteres rendszertagadó gondolatok is munkáltak.

---

[9] Közülük az MDF hosszabb idő alatt lépett át a Fidesszel szembenálló oldalra. A 2006-os választásokon még a két tábor közé helyezte magát, majd 2008-ban már fontos szavazásokon, például az SZDSZ ellenében a 2009-es adótörvény támogatásával segítette a kisebbségi MSZP-kormányt. Végül a baloldali reformerek szimbolikus alakjának országos listavezetésével, a maradék szabaddemokratákkal együtt indult a 2010-es választásokon. A 2009-es adótörvény (*2008. évi LXXXI. törvény*) végszavazásának az eredménye: *http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_szav.szav_lap_egy?p_szavdatum=2008.12.01.18:38:23&p_szavkepv=I&p_szavkpvcsop=I&p_ckl=38.*

[10] Adatokkal többek közt Fábián–Kovács 2004, továbbá *www.parties-and-elections.eu*, valamint *http://www.valasztas.hu/hu/parval2010/354/354_0_index.html* és *http://www.valasztas.hu/parval2006/hu/09/9_0.html*.

Nemcsak az új pártok, hanem a kétharmados nyertes is a rendszerváltás kudarcosnak gondolt berendezkedésének ellenzékeként állt választói elé.[11]

A Fidesz útja az új rendszer felépítésének ígéretéig

Nem volt ez mindig így: az induló Fiatal Demokraták Szövetsége még a reformközgazdászok és a hajdani „demokratikus ellenzék" legjobb tanítványának mutatkozott. Fiatalságának minden hevével értelmiségi mestereinél is sarkosabban hirdette a nyugatos polgárosodás tantételeit.[12] De a kezdetek ízig-vérig értelmiségi programpártja, sok más fontosabb ok mellett ezért is, csaknem kiesett az 1994-es választásokon. Orbán Viktor azonban hamarjában levonta a maga következtetéseit az MSZP egyedül megszerzett abszolút parlamenti többségéből, és mielőbb igyekezett a Fideszt a választók tényleges világlátásához alkalmazkodó erővé tenni. 1995 tavaszán már az „emberek" Kádár-korszakból hozott ösztöneire alapozva támadta a felülről, felvilágosult etatistán piacosító Bokros-csomagot.[13] 1991-től a szocialisták éltek vele először, majd 1995 után a Fidesz tökéletesítette és igazította véglegesen a tömegdemokrácia világához azt a régi magyar ellenzéki sérelmi politikát, amely az orientációját vesztett, fájóan frusztrált társadalom vágyait zúdítja rá a külvilág elvárásai és a gazdasági realitások között

[11] Az új rendszer építésének tervéről a Fidesz inkább csak a választások után beszélt, írott programjában iparkodott minél kevesebb konkrétumot mondani. Bővebben *http://static.fidesz.hu/download/481/nemzeti_ugyek_politikaja_8481.pdf*. A Jobbik eleve radikális rendszerátépítő változásokat követelt. *http://www.jobbik.hu/sites/jobbik.hu/down/Jobbik-program2010OGY.pdf* A Lehet Más a Politika az állampolgári szabadságjogok kiterjesztésével egyidejűleg javasolt globális kapitalizmusellenes fordulatot. *http://lehetmas.hu/upload/9/9/20100303/LMP_Program_2010_1.pdf*

[12] 1990-ben még a Fidesz az angolszász emberi jogi gondolkodás szabadságközpontú megoldásait javasolta hiánytalanul átvenni. Például Szájer József módosító indítványai és beszéde az Országgyűlés 1990. június 5-i ülésén. *http://www.parlament.hu/naplo34/011/0110050.html* 1991-ben kategorikusan elutasította az Antall-kormány kárpótlási, igazságtételi törvényeit. Például Kósa Lajos beszéde a kárpótlási törvény vitájában 1991. február 11. *http://www.mkogy.hu/ naplo34/077/0770035.html*

[13] 1994 végén azonban még a reformközgazdaság elvárásait kérte keményen számon a Horn-kormány Békesi László által benyújtott első költségvetésén. Például Urbán László beszéde az 1995-ös költségvetés vitájában, 1994. november 23. *http://www.parlament.hu/naplo35/037/0370138.htm*
Ám a közvélemény dinamikájához igazodva, máig ható mítoszába már a következő tavaszon a Bokros-csomag „baloldali" bírálatát helyezte. Például Orbán Viktor országgyűlési beszéde 1995. április 12. *http://www.parlament.hu/naplo35/073/0730044.htm*

botladozó mindenkori kormányokra.[14] Ez a később általánosan követett hazai oppozíciós magatartás egyre erőteljesebb jóléti nyomás alá helyezte az egyébként is túlterhelt közhatalmat, módszeresen fokozva a különben is kivételesen erős állampolgári elégedetlenséget.

Első kormányzása idején azonban Orbán Viktor gyakori kurucos kijelentései és háborús magatartása ellenére tényleges gyakorlatában még kevéssé lépett ki a nyugatos politika évtizedes hazai trendjéből. Jóllehet társadalompolitikájával sokban, bár messze kisebb léptékekben, megelőlegezte mai irányát. A reformközgazdász elvárásokkal szemben nem indított újabb reformokat, hanem a változásokba belefáradt országban inkább ráült az utolsó negyven esztendő legjobb itthoni gazdasági konjunktúrájára.[15] Mint most is, akkor is az alkotmányos előírások kreatív értelmezésével is igyekezett tartós rendszerré szervezni kormányzását. Viszont 2001 nyaráig példásan kézben tartotta az államháztartás nálunk olyan gyakran elszaladó hiányát, és készséges szövetségese volt a délszláv háborúkban az Egyesült Államoknak.[16] Váratlan választási veresége után azonban bezárkózott a szűkebb jobboldali közönség világlátásának falai közé.[17] Ellenzékben mind sűrűbben jelentkeztek megnyilvánulásaiban a régi, történelmi hazai jobboldal antikapitalizmusának és nyugatellenességének tételei.[18] A 2004. decemberi eredménytelen népszavazás után megértette: egyedül az elkötelezett jobboldali híveire alapozva nem nyerhet választást. Csakhogy a polgári közép felé kizárólag jó ideje követett politikájának lényegi felülvizsgálatával fordulhatott volna újra, ezért inkább a „rosszabbul élünk" kampányával kísérelte meg elszeretni a szocia-

[14] A mindenkori ellenzék vágyközpontú politizálásának és a különböző kormányok realitásokhoz keservesen igazodó gyakorlatának ütközései nem kis részben a dualizmus korára emlékeztetnek. Az évszázados ellenzéki magatartásminták okairól Gratz 1934, 204–218.

[15] A hazai gazdasági növekedés üteme 1998-ban 4,9%, 1999-ben 4,2%, 2000-ben 5,2%, 2001-ben 4,3% volt. Adatokkal Németh 2006, 101.

[16] Az államháztartás hiánya 1999-ben 5,6%, 2000-ben 3%, 2001-ben 3,5% volt. (Németh 2006, 107).

Az ellenzéki szocialisták kételyeivel szemben a jobboldali kormány határozottan atlantista külpolitikát követett. Lásd például a miniszterelnök nyilatkozatát a NATO jugoszláviai légicsapásáról 1999. március 3. *http://2001-2006.orbanviktor.hu/hir.php?aktmenu=3_4&id=572*

Az MSZP parlamentben kifejtett álláspontjáról, 1998. október 14. és 1999. június 1. *http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=36&p_uln=17&p_felsz=71&p_szoveg=L%E9gt%E9r%20and%20korl%E1tlan&p_felszig=71.* Továbbá *http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=36&p_uln=74&p_felsz=288&p_szoveg=Nato%20and%20l%E9gt%E9r&p_felszig=288.*

[17] Például Orbán Viktor Dísz téri beszéde, 2002. május 8. *http://www.fidesz.hu/index.php?CikkID=1922*

[18] Többek között Orbán Viktor évértékelője 2004. február 11. *http://www.gondola.hu/cikkek/33057*

listák piaci reformoktól ódzkodó szavazóit.[19] Ám a kulturálisan sokszorosan kötődő választókat nem olyan egyszerű elragadni.

Így aztán, 2002 szorongást keltően csekély többsége után, 2006-ban már biztosan felülkerekedett a baloldali koalíció.[20] A Medgyessy-kabinet gyengének érzett választói legitimitását kádári módra még 2002 nyarán az állampolgári jövedelmek hitelből történő emelésével remélte megerősíteni.[21] Csakhogy ezzel veszélyesen megbillent az egyébként is túlterhelt államháztartás egyensúlya, és ismét erőteljes növekedésnek indult az államadósság. Az ország kimaradt a térség évtizedek óta legjobb konjunktúrájából. A 2004-ben hivatalba lépő új miniszterelnök, Gyurcsány Ferenc ahelyett, hogy elvégezte volna az elkerülhetetlen kiigazítást, inkább újabb és újabb programpontok meghirdetésével csupán mímelte a kormányzást. Sőt, 2005 végén, tovább gyarapítva a költségvetési hiányt, még számottevő adócsökkentésekről határozott a baloldali hatalom.[22]

Ám a 2006-os győzteseknek már azonnal lépniük kellett. A reformközgazdászok régi receptjének megfelelően az újraválasztott Gyurcsány-kabinet előbb megszorított, majd nagyszabású reformokat tervezgetett. Csakhogy ezzel pontosan az ellenkezőjét cselekedte választói reményeinek és saját választási ígéreteinek. Szavazói haragjától tartva a kiadáscsökkentés igencsak konfliktusos megoldásai helyett eleve inkább az adóemelést választotta, és főleg az alig fél esztendeje csökkentett ÁFA újbóli növelésével iparkodott a fogyasztók összességére csendben szétteríteni a terheket.[23] A lényegileg mást ígérő, majd teljesen mást cselekvő baloldal 2006-os tavaszi diadala őszre már pokoljárásba fordult. 1956 óta először a közvéleményt megrendítő utcai megmozdulások és zavargások indultak. A rendőrség

[19] A számtalan egyező kampányállítás közül, 2006. február 5. *http://www.fideszfrakcio.hu/index.php?Cikk=50144* A kampány akkurátus elemzését lásd Kiss–Mihályffy–Szabó 2007.

[20] A 2002-es tízmandátumos kormánytöbbség 2006-ban 38 mandátumra növekedett.

[21] A nettó keresetek 2002-ben 19,6%-kal, ezen belül a költségvetési szférában 27,5%-kal növekedtek. A fogyasztói árak emelkedése 5,3% volt. 2003-ban a nettó keresetek 14,3%-kal, ezen belül a költségvetési szférában 18%-kal emelkedtek. A fogyasztói árak közben 4,7%-kal nőttek. Mindeközben a GDP növekedése 2002-ben 4,3%, 2003-ban 4,1% volt. A központi költségvetés bruttó adóssága (a GDP %-ában) a 2001. évi 50,6%-ról 2002-ben 53,7%-ra, majd 2003-ban 55,9%-ra gyarapodott.
A KSH jelenti 2002/12. 12, 14–15, továbbá A KSH jelenti 2003/12. 10, 39–40, valamint Állami Adósságkezelő Központ *http://www.akk.hu/object.6066a3b1-4c6d-4b97-84c5-cd883126b2ec.ivy*.

[22] Az általános ÁFA-kulcs 25%-ról 20%-ra, a személyi jövedelemadó felső adókulcsa 38%-ról 36%-ra csökkent. Az elfogadott adótörvény 2010-ig terjedően évről-évre egyre magasabb jövedelmek esetében alkalmazta volna csak a felső adókulcsot. Ezek és más adócsökkentések 2006-ban összesen 330 milliárd forinttal csökkentették a költségvetés bevételeit. Lásd bővebben a *2005. évi CXIX. törvényt*, valamint a pénzügyminisztérium adatait: *http://gazdasag.ma.hu/tart/rcikk/c/0/137395/1*.

[23] Az induló kormányzati megszorítások tartalmáról, HVG 2006. június 12. *http://hvg.hu/gazdasag/20060612gyurcscsomag*

előbb képtelennek bizonyult a televízió székházának megvédésére, majd nemsokára brutális túlkapásokkal lépett fel a tiltakozókkal szemben. A nyomban elveszített választói támogatás híján a baloldal nagyszabású reformreményeiből csupán meddő akaródzás és apró reformszilánkok lettek.

A mindig is szörnyűségesnek látott hazai jobboldaltól rettegő, ezért a hatalmat bármi áron megtartani akaró baloldali törzsközönség jobbára máig nem igazán érti, hogy az MSZP–SZDSZ-kormányok mekkora sebeket ejtettek mindezzel a magyar demokrácián és gazdaságon, valamint a másik oldal elkötelezett szavazóin. 2006 őszén vált végképp drámaivá az ország két nagy politikai közösségének szembenállása. Ami a baloldalról nézve a demokrácia védelmének tetszett, az jobbról a tényleges népakarat elleni durva támadásnak számított. Orbán Viktor megkapta a lehetőséget, hogy tábora régi mítoszaiba illesztve beszélje el a történteket, így értelmet adjon a Fidesz korábbi kudarcainak, és ezúton ismét irányt szabjon a jövőnek: a „kommunisták" folyvást hazugsággal és csalással szerzik hatalmukat, amit aztán a szenvedő magyar nép akaratával szembeni kíméletlen erőszakkal próbálnak megtartani, miközben újra és újra tönkreteszik az országot. Ám a nemzet, ha teheti, végül rendre hivatott vezetői mögé áll.[24]

A Fidesz kezdettől kategorikus kijelentésekkel politizált, már 1990 nyarától átlátta: a frusztrált, orientációjukat vesztett választókat a látványos politikai különbségek és a létező viszonyok erőteljes bírálata ragadja meg. Az egyébként is ebbe az irányba haladó vélekedésekre ráerősítve a baloldali hatalom botlásait azonosította a „rendszer" bajaival. Valójában kritikája jobbára belül maradt a fennálló berendezkedésen, mégis, a gyorsan felemelkedő jobboldali radikális mozgalmak kihívásától is hajtva, legalábbis szavakban, mindjobban a létező rendszer antitézisét hangoztatta.

A baloldal közben sehogy sem tudott megkapaszkodni. A Gyurcsány-kabinetre a végső csapást a pénzpiaci világválság mérte: a visegrádi országok között nálunk következett be a legnagyobb visszaesés. Fél évtizedes tipródás után a Bajnai-kormány visszavonni kényszerült a szocialisták büszkeségét, az államháztartást a végzetes túlköltekezés felé hajtó tizenharmadik havi nyugdíjat és lényegében a 2002-es ötvenszázalékos közalkalmazotti béremelést.[25] Az évtizedes reményeiben csalatkozott országban Orbán Viktor és pártja nem konkrét tervekkel állt a nyilvánosság elé, hanem az „új kezdet" hitét kínálta a közvéleménynek. Ellenzéki

[24] Több más megszólalás mellett Orbán Viktor nagyváradi beszéde, 2007. október 9. *http://2007-2010.orbanviktor.hu/beszedek_list.php?item=28* Továbbá tusnádfürdői beszéde, 2007. július 21. *http://orbanviktor.hu/beszed/orban_viktor_tusnadfurd_337_i_beszede/* Valamint a Heti Válasz interjúja, 2007. március 1. *http://www.miniszterelnok.hu/interju/tobbpartrendszer_demokracia_nelkul*

[25] Bajnai Gordon programja, HVG 2009. április 02. *http://hvg.hu/itthon/20090402_bajnai_politikai_nyilatkozat_teljesszoveg*

nyolc évében a Fidesz minden korábbinál kevésbé készült a tényleges kormányzásra. Szinte valamennyi Orbán-beszéd nem valóságos cselekvési javaslatokat, hanem inkább gondolati alapvetést kívánt adni a többség megnyeréséhez. A megszólalások lényege a baloldali kormányokétól érdemileg különböző, a nemzet történelmi ösztöneihez, évszázados mítoszaihoz és bizony régi illúzióihoz igazított eszmei konstrukció. Ezért rajonganak beszédeiért annyira a jobboldalon, és nyilatkoznak róluk ugyanakkor olyan megvetően balról.[26]

A Fidesz az örökösen a külföld elvárásaira hivatkozó baloldal roppant kudarca elleni tiltakozásul kapta kétharmados felhatalmazását. A választók örömest elhitték: a váltig megszorításokkal élő reformközgazdász kurzus eldobásával áldozathozatal nélkül lehetséges a radikális adócsökkentés és a sokkal gyorsabb növekedés; a mostanra lejáratódott létező hazai jogállam átszabásával lehetséges az igazságosabb társadalom. Az új ideák igényének jelei nem egyedül a politikában, hanem a nyilvánosság és a kulturális élet átalakulásában, sőt akár a könyvkiadás adataiban is láthatóak. A földindulásszerű választási eredmény is mutathatta, hogy a közönség mennyire csalódhatott a régi kormányzati paradigmákban. A kétharmados győztes immáron nem szerves nyugatos polgárosító reformok végigvitelére kért felhatalmazást, hanem, főleg a Fidesz választások utáni értelmezésében, a kivételes többség az elmúlt évtizedek tagadásának és valamiféle új irány keresésének szólt.[27]

Az első világháború alatt, Trianon, majd még jobban a nagy világválság után a piaci kapitalizmussal kezdettől nehezen megbarátkozó hazai közélet már átélt egy külön magyar utat kereső, nyugatellenes trendfordulót.[28] Ezt is a korábbi hitekben, a reformkor óta ható szabadelvű konszenzusban való csalódás hozta, és a harmincas évek végére, az újabb világháború idejére, az egymással egyébként heves vitákban álló különböző politikai irányzatokban, több tekintetben egyformán erősen hatott.[29] Neki ellenállni még leginkább a hagyományos elitek némely

[26] Egy jellegzetes miniszterelnöki megszólalás, világlátása eszmei konstrukciójával, 2010. szeptember 7. *http://www.orbanviktor.hu/beszed/100_nap_amely_megvaltoztatta_magyarorszagot*

[27] A választások után a győztes legalábbis így értelmezte felhatalmazását, 2010. április 25. *http://www.orbanviktor.hu/beszed/forradalom_tortent_a_szavazofulkekben*

[28] A piaci gondolkodás eleve csak korlátozottan befolyásolta az ország hagyományos gazdálkodáshoz ragaszkodó részét. Lásd bővebben Szekfű 2002, 231–292. A trendforduló világháború alatti kezdetéről bővebben (Bihari 2008). A fordulat eszmetörténeti feldolgozását adja Gyurgyák 2007, 215–526.

[29] 1919 szeptemberére a másfél évvel korábban még magát győztesnek remélő országban „minden egész eltörött". A demokrata vagy liberális kifejezések tartósan megbélyegző jelentést kaptak. A trianoni béke nemzetcsonkító döntéseit a teljes közvélemény a nyugati demokráciák gyalázatának látta. Egyszerre megrendült a hit a nyugatos polgárosodás ideáljában, egyre több véleményformáló keleti vagy akár turáni orientációt dédelgetett az ország számára. Közel egyöntetű egyetértés alakult ki a dualizmus kori parlamentarizmus és liberalizmus felelőssé tételében. Ám amíg a dualizmus „hanyatló korától" Szekfű Gyula Széchenyi István mitikussá emelt reformkonzervati-

arisztokratái és nagytőkés csoportjai, valamint nyugatos polgárok tudtak. Akkor az európai korszellem az antikapitalista-antiparlamentáris tendenciát erősítette.[30] Most viszont Magyarország minden korábbinál integráltabb a világkapitalizmus és a Nyugat szövetségi rendszerébe, ami folytonos feszültséget kelt az új irányt követő kormány intézkedései körül, és bizonytalanná teszi az új trend tartósságát.

Az új kormányzati irány alaptételei

Orbán Viktor kormányzása legelső időszakában döntő súllyal a hatalmát megalapozni kívánó legitimációs eszmerendszer felépítésén munkálkodott. A választási győztesek ugyan konkrét cselekvési program nélkül vágtak bele a kormányzásba, ám a miniszterelnöknek kezdettől határozott víziója, politikai-ideológia konstrukciója volt a teendők lényegéről. Ez a tételrendszer nem módszeresen átgondolt értelmiségi alkotás, hanem a hétköznapi állampolgári világlátások egyfajta tudatosan belső ellentmondásokból is összetett, hatásos politikusi summázata, amely számos pontján a magyarok évszázados tapasztalataira és vágyaira épül. Nyelvi megfogalmazásaiban, kategóriáiban ott munkálnak a két világháború közötti időszak állításai, de jelen vannak az ötvenes-hatvanas-hetvenes évek marxista szemináriumainak, a Kádár-korszak népi piacellenességének tételei is. Mégis a lényege a napi politikai igényekhez igazított orbáni alkotás.[31] A hozzá hasonlítható térségbeli szlovák, román és lengyel politikákat általában főként verbális populizmus jellemzi, a magyar miniszterelnök viszont nemcsak beszél, hanem módszeresen át is akarja alakítani az országot.

---

vizmusához fordult volna vissza, addig Gömbös Gyula és sokan mások az új jobboldalon a háborús összeomlásért közvetlenül vétkesnek tartott nemzetmegosztó pártok felszámolását, valamint a liberális szabadságjogok alapos megkurtítását javasolták, és inkább a biztos kézzel irányító kormányzó mögött teremtettek volna egyfajta nemzetegyesítő összefogást. Lásd bővebben Szekfű 1934, továbbá Gömbös 2004, 239–242.

[30] A nagy világválság után a hazai jobb- és baloldali közéleti szereplők többsége már nemigen bízott a piaci kapitalizmus és a parlamentáris jogállam, az állampolgári jogegyenlőség és jogbiztonság keretei közötti magyar felemelkedésben. A jobboldalon sokan inkább a nemzeti érdek jegyében állami eszközökkel végrehajtott „őrségváltást" javasoltak a „törzsökös magyarok", a keresztény középosztály és a legalább szavakban a nemzet igazi fenntartójának tartott parasztság javára, az életlehetőségek és az állások, a tulajdon és a föld újraosztásával a birtokon belüliek, döntően a „zsidók" és a nagybirtok kárára. 1938 után számos, az irányított gazdaság felé vivő, a gazdasági növekedést segítő rendelkezés született, és jókora lendületet kapott a munkavállalókat védő, valamint a jóléti törvényhozás. Magyarország a nyugat-európai jóléti rendszerek fejlődésével azonos irányba mozdult. Ugyanakkor a többszöri zsidótörvények brutálisan sértették az állampolgári jogegyenlőség elvét, és precedenst teremtve beavatkoztak a tulajdonviszonyokba. A jóléti rendszerek kiépítéséről bővebben Kovrig 2011, 80–295, továbbá Gyáni 1994, 10–14.

[31] Többek között Orbán Viktor 2009-es kötcsei beszédében. Lásd ennek szerkesztett szövegét: Megőrizni a létezés magyar minőségét, Nagyítás 2010. február 17.

A hazai társadalom elmúlt két évtizedének mélyen átélt kudarca sokakban érthetően kikezdte a hatalommegosztásra, a joguralomra és a piaci versenyre épített nyugatos rendszerbe vetett, kezdettől sem igazán erős állampolgári hitet, amire most válaszul egy darabig a magyarok régről hozott ösztöneire jobban alapozó rendszer következik. Orbán Viktor már jó ideje az emberek összetett politikai kultúrájának keletibb felére alapoz: a jogállam és a piaci verseny helyett a tényleges igazságosságot ígérő erős vezető akaratát kínálja. A pártok meddő versenye helyett valóságos plebejusdemokráciát ajánl, ahol a tagolatlan nép nemzeti konzultációkon, tömegmegmozdulásokon mutathatja fel végső egyetértését a róla gondoskodó hatalommal.[32] A kormányfő kevéssé hisz a közvetett uralomgyakorlás eszközeiben, a modern plurális társadalomban is szinte minden valóságos hatalmi erőforrást közvetlenül a maga kezében óhajt összefogni. Ideálja az állam egyetlen, ellenpontok nélküli központból való irányítása. Ám mindeközben a nyugati szövetségi rendszer tagjaként megtartotta az 1989–90-es közjogi alapszerkezet intézményeit is.[33]

A Fidesz alkotmányának megalkotásakor nem annyira a lehetséges kormányzati rendszerek, elméleti modellek között választott, hanem egyfelől az újrakezdés és a jobboldali új honfoglalás szimbolikus gesztusait kívánta ünnepélyesen kifejezni, másfelől merőben praktikus hatalompolitikai célokat követett. Az új Alaptörvény láthatólag évtizedekre képzeli berendezni az Orbán-rendszert. Elsődleges célja a politikai váltógazdaság lehető korlátozása. Mindkét hazai közéleti tömb csaknem országvesztőnek látja a másik kormányzását. Ezért a másik táborral szemben egyre durvább eszközök is felhasználhatóak. A baloldal döntően a Fidesz megállítása érdekében követett 2002 és 2006 között az egész országnak jelentős károkat okozó gazdaságpolitikát. A kétharmados hatalom most újabb területre terjesztve ki a régi küzdelmet, közjogi eszközökkel keményen visszavág. A jobboldali törzsközönség jelentős része számára evidencia: ezt a baloldalt nem szabad visszaengedni a hatalomba. Amennyiben a választók valamiért mégis leváltanák a mostani többséget, akkor az Alaptörvénybe foglalt koncepció szerint nyomban aktivizálódnának a Fideszhez lojális hatalmi ellensúlyok, amelyek azonnal ugyancsak erősek és tevékenyek lennének. Továbbá hatályban maradnának az orbáni világlátást kodifikáló sarkalatos törvények. Mindezek együttesen alaposan behatárolnák a társadalompolitikai irányváltás lehetőségét, és szándékaik szerint segítenék a jobboldal gyors visszatértét a hatalomba, amivel újra helyreállna az ország normális állapota, legalábbis Orbán Viktor legelkötelezettebb hívei számára.

[32] A nemzeti konzultációk rendszerépítő jelentőségéről a miniszterelnök megszólalásai, 2011. március 28. *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=160955*, illetőleg 2011. április 1. *http://www.hirado.hu/Hirek/2011/03/28/22/Orban_meghato_a_nemzeti_konzultacio_eredmenye__video.aspx*.

[33] A közjogi alapszerkezet megőrzését rögzíti hasonlóan Jakab András (2011, 164–177) és Tordai Csaba: Az új alkotmányról. *http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/tcs_alkotmany_20110536 6.pdf*

A korábbi modernizációs baloldali paradigmával szimbólumaiban csaknem teljességgel szakító új legitimációs nemzeti tételrendszer egyik szegletköve a maga értékei szerint serényen munkálkodó, ám a külföld által mégis rútul kizsákmányolt magyarok évszázados tételére alapozó szabadságharc folytatása. A hazai közvélemény régóta érzi magát külső hatalmak áldozatának: az ország bajaiért mindenki más inkább felelős, mint az itt élők saját maguk. A kudarcaitól szenvedő társadalomnak Orbán Viktor időről-időre szállítja a vágyott bűnbakokat. A kormányfő a külföldiek és a régi baloldali elitcsoportok kezéből a gazdaság erőforrásait az új feltörekvő nemzeti középrétegek kezébe kívánja áttenni. Közben persze tudja, Magyarországot nem lehet kiszakítani a világkapitalizmus rendjéből: a pénzpiacok, a nemzetközi intézmények negatív jelzéseit tapasztalva, ha végképp elkerülhetetlen, akkor visszakozik. Mégis állandóan felmutatja a világrendszer elleni lázadás, a gazdasági függetlenségért folyó harc népbarát gesztusait is.[34] A belpolitikájából kiindulva, a nyugati demokráciák alkonyát hirdetve igyekszik keletre nyitni, Kínát látván a világ leendő vezető hatalmának.[35]

A hosszú ideje a külföld után igazodó országban Orbán Viktor megszólalásaiban meggyőző újdonságként hat a nemzeti érdek képviseletének folytonos hangoztatása. A baloldallal szemben ő nem a külső elvárások betartásának hasznosságáról kívánja meggyőzni az országot, hanem még akkor is az emberek akaratának megvalósításáról beszél, amikor ténylegesen mást cselekszik. A kormányfő észjárásában a sajátjára ismer a magát régóta elnyomottnak érző ország jelentékeny hányada. A miniszterelnök minden elszánásával újra kívánja formálni a gazdaságot és az államot. Évtizedek óta nem határozta meg a kormányzati cselekvést ilyen erővel, mint most politikai-ideológiai konstrukció. Ám az igencsak kérdéses, hogy a magyarok jókora részének vágyai szerint sikeressé lehete tenni az országot. A gazdasági szuverenitás visszahódításának szándéka és a valóságos mozgástér szűkössége között akkora a feszültség, hogy arra bajos konzekvens politikát építeni. Így állandósulhat a nagyszabású eszmei alapvetéseket hangoztató, viszont a gazdaságban és a napi politikában esetről esetre improvizáló orbáni politika kettőssége.

A Fidesz az elmúlt nyolc esztendőben minden megszorító lépést hevesen ellenzett. A baloldali véleményformálók ma is úgy vélik, választási érdekből egyszerűen hazudott, és máris eljött „őszödi beszédének" ideje. Szerintük ugyanis Magyarországon nem lehetséges más gazdaságpolitika, mint az övéké.[36] Csakhogy a

[34] Például a miniszterelnök napirend előtti parlamenti felszólalásában, 2010. június 8. *http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=13&p_felsz=2&p_szoveg=&p_felszig=4*

[35] A miniszterelnök az ország új nemzetközi orientációjáról. Beszéd Tusnádfürdőn, 2010. július 24. *http://www.miniszterelnok.hu/beszed/a_nyugati_tipusu_kapitalizmus_kerult_valsagba*

[36] Többek között Bokros Lajos vagy Békési László ebben egyező megszólalásaiban: *http://www.origo.hu/gazdasag/20110825-interju-bokros-lajos-szerint-a-kapitalizmusnak-nincs-vege-csak-a.html*, valamint *http://bibotarsasag.blogspot.com/2011/04/bekesi-laszlo-beszede-jatekszinben.html*.

miniszterelnök pontosan látja, hogy a közvélemény jelentékeny hányada már nem hisz a régi reformközgazdász gyógymód hatásosságában. Az első olajválság, a hetvenes évek dereka óta sorban következtek a költségvetési kiigazítások és a piacosító reformok, de az ország máig nem érkezett el a kiegyensúlyozott jóléti társadalom általánosan vágyott céljához. A régi közgazdasági tankönyveket olykor már kidobni javasló Fidesz ezért a reformközgazdász irány legalább szavakban tökéletes antitézisét keresi. Ám a második Orbán-kormány első másfél évének eseményeiből láthatóan, ha ez túlszalad a lehetőségeken, a világgazdaság keményen visszavág.

Amennyiben az új hatalom nem akar a szokásos hazai politikusi hazugságcsapdába minden korábbinál inkább elmerülni, már nem térhet vissza a régi reformközgazdász döntéshozatali algoritmushoz, hanem a reformok és a konszolidáció új megoldásait kell megtalálnia, lényegében menet közben. 1990 óta az emberek vágyainak mozgósításával a mindenkori ellenzék általában megszerezte magának a hatalmat a választásokon. Csakhogy a hazai politika igazi drámája csak ezután kezdődik. A valósággal szembesülő közvélemény általában hamarjában elfordult választottjától, vagy az új hatalom, mint például a Medgyessy-kabinet, képtelen gazdaságpolitikába kezdett. A Fidesz 2011 nyaráig jobbára úgy szakadt el korábbi gazdasági állításai egy részétől, hogy valamennyit azért megtartott választói reményeiből. Magatartását a baloldali véleményformálók egyszerűen hazug komédiának látják. Ám ettől még a kormány előtt a régi feladat áll: miként lehet az ország számára adott körülmények között úgy előrevinni gazdasági változásokat, hogy közben megmaradjon a választók támogatása is.

A Fidesz társadalomképe és gazdaságpolitikája

A választások előtt Orbán Viktor kevés konkrétummal megtöltött üzenetei néhány hónapra széles körben bizakodásba fordították a magyar közvélemény szokásos borúlátását.[37] A Fidesz erejét nem egyszerűen támogatottságának nagysága mutatta: 2010 két választásán kizárólag a Fidesz fedte le teljesen az ország valamennyi társadalmi rétegét. A párt szavazóinak összetétele az új magyar demokráciában még soha nem látott mértékig azonos volt a társadalom szerkezetével. Választóinak korösszetétele, társadalmi státusa csaknem megegyezett a magyar társadalom rétegződésével. A Fidesz úgy lett egy ideig, nem csupán a hatalmi súlyát, hanem szavazóinak rétegződését tekintve is, az aktív választók ténylegesen centrális helyzetű, domináns néppártja, hogy közben a többi párt választóközönsége erőteljes generációs vagy regionális jellegzetességet mutatott.[38] Az új hatalom

[37] Adatokkal *http://www.median.hu/object.338le2bc-254f-4174-8e9f-8fb6c4773004.ivy*.

[38] Mindeközben nagyléptékben átalakult a hazai politikai tagoltság, korábban átléphetetlennek látszó törésvonalak halványultak el. 2006-ban még a hajdani állampárt (MSZMP) tagjainak

egyfajta társadalmi szerződést ígért szegény és gazdag között.[39] A maradék baloldali törzsközönség, a régi értelmiségi médiaelitek kivételével, az alacsony és a magas társadalmi státusúak, a külföldi elemzők különböző módokon, mégis általában reménykedtek a kétharmados többség sikerében.[40]

A szerencsés pillanatban[41] kormányra lépő Fidesz induló terveiben úgy ígért nagyszabású adócsökkentéseket, hogy közben megszorítások nélküli gazdaságpolitikájával megőrzi a különböző szavazóközönségei közötti érdekkiegyenlítést. Ehhez forrást eredetileg a baloldal által hátrahagyott „csontvázakra" hivatkozva akart nyerni. A nagyobb államháztartási hiány felvetésével induló trükkös mozgástér-teremtési kísérlet azonban hamarjában összeomlott. Csakhogy a miniszterelnök nem kapitulált, hanem régi axiómái megőrzésével, offenzív módon próbált kitörni beszorított helyzetéből. Eleget tett a pénzpiacok legfontosabb elvárásainak, de közben gondosan ügyelt arra, hogy kimutassa a külső elvárások elleni fellépés gesztusait is. Olyan programpontokkal állt elő, amelyekben a választók és a külföldi elemzők is megtalálták a nekik tetsző részeket. A pénzpiacok pofonja után sem rakott egyik szélesebb szavazói csoportra sem súlyosabb terheket. A piacpárti külföld és a legmagasabb jövedelmek után adózók csoportjai megkapták az egykulcsos adó ígéretét, a hazai kisember pedig az energiaár befagyasztását, valamint az állami vezetői jövedelmek és végkielégítések radikális megkurtítását. A piacról élők hallhattak a közszféra és a bürokrácia további visszavágásáról, a vidéki férfilakosság meg elnyerte a pálinkafőzés szabadságát. Durva tehernövekedést inkább csak a bankok kaptak a nyakukba. Különben majdnem mindenkinek jutott valamilyen gesztus, valamilyen népbarát ötlet, miközben a kormányfő ki sem ejtette száján beszorított helyzetének jelképét, az elődje által rögzített hiánypályát.[42]

77%-a a szocialistákra voksolt, és csak 13%-a szavazott a Fideszre, 2010-ben viszont már egyformán 46%-osnak bizonyult mindkettőjük támogatottsága a volt MSZMP-tagok között. A Fidesz nagy arányban elragadta a baloldaltól az alacsonyabb státusú idősebb szavazókat is. A legfeljebb 8 általánossal rendelkezők 75%-a immáron a Fideszre voksolt. Lásd a Medián kutatása *http://www.median.hu/printcikk.ivy?artid=7c017750-53b9-4a03-87c6-a771ee519bb8*.

[39] Orbán Viktor beszéde a kormányprogramról, 2010. április 25. *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=150866*

[40] Például *http://www.privatbankar.hu/cikk/hircentrum/orban_29_pontja_az_irany_jo_de_hol_vannak_a_reszletek_36988*.

[41] 2008 és 2009 megszorításai, de főleg a Bajnai-kormány intézkedései jókora egyensúlyjavulást hoztak, nemcsak a költségvetésben, hanem a kereskedelmi és a fizetési mérlegben is. 2010-ben az európai gazdaság már átmenetileg növekedésbe fordult. Ezért Orbán Viktor megtehette, hogy kivárt a legfontosabb gazdasági döntésekkel. Erre nem lett volna lehetősége, ha már jóval előbb, előrehozott választáson kapja meg a kormányzás felelősségét.

[42] Erről bővebben a miniszterelnök napirend előtti parlamenti felszólalása, 2010. június 8. *http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=13&p_felsz=2&p_szoveg=&p_felszig=4*

Radikális adócsökkentés megszorítások nélkül – a Fidesz első költségvetése

Ugyanezt az offenzív fellépést és egyben a nagyobb közvetlen választói fájdalom keltésétől mentes forrásteremtést igyekezett megvalósítani a kormány a magánnyugdíj-pénztári vagyon államosításával és a különadók rendszerének kibővítésével is. Az önkormányzati választások után, 2010 őszén az adó- és a költségvetési törvények benyújtásával immáron a maga teljességében mutatkozott meg a miniszterelnök világlátása.[43] Ismét bebizonyosodott: Orbán Viktor az alulról jövő, sokban a nyolcvanas évek logikája szerint gondolkodó, de minden úton-módon felemelkedni akaró hazai középrétegek szemével és horizontján nézi az egész világot. Leginkább a kistelepülések, mezővárosok lakóinak vágyaival azonosul, de érzékenységet mutat a többi társadalmi csoport reményei iránt is. Még legkevésbé a nyugatos elitek igényeit érti. A sajátjához hasonló családoktól reméli az ország sikerét. Úgy véli, azok kapjanak leginkább segítséget az államtól, akik már bizonyították, maguk is szorgosan igyekeznek felfelé.

Preferenciái, társadalomképe lényegileg más, mint a külföld után a legbiztosabban a nyugdíjasokra figyelő szocialistáké volt. Amíg az MSZP–SZDSZ-kormányok a magyar gazdaság 1968, majd 1987 után kialakult erőviszonyainak védelmezőjeként politizáltak, addig a Fidesz már első kormányzása idején is az új feltörekvő aktívak, a nemzeti középosztály térhódítása érdekében lépett fel. A miniszterelnök régóta saját osztályát, az igyekvő sokgyerekes családokat és a hazai vállalkozókat tartja az igazi nemzetfenntartó erőnek. Egész politikájának sarokpontja a felső középrétegek erőteljes állami támogatása, a jövedelmek és javak számukra kedvező újraelosztása. Rajtuk keresztül képzeli az ország egészének felemelését. A változatlanul az erős, beavatkozó állam cselekvésében bízó kormányfő számára puszta eszköz az egyébként neoliberális megoldásnak látszó egykulcsos adó a feltörekvő csoportok megerősítésére. Orbán Viktor szilárd meggyőződéssel gondolta: a nagyszabású adócsökkentés keltette indítólökéssel a támogatott csoportok hamarosan olyan lendületet hoznak a magyar gazdaságba, mint amilyet ő adott a hazai politikának. Az előbb 3 százalékos, a következő években már 4-5 százalékos vagy ennél is nagyobb növekedés igazolja majd a radikális adóátrendezés okozta roppant kockázatokat. Az akarat nem ismerhet határokat.[44]

2010 késő őszére így néhány orbános huszárvágással összeállt a nagy gazdasági induló attak, és mégsem volt szükség széles társadalmi csoportokat érintő durva, közvetlen megszorításokra. A gazdasági szabadságharc jegyében elkezdődött az új közgazdaságtan felépítése. Fájdalmas többletterhek nélkül teljesülni

[43] A miniszterelnök beszéde a 2011-es költségvetés országgyűlési vitájában, 2010. november 15. *http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=46&p_felsz=171&p_szoveg=&p_felszig=171*

[44] uo.

tetszett a magyarok régi vágya: részben a külföldi tőkére kivetett különadó fedezi a valóban jelentős személyijövedelemadó-csökkentést és a hazai kis- és középvállalati társasági adó felezését.[45] 2011-ben 41 százalékkal, 247 milliárd forinttal esnek az állam társaságiadó-bevételei, és csaknem hasonlóan radikálisan, 523 milliárddal, 28 százalékkal csökken az összes személyijövedelemadó-teher.[46] A további ágazatokra kiszabott és 80 százalékban külföldi cégek által fizetett különadók rendszerével és az elmúlt évtized magánnyugdíj-pénztári megtakarításainak részbeni felélésével a Fidesz alaposan visszavágja a kis és a közepes hazai cégek nyereségadóját. Érezhetően javít a havi háromszázezer forintnál magasabb jövedelműek és főleg az adózó gyerekesek helyzetén. A legtetemesebb a havi 500 ezer forint fölöttiek – 2009-ben az összes adófizető 3,4 százaléka – látványos pozíciójavulása.[47] Ellenben a nyugdíjjárulék fél százalékpontos emelése után a gyermektelen 280 ezer forint alattiak terhelése már számottevően növekszik. Ugyanakkor a kormány tervei szerint 2012-ben már nálunk fizetik a vállalkozások és a legmagasabb jövedelműek az egész térségben a legkevesebb közvetlen jövedelemadót.[48]

A bevételi oldallal szemben a 2011-es költségvetés kiadási oldala már kevés látványos újdonságot mutatott. Nem jöttek hangzatos reformlépések, maradt a báziselvű tervezés, egy-egy tételsoron csak néhány tízmilliárd forint mozgott a korábbiakhoz képest. Mégis világosak az új hatalom preferenciái, amelyek együttesen már tekintélyes változásokat hoznak. A konszolidált kiadások között az elfogadott költségvetés szerint 2011-ben 37 milliárd forinttal, 12 százalékkal több jut a rendőrségnek, 15 milliárddal, 58 százalékkal bővül a hitéleti tevékenységek állami támogatása, továbbá érezhetően gyarapszik számos sporttevékenység költségvetése. Ám másra már nemigen van érdemi többletpénz. Sokat várhatott a szilárdan jobbra szavazó orvostársadalom a kormányváltástól. Egészségügyi intézmények sora görget egyre több kifizetetlen számlát maga előtt. 2011-ben valamelyest az infláció fölött emelkedett az egészségügy támogatása, mégis az egész terület, de különösen a szakrendelő-intézetek részesedése a bruttó hazai termékből minden korábbinál alacsonyabb. Öt évvel ezelőtt a nyugdíjasok hasonló gazdasági feltételek mellett közel 5 százalékos nyugdíjemelést kaptak volna, most 3,8 százalékos az emelés. Változatlan maradt a családi pótlék, de általában is csökkent a különböző segélyek reálértéke. Összegszerűen ugyan gyarapodtak az oktatás,

[45] A miniszterelnök napirend előtti országgyűlési beszéde az őszi politikai évadnyitón, 2010. szeptember 13. *http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=29&p_felsz=6&p_szoveg=&p_felszig=6*

[46] *http://www.parlament.hu/irom39/01498/adatok/fejezetek/00_abt_merleg.pdf*

[47] Az adózók jövedelemkategóriák szerinti megoszlásáról bővebben: *A társasági adó, SZJA és EVA bevallások tapasztalatai.* APEH. Budapest. 2010. szeptember 14., különösen 10–12. *http://www.apeh.hu/data/cms163643/20100914_sajtotaj.pdf*

[48] Az első 2011. őszi ígéretekkel ellentétben a közvetlen jövedelemadók már a preferált csoportok számára sem csökkennek jelentősen 2012-ben. A teljes adóterhelés pedig erőteljesen növekszik.

az egészségügy, a nyugdíjrendszer pénzei, ám minden látványosabb reformlépés nélkül is, 1,22 százalékponttal, mindösszesen 347 milliárd forinttal esett az állam jóléti kiadásainak részesedése a bruttó hazai termékből, ami arányát tekintve az egyik legjelentősebb jóléti kiadáscsökkentés az utolsó évtizedben.[49]

Mindeközben a közhatalom szerveire költött pénzek aránya a bruttó hazai termékből mindösszesen 0,04 százalékponttal mérséklődött. Amennyivel estek a közigazgatás költségei, csaknem annyival emelkedtek a rendőrség és az uniós elnökség következtében a külügy kiadásai. De a rendőrségnek adott összeg még így is alatta marad a 2008-as nominális értéknek.[50] A közszolgálatban 2011-ben sem növekedtek a bérek, pedig ezek reálértéke az elmúlt négy év folyamatos megszorításai miatt már korábban is a Medgyessy-kabinet emelései előtti szintre esett vissza. A tervek szerint 25-30 ezer fővel csökken a közszolgálatban állók létszáma. Az egy évtizede még nyolcszázezres állomány 2010-re 685 ezer főre apadt (ebből 5819-en dolgoztak magukban a minisztériumokban, 70729 a teljes központi felügyelet alatt álló igazgatás létszáma, a többiek az önkormányzati közigazgatás, az iskolák, kórházak és más közintézmények közalkalmazottai).[51] Továbbra is ténylegesen megmaradt a báziselvű fűnyírás: kevesebb embernek kell elvégezni lényegében ugyanazt vagy több munkát. Eddig még nem igazán indult el a közigazgatás által betöltött feladatok és ezek költségigényének akkurátus felülvizsgálata, majd az indokolatlanul drágának tűnő hatósági eljárások megszüntetése.[52]

Az önkormányzatok illeték- és kommunális adóbevételének csökkenését kompenzálva 2011-ben összegszerűen némileg növekedtek a helyi hatalomnak jutó költségvetési pénzek, ám ezzel együtt is jelentősen csökkent az önkormányzatok részesedése a bruttó hazai termékből.[53] Az újabb banki hiteleket felvenni már kevésbé tudó polgármesterek ezért minden korábbinál inkább rászorulnak intézményeik kapacitásának szűkítésére, némelyik bezárására. 2011 szeptemberében meg-

[49] Valamennyi adat a Magyar Köztársaság 2011. évi költségvetéséről szóló törvényjavaslat indoklásának mellékleteiből származik, többek közt: *http://www.parlament.hu/irom39/01498/adatok/altindmell/fu__gdp.pdf, http://www.parlament.hu/irom39/01498/adatok/altindmell/fu__kon.pdf, http://www.parlament.hu/irom39/01498/adatok/altindmell/fu__meg.pdf.*

[50] uo.

[51] A közigazgatási létszámra vonatkozó előírásokat a 1166/2010. (VIII. 4.) Korm. határozat többször módosított szövege tartalmazza. *http://jogszabalykereso.mhk.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=132607.341853*

[52] A 1405/2011. (XI. 25.) Korm. határozat a vállalkozói adminisztratív költségek csökkentésére irányuló, Egyszerű Állam című középtávú kormányzati programban végül 2012. nyári, 2013. eleji határidőkkel elindította a hatósági feladatok egy részének felülvizsgálatát. Bővebben *http://jogszabalykereso.mhk.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=141769.573598.*

[53] 2010-hez képest 2011-ben összesen 1,04 százalékponttal csökkent az önkormányzatok részesedése a bruttó hazai termékből. Lásd *http://www.parlament.hu/irom39/01498/adatok/altindmell/fu_o_gdp.pdf.*

született az elvi kormányzati döntés az önkormányzati közigazgatás, kórház- és iskolarendszer államosításáról.[54]

A 2011-es költségvetés elfogadása után lendületesen folytatódott a miniszterelnök világlátása szerinti törvényhozás. Megkezdődött a törvényes korhatár előtti nyugdíjba vonulás régi szerzett jogainak eltörlése, megindult a fiatalabb rokkantnyugdíjasok jogosultságának egyénenkénti felülvizsgálata.[55] A vállalkozói igényeknek megfelelően folyamatban van az Európai Unió egyik legkevesebb megkötést és munkavállalókat védelmező szabályozást tartalmazó munkajogának kialakítása.[56] Harmadára esett a munkanélküli-segély időtartama.[57] A kormány központilag szervezett hatalmas közmunkaprogramokkal óhajtja megmozgatni a legális adózó munka világából hosszú ideje kiesett százezreket.[58] A Kádár-korszak önellátása és a helyi piacok felé próbálja terelni a mezőgazdasági településeken élőket, a házak melletti állattartás újraélesztésével meg akarja kétszerezni a hazai sertésállományt.[59] Állítása szerint befagyasztja a közüzemi díjakat.[60] Újabb és újabb javaslatokkal igyekszik felmutatni segítőkészségét a külföldi fizetőeszkö-

[54] A kormányzati szándékokról részletesebben *http://www.kormany.hu/download/b/8e/10000/Sajtóanyag_Ter%20közig%20átalakítása.doc*.

[55] A kormányzati tervekről: *https://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/rokkantnyugdijak20110518.html?highlight=rokkant%20nyugd%C3%ADj*.

[56] A kormány kiinduló tervezetének lényege: *https://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/mt20110722.html?highlight=munka%20t%C3%B6rv%C3%A9nyk%C3%B6nyv*. Azóta megszületett az új munka törvénykönyve, a *2012. évi I. törvény*.

[57] Részletesen *https://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/konvergenciaprogram20110419.html?highlight=munkan%C3%A9lk%C3%BCli%20seg%C3%A9ly*.

[58] Bővebben *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=168580*. A 2010-es, hozzávetőleg 88 ezer fős közmunkás létszámot a kormány 2012-ben 200 ezerre kívánja emelni. A közmunkások nyolcórás munkabére 2011. szeptember 1-ig a nettó minimálbér, azaz 60 236 forint volt, ami az új közmunka-szabályozás után az új adórendszerben 47 029 forintra esik. A közmunkát nem végzők 2010 és 2011 között az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegét, 28 500 forintot kaphatták segélyként havonta, ami 2012-től az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 80%-ára, 22 800 forintra csökken. Lásd részletesebben a Policy Agenda adatait: *http://www.policyagenda.hu/hu/archivum/tovabb-csoekken-a-koezmunkasok-bere-januartol*.

[59] Lásd *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=168407*.

[60] A miniszterelnök „országvédelmi terve" alapján. A kormányfő napirend előtti beszéde az Országgyűlésben, 2011. szeptember 12. *http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=109&p_felsz=2&p_szoveg=&p_felszig=2* Valójában a különböző közüzemi díjak 2012 januárjától 2,7–4,2%-kal nőnek. Lásd: HVG 2011. december 30. *http://hvg.hu/gazdasag/20111230_kozuzemi_dijak_emelkednek*

zökben eladósodott családok felé.[61] Állandóak a szerény valóságos hatással járó rendpárti gesztusok és büntetőjogi szigorítások.[62]

Folytonos rohamaival a kormánytöbbség 2011 nyaráig jobbára megvédte pozícióját az egyébként is helyét kereső ellenzékkel szemben. A tavalyi időközi választásokat a Fidesz a korábbi fölényével nyerte.[63] Ám a miniszterelnök terveiben szereplő gazdasági növekedés nem indult be. Ahogy előrelátható volt: az új gazdaságpolitika növekedést visszafogó elemei erősebbnek bizonyultak. Mostani tudásunk szerint a következő egy-két évben érdemi konjunktúra nem várható, viszont nem kizárható a pénzpiaci világválság újabb hulláma sem. A kormány újabb intézkedéseivel tovább szűkíti a 2006 óta egyébként is csökkenő belföldi keresletet. Semmi jele sincsen a nem adózó jövedelmek kifehéredésének. A rendkívüli bevételek – a magánnyugdíj-pénztári vagyon egy részének felélése és a növekedést lassító különadók – nélkül a költségvetés hiánya a külföld által elfogadottnál kétszer nagyobb lenne.[64] A valóban radikális adócsökkentés így láthatóan olyan veszélyes kényszerpályát adott évekre az államháztartásnak, amely leginkább a Medgyessy-kormány jóléti csomagjához fogható. Ám a miniszterelnök politikájának dinamikája nehezen enged ebben stratégiai visszavonulást.

A megszorítások éve – a Fidesz második költségvetése

Orbán Viktor megértette, hogy az államháztartási hiány alacsonyan tartása és az államadósság folytonos csökkentése nem csupán az országnak volna jó, hanem ezek ütemes mérséklése az alapja kormánya politikai szuverenitásának is. A belföldön elvileg csaknem teljhatalommal bíró kétharmados többség uralmának kezdettől a legközvetlenebb korlátai a pénzpiacok személytelen döntései voltak, ezek ugyanis a magyar választókkal ellentétben nem csupán négyévente, hanem naponta határoznak a forint árfolyamáról és az újonnan kibocsátott állampapírok kamat-

[61] Azóta átfogóan rendezi a kérdést a kormány és a Bankszövetség megállapodása. Ám az állami beavatkozás ezúttal is első helyen a végtörlesztésre képes tehetősebbek helyzetét javította, miközben ezzel 210 milliárdos veszteséget okozott a bankoknak. Bővebben *http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/megallapodott-a-kormany-a-bankszovetseggel, http://www.portfolio.hu/users/elofizetes_info.php?t=cikk&i=162359.*

[62] Lásd többek között: *https://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/btk20111013.html?highlight=btk.*

[63] Például a II. kerületi időközi országgyűlési választásokon 39,02%-os részvétel mellett a Fidesz elsőfordulós eredménye (52,60%) csaknem azonos volt 2010-essel (52,92%). Az adatok forrása: *http://www.masodikkerulet.hu/hirdetotabla/valasztasokszavazasok/idokozi_2011_eredmeny.html?query=v%C3%A1laszt%C3%A1s.* Továbbá: *http://www.valasztas.hu/hu/parval2010/354/354_0_index.html.*

[64] Adatokkal és elemzéssel a Magyar Nemzeti Bank szakértői: *http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/A_jegybank/kt-funkcio/Elemzes_az_allamhaztartasrol_2011oktober.pdf*.

feláráról. A magánnyugdíj-pénztárak államosításával megvalósított jelentékeny közvetlen államadósság-mérséklés azonban néhány hónap alatt elenyészett. Az Unió mind több államára kiterjedő finanszírozási nehézségek közepette a magyar gazdaság változatlan bajai, valamint a bank- és külföldellenes döntések hosszú sora, továbbá a piacgazdaság normális működésének alapját képező jogbiztonság folyamatos gyengítése előreláthatóan kikezdte az ország pénzpiaci ázsióját.

A forint rohamos gyengülése 2011 novemberében történelmi csúcsra emelte a magyar államadósság piaci értékét.[65] Közben a magyar állampapírok ismét nehezebben eladhatókká váltak. Így 2011-2012 fordulójára egyszerre látványosan összeértek az új gazdaságpolitika okozta gondok. 2011-ben a költségvetés 900 milliárd forintot megközelítő expanziót hajtott végre. A magánnyugdíj-pénztárakból származó egyszeri bevételek nélkül a tavalyi államháztartási hiány elérte volna a 6,9 százalékot.[66] Mégsem mutatkozott a hazai piacra szállító gazdaság mezőgazdaságon kívüli részében érdemleges növekedés. 2012-ben már messze kisebb bevételei lesznek a nyugdíjkasszák államosításából a költségvetésnek, így a nemzetközi intézmények által kijelölt hiánypályán mozgó Orbán-kabinet idén minden jel szerint legalább 1400 milliárdos megszorításra kényszerül. A kétharmados hatalom így nem tudott kitörni az MSZMP/MSZP-kormányok évtizedes trendjéből, a stop-and-go gazdaságpolitikák rángatózásából, sőt a tartós fedezet nélküli adócsökkentésével maga indította el ezek újabb ciklusát.

2012 újra a kivételesen kemény megszorítások és adóemelések éve lesz. A legmagasabb jövedelműek személyi jövedelemadója már alig csökken, egyébként csaknem minden jövedelmi kategória adója növekszik.[67] Az adójóváírás kivezetésével az összes személyijövedelemadó-bevétel a tervek szerint 188 milliárd forinttal gyarapszik. Két százalékponttal emelkedik, és ezzel Európában a legmagasabb lesz az általános ÁFA-kulcs, amivel a magasabb inflációhoz szokott országban, a politikai konfliktusok lehető minimalizálásának szándékával, a kormány áremelésszerűen mindenkire szétteríti a terheket. (Ebből 209 milliárd forint többletre számít a kabinet.) Intézményesül néhány új, illetve magasabb lesz számos régi „kisadó".

Csaknem valamennyi költségvetési fejezet és cím kiadásai csökkennek reálértéken. Tovább kurtítják az államháztartást a 2011 legvégén elfogadott „zárolások", és

[65] Az Államadósság Kezelő Központ adatai szerint: *http://www.akk.hu/object.c693e119-153c-49bc-bc3d-71f805d83db1.ivy*. Ami a jegybank adatai szerint, 2011 harmadik negyedévének a végén, a bruttó hazai termék 82,6%-a volt. Ez 16 éves csúcsot jelent. *http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Kiadvanyok/mnbbu_negyedeves/Negyedeves_jelentes_201201.pdf*

[66] Az OTP elemzési központjának jelentése: *http://www.portfolio.hu/gazdasag/tavaly_volt_7_szazalekos_a_hiany.160883.html*.

[67] Az új adószabályozásról részletesebben: *https://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/adotorvenyek_20111014.html?highlight=%C3%81FA*. Továbbá a *2011. évi CLVI. törvény*.

alighanem még koránt sincs vége a szükséges vágásoknak.[68] 2011-nél is jobban, újabb 2 százalékponttal esik a bruttó hazai termékből az állam oktatási, egészségügyi, társadalombiztosítási és más jóléti kiadásainak részesedése. Ezen belül 36 milliárd forinttal csökken a felsőoktatás állami támogatása. A kormány a régi tervgazdaságra emlékeztető módon bontja le az egyes intézményekben felvehető új hallgatók számát.[69] Mindeközben az eredeti tervek szerint egészében csak 13 milliárd forinttal lesznek kisebbek a központi és a helyi közigazgatás, valamit a különböző képviselő-testületek országosan összegzett konszolidált kiadásai, ami pontosan a 2010-es arányra (4,7 százalék) állítja vissza a terület részesedését a bruttó hazai termékből.

A szabályozás változásai következtében a 4,5 millió személyi jövedelemadót fizető alsó kétharmadának elvileg 5-13 százalékkal esik a nettó jövedelme. További terheket jelent számukra az ÁFA és az egészségbiztosítási járulék emelése. Ez azonban olyan durva felmondása lett volna a gazdag és szegény közötti érdekkiegyenlítésnek, hogy politikai kockázatai nem voltak vállalhatóak. Ezért kompenzációként a kormány 18 százalékkal megemelte a kötelező minimálbér összegét. Ezenfelül a munkabérek nettó értékének megőrzése érdekében a munkáltatók, a régi tervgazdaságra emlékeztető táblázatok előírásai szerint, részleges állami támogatással kötelesek emelni béreiket. Ha ezt mégsem tennék meg, akkor két évig nem indulhatnak közbeszerzési eljárásokban.[70] A vállalkozások bérterheinek jókora emelése után azonban a versenyszférában aligha teljesülhetnek a kormánynak a foglalkoztatás növelésére tett hatásos ígéretei.[71]

A Fidesz mindenhol államosít és központosít, ebből az eddigi két költségvetés tapasztalatai szerint nehezen lehet érezhetően olcsóbb közigazgatás. A hosszú évek óta folyamatosan háttérbe szorított és további jelentős megtakarításokra kényszerített, ám finanszírozási rendszerükben nem megújított területek, az egészségügy, az oktatás, a közösségi közlekedés intézményei idővel zajosan követelhetik a náluk égetően hiányzó pénzeket. A kormány kezdettől bátorítja a középosztályok gyermekeinek átlépését az elszegényedő állami közoktatásból az egyházi iskolákba. Újabban ösztönzi a mind szerényebb szolgáltatásokat nyújtó

[68] Adatokkal a költségvetési törvény mellékletei: *http://www.parlament.hu/irom39/04365/adatok/fejezetek/00_merleg.pdf*, *http://www.parlament.hu/irom39/04365/adatok/fejezetek/fu__gdp.pdf*, *http://www.parlament.hu/irom39/04365/adatok/fejezetek/fu__kon.pdf*, *http://www.parlament.hu/irom39/04365/adatok/fejezetek/fu__meg.pdf*.

[69] Lásd részletesen Felsőoktatási felvételi tájékoztató, 13. old. *http://www.felvi.hu/pub_bin/dload/FFT2012A_AOF/FFT2012A_Tajekoztatas.pdf*

[70] A 299/2011. (XII. 22.) Korm. rendelet és mellékletei alapján.

[71] 2012-ben a nagyobb vállalkozások 41%-a dolgozói létszámának csökkentésére készül, és mindössze 3%-a számol növekedéssel. A Gazdaságkutató Intézet reprezentatív felmérése szerint: *http://www.gki.hu/sites/default/files/users/Petz%20Raymund/Ujabb_elbocsatasi_bullam_jon.pdf*.

kötelező nyugdíj- és egészségbiztosítási rendszer mellett kiépülő önkéntes magánbiztosítás térnyerését.[72] A 2012-es költségvetéssel a Fidesz feladta egyik legfőbb régi állítását, a nagyobb általános teheremelés nélküli gazdaságpolitika folytatását. A jobboldali törzsközönség még elhiheti, hogy a tömeges megszorításokat a „visszavágó birodalom", a világkapitalizmus intézményei terhelik rá a szabadságharcot vívó országra. Ám a főleg a legmagasabb jövedelműeknek kedvező radikális adóátrendezés következtében megugró terhekkel a Fidesz látványosan szembemegy a domináns hatalmi pozícióját sokban megalapozó gazdag és szegény közötti érdekkiegyenlítés ígéretével.

Az egykulcsos adót a reformközgazdászok jelentékeny része is meghonosítani javasolta. A Bajnai-kabinetet támogató pártok az adófizetők csaknem egészére nézve 2011. január 1-jétől indulóan törvényben rögzítették bevezetését.[73] A jóléti rendszerek alapos megkurtításának igénye, az erőteljes központosítás vágya a reformbaloldaltól sem idegen.[74] A gazdasági tárgyú törvények alkotmányos kontrolljának gyengítése a Bokros-csomag alkotmánybírósági elmarasztalása után a baloldalon is felvetődött.[75] A jobboldal deklarált társadalompolitikai céljai azonban sokban különböznek. A hagyományos világlátásnak megfelelően közöttük messze fontosabb szerepet kap a család és a gyermekvállalás, a rend és a tekintély, a vallás, valamint a nemzeti „nagyság" értéke.

A reformszólamok lázában égő, ám ténylegesen keveset cselekvő baloldali kormányokhoz képest Orbán Viktor másként hirdeti meg a maga forradalmát. Szótárából hiányzik a „megszorítás" kifejezés, ám ettől még az új kormány bőven él a közvetett és immár a direkt megszorítások eszközével. A Fidesz gazdaságpolitikája mégis valóságos irányváltást ígér. A változások alapja az egyes elemeiben a reformbaloldalt is befolyásoló feltörekvő ideológia, amely szerint: a dinamikus vállalkozói csoportok, üzleti elitek viszik a vállukon az országot. Ha az állam radikálisan visszavágná az adóikat, megszabadítaná a hazát a külföldiek túlerejétől,

---

[72] Ennek a döntésnek egy lehetséges értelmezését adja Dr. Baraczka Mariann, Dr. Kincses Gyula és Dr. Matejka Zsuzsanna: Egyetlen szó, ami forradalmi átalakulásokat indíthat el. Portfolió. 2012. január 13. *https://www.portfolio.hu/users/elofizetes_info.php?t=cikk&i=161269*

[73] Az Országgyűlés 2009. június 22-én az évi tizenötmillió forint alatti jövedelmekre egységesen 17%-os adókulcsot szavazott meg (*2009. évi LXXVII. törvény* 30. §.). Lásd bővebben *http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.irom_madat?p_ckl=38&p_izon=9817&p_alsz=27*, *http://www.parlament.hu/irom38/09817/09817-0027.pdf*.

[74] „A legfontosabb feladat az, hogy a mai, közel 3200 önkormányzat helyett létrejöhessen legfeljebb 260 nagyobb, szép magyar szóval: járási szintű alapegység. Ez lenne a továbbiakban a magyarországi önkormányzati rendszer legalsó szintje." Lásd bővebben Bokros et al. 2006. *http://opmi.hu/PHP-3/Elemzesek/download_utolso_esely_060520.php*

[75] Lásd bővebben Bokros Lajos pénzügyminiszter nyilatkozatát: Magyar Nemzet 1995. november 24. Továbbá Halmai Gábor írásait (Halmai 1995; 1996).

hamarosan előbbre lennénk.[76] Ezen vállalkozói világlátás alapján a nagyszabású adócsökkentéshez nem kell nagyon más, mint az egyébként is „dologtalan" közalkalmazottak kemény létszámcsökkentése; a munka világából kimaradó „ingyenélőknek" jutó jóléti kiadások visszavétele és közmunkán való alapos megdolgoztatása; továbbá az úgymond „nem termelő" ágazatokban tevékenykedő külföldi cégek megsarcolása. Az új feltörekvők ideológiája fontosnak tartja a munkavállalói jogok erőteljes visszavágását. Olcsó és könnyen elbocsájtható, a munkaadók elvárásait készséggel teljesítő dolgozók tömegeivel reméli megtámogatni a hazai vállalkozások jövedelmezőségét. Jelentősen csökkentené az állam nyugdíjkiadásait. Csupán korlátozottan hajlandó eltartani a különböző közintézményeket. Könnyű szívvel metszené vissza az állam kulturális, valamint felsőoktatási kiadásait. Mindezzel a vállalkozói terhek csökkentése érdekében érezhetően gyengítené hazánk tágan vett jövőbeli „kulturális" erőforrásait, pedig ezek lényegesen meghatározzák minden ország végső gazdasági versenyképességét.

A kormányfő döntéseivel többnyire a legmagasabb státusú csoportok, illetőleg részben a felsőközép rétegek pozícióját erősíti. Ugyanakkor gesztusaival módszeresen igyekszik eleget tenni a szélesebb közönsége elvárásainak is: legalábbis szavakban az állami újraelosztást és védelmet döntően a mediánválasztóknak, az átlag magyaroknak ígéri.[77] Általában azon szavazókhoz beszél, akik a saját esendőségüket érezve, irigységgel elegyes ellenszenvvel tekintenek a maguknál sikeresebb csoportokra: az igazi nagyvállalkozókra, a bankokra, a külföldi tulajdonú cégekre, miközben messze eltúlzottnak tartják az érdemtelennek gondolt legszegényebbeknek jutó jóléti juttatásokat. Az alapvetően csupán szűkebb közösségükkel, főleg a saját családjukkal szolidáris magyarok világlátását követve, a kádári évtizedek gyakorlatához igazodva Orbán Viktor az állami gondoskodást minden korábbinál inkább a középosztály felé mondja fordítani.[78]

A miniszterelnök nem csupán a folyó jövedelmeket, hanem a tulajdont, az üzleti és a média lehetőségeket, a művészeti erőforrásokat is átcsoportosítaná kedvezményezettjeinek. Szabályos őrségváltást kívánna a külföldi befektetők és a hetvenes-nyolcvanas évek óta folytonos régi hazai elitek rovására. Ahol csak lehet, az államot erősítené, és az erő pozíciójából alkudozna a magyar gazdaság legerősebb képviselőivel. Az állami befolyásolás szerteágazó eszközeivel terelgetné az új feltörekvők szélesebb csoportjait. Nem pusztán a közüzemek, az olajipar vállalatai között, hanem a versenyszférában is növelné az állami tulajdon szerepét,

[76] Legnyíltabban talán Demján Sándor gondolataiban. Például Beszéd a Millenáris Teátrumában, 2011. május 31. *http://www.origo.hu/uzletinegyed/percrolpercre/20110531-orban-viktor-kormanyfo-es-demjan-sandor-a-elmult-egy-ev.html?pIdx=1*

[77] Márpedig az állami transzferek aránya az átlag magyar szavazó jövedelmében kivételesen magas, a vizsgálatba bekerült 26 ország közül a legmagasabb. Lásd Tóth é.n. 45.

[78] A magyar állam jóléti tevékenységének korábbi mozgatóerőiről bővebben Szalai 2006. *http://real-d.mtak.hu/117/1/Szalai_Julia.pdf*

vagy éppen az államhoz kötődő monopolszervezeteket hozna létre.[79] Az orbáni vízió végrehajtása egyfajta „irányított kapitalizmus" kialakítását hozná. A kormányfő mélyen hiszi, hogy ezzel hazánk sikeresen kiemelkedhet a piaci kapitalizmus szerinte tartós válságba jutott Európájából.[80]

Az adózáshoz nem szokott országban az új feltörekvők világlátása messze szélesebb körben hat közvetlen érdekeltjeinél, a tervezett intézkedések vesztesei is sokszor osztják alaptételeit. Kellő adótudatosság hiányában sokan nem értik, hogy a miniszterelnök radikális adócsökkentései éppen tőlük visznek el erőforrást.[81] Mégis, mivel a jobboldal választói között jókora hányadban vannak azok, akik közvetlenül csupán veszíthetnek a változásokon, ezért a társadalompolitikai hangsúlyváltás hangereje a Fidesztől a megszokottnál csendesebb. Az irányváltás bizonyos pontokon emlékeztet az olasz vagy az osztrák új jobboldalnak az államot egyfelől megerősíteni óhajtó rendpárti retorikájára, másfelől a közhatalom jóléti juttatásait és az adókat egyformán leépíteni akaró gazdasági neoliberalizmusára.[82] Az új politikai irány lényege azonban igazi köztes-európai alkotás. Egyfajta orbáni válasz a magyar közvélemény évtizedes kudarcérzésére.

A Fidesz hatalompolitikája

A nyugatos megoldásokban való csalódás jobbára a jogállam intézményeire is vonatkozik. Az állampolgárok jelentős hányada a megannyi visszásságot tapasztalva az alkotmányosság helyreállítása után húsz évvel sem igazán hisz a joguralom személytelen rendjében. A pártok versenyében a hatalom adta javakért és előnyökért való hazug marakodást és nem a közérdek keresését látja.[83] A közvélemény számottevő része a közhatalomtól nem előre kiszámítható, tisztességes jogi eljárást, hanem keleties vágyainak megfelelően konkrét ügyekben, személyre szólóan érvényesülő „materiális igazságot" remél: nem igazán számolva azzal, hogy a valóságos társadalmi ütközésekben csaknem mindig sokféle érvényes „igazság" feszül egymásnak.

A miniszterelnök a tényleges állampolgári igényekre alapozva, azokat módszeresen felhasználva és erősítve építi az egyetlen „igazságra" alapozott államát.

---

[79] Például a dohányáruk kiskereskedelmében. Bővebben *http://www.parlament.hu/irom39/05281/05281.pdf*. Vagy részben a munkavállalók étkezési jegyeinek területén. Bővebben *http://www.erzsebetutalvany.hu/oldal.php?oldal=1*.

[80] Legfrissebb megfogalmazásában a miniszterelnök napirend előtti beszéde az Országgyűlésben, 2011. október 24. *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=174067*

[81] A hazai adótudatosság állapotáról bővebben Gábos et al. 2007. *http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b190.pdf*

[82] Az osztrák és az olasz új jobboldalról bővebben Heinisch 2004, 247–261.

[83] Empirikus vizsgálatok már korán kimutatták a demokratikus pártokkal szembeni ellenérzések tömegét. Lásd például Bruszt–Simon 1994, különösen 781.

A vörösiszap-katasztrófa kivételes élességgel mutatta meg, mit jelent számára a létező kis magyar kapitalizmus zűrzavarával szemben a plebejus demokrácia. A tetterős kormányfő nem annyira a jogállam hiányosságait igyekszik orvosolni, hanem inkább a gazdasági oligarchák önzésétől védtelen jogállam rendetlenségén átlépve személyesen garantálja a nyilvánvalónak gondolt közérdeket. Ha szükségesnek látja, habozás nélkül vesz állami kezelésbe magántulajdont, a parlamentben maga jelenti be a gyanúba hozott felelős letartóztatását.[84] Az elmúlt húsz esztendő oly sok csalódása után az emberek jelentékeny része pontosan ezt: az erős vezető gyors és magabiztos igazságtételét szeretné végre látni az ellentmondásosan ügyködő magyar jogállam és piaci verseny helyén.

Csakhogy erre a kívánságra egyszerűen lehetetlen mindenkit egyformán mérő normarendszert, azaz valódi jogrendet felépíteni. A „tényleges igazság" elérésének igénye szükségképpen kiszámíthatatlanná és eszközjellegűvé teszi a magyar jogrendszert. A társadalmi őrségváltást óhajtó, a régi közgazdasági igazságokat meghaladni kívánó kormányzat magától értetődő elszánással csorbítja a jogbiztonság ősi jogelveit. A kétharmados kormánytöbbség nem ritkán egyénre és vállalatra szólóan alkotja meg adó- és egyéb törvényeit.[85] Ez a korábbiaknál is inkább a különböző részérdekek szolgálatába állíthatja a közhatalmat.

Az elképzeléseinek megváltó erejében bízó kormányfő a jogrendszert nem autonóm önmozgással bíró értékrendként tiszteli, hanem a hatalom akaratának eszközeként használja. A nyugatos alkotmányos keretek formális megtartásával, ha indokoltnak érzi, minden további nélkül lép át a hatalommegosztás rendjén. Nem joguralmat, hanem a pártja által hirdetett közérdeket ellenpontok nélkül, közvetlenül végrehajtó plebejus demokráciát formál, amelyben az ország vezetője a nyugati elnöki rendszereknél is inkább, mindenkor közvetlenül kommunikál népével. A tényleges igazságot kereső állam szükségképpen állandóan napi céljaihoz igazítja jogszabályait. Ebbe az észjárásba viszont nehezen fér bele a közvetlenül jogszabályként hatályos alkotmány és az alaptörvényt minden hatalmi ággal szemben rigorózusan megtartató Alkotmánybíróság.

Az új megoldásokat kereső kormányzatok máshol is könnyen ütközhetnek az alkotmánybíráskodás gyakorlatával.[86] Ám nálunk többféle módon is az új Alaptörvénybe került az Alkotmánybíróság korlátozása. A fiatal plebejus tömegdemokráciák megváltásreményének megfelelően a kétharmados többség nem kívánta, hogy az alkotmány mondatai korlátozzák kormányzása jótéteményeit. Aki a kormány gazdaságpolitikájának kockázataira felhívja a figyelmet, az egyébként

[84] A miniszterelnök napirend előtti beszéde, 2010. október 11. *http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=33&p_felsz=6&p_szoveg=&p_felszig=6*

[85] Különösen így volt ez a különadók esetében. Lásd a *2010. évi XCIV. törvényt* és a *2010. évi XC. törvényt*.

[86] Roosevelt elnök New Dealje is folyvást beleütközött a legfelsőbb bíróság tilalmaiba. Lásd bővebben Molnár 2011, 20–26.

sem sok jóra számíthat: a kormánytöbbség rapid módon felszámolta a Költségvetési Tanács korábbi intézményét.[87] A miniszterelnök, ha szükséges, a törvényeket is módosítva, a lehető leghosszabb időre, sorra saját elkötelezettjeit teszi az összes elvileg független hatalmi intézmény élére.[88] Módszeresen elfoglalja az állami vállalatok, intézmények vezetését. A jobboldal befolyása alá veszi a közszolgálati televízió- és rádiózást, reményei szerint kiépíti a kereskedelmi média regulálásának kibővített eszköztárát. Mindezzel a hatalommegosztás személytelen rendjét, a nyugati jogállamokban megszokottnál sokkal inkább, felülírja a személyes lojalitás keleties rendszerével.

A miniszterelnök egészen kivételes mértékig akarja újraosztani a hatalmat a központi kormányzat és az önkormányzatok között. Az eddig nyilvánosságra került elhatározások alapján, alkotmányos történelmünkben először, csaknem teljes egészében államosítaná a közigazgatást, kiemelné a helyi társadalmak hatóköréből a közoktatás és az egészségügy költségesebb intézményeit.[89] Máris erőteljesen centralizálta, majd tervei szerint egészen a járási szintekig újra kiépíti a központi közigazgatást. Mindezzel a régi magyar alkotmányosság hajdan volt legerősebb támaszai, a települési és a megyei önkormányzatok billenhetnek meg: az államszocializmus gyakorlata után ismét helyi szinten sem maradna igazán erős ellensúlya a központi főhatalomnak.[90]

---

[87] Ez utóbbi elnökének megbízatását „az egyes egészségügyi tárgyú törvények módosításáról szóló" törvényjavaslathoz közvetlenül a zárószavazás előtt Réthelyi Miklós nemzetierőforrás-miniszter által egy csomag részeként benyújtott módosító indítvány szüntette meg. Parlamenti vitájáról bővebben *http://www.mkogy.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat_aktus?p_ckl=39&p_uln=61&p_felsz=225&p_felszig=251&p_aktus=67*.

[88] Például az Országos Igazságszolgáltatási Tanács eddigi hatáskörei – a bírák kinevezése és vezetői megbízatása, a bíróságok költségvetése – a jövőben egyetlen, a hatalommegosztás rendszerébe nem igazán beilleszthető és ezért közjogilag nem kellően ellenőrzött személy, az Országos Bírósági Hivatal elnökéhez kerülnek, akit a mostani kétharmados parlamenti többség választ meg kilenc évre, de tovább is megmaradhat a megbízatása, ha utódjáról kétharmados többséggel nem születik döntés. Az OBH elnöke az ítélkező bíróság kijelölésével átléphet a szokásos bírósági illetékességi szabályokon. Így az ősi alkotmányos elvvel ellentétben elvileg bárkit elvonhat bírájától. Bővebben *https://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/birosagok20111012.html?highlight=k%C3%B6zigazgat%C3%A1s*, továbbá a *2011. évi CCV. törvény*.

[89] Lásd bővebben *http://www.kormany.hu/download/b/8e/10000/Sajtóh-anyag_Ter%20közig%20átalakítása.doc*.

[90] A centralizáció mértékét, a megyei önkormányzatok funkcióvesztését mutatja többek között a megyei önkormányzatok költségvetésének alakulása. Amíg például Pest Megye Önkormányzatának 2011-ben a kiadási főösszege 34 milliárd 907 millió forint volt, addig a 2012-es költségvetésben a kiadási főösszeg 452 millió forintra zuhant, azaz az összes többi megyével lényegileg egyező mértékben a korábbi 1,3%-ra esett. Adatokkal *http://www.pestmegye.hu/download.php?docID=869*, *http://www.pestmegye.hu/hirek/elfogadta-kozgyules-120224*, *http://www.pestmegye.hu/adatmodositas/donteshozatal-ulesek/eloterjesztesek/tomoritett-120217-2*.

Orbán Viktor már a kormányalakítás előtt formális alkotmánymódosítással tovább lazított a hagyományos magyar kormányzati kabinetelven, és kormányfőhelyettesekkel, csúcsminiszterekkel és államtitkárokkal (valójában inkább szenior és junior miniszterekkel) felállított egy hierarchikus kormányzati piramist,[91] ahol csorbul a miniszterek önálló ágazati felelőssége. A kormányfő akkurátusan lecserélte a központi közigazgatás vezetőit. A 8 közigazgatási és az 59 helyettes államtitkár közül összesen 3-an voltak a Bajnai-kormány idején is hasonló vezetők. Az új kinevezettek kétharmada harmincas vagy kora negyvenes éveiben jár.[92] Végül az indokolás nélküli felmondás lehetősége tette teljessé a közigazgatás feletti kormányzati ellenőrzést.[93] Az erőteljes igazgatási centralizáció azonban eddig nem hozott jó kormányzást. Ellenkezőleg, a hatékony visszacsatolások nélküli, túlcentralizált, egyközpontú vezetés, ahogy az gyakorta megtörtént más hasonló rendszerekben is, valójában inkább kaotikusabbá tette a közigazgatást.

Csaknem az összes döntés egy irányba mutat, és mára rendszerré áll össze. A kormányfő 2002-es választási vereségéből láthatóan azt a következtetést vonta le, hogy első kormányzása idején nem a háborús politikájával hibázott, hanem azzal, hogy nem élt eléggé katonásan a hatalmával. A választási kampányban még csak a jobb kormányzásra felhatalmazást kérő, ám a győzelem éjszakáján már a szavazófülkékben megvívott forradalomról beszélő, majd hamarosan gazdasági szabadságharcot hirdető Fidesz mondanivalójának lendülete szükségszerűen vezetett el az új Alaptörvény sietős megalkotásához. A kormányfő el kívánja különíteni kormányzását az elmúlt két évtized annyi megpróbáltatást hozó világától. A minden téren deklarált új rendszerhez számára logikusan új alkotmány tartozik, erőteljesen hangsúlyozva a szakítást a múlt zavaros korszakával, amelynek talán a legfőbb szereplője éppen ő maga volt.[94]

Ahogy haladt előre az alkotmányozás folyamata, úgy lett egyre bizonyosabb: a baloldal félelmei ellenére a rendszerváltó alkotmányos alapszerkezet formálisan nem változik. A fundamentális átalakítást a miniszterelnök érdekei valójában nem indokolták, néhány ponton pedig az ország nyugati szövetségi rendszerbe illeszkedése nem engedte. A jobboldali közönség megkapta az óhajtott szimbolikus kijelentéseket és az egyéni szabadságjogok egy részének kollektivista korlátozását. Az állam is új nevet kapott (bár az államforma megmaradt).[95] Az új Alap-

[91] Ezt vitatható alkotmányosságú szabályozással részben már Gyurcsány Ferenc megtette. Az új piramisszerű felépítést a *2010. évi XLIII. törvény* rögzíti.

[92] Forrás: Államtitkárok regimentje. HVG 2010. június 10.

[93] Ez utóbbinak az Alkotmánybíróság megállapította az alkotmányellenességét. Bővebben 29/2011. (IV. 7.) AB határozat, ABH 2011, 181–205.

[94] Az alkotmányozás céljáról lásd a miniszterelnök országgyűlési beszédét az új alaptörvény vitájában, 2011. március 28. *http://www.orbanviktor.hu/cikk/az_uj_alkotmany_kivetelesen_eros_alaptorveny_lesz*

[95] A háromszor is baljós csillagzat alatt kikiáltott köztársaság eddig nálunk sosem maradhatott tartós berendezkedés. A mostani átnevezés, ahogy 1934-ben a Dollfuss-féle osztrák „szövetségi

törvény majd minden tízedik mondatával felhatalmazást ad további törvényhozásra. Megalkotója láthatóan nem hisz a világos garanciák tömegével övezett modern nyugatos alkotmányosság értelmében. Helyette általában a népképviselet elvi szuverenitását és a hatalommegosztás valamelyest gyengített változatát, ténylegesen a mostani kormánytöbbség részletező jogalkotását és az elvileg önálló hatalmi ágakat a jelenlegi többséghez hosszú időre hozzákötő személyi lojalitást akarja.[96] Viszont a Költségvetési Tanács átalakított intézménye igencsak erős jogosítványt, képviseleti demokráciába nehezen illeszthető vétójogot kapott a mindenkori kormánytöbbség költségvetési politikájával szemben.[97] A kiépülő berendezkedésben az ellenzéki pártoknak és sajtónak is megvannak a maguk rendszererősítő funkciói.[98] Ám a cél mégiscsak a kormányváltás lehető korlátozása. A Fidesz ennek megfelelően alakította át a választási rendszer egyéni választókerületi beosztását és egész szerkezetét is.[99] Az új Alaptörvény nagyszámú gondja és a tényleges hatalommegosztás még jelentősebb sérelme ellenére Magyarországon azonban megmaradt a nyugati szövetségi rendszerbe illeszkedő parlamenti váltógazdaság.

Ugyanakkor az Alaptörvény szövege egyedül erőteljes alkotmánybírósági kontroll mellett őrizheti meg a korábbi jelentőségét. Csakhogy formálisan is szűkült az Alkotmánybíróság hatásköre, és az eddigi tapasztalatok alapján nem tudható, mennyire vállalják az alkotmánybírák a kétharmados többséggel való ütközést.[100] Egyébként az alkotmány elvi kijelentéseit sarkalatos és egyszerű

állam" kifejezés, vagy 1940-ben a Pétain marsall-féle „francia állam" megfogalmazás is, alighanem a hagyományos magyar jobboldal tömegdemokráciával szembeni ellenérzéseinek megjelenése.

[96] A jelenlegi kormánytöbbség lehető legteljesebb szuverenitását óhajtó kétharmados hatalom közjogi elgondolásai ennyiben a forradalmi jakobinus alkotmányhoz köthetők.

[97] Ha pedig az Országgyűlés az adott évre vonatkozó központi költségvetést március 31-ig nem fogadja el, a köztársasági elnök feloszlathatja az Országgyűlést [Magyarország Alaptörvénye. Az Állam 3. cikk (3) bekezdés b) pont].

[98] A mögöttes politikai megfontolások szerint a bűnbakként bemutatható vagy a realitásokkal nem számoló felelőtlen oppozíció már a létezésével is igazolja, hogy egyedül csupán a centrális helyzetű egységes párt képes a nemzeti érdeknek megfelelő kormányzásra. Lásd bővebben Orbán Viktor beszéde a hatodik kötcsei polgári pikniken. *http://www.hirextra.hu/2010/02/18/megorizni-a-letezes-magyar-minoseget-orban-kotcsei-beszede-szorol-szora/*

[99] Az új választási rendszer ugyanakkor a jelenlegi pártszerkezetre van modellezve, területbeosztása az 1998–2006 közötti választások tapasztalatain alapszik. A korábbinál messze billenékenyebb megoldás a körülmények lényeges megváltozása esetén akár meg is könnyítheti a mai kétharmados többség leválthatóságát. A választási rendszerről lásd a *2011. évi CCIII. törvényt.*

[100] Az alkotmánybírák eddig inkább ódzkodtak a döntéshozatal felelősségétől. „Az új Országgyűlés megalakulása és 2011. szeptember 15-e között az Alkotmánybíróság 50 teljes ülést tartott. Ezeken 173 olyan határozatot hozott, amelyet a Magyar Közlönyben közzétettek. Ebből összesen 5 volt olyan, amelyben az új Országgyűlés többségi akaratával konfrontálódott." A többi határozat a korábban elfogadott törvények alkotmányosságáról döntött.

szótöbbséges törvények egész sora ronthatja le.[101] A miniszterelnök és rendszere számos eddigi lépésével ismételten megmutatta: milyen kevésre becsüli az ország alkotmányos kultúráját.[102] Számára az alkotmány alapvetően nem a főhatalom korlátozásának eszköze, hanem inkább a szimbolikus nemzetpolitizálás kelléke, amelynek a preambulumát, a Nemzeti hitvallást felrakhatják a középületek falaira, tanítják az iskolákban, amely így támogatja, hogy a rendszer világképe az ország minden lakosához eljusson.

A rendszerváltó alkotmányt nem szerette, de mégis elfogadta a politizáló közvélemény csaknem egésze. Az új alkotmány bizottsági előkészítéséből ellenben kivonult az ellenzék valamennyi pártja. Minden afelé tart, hogy az új alkotmány Orbán Viktor alaptörvénye lesz, amelyet a baloldal hevesen elutasít. Az ország ellenzéki fele egyre biztosabban a Fidesz-Magyarország tagadására építi fel a maga identitását. Az oppozíció tábora ezért abban érdekelt, hogy a végletekig nagyítsa az új közjogi szerkezet kétségtelenül bántó vonásait.[103] Amíg a szenvedélyesen elkötelezett politikai közösség egyik fele szabályos új honfoglalás elindítójának véli az új Alaptörvényt, addig a másik fele az európai Magyarország megszűnésének szimbólumaként nyilatkozik róla. Így azonban az új alkotmány megalkotása önmagában nem teheti tartósan igazolttá a közhatalom intézményeit. A társadalom tényleges eredményességének képzete nélkül továbbra se nagyon lehet stabilizálni a hazai tömegdemokráciát. Az új Alaptörvény könnyen csupán újabb és újabb rendszerváltoztató igényeket kelthet. Az alkotmányozás így nem a közvélemény megnyugvását, hanem inkább a minden közös értéken átlépő belső háborúság újabb fordulóit hozhatja.

Lásd Majtényi–Szabó 2011. *http://www.ekint.org/ekint/ekint.news.page?nodeid=471.* Ám egyelőre még megítélhetetlen, milyen lesz az új alaptörvény hatályba lépése után a nagyobb létszámú Alkotmánybíróság tényleges gyakorlata.

[101] Például a „médiaalkotmány" (*2010. évi CIV. törvény*), továbbá a 230 szakaszból álló médiatörvény (*2010. évi CLXXXV. törvény*) számos ponton aggályos módon rendelkezett a sajtóviszonyokról. Ám más rendelkezések mellett az egységes médiaszabályozás írott sajtóra vonatkozó részét 2011. december 19-én megsemmisítette az Alkotmánybíróság. Lásd bővebben a 165/2011. (XII. 20.) AB határozatot. *http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/F59C316F4F04C20AC1257A250047E8FD?OpenDocument*

[102] Ennek egyik példája a győri polgármester újraválaszthatósága érdekében benyújtott sietős alkotmánymódosítás. Lásd bővebben Az Alkotmány 2010. augusztus 11-i módosításai, Magyar Közlöny 130. szám (2010. augusztus 11.) 22371.

[103] Többek közt Halmai 2010 vagy Majtényi 2011b.

Lehet-e tartós trend a 2010-es változásokból?

Az orbáni hatalomgyakorlás aligha más, mint a magyarok jelentékeny részének vágyaihoz igazított kísérlet a csaknem minden területen felhalmozódó társadalmi bajok politikai megoldására. Válasz az utolsó négy évtized gazdasági sikertelenségére, a veszélyesen polarizált magyar demokrácia romlására és a baloldal krachjára. A Fidesz-rendszer a maga túlzásaival, folytonos rendszerszintű verbális antitéziseivel valóságos gondokra keresi a megoldást. Javaslatai esetenként nem állnak különösebben távol a baloldali reformerek elképzeléseitől sem. Az olykor régóta szükséges változások szavakban népbarát, ám mégis erős alkotmányos kontroll nélküli végrehajtásával másfél esztendő alatt azonban úgy lett minden korábbinál inkább ütközésekkel teli a hazai közélet, és úgy került ellentétbe a kormány a Nyugat alapvető intézményeivel, hogy közben a nehéz világgazdasági helyzetben 12 esztendő magánnyugdíj-pénztári megtakarításainak felhasználása sem adott lendületet az országnak. Veszélyesen sérültek a piacgazdaság és a parlamenti váltógazdaság alapjai, további károsodás érte a hazai politikai kultúrát. Így viszont korántsem világos: miként konszolidálhatná rendszerét a kormányfő.

Orbán Viktor ügyesen hízeleg az emberek illúzióinak.[104] Csakhogy az elindított intézkedések nemigen hozhatnak a belátható jövőben a választók többségéhez eljutó, jól érezhető gazdasági gyarapodást. A roppant állampolgári elégedetlenség, amely korábban felemelte az új kurzust, így ellene fordulhat.[105] A meglehetősen fogyasztásközpontú magyar társadalomban a sokáig megingathatatlannak látszó államszocialista rezsim stabilitását is felborította a növekedés évtizedes hiánya. Még megítélhetetlen, hogy milyen politikai hozadékkal jár az „őrségváltás" kezdeményezése, a jövedelmek és életlehetőségek megkezdett újraelosztása. A miniszterelnök főleg közjogi eszközökkel reméli rendszere megszilárdítását, ám stagnáló vagy egyenesen romló életkörülmények között hosszú ideje semmilyen hazai politikának nem sikerült uralmát fenntartania, miközben az ország messze eltávolodott korábbi zárt, archaikusabb világától.

A kétharmados hatalom állandóan napi szükségleteihez igazítva változtatja jogszabályait, mégis rendre alkotmányos normákkal óhajtja évtizedekre megkötni

---

[104] A magyarok jelentős részének világlátásához gondosan hozzáillesztett programalkotásnak példája a miniszterelnök egyik legutóbbi megszólalása, 2012. január 16. *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=176865*

[105] A közvélemény-kutató intézetek többségének adatai szerint 2010-es támogatóinak közel a fele már elhagyta a Fideszt. Ám akad olyan felmérés is, amely ennél lényegesen kisebb veszteséget mutat. Az időközi választásokra is figyelemmel valószínű, hogy törzsközönségének magja jobbára kitart a kormányfő mellett. Adatokkal például a Medián *http://www.median.hu/object.9a2a525c-6261-47a5-81d6-33c80ef2d569.ivy.* Illetve *http://nezopontintezet.hu/files/2012/02/Félidei-eredmények-_-a-Nézőpont-Intézet-legfrissebb-közvélemény-kutatása.pdf*.

a választók akaratát.[106] Bajosan módosítható sarkalatos törvényekben rögzíti az adó- és a nyugdíjrendszer, a családtámogatás orbáni elképzeléseit.[107] Csakhogy az egyre számosabb közjogi megkötés nem beletörődésre, hanem inkább lázadásra ösztönözheti ellenzőit. A kormánytöbbség magatartása egyszerűen nem hagy kellő parlamenti és más nyilvános teret az ellenzéki pártoknak, így az ellenvéleményen lévők válaszul csaknem szükségképpen mind gyakrabban kezdenek direkt akciókba és polgári engedetlenségbe.[108]

Magyarország a szemünk előtt alakul át érzelemteli tömegdemokráciává. 1989 fordulata csupán a felülről bevezetett alkotmányos kereteit hozta el a modern parlamentarizmusnak. Az emberek továbbra is iparkodtak a korábban olyannyira sikeresnek gondolt egyéni ügyességgel boldogulni, és csak kelletlenül vettek részt a demokratikus eljárásokban.[109] Főleg az ezredforduló óta a szembenálló két tábor vezérei törekedtek ütőképes érzelmi közösséggé szervezni legelkötelezettebb híveiket.[110] Először a jobboldal hívta nyilvános közterületekre választóit, aztán a baloldal is igyekezett felzárkózni hozzá. 2006 forró őszén indultak először spontánabb megmozdulások, korábban az állampolgárok érzéseit inkább csak a nagy pártok tudták aktivizálni.[111] 2011-ben a kétharmados többség intézkedései újabb szerveződéseket hívtak elő, előbb a konkrét érdeksérelmet elszenvedők csoportjaiban, majd csaknem egyidejűleg a sajtószabadság és más szabadságjogok védelmében. Így talán ezen a téren is új trend kezdődhet, immáron az új, eleven állampolgári csoportosulások is meg tudják majd mozgatni a hazai közéletet. A kormányellenes akciók az utóbbi időszakban egyre több állampolgárt visznek az utcára.[112]

A régi baloldali elitcsoportok választási összeomlásuk óta azon vannak, hogy visszahozzák a Fidesz és az MSZP nem is olyan régen még örökkévalónak látszó váltógazdaságát. Csakhogy a felülről piacosítók és a kádári kisemberek sok évtizedes szocialista választói blokkja egyelőre tartósan megbomlani látszik. A fiatalabb generációk szavazói már nemigen hajlandók követni a korábban is tengernyi ellentmondáshoz vezető és tartós tovadöcögést okozó, több tekintetben államszo-

[106] Erről a miniszterelnök interjúja, 2011. június 6. *http://www.krone.at/Nachrichten/Orban_Nur_toter_Fisch_schwimmt_mit_dem_Strom-Krone-Interview-Story-267398*

[107] Például az Európai Unió Bizottsága által is vitatott Magyarország gazdasági stabilitásáról szóló *2011. évi CXCIV. törvénnyel*.

[108] A parlamenti házszabály legfrissebb módosítása formálisan is tovább szűkítette az ellenzék mozgásterét. Lásd bővebben a 98/2011. (XII. 31.) OGY határozatot.

[109] Amíg az első szabad választáson nálunk a részvétel 65,8%, a másodikon 68,9% volt, addig például Csehszlovákiában ugyanezen mutatók 96%, majd 86% voltak. Bulgáriában ezek a számok 90,7% és 83,9%, Észtországban 96,3% és 84,7%, Szlovéniában 97,8% és 85,9%, Romániában 86,2% és 76,3% voltak. Adatokkal Németh 2006, 100.

[110] A hazai választói viselkedés összetevőiről bővebben Tóka é.n.

[111] Ezek közül a legjelentősebb a Fidesz 2002. április 13-i Kossuth téri megmozdulása volt.

[112] Az eddig legnagyobb ilyen tüntetés éppen az új Alaptörvény operaházi ünneplése alatt zajlott 2012. január 2-án.

cialista örökségként továbbélő egyensúlyozást.[113] De az idősebb korosztályok is nagyban odahagyták az MSZP-t. Az antikapitalista vágyak közben már meg is találták a maguk nemzeti radikális, illetve nyugatos zöldpárti képviseletét.[114] Az új pártok viszont nem szívesen fordulnának vissza az elmúlt évtized kétpólusú tömbpolitikájához. Az Orbán-kormány magatartása azonban a hazai közélet újbóli blokkosodásának kedvez. Máris sokan a technokrata, válságmegoldó arculatú Bajnai Gordon volt miniszterelnök mögött képzelik el az újabb baloldali egységet és ezzel a régi baloldali elit visszatértét a hatalomba.[115]

Még nem akadt olyan valóságos hatalmat gyakorló jobboldali politikus Magyarországon, akit a baloldali értelmiség túlnyomó része megkérdőjelezhetetlen európai demokratának fogadott volna el. A hazai közéleti ütközésekben nem annyira a konkrét elhatározások tényszerű megvitatása történik, mint inkább a másik oldal legitimitásának megrendítése folyik. A korai tömegdemokráciákban voltaképpen gyakorta van így: korabeli baloldali kritikusaik egy része a végre szilárd demokráciát és eredményes modernizációt, valamint európai együttműködést megalapozó Charles De Gaulle-t és Konrad Adenauert is tekintélyelvű, a köztársaság békéjére veszélyes vezetőnek gondolták.[116] A baloldali bírálók így most is sokszor az Európai Unió alapértékeivel lényegileg szembenálló szabályos autokráciának látják az Orbán-rezsimet.[117] Szavakban legalábbis, minden korábbinál inkább rendszerek egésze választja el a magyar politika pártjait. A tényleges társadalompolitikai különbségek a valóságban kisebbek a táborok között. A baloldal kategorikus kijelentéseivel valójában a kudarcára vonatkozó érdemi önvizsgálat nélkül, rövid úton próbálja helyreállítani a háborús blokkpolitika két évtizedes trendjét. Ám ettől még igencsak jelentősek az orbáni politika fundamentális bajai.

A mostani uralkodó áramlatnak ellenszegülve az ezredforduló utáni évek jelensége a fiatal piacpárti új jobboldal fellépése. Megjelenítői a kádári gyökerű régi reformerektől kulturálisan elkülönülve akarnak hazai hagyományokon nyugvó nyugatos polgárosodást. Nem mentesek értelmiségi naivitástól és doktrinerségtől, karrier-

[113] A 18–37 év közötti szavazók között a Tárki legfrissebb adatai szerint kétszer nagyobb a Jobbik (30%) támogatottsága, mint a szocialistáké (13%), miközben az összes pártválasztók között az MSZP 22%, a Jobbik 21%-on áll. Lásd *http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120207.html*.

[114] Egyelőre semmi jele annak, hogy a szocialistákhoz tömegesen visszatalálnának régi szavazóik. A 2011. október 16-án 19,99%-os részvétel mellett megtartott püspökladányi időközi képviselőválasztás eredményei szerint a 2006-ban még szocialista többségű (50,76%) választókerültben a Jobbik 33%-os, míg a szocialista jelölt mindösszesen 14%-os eredményt ért el. *http://www.haon.hu/bodo-sandor-nyerte-az-idokozi-orszaggyulesi-valasztast/1816524*, *http://www.valasztas.hu/parval2006/hu/09/9_0.html*.

[115] A volt kormányfő álláspontjáról: Bajnai Gordon: Köztársaság, kiegyezés, kilábalás – Vízkeresztkor Magyarországról. *http://hazaeshaladas.blog.hu/2012/01/09/koztarsasag_kiegyezes_kilabalas*

[116] Lásd részletesen többek között Shennan 1997, 155–163, továbbá Ellwein 1973, 325.

[117] Számos más megnyilatkozás mellett például Konrád 2012.

vágyaktól, mégis új irányt mutatnak a közéletben, ugyanakkor növekvő nyilvános befolyásuk mellett önálló pártpolitikai jelenlétük teljességgel hiányzik.[118]

A magyarországi történéseket tapasztalva a nyugati demokráciák régi magatartásmódjaiknak megfelelően, de saját belpolitikai szuverenitásukat is oltalmazva, lassan mozdultak. Kezdetben a külföld még nem akarta észrevenni, hogy a kétharmados többség nem a nyugatos reformok mellett, hanem éppen azok ellenében született. A Fidesz politikáját látva előbb a hazai baloldali véleményformálók által is inspirált külföldi sajtó szólalt meg, majd mind gyakrabban jöttek a hivatalos kérések, figyelmeztetések. Végül, pontosan abban a pillanatban, amikor finanszírozási gondjai miatt az Orbán-kormány ismét rászorult a nemzetközi intézményekkel való megállapodásra, az Európai Unió szervei a kétharmados hatalom politikájának néhány lényeges pontját kezdték megkérdőjelezni.[119] A térség kormányai közül egy sem akad, amely hazánkhoz kívánna politikájával felzárkózni. Az Orbán-kormánynak még a jobboldali partner pártjai között is alig vannak aktív nyilvános támogatói.[120] Ám az európai politika főszereplői közül egyelőre senki sem akar precedenst egy tagállam belső alkotmányos ügyeibe való közvetlen beavatkozásra.

Hazánk társadalma létezése óta sajátos kívánlak-gyűlöllek viszonyban áll a tőle nyugatra fekvő világban megteremtődött mintákkal. Most, mint már annyiszor történelmünkben, újra megrendült az Európába vetett hit. Ám abból, hogy ismét sokan indulatokkal elegyes csalódással gondolnak korábbi reménységeikre, még nem következik, hogy keleti nívón szeretnének élni. Csupán fájdalmukat óhajtják kimondani, miközben mind többen visszavágynak a történelmi Magyarország mítoszai közé. A gyors felzárkózás elmaradt, az ország bajaival és elégedetlenségével ott maradt, ahol volt: félúton Ausztria, valamint Szerbia és Ukrajna között.

A hazai közvélemény gazdasági vágyai jobbára ugyanazok, mint két évtizede voltak. Az irányított kapitalizmust és a vezérelvű plebejus-demokráciát a többség akkor fogadná el tartós rendszernek, ha az végre beteljesítené régi jóléti reményeit, valamint nem sértené megszokott életvitelének és privátszférájának kereteit. Egyébként a maga odamondogatós módján, de hamarjában ellenkezni kezd. A magyarok antikapitalista igényeitől motivált hatalom könnyen az ország egy másik fontos tradíciójával ütközhet. A mértéket és határokat nem ismerő, a pro-

[118] A Kommentár folyóirat, továbbá a Véleményvezér, a Konzervatórium, a Jobbklikk, a Szombatblog internetes fórumok, valamint a Közjó és Kapitalizmus Intézet körül szerveződve több esetben önálló hangvétel jellemzi megszólalásaikat.

[119] A számos megnyilvánulás közül például Angela Merkel interjúja: *http://www.dradio.de/dlf/sendungen/idw_dlf/1652584/*. A Nemzetközi Valutaalap és az Európai Unió álláspontjáról: *http://www.portfolio.hu/gazdasag/hatarozott_lagarde_kemeny_barroso_vannak_elofeltetelek.161329.html*.

[120] Ám ettől még az Európai Parlamentben a néppárti frakció egységesen a baloldaloldali határozat-javaslat ellen szavazott a Magyarországon történtek ügyében, lásd bővebben: *http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=177981*.

pagandájával a hétköznapi valóságtól elrugaszkodó állam a protestáló-kisnemesi hagyományú Magyarországon még sosem tudott tartós rendszerré szervesülni. Viszonyaink között az orosz típusú konszolidációnak nem csupán az olajjövedelmek hiánya és a Nyugat tiltakozása miatt kisebb az esélye, hanem mert annak az évszázados egyéni szabadságszerető politikai hagyományok sem kedveznek.

A 2010-ben még ellenállhatatlannak tetsző győztes mostanság szembesül itthon és külföldön a valósággal. Újra a magyarok túlnyomó többsége gondolja, hogy rossz irányba megy az ország.[121] A minden irányból feltámadó bajok és főleg saját magatartása következtében 2011-2012 fordulóján egy pillanatra megingott a kétharmados hatalom. Ám a túlerőt látva a miniszterelnök víziójának lényegét védve, egyelőre időt nyerve, szavakban még idejében korrigálta politikáját. Ismét a Valutaalaphoz és az Európai Unióhoz fordult újabb hitelmegállapodás kötésének igényével, egyben kifejezte szándékát, hogy immáron bizonyos részletkérdésekben kész engedni. Orbán Viktor önbizalma és ütemérzéke a válsághelyzetben is megmaradt. A kormányfő régi hívei számára az újabb hősies szabadságharcát vívó Magyarország külső megtámadásával hatásosan tudja értelmezni gondjait.[122] Követői az utcán is megmutatták a kormányfő erejét: a miniszterelnök és szűkebb táborának érzelmi közössége továbbra is szilárd.[123]

A külső bírálatok csak megerősítették a hazai jobboldali törzsközönség világlátását. A Nyugat túlereje előttük újra igazolja a miniszterelnök katonás vezetését. A magyar politika régi tömbjei továbbra is főleg a másik létezéséből merítik a maguk erejét. A túlságos polarizáció két évtizedes trendje csak erősödött az elmúlt másfél esztendőben. Az új Alaptörvény megszavazásával még nehezebben áthidalhatóvá váltak a hazai közéletben meglévő százesztendős törések. Az események logikája a háborús politika minden korábbinál fájdalmasabb stációit hozhatja az országra.

A kormány támogatásának megbillenéséből még nem következik szükségképpen a korábbi nyugatosító politikai irány helyreállása. A piacikapitalizmus-ellenes állampolgári beállítódások akár tovább erősödhetnek. A választások után megformálódni látszó új trend tartóssága jelenleg még megítélhetetlen. Fejlődésünk más ciklusban, több tekintetben előbb jár a többi térségbeli országhoz képest.[124] Nem kizárható, hogy ezek idővel követni fognak minket. A rettenetes huszadik

[121] 2012. január végén a megkérdezettek 73%-a nyilatkozott így. Lásd Medián *http://www.median.hu/object4b8ae06d-1587-421d-9caa-d85d4e66d7dc.ivy*.

[122] A Fidesz megnyilvánulásain túl erre tett kísérlet többek között Bayer Zsolt vagy Bogár László publicisztikája. Például *http://www.magyarhirlap.hu/velemeny/a_satan_kutyai.html*, *http://www.magyarhirlap.hu/velemeny/mukodnek_a_penzfegyverek.html*.

[123] A 2012. január 21-i kormánytámogató demonstráció az elmúlt két évtized egyik legtöbb részvevőt aktivizáló utcai megmozdulása volt.

[124] Magyarország nem kis részben már a kádári évtizedekben élvezhette a piaci megoldások előnyeit, a hazai kapitalizmus alapvető törvényei már a Grósz-kormány alatt többnyire megszülettek, a külföldi tőkebefektetések első nagy hulláma már a kilencvenes évek derekán elérte az országot.

században nem egyszer voltunk lényegi folyamatok úttörő országa. A proletárdiktatúrába futó első magyar tömegdemokrácia kudarca után a Horthy-rendszer egy olyan európai tendencia első megjelenése volt, amely később sokfelé talált folytatásra. 1953-ban részben nálunk indult el és utóbb egészen Kínáig ért az újrapiacosító reformközgazdaság. A mostani kormányzati politika azonban egyedül akkor remélheti igazán tartós berendezkedését, ha a külvilág folyamatai idővel megerősítik majd. Egyébként az egész csupán fájdalmasan tanulságos kitérő lesz a magyar közvélemény számára.

Hivatkozott irodalom

Bihari Péter 2008. *Lövészárkok a hátországban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországán*. Budapest: Napvilág.

Bogár László 2011. *A rendszerváltás bukása*. Budapest: Kairosz.

Bokros Lajos, Bauer Tamás, Csillag István, Mihályi Péter 2006. Utolsó esély. In *Élet és Irodalom* 2006. április 28.

Bruszt László – Simon János 1994. Az Antall-korszak után, a választások előtt, avagy demokráciánk és pártjaink az állampolgárok szemével. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve, 1994*. Budapest: DKMKA.

Ellwein, Thomas 1973. *Das Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Fábián György – Kovács László Imre 2004. *Parlamenti választások az Európai Unió országaiban, 1945–2002*. Budapest: Osiris.

Gábos András – Keller Tamás – Medgyesi Márton – Tóth István György 2007. *Adótudatosság, fiskális illúziók és az állami újraelosztással kapcsolatos preferenciák 2007-ben Magyarországon*. Budapest: TÁRKI.

Gömbös Gyula 2004. *Válogatott politikai beszédek és írások*. Budapest: Osiris.

Gratz Gusztáv 1934. *A dualizmus kora II*. Budapest: Magyar Szemle Társaság.

Gyáni Gábor 1994. *A szociálpolitika múltja Magyarországon*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.

Gyurgyák János 2007. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest: Osiris.

Halmai Gábor 2010. Búcsú a jogállamtól. In *Élet és Irodalom*. 2010. július 23.

Halmai Gábor 1996. Gondolatok a gazdasági alkotmányosságról. In *Világosság* 1996/3.

Halmai Gábor 1995. Alkotmánybíróság – szűkebb korlátok között? In *Világgazdaság* 1995. november 27.

Heinisch, Reinhard 2004. Die FPÖ – Ein Phänomen im internationalen Vergleich. Erfolg und Misserfolg des identitären Rechtspopulismus. In *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft* 2004/3.

Jakab András 2011. *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG-ORAC.

Kiss Balázs, Mihályffy Zsuzsanna, Szabó Gabriella (szerk.) 2007. *Tükörjáték. A 2006-os országgyűlési választási kampány elemzése*. Budapest: L'Harmattan.

Konrád György 2012. Hungary's Junk Democracy. In *The New York Times* 2012. január 18.

Kovrig Béla 2011. *Magyar társadalompolitika, 1920–1945*. Budapest: Gondolat.

Majtényi László 2011. Az Alaptörvény Asztalánál. In *HVG* 2011. szeptember 14. *http://hvg.hu/velemeny/20110914_alaptorveny_asztala_majtenyi_laszlo*

Majtényi László – Szabó Máté Dániel 2011. A kettes számú felelős, avagy az Alkotmánybíróság betlije. In *Élet és Irodalom* 2011. szeptember 23.

Molnár András 2011. A Roosevelt és az amerikai Legfelsőbb Bíróság közötti konfliktus alkotmányjogi háttere. In *Glossa Iuridica* 2011/I. 20–26.

Németh Eszter (szerk.) 2006. *Mérlegen Kelet-Közép-Európa 15 éve*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.

Pew Global Attitudes Project 2009. *Two Decades After the Wall's Fall. End of Communism Cheered But Now With More Reservations.* Pew Research Center 2009. november 2. *http://pewglobal.org/files/pdf/267.pdf*

Rose, Richard 2005. *Insiders and Outsiders: New Europe Barometer, 2004*. Glasgow: Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde. *http://www.cspp.strath.ac.uk/view_item.php?id=404*

Shennan, Andrew 1997. *De Gaulle*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Szalai Júlia 2006. *Az állami „túlelosztás" funkcióváltozásai. A jóléti redisztribúció feletti társadalmi küzdelmek a rendszerváltás utáni Magyarországon* (akadémiai doktori értekezés).

Szekfű Gyula 2002. A magyar bortermelő lelki alkata. In Erős Vilmos (szerk.): *Nép, nemzet állam. Válogatott tanulmányok.* Budapest: Osiris Kiadó.

Szekfű Gyula 1934. *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

The Economist 2011. Some calm amid storms. In *The Economist* 2011. augusztus. 27.

Tóka Gábor é.n. *A vezérek passzív csodálói: a magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban* (kézirat). *http://www.personal.ceu.hu/staff/Gabor_Toka/Papers/Toka06Vezerek.pdf*

Tomka Béla 2011. *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség. Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig.* Budapest: Akadémia Kiadó.

Tóth István György 2009. *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében*. Budapest: TÁRKI (elektronikus kiadvány). *http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_elemzeszaro_toth.pdf*